

Univerzita Karlova

Filozofická fakulta

Ústav hospodářských a sociálních dějin

DISERTAČNÍ PRÁCE

PhDr. Jaromír Mrňka

*Politika a sociální praxe kolektivního násilí v českých zemích
1944–1946*

*Politics and Social Practice of Collective Violence in Bohemian
Lands 1944–1946*

2017

školitel: Mgr. et Mgr. Matěj Spurný, PhD.

Poděkování

Především bych rád poděkoval mému školiteli Dr. Matěji Spurnému za erudované odborné vedení, které bylo zároveň velmi vlídné, přátelské a zejména obětavé. Děkuji za pečlivé pročítání všech projektů, žádostí a hlavně různých verzí výsledného textu až do poslední chvíle před odevzdáním. Velmi si cením možnosti průběžně prezentovat výsledky mého studia na setkáních semináře Dr. Spurného „Myšlenkový svět obyvatel českých zemí ve 20. století: mezi nacionalismem, komunismem a demokracií“ a v rámci doktorského semináře ÚHSD FF UK. Všem účastníkům těchto diskuzí velmi děkuji za projevený zájem a podnětnou debatu.

Za financování zahraničních badatelských pobytů děkuji Collegiu Carolinu v Mnichově a Německé akademické výměnné službě (DAAD), která mi umožnila uskutečnit roční studijní pobyt na Graduiertenschule für Ost- und Südosteuropastudien při LMU v Mnichově. Za cenné konzultace jsem velmi vděčný především Prof. Martinu Schulze-Wesselovi, Prof. Volkeru Zimmermannovi a Dr. Christiane Brenner. Neméně důležité byly v počátečních fázích bádání debaty s Dr. Martinem Zückertem, Dr. Roberem Luftem a Dr. René Küpperem. Za četné komentáře a cenné poznatky ke státní politice kolektivního násilí v souvislostech dějin střední a východní Evropy jsem vděčný kolegům ze semináře „Social Sorting“ pod vedením Prof. Rainera Liedtkeho a Prof. Gera Duijzingse. Za dílčí komentáře ke směřování mých úvah, pročítání textu a další pomoc v jakékoliv fázi výzkumu děkuji všem přátelům a kolegům – jmenovitě Kristině Andělové, Janu Marešovi, Janu Tesařovi, Alfonsi Adamovi, Janu Vajskebrovi, Janu Zumrovi a Michalu Sklenářovi.

Za institucionální podporu v závěrečné fázi studia děkuji Ústavu pro studium totalitních režimů.

Práce by nemohla vzniknout bez ochoty pracovníků všech archivů, z nichž jsem čerpal pramenné materiály. Všem jim patří velký dík. Na tomto místě bych ovšem rád poděkoval hlavně Dr. Helmutu Demattiovi z Bavorského hlavního státního archivu, který mě po dobu mého studia v Mnichově neúnavně zásoboval svědeckými zprávami a dalšími jedinečnými materiály ze sbírek Sudetoněmeckého archivu. Za poskytnutí jedinečných fotografií potom děkuji panu Jiřímu Padevětovi.

Na závěr bych rád poděkoval mé rodině a snoubence Tereze, stejně jako všem svým přátelům, za pochopení mé náladovosti a uzavřenosti v uplynulých měsících.

Jaromír Mrňka

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem disertační práci vypracoval samostatně, že jsem řádně citoval všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne _____

podpis _____

PhDr. Jaromír Mrňka

Anotace a klíčová slova

Politika a sociální praxe kolektivního násilí v českých zemích 1944–1946

Disertační práce

Jaromír Mrňka, Univerzita Karlova, Praha, 2017.

V disertační práci se zaměřuji na akty kolektivního násilí, které se vyskytovalo v prostoru českých zemí v období let 1944 až 1946. Navzdory převažujícím interpretacím května 1945 jako zásadního dějinného zlomu, zaměřuje se hlavní výklad na kolektivní násilí jako na fenomén překračující zažité mezníky. Přetrvávající vysoká úroveň výskytu násilných interakcí je přitom zásadním prvkem spojujícím závěrečné operace druhé světové války s následujícími týdny a měsíci.

Za použití konceptů politické sociologie (Charles Tilly), sociální psychologie (Philip Zimbardo) a mikrosociologie (Randall Collins) se v disertační práci snažím zachytit interdependentní povahu kolektivního násilí mezi jeho strukturálními předpoklady a situací dynamikou. Na základě kvantitativního šetření aktů kolektivního násilí načrtám nejdříve makrosociální topografii kolektivního násilí. Hlavním cílem je identifikace klíčových aktérů politiky kolektivního násilí a jejich vzájemná souvislost se základním nastavením jednotlivých systémů vládnutí (tj. okupačního režimu tzv. protektorátu Čechy a Morava, resp. omezeně pluralitního demokratického režimu Československa po roce 1945). Dále se věnuji sociálním mechanismům umožňujícím eskalaci násilných konfrontací do masových ukrutností.

Těžištěm práce je rozkrytí spontánních aktů kolektivního násilí jako jevů vázaných na velmi omezenou dobu, kdy se vyskytovaly v podobě násilných rituálů. Na základě tohoto zjištění je analyzováno poměrně široké pole aktů kolektivního násilí, které se odhrávaly v rámci státního monopolu násilí a byly v konkrétních situacích převážně vykonávány specialisty na násilí.

Klíčová slova

Dějiny – České země – Kolektivní násilí – Květen 1945 – 1944–1946 – Násilné rituály – Masové ukrutnosti – Etnická očista – Specialisté na násilí – Dehumanizace

Abstract and key words

Politics and Social Practice of Collective Violence in Bohemian Lands 1944–1946

Doctoral Thesis

Jaromír Mrňka, Charles University, Prague, 2017.

The thesis is focused on the acts of collective violence that took place in the territory of the Bohemian lands in the period between years 1944 and 1946. Despite the traditional interpretation of the May 1945 as a crucial reversal, the general explanation focuses on the collective violence as a phenomenon overlapping traditional turning points. Remaining high amount of violent interactions is an element connecting the final war operations with the first weeks and months after.

Applying concepts of political sociology (Charles Tilly), social psychology (Philip Zimbardo) and microsociology (Randall Collins) the thesis strive to capture interdependent nature of collective violence between its structural preconditions and situational dynamics. Based on the quantitative evaluation of the acts of collective violence, the first step outlines a macro social topography of collective violence. The main point is an identification of key actors of the politics of collective violence and their correlation to basic configurations of particular political regimes (i.e. occupational regime of the so called Protectorate and limited democratic regime of Czechoslovakia after May 1945). The second step evaluates social mechanisms facilitating escalation of violent situations into mass atrocities as illustrated by several case studies.

The main point of the thesis is an identification of impulsive acts of collective violence as limited to temporary transitive violent rituals and turns attention to the important role of the state organised specialists in concrete violent situations.

Keywords

History – Bohemian Lands – Collective Violence – May 1945 – 1944–1946 – Violent Rituals – Mass Atrocities – Ethnic Cleansing – Specialist in Violence – Dehumanization

Jaromír Mrňka

Limity lidskosti

*Politika a sociální praxe
kolektivního násilí v českých zemích 1944–1946*

Obsah

Obsah.....	13
Seznam zkratk.....	15
I. Úvod	19
1. Násilí v moderní společnosti.....	21
2. Model kolektivního násilí a jeho výzkum	27
3. Struktura výkladu, prameny, literatura	34
4. Historický úvod. Kolektivní násilí v českých zemích 1897–1945	41
Od krizového k okupačnímu násilí (1938–1945)	44
II. Bezmezné násilí 1944–1945	73
1. Transporty a pochody smrti	80
Helmbrechts – Svatava – Volary.....	103
2. Partyzánské a protipartyzánské operace	105
Přibyslav.....	112
Javoříčko	128
3. Květnové povstání a závěrečná fáze války	133
Praha.....	138
III. Očistné násilí 1945–1946	165
1. Vyhnání z měst a obsazení pohraničí (květen 1945)	177
Vyhnání z Prahy	181
Vyhnání z Brna.....	187
Obsazení pohraničí a operace partyzánů	200
Lanškroun	204
2. Vyhánění a vyvražďování (červen až říjen 1945)	212
Postoloprty – Žatec.....	214
Horní Moštěnice	225
Teplíce nad Metují.....	229

3. Táboř, nucená práce a přesídlování (1945–1954).....	238
Most	240
Ústí nad Labem	249
Záluží u Mostu	253
Zlín.....	264
IV. Závěr. Kolektivní násilí v české době extrémů	279
1. Podmínky eskalace. Násilní aktéři nebo násilné situace?	283
2. Závěrem	290
Bibliografie	295
Přílohy	309
Seznam příloh	310

Seznam zkratek

ABS - Archiv bezpečnostních složek	RSHA - Reichssicherheitshauptamt (Hlavní říšský bezpečnostní úřad)
AKPR - Archiv Kanceláře prezidenta republiky	RW - Republikanische Wehr (Republikánská obrana)
APP - Archiv Přemysla Pittera	SA - Sturmabteilung der NSDAP (Úderný oddíl)
A-W - Antifaschistische Wehr (Antifašistická obrana)	SD - Sicherheitsdienst (Bezpečnostní služba)
BHSA - Bayerisches Hauptstaatsarchiv (Bavorský hlavní státní archiv)	SdA - Sudetendeutsches Archiv (Sudetoněmecký archiv)
ČSA - Československá armáda	SdP - Sudetendeutsche Partei (Sudetoněmecká strana)
EVb - Erlebnis- und Vertreibungsberichte (Svědectvé a vyhnanecké zprávy)	SFK - Sudetendeutsches Freikorps (Sudetoněmecký dobrovolný sbor)
FS - Freiwilliger Schutzdienst (Dobrovolná ochranná služba)	Sipo - Sicherheitspolizei (Bezpečnostní policie)
Gestapo - Geheime Staatspolizei (Tajná státní policie)	SNB - Sbor národní bezpečnosti
HJ - Hitlerjugend (Hitlerova mládež)	Stapo - Staatspolizei (Státní policie)
Kripo - Kriminalpolizei (Kriminální policie)	StB - Státní bezpečnost
KSČ - Komunistická strana Československa	STW - Sudetendeutsche Treibstoffwerke
JNV - Jednotný národní výbor	SOA - Státní oblastní archiv
KNV - Krajský národní výbor	SOKA - Státní okresní archiv
KPR - Kancelář prezidenta republiky	SOS - Stráž obrany státu
KT - Koncentrační tábor	SS - Schutzstaffel der NSDAP (Ochranný oddíl)
KÚ MV - Kriminální ústředna MV	SS-WVHA - SS-Wirtschafts- und Verwaltungshauptamt (Hlavní úřad SS pro hospodářství a správu)
MNO - Ministerstvo národní obrany ČSR	TNP - Tábor nucené práce
MNV - Místní národní výbor	ÚNS - Ústavodárné národní shromáždění
MSK - Místní správní komise	VHA - Vojenský historický archiv
MV - Ministerstvo vnitra ČSR	VKPR - Vojenská kancelář prezidenta republiky
MV-L - Ministerstvo vnitra, referát L (Lidice)	VK ÚNS - Vyšetřovací komise ÚNS
MV SNB - Místní velitelství SNB	VO - vojenská oblast
NA - Národní archiv České republiky	VVVP - Vojenské velitelství Velké Prahy
NBS - Národní bezpečnostní stráž	ZbV(-K) - Zum besonderen Verwendung (-Kommando) (ke zvláštnímu použití)(-oddíl)
NPMKK - Národního pedagogického muzea a knihovny J. A. Komenského	ZNV - Zemský národní výbor
Nr. - Numero (Číslo)	ZÚ - Zemský úřad
NSDAP - Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei (Národně socialistická německá dělnická strana)	ZÚ StB - Zemská úřadovna Státní bezpečnosti
NV - Národní výbor	ZV SNB - Zemské velitelství SNB
OBZ - Obranné zpravodajství	
OKÚ - Okresní kriminální úřadovna	
ONV - Okresní národní výbor	
OOÚ - Oblastní osídlovací úřad	
OOV - Oblastní osídlovací výbor	
Orpo - Ordnungspolizei (Pořádková policie)	
OSK - Okresní správní komise	
OS OBZ - Oblastní správa OBZ	
OÚ StB - Oblastní úřadovna Státní bezpečnosti	
OV SNB - Okresní velitelství SNB	
RA - Rudá armáda	
RD - Reichsdeutscher (Říšský Němec), označení na potravinových lístcích	
RG - Revoluční garda	
RNV - Revoluční národní výbor	

*Památce Aloise Mrnky a Jindřicha Mrnky, zavražděným v Javoříčku 5. května 1945,
a všech ostatních obětí kolektivního násilí.*

I. Úvod

"Uvalování takové klatby je zbytečné: znamenalo by to, že tím ihned popřením a morálním závojem zakryjeme onen základní antropologický fakt, že násilí ve svých různých podobách (chtěl jsem dokonce říci společenský vynález různých forem násilí, jeho vlastní "kreativita") náleží k lidské zkušenosti, a tím pádem i k dějinám, u nichž tvoří jednu z jejich 'hybných sil'. Na druhou stranu však stále platí, že v nitru těchto dějin, jejichž je násilí nedílnou součástí a jež nerozlučně propojují násilí a politiku, násilí a estetiku, násilí a morální zkušenost, zakoušíme potřebu stanovit prahy, které spojujeme s myšlenkou nesnesitelného. Tyto prahy uvádíme do vztahu s mezí práva a samotné možnosti politiky. Považujeme je proto za projev onoho podílu nelidskosti, bez níž je sama myšlenka lidství zbavena smyslu.

Étienne Balibar, *Násilí a civilita*, s. 158–159

1. Násilí v moderní společnosti

„Vyběhnout pár posledních schodů a už jsem na nástupišti tramvaje. Slyším známé zvuky rozechvělých kolejnic přijíždějící tramvaje, tak přidám do kroku. Vše je v pořádku - je to sedmnáctka. Sahám po mobilu, trojka mi pojede až za minutu. Jen koutkem oka zachytím procházejícího mladíka ve slunečních brýlích, který pije z plastové lahve limonádu. Tramvaj odjíždí a najednou zpozoruji postaršího pána v obleku, jak urputně pospíchá. Musí mu být pěkné vedro, říkám si, protože si z obličeje utírá velké množství potu. Uhýbám. Asi také zapomněl vystoupit, jako já před chvílí. Dívám se za ním. Se značným rozběhem nakopí odcházejícího mladíka do zadku. Asi nějaké škádlení mezi známými, říkám si. "Ty svině!" Zpozorním, tohle už nevypadá tak nevině. Mladík se otočí, stařík ustoupí o pár kroků a zaujme obranný postoj. Najednou se mladík otočí, přeskočí svodidla a při přebíhání silnice ukazuje směrem k zastávce vztyčený prostředníček."

Na první pohled velmi banální příhoda, kterou jsem nedávno zažil jednoho všedního květnového dne roku 2017 při čekání na pražskou tramvaj. Bližší pohled ovšem odhaluje řadu důležitých prvků, které jsou s násilím spojeny. Předně je násilí neodmyslitelnou součástí našeho každodenního jednání, v němž je neustále přítomné jako jedna z možností. Na druhou stranu by podobná situace jistě vyvolala v řadě lidí jisté rozpaky a rozhodně by ji nepovažovali za projev slušného vychování. Za uplynulá staletí se v euroamerickém civilizačním okruhu zformovala specifická pravidla společenského jednání, v nichž bylo násilí jako jedna z afektivních reakcí na vnější podněty výrazně utlumeno. Aby mohlo dojít jen k tak banálnímu násilí, jak jsem jej zachytil v příhodě výše, překonávají aktéři značné bariéry. Pokud se jedna ze stran rozhodne k použití násilí v běžné interakci, musí aktuální situace převládnout nad dlouhodobými horizonty uvažování. Pro konfrontaci přerůstající do násilí je určující pouze tady a teď – najednou jsem tady jenom já a ten druhý. Napětí eskaluje až ke svému vrcholu, kdy je potřeba se rozhodnout buďto k dalšímu útoku, nebo k útěku. Pokud nepřicházejí další podněty nebo se objeví faktor, který celou situaci naruší a sníží napětí mezi stranami, násilí poměrně rychle končí. Výše popsaná příhoda netrvala více než několik minut, při níž násilí velmi rychle dosáhlo svého vrcholu a vyčerpalo se. V soudobé společnosti existuje jen velmi málo jedinců, kteří by se k užití

násilí v běžné interakci vůbec odhodlali. Pokud se však k tomu již rozhodnou, nejsou ve výkonu násilí vůbec dobří.¹

Pokud nedojde k zásadnímu narušení společenského rámce, který garantuje vynucování obecně platných norem, je násilí v moderní společnosti vytěsňováno. Přesto zůstává v moderní kultuře všudypřítomné a je pro moderního člověka fascinující: Pokud by výše popsaná situace dále eskalovala, jistě by se po chvíli v bezpečné vzdálenosti vytvořilo obecnstvo, které by mohlo být důvodem dalšího pokračování násilí. Obecnstvo se vyskytuje v moderní kultuře v obrovské sféře tolerovaného ritualizovaného násilí. Navíc je násilí v masové kultuře jako například v kinematografii, sportu nebo herním průmyslu velmi atraktivním konzumním zbožím. Takové násilí má ale pevně stanovené hranice, které brání jeho nekontrolovanému šíření. Do pokračující bitky by se tak dříve nebo později někdo z neúčastníků vložil jako moderátor, který by se snažil zmírnit napětí. Pokud by neuspěl, byla by přivolána policie. Podobně jako se v počátcích moderních společností její příslušníci odnaučovali využívat k hájení svých zájmů násilí, přebíral tuto funkci moderní byrokratický stát a jeho donucovací aparát.² Státní monopol na násilí je v liberálně demokratických společnostech legitimním nástrojem moci potud, že je využíván k vynucování zachování zákonnosti, tedy spíše k disciplinaci afektivního jednání a k potlačování aktů interpersonálního násilí. K tomu stát využívá vycvičené specialisty na násilí, kteří jsou stálou připomínkou násilí jako poslední instance disciplinace. V takových společnostech má ovšem občan zároveň nárok na zákonnou ochranu před tímto násilím – policista jednoduše nemůže nikoho zastřelit, pokud není ohrožen někdo jiný nebo pokud sám

¹ Podle Randala Collinse nejsou běžní aktéři ve většině situací schopni překonat konfrontační napětí a strach, takže k násilí většinou vůbec nedojde. Pokud k němu již dojde, jsou aktéři v jeho vykonávání nekompetentní. Každodenní násilí působí na první pohled obyčejně a ponižujícím způsobem, protože jsme si násilí uvikli vnímat v jeho heroizované pop kulturní formě. Srov. RANDALL COLLINS, *Violence, A micro-sociological theory*, Princeton 2008, s. 10. Dále srov. ibidem, s. 14

² Ustupování afektivního jednání je podle Norberta Eliase základem psychogeneze moderní civilizace, přičemž vynucování utlumení afektů za pomoci monopolu násilí moderního státu je základem sociogeneze moderní společnosti. Srov. NORBERT ELIAS, *O procesu civilizace*, sociogenetické a psychogenetické studie, díl II., proměny společnosti, nástin teorie civilizace, Praha 2007, s. 207n. Podle Michela Foucaulta ovšem vytěsňování tělesných trestů do specializovaných prostorů násilí neznamená zároveň celkový úbytek tělesných trestů nebo tělesné bolesti. Sociální praxe stále považovala za ospravedlnitelné, že vězni trpí více než jiní lidé. Jedná se o pozůstatek „útrpného momentu“, který je pouze zastírán, ale ne zcela popřen. Srov. MICHEL FOUCAULT, *Dohlížet a trestat*, kniha o zrodu vězení, Praha 2000, s. 48–49.

není vystaven takovému nebezpečí. Násilí je tedy zároveň integrální součástí vlády svrchovaného státu, jemuž slouží jako nástroj výkonu moci.

Moderní stát nemůže využívat násilí k udržování nadvlády nad svými občany, aniž by tím zásadně neohrožoval legitimitu své moci. Pokud přestanou být násilné prostředky mocensky omezovány, je to naopak výrazem oslabení státní moci, která si prostřednictvím neustále narůstajícího teroru chce za každou cenu udržet nadvládu. Hannah Arendt považovala násilí (*Gewalt*) a moc (*Macht*) za vzájemné protiklady, protože jen moc založená na vůli společenství může být tvořivá a životaschopná, kdežto násilí je vždy pouze smrtelné a zničující. „Násilí se objevuje tam, kde je moc ohrožena, ale ponecháno samo sobě končí naprostou ztrátou moci.“³ Násilí v tomto pojetí má velmi blízko k jejímu pojetí banality zla, které nikdy nemůže tvořivě přetvářet podstatu věci – tedy být radikální, ale vždy je pouze krajně zničující – extrémní. „Myslela jsem tím, že zlo není radikální, jdoucí ke kořenům (*radix*), že nemá žádnou hloubku, a že z tohoto hlavního důvodu je tak složité o něm přemýšlet, neboť myšlení, z definice, chce dosáhnout kořenů. Zlo je povrchní fenomén a namísto toho, aby bylo trvale radikální, je pouze extrémní.“⁴ Extrémní formy jednání zahrnující užití fyzického násilí se přesto staly nástroji politiky moderního byrokratického státu směřující k sociální kontrole, kategorizaci a třídění populace – zkráceně řečeno biopolitiky.⁵ V moderních dějinách od konce 19. století a ještě zřetelněji v první polovině 20. století se objevovaly případy, kdy stát v rámci vykonávání této politiky přistoupil k ukrutnostem proti vlastní populaci. Tyto procesy byly vždy provázeny dvěma základními vzájemně propojenými myšlenkovými schématy. Jednak byly lidské bytosti redukovány na pouhé přebytečné neužitečné věci, jednak byly identifikovány jako nepřátelské vlastnímu společenství z něž měly být vyloučeny.⁶ Mezním případem užití násilí vůči vlastní populaci

³ Srov. HANNAH ARENDT, *O násilí*, Praha 1995, s. 43. Dále srov. ibidem, s. 38–43.

⁴ Hannah Arendt zde reagovala na výtky vůči jejímu pojetí banality zla, oponující pojetím „radikálního zla“ u Kanta, nebo více naivním pojetím zla jako něčeho démonického. Srov. Library of Congress, fond The Hannah Arendt Papers, Correspondence 1963, Series Adolf Eichmann File, 1938–1968, Letter to Grafton, nedatováno, f. 22n. *American Memory, Library of Congress*, <http://memory.loc.gov/ammem/arendthtml/mharendtFolderP03.html> [dostupné online] Zlo podle Arendt není způsobeno ničím démonickým, ale naopak velmi banální neschopností nebo nevolí myslet nad rámec účelové racionality každodenních úkonů, což ukázala ve svém Eichmannovi v Jeruzalémě. Dále srov. HANNAH ARENDT, *Eichmann v Jeruzalémě*, zpráva o banalitě zla, Praha 1995, s. 337n.

⁵ MICHEL FOUCAULT, *Je třeba bránit společnost*, kurs na Collège de France 1975–1976, Praha 2005, s. 215n.

⁶ První schéma označuje Étienne Balibar jako „ultra-objektivní násilí“, druhou jako násilí „ultra-subjektivní“. Srov. ÉTIENNE BALIBAR, *Násilí a civilita*, Praha 2016, s. 84–85.

potom byl koncentrační tábor, v němž byly osoby zbavené občanských práv ponechány smrti nebo rovnou zabíjeny.⁷

Koncentrační tábory se objevovaly od konce 19. století v koloniálních válkách, kde vznikaly na základě rozšíření výjimečného stavu a válečného práva. Tábor byl výrazem institucionalizovaného výjimečného stavu jako zvláštní prostor mimo normální právní systém, v němž byli vězni zbaveni jakýchkoli práv. Na stejném základě byly od 30. let 20. století budovány nacistické koncentrační a vyhlazovací tábory, které navazovaly na instituci „ochranné vazby“ z poloviny 19. století. Bez ohledu na ustanovení trestního práva umožňovaly vzít do vazby určité osoby jen z hlediska ochrany bezpečnosti státu, čehož bylo rozsáhle využíváno již za první světové války.⁸ Zvláštností nacistických koncentračních táborů bylo, že začaly tato nařízení uplatňovat ve vztahu k ochraně čistoty národního společenství v přísně rasovém smyslu. Hitlerův záměr vytvořit unifikované rasové společenství vyloučením cizorodých a méněcenných elementů nabyl při dobývání východního *životního prostoru* podobu vyhlazovacích kampaní nevídaných rozměrů. Jejich důsledkem byl exponenciální růst počtu obětí a brutalizace perzekucí přerůstajících do etnických čístek, zotročování a systematického vyhlazování.⁹ Výkonný byrokratický, bezpečnostní a represivní aparát nacistického Německa se v okupovaných územích – především na Východě – proměnil v ještě výkonnější vyvražďovací soustrojí. Ačkoliv v této souvislosti největší pozornost upoutávají koncentrační tábory – jako symbol koncentrace a vyhlazování – kombinace průmyslového táborového komplexu a vyhlazovacího místa – podle Timothyho Snydera *valná většina Židů zabitých za holocaustu koncentrační tábor nespátřila*.¹⁰ Na území jím definovaných *krvavých zemí* – tedy na území okupovaného Polska, Litvy, Lotyšska, sovětské Ukrajiny a Běloruska – zemřela většina Židů zastřelením nad jamami nebo ve zplynovacích vozech.¹¹

⁷ Hannah Arendt zmiňuje tři rozměry „zrušení lidství“ v koncentračních táborech – jakožto právní osoby, morální osoby a odlišené individuality. Giorgio Agamben zase tvrdí, že Židé byli zbaveni lidskosti, redukováni na pouhý „holý život“, který lze beztrestně zabít. Srov. É. BALIBAR, *Násilí a civilita*, s. 163; GIORGIO AGAMBEN, *Homo sacer*, suverénní moc a pouhý život, Praha 2011, s. 116.

⁸ Srov. GIORGIO AGAMBEN, *Prostředky bez účelu*, poznámky o politice, Praha 2003, s. 35–38.

⁹ Srov. CHRISTOPHER R. BROWNING, LEWIS H. SIEGELBAUM, Systémové předpoklady sociálního inženýrství, Stalinské schéma identifikace a nacistický koncept Volksgemeinschaft in: MICHAEL GEYER, SHEILA FITZPATRICK, *Za obzor totalitarismu*, srovnání stalinismu a nacismu, Praha 2012, s. s. 351-352.

¹⁰ Srov. TIMOTHY SNYDER, *Krvavé země*, Evropa mezi Hitlerem a Stalinem, Praha – Litomyšl 2013, s. 366.

¹¹ Srov. T. SNYDER, *Krvavé země*, s. 10, 366-367.

Masového vyvražďování se ve většině případů hojně a velmi bezprostředně účastnili příslušníci běžných bezpečnostních složek, jimž to umožňovaly vzniklé situační podmínky, mj. odcizení od samotného aktu zabíjení skrze racionalizaci práce.¹² Zásadní podmínkou možnosti rozvoje masových vyvražďovacích kampaní bylo zničení státnosti na určité části okupovaných území, kde Židé ztratili *přístup k ochraně úřadů a správního aparátu*. Bezprávné postavení umožnilo postupovat vůči nim jako k nepřátelům v týlovém území podobně jako při potírání partyzánů, při němž se stíral jakýkoliv rozdíl mezi civilním obyvatelstvem a ozbrojeným protivníkem.¹³ V této situaci se naplno rozvíjel charakter nacistického Německa jako fašistického zahradnického státu, jehož povinností je „kultivovat“ a „chovat“ zdravý druh lidských bytostí. Původní myšlenky osvícenského absolutisty Friedricha II. Velikého dostaly přísně vědecké základy v biologizujících sociálních vědách a eugenických myšlenkách 19. století – a reálná politika sociálního inženýrství eugenicky pěstěného národního společenství je uvedla do praxe.¹⁴ Nacistické *spásné násilí*, které v podmínkách jakéhosi tekutého výjimečného stavu získávalo bezmezný charakter, bylo neoddělitelnou součástí ničující obnovy národního společenství – bylo spojováno s obrazy dezinfekce, očišťování nebo rituálního aktu obětování.¹⁵ Nacismus byl ovšem jenom jednou z možných variant státní politiky identifikace vedoucí k masovým represím, internacím nebo vyvražďování. Prvky eugeniky, pracovní tábory, selektivní omezování občanských práv a etnické čistky byly také součástí řady opatření v bolševickém sovětském Rusku nebo v některých liberálně demokratických zřízeních.¹⁶ Podoba těchto státních politik násilí byla určována schémata myšlenkových systémů druhé poloviny 19. století a v řadě případů došlo k jejich prvnímu uplatnění v souvislosti s rozvojem technizovaného násilí v první světové válce.¹⁷

¹² Srov. CHRISTOPHER BROWNING, *Obyčejní muži*, 101. záložní policejní prapor a „konečné řešení“ v Polsku, Praha 2002, s. 59–66, 159–160.

¹³ Srov. TIMOTHY SNYDER, *Černá zem, holocaust – historie a varování*, Praha – Litomyšl 2015, s. 194–199.

¹⁴ Srov. ROGER GRIFFIN, *Modernismus a fašismus*, pocit začátku za Mussoliniho a Hitlera, Praha 2015, s. 270–273.

¹⁵ Srov. R. GRIFFIN, *Modernismus a fašismus*, s. 474–475.

¹⁶ Z liberálních demokracií lze zmínit například sociálně demokratický koncept folkhemmet a s ním spojenou státem řízenou povinnou sterilizaci určitých jedinců ve Švédsku. Srov. R. GRIFFIN, *Modernismus a fašismus*, s. 474–475; CH. R. BROWNING, L. H. SIEGELBAUM, *Systémové předpoklady sociálního...*, s. 338–345.

¹⁷ Srov. BEDŘICH LOEWENSTEIN, *Tři variace na téma: zárodečná katastrofa*, in: IDEM, MILAN HLAVAČKA et al., *Násilí, jiná moderna*, Praha 2017, s. 31–35.

K plnému rozvinutí organizované státní politiky násilí v jejích extrémních formách ovšem došlo až v období, které bychom mohli nazvat jako dlouhá 40. léta 20. století. Jedná se o období zhruba od poloviny 30. do poloviny 50. let, které Tony Judt (hovořící o období 1936 až 1956) v rozhovoru s Timothy Snyderem označil za období vykazující „jistou hlubší jednotu, která byla v dané době očividná a dnes je zastřena.“ Druhou světovou válku jako vrchol tohoto období podle něj nelze pochopit, pokud zůstane naše přemýšlení omezeno tradičními mezníky dějin diplomacie.¹⁸ Důsledky velké hospodářské krize vedly v řadě zemí již od počátku 30. let 20. století k uzavírání národních společenství a k vzestupu extrémních hnutí fašistického typu, proti kterým se vytvářely široké koalice v podobě lidových front zahrnujících často také bolševické strany. V průběhu války se stalinský Sovětský svaz uplatňující extrémní represi a masové vyvražďování stal jednou ze světových mocností, která po válce získala širokou sféru vlivu v utvářeném východním bloku. Projevy extrémních politik dlouhých čtyřicátých let tak přetrvávaly až do procesu destalinizace po roce 1956. V tomto období se extrémní projevy organizované státní politiky násilí výrazně dotkly také tehdejšího Československa, respektive českých zemí. Původním záměrem mého výzkumu byl proces přijetí násilných forem jednání jako legitimní cesty k řešení konfliktů ve společnosti do té míry, že se po roce 1945 mohla objevit řada spontánních násilných aktů. Při dalším studiu jsem ovšem zjistil, že spontánní násilí se objevovalo jen po velmi omezenou dobu prvního týdne po skončení druhé světové války. Většina ostatních násilných aktů byla jen těžko vysvětlitelná dlouhodobou radikalizací jednotlivců, protože byla jednak prováděna jako akty kolektivního násilí, jednak ve většině z těchto aktů plnil nejdůležitější roli stát a jeho specialisté na násilí.

Akty kolektivního násilí se v situačních mechanismech zásadně odlišují od individuálního interpersonálního násilí, které jsem zmiňoval v úvodních pasážích v souvislosti s rvačkou. Překonávání konfrontačního napětí je pro aktéry ve skupině kvůli působení specifických situačních mechanismů snazší. Spíše než s individuálními osobnostními vlohami souvisí tento typ násilí s nastavením sociálních mechanismů, které jsou úzce navázány na státní politiku. Stát je schopen mobilizovat zdroje dostatečné pro výkon násilí podobného rozsahu. Ostatně již v průběhu dějin narůstala schopnost vykonávat násilí spolu s rozvojem sociální organizace,

¹⁸ Srov. TONY JUDT, *Intelektuál ve dvacátém století*, rozhovor Timothyho Snydera s Tony Judtem, Praha 2013, s. 220–221. Druhou světovou válku jako součást dlouhodobějších transformačních procesů počínajících ve 30. letech 20. století v českém prostředí zmínil např. Jakub Rákosník. Srov. JAKUB RÁKOSNÍK, *Dlouhá 30. léta (1929–1945)*, konceptuální přístupy k transformaci modernity, in: *Dějiny, teorie, kritika*, č. 2/2010, s. 222–238.

jejímž vrcholným výrazem je právě moderní stát.¹⁹ Stát navíc disponuje poměrně rozsáhlou normotvornou a příkazovací mocí, jejichž využitím může posunovat limity možného – ve smyslu tolerovaného násilí. Výraznou oporou státní moci v tomto procesu jsou specialisté na násilí disponující dlouhodobým výcvikem v řízeném užívání síly. Jak tito specialisté na násilí, tak „obyčejní lidé“ se mohou učit využívat čím dál extrémnějších metod v běžných interakcích. Násilí v podobných periodách přestává být vytěsněným „excesem“, ale stává se naopak normou běžného jednání. Všeobecně přitom platí, že pro aktéry disponující zkušeností s násilím, je jeho výkon snazší a využití pravděpodobnější.²⁰ V dlouhých čtyřicátých letech došlo ke zvýšení míry tolerovaného násilného jednání v důsledku vzestupu extrémní státní politiky kolektivního násilí a výše naznačených mechanismů. Narůstající tendence k násilnému řešení konfliktů ve společnosti se výrazně dotýkala také vývoje v českých zemích, kde dosáhla pomyslného vrcholu z hlediska rozsahu a intenzity v letech 1944 až 1946.

2. Model kolektivního násilí a jeho výzkum

Předmětem analýzy jsou sociální interakce v rámci událostí let 1944 až 1946 v českých zemích, definované spolu s Charlesem Tillym jako akty kolektivního násilí, při nichž nejméně dvě osoby koordinovaně a bezprostředně fyzicky poškozují jiné osoby, případně věci (což zahrnuje i vynucené zadržení věcí či omezení osob).²¹ České země vymezují jako geografický celek historického území Čech, Moravy a české části Slezska, přičemž se nezaměřují pouze na nacionálně české obyvatelstvo. Kolektivní násilí v tomto prostoru vnímám jako komplexní sociální fenomén vznikající v rámci interdependenčních sociálních mechanismů na třech rovinách – normativní (státní politika), diskursivní (dobově dominantní diskursy, sdílených obrazů nebo kulturních vzorců jednání) a sociální praxe (situační síly v prostoru a čase). Kolektivní násilí se projevovalo také v rovině symbolického útlaču, který představoval první krok ke vzniku představ vyloučení zakládajících možností pozdější eskalace násilí. Výzkum těchto diskursivních obrazů ovšem ponechávám stranou a se především na kolektivní násilí ve formě akutního fyzického poškozování a s ním úzce souvisejícího strukturálního násilí, které pro něj vytváří předpoklady.²² Strukturální násilí pojmám především jako výraz státní politiky, která

¹⁹ Srov. R. COLLINS, *Violence*, s. 11, 29.

²⁰ Srov. R. COLLINS, *Violence*, s. 20.

²¹ Srov. CH. TILLY, *Politika kolektivního násilí*, s. 13.

²² Představy společenství postulované Benedictem Andersonem jako základ reálného utváření moderního národa se mohou stejně dobře změnit v „představy vyloučení“, jejichž důsledky mohou být úplně stejně reálné. Jako diskursivní násilí je v této souvislosti třeba chápat diskursivní praxi zaměřenou na útlak

vytváří předpoklady pro omezování práv nebo zhoršování životních podmínek určitých částí společnosti, jejichž důsledkem může být fyzické strádání nebo smrt.²³ Zaměřuji se přitom na rekonstrukci sociální mechanismů, které ovlivňovaly dynamiku násilných interakcí jak z hlediska makrostrukturálních procesů na rovině státních politik, tak v konkrétní sociální praxi – v podobě působících situačních sil. Na druhé straně zkoumám samotné násilné situace, jejich proměnu v konkrétním prostoru a čase (eskalace – deeskalace) a identifikuji hlavní aktéry kolektivního násilí.

Kolektivní násilí představuje konstitutivní prvek konstrukce jedné z „možných historií“ proměny společnosti českých zemí ve sledované období a širším kontextu „českého období extrémů“. V takto konstruované výseči minulé skutečnosti hrají modely úlohu empiricky prověřitelných hypotéz.²⁴ Sociální dějiny přitom vnímám jako experimentálního pole, na němž je možné uplatňovat a prověřovat platnost teorií středního dosahu z široké oblasti sociálních věd.²⁵ Při výzkumu jsem tedy vycházel jak z poznatků historické sociologie politiky (Charles Tilly),²⁶ tak z teorií sociologických (Randall Collins)²⁷ a sociálně psychologických (Philip Zimbardo).²⁸ Poznátky z těchto sociálně vědních disciplín podle mého názoru nabízejí vhodný metodologický základ pro sociálně politické dějiny násilí – tedy pro výzkum násilí jako sféry mezi politikou a sociální praxí.

Typologie politiky kolektivního násilí předkládaná Charlesem Tillem umožňuje jednak identifikovat hlavní aktéry násilných interakcí, které dále zasazuje do konkrétních situačních

určitých jedinců nebo skupin, která se v mnoha případech výrazně podílí na podmínkách možnosti jejich útlu fyzického. Srov. BENEDICT ANDERSON, *Představy společnosti*, úvahy o původu a šíření nacionalismu, Praha 2008; MICHEL FOUCAULT, *Archeologie vědění*, Praha 2016.

²³ Srov. B. LOEWENSTEIN, M. HLAVAČKA et al., *Násilí*, s. 8–9.

²⁴ Při rekonstrukci minulých procesů konstruuji řadu modelů možných dějin, které ovšem podléhají podle Koselleckova pojetí historie jako „fikce faktického“ vetu pramenů. Srov. REINHART KOSELLECK, *Vergangene Zukunft, zur Semantik geschichtlicher Zeiten*, Frankfurt am Main 2000, s. 204–207. Dále srov. CHRIS LORENZ, *Konstruktion der Vergangenheit, Eine Einführung in die Geschichtstheorie*, Köln 1997, s. 357–358; JAN HORSKÝ, *Teorie a narace*, k noetice historické vědy a teorii kulturního vývoje, Praha 2015, s. 73, 89.

²⁵ Srov. JIŘÍ ŠTAIF, Sociální dějiny jako „hřiště“ dnešní historické vědy, in: *Česko-slovenská historická ročenka*, 2007, s. 11–21. Dále srov. JAN HORSKÝ, *Dějepisectví mezi vědou a vyprávěním*, úvahy o povaze, postupech a mezích historické vědy, Praha 2009, s. 92–95.

²⁶ Srov. CH. TILLY, *Politika kolektivního násilí*.

²⁷ Srov. R. COLLINS, *Violence*.

²⁸ Srov. P. ZIMBARDO, *Luciferův efekt*, jak se z dobrých lidí stávají lidé zlí, Praha 2014. Se Zimbardovými teoriemi pracoval již Christopher Browning, srov. CH. BROWNING, *Obyčejní muži*, s. 142–144.

schémat a mechanismů fungování násilných interakcí v rámci rozdílných politických režimů. Na rozdíl od jiných přístupů nabízí typologii, která umožňuje srovnávat míru vykonávaného násilí. Navíc nepředepisuje aktérům motivace jejich činů, ale srovnává násilí vyskytující se napříč rozdílnými konflikty a politickými režimy.²⁹

Ve své systémové analýze se Tilly zaměřil na vysvětlení mechanismů vzniku a průběhu fenoménu kolektivního násilí v rámci sociálních vztahů jako jednoho ze zvláštních případů *soupeřivé politiky*. Ta podle něj spočívá v „diskontinuítním veřejném kolektivním vznášení požadavků na vládu jako jednu ze stran“, kde „[v]láda je reálně působící, trvalá, ohraničená organizace, která má pod kontrolou nejdůležitější koncentrované prostředky donucení v rámci určitého území.“³⁰ Státní monopol legitimního fyzického násilí³¹ přitom podle Tillyho představuje jeden z distinktivních prvků míry kolektivního násilí v moderních společnostech západního kulturního okruhu, v jehož rámci od 18. století docházelo k postupnému ústupu kolektivního násilí z vnitrostátního veřejného prostoru.³² Tilly pole kolektivního násilí dále doplňuje o působící relační mechanismy *vykořisťování a hromadění příležitostí* vytvářející nerovnosti, které jsou tím efektivnější, čím více sledují každodenní hranice mezi sociálními skupinami (etnickým, rasovým, náboženským, genderovým atd.).³³ Na základě odlišných poměrů mezi *významností bezprostředního poškození a mírou koordinace mezi aktéry násilí* sestavuje Tilly typologii interpersonálního násilí, která zachycuje opakující se mechanismy malého měřítka.³⁴ Kromě hlavních aktérů, kteří konstituují politický režim³⁵, přitom považuje za hlavní hybatele násilných interakcí *politické podnikatele a specialisty na násilí*. Političtí podnikatelé prostřednictvím aktivace, spojování, koordinace a reprezentace *hromadí příležitosti*, čímž vytvářejí nové nebo prohlubují již existující nerovnosti. Specialisté na násilí jsou

²⁹ Teorie kolektivního násilí od Roberty Senechal de la Roche považuje kolektivní násilí za extrémní formu kolektivní svépomoci v reakci na deviantní chování. Tato a další teorie na ni navazující považují kolektivní násilí za intencionální formu sociální akce směřující k obnovení narušeného veřejného pořádku, čímž ale neumožňují uchopit všechny reálné variace v celé jejich složitosti. Srov. ROBERTA SENECHAL DE LA ROCHE, Collective Violence as Social Control, in: *Sociological Forum*, č. 1/1996, s. 101–120.

³⁰ CH. TILLY, *Politika kolektivního násilí*, s. 19.

³¹ NORBERT ELIAS, On the monopoly mechanism, in: *On Civilization, Power, and Knowledge*, edd. S. Mennell, J. Goudsblom, Chicago – London 1998, s. 140–145.

³² CH. TILLY, *Politika kolektivního násilí*, s. 67–70.

³³ CH. TILLY, *Politika kolektivního násilí*, s. 19.

³⁴ CH. TILLY, *Politika kolektivního násilí*, s. 23–29.

³⁵ Organizovaní političtí aktéři jsou podle Tillyho následující: činitelé vlády, členové politického zřízení, vyzyvatelé, občané a vnější političtí aktéři. Transakce mezi vládními činiteli, členy politického zřízení, vyzyvateli a občany konstituují politický režim. Srov. CH. TILLY, *Politika kolektivního násilí*, s. 37–39.

výjimeční svým postavením, v němž „kontrolují prostředky poškozování osob a věcí.“³⁶ Jednotlivé politické režimy se liší v míře státní (*schopností vládnout*) a kolektivní (*demokracie*) kontroly, což ovlivňuje také převládající úroveň kolektivního násilí.³⁷

Základem využívané Tillyho typologie kolektivního násilí jsou konkrétní podoby násilných interakcí definované poměrem mezi významností poškozování a mírou koordinace aktérů, přičemž s obojím koreluje celkový destruktivní potenciál násilného jednání. Nejvíce destruktivní jsou násilné rituály charakteristické nejvyšší významností poškozování a mírou koordinace, ale objevují se v přísně vymezených prostorech po velmi krátkou dobu. Ve sledovaném období se v českých zemích objevily v prvním týdnu po konci války v květnu 1945 v podobě víceméně spontánního týrání, lynčování a poprav v ulicích.³⁸ Druhý nejnásilnější typ interakce představuje koordinovaná destrukce, která se vyznačuje o něco menší mírou koordinace násilných aktérů a srovnatelně vysokou významností poškozujících aktů ve všech interakcích. Z hlediska struktury aktérů rozlišuje Tilly jednak vražedné zápasy, v nichž proti sobě stojí dvě víceméně vyrovnané skupiny specialistů na násilí, jednak vyvražďovací kampaně nesrovnatelných soupeřů. Zákroky proti „povstání českého lidu“, partyzánským jednotkám od dubna 1945 a vojenské operace všeobecně spadaly do kategorie *vražedných zápasů*³⁹, naproti tomu násilí proti vězňům z transportů a pochodů smrti, stejně jako masové exekuce vyskytující se až do srpna 1945 přináležely kategorii *vyhlazovacích kampaní*.⁴⁰ Ještě méně koordinovaným typem je oportunní násilí, při němž jednotlivci nebo jejich menší skupiny využívají příležitost k beztrestnému užití násilí spojenému většinou s dosažením obecně zakázaných cílů. V českých zemích se ve sledované době oportunismus objevoval velmi často, nejintenzivněji asi v souvislosti

³⁶ Srov. CH. TILLY, *Politika kolektivního násilí*, s. 42-43.

³⁷ Vysoká úroveň násilí je charakteristická pro nedemokratické režimy s nízkou schopností vládnout (např. Somálsko, Kongo), střední úroveň pro nedemokratické režimy s vysokou schopností vládnout (Čína, Írán), ale také pro demokratické režimy s nízkou schopností vládnout (Belgie, Jamajka), nízkou úroveň násilí poté vykazují demokratické režimy s vysokou schopností vládnout (Německo, Japonsko). Srov. CH. TILLY, *Politika kolektivního násilí*, s. 49-55, 55-58, 58-60.

³⁸ Srov. CH. TILLY, *Politika kolektivního násilí*, s. 24, 86n. Dále srov. zde s. 151n.

³⁹ „Střetávají [se] nejméně dvě organizované skupiny specialistů na donucení a každá se poškozováním snaží redukovat či udržet v mezích schopnost poškozovat u strany druhé.“ Srov. CH. TILLY, *Politika kolektivního násilí*, s. 107.

⁴⁰ „[J]eden ze soupeřů vládne drtivou silou nebo [...] terč útoku nepředstavuje organizace specializovaná na použití donucovacích prostředků. [...] Ve vyhlazovacích kampaních jde jedné straně obvykle o kolektivní přežití, druhé o to, aby byla uznána jako výhradní držitelka práva na teritoriální kontrolu.“ Srov. CH. TILLY, *Politika kolektivního násilí*, s. 107–108, citát s. 108.

s postavením bezprávného německého obyvatelstva od května 1945.⁴¹ Srovnatelně koordinované, ale méně poškozující jsou rozptýlené útoky. Jedná se o nenásilné interakce malého rozsahu, při nichž jedna ze stran začne reagovat násilně. Ve sledovaném období se podobný typ násilí vyskytoval v podobě partyzánských sabotáží a přepadů od zimy 1944 až 1945.⁴² Přerušená vyjednávání, kdy při aktu kolektivního vyjednávání začne jedna ze stran reagovat na odpor či soupeření poškozování osob či věcí, se vyskytovaly pouze do roku 1939.⁴³ Jednotlivé typy násilných interakcí se mezi sebou samozřejmě překrývají nebo přecházejí jedna do druhé, což je na příslušných místech dále analyzováno.

Tillyho typologie je vhodná pro načrtnutí makro sociálních vývojových procesů, pro vysvětlení konkrétních mechanismů umožňujících vznik násilných situací jsou podstatné teoretické přístupy Randalla Collinse (násilí v boji a otevřeném prostoru) a Philipa Zimbarda (násilí ve věznicích a specializovaných prostorách).

Mikro sociální teorie násilí Randalla Collinse umožňuje zachytit a interpretovat sociální dynamiku konkrétních násilných situací. Identifikuje hlavní sociální procesy odehrávající se v rámci násilných interakcí, které ve vzájemné kombinaci a s rozdílným stupněm intenzity stanovují podmínky pro vysvětlení (kdy, kde, jak) partikulárních forem násilí. Randall Collins ve své mikro-sociální teorii násilí definuje základním emoční pole násilných interakcí dvojicí působících konfrontačních sil *napětí/strachu* (*confrontational tension/fear*), které musí aktéři překonat, pokud má k násilí vůbec dojít.⁴⁴ Profesionální specialisté na násilí představují zvláštní skupinu obyvatelstva, která je dlouhodobě trénovaná v jejich překonávání, respektive je schopna toto emoční pole dokonce využít ve svůj prospěch a v neprospěch svých protivníků.⁴⁵ Zkušenost boje bývá samotnými vojáky často popisována jako mlhavý nebo snový zážitek změněného smyslového vnímání, což Collins vysvětluje jako důsledek dlouhotrvajícího konfrontačního napětí.⁴⁶ Pokud je konfrontační napětí dlouhodobě prodlužováno a hromaděno, způsobuje u útočníků následný vznik fenoménu *postupující paniky* (*forward panic*).⁴⁷ Když nastanou vhodné situační podmínky, které útok učiní snadným (např. konfrontace se slabým nepřítelem), dosáhne napětí svého vrcholu (*emotional rush*) a dojde k uvolnění vzteku v jeho

⁴¹ Srov. CH. TILLY, *Politika kolektivního násilí*, s. 132n. Dále srov. zde s. 170–173, 190.

⁴² Srov. CH. TILLY, *Politika kolektivního násilí*, s. 169n. Dále srov. zde s. 112n.

⁴³ Srov. CH. TILLY, *Politika kolektivního násilí*, s. 191n. Dále srov. zde s. 41–48.

⁴⁴ Srov. R. COLLINS, *Violence*, s. 8–10.

⁴⁵ Srov. R. COLLINS, *Violence*, s. 20; P. ZIMBARDO, *Luciferův efekt*, s. 490.

⁴⁶ Srov. R. COLLINS, *Violence*, s. 80–82.

⁴⁷ Srov. R. COLLINS, *Violence*, s. 85.

nejextrémnějších formách: zuřivost a zběsilost (*rage and fury*). Postupující panika je potom charakteristická přetrvávajícím silným emočním vzrušením, rytmickým opakováním a pocitem uspokojení, přerůstajícím často do kolektivní zábavy.⁴⁸ Panika utváří absolutní situaci nezadržitelného násilí, které je charakteristické přehnaností a nadužíváním síly (*overkill, overshoot, overuse of force*) a z toho vyplývající převládající ukrutností, která je součástí většiny válečných brutalit v podobě masového vyvražďování rukojmí a civilistů, znásilňování a rabování.⁴⁹ V případě závěrečných bojů druhé světové války představovali hlavní aktéry specialisté na násilí, proti nimž stáli v případech násilných excesů nedostatečně vycvičení a vyzbrojení nebo dokonce zcela bezbranní protivníci (civilisté, zajatci, vězni apod.). Tyto mechanismy, násilné situace a s nimi spojené působící síly jsou tedy podstatné pro pochopení závěrečné fáze druhé světové války v českých zemích.

Sociálně psychologický aspekt Zimbardova širokého zhodnocení praktických závěrů jeho Stanfordského vězeňského experimentu potom otevírá pole pro zkoumání důsledků nastavení sociálního systému ve specializovaných uzavřených prostorech násilí. Důkladným popisem situačních sil působících na konkrétní aktéry a jejich role umožňuje rozkrýt řetězec sociálních mechanismů působících v násilných interakcích od aktéra přes situaci až po systém. Základním faktorem působícím eskalaci násilného chování i v případě jinak humánních jedinců, obyčejných lidí, je dehumanizace. Zbavení základních prvků lidské důstojnosti představuje první krok ke vzniku akutního násilí ve specializovaných prostorách. Za další důležité faktory považuje Zimbardo deindividualizaci, jímž jsou jedinci zbaveni své jedinečné identity (např. přiřazením čísel místo jmen). Hrubé zacházení a týrání je podmíněno funkčním obrazem nepřítele, který je využíván k ospravedlnění výjimečných opatření. Při eskalaci brutálního týrání do masového vyvražďování dále působí syndrom skupinového myšlení, morální vyvázání, sociální facilitace a další konkrétní faktory prostředí – třeba stres, nevyspání atd.⁵⁰ Sociální mechanismy ve skupině, která má příkazáno zabíjet, vztahuje Zimbardo ke konformitě a poslušnosti autoritě. Při zhodnocení výsledků slavného Milgramova experimentu *slepé poslušnosti autoritě* uvádí v rámci metod přinucení ke konformitě mj. zavedení pravidel, která jsou smysluplná, ale lze je

⁴⁸ Srov. R. COLLINS, *Violence*, s. 83, 89, 92-93.

⁴⁹ Srov. R. COLLINS, *Violence*, s. 93-99.

⁵⁰ Srov. P. ZIMBARDO, *Luciferův efekt*, s. 474. *Syndrom skupinového myšlení* byl vyvinut psychologem Irvingem Janisem a objasňuje špatná rozhodnutí učiněná skupinami inteligentních lidí. „Tyto skupiny potlačují opozici v zájmu skupinové harmonie, až vytvoří přívětivou, soudržnou skupinu bez nesouhlasných názorů a s direktivním vůdcem.“ Sociální facilitace představuje fenomén usnadnění, resp. zesílení výkonu v přítomnosti jiných lidí. Srov. P. ZIMBARDO, *Luciferův efekt*, s. 420.

interpretovat svévolně a neosobně, proměnu sémantiky činů vyměněním nepříjemné reality za žádoucí rétoriku, a rozptýlení zodpovědnosti.⁵¹ Tlak ke konformitě bývá často spojen „se systémy autorit řízenými shora, které zaměstnancům a podřízeným nepřímo sdělují svá očekávání, že neetické a nezákonné chování je vhodné za zvláštních okolností, které [tyto autority] samy definují.“ Takto vytvořená pravidla, která ani nemusí být nijak standardní cestou legalizovaná, se rychle stávají standardem jednání, který musí být dodržován a přijímán – získávají tedy sílu legální autority, která je podpořena také specifickým, novým jazykem.⁵² Podobné mechanismy bylo možno vysledovat napříč celým sledovaným obdobím a na patřičných místech jsou propojeny s konkrétními případy.

Propojením těchto třech základních teoretických přístupů vytvářím model kolektivního násilí, který zkoumání makro a mikro sociální dynamiky násilných situací. Násilí přitom nevnímám jako něco bestiálního nebo zvířecího, ale jako běžně se vyskytující sociální jev. Společně s výše uvedenými autory si přitom nemyslím, že by sklon k násilí byl nějakou vrozenou pudovou složkou lidské psychiky, ačkoliv nepochybně existují jedinci s výraznějšími sadistickými sklony nebo vykazující známky destruktivního charakteru.⁵³ Podobní jedinci snadněji podlehnou situačním silám umožňujícím eskalaci násilí než jiní, kteří si mohou postupně na výkon násilí přivyknout a mohou se vzorce sadistického jednání naučit. Výrazně sadističtí jedinci jsou přitom ve společnosti stejně málo zastoupeni jako jedinci, kteří by byli schopni situačním silám vzdorovat a výkon násilí odmítnout.

Přesto je výkon násilí vždy úzce svázán s konkrétními situacemi a v nich působícími faktory. Proto je pro mě primárním zdrojem násilného jednání sociální systém, jehož instituce a normy výkon násilí umožňují nebo naopak znemožňují, a konkrétní faktory prostředí, v němž k výkonu násilí dochází. Charakterové vlohy a motivace konkrétních historických aktérů jsou jen velmi těžko zjistitelné a snaha o jejich odvozování by nebyla ničím jiným, než čistou fabulací. Mým cílem je tedy spíše zachycení struktury aktů kolektivního násilí v českých zemích jako specifickém prostoru zkušenosti vypracováním podrobné topografie, zachycující proměny násilných interakcí v prostoru a čase. Přitom se v konkrétních vybraných případech snažím určit hlavní skupiny aktérů, rekonstruovat mechanismy a linie rozhodování a konkrétní v místě působící faktory. Rozkrytím mechanismů a podmínek rozhodování o normativních rozhodnutích

⁵¹ P. ZIMBARDO, *Luciferův efekt*, s. 331.

⁵² P. ZIMBARDO, *Luciferův efekt*, s. 264, s. 280, s. 417, s. 498.

⁵³ ERICH FROMM, *Anatomie lidské destruktivity*, můžeme ovlivnit její podstatu a následky?, Praha 2007, s. 269n.

a jejich konkrétních autorů zasazuje kolektivní násilí do souvislosti s intencionální státní politikou. Důraz na podrobnou rekonstrukci dynamiky násilného jednání v konkrétních situacích naopak klade důraz na jednání konkrétních aktérů, limity a vzorce jejich jednání v sociální praxi výkonu násilí.

3. Struktura výkladu, prameny, literatura

Kolektivní násilí nabývá dynamiku ve specifických časoprostorových souvislostech. V rozdílných prostorách se vyskytují různé typy násilných interakcí, přičemž základní dělicí linii lze vést mezi otevřeným a uzavřeným prostorem – mezi veřejným prostranstvím a táborem, mezi městem a venkovem atp. Charakter násilných interakcí se navíc proměňuje při geografickém šíření z místa na místo, kdy může v kombinaci s dalšími faktory docházet k eskalaci nebo naopak zmírnění jejich průběhu, k jejich dalšímu prodlužování nebo naopak ukončení. Na základě topografie kolektivního násilí dále určuji hlavní oblasti, v nichž převládalo kolektivního násilí určité typu – z hlediska formy, konstelace aktérů nebo působících situačních sil. Rekonstrukce a hlubší pochopení kolektivního násilí v rozporuplném období konce války, kde existovaly jeho různé typy souběžně vedle sebe, vzájemně kooperovaly nebo si konkurovaly, vyžaduje vytvoření svébytného chronologického modelu. Jednotlivé prvky probíhající komplexní historické změny je potřeba ukotvit ve funkční typologii, umožňující identifikovat jednotlivé násilné akty, jejich aktéry, jejich vzájemné interakce a korelace v prostoru a čase. K vytvoření podobného modelu vyhodnocuji v této části výsledky doposud dostupných parciálních analýz násilných aktů na území českých zemí ve sledovaném období jara a léta 1945.⁵⁴ Na jejich základě rekonstruuji nejdříve makro sociální topografii kolektivního násilí a identifikuji hlavní aktéry politiky kolektivního násilí.⁵⁵ Rekonstrukce systémových podmínek utváří interpretační rámec každodenních násilných střetů, které jsou následně předmětem analýzy situačních politických, kulturních a sociálních faktorů. Z tohoto hlediska nejvýraznějším případům, které byly buďto typické nebo naopak výjimečné, potom věnuji podrobnější výklad. Kladu důraz na jednotlivé faktory působící v rámci konkrétních situací, ve kterých kolektivní násilí nabývá jako součást každodennosti konkrétních aktérů a lokalit svébytnou dynamiku.

⁵⁴ JIŘÍ PADEVĚT, *Krvavé finále, Jaro 1945 v českých zemích*, Praha 2015. JIŘÍ PADEVĚT, *Krvavé léto 1945, Poválečné násilí v českých zemích*, Praha 2016. TOMÁŠ STANĚK, *Poválečné „excesy“ v českých zemích v roce 1945 a jejich vyšetřování*, Praha 2005.

⁵⁵ CH. TILLY, *Politika kolektivního násilí*, s. 42–49.

V topografii kolektivního násilí vycházím ze třech datových souborů, sestavených na základě výše citovaných Staňkových a Padevětových prací, které mi umožnily identifikovat základní tendence vývoje kolektivního násilí. Aby byla získaná data vůbec srozumitelná, je potřeba zmínit specifika jednotlivých autorských pojetí. Padevětovy knihy mají charakter historických průvodců, jejichž předpokládaným autorským záměrem je především dokumentace obětí a míst paměti násilí v podobě jakéhosi knižního pomníku. Jen v náznacích reflektovanou metodu výběru případů lze potom rekonstruovat jako násilné akty vedoucí k bezprostřednímu fyzickému poškození 2 a více osob mimo specializované prostory násilí. Důležitým faktorem je potom výběr na základě struktury aktérů. – V *Krvavém finále* jde o násilí páchané příslušníky nacistických ozbrojených složek na civilním obyvatelstvu, tedy zejména o násilí Němců na Čechách; v *Krvavém létu* potom zejména o násilí Čechů na Němcích, které je částečně rozšířeno o násilí ve specializovaných prostorách, sebevraždy, individuální násilí atd. Knihy neobsahují zhodnocení ani celkové územní rozložení jednotlivých násilných aktů. V první knize se autor poměrně promyšleně pokusil sestavit 4 tematicky jasně oddělené typy, které se navíc víceméně koncentrují ve specifických a jasně odlišitelných geografických oblastech.⁵⁶ V druhé knize se již pouze omezil na výčet uváděných typů násilností, z něž vyplývá, že v souboru nejsou systematicky obsaženy akty vyhnání.⁵⁷

Staňkova práce představuje standardní historickou monografii, ve které se její autor zaměřil na důkladný popis násilných excesů, odehrávajících se v českých zemích od května do srpna 1945. Konkrétně Staněk sleduje násilné excesy⁵⁸, které se staly v bezprostředně následujících letech předmětem vyšetřování. Abstrahovaná data jsou do určité míry ovlivněna tímto autorovým

⁵⁶ První skupinou jsou *násilnosti spáchané protipartyzánskými komandý na Moravě* (nejznámější Ploština, Prlov), následují *násilnosti páchané v rámci potlačování českého povstání v květnu 1945* (Velké Meziříčí, Přerov, Třest), třetí a největší skupinu představuje *násilí na věznicích z transportů a pochodů smrti* (největší masové hroby Tachov, Chomutov), následované poslední skupinou *chaotických a nesystematických násilností ustupujících německých jednotek* (Malín, okr. Kutná Hora, Lejčkov). Srov. J. PADEVĚT, *Krvavé finále*, s. 6.

⁵⁷ Poněkud komplikované je také ověřování uváděných informací, které je znemožněno např. citací signatur mylně uváděných jako fondy, nebo naopak odkazy na celé fondy nebo jejich části. Citace formou „ABS, fond A2/1 1765“ nebo „ABS, fond 2A/1 1765“ resp. „ABS, fond 303-50-1“ je chybná (nerozlišuje fond – navíc uváděný proměnlivě – od signatury a inventárního čísla) a neúplná (neuvádí ani karton), čímž se materiál stává téměř nedohledatelným. Podobné informace jsou potom jen těžko ověřitelné. Srov. J. PADEVĚT, *Krvavé léto 1945*, např. s. 260.

⁵⁸ Excesy definuje jako „krajní formy uplatnění diskriminačních, donucovacích či přímo násilných metod v zacházení s Němci a dalšími osobami považovanými za podezřelé či provinilé, republika a českému národu nepřátelské.“ T. STANĚK, *Poválečné „excesy“*, s. 8.

výběrem, zároveň jsou ale dle mého názoru dostatečně reprezentativní k tomu, aby umožňovala rekonstruovat určitou prostorovou představu o charakteru násilných interakcí ve sledovaném časovém úseku. Násilné excesy, které se staly předmětem vyšetřování, představující soubor těch pravděpodobně nejkřiklavějších případů, což jejich výpovědní hodnotu naopak zvyšuje. Staňkova práce obsahuje typologické rozlišení, ze kterého vychází rekonstruovaných 4 respektive 5 typů kolektivního násilí. Jedná se o „divoké“ odsuny, exekuce, násilnosti páchané na veřejnosti, v jejichž důsledku bylo usmrceno více osob (v rámci Tillyho typologie označovány zde jako projev *oportunistu*), a zacházení s lidmi pobývajících v táborech a věznicích.⁵⁹ Jediným zásadním problémem je, že neobsahuje násilnosti vojáků Rudé armády, které záměrně nebyly vyšetřovány. Ke korekci dat ze Staňkova souboru v tomto směru provádím komparaci s datovým souborem sestaveným na základě Padevětova průvodce *Krvavé léto*, který násilnosti Rudé armády částečně zachytil. Oběma autorům je společné, že celkový obraz násilí v prostoru českých zemí rozbíjejí, místo aby jej skládali. Tomáš Staněk alespoň konstruuje regiony na základě dobových souvislostí a celkový vývoj analyzuje v úvodu a závěru své knihy. Jiří Padevět bohužel opomíjí obojí – dobový obraz násilí rozbíjí zcela nelogicky v soudobém správním členění a jakékoliv závěry chybí úplně. To je ale dáno pochopitelnou odlišnou strukturou a cíli vědecké monografie od popularizačního průvodce, kterou je ale důležitou zmínit při stanovení limitů datových souborů sestavených na základě Padevětových prací.

Výklad zaměřuji na vysvětlení historické změny spojené s kolektivním násilím v českých zemích od počátku desintegrace nacistického panství v průběhu roku 1944, do ukončení hlavní fáze tzv. organizovaného transferu německého obyvatelstva z Československa v roce 1946. Hloubce a rozsahu probíhající historické změny přizpůsobuji plynutí vyprávění, které při výkladu relativně stabilních období bez výrazných změn (v roce 1944 a potom od podzimu 1945) probíhá po měsících nebo letech, v případě překotných změn (jaro až léto 1945) sleduje jednotlivé události po týdnech, dnech až hodinách. Při výkladu stabilnějších období konstruuji obrazy homogenizující historickou skutečnost, v nichž výjimečné případy spíše zanedbávám. Ve výkladu zásadních změn se snažím dávat vyniknout heterogennímu celku probíhajících procesů a jejich jednotlivým jedinečným případům. Vycházím přitom z předpokladu Randalla Collinse, že pro proniknutí k situačním mechanismům konkrétního výkonu násilí – abychom zachytili násilí tak, jak je opravdu vykonáváno – jsou zapotřebí rozsáhlá přímá pozorování násilných interakcí. Ideální

⁵⁹ T. STANĚK, *Poválečné „excesy“*, s. 11.

jsou audiovizuální záznamy, řízené rozhovory s přímými účastníky nebo zhuštěné popisy prováděné přímo výzkumníkem.⁶⁰

Při výzkumu historické látky jsem ovšem byl odkázán především na situační zprávy policejní nebo soudní provenience vzniklé za účelem dokumentace nebo vyšetřování násilných aktů a na dochovaná svědectví přímých účastníků. Limity jsou tohoto materiálu jsou zjevné. Výslechové protokoly mohou být zatíženy zpětnými racionalizacemi nebo záměrně tendenčně kladenými otázkami, které rekonstrukci obrazu průběhu násilí zkreslují nebo zcela znemožňují. Svědecké výpovědi přímých obětí jsou zastřeny mnohdy neproniknutelným mlčením. O případech extrémního masového vyvražďování v Javoříčku nebo Postoloprtech se přímá svědectví obětí logicky nezachovala, protože byli všichni povražděni. Svědectví přeživších nám nemohou zprostředkovat pravou podstatu absolutního násilí vedoucího ke smrti, které představuje zcela nesdělitelnou zkušenost. Svědci mohou pouze zprostředkovat svůj individuální prožitek utrpení vedoucího ke smrti, kterému byli blízko.⁶¹ Jazyk svědků neodpovídá nárokům na „vědeckou objektivitu“, protože je zastřen prožitým traumatem a nesdělitelností prožitku násilí, který je podobně jako fyzická bolest niterně osobní nesdělitelnou zkušeností.⁶²

Ačkoliv jsem se snažil do prožitků konkrétních osob vcítovat, narážel jsem na stále znovu neschopnost zachytit podstatu násilí. Pokud se nespokojíme pouze s uváděním počtu mrtvých a zraněných, chybí nám pro extrémní násilí jakýkoliv jazyk. Neexistuje malý, střední a velký masakr. Než abych se uchyloval k neustálému opakování zažitých klíšé (masakr, brutalita atd.), zaměřil jsem se vedle rekonstrukce působících procesů na důkladý popis konkrétních násilných aktů, v nichž dávám maximální průchod dobovým svědectvím. Vedle archivního výzkumu popsaného podrobněji níže samozřejmě v maximální míře využívám dostupnou literaturu. Přestože v českém prostředí doposud chybí podstatné syntézy cílící na proměny násilí v jeho různých formách ve vztahu ke státní represivní politice, využil jsem rozsáhlé množství

⁶⁰ Srov. R. COLLINS, *Violence*, s. 3–4, 7.

⁶¹ Giorgio Agamben odkazuje na případ tzv. muslimana, kterého prožitek vyhlazovacího tábora přivedl k absolutní apatii, úplné němotě. Z tohoto případu odvozuje, že „praví svědkové“ vyhlazovacích táborů nám nikdy nemohou podat své svědectví a všechna svědectví jsou podávána na jejich úkor. Srov. G. AGAMBEN, *Homo sacer*, s. 178–179. Dále srov. PRIMO LEVI, *Je-li toto člověk*, Praha 1995, s. 93–96.

⁶² Srov. DORI LAUB, Může psychoanalýza přispět k lepšímu historickému pochopení masového vraždění obyvatelstva?, in: ALEXANDR KRATOCHVÍL (ed.), *Paměť a trauma pohledem humanitních věd*, komentovaná antologie teoretických textů, Praha 2015, s. 157–159.

dostupných obecně historických syntéz a dílčích studií.⁶³ Některé z nich jsou bohužel v dnešní době značně zastaralé, protože vznikly v prvním období intenzivního výzkumu nacistické okupace od druhé poloviny 50. do konce 60. let minulého století. Po roce 1989 byl zájem o studium této problematiky v oboru českých soudobých dějin vytěsněn studiem období státního socialismu, kterému se věnovala převážná část nastupující mladé generace historiků. Až na výjimky nám doposud chybí zásadnější analytické zpracování dílčích aspektů nacistické okupační politiky, které by teprve umožňovaly jak syntetické propracování života protektorátní společnosti, tak recepci aktuálních metodologických trendů.⁶⁴ Neocenitelnou pomůckou se mi v konkrétních případech staly četné studie regionálních badatelů, jejichž úroveň zpracování sice

⁶³ Jedinou výjimku ve vztahu k tématu násilí představuje konceptuální úvaha Miloše Havelky. Srov. MILOŠ HAVELKA, Srovnávání nesrovnatelného aneb existovala v nejnovějších českých dějinách epocha totalitarismu?, in: *Soudobé dějiny*, 4/2009, s. 607–624.

⁶⁴ Syntézu shrnující základní paradigma výzkumu nacistické okupace v českém prostředí sepsal Jan Kuklík s Janem Gebhartem, v zahraničním prostředí tuto úlohu plní syntéza Detlefa Brandese, resp. Volkera Zimmermanna. Srov. JAN KUKLÍK, JAN GEBHART, *Velké dějiny zemí Koruny české*, XV.A/XV.B, Praha-Litomyšl 2007; DETLEF BRANDES, *Češi pod německým protektorátem*, Okupační politika, kolaborace a odboj 1939–1945, Praha 1999; VOLKER ZIMMERMANN, *Sudetští Němci v nacistickém státě*, Politika a nálada obyvatelstva v říšské župě Sudety (1938–1945), Praha 2001. Pokud pominu níže zmiňované tituly nebo rozsáhlou tuzemskou produkci z oblasti politických (vojenských, diplomatických) dějin, která je většinou metodologicky poněkud rigidní, byly zdrojem metodologických inovací a neotřelých pohledů na nacistickou okupaci především publikace z oblasti hospodářských a sociálních dějin až na výjimky od zahraničních autorů, nebo od nejmladší generace historiků. Srov. CHAD BRYANT, *Praha v černém*, nacistická vláda a český nacionalismus, Praha 2012; RADKA ŠUSTROVÁ, *Pod ochranou protektorátu*, Kinderlandverschickung v Čechách a na Moravě, politika, každodennost a paměť 1940–1945, Praha 2012; JAROMÍR BALCAR, JAROSLAV KUČERA, *Von der Rüstammer des Reiches zum Maschinenwerk des Sozialismus*, Wirtschaftslenkung in Böhmen und Mähren 1938 bis 1953, Göttingen 2013; BARBORA ŠTOLLEOVÁ, *Pod kuratelou Německé říše*, zemědělství Protektorátu Čechy a Morava, Praha 2014. K výzkumu bezpečnostního aparátu v českých zemích v době nacistické okupace dlouhodobě inovativně přispívá např. Jan Vajskebr, který v současnosti garantuje rozsáhlý projekt „Nacistický bezpečnostní aparát a SS v Protektorátu Čechy a Morava“ na ÚSTR. Srov. např. DALIBOR KRČMÁŘ – PETR KAŇÁK – JAN VAJSKEBR: *S jasným cílem a plnou silou*, nasazení německých policejních složek při rozbití Československa, Terezín 2014. Jako inovativní lze označit také aktuálně probíhající projekt řešený například Martinem Veselým v Ústí nad Labem v rámci projektu „Horizon 2020 – Children Born Of War; Past - Present – Future“, nebo projekty řešené Radkou Šustrovou a Jakubem Rákosníkem v Praze, např. již uzavřený projekt „Liberální společnost, nebo národní společenství? Sociální politika v Protektorátu Čechy a Morava, 1939–1945“. Dále srov. recenze na výše uvedené knihy Jaromíra Balcara a Jaroslava Kučery nebo Barbory Štolleové: JAROMÍR MRŇKA, *Economic History of the Occupied Bohemian Lands between Nazism and Communism*, in: *Prager wirtschafts- und sozialhistorische Mitteilungen. Prague Economic and Social History Papers*, 2014, 20/2014, s. 118–121; JAROMÍR MRŇKA, Štolleová, Barbora: *Pod kuratelou Německé říše*, zemědělství Protektorátu Čechy a Morava, in: *Střed*, 2015, 1/2015, s. 203–204.

mnohdy kolísá, zároveň ale poskytují zásadní faktografické informace. Regionální studie podobně jako další literaturu uvádím v odkazech na příslušných místech, zde se tedy omezím na výše uvedená zhodnocení.

V historickém úvodu jsem pracoval s průkopnickými příspěvky k dějinám kolektivního násilí v českých zemích pro období předcházející roku 1938, které se objevily v posledních deseti letech.⁶⁵ Pro vykreslení celkové situace v roce 1938 jsem pracoval v dnešní době s již standardními monografickými díly o vývoji sudetoněmeckého hnutí od Detlefa Brandese a Volkera Zimmermanna.⁶⁶ K pochopení širších aspektů kolektivního násilí mi posloužily poznatky původní disertační práce Jana Bendy o vyhánění z pohraničí.⁶⁷ Dílčí aspekty kolektivního násilí v letech 1938 až 1945 jsem potom dále analyzoval s využitím pramenů uložených jednak v Národním archivu ve fondech prezidia Zemského úřadu, prezidia Ministerstva vnitra a Úřadu říšského protektora (AMV114), jednak s různými poválečnými vyšetřujícími zprávami a výsledky uloženými v ABS.

V první části samotného textu nazvané „Bezmezné násilí“ se věnuji formám kolektivního násilí, které při rozpadu nacistického systému vládnutí pronikaly do rozsáhlých oblastí mimo dříve ustálené specializované prostory násilí. Tím se rozpadaly jak jejich meze prostorové, tak meze násilného jednání samotného. V první kapitole věnované pochodům a transportům smrti jsem využil jak aktuální rozsáhlou obecnou syntézu této problematiky od Daniela Blatmana nebo na něj reagující analýzu Tomáše Federoviče, tak jedinou dostupnou domácí syntézu pocházející již z 60. let minulého století.⁶⁸ Následující kapitola týkající se partyzánských a protipartyzánských operací je vystavěna především na doposud nepřekonané syntéze problematiky nacistického potlačovacího aparátu z pera Oldřicha Sládka a velmi podrobné disertační práci Vojtěcha

⁶⁵ Srov. NANCY M. WINGFIELD, *Flag Wars and Stone Saints, How the Bohemian Lands became Czech*, Harvard 2007; MICHAL FRANKL, MILOSLAV SZABÓ, *Budování státu bez antisemitismu?*, násilí, diskurz loajality a vznik Československa, Praha 2015; OTA KONRÁD, *Jenseits der Nation? Kollektive Gewalt in den böhmischen Ländern 1914–1918*, in: *Bohemia*, Sv. 56, č. 2/2016, s. 328–361

⁶⁶ Srov. DETLEF BRANDES, *Sudetští Němci v krizovém roce 1938*, Praha 2012; VOLKER ZIMMERMANN, *Sudetští Němci v nacistickém státě, Politika a nálada obyvatelstva v říšské župě Sudety (1938–1945)*, Praha 2001.

⁶⁷ JAN BENDA, *Útěky a vyhánění z pohraničí českých zemí 1938–1939*, Praha 2012.

⁶⁸ Srov. DANIEL BLATMAN, *Les marches de la mort, La dernière étape du génocide nazi, été 1944 – printemps 1945*, Paris 2009; TOMÁŠ FEDOROVÍČ, *Todesmärsche in den tschechischen Ländern und der nationale Suchdienst in Prag*, in: JEAN-LUC BLONDEL, SUSANNE URBAN, SEBASTIAN SCHÖNEMANN (edd.), *Auf den Spuren der Todesmärsche, Freilegungen, Jahrbuch des International Tracing Service*, Bd. 1, Göttingen 2012; IRENA MALÁ, LUDMILA KUBÁTOVÁ, *Pochody smrti*, Praha 1965.

Černého. Při rekonstrukci podob násilí využívaného samotnými partyzánskými skupinami jsem pracoval s brilantní prací Jana Tesaře o Josefu Serinkovi, která je bezpochyby doposud nejdůležitějším příspěvkem mj. k dějinám domácího odboje.⁶⁹ V této a následující kapitole věnované závěrečné fázi války jsem již analyzoval materiály shromážděné v poválečné době pro dokumentaci „nacistických zvěrstev“ Ministerstvem vnitra, referátem L. Pro analýzu květnového povstání v Praze byla neocenitelným průvodcem kniha Stanislava Kokošky, jehož závěry jsem pouze rozšířil o některé dílčí aspekty.⁷⁰ Kromě svědeckých výpovědí a vyšetřovacích zpráv z české strany jsem analyzoval také svědecké výpovědi českých Němců uložené v Bavorském státním archivu. Jedná se o výpovědi shromážděné Wenzelem Jakschem v letech 1945 až 1946 pro účely jeho petiční akce. Tato v řadě případů doposud nepublikovaná a nezkoumaná svědectví zachycují bezprostřední zkušenosti obětí těsně po skončení války, čímž jsou pro výzkum zkušenosti násilí velmi cenná.

Druhá část výkladu je zaměřena na „Očistné násilí“ jako součást organizované státní politiky kolektivního násilí obnovujícího se československého státu. Ve třech kapitolách vzájemně propoují jednotlivé aspekty forem kolektivního násilí – internace a nucená práce, vyvražďování, vyhánění a vysídlování. První kapitola je věnována prvotnímu vyhánění německého obyvatelstva z měst a provádění plánů na vojenské obsazení pohraničí. V následující druhé kapitole zpracovávám organizované vyhánění a vyvražďování v pohraničí českých zemí v létě 1945. Ve třetí kapitole navazuji výzkumem ustavování strukturálního násilí v táborech, které bylo významně spojeno s nucenou prací a vysídlováním německého obyvatelstva. V kapitolách věnovaných období po květnu 1945 jsem do značné míry čerpal z nenahraditelného zakladatelského díla Tomáše Staňky. Jak z jeho četných monografií, tak především z pramenných studií, analýz a dokumentů uveřejněných v edici zpracované společně s Adrianem Portmannem.⁷¹ K dílčím aspektům jednotlivých masakrů jsem čerpal údaje zejména z materiálů

⁶⁹ Srov. OLDŘICH SLÁDEK, *Ve znamení smrtihlava*, Nacistický protipartyzánský aparát v letech 1944–1945, Praha 1991; VLADIMÍR ČERNÝ, *Protipartyzánské operace na Moravě v letech 1944–1945*, Disertační práce HÚ MU, Brno 2006; JOSEF SERINEK, JAN TESAŘ, *Česká cikánská rapsodie*, 3 svazky, Praha 2016.

⁷⁰ Srov. STANISLAV KOKOŠKA, *Praha v květnu 1945*, Historie jednoho povstání, Praha 2005.

⁷¹ Srov. TOMÁŠ STANĚK, *Poválečné „excesy“ v českých zemích v roce 1945 a jejich vyšetřování*, Praha 2005; IDEM, *Perzekuce 1945*, Perzekuce tzv. státně nespolehlivého obyvatelstva v českých zemích (mimo tábory a věznice) v květnu – srpnu 1945, Praha 1996; IDEM, *Tábory v českých zemích 1945–1948*, Šenov u Ostravy 1996; ADRIAN VON ARBURG, Tak či onak, Nucené přesídlení v komplexním pojetí poválečné sídelní politiky v českých zemích, in: *Soudobé dějiny* 3/2003, s. 253–292; ADRIAN VON ARBURG, TOMÁŠ STANĚK (edd.), *Vysídlení Němců a proměny českého pohraničí*, Díl I., Díl II., sv. 1, sv. 3; Středokluky, 2010, 2011; IDEM, *Organizované divoké odsuny? Úloha ústředních orgánů při provádění "evakuace"*

vyšetřující komise Ústavodárného národního shromáždění v ABS, které Tomáš Staněk již do značné míry vyhodnotil ve výše zmiňované monografii o vyšetřování poválečných „excesů“. Přesto jsem se k jednotlivým materiálům znovu vracel, především ve snaze o detailní rekonstrukci průběhu konkrétních událostí. Z materiálů uložených v ABS jsem dále zkoumal podrobnější situační zprávy, prováděcí nařízení a korespondenci bezpečnostních složek uložené ve fondech jednotlivých zemských velitelství. Ustavování táborů nucené práce v lokálních prostředí na pomezí mezi jednotlivými podniky, místními správními orgány a centrálními úřady jsem zkoumal v materiálech státních okresních archivů v Mostě a ve Zlíně. Pracovní tábory pozdějších Stalinových závodů (původně Hydrierwerke) a Svitů Zlín (původně Baťa) představovaly doposud jen okrajově zpracované případy prostorů nucené práce, vykazujících výraznou místní kontinuitu od období nacistické okupace do období státního socialismu.

4. Historický úvod. Kolektivní násilí v českých zemích 1897–1945

Formování moderních občanských veřejností v českých zemích v druhé polovině 19. století bylo svázáno s dvojím typem politické identifikace – nacionální a sociálně-ekonomickou, po jejichž liniích se v krizi omezeně liberální modernity na přelomu století ustavovala masová sociální hnutí.⁷² V následujícím období byly představitelé státních institucí vyzýváni k převzetí odpovědnosti za řešení narůstajícího napětí ve společnosti, které bylo artikulováno jako „národní“ nebo „sociální otázka“. Podstatným nástrojem reprezentace sociálních hnutí ve veřejném prostoru se stala shromáždění a demonstrace, která v některých případech přerůstala do násilných aktů. Kolektivní násilí se stalo v období od konce 19. století až do roku 1938 součástí repertoáru politického vyjednávání, v jehož rámci se v českých zemích nejčastěji objevovalo jako *přerušená vyjednávání* nebo *rozptýlené útoky*. Masová hnutí byla k jeho užití mobilizována značně rozdílnými společenskými podmínkami, jimž odpovídala také artikulace různé míry dobově aktuálního pocitu zneuznání a sociální konfliktů. Před první světovou válkou se staly české země od dubna do prosince 1897 dějištěm mnohých nacionálních agitací přerůstajících z hospodských posezení nebo veřejných oslav do protestů a vandalismu. Důvodem se stala vyjednávání o nové úpravě jazykových nařízení, v nichž předseda předlitavské vlády Kazimír Badeni prosazoval zavedení češtiny ve vnitřním úředním styku. Na obou stranách

německého obyvatelstva (květen až září 1945), část I-III, in: *Soudobé dějiny*, č. 3/4, 2005, s. 465–533; č. 1/2, 2006, s. 13–49; č. 3/4, 2006, s. 321–376.

⁷² Srov. JÜRGEN HABERMAS, *Strukturální přeměna veřejnosti*, zkoumání jedné kategorie občanské společnosti, Praha 2000; PETER WAGNER, *A Sociology of Modernity*, Liberty and Discipline, New York 1994, s. 37–48.

nacionálního sporu byla obdobně útočná rétorika s rasistickými a antisemitskými prvky. Zatímco němečtí národní obraceli svůj hněv především vůči vládním institucím a útoky na Čechy nebo Židy prováděli spíše ojediněle, nevynechávala česká strana ani osobní útoky na německé živnosti nebo židovské komunity. Nejrozsáhlejší série násilných střetů se objevila po Badeniho rezignaci 28. listopadu 1897 v Praze. Až do povolání vojska a vyhlášení výjimečného stavu 2. prosince 1897 podnikali čeští národní rozsáhlé útoky na obchody v převážně německých částech města nebo na převážně české židovské komunity na Vinohradech a Žižkově.⁷³

V průběhu první světové války se české země sice nestaly frontovým územím, ale na obyvatelstvo v zázemí doléhaly především v závěru války těžkosti spojené se zásobováním. Svůj výraz našly v přerušených vyjednáních při tzv. hladových demonstracích proti státním institucím, při nichž bylo nacionální napětí překryto identifikací s místním společenstvím a solidaritou v pocíťovaném nedostatku.⁷⁴ Sociálně motivované násilí pokračovalo také po konci války, např. při demonstracích proti tzv. keřasům (překupníkům s nedostatkovým zbožím), kteří byli za podzření z lichvy symbolicky popravováni na maketách šibenic.⁷⁵ Přesto způsobil vznik nového státu opětovný nárůst spíše nacionálně konotovaného kolektivního násilí. Do počátku roku 1919 útočilo obyvatelstvo středních a jižních Čech nebo střední Moravy spolu s demobilizovanými vojáky na místní židovské komunity. Rabování a další násilnosti přerůstaly do smrtelných útoků, které si například v Holešově vyžádaly vícero obětí. Přechodové rituály cílily na symboly ustupujícího řádu. Kromě toho, že v Praze strhl rozvášněný dav Mariánský sloup, napadali vojáci a legionáři na ulicích hlavního města nového československého státu německy

⁷³ Nancy Wingfield tuto vlnu násilností považuje za jeden z prvních výrazů dotváření nacionálně uvědomělých společenství. Srov. NANCY M. WINGFIELD, *Flag Wars and Stone Saints*, How the Bohemian Lands became Czech, Harvard 2007, s. 75; dále srov. ibidem, s. 48–78; RUDOLF JAWORSKI, „Hinweg mit der Sprachenverordnung!“, Die deutschen Obstruktionskarten während der Badeni-krise 1897/98, in: *Bohemia*, č. 1/2009, s. 3–18.

⁷⁴ V následujícím odkazuji na první publikované texty o kolektivním násilí projektu řešeného v Masarykově ústavu a archivu AV ČR badatelským týmem Oty Konráda, Rudolfa Kučery a Václava Šmidrkala „Násilí ve střední Evropě za první světové války a v poválečné době. Srovnání rakouských a českých zemí.“ Srov. OTA KONRÁD, Jenseits der Nation? Kollektive Gewalt in den böhmischen Ländern 1914–1918, in: *Bohemia*, Sv. 56, č. 2/2016, s. 328–361; IDEM, Die unfertige Nation? Überlegungen zur Gewaltgeschichte der böhmischen Länder während des Ersten Weltkriegs und in der unmittelbaren Nachkriegszeit, in: DIETMAR NEUTATZ, VOLKER ZIMMERMANN eds., *Von Historikern, Politikern, Turnern und anderen*, Schlaglichter auf die Geschichte des östlichen Europa, Festschrift für Detlef Brandes zum 75. Geburtstag, Leipzig 2016, s. 108–110.

⁷⁵ Srov. JAKUB RÁKOSNÍK, *Odvrácená tvář meziválečné prosperity*, nezaměstnanost v Československu v letech 1918–1938, Praha 2008, s. 138–139. Dále srov. zde foto 1, s. 330.

mluvící kolemjdoucí. V německy osídleném pohraničí se zase vojsko pustilo do odstraňování pomníků Josefa II. vedoucích ke srážkám se shromážděným davem místních Němců, které si nikoliv ojediněle vyžádaly oběti na životech. Střety mezi německým obyvatelstvem v pohraničí a příslušníky donucovacích institucí nového státu vyvrcholily při demonstracích proti začlenění německých pohraničních oblastí 4. března 1919, kdy bylo usmrceno až na šest desítek osob. Akutní násilí ovšem poměrně rychle ustoupilo dlouhodobě ustáleným vzorcům ritualizovaného nacionálního konfliktu, jemuž dominovaly symbolické formy.⁷⁶ Pociťované nacionální napětí si tak konkrétní jednotlivci vybíjeli prostřednictvím strhávání vlajek, špinění vývěsních štítů a úředních znaků, nebo v obyčejných rvačkách.

Do otevřeně násilných aktů kolektivního násilí přerůstaly ve 20. a 30. letech 20. století spíše konfrontace státních bezpečnostních složek s demonstracemi orientovanými na sociální a ekonomické těžkosti.⁷⁷ V průběhu 20. let docházelo k podobným srážkám a střelbě do demonstrujících při rolnických bouřích na Slovensku, v českých zemích narůstal jejich počet od počátku 30. let při socialistických a komunistických demonstracích. Ze známějších případů lze jmenovat například potlačení stávky horníků a dělníků proti snižování mezd a zvyšující se nezaměstnanosti v únoru 1931 v Duchcově, při němž byli 4 demonstrující zastřeleni a další těžce zraněni. K zotřování postupu bezpečnostních složek proti demonstracím docházelo výrazněji od roku 1933, kdy se čím dál výrazněji projevovali extrémisté na obou pólech politického spektra.⁷⁸ Důsledky velké hospodářské krize se projevovaly zejména v oblasti individuálního násilí, když se od počátku 30. let opět výrazně zvyšoval jak počet lidí volících cestu dobrovolného odchodu ze života, tak počet kriminálních činů končících zabitím druhé osoby. Svého vrcholu ovšem výskyt těchto činů dosáhl v letech 1934 až 1935, od kdy se začal dlouhodobě rapidně snižovat.⁷⁹ Z hlediska strukturálních projevů kolektivního násilí se ve 20. letech v Československu vázalo především na „řešení cikánské otázky“, jehož výrazem se stala po roce 1927 zákonem nařízená převýchova v pracovních táborech a koloniích. K akutnímu násilí došlo

⁷⁶ Srov. O. KONRÁD, *Jenseits der Nation?*, s. 110–115. Dále srov. MICHAL FRANKL, MILOSLAV SZABÓ, *Budování státu bez antisemitismu?*, násilí, diskurz loajality a vznik Československa, Praha 2015, s. 26–33, 38–88.

⁷⁷ Srov. zde foto 2–4, s. 330–331.

⁷⁸ Srov. J. RÁKOSNÍK, *Odvrácená tvář...*, s. 264–267.

⁷⁹ Srov. Český statistický úřad, *Zemřelí podle podrobného seznamu příčin smrti, pohlaví a věku v ČR 1919–2004*, <https://www.czso.cz/csu/czso/zemreli-podle-podrobneho-seznamu-pricin-smrti-pohlavi-a-veku-v-cr-1919-2004-vmqbyyacoc>, [dostupné online], zveřejněno dne: 30. 12. 2005. Dále srov. zde grafy 1–4, 313–316.

v této souvislosti při útoku na Romy v roce 1928 v Pobedimi nedaleko Piešťan na Slovensku. Několik desítek místních obyvatel ozbrojených holemi a palnými zbraněmi zde v noci zaútočilo na obyvatele místního „cikánského tábora“, z nichž 5 včetně šestiletého dítěte na místě zavraždili.⁸⁰ V českých zemích bylo v druhé polovině 30. let kolektivní násilí čím dál výrazněji opět konotováno v nacionálních kategoriích. K jeho definitivní eskalaci došlo od konce roku 1937, kdy se v souvislosti s narůstajícím mezinárodním napětím začaly objevovat dříve již známé formy kolektivního násilí. V průběhu roku 1938 ovšem docházelo především ze strany paramilitantních organizací k užívání stále extrémnějších forem násilí, se kterými se příslušníci státních ozbrojených složek doposud nesetkali.

Od krizového k okupačnímu násilí (1938–1945)

Nestabilní poměry ve střední Evropě se v době od anšlusu Rakouska počátkem března 1938 až do narůstajícího mezinárodně politického ohrožení československé státnosti v září 1938 čím dál negativněji odrážely v rozjitření vnitropolitické situace. Narůstající napětí vedlo jak ke zvýšené aktivitě mobilizovaných příznivců různých politických hnutí a jejich častějšímu a masovějšímu shromažďování v ulicích, tak k narůstající činnosti policejních a dalších bezpečnostních složek snažících se zajistit udržení veřejného pořádku. Eskalace původně nenásilných shromáždění, jejichž účastníky spojoval nějaký společný zájem nebo požadavek, do případů veřejného kolektivního násilí byla typická především pro národnostně smíšené oblasti českých zemí, tedy zejména pro pohraničí. Konfliktní hranice se nejčastěji aktivovala mezi příznivci politických požadavků Sudetoněmecké strany (SdP) a těmi, které považovali za odpůrce nebo nepřátele – což nemuseli být pouze představitelé československých státních autorit, ale také příznivci levicových stran nebo Židé. Ze strany henleinovců byl ovšem vzájemný konflikt čím dál častěji rámován podél hranic národních kolektivních identit jako konflikt mezi Čechy a Němci.⁸¹

⁸⁰ PAVEL BALOUN, Pogromy proti Romům v meziválečném Československu, in: *holocaust.cz*, <http://www.holocaust.cz/dejiny/pronasledovani-a-genocida-romu/pronasledovani-a-genocida-romu-v-ceskych-zemich/romove-v-ceskoslovensku-pred-nemeckou-okupaci/pogrom-v-pobedimi/>, [dostupné online], revize 1. 3. 2017; IDEM, Zákon „o potulných cikánech“ z roku 1927, ibidem, <http://www.holocaust.cz/dejiny/pronasledovani-a-genocida-romu/pronasledovani-a-genocida-romu-v-ceskych-zemich/romove-v-ceskoslovensku-pred-nemeckou-okupaci/zakon-o-potulnych-cikanech/>, [dostupné online], revize 13. 7. 2017.

⁸¹ K výraznému narůstání napětí mezi příznivci Henleinova hnutí a těmi, které považovali za své nepřátele, docházelo postupně již od přelomu roku 1937 a 1938. Terčem různé míry útlaku se stávali jak dělníci v průmyslových závodech, tak majitelé živností – vesměs sociální demokraté, komunisté, Češi nebo Židé. Od různých nenásilných bojkotů a slovních přestřelek bylo k demolování a fyzickému napadení blízko již v první polovině roku 1938. Srov. DETLEF BRANDES, *Sudetští Němci v krizovém roce 1938*, Praha 2012, s.

Atmosféra počínala být velmi napjatá v měsících květnu a červnu 1938, kdy došlo jednak k vyhlášení částečné mobilizace a konaly se komunální volby. Právě v tomto období se objevila první výraznější vlna kolektivního násilí v podobě rozptýlených útoků nebo přerušených vyjednávání – tedy aktů s nízkou mírou poškození a vzájemné koordinace.⁸² Zásadní podmínkou vzniku kolektivního násilí se v této době stávala poměrně hojná shromáždění většího počtu osob na veřejných místech. Eskalace podobné situace do aktů kolektivního násilí byla do značné míry závislá na roli lokálních autorit především z řad funkcionářů SdP a dalších politických stran. Mezi zformovaným davem a bezpečnostními složkami státu jim připadala role zprostředkovatelů, kteří mohli vznikající konflikt buďto utlumit nebo dále přizívat.

K podobným situacím docházelo již od počátku května 1938 v severočeském Žatci, kde se národnostní napětí projevovalo již v dřívějších letech. Kromě příznivců Sudetoněmecké strany byly velmi početné také řady tzv. ordnerů, kteří se jako ozbrojená stranická složka poměrně často zapojovali do násilných konfliktů. K prvnímu případu došlo 5. května 1938, kdy byli na policejní stanici v Žatci postupně předvedeni Arnošt Klier a Rudolf Čtvrtečka, kteří si jako nezaměstnaní přivydělávali výrobou a prodejem rukávových pásek a praporků s hákovým křížem. Po dobu jejich vyšetřování se na náměstí do 18 hodin shromáždilo několik stovek lidí, kteří požadovali jejich propuštění. Přes výzvy přítomného senátora SdP Karla Bocka, který vyjednával s policií a byl ujištěn o propuštění, se lidé odmítali rozejít a přibližně kolem 19. hodiny došlo k prvním srážkám. Strážníci rozhánějící dav na náměstí byli napadáni a nakonec si museli vyžádat posily četnických pohotovostních oddílů, kterým se situaci podařilo uklidnit až kolem 22. hodiny.⁸³ Podobný scénář nastal v Žatci opět 16. května 1938 při zadržení devatenáctiletého

79–90; VOLKER ZIMMERMANN, *Sudetští Němci v nacistickém státě*, Politika a nálada obyvatelstva v říšské župě Sudety (1938–1945), Praha 2001, s. 53–54.

⁸² Srov. CH. TILLY, *Politika kolektivního násilí*, s. 170, 193.

⁸³ „Při tomto rozptylování, bylo to asi po 19 hodině na náměstí Dr. Beneše před hlavní policejní strážnicí[,] byl strážník Alois Žáček při vytlačování skupiny demonstrantů obklopen davem, při čemž nezjištění se pokoušeli uchopit strážníka za krk a zbavit ho volnosti pohybu, mimo to dle výpovědi svědka Josefa Moravce ohrožoval neznámý demonstrant strážníka železnou tyčí, takže strážník Žáček použil gumového obušku, aby odvrátil násilný útok, jenž na něho byl učiněn a aby překonal odpor, směřující ku zmaření jeho služebního výkonu. [...] Když pak přispěchalo více strážníků na pomoc oběma jmenovaným[,] byli tito z davu uvolněni a dav byl zatlačen. Jelikož počet uniformované stráže, který byl v pohotovosti[,] nestačil, aby mohl s úspěchem pokud možno bez užití ostřejších donucovacích prostředků sjednat klid a pořádek, byl do Žatce povolán pohotovostní bezpečnostní četnický oddíl z Kadaně a z Mostu.“ Srov. NA ČR, f. Prezidium Zemského úřadu v Praze (PZU), AMV 207, k. 937, Sign. 207-937-2, Opis návrhu na vzetí do vazby Státního policejního úřadu v Žatci na Okresní soud v Žatci z 18. 6. 1938, f. 183–185. Dále srov. ibidem, Státní policejní úřad v Žatci na MV ČSR 6. 5. 1938, f. 42. V Žatci došlo k podobnému sročení lidu již

pekařského pomocníka Jana Krátkého, který byl vyslýchán pro podezření z rozbití výkladní skříně. Záhy po jeho propuštění se městem v podvečer rozšířila zpráva, že byl strážníky při výslechu zbit. Před strážnicí se opět začal shlukovat dav, který kolem 19. hodiny čítal na 1.500 až 2.000 osob nedbajících výzev k rozchodu – opět ani od představitelů SdP. Na rozdíl od událostí před několika týdny začali být davem za výrazné podpory přítomných ordnerů napadáni kolemjdoucí Češi, kteří byli podobně jako zasahující strážníci německé národnosti brutálně bití. Ordneři ovšem nakonec celou akci kolem osmé hodiny večerní sami ukončili tím, že shromážděné vytlačili do okolních ulic a dále rozptýlili.⁸⁴

Koncem května 1938 při vyhlášení částečné mobilizace, kdy se na základě centrálních instrukcí SdP k předcházení zbytečným provokacím ordneři stáhli z ulic, podobné incidenty přechodně vymizely. Aktivnější ale zase v této době byli mnozí čeští vojáci nasazení do pohraničí, kteří spolu se starousedlými Čechy příznivce SdP různě provokovali a šikanovali – například se jim pokoušeli stahovat bílé punčochy nebo strhávat odznaky z klop. V Chebu byli v noci prováděné mobilizace 20. května 1938 pro neuposlechnutí výzvy k zastavení vojenskou stráží zastřeleni dva příslušníci SdP, kteří se na motocyklech vraceli z předvolební schůze. Jejich „mučednická smrt“ byla SdP

v pondělí 2. 5. 1938, kdy byla policií zadržena žena, která zdravila „německým pozdravem“ – „Heil!“ se zdviženou pravicí. Senátor Karl Bock si tehdy u policie stěžoval, že pozdrav byl povolen, což nebyla pravda. Všechny přečiny byly prošetřovány na základě ustanovení zákona č. 50/1923 Sb., na ochranu republiky. Srov. Henleinovský senátor poučuje státní policii, in: *Národní politika*, č. 123, 5. května 1938, s. 4.

⁸⁴ „Strážní pohotovost [...] vyklízela pak prostor před budovou policejního úřadu. Asi v 18:55 hod. přihrnul se s ordnery strany SdP nový dav lidí a zatlačili jmenovanou stráž až před vchod policejního úřadu. Při tom dav, čítající asi 200 osob křičel Sieg Heil, Polizei weg, Fuj. Dav vedl shora jmenovaný František Wágner, který útočil napřaženou rukou sevřenou v pěst na obv. insp. [Ferdinanda] Prautsche 'Schauen Sie, dass Sie wegkommen, Sie machen die Unordnung, weg mit der Polizei, unsere Leute lassen wir nicht schlagen.' Wagner útočil s davem na Prautsche v okamžiku, kdy Prautsch za pomoci nadstrážníka Karla Sickera vyprošťoval s davu Karla Valentu, který šel v uvedené době údajně do trafiky proti budově polic. úřadu pro cigarety a byl prý bezdůvodně napaden a udeřen pěstí několikrát do obličeje, takže utrpěl zranění [...] Obv. insp. Prautsch pak utrpěl od neznámého pachatele zranění kopnutím do stehna pravé nohy. Nadstrážník Karel Sicker byl pak udeřen neznámým pachatelem pěstí do pravého spánku. [...] Při sročení byl dále zraněn kartáčník Václav Haldovský se Smečna, který udal, že se ptal česky na cestu do Loun a místo odpovědi byl prý jedním ordnerem označeným páskou SdP udeřen pěstí do obličeje a kopnut do nohy tak, že padl na zem.“ Některé dívky se navíc snažily dav nasměrovat na procházející místní Čechy se slovy např. „Das ist auch ein blöder Böhmak, den sollten sie prügeln!“ nebo „das ist auch ein tschechischer Führer!“ Srov. NA ČR, f. PZU, k. 937, Sign. 207-937-2, Trestní oznámení na Státní zastupitelství v Mostě z 24. 5. 1938, f. 145–151. Dále srov. ibidem, Fonogram Státního policejního úřadu v Žatci z 16. 5. 1938, f. 121–125.

náležitě využita v předvolební agitaci.⁸⁵ Právě v průběhu komunálních voleb se zvedla další vlna kolektivního násilí. Na mnoha místech v pohraničí docházelo ke střetům mezi příznivci a odpůrci SdP, jejíž ordneři vedle blokování předvolebních schůzí sociálních demokratů navíc různě šikanovali jejich funkcionáře. Při vzájemných pŕtčkách však nezůstávali pozadu ani odpůrci SdP. V Podmoklech například Češi ničící předvolební výzdobu sudetoněmecké strany železnou tyčí zranili jednoho ze skupiny Němců, kteří se jim v tom pokoušeli zabránit.⁸⁶ Na některých místech v pohraničí docházelo k násilným střetům mezi různými paramilitantními skupinami a bezpečnostními jednotkami. V ulicích severočeského Trutnova se 11. června 1938 rozhořely pouliční bitky mezi ordnery a příslušníky místní české Národní gardy, které musely být potlačeny policejními zásahy. Na jiném místě byl větší skupinou mužů napaden český student Gustav Žid, který utrpěl těžká zranění. Bití býkovci a holemi dostali rovněž zasahující policejní agenti, kterým se přesto podařilo zadržet tři příslušníky SdP.⁸⁷ Napjatá byla situace také v severomoravské Šumperku, kde ordneři 11. června 1938 obsadili sál určený pro vystoupení předsedy německých sociálních demokratů Wenzela Jaksche. Ačkoliv se na pokyn stranických funkcionářů SdP ordneři tentokrát stáhli, již následující den přerostly večerní oslavy voleb na náměstí do tvrdých střetů

⁸⁵ Srov. D. BRANDES, *Sudetští Němci...*, s. 148–150; Dále srov. NA ČR, fond Prezidium Ministerstva vnitra (PMV), AMV 225, k. 1460, Sign. 225-1460-1, Přípis MV ČSR na PZÚ v Praze, č. j. 526/38, f. 274n.

⁸⁶ Srov. D. BRANDES, *Sudetští Němci...*, s. 152–153.

⁸⁷ V Trutnově byly nejdříve půl hodiny před půlnocí rozptýleny hloučky postávající před sekretariátem německých sociálních demokratů, načež byla policie kolem půlnoci informována o přítomnosti velkého množství osob ozbrojených holemi ve čtvrti Na Svobodě, jejíž obyvatelé měli údajně slyšet také výstřely. Přibližně 60-70 příslušníků strany SdP se zde střetlo se 7 členy místní české Národní gardy, kteří se snažili zajistit pořádek na vlastní pěst. V okolí docházelo k dalším rvačkám a při jedné z nich byl napaden student Gustav Žid: „Agenti se odebrali ihned na místo a zjistili, že před hostincem ‚Modrý Dunaj‘ byl přepaden studující Gustav Žid, Čech, srotivšími se muži v počtu 15 – 20, kteří jej tloukli holemi a klacky. Na jeho volání o pomoc doběhli agenti na místo přepadu[,] a ačkoliv se legitimovali jako orgánové policie, vrhly se na ně neznámé osoby a počaly je tlouci holemi a býkovci. Ke své obraně použili agenti služebních obušků a volali uniformovanou stráž o pomoc. V tom okamžiku srotilo se poblíž místa asi dalších 20 osob, rovněž ozbrojených holemi a klacky. Zatímco dva z útočníků na stráž byli zatčeni a odvedeni z místa činu, pokusili se ostatní účastníci tento zákrok zmařit. V tom okamžiku přispěchali na pomoc další dva civilní strážníci, avšak i tito byli srocenými osobami tlučeni holemi a býkovci přes záda. Civilní strážník Jan Tomandl vystřelil v sebeobraně ze služební pistole dvakrát do vzduchu, při čemž nebyl nikdo zraněn. [...] Všech 5 intervenujících agentů utrpělo při tomto zákroku krvavé pruhy na zádech a otekliny od ran holemi a býkovci.“ Srov. NA ČR, f. PMV, k. 1460, Sign. 225-1460-3, Zpráva referátu C MV ČSR č. 847/38 „Události v Trutnově 11. 6. 1938“, f. 125–127.

s policií. K eskalaci celé situace přispěla špatně vyložená fáma o tom, že policisté na předměstí bijí německé ženy.⁸⁸

Sudetoněmecká strana po komunálních volbách víceméně ovládla oblasti s převahou německého obyvatelstva, především v pohraničí, kde dále rozvíjela výcvik paramilitantních oddílů FS (*Freiwilliger Schutzdienst*). Navzdory narůstajícímu konfliktu s československou vládou při nekonečných vyjednáváních, v nichž SdP s vydatnou mezinárodně politickou podporou Hitlerovy Třetí říše neustále zvyšovala svoje autonomistické požadavky, násilnosti v letních měsících roku 1938 z veřejného prostoru vymizely.⁸⁹ O to důraznější byl opětovný nárůst veřejného násilí v září 1938. V jeho průběhu se přerušená vyjednávání a rozptýlené útoky proměňovaly ve vražedné zápasy, v nichž ústřední role připadla specialistům na násilí – řádným ozbrojeným složkám a paramilitantním oddílům. V Moravské Ostravě došlo již 7. září 1938 ke střetnutí policie s davem čítajícím přibližně 250 osob, které se shromáždily na podporu delegace SdP vyjednávající o propuštění 83 spolustraníků obviněných z pašování zbraní. Později bylo zjištěno, že zajištění pašeráci měli být na policejní stanici bití, což SdP využila jako záminku

⁸⁸ Před devátou hodinou večerní se na šumperském náměstí shromáždilo již 1500 až 2000 osob – na druhé konci centra se shlukovalo na 800 dalších osob, které se chtěly vydat na náměstí. Strážní je rozptýlili za použití obušků a několik osob přitom zranili: „Potom přiběhlo asi 50 ordnerů na náměstí a začali křičeti ‚Unsere Frauen wurden geschlagen‘ a hrozivými gesty postupovali proti policejnímu oddílu. Byli třikrát vyzváni ke klidu a k rozchodu, prohlásili však, že neustoupí. Bylo proto přikročeno k vyklizení náměstí, při tom přiběhli na místo poslanci Künzel a Axmann, kteří žádali zastavení vyklizování a vyzvali dav k rozchodu, což se také stalo. Při vyklizování náměstí bylo použito obušků, při čemž bylo zraněno 9 osob. [...] Při zákroku bylo raněno též 5 strážníků, 1 má řeznou ránu na hlavě, jeden oděrky na nose, 1 oteklou tvář, 2 otekliny na nohou po kopancích. [...] U demonstrantů jde většinou o zranění lehká. V jednom případě je podezření na zlomeniny žebra [sic!] a jedna žena [sic!] v nemocnici, která má na těle oděrky, může mít též zlomeninu žebra.“ Srov. NA ČR, f. PMV, k. 1460, Sign. 225-1460-3, Zpráva referátu C MV ČSR č. 849/38 „Demonstrace v Šumperku 12. 6. 1938“, f. 121–122; dále srov. *Ibidem*, f. 160–161. K dalším případům srov. *ibidem*, k. 1304, Sign. 225-1304-1, f. 49n.

⁸⁹ Sudetoněmecké straně se ve třech volebních kolech podařilo celkově získat mezi 81% až 90% hlasů německých voličů, čímž s mírnými odchylkami ve většině obecních zastupitelstev získala pohodlnou většinu hlasů. Této pozice využívala k prosazování silové politiky na základě nacistického vůdcovského principu. Také oddíly FS začaly být podle nacistického vzoru v této době vojenským výcvikem přetvářeny v úderné oddíly. Srov. D. BRANDES, *Sudetští Němci...*, s. 170–180, 217–231. Vyjednávání československé vlády s SdP hrozilo přerůst ve válečný konflikt, na což reagovala srpnová mise lorda Waltera Runcimana, která ovšem kýžené řešení a uklidnění celé situace nepřinesla. Dále srov. *ibidem*, s. 180–213. V létě 1938 byl ve smíšených národnostních oblastech vyvíjen tlak na místní Čechy a Židy. K výtržnostem docházelo v Českém Krumlově, Chebu, Falknově (Sokolově), Chomutově, Varnsdorfu, Frývaldově (Jeseník) nebo Opavě. Srov. JAN BENDA, *Útěky a vyhánění z pohraničí českých zemí 1938–1939*, Praha 2012, s. 44. Dále srov. *ibidem*, s. 43–47.

k ukončení vyjednávání. Příslušníci SdP se namísto toho začali již od 9. září 1938 dopouštět řady útoků na politické oponenty a dalších provokací státních bezpečnostních orgánů. Do otevřených násilných střetů a veřejného lynčování policistů, Čechů nebo Židů přerostla shromáždění v Karlových Varech, Chebu, Českém Krumlově nebo na Bruntálsku.⁹⁰ Impuls k další eskalaci veřejného násilí zavdal projev Adolfa Hitlera 12. září 1938 na sjezdu NSDAP v Norimberku, v němž rozsáhle kritizoval postavení Němců v Československu.⁹¹ Rozhlasově přenášený projev jakoby na povel vehnal ještě tentýž večer do ulic tisícíhlavé zástupy příznivců SdP, jejichž manifestace přerůstaly do útoků na státní úřady, živnosti a obydlí místních Čechů, Židů a známých antifašistů z řad sociálních demokratů a komunistů.⁹²

Narůstající napětí v českém pohraničí se zajímavě odráželo také na náladách obyvatelstva hlavního města, kde byla německá menšina již od přelomu 19. a 20. století a ještě citelněji po roce 1918 vytlačována z dominantních pozic.⁹³ Jak při červnové krizi kolem komunálních voleb, tak při zářijovém pokusu o puč byly v Praze zaznamenány případy spontánního napadání Němců na ulicích. Na Vinohradech byl 11. června 1938 napaden německý student medicíny Adolf Ilchmann, který se procházel po ulici v zelené kamizole, zeleném kloboučku a bílých punčochách. Lynčující dav jej pronásledoval až do jeho bytu, kde musel být nakonec strážným „mírným způsobem rozptýlen“. V centru Prahy byli zase strážným 14. září 1938 pro podezření ze spáchání trestného činu zadrženi dva mladíci utíkající před povykujícím davem. Při výslechu bylo zjištěno, že byli davem napadeni pro německý rozhovor.⁹⁴

⁹⁰ K podrobnějšímu líčení událostí srov. D. BRANDES, *Sudetští Němci...*, s. 231–239.

⁹¹ Hitler mimo jiné uváděl, že místo konvenčního vyjednávání jsou „utlačovaní Němci“ pouze dále zavražďováni demonstrací brutálního násilí. Odvolával se zde na květnovou částečnou mobilizaci, která měla být podle něj provedena pod lživou záminkou možné vojenské invaze z Německa. Hitlerův poslední vzkaz do Československa zněl: „Němci v Česko-Slovensku nejsou ani bezbranní, ani nejsou opuštěni. To nechť laskavě vezmou všichni na vědomí.“ Srov. ADOLF HITLER, *Die Reden des Führers am Parteitag Großdeutschland 1938*, München 1939, s. 58–88. Dále srov. D. BRANDES, *Sudetští Němci...*, s. 241.

⁹² Srov. D. BRANDES, *Sudetští Němci...*, s. 241–243; J. BENDA, *Útěky a vyhánění...*, s. 47.

⁹³ K pouličním konfliktům docházelo již v prvních měsících poté, co se Praha stala hlavním městem nového československého státu. Podrobněji srov. ALFONS ADAM, *Die Unsichtbare Mauern*, Die Deutschen in der Prager Gesellschaft zwischen Abkapselung und Interaktion, Essen 2013, s. 35–57, 89–91.

⁹⁴ V Ilchmannově případě se stal impulsem k napadení jeho oděv. Další osoby přidávající se k lynčujícímu davu pravděpodobně ani nemuseli vědět, koho pronásledují: „Jeho úbor vzbudil pozornost a za krátko seskupilo se kolem něho více lidí, před kterými utekl do blízké mlékárny, tam zůstal nějakou chvíli[,] a když vyšel ven, počal jej zástup, který zatím vzrostl, pronásledovati.“ Ilchmannovi byl vyražen zub a byl pohmožděn od bití. Srov. NA ČR, f. PMV, k. 1460, Sign. 225-1460-3, Hlášení MV referát C, č. 509/38, f. 171. Při incidentu v září došlo pouze k lehkým zraněním – jeden z mladíků měl rozbitý nos, druhý

V pohraničí se v září 1938 bezpečnostní složky řídily vydanými pokyny vystříhat se užití silových prostředků, k ozbrojeným střetům tedy docházelo spíše mezi příslušníky paramilitantních organizací – FS na straně jedné a příslušníky sociálně demokratické RW (*Republikanische Wehr*) a komunistické A-W (*Antifaschistische Wehr*).⁹⁵ Největšího rozsahu dosahovalo pouliční a další násilí v západních, severozápadních a severních Čechách, z nichž nejbrutálnější byly asi případy přepadení četnických stanic na dnešním Sokolovsku (Habersbirk – Habartov, Schwaderbach – Bublava, Gössengrün – Krajková).⁹⁶ Nekontrolovatelné poměry v pohraničních oblastech nakonec přiměly 13. září 1938 československou vládu k vyhlášení stanného práva ve vybraných okresech jižních a západních Čech, násilnosti ale pokračovaly až do 15. září 1938. Celkově si vyžádali přibližně 21 až 27 obětí na životech a mnoho desítek těžce zraněných.⁹⁷ Definitivní krach vyjednávání, Henleinův útěk do Říše, zákaz SdP a především zřízení Sudetoněmeckého sboru dobrovolníků (*Sudetendeutsches Freikorps*, SFK) 17. září 1938 byly předpokladem převládnutí podmínek občanské války v následujících dnech na mnoha místech českého pohraničí. Již 20. září 1938 začali příslušníci SFK na Henleinův příkaz ostřelovat československé celní úřady, které bránily pouze bezpečnostní složky – Stráž obrany státu (SOS), státní policie a četnictvo. Impulsem k rozsáhlému pronikání za státní hranice a obsazování území se stalo vládní přijetí francouzsko-britského ultimata vyzývajícího k odstoupení pohraničních území Říši, které bylo vykládáno jako kapitulace. Na základě Hitlerova příkazu z 22. září 1938 k obsazení opuštěných území začaly jednotky SFK plnou silou pronikat za československé hranice – obsadily rozsáhlé oblasti ašského výběžku, výrazně pronikaly také na Šluknovsko, Javornicko a Osoblažsko.⁹⁸

nevykazoval při lékařské prohlídce známky po bití vůbec. Srov. ibidem, Sign. 225-1460-2, Dodatek ke zprávě Policejního ředitelství v Praze z 15. 9. 1938, n.

⁹⁵ Srov. J. BENDA, *Útěky a vyhánění...*, s. 47.

⁹⁶ K otevřeným pouličním srážkám a ozbrojeným bojům došlo například v Českém Krumlově, Kraslicích, Chodově u Karlových Varů, Karlových Varech, České Lípě nebo Ústí nad Labem – Krásném Březně. Podle Detlefa Brandese představují ideální typ průběhu událostí západočeské Bezručice, kde se místní četníci pokusili shromáždit dav 350-400 osob rozptýlit, načež se museli pod údery kamenů a bití klacky uchýlit do stanice. Mezitím byla obsazena železniční stanice, kde týrali přednostu. Přivolaný pohotovostní oddíl ze Stříbra musel do obce postupovat v bojové formaci, protože byl hned po příjezdu ostřelován. Srov. D. BRANDES, *Sudetští Němci...*, s. 243–251. Dále srov. J. BENDA, *Útěky a vyhánění...*, s. 47–48; SYDNEY MORREL, *Viděl jsem ukřižování*, Brno 2002.

⁹⁷ Srov. J. BENDA, *Útěky a vyhánění...*, s. 49; V. ZIMMERMANN, *Sudetští Němci...*, s. 55. Dále srov. D. BRANDES, *Sudetští Němci...*, s. 255–258.

⁹⁸ Nad ašským výběžkem ztratily československé úřady kontrolu již 21. 9. 1938, podobná situace vznikla 22. 9. 1938 také v Chebu, Vejprtech a Mariánských Lázních. Tentýž den opustily československé

Členové paramilitantních oddílů (SFK) pronikající na československé území se dopouštěli hrubého násilí na svých názorových odpůrcích (především komunistech) a představitelích československého státu, které v mnoha případech zajali a odvěkli na říšskoněmecké území. Když po dalším prohloubení mezinárodní krize vyhlásila československá vláda 23. září 1938 všeobecnou mobilizaci, docházelo ke střetům paramilitantních skupin s řádnými armádními jednotkami. V českém pohraničí propukla z hlediska struktury násilných kolektivních interakcí válka, kterou definovaly vražedné zápasy dvou skupin specialistů na násilí. Sudetoněmeští dobrovolníci (SFK) provedli do 30. září 1938 celkem 164 útoků, při nichž bylo zaznamenáno 52 zabitých na vlastní straně, na české straně potom 110 obětí na životech, 50 těžce raněných a přes dva tisíce odvečených Čechů.⁹⁹ Podepsání mnichovské dohody 30. září 1938 nepřineslo ani okamžité uklidnění rozjitřené situace v pohraničí, ani dlouhodobější vymizení násilností a brutalit. Souběžně se zahájením ústupu československých vojsk se úměrně zvyšoval tlak sudetoněmeckých bojůvkářů (SFK). Kromě toho, že ještě v tento den docházelo k útokům na státní úřady a k ojedinělým střetům s pravidelnou armádou, nastupovaly do pohraničí další paramilitantní oddíly pokračující v pronásledování názorových odpůrců.¹⁰⁰ Němečtí antifašisté,

bezpečnostní složky Šluknov, Rumburk a Varnsdorf, SdP převzala moc také v Podmoklech. Na Moravě zavládla podobná situace na severu v Javorníku, Albrechticích, Osoblaze, Jindřichově, Vidnavě a Cukmantlu (Zlaté Hory). Podrobněji srov. D. BRANDES, *Sudetští Němci...*, s. 266–274; J. BENDA, *Útěky a vyhánění...*, s. 50–51.

⁹⁹ Ještě 24. 9. 1938 byl pod kontrolou SFK Aš, Vejprty, Varnsdorf, Šluknov, Rumburk a Vyšší Brod. Pod dlouhodobou kontrolou SFK bylo Chebsko. K otevřeným střetům s vojskem docházelo např. 25. 9. 1938 v Bruntále, 29. 9. 1938 zuřily boje v okrese Kaplice atd. Srov. D. BRANDES, *Sudetští Němci...*, s. 274–281. Dále srov. V. ZIMMERMANN, *Sudetští Němci...*, s. 55–56; J. BENDA, *Útěky a vyhánění...*, s. 50.

¹⁰⁰ Kritická situace panovala v posledních dnech před 30. 9. 1938 v okolí Českého Krumlova a na Kaplicku. Jednotky SOS zde ztrácely kontrolu na velkou částí území. V severozápadním pohraničí se vojsko pokoušelo získat zpět kontrolu nad hraničním pásmem mezi Horou sv. Kateřiny a Cínovcem. Zástupci státních úřadů v Českém Krumlově, Chebu, Plané u Mariánských Lázní a Broumově naléhali 30. 9. 1938 na centrální úřady, aby se směli evakuovat spolu s vojskem. První říjnový den se v situačních zprávách objevovalo téměř jednotné líčení uklidnění. Přesto se objevovaly ojedinělé incidenty – např. z Broumova bylo hlášeno týrání sociálních demokratů. Srov. D. BRANDES, *Sudetští Němci...*, s. 281–282. Dále srov. J. BENDA, *Útěky a vyhánění...*, s. 52. Přesto se objevovaly projevy nevole, při kterých zaznívaly také výzvy k násilí, které byly ovšem policií postihovány: „Včera večer [30. 9. 1938] nastalo v Plzni shromažďování velkého počtu obyvatelstva, které vedeno komunisty provolávalo různá hesla, jako ‚Ať žije armáda!‘, ‚Ať žije diktatura!‘ apod. Zásahem policejní stráže byl případ likvidován ve 20 minutách. Při tom zadržen byl Ing. František Němec, majitel elektrotechnického závodu v Plzni, jenž volal: ‚Už jsme 20 let byli klidni a drželi hubu, teď už si to líbit nenecháme. Jděte na henleinovce s pendrekama.‘ Po protokolárním výslechu byl propuštěn a bude předán soudu.“ Srov. NA ČR, f. PZU, k. 1575, Sign. 207-1575-1, Situační zprávy o

Češi a Židé se v pohraničí stali terčem jak pokračujícího akutního násilí v podobě bití a šikan, tak s vyháněním a zatýkáním spojeného násilí strukturálního. S postupným zabíráním bývalého československého území pro Říši zde začaly fungovat také nacistické bezpečnostní instituce, které sice omezily možnosti oportunního bojůvkářského násilí, ale zároveň zahájily vlastní zatýkání a další represe.¹⁰¹

Další důležitou souvislostí se stalo nucené nebo dobrovolné vysídlování z pohraničí do vnitrozemí, které probíhalo s různou intenzitou již od jara 1938 a kontinuálně sílilo od počátku září 1938. Velmi nepříjemnou komplikací životních podmínek se pro řadu osob v této souvislosti stalo po 30. září 1938 odmítání a navracení uprchlíků zpět do zabraného území. Zde mohli být vystaveni pokračujícím surovostem, nebezpečí zatčení nebo svízelným životním podmínkám. Většina uprchlíků odcházela z pohraničí pod tlakem nesnesitelné životní situace a ve strachu z budoucího vývoje. Motivací k odchodu z pohraničí do vnitrozemí byly také vlny kolektivního násilí v květnu a v září 1938. K nucenému vysídlování nepohodlných nebo nenáviděných politických oponentů, Čechů či Židů nedocházelo nijak organizovaně. K svévolnému vyhánění docházelo ze strany radikálních přívrženců SdP zhruba do konce října 1938. V těchto případech byly vybrané osoby nebo rodiny v noci přepadeny v bydleštích a donuceny během několika hodin opustit své domovy.¹⁰² Od listopadu do prosince 1938 potom následovalo vyhošťování

poměrech v okupovaném území, Fonogram od Policejního ředitelství v Plzni na PZÚ v Praze z 1. 10. 1938, f. 35.

¹⁰¹ V prvních dnech po 30. 9. 1938 byly doloženy jednotlivé případy lynčování – např. v Jirkově podle vzpomínek především ženy pohlavkovaly komunisty a sociální demokraty spolu s jejich ženami, kteří byli dále nuceni zametat ulice, ve Šternberku byl po ulici voděn člen KSČ s nápisem „Jsem zrádce SdP“ atp. Do systematického vyhledávání odpůrců SdP se pustili příslušníci SFK, kteří je vytahovali z bytů a surově je bili. Násilností na některých místech zabraňovali přítomní příslušníci německé branné moci. S ordnery (SFK) naopak zpočátku spolupracovalo gestapo, například při zatýkání členů Republikánské obrany (RW) v Karlových Varech atp. Nevypočitatelné svévolné jednání jeho příslušníků bylo ovšem nacistickým bezpečnostním složkám spíše na obtíž, proto byl již 9. 10. 1938 rozpuštěn. Na obsazeném území se velmi rychle ustavily systematizované nacistické instituce – spolu s wehrmachtem začaly svoji činnost rozvíjet operační skupiny (Einsatzgruppen), složené z příslušníků tajné, pořádkové a bezpečnostní policie (Gestapo, Orpo, Sipo). Ve spolupráci s bezpečnostní službou (SD) následovala první rozsáhlá vlna zatýkání, resp. vzetí do tzv. ochranné vazby. Dohromady s osobami již v září 1938 zajatými SFK se mohla dotknout mnoha tisíců osob, z nichž byla značná část deportována do koncentračních táborů. Srov. V. ZIMMERMANN, *Sudetští Němci...*, s. 71–73, 79–85. K jednotlivým případům násilností SFK podrobněji srov. J. BENDA, *Útěky a vyhánění...*, s. 66–70. Dále srov. ibidem, s. 76–79.

¹⁰² Srov. V. ZIMMERMANN, *Sudetští Němci...*, s. 85–87; J. BENDA, *Útěky a vyhánění...*, s. 72–74. Od listopadu do prosince 1938 potom následovalo vyhošťování nepohodlných osob na základě rozhodnutí bezpečnostních orgánů, především gestapa. Týkalo se vesměs jednotlivců aktivních v českých

nepohodlných osob na základě rozhodnutí bezpečnostních orgánů, především gestapa. Týkalo se vesměs jednotlivců aktivních v českých nacionalistických organizacích (národních jednotách, tělovýchovných a vzdělávacích spolcích atp.), nebo osob přistěhovalých do pohraničí po roce 1918. V souvislosti s masovým odchodem z pohraničí vydaly příslušné úřady již 16. 9. 1938 pokyn k „zabránění věcně neopodstatněného hromadného opouštění bydlíšť obyvatelstvem pohraničí, a to všemi dostupnými prostředky.“ V nastavené politice bezpečnostní orgány pokračovaly také po 30. 9. 1938, kdy postupovaly velmi obezřetně proti komunistům a německy mluvícím Židům. Řadu osob přitom navracely zpět do zabraného pásma.¹⁰³

Zcela bez násilí se neobešlo ani vytyčování nové státní hranice, podél níž se v následujících měsících do března 1939 objevovaly konflikty mezi československými a říšskými bezpečnostními složkami. Ojedinele se objevovala také střelba přes hranice, což se týkalo především sporných území připojovaných až v páté etapě záboru.¹⁰⁴ Docházelo ale také k případům násilného obsazování celých obcí na československém území. Před definitivním ustavením hranice se nejznámějším stal případ na českomoravské hranici v Moravské Chrastové, která byla 31. října 1938 v půl třetí ráno obsazena několika stovkami ozbrojených příslušníků Sudetoněmecké

nacionalistických organizací (národních jednotách, tělovýchovných a vzdělávacích spolcích atp.), nebo osob přistěhovalých do pohraničí po roce 1918. Srov. J. BENDA, *Útěky a vyhánění...*, s. 93–97. Československé úřady měly s přijímáním uprchlíků z bezpečnostního hlediska značné problémy již dříve – do nepředstavitelné životní tísně se dostali Židé vypovězení v dubnu 1938 z Rakouska, které československé úřady následně vyhostily, a ještě v červenci 1938 přežívali v nesnesitelných podmínkách na vlečné lodi na Dunaji. Srov. MARIE SCHMOLKA, PAVEL DEUTSCH, “Report by Marie Schmolka about her visit to Jews expelled from Burgenland who had to live on a ship anchored at the Danube, July 1938,” in: EHRI Documents, <https://visualisations.ehri-project.eu/items/show/16> [dostupné online], citováno dne 12. 6. 2017.

¹⁰³ Srov. např. NA ČR, f. PZU, k. 1568, Sign. 207-1568-1, f. 57. Do Turnova například dorazilo 1. 10. 1938 na 200 německých komunistů, kteří měli „býti všemi prostředky vráceni zpět do svých původních bydlíšť a v žádném případě nesmějí býti puštěni dále do vnitrozemí. Srov. NA ČR, f. PMV, k. 1460, Sign. 225-1460-1, f. 196. Vojenské orgány koncem října 1938 uváděly, že „osoby německé národnosti a židé se zdráhají uposlechnouti výzvy k návratu do obsazeného území [...] Někteří uprchlíci přišli zpět a udali, že nebyli do obsazeného území vpuštěni.“ Uprchlíci měli být dále přezkušováni, k čemuž se dále navrhovalo: „je třeba energii okresních úřadů podepřítí dalším opatřením vyšších úřadů a to soustředěním uprchlíků do táborů, odkud by další akcí bylo docíleno výsledků[,] jež jsou žádoucí s hlediska celostátního [rozuměj vystěhování uprchlíků, pozn. JM].“ Srov. ibidem, Zpráva 2. oddělení velitelství I. sboru z 24. 10. 1938, č. j. 124/I taj. zprav. 1938, f. 136. Dále srov. J. BENDA, *Útěky a vyhánění...*, s. 173n. K celkovému zhodnocení vysídlování a vyhánění srov. ibidem, s. 471–472.

¹⁰⁴ V zabraném území se objevovaly každodenní násilnosti malého rozsahu (rvačky v hostincích atp.). Srov. např. NA ČR, f. PMV, k. 1460, Sign. 225-1460-2, f. 144. Dále srov. ibidem, Sign. 225-1460-3 do s. 43, 225-1460-4, do s. 39.

strany. Útok inicioval svitavský okresní vedoucí SdP pod dojmem neověřené zprávy, že byla demokační čára již nově vymezena. Příslušníci místních ozbrojených složek byli odzbrojeni a zčásti odvečeni do Moravské Třebové. Československá armáda za podpory četnického pohotovostního oddílu obec dobyla zpět až mezi 10. a 11. hodinou, kdy příslušníky SdP vytlačila za demarkační čáru. Na obou stranách byli mrtví a těžce ranění.¹⁰⁵ K podobnému případu došlo ještě 19. ledna 1939 v jen několik kilometrů vzdálené obci Hamry, kterou slavnostním průvodem pod vedením starosty obsadili klacky a pistolemi ozbrojení občané obce Jedlová. Ke střetu s československými bezpečnostními složkami nedošlo, ale dva místní Čechy ozbrojení mladíci zajali v celnici, následně odvedli do lesa a zbili. Obsazené území bylo následující den bez incidentů vyklizeno říšskoněmeckými bezpečnostními orgány.¹⁰⁶ Podobné incidenty byly

¹⁰⁵ Moravská Chrastová je dnes součástí obce Brněnec, asi 15 km jižně od Svitav. V hlášení ZÚ v Brně se k tamějším událostem mj. uvádělo: „Dne 31. října 1938 ve 2.30 hod. obsadili ozbrojení ordneři SdP Svitav, Čtyřiceti Lánů, Grándorfu, Brněnce a okolí za podpory Schupo a podle hlášení velitele četnické stanice v Moravské Chrastové též asi 4 příslušníků SS – v celkovém počtu asi 360 – 400 osob – násilím obec Moravskou Chrastovou a osadu Chrastovou Lhotu z bývalého okresu moravsko-třebovského za účelem přivtělení k Německu.“ Odzbrojeno bylo 8 četníků (5 odvečeno), 10 členů SOS (9 odvečeno), 10 celníků (všichni odvečeni), 2 důstojníky a 34 mužů 13. p. pl. (1 důstojník a všichni vojíni odvečeni), dále byli odvečeno 9 civilních osob. Při dobývání obce byli na české straně zabiti 2 vojíni a 1 civilista, 6 vojáků bylo raněno. Četnictvo následně zadrželo 15 osob. Srov. AKPR, fond Kancelář prezidenta republiky 1919–1947 (KPR 1919–1947), k. 163, i. č. 1110, Sign. D 5832, Situační zprávy, hlášení MV referát C, Zprávy ve věci překročení demarkační čáry a srážky v Moravské Chrastové, citována zpráva ZÚ v Brně z 31. 10. 1938 22.50 hod., n. Účast příslušníků SS by nebyla ničím překvapivým, k podobnému případu došlo již v noci ze 17. na 18. 10. 1938 v obci Hlínoviště nedaleko Bělé pod Bezdězem. Příslušníci SS z Bezdězu zde prováděli domovní prohlídky v českých domácnostech, rabovali a přítomné surově bili. Srov. NA ČR, f. PMV, k. 1460, Sign. 225-1460-5, Zpráva PZÚ v Praze 18. 10. 1938 2.30 hod., f. 3; Zpráva ZÚ v Praze 18. 10. 1938 20.45 hod., f. 27.

¹⁰⁶ Zasahující četníci z Bystré u Poličky ve zprávě uváděli: „Hlásím, že dne 19. ledna 1939 asi o 14. hodině shluklo se v odstoupeném území v obci Jedlové asi 400 osob obého pohlaví, neuniformovaných, které svévolně zabraly část obce Hamrů, přemístily hraniční kolíky a u obecné školy v Hamrech postavily závoru, kterou stále střeží. [...] Jako důvod svévolného přemístění hraničních kolů udávají občané jedlovští, že zabírají pouze původní katastr obce Jedlové, který prý byl při vytyčování hranice mylně kolíkován.“ Zajati byli Miroslav Krejčí, který německým mladíkům nadával do „německých sviní“, a Josef Lefler, který protestoval proti prohlídce svého domu, které se snažil zabránit nefunkční loveckou puškou. Po krátkém uvěznění v německé celní budce byli „ordneri“ odvedeni do lesa: „Po odchodu ordnerů od skupiny mladíků otázali se průvodci zadržených, chtějí-li býti v Reichu, nebo v koncentráku, nebo v Čechách nebo chtějí-li dostati na hubu. Když Lefler prohlásil, že chce býti v Čechách, udeřil jej jeden z mladíků pěstí do tváře a druhý jej udeřil holí přes záda, načež jim [zadrženým] poručili, aby táhnuli a odehnali je [zadržené].“ V následném vyšetřování bylo zjištěno, že hlavní motivací celého incidentu mělo být znovuoobsazení v té době již české menšinové školy v Hamrech, která ale do záboru patřila spolku Schulverein. Srov. NA ČR, f. PZU, k. 1575, za 207, Sign. D-426-vše, 8/1/73/20, Situační zprávy o poměrech

výrazem ambivaletního vztahu mezi jednotlivými skupinami nacistických specialistů na násilí. Přestože mezi řádnými bezpečnostními orgány a stranickými paramilitantními organizacemi ještě před jejich definitivním prolutím převládalo určité napětí, byly tyto složky hlavními aktéry kolektivního násilí.

Situace v odstoupené části českého pohraničí a ve vnitrozemí se v následujících měsících ovšem také značně odlišovala. Nejrozsáhlejším aktem kolektivního násilí v českých zemích jako celku se na podzim 1938 stala tzv. Křišťálová noc z 11. na 12. listopadu 1938, která zasáhla z říšského území také do nedávno přivtěleného českého pohraničí. Ačkoliv byly tyto události nacistickou propagandou vydávány za výraz spontánního lidového hněvu, hlavní aktivní úlohu v nich sehrály právě stranické paramilitantní organizace.¹⁰⁷ Při průběhu těchto událostí v pohraničí českých zemích se hlavními iniciátory stali příslušníci různých nacistických organizací, na jejichž jednání reagovalo místní obyvatelstvo různě – velmi ojedinělé byly projevy souhlasu nebo odporu, převládala spíše lhostejnost. Příslušníci Hitlerjugend v Karlových Varech židovské obyvatele hnali městem, uráželi je, plivali na ně a jinak s nimi zle nakládali. Na mnoha místech byly zapalovány synagogy, vybíjeny výlohy, docházelo k rabování nebo týrání končící smrtí obětí.¹⁰⁸ Sudetoněmečtí bojůvkáři (býv. SFK) v podstatě jen pokračovali ve známém teroru, takže nepřekvapí, že se jejich hněv například v Duchcově obrátil také proti místním českým starousedlíkům.¹⁰⁹ V situačních zprávách z vnitrozemí českých zemí z období od října 1938 do

v okupovaném území, Opis přípisu Zemského četnického velitelství (ZČV) z 8. 2. 1939 ve věci incidentu v Hamrech, n; Zpráva četnické stanice Bystré u Poličky na ZČV v Praze 21. 1. 1939, n (citace s. 2); Zpráva četnické stanice Bystré u Poličky na ZČV v Praze 19. 1. 1939, n (cit. s. 1). Dále srov. V. ZIMMERMANN, *Sudetští Němci...*, s. 87–88.

¹⁰⁷ Srov. WOLFGANG BENZ, The November Pogrom of 1938, Participation, Applause, Disapproval, in: CHRISTHARD HOFFMANN, WERNER BERGMANN, HELMUT WALSER SMITH, *Exclusionary Violence, Antisemitic Riots in Modern German History*, Michigan 2002, s. 141–159.

¹⁰⁸ Synagogy byly zapáleny mj. v Mariánských Lázních, Falknově (Sokolov), Mostě, Teplicích, Krnově nebo Opavě. V Chomutově bylo zbývajících 21 Židů zadrženo, dodáno na gestapo a vysídleno do vnitrozemí. Jako aktivní vykonavatelé jsou vesměs uváděni příslušníci SA nebo SS mladšího věku – ve většině případů se tak v případě českých Němců mohlo jednat o dřívější členy SFK. Srov. V. ZIMMERMANN, *Sudetští Němci...*, s. 89–93.

¹⁰⁹ Na Zemský úřad v Praze došlo z Loun 12. 11. 1938 následující hlášení: „V noci z 11. na 12. 11. 1938 byl proveden v Duchcově ordnery pogrom na veškeré české obchody a mnohé soukromé byty, dále byly vytlučeny výkladní skříně, rozbity firemní štíty a okenní skla. V mlékárně byl vůz mlékárny, s nímž tam zmíněný správce [z Loun] přijel pozastaven, protože byl česky označen. Správce byl varován, aby se příště neopovážil přijeti s česky označeným vozem do sudetoněmeckého území. Sklíčenost Čechů a obava před dnešní nocí mají za následek, že velká většina českého obyvatelstva se připravuje k vystěhování do

března 1939 byla situace líčena vesměs jako klidná. Bezpečnostní orgány plně v intencích prosazované autoritativní politiky udržování veřejného pořádku a národní jednoty pokračovaly v nedůvěřivém prověřování činnosti Židů, Němců nebo komunistů. Schvalování kolektivního násilí vůči určitým společenským skupinám může ilustrovat následující zpráva okresního hejtmána z Poděbrad z února 1939:

*„Znovu podávám zprávu, že obyvatelstvo si přeje, aby cestou zákona byly co nejdříve zřízeny koncentrační tábory pro cikány po německém vzoru. Krádeží a loupeží, způsobených cikány, jest totiž nyní v Polabí takové množství, že všichni domácí obyvatelé si naléhavě žádají, aby jednou již cikánská otázka byla radikálně likvidována. Mnoho se mluví o chystaných zákonech ohledně židů. Většina lidu židy lituje[,] ale všichni se shodují v tom, že jest nutno i židovskou otázku u nás řešiti vzhledem k našemu sousedství s okolními státy.“*¹¹⁰

Definitivní rozbití československého státu a ustavení okupačního zřízení v březnu 1939 nebylo z hlediska kolektivního násilí zásadním zlomem. Zpočátku mohlo být dokonce samotnými současníky vnímáno jako určité uklidnění již téměř rok trvajících napětí. Kromě jistě přítomných pocitů vzteku nebo zoufalství zachytila převládající náladu ve svém článku Milena Jesenská: „V půl osmé ráno nastoupil zástup dětí cestu do školy, jako jindy. Dělnictvo a úřednictvo se rozjelo do práce, jako jindy. Električky byly plné, jako jindy. Jenom lidé byli jiní. Stáli a mlčeli. Nikdy jsem neslyšela tolik lidí mlčet. Na ulicích nebyly vůbec hloučky. Lidé vůbec nerokovali.“¹¹¹ Současníci v daný moment nevěděli, co mají od okupace očekávat.¹¹² Z dnešního pohledu přitom můžeme konstatovat, že to byla právě německá okupace a s ní spojená podoba násilí, které zásadním

československého území.“ Srov. AKPR, f. KPR 1919–1947, k. 163, i. č. 1110, Sign. D 5832, Hlášení ZÚ v Praze ve věci pogromu na Čechy v Duchcově z 12. 11. 1938, č. 2497/38, n.

¹¹⁰ Srov. NA ČR, f. PZU, k. 1575, za 207, Sign. D-426-vše, 8/1/73/20, Přípis OÚ v Poděbradech na PZÚ v Praze z 2. 2. 1939, n.

¹¹¹ Srov. MILENA JESENSKÁ, Praha, ráno 15. března 1939, in: *Přítomnost*, roč. XVI., č. 12, 22. 3. 1939, s. 185.

¹¹² O nadcházející válce měli zkreslené představy také samotní vojáci wehrmachtu. Wenzel Jaksch vzpomínal ve svém pozdějším rozhlasovém projevu, že mu jeden poštovní úředník ukazoval pohlednici od jednoho z vojáků, na které stálo: „Milí rodičové, děkuji našemu vůdci, že nás přivedl do tohoto krásného města, kde můžeme jíst a pít co hrdlo ráčí. Další lístek pošlu z Rumunska.“ Představu války jako triumfálního pochodu ze země do země, kde se všemocný vůdce postará, aby se nikdo neodvážil bránit, komentoval následovně: „Byli jenom mladí nacisté tak zaslepení? Nepodílelo se na tom hnědém tanci smrti také dost starších lidí? Vaše vina je ještě větší. Vy jste válku znali.“ Srov. BHSA, SdA, fond Nachlass (NL) Wenzel Jaksch, i. č. 16, Sign. C16, *Sudetenland*, 3. *Kriegsjahr*, nedatováno, s. 2.

způsobem změnily vztah Čechů a Němců. Okupace, válka a nacistická politika teroru nebyly vybočením z každodennosti ve smyslu nějaké perverze, kterou lze později napravit navrácením do původního stavu. Postupně zakládaly novou každodennost, v níž byly na obou stranách posouvány limity možného jednání. V okupační politice přitom lze rozlišit tři základní vývojové fáze, v nichž se tato schémata postupně utvářela a které lze ztotožnit s jejich hlavními tvůrci jako období Neurathovo (1939–1941), Heydrichovo (1941–1942) a Frankovo (1942–1945).¹¹³ Napříč těmito obdobími se přitom vyskytovala rozdílná míra násilí strukturálního – v podobě diskriminace, represe nebo fyzického týrání či likvidace ve specializovaných prostorách – a akutního, tedy otevřeného fyzického násilí ve veřejném prostoru. Představitelé okupační politiky přitom s tímto násilím aktivně pracovali jako s nástrojem k udržení klidu a pořádku – ať již jeho přímým uplatňováním nebo jako s možnou hrozbou.¹¹⁴

Vytěšňování zneklidňujících násilných prvků z veřejného prostoru a zároveň všudypřítomná hrozba rozpoutání teroru vyplývala již ze specifického založení tzv. protektorátu a jeho dalšího vývoje v prvním období do roku 1941. Na první pohled velkorysá autonomie garantovaná českému státu pod ochranou Říše sloužila spíše dokonalejší exploataci a postupné anexi tohoto území. Simultánní říšská správa v čele se státním tajemníkem K. H. Frankem a říšským protektorem Konstantinem von Neurathem mohla autonomní protektorátní správu kdykoliv suspendovat a nahradit vojenskou diktaturou, čímž také protektorátní vládě obratně vyhrožovali.¹¹⁵ Ačkoliv představitelé nacistické okupační správy násilné projevy českých fašistů a nacistů v ulicích v prvních měsících mírnili, v mocenské hře s protektorátní vládou je od konce

¹¹³ Srov. JAN TESAŘ, *Traktát o „záchráně národa“*, Texty z let 1967–1969 o začátku německé okupace, Praha 2006, s. 10, 37.

¹¹⁴ Dále srov. DETLEF BRANDES, *Češi pod německým protektorátem*, Okupační politika, kolaborace a odboj 1939–1945, Praha 1999, s. 26–28, 36–46.

¹¹⁵ Podle Jana Tesaře byla pro zakládající fázi existence Protektorátu Čechy a Morava určující kombinace prvků anexe se znaky určité autonomie, jejíž iluzi ale dokázaly nacistické okupační úřady velmi efektivně využívat pro vynucování loajality protektorátní vlády. Objevoval se také určitý prvek „koloniální“, protože německému obyvatelstvu bylo přiděleno říšské občanství a bylo vyňato z působnosti protektorátních úřadů. Autonomní vláda a správa naopak sloužily okupantům jako velmi výkonný nástroj k dosahování jejich cílů. Přes dualitu autonomní protektorátní správy a souběžně vybudované německé říšské správy na obsazeném území soustředil nicméně ve svých rukou veškerou reálnou moc výkonnou a zákonodárnou s možností přímých zásahů do justice již v roce 1939 říšský protektor. V následujícím vývoji se jím garantovaná „národní“ autonomie postupně proměňovala na autonomii územní – na autonomii provincie, v níž v posledním období okupace téměř neomezeně vládl K. H. Frank. Srov. J. TESAŘ, *Traktát o „záchráně národa“*, s. 13–15, 16, 21, 25–26, 29, 65–67; D. BRANDES, *Češi pod německým protektorátem*, 36–39, 48–50.

května 1939 naopak aktivizovali.¹¹⁶ Od července do září 1939 byly policejními orgány na říšské správní úřady hlášeny útoky na Židy a židovské obchody. Ze složení aktérů a provedení těchto rozptýlených útoků provázených oportunním násilím lze odvodit, že se podobně jako v případě tzv. Křišťálové noci jednalo převážně o akty vyprovokované nacistickými stranickými organizacemi a s nimi sympatizujícími českými skupinami.¹¹⁷ Zásahy protektorátní uniformované policie byly navíc komplikovány přístupem příslušníků okupačních bezpečnostních složek. V noci z 21. na 22. července 1939 byly v místní části Moravské Ostravy – Vítkovice rozbity výklady 10 židovských živností, které uniformovaní členové SS a další osoby v civilním oblečení – pravděpodobně čeští nacisté z organizace Vlajka – dále demolovali a částečně vyrabovali. Policejní zadržení pachatelů bylo znemožněno zásahem ochranné policie (Schupo), jejíž příslušníci zasahujícímu strážníkovi přikázali „starat se o svoji službu a raději nechtít nic vidět.“¹¹⁸ K ještě organizovanějšímu případu došlo jen o den později v Příbrami, kam ve večerních hodinách 22. července 1939 přijely z Prahy 2 autobusy s přibližně 80 příslušníky Vlajky. Kromě rozbíjení výloh židovských obchodů vyháněli mezi osmou a desátou hodinou večerní Židy z kaváren na ulici, kde je surově tloukli gumovými obušky.¹¹⁹

¹¹⁶ Srov. J. TESAŘ, *Traktát o „záchraně národa“*, s. 63–64. Dále srov. D. BRANDES, *Češi pod německým protektorátem*, 55–56.

¹¹⁷ Jednalo se s největší pravděpodobností o příslušníky organizace Vlajka, která ideologicky navazovala na německý nacismus, z nějž přebírala především jeho rasistický akcent. Čeští fašisté gajdovského typu zdůrazňující vypjatý český nacionalismus se mimo izolace v české společnosti dostali po březnu 1939 do konfliktu s okupační mocí. V nacistickém panství tak téměř mizí, proto je jejich účast v těchto případech velice nepravděpodobná. Srov. J. TESAŘ, *Traktát o „záchraně národa“*, s. 53, 115–116.

¹¹⁸ Oberlandrát z Moravské Ostravy si stěžoval, že „česká policie“ byla napomenuta pro přílišnou shovívavost, když se však jednou pokusila zasáhnout, bylo jí to znemožněno. Dále hlásil, že při rabování došlo např. ke krádeži fotoaparátů, se kterými mohli pachatelé díky zásahu „německé policie“ (Schupo) uprchnout. Strážník Vlastimil Stavinocha vypověděl, že po zadržení pachatele byl zastaven skupinou asi 18 mužů, příslušníky SS a Schupo. Na jejich napomenutí ovšem nereagoval, načež byl jedním z německých policistů zezadu uchopen za paži a zadržený se mu vysmekl. V jeho opětovném zadržení nebo přivolání posil bylo Stavinohovi zabráněno. Přestože se podařilo zjistit jména přítomných členů SS a Schupo, sváděli tito při vyšetřování vinu na „české fašisty“. Ačkoliv se údajně jednalo o běžnou výmluvu, bylo vyšetřování zastaveno. Srov. NA ČR, fond AMV 114 Úřad říšského protektora (f. AMV114), k. 324, Sign. 114-325-5, Zprávy a hlášení německých úřadů 1939–1940, f. 5–11.

¹¹⁹ Podle hlášení oberlandráta v Táboře bylo místní obyvatelstvo z těchto činů v šoku a nezapojovalo se. Protože „městská policie a četnictvo“ nebylo schopno sjednat pořádek, byl povolán pohotovostní oddíl Wehrmachtu, před jehož příjezdem ovšem pachatelé z města opět odjeli. Místní vlajkaři celou akci spojovali s případem, při němž byl před několika měsíci jejich místní vedoucí údajně napaden Židy. Srov. NA ČR, f. AMV114, k. 324, Sign. 114-325-5, f. 15.

Na rozdíl od Příbrami, kde veřejnost zůstala v pozici nezúčastněných diváků, nezůstávala podle hlášení o podobných případech stát stranou například ve větších moravských městech. V kavárně „Esplanade“ začali být 15. srpna 1939 v odpoledních hodinách napadáni přítomní Židé. Do příjezdu policie se na místě shromáždil dav až 800 převážně českých Němců, kteří spolu s přítomnými příslušníky pořádkové policie (Orpo) zaujatě pozorovali probíhající lynčování. Na něm se kromě uniformovaných „moravských fašistů“ (skupina „Vala“) a dalších skupin („Národní fašistický tábor“) podíleli ve velkém také členové nacistických stranických složek SA a SS spolu s nižšími důstojníky a vojíny wehrmachtu. Již při příjezdu byla protektorátní policie přivítána výkřiky „fuj!“ a „Benešovy svině!“, načež začali být jednotliví strážníci při pokusu o zásah napadáni a surově biti. Přímo na místě a v okolí bylo více přítomných Židů a zasahujících protektorátních strážníků těžce zraněno. Týrání židovských hostů muselo být velmi brutální, protože jeden z nich během odpoledne zemřel na srdeční selhání. Z dalšího byly strhány šaty a nahý byl vyhnán na ulici, odkud se mu nakonec podařilo utéct na policejní stanici. Lynčování se rozšířilo také do dalších restaurací a vzdálenějších ulic, kde byli napadáni také Češi. Zaznamenány byly také případy pronikání skupin útočníků do židovských bytů.¹²⁰ Z Olomouce byl v období od srpna do září 1939 hlášen narůstající výskyt útoků proti židovské obci, živnostem a obchodům. Podezření padlo opět na české fašistické skupiny, které se zapojily již do vypálení olomoucké synagogy v březnu 1939. Zajištění byli nejdříve dva místní starousedlí Němci motivovaní nepodloženými novinovými zprávami o vraždách Němců prováděných Židy v Bratislavě, kterým podle svých slov uvěřili. Když případy neustaly, byli nakonec původci

¹²⁰ Nepokoje začaly kolem 15. hodiny a trvaly až minimálně do 19. hodiny, kdy se útočící dav kvůli silnému dešti rozpadl na menší skupiny. Až do pozdních nočních hodin tyto skupiny procházely jednotlivé ulice a lokály, kde nadále útočily na přítomné Židy. Protektorátní policie byla o násilnostech informována anonymním telefonátem před 17. hodinou. Když byli její příslušníci na místě napadeni, upustila od dalšího zasahování a omezila se na odklánění dopravy (sic!). Německá policie (Schupo) dorazila na místo až ve večerních hodinách, kdy se již většina útočníků na místě nenacházela. Zemřelým byl Paul Drexler, povoláním prokurista, který byl v kavárně napaden a po uběhnutí přibližně 25 kroků padl v bezvědomí na zem. Policejní lékař stanovil jako příčinu úmrtí srdeční selhání. Na Drexlerově těle byly při ohledání stanoveny na zádech velké podlitiny od ran tupým předmětem a na nohou podlitiny pravděpodobně od mnoha kopanců. Jedna Češka byla na ulici několikrát udeřena tupým předmětem do hlavy, protože měla na klopě odznak Národního souručenství. Celkem vtrhli útočníci minimálně do jedné desítky podniků, kde různým způsobem prokazatelně zranili nejméně dvě desítky osob. Srov. NA ČR, f. AMV114, k. 324, Sign. 114-325-5, f. 17–26; k. 196, Sign. 114-198-2, Opis zprávy Policejního prezidia v Brně o incidentu z 15. 8. 1939.

odhalení v příslušnici HJ a SA, jejichž vedoucí útoky spojoval s židovským podílem na vyhlášení války Velkou Británií.¹²¹

Každodenní styk mezi Čechy a okupačními úřady, wehrmachtem nebo fanatickými nacisty byl v předválečném období plný drobných konfliktů, které si ovšem udržovaly legální formu. Objevovaly se ale také násilné akty, které tuto hranici překračovaly. Podrobně sledované pohlavy, hospodské rvačky nebo různé nahodilé výstřely objevující se až do roku 1941 potom říšský protektor von Neurath neváhal vytýkat protektorátní vládě jako odpověď na její stížnosti. Ze závažnějších případů lze jmenovat zastřelení strážmistra německé policie (Schupo) Wilhelma Kniesta na Kladně v červnu 1939. Ačkoliv mohl strážmistra na noční obchůzce zastřelit kdokoli, jeho kolegové obviňovali místní Čechy, „české úřady“ a protektorátní policii. Na Kladně byla přijata přísná bezpečnostní opatření (např. zákaz shromažďování), pátrání ale stejně zůstalo bezvýsledné.¹²² Poměrně benevolentní přístup měl říšský protektor a jemu podřízené okupační úřady v prvních měsících k demonstracím. Jednalo se přitom o poměrně rozsáhlá vyjádření „národního odporu“, z nichž největší byly manifestace 7. května 1939 spojené s přenesením ostatků Karla Hynka Máchy.¹²³ Zásadní zlom nastal po začátku války na podzim 1939, kdy protektorátní policie při slavnostech sv. Václava 28. září 1939 poprvé důrazněji zakročila proti demonstrujícím. Demontrace při výročí založení československého státu o měsíc později, kterých se účastnila z velké části mládež, byly německou policií (Sipo) za vydatné podpory policie protektorátní již tvrdě potlačeny. Zastřelení Václava Sedláčka a úmrtí Jana Opletala na následky komplikací střelného zranění 11. listopadu 1938 předznamenávaly zásadní obrat v přístupu okupačních úřadů k veřejným projevům odporu. Obě strany se v této době uchýlovaly k čím dál vyhecenějšímu jednání – pro K. H. Franka, který nařídil provokace při demonstracích 28. října, přišla velmi osobní odpověď 15. listopadu při napadení jeho řidiče v den Opletalova pohřbu.

¹²¹ Srov. NA ČR, f. AMV114, k. 324, Sign. 114-325-5, f. 27–37.

¹²² Srov. NA ČR, f. AMV114, k. 338, Sign. 114-338-14. K dalším případů srov. k. 326, Sign. 114-327-5, Incidenty a různá přepadení; k. 281, Sign. 114-283-3–7, Písemnosti týkající se neshod mezi Čechy a Němci 1939–1944.

¹²³ Rozsáhlé byly již zakázané demonstrace 1. 5. 1938, kdy se tisíce lidí sešly mj. u pomníku K. H. Máchy na Petříně. Při manifestačním pohřbu Máchových ostatků se potom jednalo o obrovskou manifestaci „národní jednoty“ s přehnaně nacionalistickými prvky, které byly ovšem z tehdejšího pohledu pochopitelné. Do září potom následovala celá řada podobně manifestačních shromáždění s opakovanou desetitisícovou účastí. Srov. J. TESÁŘ, *Traktát o „záchraně národa“*, s. 39–40, 125–127.

Nacistická odpověď byla jasnou ukázkou možné násilné podoby okupace – uzavření vysokých škol, popravy a odeslání 1.200 studentů do koncentračního tábora Sachsenhausen.¹²⁴

Instituce nacistického teroru v podobě konglomerátu bezpečnostních složek se ustavovaly ihned po vstupu okupačních vojsk a vyhlášení přechodné vojenské správy, kdy začaly již 15. března 1939 na pozdějším protektorátním území operovat tzv. Einsatzkomanda.¹²⁵ Operační jednotky určené k zabezpečení týlového území se později zapojily do vyvražďovacích kampaní na východní frontě, kde se z nich stal děsivě fungující aparát k „čištění“ dobytého území od nepřátel Říše. V této podobě se na české území vrátily až od podzimu 1944 při potlačování partyzánské činnosti. V březnu 1939 se velmi rychle ustavily řádné bezpečnostní instituce, z nichž nejdůležitější byla německá tajná státní policie (gestapo) definitivně zformovaná v létě 1939. Jejím rozhodnutím byly podřízeny v podstatě veškeré protektorátní a říšské úřady a již v prvních měsících prováděla rozsáhlé zásahy do fungování protektorátní policie. Spolu s říšskými bezpečnostními složkami a SS, v jejichž čele byl K. H. Frank, byla v této

¹²⁴ Události podzimu 1939 byly prvním zásadním krokem k rozplynutí iluze, že nacistická okupace je obnovenou variantou po generace známého rakouského „útlaku“, v němž je možno mírným nátlakem dosáhnout nějakých „drobečkových“ ústupků. Doposud prosazované hodnoty „národní jednoty“ jako kázeň, zachování klidu a poctivá práce byly poprvé odhaleny jako nástroje v rukou okupantů. Zároveň byla v listopadu 1939 zahájena postupná delegitimizace protektorátní vlády, která distancováním se od činů demonstrujících implicitně schválila přijatá násilná opatření. Po 17. 11. 1939 se protektorátní systém vládnutí upevnil v podobě, v jaké přetrvával v dalších letech – odpor byl zlomen, loajalita upevněna, kolaborace vlády prohloubena, chod hospodářství zaručen fungující českou správou. Zároveň se modelově počaly rozevírat nůžky mezi stále loajálnějšími kolaboranty a stále bojovnějším a silněji perzekuovaným hnutím odporu, mezi nimiž se otevíral široký prostor pro nezúčastněnou šedou zónu. Srov. J. TESAŘ, *Traktát o „záchraně národa“*, s. 41–42, 128–132, 139–143, 151. Za zcela legitimní považovaly zásah 28. 10. 1939 nikoliv překvapivě také vyšetřující orgány. K případu Václava Sedláčka vrchní státní zástupce ve své zprávě uvedl: „Je potřeba přijmout, že přišel o život výstřelem policie. Pročež se jedná o služební, tedy oprávněné jednání.“ Srov. NA ČR, f. AMV114, k. 26, Sign. 114-327-5, f. 52; 49–54. [originál v němčině, překlad JM] Demonstrace 28. 10. 1939 byly výrazem nespokojenosti „republikánské generace“ s loajální politikou těch, kteří pamatovali staré Rakousko, které si idealisticky projektovali do Hitlerova „protektorátu“. Odvetná opatření 17. 11. 1939 potom dala jasně najevo, že dosavadní umírněnost okupace nebyla známkou slabosti, ale shovívavosti, která měla být vykoupená poslušností. Srov. J. TESAŘ, *Traktát o „záchraně národa“*, s. 37, 131. Dále srov. CHAD BRYANT, *Praha v černém*, nacistická vláda a český nacionalismus, Praha 2012, 64–65; D. BRANDES, *Češi pod německým protektorátem*, s. 101–113.

¹²⁵ K formování nacistických bezpečnostních složek a přípravám k tažení do ČSR srov. např. OLDŘICH SLÁDEK, *Zločinná role gestapa*, Praha 1986, s. 12–20, 27–32, 38–42.

době provedena také první vlna zatýkání.¹²⁶ Před začátkem války byli zadrženi po sérii tvrdých výslechů často propuštěni, aby očekávali další opakovaná zatčení nebo definitivní uvěznění.¹²⁷ Nacistická bezpečnostní politika prováděná specifickými institucemi ovšem procházela v letech 1939 až 1943 zásadní proměnou, při níž se na východní frontě a při tzv. konečném řešení židovské otázky ustavovala extrémně násilná praxe. Kromě Heinricha Himmlera byl hlavním představitelem těchto změn Reinhard Heydrich. Do funkce zastupujícího říšského protektora byl dosazen v době, kdy měl být v českých zemích jako průmyslově důležitém zázemí východní fronty potlačen jakýkoliv náznak budoucího povstání. Není proto překvapující, že se období jeho úřadu stalo vrcholem násilné okupační politiky spojené s nejvyšším počtem zatčených a popravených.¹²⁸

¹²⁶ J. TESAŘ, *Traktát o „záchraně národa“*, s. 19–21. Dále srov. VÁCLAV KURAL, *Místo společenství konflikt!*, Češi a Němci ve Velkoněmecké říši a cesta k odsunu (1938–1945), Praha 1994, s. 52–56; D. BRANDES, *Češi pod německým protektorátem*, 46–48; O. SLÁDEK, *Zločinná role gestapa*, s. 57–76.

¹²⁷ K „preventivnímu“ zatýkání tzv. „Aktion Gitter“ bylo přistoupeno ihned po 15. 3. 1939, zatčení byli potom postupně propouštěni. V prvních měsících byli vyhledávání a zatýkání zejména ideologičtí oponenti nacismu, obzvláště pokud se jednalo o uprchlé říšské státní příslušníky, uprchlíky ze Sudetské župy nebo osoby s kontakty v zahraničí. Samotné výsledky byly násilné, velmi psychicky a fyzicky náročné, podobně jako následná nejistota po propuštění. Rozsáhlé zatýkání sociálních demokratů se 12. 5. 1939 dotklo například odborového funkcionáře Franze Macouna, který byl po 14 dnech propuštěn. Následovalo další zatčení se ztřeštěnými výsledky pro kontakty se zahraničím od 14. 6. do 20. 7. 1939. Macounova dcera Elsa v poválečné korespondenci popisovala nesmiřitelný boj své matky s nacistickými úřady, když měl být její otec po začátku války v září 1939 dodán do „ochranné vazby“ v koncentračním táboře. Macoun nakonec uvězněn nebyl, ale předvolání na gestapo pokračovaly až do počátku roku 1945. S největší pravděpodobností se ovšem jedná o výjimečný případ. Srov. BHSA, SdA, fond Nachlass (NL) Karl Kern, i. č. 105. Dále srov. J. TESAŘ, *Traktát o „záchraně národa“*, s. 35.

¹²⁸ Proměna bezpečnostního aparátu v samostatně fungující nástroj nacistické politiky zahájená v roce 1933 dosáhla svého vrcholu založením říšského hlavního bezpečnostního úřadu (Reichssicherheitshauptamt, RSHA) na konci září 1939. Jako jeden z 12 hlavních úřadů SS vybudovaných přesně podle vůdcovského principu v sobě tato instituce nového typu složená z bezpečnostní policie (Sipo) a bezpečnostní služby (SD) zvláštním způsobem mísila kompetence státních a stranických orgánů. V čele této instituce stanul SS-Obergruppenführer Reinhard Heydrich, kterému podléhal rozsáhlý úřednický aparát tvořený z velké části akademicky vzdělanými mladými muži. Podle Heydrichových představ se měl úřad stát „rozhodujícím prvkem radikalizace nacionálně socialistické politiky.“ V souvislosti s RSHA prošly pod Heydrichovým vedením zásadní změnou také SS-Einsatzgruppen, které měly jako mobilní jednotky RSHA za úkol „národní očistu“ v zázemí a staly se hlavním nástrojem masových deportací a masakrů. Sehrály také zásadní úlohu v prvotních fázích vyvražďování židovského obyvatelstva, jehož dalším stupněm se stalo „konečné řešení“ představené Heydrichem na konferenci ve Wannsee v lednu 1942. Tou dobou postřílely operační skupiny SS (Einsatzgruppen) na dobytých sovětských územích na Heydrichův rozkaz více než půl milionu osob. Srov. MICHAEL WILDT, *Generation des Unbedingten*, Das Führungskorps des Reichssicherheitshauptamtes, Hamburg 2003, s. 203n, 415; ROBERT GERWARTH,

„Chcete vědět, jaké to tu je‘. Jsem přesvědčena, že nikdo ,tam venku‘ nemá tolik obrazotvornosti, aby si udělal představu toho všeho zde. Dokud jsem byla sama venku, neměla jsem ovšem také ani potuchy, jen mě snad nanejvýš mrazilo pomyšlení, že tam někde v díře čekají lidé na smrt.“

Marianne Goltzová, Pankrác, 1. 10. 1943¹²⁹

Specializované prostory násilí byly spojeny zejména s činností německé tajné státní policie, která nebyla ve využívání brutálních výslechových metod v podstatě nijak omezována. Už po samotném zatčení a při následujícím vyšetřování tak byli domnělí nepřátelé nacistického režimu často vystaveni kromě psychického nátlaku také fyzickému týrání. Při snaze o vynucení doznání vycházeli vyšetřovatelé z předchozí zkušenosti a byli velmi vynálezaví. Vyslýchání byli příslušníky gestapa různým způsobem bolestivě bití, svazování, nucení provádět různé úmorné tělesné cviky, podrobování skotským stříkům atd.¹³⁰ Kromě využívání násilí při vyšetřování plnila tajná státní policie důležitou úlohu také při fyzické likvidaci údajných nepřátel. Již v září 1939 byla po náležitém schválení umožněno provést v rámci tzv. zvláštního zacházení (Sonderbehandlung)

Reinhard Heydrich, Biographie, München 2011, s. 245–317. Dále srov. O. SLÁDEK, *Zločinná role gestapa*, s. 151–154.

¹²⁹ Srov. *Žalují*, Pankrácká kalvárie, ed. V. Thiele, Praha 1946, 1. část, s. 207.

¹³⁰ Rámcovou představu o dobových vyšetřovacích metodách lze získat z poválečných retribučních spisů. Kriminální asistent plzeňské úřadovny gestapa v letech 1939–1945 Friedrich Melzer například vypovídal: „Mně je známo, že na gestapu byly tzv. tvrdé, zesílené výslechy, které byly prováděny s českými a slovanskými vyšetřovanci. Tyto výslechy ovšem potřebovaly předchozí schválení příslušného vedoucího gestapa, případně gestapa v Praze. Tvrdé výslechy se měly vést ve formě bití holí. [...] Stávalo se, že vyšetřovanci nebyli bití jen holí, ale gumovým pendrekem a hadicí, dále že musely provádět tělesná úmorná cvičení, že byli ponecháni chvíli volni, ale poté vázání a přivazování v chodbě věznice a často nucení přes celou noc stát, že byli také ‚koupání‘ a sice tím způsobem, že byli v koupelně věznice postříkovaní velmi silným proudem ledové vody, jen aby se z nich dostalo přiznání.“ Melzer uváděl, že podobné vyšetřovací metody zavedli v Plzni přeřazení příslušníci pražského gestapa. Někteří vězni byli z výslechů natolik zoufalí, že se pokusili o sebevraždu vyskočením z okna. Sám Melzer se údajně týrání vězňů neúčastnil, čemuž ovšem odporovala svědectví před soudem: „Pokud jde o způsob vyšetřování [...] zjistil soud [...], že obžalovaný když svědek zapíral, sehnul svědkovi hlavu, tloukl jej gumovým obuškem na páteř, bodal ho do slabin, šlapal na špičky nohou a nutil jej tak k doznání. Svědek jako následky tohoto zlého zacházení měl bolesti v ledvinách a močovém měchýři. [...]“ Podobné výpovědi podali ještě další dva svědci a Melzer byl nakonec v roce 1947 odsouzen MLS v Plzni k trestu smrti provazem. Srov. Archiv bezpečnostních složek (ABS), fond 305 Ústředna státní bezpečnosti, Sign. 305-745-1, Výslechové protokoly zajištěných bývalých členů Gestapa, Vyšetřující dotazník s Fritzem Melzerem ze 14. 6. 1946, s. 28–31, f. 150–153; Rozsudek MLS v Plzni nad Bedřichem Melzerem z 25. 3. 1947, Ls 136/47, s. 4–5, f. 268–269. Dále srov. O. SLÁDEK, *Zločinná role gestapa*, 126–131, 270–272.

zrychlenou popravu bez soudu.¹³¹ V dalším z možných případů byla likvidace prováděna stannými soudy v rámci výjimečného stavu vyhlášeného nad určitou oblastí. Reinhard Heydrich využil své pravomoci k suspendování platného právního řádu ihned po nástupu do funkce zastupujícího říšského protektora 27. září 1941. Již následující den vyhlásil civilní výjimečný stav v sedmi oberlandrátech, kde ustanovil stanné soudy složené z příslušníků bezpečnostních složek (Sipo a SD). Odstrašující perzekuci spojoval Heydrich se snahou po dosažení „klidu v [tomto] prostoru“, který by umožnil českým dělníkům plně nasadit své pracovní síly pro účely německého vedení války. Tento „krátkodobý cíl“ měl být prvním krokem k dosažení „dlouhodobého cíle“ Heydrichovy politiky, kterým měla být úplná germanizace českých zemí.¹³² V době, kdy Heydrich v Černínském paláci na Pražském hradě hovořil o svých plánech, vynesly již stanné soudy přibližně na 140 rozsudků smrti. Pokud soud obžalovaného neodsoudil k smrti nebo neosvobodil, mohl jej ještě odeslat do koncentračního tábora. Proti rozsudkům nebylo opravných prostředků a byly prováděny okamžitě. Do ukončení výjimečného stavu 20. ledna 1942 bylo provedeno až 500 rozsudků smrti a přes 2200 osob bylo odesláno do koncentračních táborů.¹³³

Po provedení atentátu na Reinharda Heydricha 27. května 1942 byl K. H. Frankem civilní výjimečný stav nad Prahou okamžitě obnoven se zákazem vycházení do 6. hodiny ranní následujícího dne. Kdokoliv by neuposlechl výzvy k zastavení, měl být na místě zastřelen. Spolu s celou rodinou měli být dále zastřeleni všichni, kdo atentátníkům pomáhali nebo nenáhlásili

¹³¹ Srov. O. SLÁDEK, *Zločinná role gestapa*, s. 98–99.

¹³² Heydrich plně využíval možnosti ustanovené již v Hitlerově výnosu o zřízení protektorátu z 16. 3. 1939. „Nařízení říšského protektora v Čechách a na Moravě o vyhlášení civilního výjimečného stavu“ z 27. 9. 1941 umožňovalo odchylky od platného práva a delegování těchto pravomocí na podřízené orgány, kterými se podobně jako na východní frontě staly složky RHSA. K tomu došlo již 28. 9. 1941, kdy byl výjimečný stav vyhlášen v oberlandrátech Praha, Brno, Moravská Ostrava, Olomouc, Hradec Králové a Kladno. Od 1. října 1941 byl rozšířen také na oberlandráty Zlín, Hodonín, Uherský Brod a Uherské Hradiště. Po 1. prosinci 1941 trval již jen v oberlandrátech Praha a Brno, kde byl zrušen k 20. 1. 1942. Srov. O. SLÁDEK, *Zločinná role gestapa*, s. 154–160. Dále srov. CH. BRYANT, *Praha v černém*, s. 135–136; D. BRANDES, *Češi pod německým protektorátem*, s. 252.

¹³³ V nejrozsáhlejší vlně zatýkání bylo do konce listopadu zatčeno přibližně 6000 osob, z nichž bylo 404 odsouzeno k trestu smrti, denní počet vynesených rozsudků smrti přitom kulminoval již v září 1941 (58). Dalších 1299 zadržených v „ochranné vazbě“ bylo v zimě 1941 odesláno do koncentračního tábora v Mauthausenu. Konce války se dočkalo pouhých 52. Z Moravské Ostravy byli odsouzení odesílání do KT v Osvětimi. Jednalo se převážně o členy Sokola a dalších národních organizací, důstojníky československé armády, příslušníky tzv. inteligence atd. Srov. D. BRANDES, *Češi pod německým protektorátem*, s. 253–254; R. GERWARTH, *Reinhard Heydrich*, s. 278; CH. BRYANT, *Praha v černém*, s. 138; O. SLÁDEK, *Zločinná role gestapa*, s. 161–173.

jakékoliv informace o nich. Heinrich Himmler Frankovi ještě tentýž den večer nařizoval zatčení 10 tisíc rukojmích „z řad opoziční české inteligence“, z nichž mělo být ještě téže noci sto „hlavních odpůrců“ zastřeleno.¹³⁴ Výjimečný stav trval až do 3. července 1942, stanné soudy ovšem zůstaly v činnosti dále.¹³⁵ Heydrichovo úmrtí 4. června 1942 se stalo impulsem k další vlně represí. Veškeré dostupné bezpečnostní, vojenské a stranické formace byly zapojeny do rozsáhlého pročesávání terénu a plošných pátrání, při nichž byly denně zatýkány stovky osob.¹³⁶ Při vyhlazení obcí Lidice (10. června 1942) a Ležáky (24. 6. 1942) byly v českých zemích provedeny organizované vyvražďovací kampaně odpovídající spíše podrobeným východním územím. Obce byly neprodyšně obklíčeny, přítomní obyvatelé evidováni a následně systematicky povražděni. V případě Lidic byly ženy poslány do koncentračního tábora a děti předány německým úřadům. Vyvražďení obyvatel byla navíc následováno měsíce trvajícím plánovitým mechanizovaným odstraňováním jakékoliv připomínky těchto obcí.¹³⁷ Stanné soudy odsoudily k trestu smrti od 29. května do 9. července 1942 až 1.412 osob, z nichž se celá řada provinila pouze „schvalováním atentátu“.¹³⁸ Ačkoliv se tyto násilné akty odehrávaly ve specializovaných

¹³⁴ Srov. NA ČR, f. AMV114, k. 47, Sign. 114-10-2, Heydrichiáda, Dálnopis K. H. Franka Heinrichu Himmlerovi z 27. 5. 1942 odeslaný v 19:08 hod., f. 203; Dálnopis Heinricha Himmlera K. H. Frankovi z 27. 5. 1942 přijatý ve 21:05 hod., f. 201. [originál v němčině, překlad JM]. Dále srov. D. BRANDES, *Češi pod německým protektorátem*, s. 303–305.

¹³⁵ Srov. O. SLÁDEK, *Zločinná role gestapa*, s. 224.

¹³⁶ Srov. NA ČR, f. AMV114, k. 47, Sign. 114-10-1, Heydrichiáda, Situační zpráva K. H. Franka Kurtu Dalwegemu ze 14. 6. 1942, f. 122.

¹³⁷ „Jako základ pro nasazení je stanoven vůdcův rozkaz, aby byly Lidice srovnány se zemí odplatou za státu nepřátelské spolčení, které se udály v souvislosti s atentátem na zastupujícího říšského protektora Heydricha. Lidice byly v noci ve 23:00 hodin obklíčeny, ve 3:00 hodiny zapáleny, mužští obyvatelé starší 15 let byli zastřeleni, ženy byly poslány do koncentračního tábora, děti odevzdány do vhodných výchovných zařízení. V následujících týdnech bylo zdivo, domy a hřbitov ženisty a říšskou pracovní službou odstřeleny. [...] Provedení pracovního příkazu, aby byly Lidice srovnány se zemí, pokračuje v oprávnění a na zodpovědnost RAD od plánování až po předání pozemkovému úřadu za účelem nabídky a kultivace pozemků.“ Srov. NA ČR, fond 1075/5 Ministerstvo vnitra I. – referát L (MV-L), Sign. C6178 Zničení Lidic, k. 26, Zpráva velitele RAD skupiny K385 Kladno z 11. 9. 1942, s. 1–2, n. [originál v němčině, překlad JM] Práce na střeženém „staveništi“ obehnaném 8 kilometrovým plotem byly zahájeny 16. 7. 1942 a plánovalo se s jejich dokončením v létě 1943 při celkových nákladech ve výši 250.000 RM. Plány zabíhaly do nejmenších detailů, jako bylo přesazování zeleně, položení vrstvy ornice atd. Kompletně překryto bylo trasování cest, přičemž nové komunikace pokud možno vůbec nezabíhaly do dřívějšího katastru obce Lidice. Srov. ibidem, s. 3n. Dále srov. O. SLÁDEK, *Zločinná role gestapa*, 213–217, 218–220. Dále srov. zde foto 5–6, s. 332.

¹³⁸ Ke kulminaci denního počtu poprav došlo mezi 29. 6. až 3. 7. 1942, za pouhých pět dnů bylo popraveno 539 osob. Srov. CH. BRYANT, *Praha v černém*, s. 160–163; O. SLÁDEK, *Zločinná role gestapa*, s. 205–212, 223–226.

nebo jinak ohraničených prostorách (obklíčení Lidic), byl účinek teroru na obyvatelstvo zmnožován jeho neodbytnou a mnohonásobně silnější mediální přítomností ve veřejném prostoru. Rozsudky se jmény odsouzených k smrti byly vylepovány na ulicích a stále dokola hlášeny pouličními tlampači a předčítány v rozhlasových zprávách. Ačkoliv se tedy míra teroru dala těžko srovnávat například s vyvražďovacími kampaněmi ve východních územích, byla v českých zemích zcela bezprecedentní a zarývala se lidem hluboko pod kůži.¹³⁹ Působení teroru jako součásti protektorátní každodennosti si do svého deníku 17. června 1942 zaznamenala tehdy osmnáctiletá Vlasta Lavalová: "Večer jsem seděla se strýčkem u krbu a zažívala punčochy. Poslouchali jsme Dvořákův violoncellový koncert a potom zprávy. Nehlásili dnes žádné popravy. Prostě hezký den."¹⁴⁰

Násilí spojené se zatýkáním a popravami kontinuálně pokračovalo až do téměř úplného závěru druhé světové války. Ve věznicích jako například v Praze na Pankráci převládaly podobně brutální podmínky jako na služebnách tajné státní policie.¹⁴¹ Vězni předávaní do věznic již ve značně zuboženém stavu byli dozorčím personálem dále týráni, biti a vystavováni dalším šikanám, na jejichž následky řada z nich umírala. Utrpení vězňů bylo zhoršováno jejich vměstnáním ve velkém počtu do malých cel, nedostatečným stravováním – kromě nařizovaných půstů byla některým vězňům strava úplně odebrána, a zanedbávanou nebo odmítanou lékařskou péčí.¹⁴² V době prvního stanného práva byly popravy v Praze prováděny hromadným

¹³⁹ Srov. CH. BRYANT, *Praha v černém*, s. 138–139.

¹⁴⁰ Srov. VLASTA LAVALOVÁ, *Dnes nehlásili žádné popravy*, Deníky z let 1938 a 1942–1945, Praha 2010, s. 20. Výmluvně zachytila celkové působení prožitku války na pocity úzkosti a strachu z nenadálé smrti: "Dnes ráno začínám psát tento deník, abych jednou věděla, co jsem dělala za války. Jak jen na mě tyto hrozné doby působí! Trpívám návaly strachu, kdy se bojím o všechny své příbuzné a známé, a samozřejmě také o sebe. Ačkoliv se zdá život bezúčelný a smutný, přece má člověk ze smrti hrůzu. Po tom všem snad už nikdy nebudu veselá. Je mi sedmnáct let, v zimě mi bude osmnáct. Říkají, že to jsou ta nejlepší léta. To se mi nezdá. Jsem skoro pořád sama." Srov. ibidem, s. 18.

¹⁴¹ Druhým nejdůležitějším místem byla věznice v Kounicových kolejích v Brně. Srov. O. SLÁDEK, *Zločinná role gestapa*, s. 131–133. Dále srov. *Žaluji*, 1. část, s. 17–28.

¹⁴² „Vězňové dodávaní do věznice Gestapa na Pankráci bývali již ve velmi zuboženém stavu, neboť prošli většinou již torturou výslechů v mučírnické Petschkova paláce. Někteří vězňové měli přeraženou sanici, těžká poranění v krajině ledvinové, rozsáhlé krevní podlitiny na hýždích a zádech, na hlavě a na nohou. Přesto bylo s nimi v přijímací kanceláři Gestapa ve věznici znovu nelidsky nakládáno a při osobních prohlídkách byli bez jakéhokoliv podnětu fackováni, tlučeni pěstí, obušky, holí a pažbou pušky do prsou, do zad, do nohou, a do zadní části těla. Poté byli postaveni na chodbě věznice čelem ke zdi a museli vzpažiti ruce. Umdlával-li vězeň, byl Gestapákem tloučen do žeber a do zad. Některý musel dělati dřepy tak dlouho až omdlel. Byl na to polit studenou vodou a týrán dále. U zdi musel stát částo celého půl dne, někdy i celou noc. Někdy museli vězni běhati tryskem po dlouhých chodbách, metati kozelce na betonové

způsobem zastřelením na Ruzyni, po Heydrichově smrti potom na střelnici v Kobyliších. Najednou bylo popravováno až několik desítek osob, které byly přiváděny po menších skupinách před popravčí četou. Podle dochovaných zpráv se většina obětí chovala klidně a vyrovnaně, objevovaly se však výkřiky jako např. „Ať žije republika!“, „Vy vrazi!“ nebo „Pomstu Němcům!“.¹⁴³ Popravy stětím byly do dubna 1943 vykonávány mimo protektorátní území, převážnou většinou v Drážďanech. Od dubna 1943 do posledního dubnového týdne roku 1945 byly popravy gilotinou prováděny v popravčí síni věznice na Pankráci. Po vynesení rozsudku byli vězni předáni na oddělení cel smrti, kde v době masového zatýkání mohlo po desítky dní vyčkávat popravu až 150 vězňů spoutaných k sobě vždy po dvou. Do konce války bylo jenom zde popraveno mezi 1.000 až více než 1.800 odsouzených k trestu smrti.¹⁴⁴ Prožitky odsouzenců na oddělení smrti zachytila z vyprávění jednoho z přeživších ve svém deníku opět Vlasta Lavalová:

"Vyprávěl mi, jak na Pankráci dvakrát týdně, když se popravovalo, poslouchali kroky, pro koho jdou. Jak byli spoutáni po dvou, nikdy nebylo do poslední chvíle

podlaze a váletí sudy, při čemž byli Gestapáky fackováni a to tak dlouho až omdleli. Pro kratochvíli Gestapáků zbití vězňové, nejčastěji Židé, museli po dvojicích se vzájemně fackovati. Zdráhal-li se vězeň svého druhu fackovati[,] řezal ho Gestapák tak dlouho[,] až oba vězně přiměl k vzájemnému pohlavkování. Někdy musili vězňové až do zemlení poskakovati sounož na chodbách, při čemž obě ruce musili držeti sepjaty pod koleny. Často bývala chodba plna krve. Mnoho vězňů zemřelo na následky týrání již po několika dnech po dodání do věznice. Nejčastější příčinou smrti byla zejména smrtelná poranění v krajině ledvinové." Srov. NA ČR, f. MV-L, Sign. 6178 Zvěřstva nacistů, k. 28, Povšechná informativní zpráva o zvěřstvech spáchaných Němci za doby okupace ve věznici Krajského soudu trestního v Praze ze 4. 6. 1945, s. 2; dále srov. ibidem, s. 3–9.

¹⁴³ K dalším místům hromadných poprav zastřelením patřily vojenské střelnice ve Spáleném lese u Klatov, v Lobzích u Plzně, Kladně-Krnčí a Mladé Boleslavi-Podchlumí. Zvláštní popraviště bylo zřízeno v parku při policejních kasárnách v Pardubicích (Pardubice-Zámeček), policejní kasárna v Táboře nebo Kounicovy koleje v Brně. Popravy byly často velmi kruté – je doložen případ poprav žen ve vysokém stadiu těhotenství. Srov. NA ČR, f. AMV114, k. 47, Sign. 114-10-1 Heydrichiáda, Hlášení o provedených popravách, např. f. 19–21; O. SLÁDEK, *Zločinná role gestapa*, s. 224–225.

¹⁴⁴ Vězňům bylo vykonání poprav oznámeno v den jejího konání, někdy jen hodinu předem. Poté byli umístěni ve zvláštních celách. Po přečtení rozsudku probíhala samotná poprava následovně: „Za odsouzencem stojící 4 pacholci vězně popadli, přivázali na lavici břichem dolů a dopravili do třetí části popravčí síně k sekeře, která po zatáhnutí držadlem z levé strany spadla dolů a usekla odsouzenci hlavu. Obě opony v popravčí síni byly přitom odhrnuty, takže celá soudní komise přihlížela k popravě. Poprava jednoho vězně trvala asi 80 vteřin. Mrtvá těla i s hlavami byla odnášena v modrých nosítkách do třetí místnosti, kde byla nejprve pokládána vějířovitě na zem šíjí k odtokovému kanálku a poté uložena do dřevěných rakví po jednom nebo po dvou. Večer byly mrtvoly odváženy zřizenci krematoria do krematoria. Popravy konány jednou, někdy dvakrát týdně. Popravováno bylo 14 až 30 osob.“ Srov. NA ČR, f. MV-L, Sign. 6178 Zvěřstva nacistů, k. 28, Povšechná informativní zpráva ze 4. 6. 1945, s. 11–12; dále srov. ibidem, s. 9–10.

*jasné, koho z nich odvedou. Tak s ním sdílel pouta jeden pán, který říkal, že to má dobré, že jeho žena esesáky podplatila. Jeho popravu budou tak dlouho odkládat, až přijdou Rusové. A hned následující den šel bachař rovnou k nim, a když jim odmykal pouta, myslel si Vláďa, že je to jeho konec. Nebyl. Šel ten druhý. To člověk nikdy nevěděl, jak takové podplacení dopadne. Čekání se do nekonečna protahovalo. 'Bránili jsme se té hrůze černým humorem,' povídal mi po válce. 'Umyj si ten krk, ztupíš jim sekeru!' říkali ve dnech poprav."*¹⁴⁵

V českých zemích se od roku 1939 kromě výše uvedených případů rozšiřovala sféra strukturálního násilí spojeného s perzekucí určitých společenských skupin. V důsledku postupného přijímání stále restriktivnějších opatření byla nakonec velká část těchto osob vystavena akutnímu násilí v internačních zařízeních anebo fyzické likvidaci. Určité předpoklady pro rozšíření strukturálního násilí vytvářela již Beranova vláda v období tzv. druhé republiky. Ještě do 15. března 1939 částečně vedena servilitou k nacistickému Německu, částečně prosazováním zájmů vlastní autoritativní politiky přijala tato vláda například opatření namířená proti Židům ve státní správě nebo směřující ke zřízení kárných pracovních táborů. Tato a podobná opatření – například organizované rozmísťování pracovních sil – začala být již od konce roku 1939 postupně podřizována cílům nacistické rasové politiky.¹⁴⁶ Narůstající diskriminační opatření vytlačovala od roku 1940 z pracovního trhu židovské obyvatelstvo, které bylo nasazováno na nucené práce. Na nucenou práci byly spolu s ostatními „osobami práce se štitíci“ začleňováno také obyvatelstvo romského původu. Zásadním zlomem se opět stal příchod Heydricha v roce 1941, který začal prosazovat extrémní rasovou politiku „konečného řešení“. Od října 1941 se naplno rozjela mašinerie registrací, internací a deportací židovského obyvatelstva do nově zřízeného Terezínského ghetta a odtud dále do vyhlazovacích táborů ve „východním prostoru“.¹⁴⁷ Podobný byl osud obyvatelstva „cikánského původu“, jehož rasová definice se propojovala s „asociálním“ způsobem života.¹⁴⁸ Do konce války zahynulo v důsledku

¹⁴⁵ Srov. V. LAVALOVÁ, *Dnes nehlásili...*, s. 246. Další svědectví srov. *Žaluji*, 1. a 2. část.

¹⁴⁶ Srov. J. TESAŘ, *Traktát o „záchrane národa“*, s. 42–50. Dále srov. MARK SPOERER, *Nucené práce pod hákovým křížem*, Zahraniční civilní pracovníci, váleční zajatci a vězni... 1939–1945, Praha 2005, s. 42–44.

¹⁴⁷ Koncem roku 1942 žilo mimo území ghetta v Terezíně ještě přibližně 15.530 Židů, především ze smíšených manželství. Také oni ale byli do konce války zčásti koncentrováni v táborech a nasazeni na nucené práce. Srov. ALFONS ADAM, *Otroci třetí říše*, pobočné koncentrační tábory na území České republiky, Praha 2016, s. 41–47; CH. BRYANT, *Praha v černém*, s. 143–145.

¹⁴⁸ „Cikánský způsob života“ vztahovaly bezpečnostní orgány již od druhé poloviny 19. století na rozmanitou skupinu obyvatelstva, která neodpovídala představám „slušného“ usedlého života a poctivé práce. Proto také byli Romové zařazováni do kárných pracovních táborů v Letech u Písku a Hodoníně u

těchto opatření 91.289 osob označených za Židy a téměř všechny ze 4.531 deportovaných osob označených za Romy.¹⁴⁹ Kromě toho se v českých zemích vytvořila rozsáhlá síť různého druhu táborů spojených s nucenou prací, které se dotýkaly jak výše zmíněných skupin, tak Čechů (kárné a výchovné tábory), válečných zajatců a zahraničních dělníků. Od konce roku 1942 získalo navíc gestapo možnost odesílat zadržené bez soudu ze zajišťovací vazby rovnou do koncentračního tábora.¹⁵⁰ Do roku 1945 vzniklo dále na území dnešní České republiky prokazatelně 38 pobočných koncentračních táborů, v nichž se namnoze vytvářely v důsledku kombinace těžké práce, nedostatečné stravy a lékařské péče extrémní životní podmínky.¹⁵¹

* * *

Kolektivní násilí ve strukturální a akutní podobě bylo integrální součástí nacistického systému vládnutí, který jej využíval k prosazování svých ideologicky konotovaných mocenských cílů. Třídění obyvatelstva na základě prolínajících se kategorií rasy, smýšlení, způsobů jednání a míry loajality vykonával extrémně výkonný byrokratický aparát propojený s komplexem dalších specifických institucí. Na území tzv. protektorátu Čechy a Morava bylo rozpoutání teroru neustále přítomnou hrozbou, která měla v tomto prostoru udržovat klid zajišťující nacistické Říši

Kunštátu. Rasová kritéria začala být na základě „Výnosu o potírání cikánského zlořádu“ z prosince 1938 prosazována od října 1941, ale ještě v červenci 1942 byli v prováděcích předpisech rozlišováni „cikáni“, „cikáni smíšeného původu“ a „tuláci cikánského typu“. Charakter „cikánských táborů“ získala zařízení v Letech u Písku a Hodoníně u Kunštátu od srpna 1942. V cikánských táborech na protektorátním území zemřelo 533 osob. Srov. CH. BRYANT, *Praha v černém*, s. 146. Dále srov. CTIBOR NEČAS, *Českoslovenští Romové v letech 1938–1945*, Brno 1994; PETR LHOTKA, Protektorátní „cikánské“ tábory, in: *holocaust.cz*, <http://www.holocaust.cz/dejiny/pronasledovani-a-genocida-romu/pronasledovani-a-genocida-romu-v-ceskych-zemich/protektoratni-cikanske-tabory/> [dostupné online], revize 17. 7. 2017.

¹⁴⁹ O. SLÁDEK, *Zločinná role gestapa*, s. 160–161.

¹⁵⁰ O. SLÁDEK, *Zločinná role gestapa*, s. 240–241.

¹⁵¹ Prokazatelných je aktuálně 18 pobočných táborů KT Flossenbürg, 17 pobočných táborů KT Groß-Rosen a 3 pobočné tábory KT Osvětim. Tábory se vyskytovaly jednak ve strategických průmyslových oblastech, jako bylo okolí Falknova (Sokolov), Mostu a Moravské Ostravy, nebo v blízkosti jiných nerostných nalezišť (např. žuly). Většina táborů se koncentrovala na území Sudetské župy, tedy na říšském území. Na protektorátním území byly doposud doloženy pouze 4. Práce v táborech byla považována za trestní opatření, čemuž odpovídala celková tvrdost podmínek. Nízké potravinové příděly se v průběhu války ještě snižovaly, šířily se infekční choroby, vězně trápily všudypřítomné vši atd. Vězni ztráceli jakoukoliv lidskou důstojnost a byli vystavováni všudypřítomným šikanám, bití a týrání. Kromě strážního personálu se ho nikoliv výjimečně dopouštěli také civilní vedoucí nebo dělníci. Nejnovější podrobné zpracování problematiky srov. A. ADAM, *Otroci třetí říše*, např. s. 110–138.

naplňování strategických cílů vedení útočné války.¹⁵² Dokud stabilně fungovaly instituce organizovaného státního aparátu, byl tento systém pro většinové obyvatelstvo poměrně dobře předvídatelný. Kromě několika vln rozsáhlých perzekucí a zatýkání, jejichž vrcholem se staly dvě období stanného práva v letech 1941–1942, zůstávalo násilí z veřejného prostoru vyloučeno za zdi specializovaných institucí. K zásadní změně došlo od konce roku 1942 s obratem na východní frontě, přes výraznou perzekuci sílícím odbojovým hnutím a množícími se výsadky. V průběhu roku 1943 začal nacistický represivní systém nabývat stále tekutější podobu, v níž přestávala platit dosavadní pravidla. Německý státní ministr K. H. Frank získal od září 1943 možnost schvalovat popravy bez soudu při „zvláštní zacházení“, které byly navíc stále častěji prováděny veřejně přímo v místech „nepokojů“. Tekutý teror se ve formě tzv. rychlých soudů vynášejících rozsudek ve zkráceném řízení přímo na místě zatčení začal od ledna 1944 dotýkat také civilního obyvatelstva.¹⁵³

¹⁵² Definitivním cílem měla být germanizace „českého prostoru“, k níž měly být ovšem v různých obdobích využity rozličné prostředky. Navíc byla vždy přikládána nejvyšší důležitost okamžitému využití všech dostupných zdrojů pro aktuální potřeby vedení války. V prvním období okupace do roku 1941 uvažoval Konstantin von Neurath o „systematicky prováděné politické neutralizaci a depolitizaci“, které měla vést k „národnostní asimilaci českého národa“. V Heydrichově období se jednak prosadila Frankova koncepce „cukru a biče“, přičemž se prohloubily rasové aspekty přístupu k „řešení české otázky“. Heydrich sice nadále uvažoval o asimilaci části Čechů, zbytek ovšem měl být v budoucnu přesídlen do východních oblastí. Obzvláště nebezpeční „intelektuálové“ měli být jako vůdcovská vrstva zlikvidováni, k čemuž také ihned přistoupil. Navíc začal podnikat první kroky k budoucí německé kolonizaci, které pokračovaly také v následujících letech. Snaha národnostně a rasově kategorizovat a třídit konkrétní osoby ovšem v praxi opakovaně selhávala. Češi a Němci byli beznadějně smícháni (Bryant). Další limitou se staly válečné podmínky. Ačkoliv začali být na protektorátním území usazováni etničtí Němci a byly prováděny také některé přesídlovací akce, neumožňovaly válečné podmínky rozvinutí této politiky. Rozsáhlejší vyvlastňování a přesídlování se dotýkalo Čechů v Sudetské župě, ale také zde nedosáhla kýženého germanizačního efektu. Nejrozsáhlejší přesídlovací akcí na protektorátním území bylo asi zřízení výcvikového prostoru SS na Benešovsku. – Říše neměla ani dostatek pracovních sil, ani dostatek osídlenců. Důležitější úlohu sehrála germanizace hospodářská při začleňování do „německého hospodářského velkoprostoru“ a exploatace zdrojů – nerostných, potravinových atd. Srov. D. BRANDES, *Češi pod německým protektorátem*, s. 155–158, 281–288, 351–360. Dále srov. IDEM, *Germanizovat a vysídlit*, *Nacistická národnostní politika v českých zemích*, Praha 2015, s. 17–58; V. ZIMMERMANN, *Sudetští Němci...*, s. 264–273; BARBORA ŠTOLLEOVÁ, *Pod kuratelou Německé říše*, *zemědělství Protektorátu Čechy a Morava*, Praha 2014, s. 24–41; CH. BRYANT, *Praha v černém*, s. 54–61, 119–131; Dále srov. např. TOMÁŠ ZOUZAL, *Zabráno pro SS*, *zřízení výcvikového prostoru Böhmen v letech 2. světové války*, Praha 2016.

¹⁵³ Srov. O. SLÁDEK, *Zločinná role gestapa*, s. 266–269, 290–292.

„Tak končí svou válku nacism. Až do poslední chvíle hnal německý lid do fanatického boje a tento lid do toho boje šel. To, co se zdá neuvěřitelným a nepochopitelným, se opravdu dělo. Ten německý lid šel do krvavého vraždění jako slepý a hluchý, nevzepřel se, nezamyslel se, nezastavil se; šel a dával se tupě anebo fanaticky zabíjet a zabíjel. Tento národ přestal být v této válce už vůbec lidským, přestal být lidsky snesitelným a jeví se nám už jen jako jedna jediná lidská nestvůra. Tento národ musí stihnout za to všechno veliký a přísný trest. (...) Řekli jsme si, že německý problém v republice musíme definitivně vylikvidovat.“

Edvard Beneš, Brno, 12. května 1945¹⁵⁴

Prezident Beneš ve svém projevu shrnoval dehumanizovaný obraz Němců, který se od roku 1938 postupně formoval v různých prostředích a nakonec se stal určujícím prvkem poválečné československé státní politiky. Okupace byla již v prvních měsících provázena pocitů vzteku, které se v některých případech přetavovaly do sdílené nenávisti k Němcům-okupantům.¹⁵⁵ Ačkoliv se již tehdy místy objevovaly prvky nenávisti také vůči domácím Němcům, k polarizaci tohoto vnímání přispívaly násilné akty. Mezi Němci, okupanty a pachateli „zvěrstev“ se přestávalo rozlišovat. Zpráva domácího odboje pravděpodobně již na jaře 1943 popisovala nálady obyvatelstva zcela otevřeně: *„Nenávist k Němcům je strašná, protože není skoro rodiny v městech i na venkově, která by nebyla někoho ztratila popravou nebo nebyla postižena uvězněním některého příslušníka v koncentračním táboře. Nože si chystá stejně buržoazie jako dělnictvo.“*¹⁵⁶ Obdobná situace panovala v odstoupeném pohraničí, kde se v důsledku nacistické politiky původní nedůvěra mezi Čechy a Němci měnila v nepřátelství. Místní Češi se obávali dalších represí a vystupňovaného teroru, přičemž u Němců zase sílila obava z české pomsty.¹⁵⁷ O násilné povaze protektorátního zřízení byla velmi dobře informována také londýnská exilová vláda, jejíž představitelé o násilných aktech zpětně informovali protektorátní

¹⁵⁴ EDVARD BENEŠ, *Šest let exilu a druhé světové války*, řeči, projevy a dokumenty z let 1938–1945, Praha 1947, s. 138.

¹⁵⁵ Srov. J. TESAŘ, *Traktát o „záchraně národa“*, s. 51.

¹⁵⁶ Rataj uvádí *zprávu domácího odboje z jara 1944*, zatímco odkazuje na zdroj: Koncept zprávy čs. ministerstva zahraničních věcí o situaci ve vlasti, říjen–listopad 1943, in: JITKA VONDROVÁ, *Češi a sudetoněmecká otázka 1939–1945*, Praha 1994, s. 263. Srov. JAN RATAJ, *Obraz Němce a Německa v protektorátní společnosti a československém odboji*, in: *Obraz Němců, Rakouska a Německa v české společnosti 19. a 20. století*, edd. J. KŘEN, E. BROKLOVÁ, Praha 1998, s. 227.

¹⁵⁷ Srov. V. ZIMMERMANN, *Sudetští Němci...*, s. 306–308, 353–355.

obyvatele prostřednictvím rozhlasového vysílání. Ve zprávách z domova se již v roce 1942 hovořilo o Heydrichovi jako o zvířeti a tento dehumanizovaný obraz nepřítele se postupně přenášel na všechny Němce.¹⁵⁸ Jan Masaryk v jednom svém rozhlasovém projevu hovořil o „bývalém německém národu“ jako o „vzteklé smečce“, Rudé právo ze září 1943 dokonce nepokrytě uvádělo, že „*německý okupant, není člověk, že je to jen tupé zvíře vydrežované k vraždění, které nemá žádné morálky, žádného lidského citu, ani záblesk vědomí, že jejich zákon je zákonem džungle, kde platí kdo z koho.*“¹⁵⁹ Několik let před koncem války již byly připravovány plány na poválečnou odplatu, v níž mělo být veškeré kolektivně prožité násilí splaceno. V rozhlasovém projevu 27. října 1943 hovořil Edvard Beneš jasně:

*„Mluvím k vám, přátelé, důrazně, vážně a slavnostně. Konec této války bude u nás psán krví. Bude se u nás bojovat jako všude jinde na evropském kontinentu a bude se vracet Němcům nemilosrdně a mnohonásobně všechno to, co od r. 1938 v našich zemích napáchali. Celý národ bude zapjat v tomto boji, nebude Čechoslováka, který by nepřiložil ruky k dílu, a nebude vlastence, který by nevzal spravedlivé odplaty za prožité utrpení národa.“*¹⁶⁰

S postupujícím rozkladem nacistického systému vládnutí v závěrečné fázi války se snižovala také jeho schopnost vynucovat meze možného násilného jednání. Do českých zemí navíc v této době pronikaly specialisté na násilí z východní fronty, kteří s sebou přinášeli doposud jen velmi omezeně známou praxi potlačování nepokojů a odporu. K definitivnímu prolnutí prostoru českých zemí s formami násilí vyvražďovací války východní fronty potom došlo s posuny frontových linií v úplném závěru války, kdy se zde odehrávaly jedny z posledních bojů tohoto konfliktu v Evropě. Jestliže se obraz „německých bestií“ měl aktualizovat, pak k tomu zásadní měrou přispěly události posledního válečného roku.

¹⁵⁸ Srov. Archiv Kanceláře prezidenta republiky (AKPR), f. Londýnský archiv, i. č. 13, Činnost Němců za okupace, Československé zprávy č. 5 ze 7. 4. 1942, s. 2.

¹⁵⁹ J. RATAJ, *Obraz Němce*, s. 226–227.

¹⁶⁰ E. BENEŠ, *Šest let exilu...*, s. 220.

II. Bezmezné násilí 1944–1945

V závěrečné etapě druhé světové války se v důsledku nezadržitelného postupu spojeneckých armád na všech frontách dostával nacistický systém vládnutí do hluboké systémové krize, která se odrážela také na uplatňovaných politikách násilí.¹⁶¹ Instituce nacistického teroru (jako např. Gestapo, SD a Kripo), které se do roku 1937 systematicky utvářely na území nacistického Německa, byly se začátkem války exportovány také do okupovaných území. Ačkoliv nadále působily také v tzv. staré Říši, zdokonalovaly markantně své metody především při postupu proti obyvatelstvu okupovaných území. V zázemí frontových linií totální vyhlazovací války na Východě od roku 1941 pak jejich příslušníci spolu s dalšími (např. s Waffen-SS, Orpo) posouvali hranice extrémního násilí v pohotovostních jednotkách SS tak, že se nakonec rozplynuly úplně. Kolováním účastníků masového vyvražďování pronikaly zkušenosti nashromážděné ve vyhlazovací válce a v obsazených územích také mimo ně. S obratem ve válce se bezmezná násilí definitivně navracelo zpět na území doposud ovládaná nacistickými bezpečnostními složkami. Nacističtí specialisté na násilí překračovali všechny doposud patrné hranice specializovaných prostor a jasně vymezených nepřátelských cílů. Vstup bezmezného násilí mimo prostory jeho dřívějšího výkonu rozšiřoval nejen spektrum obětí, ale také pachatelů násilných činů, kterými se stávaly také dříve nezasažené skupiny civilního obyvatelstva.¹⁶² Ve vyhlazovací válce na východní frontě se po zahájení ústupu zrodila politika absolutní destrukce, které své vyjádření našla v praxi spálené země. Obsese dalším vedením války měla za důsledek rozsáhlé přesuny materiálních zdrojů a potencionální pracovní síly, kterou z většiny kromě nuceně nasazených představovali vězni koncentračních táborů nebo váleční zajatci. Extrémní ústupová praxe

¹⁶¹ "Jakmile režim zahájil válku, násilí implementované do společnosti nabralo nové obrátky a překročilo hranice říše. [...] Jakmile nastal ve válce obrat, symbolizovaný stalingradskou katastrofou v zimě 1942 až 1943, obrátil se teror také proti stoupajícímu počtu totálně nasazených z okupovaných zemí. [...] Jak se situace na frontách během roku 1944 zhoršovala, ztráty alarmujícím způsobem narůstaly a úměrně tomu vzrůstal tlak na civilní obyvatelstvo v bombardované Říši, režim reagoval čím dál agresivněji vůči všem náznakům neposlušnosti a odporu. [...] Režim se začal pro své vlastní občany stávat nebezpečný. Od února 1945 se teror posunul na další stupeň. [...] Jestliže propaganda selhala, muselo nastoupit násilí." IAN KERSHAW, *Konec, Německo 1944–45*, Brno 2013, s. 261–262.

¹⁶² „Der Terror verlagerte sich nach innen, die Gewalt kehrte mit all der Radikalität und Brutalität, mit der sie in den vergangenen Jahren des Vernichtungskrieges aufgeladen und nach außen getragen worden war, zurück und richtete sich mit einer für das Reichsinnere neuen zerstörerischen Dynamik auch gegen die eigene Bevölkerung. [...] Aber zur Ambivalenz des untergehenden NS-Staates gehörte, daß die Erweiterung des Opferspektrums mit der Erweiterung des Täterspektrums Hand in Hand ging. Das »Morden vor der eigenen Haustür« erledigten in der Endphase des Dritten Reiches neben Gestapo, SS oder Wehrmacht auch Zivilisten, Hausfrauen und Rentner.“ ELISABETH THALHOFER, *Entgrenzung der Gewalt, Gestapo-Lager in der Endphase des Dritten Reiches*, Paderborn 2010, s. 93. Dále viz ibidem, s. 64, 164, 170–174, 187, 350.

propojená s výjimečným stavem sice intenzivně postupovala z východu směrem do střední Evropy, ale zároveň se objevovala všude tam, kde se nacistický systém vládnutí hroutil.¹⁶³

Proměny nacistického panství spojené s obratem na válečných frontách se projevovaly od počátku roku 1945 také v českých zemích. Blízkost postupující fronty přivedla kromě narůstajícího množství uprchlíků také tzv. transporty a pochody smrti z koncentračních táborů, na jejichž vězně uplatňovali dozorcí z různých uniformovaných složek (od Waffen-SS po Volkssturm) extrémní vyhlazovací metody. Proti narůstajícímu partyzánskému hnutí používaly nacistické bezpečnostní a speciální vojenské složky obdobně extrémní metody, které se dotýkaly také civilního obyvatelstva. Ještě předtím, než se nacistický systém vládnutí v říšské župě Sudety a tzv. protektorátu Čechy a Morava definitivně zhroutil, snižovala se jeho schopnost vykonávat moc. Z nedemokratického režimu s vysokou schopností vládnout se tak postupně stával nedemokratický režim s nízkou schopností vládnout, charakteristický velmi vysokou úrovní násilí, způsobenou vysokou mírou koordinace násilných aktů a významnosti poškození.¹⁶⁴ S rozšířením válečných operací, kdy se od první poloviny dubna 1945 dostávaly jednotlivé české a moravské obce pod kontrolu spojeneckých vojsk, a s propuknutím tzv. povstání českého lidu od počátku května 1945 se ve vřavě bojových operací nerovnoměrně ustavoval režim nový. Vznikající instituce obnovujícího se československého státu v podobě revolučních národních výborů měly často jen velmi omezenou možnost prosadit svou rozhodovací autoritu, aby kolektivnímu násilí zabránily a často se dokonce samy stávaly jeho vykonavateli.

Ačkoliv se Tilly v užití typologii podrobně nevěnuje tranzitivním obdobím, na jednom místě konstatuje, že demokratizace po jistou dobu zvyšuje intenzitu násilí.¹⁶⁵ Politický režim tzv. třetí

¹⁶³ V české prostředí poskytuje základní informace k nacistické politice spálené země sice dobově ideologicky zatížená, ale empiricky velmi bohatá práce Oldřicha Sládka. Srov. OLDŘICH SLÁDEK, *Spálená země*, Praha 1980, s. 18–57. K utváření a konkrétním opatřením politiky spálené země na východní frontě dále srov. ROLF-DIETER MÜLLER, *Die deutsche Wirtschaftspolitik in den besetzten sowjetischen Gebieten 1941–1943*, Der Abschlussbericht des Wirtschaftsstabes Ost und Aufzeichnungen eines Angehörigen des Wirtschaftskommandos Kiew, Boppard am Rhein 1991. K formování výjimečného stavu v postupu proti civilnímu obyvatelstvu okupovaných území srov. TIMOTHY SNYDER, *Krvavé země*, Evropa mezi Hitlerem a Stalinem, Praha – Litomyšl 2013, s. 198–199, 214–215.

¹⁶⁴ Srov. CH. TILLY, *Politika kolektivního násilí*, s. 23–25, 58–59.

¹⁶⁵ „Vlny demokratizace nezřídka přicházejí po násilných válkách mezi státy, občanských válkách a revolucích; to byl případ dílčí demokratizace Švýcarska po občanské válce a porážce Sonnenbundu v roce 1847, Spojených států po občanské válce, Francie po Komuně v roce 1871 a Japonska a Německa po druhé

československé republiky neměl ani po ustálení svého správního uspořádání zcela liberálně demokratický charakter. Pravděpodobně by představoval přechodový typ mezi nedemokratickým a demokratickým režimem s vysokou schopností vládnout, jehož úroveň násilí by kolísala mezi střední a nízkou mírou. Pokud pomineme bezprávný stav, který nastal po zhroucení nacistické správy, spadalo období dubna a května 1945 jako tzv. *doba revoluční* pod dlouhotrvající výjimečný stav československého státu, který byl dobově (jakkoliv retrospektivně) definován jako tzv. *doba zvýšeného ohrožení republiky*.¹⁶⁶ Rozhodujícím okamžikem pro začátek doby revoluční v obecném povědomí bylo propuknutí tzv. květnového povstání a v rovině státní správy skončila de facto zrušením sovětských vojenských velitelství v polovině srpna 1945. Poválečné československé (především retribuční) právo ovšem definovalo její trvání od okamžiku, kdy se první české a moravské obce dostaly pod kontrolu spojeneckých vojsk, až téměř do konce listopadu 1945.¹⁶⁷ Ukončení branné pohotovosti státu, které znamenalo definitivní přechod k mírovým podmínkám, bylo však stanoveno až na konec roku 1945.¹⁶⁸ Přechodový charakter tohoto období mezi dvěma politickými režimy, respektive mezi válečným a mírovým uspořádáním byl tedy nezanedbatelným faktorem, zvyšujícím potencionálně podíl a intenzitu násilí v určitých sociálních situacích.¹⁶⁹

V období mezi 11. a 18. dubnem 1945 se frontové boje postupně přesunuly také na území předválečné České a Moravskoslezské země. Od chvíle, kdy se 15. dubna 1945 na území sudetské župy a protektorátu začaly valit v navazujících vlnách tisíce pochodujících vězňů, až po

světové válce. Boj demokratizaci předchází a také ji provází.“ Srov. CH. TILLY, *Politika kolektivního násilí*, s. 52.

¹⁶⁶ Doba zvýšeného ohrožení republiky byla definována v §17 dekretu č. 6/1945 Úř. věst. čsl. jako období od 21. května 1938 a jeho konec byl definitivně stanoven na 31. prosince 1946 vládním nařízením č. 217/1946 Sb. ze 7. 12. 1946, *Vládní nařízení, jímž se stanoví konec doby zvýšeného ohrožení republiky*. Takto nastolený výjimečný stav byl použit především k přísnějšímu posuzování a trestání skutků, především v duchu Zákona na ochranu republiky č. 50/1923 Sb. z. a n.

¹⁶⁷ Doba revoluční byla definována ve smyslu Ústavního dekretu č. 137/1945 Sb. jako období od 11. dubna 1945 do 26. listopadu 1945 včetně.

¹⁶⁸ Branná pohotovost státu, vyhlášená 23. září 1938 a oficiálně ukončená k 31. prosinci 1945 předpisem č. 162/1945 Sb. *Vládní vyhláška o ukončení stavu branné pohotovosti státu*.

¹⁶⁹ „Dochází-li ve světě k zásadnějším změnám typů režimů, měli bychom předpokládat, že ovlivní celkovou úroveň kolektivního násilí. Jestliže původně nedemokratické režimy s vysokou schopností vládnout ztrácejí schopnost vládnout – což se po roce 1985 všeobecně dělo v rozpadajícím se Sovětském svazu –, lze očekávat, že se úroveň násilí zvýší. Demokratizuje-li se bez úbytku schopnosti vládnout řada režimů, lze v důsledku zintenzivnění zápasů o kontrolu očekávat krátkodobé nárůsty kolektivního násilí, po nichž následuje dlouhodobý pokles násilných střetů.“ Srov. CH. TILLY, *Politika kolektivního násilí*, s. 60.

přechodné utišení vražedného běsnění během 12. května 1945 ztrácelo násilí jakékoliv meze. Propuknutí povstání vtáhlo do vražedných zápasů závěrečné fáze války v masové míře také civilní obyvatelstvo, pro které začalo být téměř nemožné stát stranou. Narůstající odpor obyvatelstva se stal jedním z příčin přesměrování vyhlazovacích kampaní v masové míře proti civilním cílům. Dotvořilo se antagonistické schéma, umožňující následně po 5. květnu 1945 simultánní rozvoj násilí: Zločiny závěrečné fáze války namířené proti nepřátelům Říše se po zhroucení nacistické správy a ustoupení říšských ozbrojených složek prostupovaly se spontánním násilím na civilním německém obyvatelstvu a organizovanými exekucemi na obou stranách. Násilí ozbrojených složek nacistického Německa a jeho spojenců proti různým formám civilního a vojenského odporu kulminovalo 7. května 1945. S jeho postupným slábnutím byl veřejný prostor současně opanován jak různými spontánními, tak z větší části více či méně organizovanými formami násilí ze strany vítězícih. Ať už se obracelo proti ozbrojeným nebo v podstatě bezbranným cílům, dosáhlo jednoho ze svých dočasných vrcholů v průběhu 8. až 9. května 1945. Přestože bývá toto období spjaté s aktem bezpodmínečné kapitulace ozbrojených sil nacistického Německa obecně vnímáno jako zlomový bod oddělující dvě epochy (válečnou a poválečnou), připomínaly všeobecné životní podmínky na území českých zemí ve sledované době ještě po dlouhou dobu spíše pokračování války, než návrat k mírové každodennosti. Důležitost diskontinuity v podobě změny mocenských konstelací a dominantních aktérů je oslabována celkově vysokou mírou násilných interakcí, která dobu válečnou propojovala s prvními poválečnými týdny a měsíci. Všeobecně vysoká míra násilí v běžných interakcích, která se projevovala ve fenoménech stanného práva, nucených migrací, masového vyhlazování atd. dokládá spíše přetrvávající výjimečný stav. Zaměřuji se tedy spíše na kolektivní násilí jako na typ jednání, které na různých úrovních ať už dlouhodobě nebo dočasně ustavuje nové společenské normy a zásadním způsobem tak překračuje zažité mezníky vývoje společnosti.

* * *

Ohniskem následující části jsou především závěrečné válečné operace a bezprostředně následující období živelné poválečné odplaty, vymezené konkrétně jako období mezi březnem a 12. květnem 1945. Od března 1945 se postupně konstituovaly dvě dominantní oblasti kolektivního násilí. Případy násilí na věznicích a válečných zajatcích z transportů a pochodů smrti v lednu 1945 intenzivně zasahovaly oblast severního českého a moravského pohraničí, severní

a střední Moravy a částečně také železniční uzly na ostatním území českých zemí.¹⁷⁰ Od března 1945, s konstantně zvyšující se intenzitou potom od 15. dubna 1945 až do kulminačního bodu 30. dubna 1945 se tento typ násilí koncentroval v západní části českých zemí (na území dnešních severozápadních a jihozápadních Čech). Ve východní oblasti českých zemí (v oblasti střední a východní Moravy, méně na Českomoravské vrchovině) se až do konce dubna 1945 kumulovaly partyzánské operace a nacistické zákroky proti nim. Ojediněle v druhé polovině dubna 1945 a více od 1. května 1945 se dříve uvedené typy násilí začaly propojovat s násilím zaměřeným proti protiněmeckému povstání na střední a jižní Moravě. Od 5. května 1945 násilí související s potlačováním povstání opanovalo oblast středních a východních Čech a Vysočiny, méně se potom vyskytovalo v jižních Čechách. V posledních dnech druhé světové války se potom objevily násilné excesy ustupujících německých vojenských jednotek, jejichž výskyt jasně kopíroval průběh frontových posunů na území českých zemí s jasně identifikovatelným kulminačním bodem v Praze a jejím okolí. Podobný průběh od osvobození Brna (26. dubna 1945), Chebu (29. dubna 1945) a Ostravy (30. dubna 1945) sledovalo propukající násilí na německém obyvatelstvu. V jihozápadních Čechách, stejně jako na jihovýchodní, střední a severovýchodní Moravě a na pomezí Českomoravské vrchoviny se objevovaly první exekuce, doprovázené oportunním násilím a na Moravě dokonce prvními veřejnými lynči.¹⁷¹ Od závěru dubna 1945 se za postupující frontou utvářelo schéma kolektivního násilí, které převládlo na přelomu 8. a 9. května 1945 na celém území českých zemí.

V převážné většině těchto interakcí byli hlavními aktéry specialisté na násilí v podobě německých okupačních, bezpečnostních a vojenských složek, spojeneckých armád, různých paramilitantních složek atd., přičemž docházelo k intenzivním násilným excesům také vůči civilnímu obyvatelstvu. Organizované formy odboje proti nacistickému systému, které měly charakter *rozptýlených útoků*, nabývaly s narůstajícím partyzánským hnutím charakter organizovaného *odporu*, jehož míra koordinace a významnost poškozování dále narůstaly.¹⁷²

¹⁷⁰ Datový soubor Padevětova *Krvavého finále* jsem v tomto případě rozšířil o data z díla Františka Nedbálka: FRANTIŠEK NEDBÁLEK, *Železniční transporty a pochody smrti vězňů koncentračních táborů a válečných zajatců přes české země*, zima a jaro 1945, ed. V. Kural, Ústí nad Labem 2005.

¹⁷¹ Datový soubor Padevětova *Krvavého finále* v tomto případě rozšiřuji o data z jeho dalšího průvodce *Krvavé léto* a ze Staňkovy studie. Srov. J. PADEVĚT, *Krvavé léto*; T. STANĚK, *Poválečné „excesy“*. Srov. zde Mapa 1, s. 320.

¹⁷² „Kolektivní násilí představuje rozptýlený útok, pokud v průběhu všeobecné, zpravidla nenásilné interakce v malém měřítku určitý počet účastníků reaguje na překážky, výzvy nebo omezování poškozujícími akty; jako příklady lze uvést sabotáž, rozptýlené tajné útoky na symbolické objekty nebo místa, útoky na vládní činitele a žhářství. [...] Jedna strana má [...] silovou převahu, druhá strana však na

Závěrečná fáze válečných operací na území českých zemí odpovídá Tillyho typu kolektivního násilí označovaného jako *koordinovaná destrukce*, který se vyznačuje vysokou mírou koordinace násilných aktérů a vysokou významností poškozujících aktů ve všech interakcích. Zákroky proti „povstání českého lidu“, partyzánským jednotkám a vojenské operace všeobecně spadají do kategorie *vražděných zápasů*¹⁷³, naproti tomu násilí proti vězňům z transportů a pochodů smrti, stejně jako masové exekuce přináleží k kategorii *vyhlazovacích kampaní*.¹⁷⁴

1. Transporty a pochody smrti

Označení transporty a pochody smrti (někdy bývá též užíván přívlastek hladový) bylo převzato v poválečné době od přeživších účastníků a ostatních svědků, kteří na základě přímé zkušenosti označovali faktické důsledky spojené s evakuací nacistických koncentračních táborů v závěrečné fázi druhé světové války.¹⁷⁵ Z celého tohoto procesu se nám zachovala jen velmi slabá pramenná pozůstalost, která umožňuje jen v omezené míře rekonstruovat základní linie rozhodování o tomto celém procesu. Eventuální evakuace koncentračních táborů před postupující frontou byla připouštěna na nejvyšší úrovni rozhodování již v průběhu roku 1944, kdy pravděpodobně v červnu 1944 Heinrich Himmler zmocnil vyšší vůdce policejních složek a SS k rozhodování o vyklizení táborů, evakuaci nebo případné likvidaci vězňů.¹⁷⁶ Obdobný rozkaz, kterým přenášel

její požadavky nebo zásahy reaguje nesouvislým, občasným poškozováním; tohoto charakteru je odpor.“ Srov. CH. TILLY, *Politika kolektivního násilí*, s. 170–171.

¹⁷³ „Střetávají [se] nejméně dvě organizované skupiny specialistů na donucení a každá se poškozováním snaží redukovat či udržet v mezích schopnost poškozovat u strany druhé.“ Srov. CH. TILLY, *Politika kolektivního násilí*, s. 107.

¹⁷⁴ „[J]eden ze soupeřů vládne drtivou silou nebo [...] terč útoku nepředstavuje organizace specializovaná na použití donucovacích prostředků. [...] Ve vyhlazovacích kampaních jde jedné straně obvykle o kolektivní přežití, druhé o to, aby byla uznána jako výhradní držitelka práva na teritoriální kontrolu.“ Srov. CH. TILLY, *Politika kolektivního násilí*, s. 107–108, citát s. 108.

¹⁷⁵ Užívání pojmu „evakuace“ naráží na odpor mnohých odborníků, kteří poukazují na nebezpečí nekritického přejímání eufemistické nacistické terminologie, skrývající opravdovou podstatu tohoto fenoménu. Na druhé straně je poukazováno na anachronický charakter pojmu „pochod smrti“, který se vztahuje jen na specifickou fázi celého procesu a neumožňuje nám zachytit jeho komplexní vývoj. Srov. MARC MASUROVSKY, *Visualizing the Evacuations from the Auschwitz-Birkenau Camp System, When does an Evacuation turn into a Death March?*, in: JEAN-LUC BLONDEL, SUSANNE URBAN, SEBASTIAN SCHÖNEMANN (edd.), *Auf den Spuren der Todesmärsche*, Freilegungen, Jahrbuch des International Tracing Service, Bd. 1, Göttingen 2012, s. 109–111, 120–121. Dále srov.: TOMÁŠ FEDOROVÍČ, *Todesmärsche in den tschechischen Ländern und der nationale Suchdienst in Prag*, in: J. L. BLONDEL et al. (edd.), *Auf den Spuren...*, s. 173.

¹⁷⁶ Pro tábor v Osvětimi s pobočnými tábory byl proces konečné evakuace zahájen nařízením župního vedoucího a říšského komisaře pro obranu Horního Slezska Fritze Brachta z 21. prosince 1944. Plně

odpovědnost za evakuaci vězňů před „nepřítelem“ osobně na velitele konkrétních táborů, zopakoval Himmler v lednu 1945 pro východní oblast.¹⁷⁷ Ačkoliv dosahovala dynamika masového vraždění ve vyhlazovacích táborech ještě v druhé polovině roku 1944 dalších vrcholů, začínaly být cíle vyhlazovací politiky s počátkem roku 1945 značně nejednotné a proměnlivé.¹⁷⁸ Přesto se považuje na základě dalšího vývoje za obecně platné, že sledovala zhruba následující logiku: Evakuace transportu schopných vězňů měla znemožnit, aby podali svědectví o nelidském zacházení, kterému byli dlouhodobě vystaveni. Na druhé straně měla umožnit jejich další pracovní nasazení ve válečném hospodářství a případně z nich měla učinit rukojmí pro vyjednávání se Spojenci.¹⁷⁹ Nelze se tedy s určitostí domnívat, že by samotný akt evakuace sledoval od počátku jako jediný cíl anihilaci vězňů jinými prostředky.¹⁸⁰ Transporty a pochody smrti představovaly jako důsledek evakuace poslední fázi vývoje systému koncentračních táborů a nacistické vyvražďovací politiky vůči Židům a dalším „nepřátelům“. Zároveň je ale potřeba studovat, jak byly ovlivňovány proměnlivou vojenskou, politickou a společenskou situací závěrečného období druhé světové války, jejíž byly nedílnou součástí.¹⁸¹

S postupující frontou byly od jara do podzimu 1944 vyklizeny koncentrační tábory v Pobaltí, Majdanek na území dnešního Polska, Natzweiler v dnešní Francii a Herzogenbusch v Holandsku.

v intencích Himmlerova nařízení z léta 1944 počítal s přesunutím válečných zajatců a vězňů koncentračních táborů do Říše za účelem naplnění potřeby pracovních sil. Provedením tohoto nařízení byl pověřen vrchní velitel SS a policie pro tuto oblast se sídlem ve Vratislavi (Wrocław) SS-Obergruppenführer Heinrich Schmauser. Srov. DANIEL BLATMAN, *Les marches de la mort, La dernière étape du génocide nazi, été 1944 – printemps 1945*, Paris 2009. Tato nařízení se utvářela v úzké vazbě na utvářenou strategii spálené země, v níž se počítalo s přesunem práceschopného obyvatelstva do Říše, respektive s masovými exekucemi v případě, kdy to již nebylo možné. Srov. O. SLÁDEK, *Spálená země*, s. 55.

¹⁷⁷ Srov. I. KERSHAW, *Konec*, s. 285.

¹⁷⁸ Srov. KARIN ORTH, Planungen und Befehle der SS-Führung zur Räumung des KZ-Systems, in: DETLEF GARBE, CARMEN LANGE (edd.), *Häftlinge zwischen Vernichtung und Befreiung, Die Auflösung des KZ Neuengamme und seiner Außenlager durch die SS im Frühjahr 1945*, Bremen 2005, s. 33–44

¹⁷⁹ „Vyjmenované důvody názorně demonstrují, jak rozporná byla rasová politika nacistů: na jedné straně se zasazovali o absolutní vyhlazení svých nepřátel, na druhé je hodlali maximálně využít k ekonomickému prospěchu Říše. A tento rozpor trval až do konce.“ I. KERSHAW, *Konec*, s. 285–286.

¹⁸⁰ Srov.: „Zdaleka nejzávažnější je skutečnost zřejmá každému vnímavému pozorovateli, totiž že primárním cílem transportů a pochodů smrti v závěrečné fázi války (a nejspíše i ve fázi předchozí) bylo vězně a zajatce nikoliv transportovat, ale zabít a zahladit tak stopy po tom, čemu nacisté říkali konečné řešení.“ JIŘÍ PADEVĚT, *Pochody a transporty smrti*, Praha 2015, s. 1.

¹⁸¹ Srov. DANIEL BLATMAN, On the Traces of the Death Marches, The Historiographical Challenge, in: J. L. BLONDEL et al. (edd.), *Auf den Spuren...*, s. 98.

V lednu 1945 následovaly koncentrační tábory Auschwitz (Osvětim), Groß-Rosen v Dolním Slezsku a Stutthof poblíž Gdaňsku.¹⁸² Mezi 27. lednem 1945, kdy byla sovětskými jednotkami osvobozena Osvětim, a vkročením britských jednotek do koncentračního tábora Bergen-Belsen 15. dubna 1945 docházelo ke hroucení celého vyvražďovacího systému provázenému narůstajícím chaosem. V náhle přeplněných táborech nalézajících se v dočasném zázemí se životní podmínky rázem zhoršily a proměnily se ve své závěrečné fázi v podstatě ve vyhlazovací tábory.¹⁸³ Rozšiřující se decentralizace teroru způsobená neurčitými kompetencemi a rozmělněnou zodpovědností způsobila, že vysocí důstojníci SS jednali od března 1945 spíše na základě jakéhosi obecného povědomí o směrnici zakazující nechat vězně padnout do rukou nepřítele.¹⁸⁴ Takové povědomí mohli čerpat například z podrobných směrnic vypracovaných justičními orgány již koncem roku 1944. Kromě klasifikace závažnosti provinění a rasových kritérii, podle nichž měli být vězni rozdělováni do skupin, z nichž *Židé a „poloviční Židé“, Sinti a Romové, Poláci, stejně jako nejtěžší recidivisté, psychopati a „podvratní asociálové“ nesměli být za žádnou cenu propuštěni nebo osvobozeni nepřítelem. Jestliže nemohli být přemístěni, museli být „střelbou zlikvidováni“ a důkazy o tom „pečlivě zahlazeny“*.¹⁸⁵ Nebylo ale jasné, která nadřízená instance má v případě „vyklizení v důsledku nepřátelské hrozby“ vydat pokyn ke konkrétnímu postupu, což se nacistickým bezpečnostním složkám do první poloviny ledna 1945 určit nepodařilo.¹⁸⁶ Příprava řádné evakuace byla v té době narušena sovětskou ofenzívou na Odře a Visle. Ještě při jejím zahájení 12. ledna 1945 telefonoval vyšší velitel SS a policie Heinrich Schmauser zodpovědný za evakuaci táborů v Horním Slezsku vedoucímu SS-WVHA Oswaldu Pohlovi, že sovětská vojska jsou vzdálena několik dnů pochodu od tábora a žádal o další instrukce. O pár dnů později mu bylo vzkázáno Himmlerovým jménem, že v táborech pod jeho působností nesmí být zanechán jediný zdravý vězeň. Až do chvíle samotné evakuace nebylo jasné, jestli se Himmlerova nařízení vztahují na největší koncentrační tábory v regionu (Osvětim a Groß-Rosen) nebo pouze na KT Stutthof u Gdaňsku. Navíc nebyla vypracována prováděcí nařízení, která by obecná nařízení k evakuaci tábora v Osvětimi z prosince 1944 rozpracovala do

¹⁸² Srov. E. THALHOFER, *Entgrenzung der Gewalt*, s. 115.

¹⁸³ Srov. EBERHARD KOLB, *Bergen-Belsen 1943–1945, Vom „Aufenthaltslager“ zum Konzentrationslager*, Göttingen 2002, s. 35–50.

¹⁸⁴ Srovnatelná může být situace v únoru 1945 v bezpečnostní policii: „Decentralizace státního teroru byla završena v únoru 1945, kdy velitel Sipo Ernst Kaltenbrunner dal lokálním policejním šéfům zcela volnou ruku v rozhodování o bytí či nebytí nuceně nasazených – zvláště ruského původu – na území jejich pravomoci.“ I. KERSHAW, *Konec*, s. 284–285.

¹⁸⁵ Srov. I. KERSHAW, *Konec*, s. 287.

¹⁸⁶ Srov. E. THALHOFER, *Entgrenzung der Gewalt*, s. 116.

konkrétní podoby.¹⁸⁷ V následném spěšném ústupu byla většina podobných nařízení předávána již spíše ústní formou.¹⁸⁸

Navzdory existujícím centrálním pokynům byla tedy závěrečná fáze nacistických koncentračních táborů v narůstající míře ovlivněna svévolným rozhodováním středních až nejnižších rozhodovacích pozic kompetenčně rozvolněného bezpečnostního aparátu, stejně jako rozličných lokálních představitelů nacistické moci.¹⁸⁹ Rychlost sovětského postupu, která vylučovala možnost likvidace tisíců vězňů bez zanechání stop, donutila velitele příslušných táborů v nastalém chaosu a bez jasných instrukcí k neprodlené evakuaci. Přesuny vyhladovělých a nedostatečně oblečených vězňů nevládnou a mrazivou lednovou krajinou po desítky a stovky kilometrů měly katastrofální následky. *Za jejich hrůznostmi však mnohem častěji stálo improvizované jednání, vymezené jen mantinely obecných instrukcí, než striktní vykonávání jasně formulovaných rozkazů shora.*¹⁹⁰ Řadoví strážní ztratili v mnohakilometrovém zástupu kontakt s jakýmkoli velením a stali se plně zodpovědnými za osud vězňů ve svěřeném úseku pochodu. Po opuštění specializovaných prostor koncentračního tábora ztráceli nad vězni jasnou převahu, což je vystavovalo obrovskému stresu. Ten byl ještě prohlubován strachem před postupujícími sovětskými jednotkami a vlastními nadřízenými, mísícím se s pocitem zodpovědnosti za ochranu civilního obyvatelstva. Zvrácená služební povinnost je nutila po celé dny a týdny sdílet nesnesitelné podmínky se svými svěřenci a přihlížet jejich utrpení. Přidávající se nejistota ohledně rozkazů a přepracování vedli strážné k rezignaci, nebo naopak k využívání nově nabyté moci naod osudem svěřenců. Dlouhotrvající deportace v závěru války a následné transporty a pochody smrti, ve které se vyvinuly, představovaly zcela nový typ vyvražďování, odehrávající se ve veřejném prostoru, se svědectvím a často také přispěním veřejnosti.¹⁹¹

¹⁸⁷ Srov. D. BLATMAN, *Les marches...*, s. 94–96.

¹⁸⁸ Srov. D. BLATMAN, *On the Traces...*, s. 97. Dále srov. ANDRZEJ STRZELECKI, *The Evacuation, Dismantling and Liberation of KL Auschwitz*, Oświęcim 2001, s. 135.

¹⁸⁹ KARIN ORTH, *Das System der nationalsozialistischen Konzentrationslager, Eine politische Organisationsanalyse*, Hamburg 1999, s. 236, s. 272. Dále srov. E. THALHOFER, *Entgrenzung der Gewalt*, s. 115–117.

¹⁹⁰ Srov. I. KERSHAW, *Konec*, s. 287.

¹⁹¹ Jejich průběh analyzoval Daniel Blatman následovně: „Deportations and death marches create a long process of slow and gradual extermination, prolonged over days and weeks, during which the murderer and his victims advance in lockstep. [...] He is exposed to the victim's suffering, to their lingering death sentence and gradual starvation. [...] This is a kind of genocide that takes place in the open space of society and ordinary citizens. [...] They were not neutral bystanders, but active participants in the event: not only because their very presence influenced the conduct of the murderers and the victims, but also

* * *

„Muselo to být kolem poledne, bylo slyšet hlasité výkřiky. Rozkazy! Protirozkazy! Výstřely! Bylo slyšet temnou ránu! Najednou jsem z mnoha hrdel slyšel křičet: „Všichni nastoupit – na táborovou ulici!“ Esesáci bezradně pobíhali kolem. Psi na vodítku štěkali. Bezpočet vězňů vybíhalo z bloků jako vyplašený dobytek! [...] Všechno se zdálo být zachváčeno panikou, chaosem.“¹⁹²

Zástup tisíců vězňů, kteří 17. ledna 1945 jako dlouhý ve sněhu tlumeně pochodující had opustili koncentrační tábor Osvětim, spolu s následnými transporty odtud a z dalších pobočných táborů nejdříve splynul s celkovou evakuací před frontou.¹⁹³ Přísně střežené pěší transporty mířily k nejbližším železničním stanicím v Hlivicích (Gliwice), Vladislavi (Wodzisław Śląski) a Ratiboři (Racibórz) a na přecpaných cestách Dolního Slezska se mísily jak s ustupujícími vojenskými jednotkami, tak s prchajícími civilisty. Většina vyššího velení, pokud již nepadla do sovětského zajetí, ustoupila urychleně přes Opoli, Vratislav a Poznaň do zázemí.¹⁹⁴ Zanechali obecné instrukce k likvidaci vězňů, pokud jejich další transport již nebyl možný – ať už byl znemožňován jejich fyzickou slabostí nebo nedostatkem dopravních prostředků. Jakýkoliv nižší důstojník nebo běžný strážný disponoval tedy dostatečnou pravomocí k provedení exekuce, aniž by se z ní musel zodpovídat.¹⁹⁵ Spousta pochodu neschopných, opozdílů, domnělých nebo skutečných utečenců byla dozorcím personálem již v táborech a podél cest povražděna.¹⁹⁶ Přeživší byli po prvních pěti až šesti desítkách kilometrů naloženi na otevřené nákladní vozy a transportováni do stovky kilometrů vzdálených koncentračních táborů v zázemí.¹⁹⁷ Pokud se vězně nepodařilo z rozličných důvodů transportovat po železnici, byli v některých případech na místě povražděni (nikoliv náhodou došlo v Hlivicích a Vladislavi k masovým exekucím)¹⁹⁸, nebo nuceni k dalšímu

because many of them crossed the boundary from being passive observers and joined the killers, for various and sundry reasons. “ Srov. D. BLATMAN, *On the Traces...*, s. 107.

¹⁹² Srov. GERHARD SCHOLTEN, *Mezi všemi tábory*, Život v době, která zešílela, Praha 2015, s. 113.

¹⁹³ Celkem bylo z koncentračního tábora Osvětim evakuováno kolem 56.000 vězňů, dalších 2.200 vězňů z pobočných koncentračních táborů bylo evakuováno po železnici přímo do Říše. D. BLATMAN, *Les marches...*, s. 96.

¹⁹⁴ Srov. D. BLATMAN, *Les marches...*, s. 99–100. M. MASUROVSKY, *Visualizing the Evacuations...*, s. 121.

¹⁹⁵ Srov. D. BLATMAN, *Les marches...*, s. 111.

¹⁹⁶ Srov. D. BLATMAN, *Les marches...*, s. 102–103.

¹⁹⁷ Jednalo se především o KT Mauthausen, Buchenwald, Bergen-Belsen, Oranienburg, Ravensbrück a Terezín. Srov. I. MALÁ, L. KUBÁTOVÁ, *Pochody smrti*, s. 21.

¹⁹⁸ Vzpomínka Rudolfa Rybky: „17. 1. 1945 bylo slyšet hřmění sovětského dělostřelectva. Asi v 16 hodin jsme nastoupili pochod směrem ke Gliwicím, a kdo vystoupil z řady či uklouzl, byl zastřelen nebo ubit.

namáhavému pochodu až do stovky kilometrů vzdálených míst.¹⁹⁹ Rozptýlená zodpovědnost, dehumanizace vězňů a další situační podmínky závěru války (např. hroutící se infrastruktura, narůstající stres ad.) proměnily přesuny vězňů v likvidační transporty a pochody smrti.²⁰⁰

Trasu konkrétních pochodů a transportů lze od této chvíle jen velmi těžko rekonstruovat. Dozorčím personálem byly v mnoha případech vedeny mimo hlavní a nejkratší trasy po dnes již často zaniklých polních a lesních cestách. Ačkoliv měly ze začátku alespoň rámcově určený cíl, rozdělovaly se v jednotlivé proudy a slévaly se s proudy jiných pochodů, které po určité době zase opouštěly. V mnoha případech tak nelze z torzovitých zmínek s jakoukoliv pravděpodobností určit, o jaký konkrétní pochod nebo jeho proud se jednalo. Konkrétní změna směru pochodu nebo způsobu dopravy byla v průběhu jara 1945 čím dál častěji určována podle aktuálního nebezpečí náletů a postupu spojeneckých vojsk. V takovém případě se lišily také jednotlivé transporty či pochody se stejnými výchozími a cílovými body.²⁰¹ Pochody se v počáteční fázi ledna 1945 častěji měnily na transporty po dosažení vhodného železničního spojení, v závěrečných fázích války od poloviny dubna 1945 se naopak transporty kvůli rozbombardované železnici měnily v převážné většině v pochody.²⁰²

Pěší pochody z lednové evakuace KT Osvětim, Březinky a dalších pobočných táborů postupovaly částečně do okolí Ostravy a Opavy, z větší části ale severní částí podhůří tehdejší Sudetské župy přes severní Moravu (Krnov, Javorník) a severní Čechy (Jablonec nad Nisou, Liberec, Frýdlant) do KT Groß-Rosen. Některé proudy těchto pochodů směřovaly hlouběji do vnitrozemí (např. až k Rychnovu nad Kněžnou), jakoby jejich velitelé cíleně směřovali na protektorátní území, ale

V poledne přišla zastávka v oplocené cihelně za mrazu -20 stupňů. V Gliwicích jsme byli nahnáni do jedné z pěti poboček KT Osvětim. Třetí den bez jídla a pití, museli jsme běžet mezi dvěma řadami SS, kteří vybírali, kdo půjde dál. Mnoho neprošlo – na ně čekala smrt a na ty šťastnější 10 dkg chleba. Kolem čtvrté hodiny ranní nastalo nové třídění a odstřelování. Pak byli nahnáni přes protržený elektrický plot na železniční tovární násep do uhláků po 100 až 130 osobách. Jelo se přes zastávky Rybník, Svinov.“ Srov. F. NEDBÁLEK, *Železniční transporty...*, s. 49–50.

¹⁹⁹ Celkem téměř patnáct tisíc vězňů bylo nuceno pochodovat do KT Groß-Rosen, vzdáleného přes 250 kilometrů. Železničními transporty bylo cca 14. tis. vězňů dopraveno do Buchenwaldu, 9 tis. do Mauthausenu a 7 tis. do Ravensbrücku. Další viz D. BLATMAN, *Les marches...*, s. 111–112.

²⁰⁰ D. BLATMAN, *Les marches...*, s. 111–112. M. MASUROVSKY, *Visualizing the Evacuations...*, s. 109.

²⁰¹ „Některé větve pochodů z různých míst a s různým cílem se křížovaly na jednom místě. [...] Cíle pochodů byly však často měněny i tehdy, když s jiným pochodem nesplynuly. Zde byly důvodem válečné události. KT, k nimž se přibližovala fronta, již nepřijímaly nové vězně, naopak samy vypravovaly transporty.“ F. NEDBÁLEK, *Železniční transporty...*, s. 19–20.

²⁰² F. NEDBÁLEK, *Železniční transporty...*, s. 19; J. PADEVĚT, *Pochody a transporty...*, s. 1.

později se opět vracely na území Sudetské župy.²⁰³ První větší pochod vyšel z KT Osvětim již 10. října 1944 a jednalo se o ženské pracovní komando určené ke kopání protitankových příkopů v regionu Schlesiersee (Ślawa), odkud byly evakuovány 21. ledna 1945.²⁰⁴ Největší kolonou, která směřovala severním moravským a českým podhůřím byl sloučený pochod vězňů z KT Neu-Dachs (Jaworzno) a KT Blechhammer (Blachownia Śląska). V noci ze 17. na 18. ledna 1945 bleskově evakuovaní vězni z KT Neu-Dachs dorazili do železniční stanice v Hlivicích v době probíhající urychlené evakuace Osvětimi 19. ledna 1945 – z důvodu nedostatečné kapacity vlaků byli tedy delegováni do centrálního tábora Blechhammer, kde se 21. ledna 1945 spojili s transporty směřujícími z tohoto tábora do KT Groß-Rosen. Při teplotách klesajících k -15°C bylo na 4.000 zubožených vězňů hnáno šíleným tempem horským prostředím vstříc dalšímu táboru, kam dorazili 2. února 1945. Pochodu padlo za oběť nebo bylo zavražděno na 800 vězňů.²⁰⁵ Celkově bylo v této době hnáno územím slezské severní Moravy a severními Čechami na 12.000 vězňů.²⁰⁶ Na tomto území měli za sebou vězni spolu se strážním doprovodem, který tvořili kromě táborové SS také vojáci německé branné moci nebo tzv. káповé, stovky kilometrů

²⁰³ F. NEDBÁLEK, *Železniční transporty...*, s. 41–45; trasy jednotlivých pochodů na s. 45–54. I. MALÁ, L. KUBÁTOVÁ, *Pochody smrti*, s. 28–29.

²⁰⁴ Evakuovány byly po trase Prudnik, Svídnice (Świdnica), Lehnici (Legnica), Moldavu, Zhořelec (Görlitz), Budyšín (Bautzen), Drážďany, Freiberg, Saskou Kamenici (Chemnitz), Cvikov (Zwickau), Planitz, Plavno (Plauen) a Olešnici nad Halštrovem (Oelsnitz). „Po této cestě skoro denně byly zastřeleny a zanechány na poli, v lesích ženy, které vysíleny hladem nebo nějakou nemocí, už dále pěšky nemohly.“ V Olešnici byly 1. března 1945 naloženy do otevřených nákladních vagonů a transportovány přes Aš, Sokolov a Cheb do KT Svatava. Transport přežila jen asi čtvrtina. Za dalších cca 15 dnů dorazil zbytek pochodu, který pokračoval do KT Svatava pěšky. I. MALÁ, L. KUBÁTOVÁ, *Pochody smrti*, s. 28–29.

²⁰⁵ F. NEDBÁLEK, *Železniční transporty...*, s. 43; D. BLATMAN, *Les marches...*, 105–108.

²⁰⁶ F. NEDBÁLEK, *Železniční transporty...*, s. 43. Za zmínku stojí také pochod z urychlené evakuace KT Osvětim z 19. ledna 1945, který se dotkl 6.000 mužů a 4.000 žen, vedený v mnoha proudech jihozápadním směrem na Pštinu (Pszczyna) a dále přes severní Moravu (Fulnek?) až na jihovýchod českých zemí do celkově 422 km vzdáleného Lískovce u Brna. Jeho účastníci byli údajně přechodně uvězněni v Kounicových kolejích v Brně a z Lískovce potom pokračovali v otevřených nákladních vagonech po železnici směrem na KT Mauthausen přes Wien-Neustadt, St. Pölten a Linz. „Po polovině ledna několik nocí docházelo k otřesným překvapením, když často zcela mimořádně a proto neočekávaně byly napěchovány jednotlivé cely bloku A lidskými troskami vězňů z Osvětimi. 20–30 vězňů na jedné cele, úplně vyhladovělí, vymrzlí, v roztrhaných koncentračních úborech, přemnozí již takřka v posledním tažení. Jen rychlým a odvážným svépomocným zásahem vězňů bylo možno těmto obětem poskytnout trochu jídla, teplého nápoje a chleba, jakož i nějaké prádlo, ošacení a léky. Brzy však byli tito zoufalí ubožáci transportováni dále [...]“ F. NEDBÁLEK, *Železniční transporty...*, s. 43.. Torzovitost archivního materiálu ovšem ponechává tento pochod v rovině spekulací, srov. F. NEDBÁLEK, *Železniční transporty...*, s. 43–44. Srov. I. MALÁ, L. KUBÁTOVÁ, *Pochody smrti*, s. 24–25.

vyčerpávajícího pochodu. Spolu s narůstajícím stresem a vyčerpáním na obou stranách se zvyšovala také hladina násilí. Vězni byli nemilosrdně a často velmi brutálně vražděni nejen na odlehlých cestách, ale také v průběhu zastávek v obcích, z čehož byli tamější obyvatelé často šokováni.²⁰⁷

*„V noci z 23. na 24. 1. 1945 převzal jsem nákladní vlak: 8 vagónů krytých pro SS a 50 uhláků s vězni. Při přebírání vlaku byl letecký poplach, čehož využili někteří vězni, slezli z vagónů, aby si proti žízni nabrali sních, byli však strážemi na místě zastřeleni, sám jsem o několik takových mrtvol na peróně zakopl. Při odjezdu vlaku byla střelba, ve Svinově byli též někteří zastřeleni. U Předmostí jsme stáli asi 20 minut[,] a když zde děti nosily chléb, stráže proti nim střílely.“*²⁰⁸

Obrovské množství vězňů bylo přes vnitrozemí českých zemí transportováno po železnici již ve dnech těsně následujících evakuaci Osvětimi. Další železniční transporty přibývaly v době od 20. ledna přibližně do 27. ledna 1945, kdy pěší pochody dosáhly železničních uzlů v Bohumíně, Opavě a Moravské Ostravě. Transporty dále pokračovaly po hlavních tratích buďto na Přerov a Břeclav dále do Rakouska, nebo na Olomouc a Českou Třebovou, Prahu dále do jižních, severních a západních Čech a na území Říše.²⁰⁹ Stranou nezůstávaly ale ani vedlejší trati, když kupř. ke

²⁰⁷ Pochod z KT Osvětim z poloviny ledna 1945 na předměstí Opavy: „K večeru dorazil pochod do Jarkovic a nešťastníci byli nahnáni do stodol rolníků Klimeše, Rožnara a Kružberského. Ráno při nástupu stráže zastřelily do týla 10 vězňů přímo v obci, což bylo pro obyvatele přímo otřesné. Mimo to 6 hnanců mělo roztržité lebky, jeden byl střelen do prsou a 3 zemřeli vysílením a zmrznutím. Po odchodu bylo ještě několik dalších neschopných chůze zastřeleno. V Jarkovicích se zdrželi od 12. do 16. 1. 1945 a naši občané jim poskytli teplé brambory a chleba vzdor tomu, že jim v tom stráže bránily a mnohým hrozil i trest zastřelením.“ Srov. pochod z konce ledna 1945 (Opavou-Kateřinkami procházel pochod 26. 1. 1945) v lokalitě vzdálené cca 12 km od Opavy na dnešní polské hranici: „U Hněvošic se jich [vězňů, pozn. JM] několik chtělo napít z louže u příkopu. Byli ubíjeni tak, že museli položit hlavu na patník a stráže jim lebku úderem přilby rozbily, nebo jim šlápnutím boty na šíji zlomily vaz. Ta skončilo 13 vězňů mezi Hněvošicemi a dvorem Arnoštov. Zahrabat je museli občané Oldřišova, dodnes se neví, kde.“ F. NEDBÁLEK, *Železniční transporty...*, s. 48.

²⁰⁸ F. NEDBÁLEK, *Železniční transporty...*, s. 52. Vypovídající vlakvedoucí Adolf Filipík se po předání vlaku v Přerově nervově zhroutil. Srov. T. FEDOROVÍČ, *Todesmärsche in den tschechischen Ländern...*, s. 174.

²⁰⁹ Nejmhutnější transport z hlavní evakuace KT Osvětim naložený v Hlivicích projížděl přes české země ve dnech 18. až 24. ledna 1945 po trati Bohumín, Přerov, Hodonín, Břeclav dále do KT Mauthausen. Druhá vlna transportů probíhala ve dnech 24. až 26. ledna 1945 na Přerov, Olomouc, Českou Třebovou, Choceň, Pardubice, Kolín až do Prahy. Z Prahy pokračovaly některé vlaky: A) po trati Benešov, Tábor, České Budějovice, Horní Dvořiště, KT Mauthausen – tento tábor byl však již přeplněn, takže se transport vracel po stejné trase do Prahy a pokračoval B) 27. ledna 1945 po trase Lovosice, Podmokly do KT Oranienburg

konci ledna projížděl Prahou od Liberce další transport v otevřených nákladních vagónech směřující dále na KT Bergen-Belsen přes jižní Čechy.²¹⁰ Vězni umírali v důsledku nelidských podmínek transportu a mrtví byli vyhazováni z jedoucích vlaků na železniční násypy. K eskalaci násilí strážního personálu docházelo při zastávkách ve stanicích, kdy se vězni – podobně jako ve výše uvedených případech průchodu pochodů obcemi – dostali z uzavřeného specializovaného prostoru násilného dohledu do prostoru víceméně veřejného. Zde se zvyšovala jak pravděpodobnost útěků, tak kontaktu s místním obyvatelstvem, které vězňům nabízelo pomoc.²¹¹ Dlouhotrvající nelidské podmínky vedly vězně z posledních sil k čím dál zoufalejším pokusům o záchranu života, zatímco v očích dozorců již dávno přestali být lidmi. Ve chvíli, kdy vězni projeví vlastní vůli a zprotivili se tak autoritě dozorců, neznala jejich brutalita mezí.²¹² K tomu přistupovala ještě přetrvávající nuda jednotvárné a unavující strážní služby, prodlužované dlouhými zastávkami na odstavných kolejích a ve stanicích – vraždění těch, kteří byli dozorcům již dávno odporní, ale se kterými byli nuceni setrvávat, tak bylo zvráceným zpestřením.²¹³ Podobnou situaci bylo například zastavení transportu vězňů v České Třebové 24. ledna 1945, které po válce popsal dozorcí osobního nádraží Miroslav Hejduk:

C) směrem na Litoměřice a KT Terezín D) na Cheb do KT Buchenwald. I. MALÁ, L. KUBÁTOVÁ, *Pochody smrti*, s. 19–27. Srov. také F. NEDBÁLEK, *Železniční transporty...*, s. 45–54.

²¹⁰ I. MALÁ, L. KUBÁTOVÁ, *Pochody smrti*, s. 27.

²¹¹ Nedbálek uvádí např. úryvek z kroniky obce Dolní Lhota v okrese Opava: „Naši dělníci, kteří chodili do práce ráno a odpoledne z práce z Ostravy a Vítkovic, viděli z mostu nad kolejemi ve Svinově, jak na nádraží, kde právě zastavil vlak s vězni z KT Osvětim, v otevřených vagónech byli namačkáni jako dřevo těsně na sebe. Nešťastníci prosili o chleba a jídlo, někteří dělníci jim házeli dolů, co měli právě u sebe, ale stráž u vlaku sahaly po zbrani. Mnoho vězňů umíralo, živí vyhazovali mrtvoly podél trati, železničáři je potom odváželi.“ F. NEDBÁLEK, *Železniční transporty...*, s. 50.

²¹² Reakci na situaci, kdy se vězni ocitli mimo „vyhrazený“ prostor a narušovali autoritu stráže, dokládá následující případ z Kolína z ledna 1945: „Když několik vězňů slezlo z prvních vagónů a doplížilo se ke stroji, kde vkleče pili horkou vodu, kterou jim český strojvůdce vypouštěl, hlídač esesman řval na ně, aby šli zpět, a když jeden zůstal u stroje o chvíle déle, přiskočil k tomuto esesák, který jej nakopl, takže se vězeň zvrátil na zem, a když se nemohl vězeň hnouti, vytáhl esesák pistoli a několika ranami jej zastřelil [...] Vězňové řvali hladem a žádali vodu [...] hlídač esesman do vozu střelil. Ranění byli pak ve voze zvedáni ostatními a uvedený kápo dřevěným obuškem dotloukl umírajícího. Rovněž i ranění byli zaživa házeni na otevřený nákladní vagón na hromadu mrtvol, kde jeden SS ještě se hýbající těla sešlapoval, aby nespadla, jelikož vůz byl již vrchovatý.“ I. MALÁ, L. KUBÁTOVÁ, *Pochody smrti*, s. 26.

²¹³ Ve Velkých Hořticích v okrese Opava byl 20. 1. 1945 zaznamenán následující případ: „Strážce otevřely dveře a pustily vězně ven, aby se zahřáli, ale jakmile ti vyskočili, byli postříleni ‚pro pokus o útěk‘.“ Srov. F. NEDBÁLEK, *Železniční transporty...*, s. 49. Adolf Filipík při poválečném výslechu vypověděl, že se němečtí strážní vyjádřili ve smyslu, že by raději sloužili na frontě, než by dále vykonávali strážní službu. Srov. T. FEDOROVIC, *Todesmärsche in den tschechischen Ländern...*, s. 174.

„Jak vypověděl výhybkář Jan Maixner, viděl tento, jak z vozu vyskočila jedna žena, které se podařilo uběhnout na 150 m od vlaku, než byla dopadena jedním strážným, uchopena za vlasy, ztlučena, zkopána a tažena zpět do vlaku, kde byla od tohoto strážného ztlučena polenem tak, že zůstala ležeti v koutě vozu a byla pravděpodobně mrtva.“²¹⁴

Z Osvětimi byla 17. ledna 1945 evakuována také pracovní komanda zajatců, která byla bezprostředně následována evakuací dalších táborů válečných zajatců, nasazených v prostoru Horního Slezska na nucené práce. Zajatecké kolony čítající celkem asi 62 až 65 tisíc válečných zajatců různých národností (nejčastěji Sovětů a Britů) a podléhající vojenskému velení ZT VIII B Stalag (plukovník Thielebein) v Českém Těšíně byly vedeny na přelomu ledna a února 1945 přes protektorátní území. Úřad říšského protektora byl o této možnosti informován 22. ledna 1945. Ačkoliv se tomuto řešení K. H. Frank z pozice vyššího velitele SS a policie urputně bránil, bylo nakonec prosazeno jako nutné krizové opatření pro evakuaci zajatců z úseku Opolí-Kladsko do Saska a případně ještě hlouběji do Říše (vojenský okruh XIII Main).²¹⁵ Váleční zajatci z Osvětimi byli shromažďováni do 3. února 1945 v oblasti Bruntál – Rýmařov, odkud postupovali přes Šumperk a Bludov dále do východních Čech. Početnější kolony válečných zajatců postupovaly oblastí mezi velkými centry Opavou a Ostravou směrem na Moravský Beroun, Šternberk a Uničov, nebo jižněji přes Frýdek, Hranice a Olomouc k Litovli. Mezi 4. a 6. únorem se tyto kolony slévaly v prostoru kolem Mohelnice v jeden mohutný proud pokračující dále ve směru Moravská Třebová a Litomyšl.²¹⁶ Z Litomyšle pokračoval tento proud přes Opatovice do Hradce Králové, kde se spojoval s dalšími kolonami přicházejícími od Orlických hor. Odtud a z Hořic byla malá část zajatců transportována nákladními vlaky přes Prahu-Vršovice do Weidenu v Bavorsku. Zbytek kolony se zde rozdělil na dva velké proudy – jeden směřující přes Mladou Boleslav do Litoměřic, a druhý pokračující severními Čechami do Ústí nad Labem a odtud Podkrušnohořím na Mostecko, kam dorazily až kolem poloviny března 1945, nebo ještě dále na Karlovarsko a

²¹⁴ JIŘÍ NENUTIL, *Pochody smrti*, český příspěvek k otevřené otázce, Plzeň 2011, s. 27. V průběhu dne dorazil do České Třebové další vlak se 43 vagony vězňů z KT Osvětim strážný estonskými SS pod německým velením. Když se o transportu dozvěděli místní občané, přinášeli vězňům chléb a házeli jej přes plot. Obyvatelé byli strážním personálem divoce ostřelováni a vězni, kteří se naklonili přes postranice vagonů, byli zastřeleni. Ibidem. Srov. T. FEDOROVIC, Todesmärsche in den tschechischen Ländern..., s. 173.

²¹⁵ Generální inspektor pro věci válečných zajatců SS Obergruppenführer Gottlob Berger sdělil K. H. Frankovi následující: „Budete-li i nadále bránit průchodu zajatců přes protektorát, upozorňuji, že tito lidé buď musí zemřít hladu, anebo je musíme ponechat Rusům.“ F. NEDBÁLEK, *Železniční transporty...*, s. 64.

²¹⁶ Srov. F. NEDBÁLEK, *Železniční transporty...*, s. 63–86, 92–97.

směrem do Weidenu.²¹⁷ Situační podmínky těchto pochodů se téměř nelišily od pochodů vězeňských. Především sovětští váleční zajatci byli ve velmi zbídačeném stavu, oděni v třesutých mrazech jen ve zbytcích oblečení, podvyživení, zesláblí a zoufalí.²¹⁸ Při průchodu obcemi docházelo ke srocování lidu, čímž se zvyšovala nedisciplinovanost zajatců a surovost strážných:

*„Doprovodné mužstvo mělo v rukou klacky a zajatci byli nemilosrdně bití, jakmile některý vybočil z řady[,] a když nemohl dále. Obec Dolní Kalná byla první obec s českým obyvatelstvem po průchodu ze Sudet, a ježto transport byl v žalostném stavu, pokoušelo se obyvatelstvo zajatcům dáti něco k jídlu. Doprovodné mužstvo to však nechtělo dovoliti, a jakmile se někdo pokusil zajatcům něco dáti, byl SSmany odehnán.“*²¹⁹

Z výše řečeného vyplývá, že obyvatelstvo českých zemí mohlo být s důsledky bezmezného násilí závěrečné fáze nacistických koncentračních táborů již v této době více než dobře obeznámeno – a někdy dokonce přímo konfrontováno. Na rozdíl od pochodů a transportů osvětimských vězňů, které po nepoměrně kratší dobu zasáhly jen omezenou část veřejnosti, představovaly pochody válečných zajatců fenomén s širším společenským dopadem. Především u nacionálně české veřejnosti se mohlo jednat o další formativní zkušenost nacistického teroru, která vyvolávala zděšení a posilovala „protiněmecké nálady“. Německý státní ministr pro Čechy a Moravu K. H. Frank se zneklidnění českého obyvatelstva vlivem evakuačních opatření obával již dříve a 25. ledna 1945 si v Moravské Ostravě poznamenal, že „osvětimský transport s jeho doprovody jevy se projevil velmi zle“.²²⁰ Na základě této zkušenosti se Frank rozhodl nadále

²¹⁷ První kolona šla po trase Hradec Králové, Nová Paka, Turnov, Mimoň, Česká Lípa, Ústí nad Labem, Teplice, Osek, Duchcov, a pokračovala částečně dále na Kadaň, Podbořany, Lubenec, Bečov, Mariánské Lázně. Druhá kolona procházela přes Hořice, Jičín, Sobotku, Mladou Boleslav, Mělník a Litoměřice. Srov. F. NEDBÁLEK, *Železniční transporty...*, s. 88–89. I. MALÁ, L. KUBÁTOVÁ, *Pochody smrti*, s. 92–97.

²¹⁸ Podmínky transportů válečných zajatců, kteří byli popravováni přímo v obcích, vyvolávaly zděšení také u německé veřejnosti v Sudetské župě, ale častěji byla terčem stížností nedostatečná ostraha a narušení bezpečnosti. V okrese Falknov provedli dokonce místní představitelé NSDAP mimosoudní veřejnou popravu dvou ruských zajatců za rabování. V. ZIMMERMANN, *Sudetští Němci...*, s. 312.

²¹⁹ I. MALÁ, L. KUBÁTOVÁ, *Pochody smrti*, s. 92. Dále F. NEDBÁLEK, *Železniční transporty...*, s. 87, 89–91, 92–97.

²²⁰ T. FEDOROVIC, *Todesmärsche in den tschechischen Ländern...*, s. 170–171.

zamezit vstupu obdobných transportů a pochodů na protektorátní území.²²¹ Konkrétní důsledky tohoto rozhodnutí se měly projevit již po polovině února 1945. Na začátku února, konkrétně 6. února 1945, byla nařízena evakuace táborového komplexu Groß-Rosen, který byl přeplněn 97 tisíci vězni určenými k transportu do táborů Buchenwald²²², Mittelbau-Dora a Flossenbürg.²²³ Vězňové z transportu, který nakonec skončil v posledně jmenovaném táboře, pobývali nějakou dobu v Litoměřicích. Hodně z nich podlehl epidemii skvrnitého tyfu, která byla pravděpodobně důvodem jejich dalšího transportu.²²⁴ V následujícím týdnu se do 17. února 1945 po šestidenním namáhavém pochodu shromáždilo v prostoru kolem Trutnova osm až devět tisíc vězňů z hlavního a pobočných táborů Groß-Rosen, kteří měli být dále transportováni přes protektorátní území. Jelikož ve stejné době procházely územím východních Čech kolony slezských uprchlíků a válečných zajatců, zamítl K. H. Frank po dohodě s oberlandrátem v Hradci Králové žádost o vpuštění transportů do Protektorátu.²²⁵ Vzniklá situace mohla 19. a 20. února 1945 bezprostředně ovlivnit rozhodnutí strážných k exekuci téměř devadesáti pochodu neschopných vězňů nedaleko Choustníkova Hradiště.²²⁶

²²¹ S pochody válečných zajatců přes Sudetskou župu nesouhlasil ani Henlein, který se je snažil naopak přeměrovat na protektorátní území. Proti tomuto postupu protestoval Frank 12. února 1945. Viz V. ZIMMERMANN, *Sudetští Němci...*, s. 312.

²²² Do KT Buchenwald byli pravděpodobně odesláni vězni z lednové evakuace KT Osvětim, kteří byli ovšem s největší pravděpodobností odmítnuti. Zmíněný transport potom projížděl po polovině února 1945, kdy již platil Frankův zákaz vstupu na protektorátní půdu – projížděl totiž severozápadní částí odtrženého pohraničí po trase Most, Horní Bříza, Domažlice a poté přes protektorátní půdu po trase Nýrsko, Klatovy, Horažďovice a České Budějovice dále na Freiberg. Srov. I. MALÁ, L. KUBÁTOVÁ, *Pochody smrti*, s. 27.

²²³ Podmínky v táboře Groß-Rosen popisuje Ian Kershaw následovně: „Baráky v extrémně přeplněném lágru hostily mnohdy až devítinásobek své normální kapacity a vzhledem k prakticky neexistující hygieně se záhy proměnily v líheň infekcí a chorob. Hubený příděl, rozdělovaný třikrát týdně, se skládal z kusu chleba, lžičky džemu a půl litru slané polévky. [...] Rychle se zhoršující podmínky v táboře zbavily strážné posledních zábran a ponoukaly je ke stále nahodilejšímu teroru.“ I. KERSHAW, *Konec*, s. 290.

²²⁴ I. MALÁ, L. KUBÁTOVÁ, *Pochody smrti*, s. 32.

²²⁵ Tomáš Fedorovič nesouhlasí s tvrzením Daniela Blatmana, že německé autority v protektorátu nevěnovali osudu vězňů dostatečnou pozornost, což důkladně dokládá na úřední korespondenci K. H. Franka s dalšími úředními instancemi. Osobně se domnívám, že se jedná jen o zdánlivý rozpor, který vyplývá z povahy studovaného materiálu. Blatman svým tvrzením, že se protektorátní úřady v konfrontaci se „složitým logistickým problémem“ příliš nezajímaly o osudy konkrétních vězňů, spíše potvrzuje Fedorovičovy závěry. Z nich totiž vyplývá, že Frankovi šlo především o „vyřešení problému“, možné úmrtí vězňů v důsledku vzniklé situace jej začalo zajímat až ve chvíli, kdy mohla situace dále eskalovat. Srov. D. BLATMAN, *Les marches...*, s. 115; T. FEDOROVÍČ, *Todesmärsche in den tschechischen Ländern...*, s. 171.

²²⁶ Pravděpodobně se jednalo o pěší pochod vězňů přímo z KT Groß-Rosen, který vyšel 15. února 1945. Přes Mieroszow, Zdoňov, Chvaleč a Trutnov došel ve dvou kolonách 18. a 19. února 1945 do Choustníkova

* * *

Frankovo rozhodnutí zásadním způsobem ovlivnilo charakter kolektivního násilí spojeného s transporty a pochody smrti v posledních válečných měsících.²²⁷ S postupem válečných operací byly sice okupační orgány nuceny omezit úplný zákaz vstupu „evakuačních transportů“ na protektorátní půdu a uvolnily alespoň železniční trasy přes jeho západní a jižní část, ale nadále mohly odepřít povolení k průjezdu alespoň jednotlivým vlakovým soupravám.²²⁸ V důsledku vznikl masivní nepoměr mezi územím Protektorátu a Sudetské župy, když se od poloviny dubna násilí proti vězňům z transportů a pochodů smrti zřetelně koncentrovalo téměř výhradně na území dnešních severozápadních a jihozápadních Čech.²²⁹ Samotný fakt, že strážní podvědomě nepočítali s možností vstoupit na území Protektorátu, který pro ně představoval jedno z posledních možných útočišť, mohl sehrát důležitou úlohu při rozhodování o dalším osudu jejich svěřenců. Vězni byli navíc vedeni územím Sudetské župy, jejíž obyvatelstvo se k nim mohlo chovat spíše netečně nebo pod vlivem nacistické propagandy až nepřátelsky – ať už ze strachu

Hradiště s cílem pokračovat dále do Jaroměře. Kolem 88 účastníků tohoto pochodu bylo na další cestě zavražděno, zbytek se vrátil do Trutnova, odkud měl být transportován po železnici do KT v Říši. Daniel Blatman uvádí v této souvislosti ještě pochod, který vyšel 11. února 1945 z pobočného KT Kaltwasser (Zimne Wody) do Choustníkova Hradiště, odkud měl pokračovat dále do Trutnova. 19. února 1945 dorazila do Choustníkova Hradiště kolona čítající kolem 900 vězňů, po jejichž odchodu bylo shromážděno 78 mrtvých. Blatman dále uvádí, že podle exhumčních protokolů ze srpna až září 1945 nebyly některé oběti zabity strážemi, ale zemřely v důsledku špatného fyzického stavu a vyčerpání. Při těchto exhumacích bylo v okolí Choustníkova Hradiště exhumováno 145 obětí. Jako chybný se tak jeví údaj Tomáše Fedoroviče, který udává 178 obětí. Srov.: D. BLATMAN, *Les marches...*, s. 114–115; T. FEDOROVÍČ, *Todesmärsche in den tschechischen Ländern...*, s. 172. I. MALÁ, L. KUBÁTOVÁ, *Pochody smrti*, s. 31–32.

²²⁷ A to také v doslovném smyslu, protože v krátkém období od poloviny února do března 1945 byl výskyt transportů a pochodů smrti na protektorátním území omezen a násilí tak bylo vykázano do specializovaných prostor. Území Sudetské župy bylo s tímto fenoménem konfrontováno od ledna 1945 kontinuálně – v únoru a březnu 1945 postupujícími kolonami válečných zajatců i projíždějícími transporty. Např. k polovině února 1945 projížděl po trase Ústí nad Labem, Chomutov, Karlovy Vary dále na Ingolstadt transport vězňů původně vypravený ze Svídnice 25. ledna 1945. I. MALÁ, L. KUBÁTOVÁ, *Pochody smrti*, s. 33.

²²⁸ T. FEDOROVÍČ, *Todesmärsche in den tschechischen Ländern...*, s. 172. Srov. trasy pochodů válečných zajatců od poloviny února do března 1945, které byly vedeny převážně pohraničním územím. I. MALÁ, L. KUBÁTOVÁ, *Pochody smrti*, s. 97.

²²⁹ Tomáš Fedorovič uvádí, že v důsledku Frankova rozhodnutí zemřelo na území Protektorátu pouze 6% obětí „evakuačních transportů“ z dubna a května 1945. V absolutních číslech se v posledních měsících války jednalo o 428 obětí na území Protektorátu a 5.396 obětí na odtržených územích. T. FEDOROVÍČ, *Todesmärsche in den tschechischen Ländern...*, s. 170–171.

nebo z přesvědčení.²³⁰ V závěrečných válečných týdnech se prohlubovala intenzita všech již dříve zmíněných faktorů, které vedly k eskalaci transportů a pochodů do masových ukrutností. Postupně docházelo k evakuaci v podstatě všech věznic a koncentračních táborů, kolabující infrastruktura nakonec ze všech transportů učinila nekonečné a bezcílné pochody. Navzdory proměňující se Himmlerově politice, která ale pravděpodobně od poloviny dubna 1945 sledovala jediný cíl v povraždění co možná největšího počtu vězňů,²³¹ ležela tíha rozhodnutí o konkrétních opatřeních na vyčerpaném strážním personálu. Jeho příslušníci byli v této době daleko více než kdykoliv předtím frustrováni ponižujícími životními podmínkami, které museli

²³⁰ Tomáš Fedorovič pracuje s hypotézou, že v důsledku vedení transportů jihozápadní částí odtržených území s indiferentním až nepřátelským obyvatelstvem, od něhož nemohli vězni počítat s jakoukoliv pomocí, vedlo k evidentnímu, i když nikoliv kvantifikovatelnému nárůstu počtu obětí. T. FEDOROVÍČ, *Todesmärsche in den tschechischen Ländern...*, s. 170–171. Navíc dokládá jedno poválečné svědectví z Března u Chomutova, podle něhož místní ženy a děti vybízeli příslušníky SS, aby ubili více vězňů. Srov. ibidem, s. 175. Toto tvrzení ovšem nelze absolutizovat, protože jsou doloženy případy pomoci vězňům z pochodů smrti také z německého prostředí. Srov.: „Našla se žena v tomto nacistickém hnízdě [Litrbachy, pozn. JM], již bylo líto ostatních – přinesla jim trochu brambor, chce jim je dát i tu již před ní stojí vykrmená SS-bestie s namířenou pistolí a řve: „Postřílím všechny, kdož budou mít slitování s těmito zločinci.“ Pohoršení tímto činem lidskosti pokyvují moudře hlavami Volksgenossen, kteří se mezitím shromáždili kolem. [...] Tu přichází jeden voják, zastaví se a praví: „No, no, pomalu, ne tak přísně, za pár dní budeme u zdi my“ Tato slova působila jako sprcha, hlouček se potichu rozchází, odchází i fanatická žena SS.“ Srov. VLADIMÍR BRUŽEŇÁK, *Ve stínu Krušných hor*, z historie poboček koncentračního tábora Flossenbürg na Karlovarsku a Sokolovsku (Svatava, Kraslice, Nová Role, Ostrov a Korunní) a pochodů smrti, Cheb 2015, s. 125. Srov. i následující případ z osady Prameny z 20. dubna 1945: „Jedna z obyvatel se pokusila podat vězeňkyním chléb, což však zahlédla jedna z dozorkyň a ohlásila to. Přiběhl jeden z dozorců a ženě, jež se pokusila chléb vězeňkyním předat, pohrozil smrtí, pokud se o to ještě jednou pokusí. Přesto ještě několik dalších místních obyvatel pokus opakovalo, stráž však pomocí pařeb pušek, jimiž tloukly vězeňkyně, které se pokusily potravu převzít, podobné pokusy zmařily.“ Ibidem, s. 131. Volker Zimmermann uvádí, že poskytnutí pomoci představovalo pro obyvatele Sudetské župy značné riziko, jakkoliv je pohled na vězně šokoval. V. ZIMMERMANN, *Sudetští Němci...*, s. 312.

²³¹ Běžně bývá v této souvislosti citován údajný Himmlerův rozkaz ze 14. dubna 1945, že žádný vězeň nesmí padnout živý do rukou nepřítele: „Die Übergabe kommt nicht in Frage. Das Lager ist sofort zu evakuieren. Kein Häftling darf lebendig in die Hände des Feindes kommen. Die Häftlinge in Buchenwald haben sich gegen die Zivilbevölkerung benommen. [...] Himmler.“ STANISLAV ZÁMEČNÍK, „Kein Häftling darf lebend in die Hände des Feindes fallen“, Zur Existenz des Himmlers-Befehls vom 14./18. April 1945, *Dachauer Hefte*, 1. Die Befreiung, B. Distel, W. Benz (edd.), Dachau 1985, s. 219–231. Tento rozkaz se ovšem nezachoval v originále, snad se měl dostat dálnopisem do Flossenbürgu 18. dubna 1945 a měl se vztahovat na transport vězňů do Dachau. Dále srov.: D. BLATMAN, *Les marches...*, s. 169; I. KERSHAW, *Konec*, s. 401–402; K. ORTH, *Das System...*, s. 311.

s vězni sdílet. Často měli hlad, byli v cizím prostředí a nevěděli, co s nimi bude.²³² Narůstal také tlak běžného obyvatelstva, aby strážní provedli vězně jejich obcemi co možná nejrychleji. Než aby byli osvobozeni s desítkami nebo stovkami vězňů, kteří jim naháněli hrůzu, raději někteří z nich – členové Volkssturmu, HJ, lokální funkcionáři NSDAP, obecní hasiči nebo zřizenci – ve své obci ochotně pomáhali při jejich likvidaci.²³³ Tyto všechny okolnosti mohly v závěrečném chaosu sehrát rozhodující roli, když strážní zvažovali další osud těch, kteří svým zevnějškem jen vzdáleně připomínali dřívější lidi – vyhublí na kost, pojídající hlínu a trávu, zamklí strachem.²³⁴

V průběhu února a března 1945 se systém nacistických koncentračních táborů začal definitivně hroutit, což bylo způsobeno souhrou mnoha faktorů: iluzí o přetrvávající poptávce po nucené pracovní síle; nedostatkem prostředků a kapacit, jak tuto pracovní sílu přijmout; absencí alternativní destinace, kam by mohla být tato pracovní síla převedena; konsensu nad zabíjením nemocných, slabých a nevykonných. Rozklad nacistického systému znamenal přechod od organizovaného vyhlazování k vyhlazovacímu chaosu, který jen o pár dnů předcházela evakuací nebo osvobození koncentračních táborů. Jeho projevem byly děsivé hromady tisíců mrtvol v KT Bergen-Belsenu nebo téměř do konce dubna fungující plynové komory v KT Mauthausenu.²³⁵ Od počátku dubna 1945 docházelo postupně také k evakuaci věznic a poboček koncentračních táborů z protektorátního a odtrženého území, což se dotklo například Kounicových kolejí v Brně.²³⁶ Odtud byl 8. dubna 1945 vypraven transport přibližně 227 až 240 politických vězňů právě do KT Mauthausen. Jelikož v té době tábor přijímal vězně pouze k „Sonderbehandlung“,

²³² Srov. rozhovor s účastnicí pochodu smrti Renatou Dindovou z 13. února 2007: Přešly jsme také přes Mrakov u Domažlic a tam se lidé dozvěděli, že tudy jde nějaký strašně vyhublý, zbídačený transport žen, a tak vybíhali z domů a házeli nám chleba, vařená vejčička a já nevím, co všechno. My jsme se rozprchly a teď jsme to schytaly. Esesáci nás mlátili a rozháněli, ale potom sbírali sami, protože už jim také docházely zásoby.“ JAROSLAVA KREJSOVÁ, *Přes Volary přešla smrt*, Pochod smrti očima pamětníků, Volary 2008, s. 47.

²³³ Srov. D. BLATMAN, *On the Traces...*, s. 105. František Nedbálek k tomu dodává: „Je až nepochopitelné, jak i transporty a pochody smrti sestávající ze zmučených a polomrtvých lidí naháněly nacistům strach. Lidé na konci svých sil byli pro ně stále obávanou silou i protivníkem.“ F. NEDBÁLEK, *Železniční transporty...*, s. 19. Srov. také případy lynčů sestřeleného amerického pilota 17. dubna 1945 v Horním Lomu (Most). MARTIN VESELÝ, Příspěvek k případům lynče amerických letců v severozápadní části odtrženého pohraničí v letech 1944–1945, in: *Historie 2001*, Ústí nad Labem 2002, s. 122.

²³⁴ D. BLATMAN, *Les marches...*, s. 195; F. NEDBÁLEK, *Železniční transporty...*, s. 61.

²³⁵ D. BLATMAN, *Les marches...*, s. 141–151.

²³⁶ K přípravám na vyklizení věznic a dalších podobných prostor docházelo již od počátku roku 1945, kdy byly již připraveny směrnice pro provádění taktiky spálené země. K jejím definitivním přípravám docházelo v průběhu dubna 1945, kdy se postup sovětských jednotek na protektorátní území zdál být již pouze otázkou týdnů. Srov. O. SLÁDEK, *Spálená země*, s. 57–67.

byl transport převzat až po dohodě se zástupcem brněnského gestapa SS-Sturmbannführerem Johannesem Krausem.²³⁷

„Ten, který se hlásil jako Němec, byl odveden a ostatní muži přešli pod záminkou koupele do plynové komory. Po zplynování mužů byly později zplynovány i ženy.“

238

„Pokud jsem se dozvěděl od ostatních vězňů, byli muži v plynové komoře jen při otrávení, jelikož plyn někam unikal. Proto musel být do komory vpuštěn znovu, aby byli vězni usmrceni.“ ²³⁹

Většina pobočných KT na našem dnešním území byla od poloviny dubna 1945 evakuována ve směru na Bergen-Belsen, Mauthausen a Dachau a také váleční zajatci měli být z táborů evakuováni do zázemí. Mezi 15. a 20. dubnem byly však postupně evakuovány koncentrační tábory v blízkosti českých zemí, jako např. KT Buchenwald nebo KT Flossenbürg s pobočnými tábory (Helmbrechts, Johanngeorgenstadt), jejichž vězni byli po tisících hnáni směrem na Sudetskou župu a Protektorát.²⁴⁰ Zděšení, jaké narychlo vypravené a špatně střežené transporty vyvolávaly u nacistických funkcionářů, se odráželo například v hlášení, které již 17. dubna 1945 zasílal do Prahy a Liberce zemský prezident SS-Brigadeführer Hans Krebs. Dohromady uváděl, že k Ústí nad Labem míří přes třicet tisíc vězňů koncentračních táborů a válečných zajatců, které odmítal vpustit do Sudetské župy, ale na druhé straně jim v tom neměl jak zabránit.

„Protože vlaky nemohou jet dál a péče o takové masy je nemožná, většina vězňů vylézá z vlaků. Hlavní říšský bezpečnostní úřad nařídil, že věžňové z KT mají pokračovat v cestě pěšky. Vedoucí transportů to ale odmítají, protože nemají dostatečné zajištění a je obava, že se heftlinci na nepočetnou stráž vrhnou, odzbrojí ji a protože jsou vyhladovělí, přepadnou a vyplení usedlosti. Žádám naléhavě o rozhodnutí, co se má dále dělat.“ ²⁴¹

V období od března 1945 se násilí spojené s pochody smrti vyskytovalo v oblasti severozápadních a západních Čech. Od 15. do 29. dubna 1945 docházelo k výraznému nárůstu

²³⁷ F. NEDBÁLEK, *Železniční transporty...*, s. 56.

²³⁸ Výpověď Josefa Čuhela ze 7. 1. 1947, OÚ StB v Brně. Ibidem.

²³⁹ Výpověď Franze Arnolda z 13. 11. 1946, OÚ StB v Brně. Ibidem.

²⁴⁰ Srov. F. NEDBÁLEK, *Železniční transporty...*, s. 14–18.

²⁴¹ F. NEDBÁLEK, *Železniční transporty...*, s. 19.

počtu obětí, které se koncentrovaly v pásu vymezeném na severu lokalitou mezi Ústí nad Labem, Děčínem a Litoměřicemi, pokračující na západ k Chomutovu, Mostu a do oblasti Slavkovského lesa, odtud dále jihovýchodním směrem na Český les až k jižní hranici na Klatovsko. Některé pochody pronikaly ke konci dubna také do severních Čech,²⁴² více se zde v okolí Lovosic ale vyskytovaly železniční transporty, směřující z Litoměřic nebo do KT Terezín.²⁴³ Nejvíce pochodů se křižovalo v oblasti vymezené trojúhelníkem Kraslice, Žlutice a Tachov. Do Tachova dorazil 13. dubna 1945 transport vězňů z KT Buchenwald, který měl být původně zlikvidován v KT Terezín, ale byl z Ostrova u Karlových Varů přesměrován na KT Flossenbürg.²⁴⁴ Stejnou oblastí a dále na Chomutovsko procházel pochod vypravený koncem března 1945 právě z KT Flossenbürg na jeho pobočný tábor Lengenfeld, kam dorazil 12. dubna 1945.²⁴⁵ Opačným směrem od okolí Chomutova dále Podkrušnohořím směrem k Mariánským Lázním mohl v době od 16. do 21. dubna procházet pochod z KT Schlieben-Berga, který vyšel 10. dubna 1945.²⁴⁶ Zbytek vězňů z Flossenbürgu vyšel z pobočného tábora Johanngeorgenstadt 14. dubna 1945 a v období zhruba do 18. dubna 1945 procházel západně od Karlových Varů dále jihozápadním směrem na Řezno.²⁴⁷ Další vězni z KT Johanngeorgenstadtu byli evakuováni 16. dubna 1945 vlakem do KT v Nové Roli, kde nebyli přijati a naopak byli spolu se zdejšími vězeňkyněmi a s vězni z KT Lengenfeld evakuováni dále směrem na Karlovy Vary s konečným cílem v KT Terezín.²⁴⁸ V dalším období do konce dubna 1945 směřovaly pochody od Karlových Varů jednak východním směrem na Bochoř a Malměřice, anebo jižním směrem k protektorátní hranici u Plzně přes Bečov nad Teplou, Teplou, Mariánské Lázně a Stříbro.²⁴⁹ Opačným směrem od Mariánských Lázní na Karlovy Vary a Kraslice procházel asi mezi 22. dubnem a 1. květnem pochod z KT Schlieben-Berga, který pokračoval dále na Plavno. Tento pochod je důkazem

²⁴² Do Varnsdorfu přišel 24. dubna 1945 pochod smrti, který vyšel 18. dubna z KT Schwarzhöhe (pobočného tábora KT Sachsenhausen a KT Ravensbrück). Srov. J. PADEVĚT, *Krvavé finále*, s. 409.

²⁴³ Od 20. dubna 1945 byl na nádraží v Lovosicích sestavován transport z KT Litoměřice. Železniční transporty zastavovaly v této době také ve stanicích Bohosudov a Bohušovice nad Ohří. Srov. J. PADEVĚT, *Krvavé finále*, 342–343, 346–348.

²⁴⁴ Z Tachova směřoval dále pěšky přes Studánku (Schönbrunn), Lesnou (Schönwald), Jedlinu (Nový Losimthál) dále do Bavorska do KT Flossenbürg, kam dorazil 19. dubna 1945. I. MALÁ, L. KUBÁTOVÁ, *Pochody smrti*, s. 37–38. Srov. J. NENUTIL, *Pochody smrti*, s. 28–31.

²⁴⁵ Vězni dále pokračovali na KT Johanngeorgenstadt, kde byli nemocní vězni postříleni a větší část vězňů byla transportována dále vlakem do KT Dachau. I. MALÁ, L. KUBÁTOVÁ, *Pochody smrti*, s. 63, 65.

²⁴⁶ Jednalo se o pobočný tábor KT Buchenwald. I. MALÁ, L. KUBÁTOVÁ, *Pochody smrti*, s. 54.

²⁴⁷ I. MALÁ, L. KUBÁTOVÁ, *Pochody smrti*, s. 65.

²⁴⁸ I. MALÁ, L. KUBÁTOVÁ, *Pochody smrti*, s. 57–59. Srov. F. NEDBÁLEK, *Železniční transporty...*, s. 24–27.

²⁴⁹ I. MALÁ, L. KUBÁTOVÁ, *Pochody smrti*, s. 59–61. Srov. J. PADEVĚT, *Krvavé finále*, s. 269.

naprosté bezcílnosti pochodů v závěrečné fázi války, neboť vězni pochodem mezi místy vzdálenými běžně kolem 60 kilometrů strávili téměř měsíc a ušli zhruba 535 kilometrů.²⁵⁰ Od 20. dubna 1945 postupovaly některé pochody související s evakuací KT Flossenbürg a pobočných táborů (KT Svatava na Sokolovsku) z této oblasti také jihozápadním směrem do okolí Mariánských Lázní a dále na Český les a Šumavu.²⁵¹

V době vypuknutí protinacistického povstání se oblastí s vysokou koncentrací násilí proti vězňům z pochodů smrti stávalo Žatecko, Podbořansko a Žluticko. Jednalo se o oběti pochodů do KT Terezín z Karlových Varů, které na konci dubna 1945 směřovaly z Lubence na Podbořany a dále v prvním květnovém týdnu jednak do Žatce, nebo po železnici přes Louny až do okolí Lovosic.²⁵² Zde se stýkaly s pochody, které byly do tohoto prostoru hnány ze severozápadního směru od Drážďan²⁵³ a některé z nich pokračovaly dále severním směrem.²⁵⁴ Většina z těchto

²⁵⁰ Jeho účastníci byli osvobozeni v Plavně (Plauen) 8. května 1945. I. MALÁ, L. KUBÁTOVÁ, *Pochody smrti*, s. 54. Podobně nelogický průběh mohl mít také pochod vězňů z KT Kraslice, kteří postupovali přes Karlovy Vary, Žatec na Plzeňsko a odtud zpět na Kraslice. Srov.: V. BRUŽEŇÁK, *Ve stínu Krušných...*, s. 186.

²⁵¹ JAN MAGER, Pochod smrti z Helmbrechtsu do Prachatic v roce 1945, in: J. KREJSOVÁ, *Přes Volary přešla...*, s. 17–22. Dále: I. MALÁ, L. KUBÁTOVÁ, *Pochody smrti*, s. 71, 73–74. Tento pochod je aktuálně velmi podrobně popsán v publikaci V. BRUŽEŇÁK, *Ve stínu Krušných...*, s. 113–132. Do oblasti Šumavy přicházely také skupiny vězňů z finální evakuace KT Flossenbürg, která probíhala od 20. dubna 1945 jižním směrem mimo území českých zemí na bavorský Cham, některé kolony pokračovaly dál přes Řezno a Mnichov až do KT Dachau. Na našem území procházeli vězni z Flossenbürgu kolem 20. dubna 1945 oblastí několik kilometrů východně od Mariánských Lázní jižním směrem přes katastry obcí Zádub, Vlkovice, Holubín, Pístov dále na Planou u Mariánských Lázní. Ve stejný den procházela u Rozvadova směrem na Přimdu a Bor u Tachova skupina asi 100 politických vězňů. Za obcí Svatá Kateřina stráže pochod opustili a vězni se rozešli. Srov. I. MALÁ, L. KUBÁTOVÁ, *Pochody smrti*, s. 66–74.

²⁵² Pochod vězňů z KT Johanngeorgenstadt pokračoval 1. května do 3. května 1945 po trati z Blatna u Jesenice do Kaštic u Podbořan, kde zůstal stát 2 dny a bylo zde pohřbeno 234 obětí. Do Lovosic přijel zbytek tohoto transportu 5. května 1945. Následující den byl transport opuštěn strážním personálem. I. MALÁ, L. KUBÁTOVÁ, *Pochody smrti*, s. 61–62. Srov. J. PADEVĚT, *Krvavé finále*, s. 287, 305; J. PADEVĚT, *Pochody a transporty smrti*, s. 9–12.

²⁵³ Jednalo se např. o pochod smrti, který vyšel 12. dubna 1945 z KZ Junkerswerke Schönebeck (pobočný tábor KT Buchenwald) přes Barby do Freibergu, odkud byli vězni transportováni do Torgy (Torgau) a pokračovali pěšky na Litoměřice. I. MALÁ, L. KUBÁTOVÁ, *Pochody smrti*, s. 56. Od Drážďan směrem na Šluknov a dále až do Nového Města pod Smrkem pokračoval také pochod, který vyšel 22. dubna 1945 z KT Oranienburg. Vězni absolvovali trasu dlouhou přibližně 350 km. I. MALÁ, L. KUBÁTOVÁ, *Pochody smrti*, s. 81.

²⁵⁴ Například výše zmíněný zbytkový pochod z KT Schwarzeheide, jehož hlavní proud dorazil ke konci dubna do Varnsdorfu. Po propuknutí povstání byli odděleni vězni židovského původu, kteří byli odvezeni do Litoměřic, odkud pokračovali pěšky do KT Terezín. Zbytek vězňů pokračoval směrem na Nový Bor až ke Skalici u České Lípy, kde byl 10. května 1945 osvobozen Rudou armádou. J. PADEVĚT, *Krvavé finále*,

pochodů byla osvobozena až Rudou armádou, např. na Chomutovsku byl takto osvobozen pochod smrti, který vyšel z KT Groß-Rosen již počátkem února 1945.²⁵⁵ Další pochody byly strážemi vedeny jižním směrem z prostoru okolo Karlových Varů k protektorátní hranici přes Bečov nad Teplou a Toužim, po překročení hranice u Manětína se však vracely zpět směrem na Žlutice.²⁵⁶ Na Šumavu přes Kvildu do Volar a dále na Prachaticko byly v této době dohnány vězeňkyně z pobočných táborů KT Flossenbürg, které zde byly okolo 6. května 1945 ponechány německými strážnými svému osudu.²⁵⁷ Severojižním směrem na protektorátní území směřovaly železniční transporty vězňů, jejichž velitelé se počátkem května 1945 snažili vězně transportovat po jedné z posledních možných tratí přes Prahu na České Budějovice a Linec. Na konci dubna 1945 projížděl přes nádraží Praha-Vršovice ještě železniční transport vězňů z KT Flossenbürg, kterému byl pravděpodobně ještě umožněn volný průjezd. V prvním květnovém týdnu už ale byla většina železničních transportů odkláněna na odstavné koleje, kde trávila celé dny, nebo se jen velmi pomalu přesunovala po vedlejších tratích.²⁵⁸ V Roztokách u Prahy zastavil 29. dubna 1945 transport politických vězňů svezných z různých koncentračních táborů do terezínského ghetta, který střežili již silně demoralizovaní vojáci wehrmachtu. Předtím, než vlakovému transportu pražské gestapo umožnilo zrychlený průjezd na Benešovsko, byla vězňům v Roztokách a krátce také v pražských Holešovicích poskytnuta potravinová a zdravotnická pomoc, přičemž se obrovskému množství vězňů podařilo uprchnout. Na Hyberském nádraží v

s. 409–410. V téže době byl sovětskými vojáky v Ústí nad Labem osvobozen také pochod vězňů z KT Harzungen (pobočného tábora KT Buchenwald, od října 1944 KT Mittelbau-Dora), který vyšel na počátku dubna 1945. Ačkoliv byla vykonána část cesty železničním transportem, překonali vězni vzdálenost přes 1.250 km. Na českém území procházeli přes Vysokou Lípou a Rabštejn. I. MALÁ, L. KUBÁTOVÁ, *Pochody smrti*, s. 51–52.

²⁵⁵ Jednalo se původně o transport vypravený při evakuaci KT Blechhammer 21. ledna 1945, kterého se mohli účastnit ještě vězni evakuovaní 18. ledna 1945 z KT Neu-Dachs. Nekonečné putování z Groß-Rosenu přes Zhořelec, Drážďany, Bergu a Jenu, které pokračovalo zpět na Bergu a dále do Kadaně bylo ukončeno až osvobozením sovětskou armádou kolem 9. května 1945. I. MALÁ, L. KUBÁTOVÁ, *Pochody smrti*, s. 30.

²⁵⁶ Jednalo se převážně o pochody z KT Nová Role, které jsou aktuálně velmi podrobně popsány v publikaci V. BRUŽEŇÁK, *Ve stínu Krušných...*, s. 216–246. Srov.: J. PADEVĚT, *Krvavé finále*, s. 333.

²⁵⁷ Srov. MICHAL FRANKL et al., *Naši nebo cizí?*, sv. 1, Velké a malé dějiny, Praha 2013, s. 386–387; D. BLATMAN, *Les marches...*, s. 195–209.

²⁵⁸ Železniční transport projížděl stanicí Praha-Vršovice 30. dubna 1945 a v 15 vagonech v něm mohlo být kolem 1000 vězňů. I. MALÁ, L. KUBÁTOVÁ, *Pochody smrti*, s. 65–66. Dalším případem byl transport vypravený po 20. dubnu 1945 z KT Sachsenhausen-Oranienburg nejdříve západním směrem až do Bad Kreutznach, odkud se vracel zpět na východ, až nakonec zamířil jižně na Drážďany a Ústí nad Labem. Tam byl ale odkloněn na Most, Plzeň a Strakonice. Odtud směřoval konečně na České Budějovice a Linec směrem na Ebensee. I. MALÁ, L. KUBÁTOVÁ, *Pochody smrti*, s. 78, 81.

Praze došlo k připojení vězňů koncentračních táborů z Benešovska (sic!), kteří s tímto transportem směřovali začátkem května zpět do okolí Benešova a Sedlčan. Další týden strávili vězni na odstavné vlečce mezi Olbramovicemi a Křešicemi, vystavení brutalitám příslušníků Waffen-SS, než byli 7. května 1945 vypraveni na další cestu směrem na Tábor a následující den konečně osvobozeni partyzány u Kaplice.²⁵⁹

*„Po patnácti dnech pochodu, kdy tělo se zmítá horečkami [,] a rty jsou opuchlé od žízně, neuvidíš ani na pět metrů před sebe. Není nám povoleno napít se vody, která teče kolem v bublajících potůčcích. Tráva, která nám slouží už jako jediná strava, nestačí. Proto i hlínou doplňujeme náš jídelníček.“*²⁶⁰

Vyhánění vězňů z jednoho tábora do druhého, který byl již dávno evakuován, následované bezcílným křížováním krajiny, při kterém vězni ušli stovky kilometrů, aby se dostali zase zpět, odkud vyšli – to vše odráželo a zároveň umocňovalo chaos, který s blížícím se koncem války od poloviny dubna 1945 propukal. Narůstající tlak mezi hroutícím se nacistickým režimem, jehož pozůstávající věrní představitelé nemilosrdně trestali všechny projevy poraženectví, a postupujícími spojeneckými vojsky umocňoval intenzitu všech působících situačních faktorů a umožňoval eskalaci masových ukrutností. Na první pohled zcela chaotické přesuny tisíců vězňů přesto sledovaly v závislosti na konkrétních situačních konstelacích závěrečných válečných operací určité vzorce jednání. Delegování zodpovědnosti na jednotlivé táborové velitele bez dalších konkrétních pokynů způsobilo, že nejdříve převážilo stereotypní dodržování doposud platného systému.²⁶¹ Velitelé se snažili co nejdéle udržet chod tábora a vězně zlikvidovat ve specializovaném táborovém prostředí – rozkazy k evakuaci dávali až v poslední možnou chvíli,

²⁵⁹ Srov. J. PADEVĚT, *Krvavé finále*, s. 107–110; J. PADEVĚT, *Pochody a transporty smrti*, s. 13–19.

²⁶⁰ Srov. I. MALÁ, L. KUBÁTOVÁ, *Pochody smrti*, s. 77.

²⁶¹ Rekonstrukci uvažování velitelů táborů podal v rámci sachsenhausenského procesu v Berlíně v roce 1947 jeho dřívější velitel SS-Standartenführer Anton Kaindl: „[...] 1. února 1945 jsem měl rozmluvu s šéfem gestapa Müllerem. Předal mi přitom rozkaz, že tábor má být zničen dělostřeleckou palbou, leteckým náletem nebo plynem. Uskutečnění tohoto rozkazu, který pocházel od Himmlera, nebylo však už technicky proveditelné. [...] Dělostřelecká palba nebo nálet by vzbudily pozornost obyvatel v okolí. Plyn by ohrozil nejen civilní obyvatelstvo, ale i vlastní personál SS. [...] Začali jsme s likvidací. V noci na 2. února jsme zastřelili prvních asi 150 vězňů. Až do konce března se nám podařilo zlikvidovat asi 5.000 vězňů. [...] Dne 18. dubna jsem dostal rozkaz naložit je [zbývajících 40-45 tis. vězňů, pozn. JM] na válečné čluny a kanály Sprévy je dovézt do Baltu nebo do Severního moře a tam je potopit na otevřeném moři. I to však bylo nemožné, poněvadž obstarání člunů pro tolik vězňů by trvalo příliš dlouhou a Rudá armáda postupovala příliš rychle. [...] Poručil jsem, aby se věžňové vydali na pochod pěšky [...]“ Srov. I. MALÁ, L. KUBÁTOVÁ, *Pochody smrti*, s. 10–11. Dále srov. I. KERSHAW, *Konec*, s. 401–403.

čímž ještě umocňovali celkový chaos. Jednali pod obrovským tlakem, ale nelze se domnívat, že by jejich jednání bylo ovlivněno pouze afektem. Nadále byli schopni racionálně vyhodnocovat důsledky svých rozhodnutí.²⁶² V naprosto mimořádných podmínkách, kdy byli vězni vyhnáni mimo táborový prostor, setrvali také velitelé transportů a strážní v sevření naučeného jednání. Snažili se co nejrychleji dopravit „nepřátele Říše“ do jiného specializovaného prostoru a zlikvidovat kohokoliv, kdo nebyl schopen dalšího transportu, nerespektoval příkazy nebo jinak překračoval dané hranice. Proniknutí vězňů do veřejného prostoru (pokusem o útěk, stykem s veřejností atp.) bylo považováno za stejně nepřípustné a potencionálně nebezpečné, jako kdyby přeživší vězeň padl do rukou nepřítele.²⁶³

„Ty vězněné ženy, které při transportu pěšky vysílením upadly, nebo onemocněly, byly SS dozorci po předchozím výroku: ‚Wenn du [nicht] gehen [willst], dann kommst du ins Wald [Pilze] zu suchen‘ [když nechceš jít, tak pojď do lesa hledat houby]; odvedeny do blízkého lesa, kde byly stříleny a ponechány na povrchu země.“ ²⁶⁴

Eskalace masových ukrutností byly často důsledkem reakce na různé stresory a jejich spouštěčem se v závislosti na osobnostních rysech konkrétních aktérů mohla stát celá řada situací. V případě, kdy byla strážní služba nad transportem ponechána táborovým SS, bylo násilí pokračováním jejich každodenní služební rutiny. Jejich příslušníci představovali specifický typ specialistů na násilí vycvičených ke každodennímu vraždění bezbranných obětí. Pokud již neměli zvláště sadistické osobnostní rysy, stali se dlouhodobou konfrontací s lidským utrpením lhostejnými a chladnokrevnými.²⁶⁵ Mučení vysílených vězňů dlouhým pochodem bez jídla a pití,

²⁶² Přes mimořádnost podmínek si však museli být vědomi následků: „Státní návladní: Dostali při této evakuaci stravu? – Kaindl: Ne; 6000 až 7000 vězňů nedostalo žádnou, protože už nebyla. – Státní návladní: Tito věžňové zahynuli tedy po cestě hladem a vyčerpáním? – Kaindl: Ano.“ I. MALÁ, L. KUBÁTOVÁ, *Pochody smrti*, s. 11.

²⁶³ „Koneckonců ani jejich nadřízení v dubnu 1945 nevěděli, co si s armádou statisíců vězňů počít. V chaosu posledních válečných týdnů pochody smrti dobře odrážely zoufalství režimu, stíženého předsmrtnou křečí, nicméně až do samého konce schopného pohánět mašinérii teroru a smrti.“ I. KERSHAW, *Konec*, s. 403.

²⁶⁴ Výpověď účastnice pochodu z KT Svatava Haliny Tanglerové na OÚ StB Prachatice 22. března 1947. J. KREJSOVÁ, *Přes Volary přešla...*, s. 38.

²⁶⁵ Srov. výpověď Haliny Tanglerové, účastnice pochodu smrti z KT Svatava, na OÚ StB Prachatice 22. března 1947: „V oddíle pod jejím dohledem jsem nepracovala, viděla jsem však při zaměstnání, hlavně při apelu, že vězněné ženy, které žádaly Hildnerovou o dovolení na stranu byly Hildnerovou, což dělali všichni dozorci a dozorkyně SS, tlučeny gumovým obuškem a když nemocná žena upadla [,] byla kopána do všech částí těla.“ J. KREJSOVÁ, *Přes Volary přešla...*, s. 37.

jejich surové bití a vraždění střelbou, úderý pažbou nebo pohřbením zaživa nebylo důsledkem zuřivosti, ale chladného kalkulu. Násilí nebylo v tomto případě způsobeno vybočením z každodennosti, ale naopak pokračujícím lpěním na příkazech a předpisech. Rozptýlená zodpovědnost umožňovala běžným strážným zcela beztestně zavraždit jakéhokoliv vězně, jehož osud byl plně v jejich rukou. Stejně jako existovala jen velmi malá pravděpodobnost, že by se museli z podobného činu zodpovídat, byl podobně málo pravděpodobný postih za neuposlechnutí.²⁶⁶ Přesto můžeme v jednání strážných pochodů na našem území vysledovat opakující se vědomá rozhodnutí směřující k likvidaci vězňů, která nepředstavovala krátkou epizodu, ale trvala celé týdny a zahynuly při ní stovky lidí.²⁶⁷ Opakované třídění vězňů na dalšího pochodu schopné a neschopné, zajišťování noclehu a minimální stravy pro pokračující, plánování další trasy – to vše byly úkony vyžadující racionální úvahy. Stejně tak cílená rána pažbou do zátylku nemusela být výrazem vzteku, podobně jako pohřbení vysílených a polomrtvých vězňů zaživa nemuselo být výrazem krutosti – ale zcela racionálního šetření střelivem, pracovními silami a časem.²⁶⁸

²⁶⁶ „Dokud to okolnosti dovolovaly, drželi se [strážní, JM] v tupé setrvačnosti toho, co až dosud dělali: bezúčelného mučení a zabíjení vězňů či jejich nucení dít až do úmru. [...] Neexistoval nad nimi žádný dohled, za své činy se nemuseli nikomu zodpovídat. O tom, kdo z vězňů bude žít a kdo ne, rozhodovali svévolně a beztestně jako svrchovaní páni.“ I. KERSHAW, *Konec*, s. 403–404. Srov. výpověď účastnice pochodu smrti z KT Svatava Saly Wolfové z 29. března 1947 na OÚ StB Prachatice „Hildnerovou jsem konkrétně neviděla, že by některou dalšího pochodu neschopnou ženu vyřadila a přivoláním SS dozorce určila odstřelení, vím však bezpečně, že takto si počínaly všechny dozorkyně, neboť na to měly rozkaz. Tento bestiální způsob odstraňování nemocných a dalšího pochodu neschopných žen byl prováděn až do dubna 1945, kdy byl bezpochyby vydán rozkaz neodstřelovat, neboť byly pro nemocné a chůze neschopné ženy přistavovány selské vozy.“ J. KREJSOVÁ, *Přes Volary přešla...*, s. 41.

²⁶⁷ Srov. vyjádření účastnice pochodu z KT Svatava Haliny Tanglerové na OÚ StB Prachatice 22. března 1947: „V některých případech po dlouhé cestě nebyly vězeňkyně střeleny nýbrž za živa pohřbívány. Pamatuji si na jeden případ, kdy při transportu na rozkaz Kommandoführera [vedoucího pracovního oddílu, pozn. JM], který byl z Kolína nad Rýnem, byla Hildnerová určena jako dozorkyně při pohřbívání vězněných žen položivých. Sama jsem se v tomto případě zúčastnila kopání hromadného hrobu v přírodě, do něhož bylo vhozeno asi 11 mrtvol a dvě ženy, které jevíly ještě známky života – živé. Hildnerová nebyla při tomto úkonu Kommandoführerem kontrolována a transport, který se odsunul dále, jí umožňoval nechat uvedené dvě ženy na živu, což ona v důsledku plnění povinnosti neučinila.“ J. KREJSOVÁ, *Přes Volary přešla...*, s. 38. Úmrtí v důsledku úplného odnětí potravy a tekutin nastává u dospělých v rozmezí 1–2 týdnů, při hojném přísunu tekutin a občasné podání potravy se doba přežití prodlužuje do rozmezí 3 týdnů až mnoha měsíců. Před úmrtím se snižuje tělesná teplota a postižený upadá do bezvědomí. Srov. JIŘÍ ŠTEFAN, JIŘÍ HLADÍK et al., *Soudní lékařství a jeho moderní trendy*, Praha 2012, s. 105.

²⁶⁸ Příklad transportu z KT Johanngeorgenstadt z poloviny dubna 1945: „Těsně před půlnocí 17. 4. 1945 zastavil vlak v Perninku. Ráno muselo asi 40 vězňů opustit vagóny a odejít v doprovodu

Lpění na příkazech a nařízeních bez ohledu na okolnosti, do jejichž provádění velitelé transportů často zapojili také příslušníky Volkssturmu a dalších ozbrojených a uniformovaných složek, představovalo ale jen jednu z možných variant jednání. V závěrečné fázi války narůstala všeobecná deziluze, která mohla naopak vyústit v rezignaci na tupé dodržování rozkazů. U specialistů na násilí cvičených k boji – ale nikoliv k vyvražďování vězňů – nebo u naprosto necvičeného personálu (Volkssturm, HJ atp.) mohlo k ignorování příkazů dojít, když nebyla nablízku žádná autorita vynucující jejich dodržování a vězni nepředstavovali na první pohled bezpečnostní hrozbu. Nevyjasněné kompetence mezi jednotlivými složkami represivního aparátu navíc v pokračujícím rozkladu nacistického systému vládnutí způsobovaly spory a značnou proměnlivost nakládání s vězni. Názorným příkladem by mohl být výše již zmíněný transport vězňů, který dorazil 29. dubna 1945 do Rostok do Prahy. Demoralizovaný strážní personál složený až na výjimky ze starších vojáků wehrmachtu spolu s rezignovaným velitelem transportu umožnil poskytnout vězňům rozsáhlou pomoc a řadě vězňů se podařilo uprchnout.²⁶⁹ Když se ale transport přesunul začátkem května na Benešovsko, kde vězni na odstavné vlečce u Křešic opustili 1. května 1945 vagony a někteří se vypravili v doprovodu stráží do vesnice obstarat jídlo, došlo k incidentu s jednotkou Waffen-SS, kterému padlo bezprostředně za oběť 27 vězňů. V období od 2. do 4. května 1945 byla vězňům na příkaz benešovského gestapa vydávána polévka, což bylo posléze velitelem jednotky Waffen-SS z Votic

hauptsturmführera Kolaschewitze a SS-manna Finka do nedalekého lesa. Nesli sebou v přikrývce tělo mrtvého vězně, zemřelého v noci. V lese museli vykopat asi 1m hluboký příkop, v němž skončil život 26 vězňů: 1 střelen do týla, 4 ubiti tupým předmětem, 20 pohřbeno za živa, když při kopání hrobu padli vysílením a zůstali ležet (o pohřbení za živa svědčilo vdechnutí hlíny do plic).“ F. NEDBÁLEK, *Železniční transporty...*, s. 25. Srov. výsledky exhumací ze srpna 1945 v politických okresech Loket, Karlovy Vary, Podbořany a Žlutice: „Protokol hovoří o 935 mrtvých, nalezených v hromadných hrobech v této oblasti. Komise zjistila 96 střelných ran vypálených zezadu do šíje, 13 střelných ran zezadu do hrudníku, 109 ran tupým nástrojem – zřejmě pažbou – do hlavy. U mrtvých – jen s nepatrnými výjimkami – byla zjištěna enormní tělesná sešlost; otevření dutiny břišní dokázalo, že příčinou smrti byl ve velké většině hlad.“ I. MALÁ, L. KUBÁTOVÁ, *Pochody smrti*, s. 62. Při pokročilém stádiu rozkladu lze někdy střelnou ránu od silné rány tupým předmětem jen těžko rozeznat, srov. protokol o exhumaci mrtvolky neznámé ženy, Lenora 7. květen 1946. Žena byla ke konci měsíce dubna 1945 na transportu smrti ubita členy SS v lese zvaném „Paulik Berg“ asi 300 metrů od Horní Vltavice: „Byla pohřbena obličejem do země, ruce měla ohnuté v loktech pod sebe. [...] Příčinou smrti bylo roztržštění lebky jak výše popsáno, které mohlo být způsobeno tupým předmětem, značnou silou a z bezprostřední blízkosti nebo, což je pravděpodobnější, střelnou zbraní tangenciálně z pravého spánku z bezprostřední blízkosti pravděpodobně několika metrů, takže chybějící část lebky byla ustřelena.“ J. KREJSOVÁ, *Přes Volary přešla...*, s. 80.

²⁶⁹ J. PADEVĚT, *Krvavé finále*, s. 107–109.

zakázáno. Než byl transport 7. května 1945 vypraven na další cestu, následovaly ještě pokračující násilnosti a popravy.²⁷⁰

Helmbrechts – Svatava – Volary

Situační kontext se ke konci války proměňoval z hodiny na hodinu a obzvláště znepokojivě působila blízkost spojeneckých armád.²⁷¹ Až do poslední chvíle před osvobozením ale někteří velitelé a strážníci pokračovali ve své vražedné misi zcela vědomě, přestože dezerce a ponechání vězňů jejich osudu představovaly reálnou volbu.²⁷² Podobně se rozhodoval také velitel tábora Helmbrechts SS-Unterscharführer Alois Dörr, jehož transport kolem 17. dubna 1945 dorazil do KT Svatava na Sokolovsku. Již během dřívějšího pochodu obdržel instrukce, aby s vězni přestalo být kvůli možnému vyjednávání s Američany zle zacházeno. Ačkoliv je tlumočil strážnímu personálu, ponechával veškerou zodpovědnost nadále na jednotlivých dozorcích, kteří mohli s pochodu neschopnými vězni nakládat podle svého úsudku.²⁷³ Velitel transportu očekával, že přesunutím vězeňkyň do Svatavy bude jeho úkol u konce: „Když jsme došli do Svatavy, měl jsem radost, že jsem konečně na místě. Byl jsem vzteky bez sebe, když jsem se dozvěděl, že musíme pochodovat dále... Nemocné ženy jsem tu nechal, ale táborové vedení jich část zanedlouho stejně poslalo na pochod za mnou.“²⁷⁴ Jelikož se situace v táboře od února a března 1945

²⁷⁰ J. PADEVĚT, *Pochody a transporty...*, s. 12–19; J. PADEVĚT, *Krvavé finále*, s. 91–93.

²⁷¹ Srov. rozhovor s účastnicí pochodu smrti Renatou Dindovou z 13. února 2007: „Ten pochod, čím déle trval, už neměl žádný cíl. Ani ti, co nás doprovázeli, už si nevěděli rady, protože jsme šly a najednou se střílelo, tak nás otočili úplně jiným směrem, jen abychom byly co nejdále od fronty, která se blížila.“ J. KREISOVÁ, *Přes Volary přešla...*, s. 47.

²⁷² Srov. pochod z KT Oranienburg-Sachsenhausen, který byl ošetřen Červeným křížem, ale následně hnán dále a až po osvobození masakrován: „Tři kilometry za námi jsou sovětsí vojáci a několik kilometrů před námi americká armáda. Teď nešlo již o život jen vězňům, esesáci dobře věděli, že dožene-li nás Sovětská armáda, bude s nimi patřičně zúčtováno. Proto znovu ‚los‘, dostat se co nejrychleji do zajetí Američanům. I když ve vesnici na domech jsou bílé vlajky, esesmani pochod smrti neukončili. Naopak. Bitím a křikem nás ženou do blízkého lesa. [...] Pojednou zaštekne automat, po něm druhý, další a další, půl hodiny chrlí esesmani z automatů a pušek do vězňů, kteří sedí kolem ohně. A pak již nastal úplný klid. [...] Esesmani utekli.“ I. MALÁ, L. KUBÁTOVÁ, *Pochody smrti*, s. 78–79.

²⁷³ Srov. výpověď účastnice pochodu smrti z KT Svatava Saly Wolfové z 29. března 1947 na OÚ StB Prachatice „Hildnerovou jsem konkrétně neviděla, že by některou dalšího pochodu neschopnou ženu vyřadila a přivoláním SS dozorce určila odstřelení, vím však bezpečně, že takto si počínaly všechny dozorkyně, neboť na to měly rozkaz. Tento bestialní způsob odstraňování nemocných a dalšího pochodu neschopných žen byl prováděn až do dubna 1945, kdy byl bezpochyby vydán rozkaz neodstřelovat, neboť byly pro nemocné a chůze neschopné ženy přistavovány selské vozy.“ J. KREISOVÁ, *Přes Volary přešla...*, s. 41. Dále srov.: D. BLATMAN, *Les marches...*, s. 198–203.

²⁷⁴ Výpověď A. Dörra 14. 4. 69 před soudem v Hofu. V. BRUŽEŇÁK, *Ve stínu Krušných...*, s. 122.

postupně zhorčovala a také sem mířila fronta, obdržel zde od služebně nadřízeného velitele místního tábora Oberscharführera Jordana rozkaz k vedení pochodu židovských vězeňkyň do KT Dachau.²⁷⁵ Nakonec se rozhodl s dalším pochodem směřovat jihovýchodním směrem do rakouských Alp. Vybaven jen schematickým náčrtem trasy a špatnou znalostí okolí plánoval trasu mimo hlavní cesty a velká města, přičemž nechtěl vstupovat na protektorátní území, kde očekával komplikace.²⁷⁶ Ačkoliv v průběhu prvního týdne následného pochodu umíraly vězeňkyň nejčastěji důsledkem vyčerpání, nemoci a mrazu, narůstal v druhém týdnu pochodu opět počet cíleně zavražděných.²⁷⁷ Po příchodu do Volar se Alois Dörr 3. května 1945 rozhodl transport ukončit tím, že vězeňkyň převede na protektorátní území do Prachatic, kde je ponechá svému osudu, a se svou četou se vrátí zpět na německé území a pokusí se zmizet.²⁷⁸

U osady Bierbruck byla ovšem kolona napadena americkým letounem, který zranil dvě dozorkyně a jednu usmrtil. V nastalém zmatku se některým vězeňkyním podařilo uprchnout. Po prvotním šoku provedli strážé brutální zákrok proti vězeňkyním a některé na místě povraždili.²⁷⁹ Část pochodu pokračovala dále do Prachatic, část se vrátila zpět do Volar – a na

²⁷⁵ Podmínky v táboře se začaly výrazně zhoršovat od února 1945, kdy sem dorazily transporty židovských žen z východu, které byly nakaženy skvrnitým tyfem. Více viz V. BRUŽEŇÁK, *Ve stínu Krušných...*, s. 101–113.

²⁷⁶ V. BRUŽEŇÁK, *Ve stínu Krušných...*, s. 122–123; D. BLATMAN, *Les marches...*, s. 203–204.

²⁷⁷ V. BRUŽEŇÁK, *Ve stínu Krušných...*, s. 123–132. D. BLATMAN, *Les marches...*, s. 204–206.

²⁷⁸ D. BLATMAN, *Les marches...*, s. 207. V důsledku tohoto pochodu celkem zemřelo až 278 žen, 94 bylo pohřbeno ve Volarech, vyčerpáním hladem a umrznutím zemřelo 129 žen a nejméně 49 bylo zastřeleno. V. BRUŽEŇÁK, *Ve stínu Krušných...*, s. 132. Srov. následující svědectví Gustavy Petruchové, ošetřovatelky z nemocnice ve Volarech, z 13. 8. 1945: „Po převozu do nemocnice pak v brzké době následkem tělesného vysílení zemřelo dvacet žen, jednak podvýživou a jednak bestiálním zacházením při transportu.“ J. KREJSOVÁ, *Přes Volary přešla...*, s. 74

²⁷⁹ Amok příslušníků SS způsobený spojeneckým náletem, kterému padly za oběť dozorkyně, je popsán v následující anonymní výpovědi: „Vzpomínám si, že u osady Bierbruck byl náš transport náhle napaden hloubkovým americkým letounem a ostřelován kulometem. Nastal zmatek, SS strážé se vrhly do příkopu a utíkaly do polí a my zůstaly stát na silnici. Raněné byly dvě ženy SS a jedna mrtvá. Vztek esesáků, že to odnesly ony a ne my, si hrozným masakrem vybili na nás. Bylo několik ubitých vězeňkyň.“ J. KREJSOVÁ, *Přes Volary přešla...*, s. 45. Srov.: „Dne 3. 5. 1945 byl transport žen pochodující z Volar do Prachatic napaden hloubkovými letci a byly zastřeleny a zraněny pouze SS dozorkyně“ Saly Wolfové z 29. března 1947 na OÚ StB Prachatic, ibidem, s. 41–42. Halina Tenglerová v jedné ze svých pozdějších výpovědí zmiňovala účast velitele transportu Aloise Dörra: „K této události došlo, kdy byl transport napaden hloubkovými letci [,] a při tomto náletu byla jedna dozorkyně zabita a dvě byly raněny. Vězeňkyním se při tomto náletu nic nestalo [,] a proto velitel Dörr dal rozkaz, aby za trest bylo 85 žen zastřeleno. Právě na tomto střelení se podílel Walter.“ J. KREJSOVÁ, *Přes Volary přešla...*, s. 39–40. K tomu vypověděla Marie Zioliánská na OÚ StB Prachatic 25. 4. 1947: „Inge Schimming měla známost s SS dozorcem, pokud si ještě

místě zůstalo v blízké stodole 18 vězeňkyň neschopných dalšího pochodu, které byly hlídány Walterem Kowlivem, Michaellem Weingärtnerem a Sebastianem Kraschanským. Tito strážní učinili poslední tragické rozhodnutí tohoto pochodu, když 5. května 1945 vyhnali 17 vězeňkyň k pochodu do lesů v nedalekých kopcích. Pouze tři z nich, které byly v lepší fyzické kondici než ostatní, byly strážnými osvobozeny. Ostatních čtrnáct bylo povražděno, čímž se strážní zbavili své poslední služební povinnosti.²⁸⁰ Stejně jako propuknutí protinacistického povstání v případě roztockého transportu se mohl spouštěčem masových ukrutností stát nenadálý útok spojeneckých letadel – stres a vztek potom eskalovaly do zběsilého vyvražďování vězňů. Přesto můžeme vysledovat racionální prvky v uvažování strážných, z nichž někteří začali považovat brutální násilí za běžnou formu jednání, kterým dosahovali svých každodenních cílů. Právě „vyhřeznutí“ bezmezného násilí koncentračních táborů do neohrazeného veřejného prostoru skrze transporty a pochody smrti, spolu například s těsně poválečnými exhumacemi obětí, zprostředkovalo obyvatelstvu přímou zkušenost násilí dříve skrytého v koncentračních táborech. Je možno je považovat za příznak, umožňující uvažovat o propojení násilných forem jednání ze závěrečné fáze druhé světové války (tzv. *Endphasegewalt*) s obdobím bezprostředně následujícím.²⁸¹

2. Partyzánské a protipartyzánské operace

V první polovině roku 1944 narůstal rozsah činnosti organizovaných partyzánských skupin, které se v oblasti severovýchodní a střední Moravy již dříve zaměřovaly na útoky směřující k poškození železničních tratí a rozvodových sítí elektrického proudu.²⁸² Jednotky tvořené zbývajícími členy

pamatuji [,] jmenoval se Walter, snad Bilinský z Polska.“ J. KREJSOVÁ, *Přes Volary přešla...*, s. 43. Srov.: J. PADEVĚT, *Krvavé finále*, s. 142–144.

²⁸⁰ Dalšíh 12 mrtvých těl bylo nalezeno několik stovek metrů od stodoly, kde byly ženy vězněny. Pravděpodobně se jednalo o oběti zavražděné po leteckém útoku. D. BLATMAN, *Les marches...*, s. 208. Srov.: J. PADEVĚT, *Krvavé finále*, s. 142–144.

²⁸¹ Jiní autoři uvádějí pochody smrti jako „vyklenutí“ mimo tábory, srov. J. NENUTIL, *Pochody smrti*, s. 11. Zajímavým příkladem kontinuity prostoru násilí může být fakt, že 18. 6. 1945 bylo na příkaz četnického velitelství v bývalém KT Nová Role zřízeno internační středisko pro Němce z Karlovarska, Jáchymovska, Nejdecka a Loketska. Tento fakt sám o sobě není překvapivý – v poválečném období se tyto prostory využívaly zcela běžně, protože byly jednoduše k dispozici. Zajímavé ovšem je, že v červnu 1945 byla v tomto internačním středisku, jehož dozorcí byli v následujícím období proslulí svou brutalitou, provedena exhumace masových hrobů. V. BRUŽEŇÁK, *Ve stínu Krušných...*, s. 219.

²⁸² K první úspěšné sabotáži na železnici došlo již 1. září 1943 na trati Kojetín – Moravská Ostrava u stanice Lískovec. OLDŘICH SLÁDEK, *Ve znamení smrtihlava*, Nacistický protipartyzánský aparát v letech 1944–1945, Praha 1991, s. 56. Srov.: VLADIMÍR ČERNÝ, *Protipartyzánské operace na Moravě v letech 1944–*

domácího odboje, uprchlími sovětskými válečnými zajatci nebo lidmi vyhýbajícími se nucenému pracovnímu nasazení byly dále posilovány paradesantními výsadky. Zásadním zlomem se potom stalo propuknutí protifašistického povstání na Slovensku v srpnu 1944. Následovalo proniknutí výsadku 1. čs. partyzánského oddílu Jana Žižky ze Slovenska na Moravu v období do poloviny října 1944 a další seskoky sovětských organizátorských partyzánských jednotek již přímo na území Protektorátu a Sudetské župy do konce října 1944.²⁸³ Nacistické bezpečnostní úřady rozvíjely především v oblasti východní fronty již od roku 1942 speciální strategie pro potírání partyzánů, respektive banditů a band, jak je nazývali. Ačkoliv byl vrchní úsek SS Čechy a Morava již v roce 1943 zahrnut do bojových oblastí, kde byla předpokládána zvýšená možnost výskytu band, setrval K. H. Frank v uplatňování konzervativních prostředků. Odbojové hnutí, které podle jeho názoru *nevystupovalo ve formě organizovaných band*, potíral především ve spolupráci s gestapem.²⁸⁴ Rozkrývání odbojových skupin využíváním široké sítě konfidentů nebo náhodnými razíemi, stejně jako jejich infiltrace a likvidace přestávaly být postupně efektivní. Ani konzervativní bezpečnostní opatření, jako např. zvýšená ostraha na moravsko-slovenských hranicích, nepředstavovaly již metody, kterými by bezpečnostní úřady dokázaly efektivně a

1945, Disertační práce HÚ MU, Brno 2006, s. 58. K sabotážím v první polovině roku 1944 srov. ibidem, s. 59–69.

²⁸³ K paradesantním výsadbám srov. JIŘÍ ŠOLC, *Za frontou na východě*, českoslovenští parašutisté ve zvláštních operacích na východní frontě za druhé světové války (1941–1945), Cheb 2003. OLDŘICH SLÁDEK, *Přícházeli z nebe*, Praha 1993. K pronikání skupiny Jana Žižky viz O. SLÁDEK, *Ve znamení smrtihlava*, s. 71–73. Dále srov.: V. ČERNÝ, *Protipartyzánské operace...*, s. 80–84. K invazi organizátorských partyzánských jednotek ze SSSR ve spolupráci s čs. vládou srov. JOSEF SERINEK, JAN TESAŘ, *Česká cikánská rapsodie*, III. sv., Mapy, tabulky, diagramy – partyzáni na Vysočině, s. 8–11. Oddíl Jermak byl vysazen 30. 9. 1944 u Ruprechtova (okr. Vyškov), desant Jan Kozina 16. 10. 1944 v Lounech, desant Dr. Miroslav Tyrš složený hlavně z československých vojáků byl vysazen 25. 10. 1944 u Pelhřimova, desant Mistr Jan Hus s velitelem Janem Pichem-Tůmou 26. 10. 1944 u Podhořan, oddíl zvláštního určení Zarevo (NKVD) byl vysazen na povstaleckém letišti Tri Duby (Sliač) na středním Slovensku 7. října a na Moravu přešlo 22. listopadu 1944. Ibidem.

²⁸⁴ Vyšší velitelé SS a policie byli Heinrichem Himmlerem zplnomocněni k boji proti partyzánům již 28. 7. 1942. Výnosem z 21. 6. 1943, kterým ustanovoval zplnomocněncem pro potírání band (Bevollmächtigter für die Bandenbekämpfung) SS-Obergruppenführera a generála Waffen-SS Ericha von dem Bach-Zelewskiho (od listopadu 1941 své původní polsky znějící příjmení nepoužíval), prohlásil Himmler za bojovou oblast také vrchní úsek Čechy a Morava (SS-Oberabschnitt Böhmen-Mähren), který zahrnoval území Protektorátu a Sudetské župy. K. H. Frank se proti tomu ohradil dálnopisem z 30. 7. 1943, kde uváděl, že situace v protektorátu vyžaduje „jiný způsob potírání hnutí odporu než v okupovaných zemích“. O. SLÁDEK, *Ve znamení smrtihlava*, s. 49–52. Srov. WOLFGANG BENZ, HERMANN GRAML, HERMANN WEIß (ed.), *Enzyklopädie des Nationalsozialismus*, Stuttgart 1997, s. 636–637.

hlavně dostatečně rychle reagovat na narůstající partyzánskou aktivitu.²⁸⁵ Nevladatelnost situace přiznal Frank berlínským úřadům až v září 1944, kdy na Moravu již pronikla řada partyzánských oddílů ze Slovenska.²⁸⁶

Konfrontace s malými partyzánskými jednotkami, které se rychle přesouvaly, vedla představitele nacistického bezpečnostního aparátu již od jara 1944 k navazování úzké spolupráce mezi jednotlivými bezpečnostními složkami a vytváření speciálních jednotek. Roty ke zvláštnímu použití, které vznikly již počátkem roku 1944 jako první mobilní jednotky bez pevného prostoru působení při ochranné policii (Schupo) v Holešově a Moravské Ostravě, nestačily na úkoly zvýšené ostrahy hranic. Od jara 1944 byly sloučeny v operační oddíl s jednotným velením ochranné policie a úzce spolupracovaly s pořádkovou policií a protektorátním četnictvem. Přestože jejich nezkušení příslušníci zpočátku nepředstavovali pro partyzány reálné nebezpečí, došlo do října 1944 k jejich dalšímu posílení a rozšíření jejich působnosti na celou oblast severovýchodního moravského pohraničí.²⁸⁷ Zvláštní bojové skupiny Waffen-SS, které měly být podle představ K. H. Franka hlavní posilou v boji proti partyzánům,

²⁸⁵ O. SLÁDEK, *Ve znamení smrtihlava*, s. 57. Srov.: V. ČERNÝ, *Protipartyzánské operace...*, s. 67–73.

²⁸⁶ O. SLÁDEK, *Ve znamení smrtihlava*, s. 79–80. Žádost o dodání posil pro posílení ostrahy moravsko-slovenské hranice ovšem neznamenal nikterak výrazný zlom ve Frankově přístupu, kterým dlouhodobě bojkotoval centrální nařízení. Některé rozkazy předával svým podřízeným až s několikaměsíčním zpožděním a naopak jim znemožňoval odesílat do Berlína hlášení o výskytu band, takže vznikl dojem „jako by tam [v Protektorátu, pozn. JM] vůbec žádné bandy nebyly a v důsledku toho by mohly být také jednotky policie staženy“, jak Frankovi sdělil v listopadu 1944 SS-Brigadeführer Ernst Rode, zastupující tehdy von dem Bach-Zelewskiho. Řídící štáb pro potírání band, který měl fungovat již od listopadu 1943, Frank zřídil až na opětovný rozkaz k 15. 4. 1945, kdy již na Moravě probíhaly frontové operace a spadala tedy do bojového pásma. Srov.: *Ibidem*, s. 52–55.

²⁸⁷ Roty ke zvláštnímu použití (Kompanien zur besonderen Verwendung, ZbV) v Moravské Ostravě a Holešově byly motorizované a dobře vyzbrojené jednotky o síle mezi 140 až 150 muži, které spadaly do svazku pořádkové policie (Ordnungspolizei, Orpo). Z rozhodnutí inspektora uniformované protektorátní policie a velitele policejního pluku SS 21, plukovníka četnictva Georga Attenbergera z 26. 5. 1944 byly sjednoceny v operační oddíl pod velením kapitána Schupo Paula Mietheho (Einsatzkommando Miethe) s celkem deseti stíhacími oddíly (Jagdkommando) rozmístěnými v okolí Frýdku. Oddíl byl k 20. 8. 1944 posílen další rotou policejního pluku SS 21 a převeden po velení SS-Sturmbannführera a majora četnictva Rudolfa Ruhsama, který rozšířil činnost o dalších 5 stíhacích oddílů na území okresů Vsetín a Valašské Meziříčí. Konečně byla na východní Moravu převelena 8. října 1944 6. rota policejního pluku SS 21 pod velením kapitána Schupo Burgera (Einsatzkommando II Burger), která měla zabezpečit okresy Zlín, Uherské Hradiště, Uherský Brod a Hodonín. O. SLÁDEK, *Ve znamení smrtihlava*, s. 29, 58–63. Srov. V. ČERNÝ, *Protipartyzánské operace...*, s. 76–77.

byly v době po propuknutí protifašistického povstání převeleny na Slovensko.²⁸⁸ Na ochranu hranic se Slovenskem byly nakonec k venkovní službě gestapa – hraničnímu komisariátu ve Zlíně postupně od září do října 1944 přiděleny speciální protipartyzánské oddíly ke zvláštnímu použití (ZbV-Kommandos).²⁸⁹ Ačkoliv není jasná přesná příčinná následnost, lze přesto konstatovat, že od října 1944 docházelo k simultánní eskalaci násilí mezi partyzány a represivními složkami. Konsolidované partyzánské jednotky prováděly kromě narůstajícího počtu sabotáží nově také přepady četnických stanic, při kterých překvapenému personálu víceméně bez boje odebírali výzbroj a výstroj. Rozčarování velitelé přiměli část mužstva ke kladení odporu a prohlubování spolupráce mezi četnictvem a operačními oddíly pořádkové policie, což mělo za následek zostřování represe a narůstající počet obětí.²⁹⁰

Oddíly ke zvláštnímu použití byly speciálně vycvičené a vyzbrojené mobilní bezpečnostní jednotky, vzniklé dlouhodobou specializací operačních skupin (Einsatzgruppen) na okupovaných územích východní fronty, jejichž velitelé a mužstvo měli nenahraditelné zkušenosti s bojem proti hnutí odporu a partyzánům v celé Evropě (kromě jižní Ukrajiny především z Jugoslávie a Francie).²⁹¹ V čele zlínského štábu pro potírání band stanul SS-Obersturmbannführer a vrchní

²⁸⁸ Na základě rozkazu K. H. Franka vytvořil velitel Waffen-SS Čechy a Morava SS-Gruppenführer Carl von Pückler k 11. 8. 1944 zvláštní bojovou skupinu (Sonderkampfgruppe) Schill v celkové síle cca 2.200 mužů. Koncem srpna byla následována zvláštní bojovou skupinou Ohlen v síle dalších 3.000 mužů. O. SLÁDEK, *Ve znamení smrtihlava*, s. 44–46.

²⁸⁹ Na Frankovu zoufalou žádost přidělil velitel Říšského bezpečnostního úřadu (RSHA) Ernst Kaltenbrunner veliteli bezpečnostní policie a SD (Sipo a SD) v Praze Erwinu Weinmannovi oddíly ke zvláštnímu použití (ZbV-Kommandos) bezpečnostní policie 1 a 9, a 24 tvořený příslušníky polní policie, které se uvolnily po bleskovém vyklizení Francie. O. SLÁDEK, *Ve znamení smrtihlava*, s. 79–86. Ve Zlíně z nich byl utvořen Štáb pro potírání band oddílů pro zvláštní použití (Bandenbekämpfungsstab der ZbV Kommandos). V. ČERNÝ, *Protipartyzánské operace...*, s. 92.

²⁹⁰ V. ČERNÝ, *Protipartyzánské operace...*, s. 86–87. Dále srov. zde foto 7–8, s. 333.

²⁹¹ Operační skupiny (Einsatzgruppen) byly mobilní jednotky bezpečnostní policie a bezpečnostní služby (Sipo a SD), které byly nasazeny při obsazování Polska (Einsatzgruppen I–VI) a při východním tažení byly přiděleny pod velení armád Sever a Střed (Einsatzgruppen A–C) a Vrchnímu armádnímu velení 11 na pobřeží Černého moře (Einsatzgruppe D). Mezi jejich úkoly patřilo mimo jiné zjišťování a vyvražďování politických nepřátel na frontovém území a v zázemí, definovaných na základě rasových (Židé, Romové a Sintí) a dalších (určité skupiny válečných zajatců, duševně postižených atd.) kritérií. W. BENZ, H. GRAML, H. WEIß (ed.), *Enzyklopädie des Nationalsozialismus*, s. 440–441. Michael Burleigh líčí jejich nasazení následovně: „Čtyři mobilní Einsatzgruppe A, B, C, D, posílené muži ze záložních policejních praporů 9 a 3, vraždily dospělé židovské muže (tvořili 90 procent jejich obětí) už od začátku ruského tažení. Dodatečně byly do Velitelského štábu reichsführera SS nasazeny ještě další prapory pořádkové policie a jednotky místního obyvatelstva složené z baltických či ukrajinských milic, pověřených i zabíjením žen a dětí.“ MICHAEL BURLEIGH, *Morální dilema*, Dějiny druhé světové války, Praha 2016, s. 446.

vládní rada Bruno Müller, který měl rozsáhlé zkušenosti, mj. z východní fronty. Jeho kariérní postup, při kterém střídal administrativní funkce v zázemí s bojovým nasazením na frontě, nabourává představu o „pachatelích od psacího stolu“, kteří si za administrativními úkony nepředstavovali konkrétní vražedné důsledky.²⁹² Velitelé středního řádu, kteří operovali na různých místech Evropy, si naopak reálných důsledků svých rozhodnutí museli být velmi dobře vědomi. Müller velel například v roce 1939 operačním oddílům (Einsatzkommando) vraždícím Židy ve městě Jaroslavi v okupovaném Polsku. Po krátké administrativní pauze na berlínské bezpečnostní centrále (RSHA) velel zvláštnímu oddílu 11b (Sonderkommando 11b), který se jako součást operační skupiny D pod velením SS-Gruppenführera Otty Ohlendorfa podílel na masakrech civilního obyvatelstva na jižní Ukrajině. Zkušenosti z prostředí, v němž se později rozvíjela specializovaná taktika boje proti „bandám“, mu pravděpodobně zajistila následně převelení do Chorvatska, Francie a také na Moravu.²⁹³ Neznalost místních poměrů Brunno Müller do konce října 1944 překonal úzkou spoluprací s gestapem, které mělo za využití všech dostupných vyzvědačských metod jeho oddíly nasměrovat k partyzánům. Podmínky, za kterých příslušníci oddílů ke zvláštnímu použití působili na Moravě, se nelišily od bojových zón východní fronty. Na počátku listopadu 1944 informoval Müller všechny nižší velitele, že po telefonickém schválení návrhů K. H. Frankem mohou být prováděny exemplární popravy bez soudu. Vyvražďování protivníků bez soudu, eufemisticky nazývané jako „mimořádné zacházení“ (Sonderbehandlung), v podstatě zavádělo nad územím, kde se vyskytovali partyzáni, resp. v moravské části tzv. Protektorátu, výjimečný stav.²⁹⁴

²⁹² Bruno Müller představuje typ pachatele na pomezí mezi pachateli od psacího stolu a přímými pachateli, mezi plánovači a vykonavateli masového vraždění, kteří neudělovali pouze instrukce, ale také se přímo na místě přičiňovali o to, aby praxe odpovídala idejím. Srov. KLAUS-MICHAEL MALLMANN, GERHARD PAUL (eds.), *Karrieren der Gewalt*, Nationalsozialistische Täterbiographien, Darmstadt 2005, s. 18.

²⁹³ Bruno Müller (1905–1960) byl velitelem operačního oddílu 2/I, který se nacházel 25. 9. 1939 v Jaroslavi na Sanu, když byly stovky jeho židovských obyvatel vyhnány ze svých domovů a nuceny překročit řeku San, kde jich část utonula a řada byla postřelena. V roce 1939 se podílel na zatýkání polské inteligence v rámci „Sonderaktion Krakau“. V letech 1940 až 1941 byl v čele referátu III B 4 „Einwanderung, Umsiedlung“ (Imigrace, přesídlení) RSHA v Berlíně, odkud byl s vedoucím oddělení Otto Ohlendorfem přidělen k operační skupině D, které padlo za oběť do konce roku 1941 přes 90 tis. civilistů. V roce 1944 byl přidělen k operační skupině E v Chorvatsku a před příchodem do českých zemí byl přidělen k velitelské bezpečnostní policii a SD (KdS) v Rouenu ve Francii. M. WILDT, *Generation des Unbedingten*, s. 463–464, 482, 939.

²⁹⁴ Níže uvedený rozkaz předal K. H. Frank 3. 11. 1944 prostřednictvím velitele bezpečnostní policie v Praze Erwina Weinmanna veliteli brněnské vedoucí úřadovny gestapa SS-Obersturmbannführerovi a

„Jako odstrašující prostředek proti banditům v pohraniční oblasti je nutno ihned podrobit zvláštnímu zacházení [Sonderbehandlung] větší počet banditů polapených v pohraniční oblasti, jakož i jejich pomahačů nebo osob, které uprchly z práce a o kterých se dá předpokládat, že se chtějí přidat k banditům a veřejně je pověsit v místech nebo v okolí míst, ve kterých se bandité dopustili přepadu. Popravení zůstanou veřejně viset na šibenici 48 hodin a budou nyní po patřičném oznámení hlídáni českým četnictvem, aby se v každém případě zabránilo jejich odříznutí.

*Povolení k provedení zvláštního zacházení si krátkou cestou vyžádejte osobně telefonicky u mne. Služebny v pohraniční oblasti je třeba výslovně upozornit na to, že z politického hlediska je žádoucí, aby v nejbližších dnech byl proveden větší počet takovýchto exekucí, a z tohoto důvodu má přestat předávání [dopadených osob] soudům.“*²⁹⁵

Do konce roku 1944 se dotvořil kombinací orgánů pořádkové (četnictvo a Schupo) a bezpečnostní policie (Sipo a gestapo), resp. jejich operačních oddílů, potlačovací aparát v podobě, ve které následně provedl řadu protiofenzívních akcí proti 1. čs. partyzánskému oddílu Jana Žižky a dalším partyzánským jednotkám na východní Moravě. Narůstající efektivita spolupráce mezi výzvědnými a represivními složkami umožnila v tomto prostoru provedení rozsáhlých pátracích akcí, při nichž docházelo k uzavírání rozsáhlých oblastí, kde byl následně vyhlášen výjimečný stav se zákazem vycházení. Mimořádná správní opatření, povolující užití těch nejbrutálnějších metod, vedla k řadě zatýkání, brutálních výslechů, exemplárních poprav a mnohým rozsudkům smrti, kterými bylo postiženo především civilní obyvatelstvo domněle nebo

vládnímu radovi Ernstu Rennauovi a právě Bruno Müllerovi, který jej delegoval velitelům jednotlivých opěrných bodů, kterých bylo celkem 9, a byly rozprostřeny po celém území východní Moravy – od Starých Hamrů na severu až po Strážnici na jihu. Zajímavý byl opěrný bod ZbVK 24 ponechaný v Šumperku, kde měl napomáhat početně slabému gestapu v odtržené části pohraničí v potírání partyzánů v oblasti mezi Orlickými horami a Zábřežskou vrchovinou. Zde již 4. října 1944 provedli po schválení K. H. Frankem nedaleko rozhledny na vrchu Lázek u silnice na Cotkytli exekuci hajného J. Bartoše a dalších 2 osob za napomáhání partyzánům. O. SLÁDEK, *Ve znamení smrtihlava*, s. 81–83, 85–87.

²⁹⁵ Citace: O. SLÁDEK, *Ve znamení smrtihlava*, s. 87. Operační oddíly pořádkové policie vyvinuly od 22. 10. do 2. 11. 1944 na partyzánské jednotky a výsadky v oblasti východní Moravy tlak, který měl za následek první zatýkání. Na rozsáhlé pátrací akce a útoky reagovali partyzáni rozdělením na menší samostatně operující skupiny. K tomuto období srov. podrobněji V. ČERNÝ, *Protipartyzánské operace...*, s. 88–101. Gestapo provedlo na základě Frankova rozkazu první vlnu poprav, kterým v době od 5. 11. do 12. 11. 1944 padlo za oběť celkem 18 osob. Srov.: O. SLÁDEK, *Ve znamení smrtihlava*, s. 88–89.

skutečně napomáhající partyzánům.²⁹⁶ Na západní Moravě v oblasti Dražánské vrchoviny, Českomoravské vysočiny a Moravského Krasu čelila narůstající činnosti výsadku Jermak, který se snažil organizovat skrývající se uprchlé válečné zajatce, v této době pouze vedoucí úřadovna brněnského gestapa. Kromě sítě konfidentů nasazovala také provokatérské skupiny, jejichž činnost vedla hlavně k perzekuci obyvatelstva, ochotného těmto „partyzánům“ pomoci.²⁹⁷ K posílení bezpečnostních opatření v oblasti severozápadní Moravy a severovýchodních Čech došlo až na přelomu roku 1944 a 1945, kdy byly brněnskému gestapu přiděleny stíhací oddíly složené z příslušníků policejního pluku SS 21 a v Chrudimi vznikl zvláštní oddíl bezpečnostní policie (Sonderkommando der Sicherheitspolizei).²⁹⁸ V obou zmiňovaných oblastech se začaly

²⁹⁶ Průběh pátracích akcí v první polovině listopadu v Beskydech a Hostýnských vrších viz O. SLÁDEK, *Ve znamení smrtihlava*, s. 89–96. Největší pátrací akcí, do níž byla zapojena také 540. ZbV divize Wehrmachtu, nesla název Tetřev a byla provedena pod vrchním velením generálporučíka Hanse Windecka, vrchního velitele ozbrojených sil na Moravě, v době od 16. do 22. 11. 1944. V době od 8. do 24. 11. 1944 bylo dokonce přeloženo velitelství vyššího vůdce SS a policie K. H. Franka do Brna. Přes uzavření prostoru v celkové délce uzávěry 52 km a délku trvání celé akce měla pro nacistické bezpečnostní složky minimální výsledky. Ibidem, s. 98–110. Souběžně probíhala v oblasti Zubří a Zašové pátrací akce Tetřev. Ibidem, s. 110–115. Dále srov. V. ČERNÝ, *Protipartyzánské operace...*, s. 103–116. Do konce prosince probíhaly další pátrací akce v sousedních oblastech – v severní části Beskyd, kde došlo při místním jednání mimořádného soudu (Sondergericht) z Brna 14. 12. 1944 k vynesení 14 rozsudků smrti. Vykonány byly 16. 12. 1944 v Praze na Pankráci. Další operace probíhaly na jihu v Hostýnských vrších. O. SLÁDEK, *Ve znamení smrtihlava*, s. 125–132. V. ČERNÝ, *Protipartyzánské operace...*, s. 116–123. Souběžně s těmito akcemi provádělo rozsáhlé zatýkání gestapo, kterému odpadla povinnost žádat povolení k provádění „zostřeného výslechu“, což vedlo k rozsáhlému uplatňování drastického mučení již na venkovních služebnách. Přeživší byli převáženi do Kounicových kolejí v Brně, kde byli buďto bez soudu popraveni nebo později pokračovali do koncentračních táborů, nejčastěji do Mauthausenu. O. SLÁDEK, *Ve znamení smrtihlava*, s. 87, 96.

²⁹⁷ Zatýkání osob pomáhajících partyzánům, které vyprovokovala skupina vedená vrchním kriminálním asistentem Gerhardem Schrottem, proběhlo například v obci Kladky na Dražánské vrchovině 22. 12. 1944. K rozvoji partyzánského hnutí na severozápadní Moravě a působení provokatérských skupin srov. O. SLÁDEK, *Ve znamení smrtihlava*, 132–140. Provokatérské skupiny byly tvořeny zaměstnanci gestapa nebo konfidenty dobře ovládajícími český jazyk, kteří byli dále doplňováni např. sovětskými válečnými zajatci, zadrženými odpůrci sovětského režimu atp. Řada z nich měla před svým nasazením na Moravě široké zkušenosti s bojem proti partyzánům na východní frontě. Skupiny byly tři až pětičlenné, ale ke konci války narůstal počet jejich příslušníků až na několik desítek. O. SLÁDEK, *Ve znamení smrtihlava*, 84. V. ČERNÝ, *Protipartyzánské operace...*, s. 116–117.

²⁹⁸ V prosinci byl přidělen stíhací oddíl do Letovic a v lednu 1945 jej následovaly další tři roty II. praporu policejního pluku SS 21 přidělené do Brna. O. SLÁDEK, *Ve znamení smrtihlava*, 84. Zvláštní oddíl bezpečnostní policie v Chrudimi měl zajistit česko-moravskou hranici proti přechodu paradesantních skupin z Čech na Moravu, respektive proti šíření partyzánských skupin z Moravy dále do Čech. Oddíl byl utvořen z příslušníků gestapa a posílen o dvě roty z policejního pluku SS 20, rotu pohraniční ochrany,

již před koncem roku 1944 objevovat první případy, kdy partyzáni na narůstající tlak bezpečnostních složek reagovali exemplárními popravami udavačů nebo z jejich pohledu příliš agilních protektorátních četníků.²⁹⁹

* * *

Přibyslav

V oblasti Českomoravské vrchoviny provedl podobnou odvetnou akci proti četníkům oddíl Josefa Serinka, který působil v oblasti mezi Novým Městem na Moravě, Bystřicí nad Pernštejnem a Poličkou (obce Dalečín/Veselí, Věcov ad.). Na této události a následném vývoji jeho oddílu lze sledovat zásadní proměnu, kterou formující se partyzánské jednotky v zimě na přelomu let 1944 a 1945 v oblasti západní Moravy procházely. Příslušníci tuzemského odboje se k vlastní obraně již dříve sdružovali s uprchlými válečnými zajatci, s nimiž utvářeli ozbrojené bojové oddíly, které *chodily* po venkově a představovaly nejvyšší formu tuzemského ozbrojeného odboje. Jejich příslušníci byli od podzimu 1944 zařazováni do prvních organizovaných bojových akcí, v nichž získávali zkušenosti se zabíjením, čímž se z nich teprve stávali specialisté na násilí. Tyto partyzánské jednotky ve stadiu vzniku vystavil nacistický bezpečnostní aparát odvetným opatřením, která byla na nepoměrně vyšším stupni organizace, což zásadně proměňovalo prostředí, v němž partyzáni působili. Z rozptýlených lesních skupin, které měly svůj smysl především ve vlastní obraně svých členů, se stávaly opravdové bojové jednotky v zázemí nepřítele, které plnily jasně dané strategické rozkazy.³⁰⁰ Narůstající počet

vlasovecký oddíl SS a motorizovaný útvar protektorátní policie. Do čela byl postaven SS-Obersturmführer a kriminální komisař Paul Feustel, který disponoval sedmi stíhacími oddíly (Jagdkommando). O. SLÁDEK, *Ve znamení smrtihlava*, 148–150.

²⁹⁹ Na východní Moravě se příslušníci partyzánského oddílu Jana Žižky zaměřili na likvidaci skutečných i domnělých udavačů od počátku listopadu 1944, přičemž postupovali obdobným způsobem jako nacistické represivní složky, které popravené nechávali exemplárně viset na veřejnosti s cedulí „pomáhal jsem banditům“. Partyzáni umísťovali k zavražděným např. nápis „kdo bude zrazovat partyzány, každý tak dopadne“. V. ČERNÝ, *Protipartyzánské operace...*, s. 103, 113.

³⁰⁰ Jan Tesař tento proces popisuje následovně: „*Chodci* (jak je výstižně označuje Štainer-Veselý) se sdružují, hledají záchranu ve skupině a k tomu se ozbrojují, a chodí v poměrném bezpečí, protože se jim raději vyhne obecní hlídka i rozumný protektorátní četník: nad nimi mají tito *chodci* převahu – čehož ostatně ti z nich, kteří nejsou tak šlechtitní a rozumní jako Serinek, nejednou zneužijí k teroru proti vesničanům. [...] Z hlediska struktury a etologie je to nejvyšší forma organizace, kterou si vypracoval český odboj – ne docela samostatně, nýbrž teprve s pomocí ruských vojáků uprchlých z německého zajetí, kteří v českém odboji hledali záchranu a sami se stali vojáky československými.“ [zdůraznění v originále, pozn. JM] J. SERINEK, J. TESAŘ, *Česká cikánská rapsodie*, II. sv., Komentáře ke vzpomínkám Josefa Serinka, s. 452–453. Zmiňovaný teror proti vesničanům by spadl do typologické kategorie oportunismu, která je

příslušníků a koordinace těchto jednotek se odrážela ve zvyšující se významnosti bezprostředního poškozování, takže jimi prováděné násilné akty přecházely typologicky z kategorie rozptýlených útoků do koordinované destrukce. Dorovnávaly tedy převahu nacistického panství a při střetech s jeho ozbrojeným aparátem se typologicky jednalo o *vražedné zápasy* dvou skupin specialistů na násilí, které definitivně převládly v závěrečné fázi války.³⁰¹ Samozřejmě, že se postavení partyzánů téměř po celou dobu výrazně odlišovalo od zajištěného, vyzbrojeného a vycvičeného nacistického potlačovacího aparátu. Získávali ale zkušenosti a učili se efektivně využívat konfrontační napětí proti nepříteli. Odvetná akce mužů ze Serinkova oddílu 26. října 1944 na četnících v Přibyslavi označovala teprve počátek této významné proměny partyzánského násilí. Na jejím konci ovšem partyzáni byli plnohodnotnými specialisty na násilí, kteří zároveň získávali bojovou převahu.

Situace na bojištích v létě 1944 výrazným způsobem aktivizovala domácí odboj, v jehož rámci se generál Vojtěch Luža snažil ve středních Čechách organizovat rozsáhlou bojovou akci, která měla vyvrcholit v protifašistickém povstání. Samotné okolnosti jeho zavraždění ovšem ukazují, v jak svízelné situaci se odbojové organizace nacházely. Po zahájení rozsáhlé akce gestapa v ilegální organizaci svazu dobrovolných hasičů byl Vojtěch Luža donucen 13. září 1944 bez dostatečného zajištění odejít zpět na Vysočinu. Poté, co 2. října 1944 marně hledal spolu s poručíkem Josefem Korešem přístřeší před lijákem u obyvatel a starosty obce Hřiště u Přibyslavi, byl přivolanou četnickou hlídkou v místním hostinci zastřelen. O celé situaci není mnoho známo a motivace jednotlivých aktérů zůstaly samozřejmě podobně zahalené tajemstvím, lze tedy jen konstatovat, že každý vykonal *pro jistotu* více, než bezpodmínečně musel.³⁰² K podobnému závěru dospěli

s partyzánským způsobem boje ve všech jeho podobách úzce spojena jako vedlejší jev hlavního konfliktu. Oproti rozptýleným útokům je oportunismus charakteristický vyšší významností poškozování, oproti koordinované destrukci zase nižší mírou koordinace násilných aktérů. Srov. CH. TILLY, *Politika kolektivního násilí*, s. 133.

³⁰¹ Srov. CH. TILLY, *Politika kolektivního násilí*, s. 24–25, 107, 170.

³⁰² „V první chalupě požádali, zda se mohou ukrýt před lijákem a usušit. Ten dobrý chudý lid je vyhnal (a oni nevěděli, že mají vytáhnout pistole a nepustit babky z domu). Poslali je za starostou [...] Tolik je jasné, že předložili své naprosto nezávadné legitimace, takže i zbabělec, pokud nebyl vstřícným horlivcem, by měl svoje bezpečné alibi, k ničemu jinému nebyl okupanty zavázán. Starosta je poslal do hostince a za čtvrt hodiny nato uvědomil četníka, který se náhodou v obci objevil, o přítomnosti dvou podezřelých. Četník mohl jít (pro vlastní alibi) do hospody na prohlídku a byl by se spokojil s doklady v řádném stavu. Ale on si vyžádal ze stanice posilu a počkal na ni, načež tři četníci vtrhli do hostinské místnosti s připravenými pistolemi a výzvou „ruce vzhůru!“. Luža věren svému rozkazu, že bude trestán každý důstojník, který se vzdá bez boje, zahájil palbu a padl smrtelně zasažen; těžce zraněnému Korešovi se podařilo vyběhnout, ale po pár metrech nemohl dál, sám si přiložil pistoli k spánku.“ [zdůraznění

zhruba do týdne od této události také představitelé odbojové sítě, kteří přijali návrh generálova syna Radomíra Luži na přípravu trestné výpravy proti četníkům a starostovi. Provedením celé akce byl určen Josef Serinek³⁰³, kterému podplukovník Josef Svatoň zajistil výzbroj, základní průzkum terénu a pověřil ho sestavením přepadové skupiny.³⁰⁴ Ze skupin vojáků roztroušených po zemljankách a dalších úkrytech musel Serinek nejprve vybrat vhodné účastníky. Dalším důležitým prvkem, který poukazuje na tehdy aktuální stav partyzánské organizace, bylo obnovení kázně mužstva. To se stalo prvním nutným Serinkovým krokem k přípravě bojové akce, ještě před samotným výběrem vojáků: „*Když jsme tam přišli [...] měli sice venku stráž, myslím, že to byl ten Kalmyk, žaloval, že jsou furt opilí a dělají rámus. [...] Přišli jsme tam, byli skutečně opilí, Švec hrál na harmoniku – scházely tam jenom ženské, aby to tam bylo jako v baru. [...] Dal jsem jim domluvu, že o nich nebylo slyšet nic dobrého. [...] Uznali sami, že chybili, a nechal jsem je do rána.*“³⁰⁵ Následující den seznámil vojáky s rozkazem, který jim byl určen a nechal jim delší čas na rozmyšlenou, až nakonec vybral z těch odvážných ty podle jeho názoru nejzkušenější.³⁰⁶ Také další kroky – jako přerozdělení a doplnění výstroje a výzbroje, nákup

v originále, pozn. JM] J. SERINEK, J. TESAŘ, *Česká cikánská rapsodie*, II. sv., Komentáře ke vzpomínkám Josefa Serinka, s. 303–304. K působení Vojtěcha Luži v odboji dále srov. VLADIMÍR ČERNÝ, PETR KOPEČNÝ, FRANTIŠEK VAŠEK, *Legenda bez legend*, Životní osudy armádního generála Vojtěcha Borise Luži (1891–1944), Brno 2004, s. 33n.

³⁰³ Konspiračním jménem „Černý“, nazývaný též „Černý partyzán“, srov. J. SERINEK, J. TESAŘ, *Česká cikánská rapsodie*, II. sv., s. 307.

³⁰⁴ Srov. podrobnou rekonstrukci událostí mezi zavražděním generála Luži počátkem října a samotnou odvetnou akcí na konci října 1944, ve které Jan Tesař zhodnocuje také panující situaci v odboji, J. SERINEK, J. TESAŘ, *Česká cikánská rapsodie*, II. sv., 300–314. Klíčovým faktem je, že představitelé ozbrojeného odboje – jmenovitě především podplukovník Josef Svatoň – byli zaměstnáni organizací převzetí hromadných dodávek zbraní, které jim byly přislíbeny londýnským MNO, avšak nikdy nebyly provedeny. Srov. ibidem, s. 308, 311.

³⁰⁵ J. SERINEK, J. TESAŘ, *Česká cikánská rapsodie*, I. sv., Josef Serinek, *Vzpomínky*, s. 203–204. Srov. J. SERINEK, J. TESAŘ, *Česká cikánská rapsodie*, II. sv., s. 316, pozn. 19.

³⁰⁶ „Ráno jsem jim řekl, že byl zabit náš hlavní velitel, že jsem dostal rozkaz vybrat si šest dobrých a spolehlivých lidí. To jsem jim zvlášť zdůraznil, že jdeme na četnickou stanici vyvraždit a zahladit všechny stopy, a dva jiní že půjdou na starostu. To, že raněného musíme dorazit, jsem jim neřekl, poněvadž jsem před všemi o tom nechtěl mluvit, stačilo, abych to řekl až těm vybraným. [...] Tak jsem začal, jak se rozhodli – že se ale mají hlásit jenom vojáci, nevojáky že nechci. [...] Chtělo jich jít víc, ale odmítal jsem je, nejvíc ty mladé kluky, že neumějí střílet, [...] Chtěl jsem přesně šest lidí podle rozkazu, protože jsem si to představoval tak, že se ještě s nějakou svou další skupinou sejdeme, myslel jsem, že tam bude i Doubek [Svatoň, pozn. JM], nevěděl jsem, že tam jdeme sami. Potom jsem spálil Doubkův rozkaz, a o tom, že raněného odstřelíme, jsem jim ještě neřekl – to až cestou, aby nemohli couvnout.“ J. SERINEK, J. TESAŘ, *Česká cikánská rapsodie*, I. sv., s. 204–205.

černých gumových plášťů a nárameníků s hákovými kříži pro zmatení obecních hlídek, malování plakátů atd. – utvrzují představu o racionálním plánování celé akce.³⁰⁷ Přesto muselo být jak mužstvo, tak velitel velmi nejistí a plní pochyb:

*„Zatím jsem si nedovedl představit, jak to zkombinuji, ještě jsem nic takového nedělal, neměl jsem žádné takové zkušenosti, nedovedl jsem to naplánovat a napřed jim to vysvětlit, jak to provedeme. Odříct jsem to nemohl. Mně to bylo jedno, co se se mnou stane, ale jednalo se o ně.“*³⁰⁸

Osmičlenný partyzánský oddíl v čele s Josefem Serinkem a Nikolajem Bachmutským³⁰⁹ vyrazil z Veselí 23. října 1944 do Věcova, kde se k němu připojili Radomír Luža a Jan Sec. Dále pokračovali 25. října 1944 v deset hodin večer na Přibyslav. Průvodcem se stal Radomír Luža a vojenským velitelem akce proti četnické stanici byl pravděpodobně Josef Serinek. Výpravu nicméně provázely kompetenční spory minimálně mezi těmito dvěma, což jí od počátku vtisklo poměrně chaotický ráz.³¹⁰ Celkový zmatek se ještě prohloubil, když se Radomír Luža rozhodl pokračovat s oddílem do Přibyslavi s tím, že starostu v Hřišti popraví na zpáteční cestě. Teprve

³⁰⁷ J. SERINEK, J. TESAŘ, *Česká cikánská rapsodie*, I. sv., s. 205–207. Srov. J. SERINEK, J. TESAŘ, *Česká cikánská rapsodie*, II. sv., s. 319n., pozn. 30.

³⁰⁸ J. SERINEK, J. TESAŘ, *Česká cikánská rapsodie*, I. sv., s. 205.

³⁰⁹ Nikolaj Bachmutskij byl sovětský pilot a uprchlík ze zajateckého tábora, který se od roku 1943 skrýval v Koníkově na Vysočině a od roku 1944 byl spoluvévodcem Serinkovy skupiny. J. SERINEK, J. TESAŘ, *Česká cikánská rapsodie*, I. sv., s. 398.

³¹⁰ Jak velmi podrobně dokazuje Jan Tesař, nejedná se s největší pravděpodobností o pouhý dojem, způsobený rozdílným „vzpomínáním“ účastníků. Spíše právě naopak – rozdílné vzpomínání Josefa Serinka a Radomíra Luži, kteří jeden druhého upozadují, naznačuje jednak rozdílné prožívání celé situace, jednak nepřekonaný konflikt. Serinek vzpomíná následující: „Řekl jsem jim jasně, že rozhodují já a každý, kdo jde na tu akci, že mě bude poslouchat. To platilo taky pro Nikolaje, protože dva nebo čtyři poroučet nemohou. Všichni, i Luža, s tím souhlasili. Byli ke mně přiděleni, tak spadali pode mne, museli se podrobit.“ [zdůraznění v originále, pozn. JM] J. SERINEK, J. TESAŘ, *Česká cikánská rapsodie*, I. sv., s. 206–207. Srov. komentář Jana Tesaře: „Zde je důrazně vysloven velitelský nárok, proti Nikolajovi i Lužovi. Tomu protichůdný je stejně důrazně a opakovaně vyslovovaný nárok Radomíra Luži. Řekněme, že pravdivé jsou obě verze, a výsledek právě tomu odpovídá a o tom svědčí.“ J. SERINEK, J. TESAŘ, *Česká cikánská rapsodie*, II. sv., s. 321, pozn. 35. Dále: „Nemůžeme vědět, jak zněl písemný rozkaz poslaný Radomírovi a zda podle něho byl velitelem ustanoven Serinek, Radomír, anebo Bachmutskij. Ze všech citovaných svědectví (s výjimkou Jana Hartmana) je patrné, že v jejich podání zůstává Radomír při přípravě přibyslavské akce v pozadí. To je ovšem důkazem ne o znění rozkazu, ale o tom, **jak byl Luža mladší vnímán**. Což je ostatně v souladu s příslušnou částí jeho pamětí, jejich náplní je zápas o vlastní prosazení ve stínu autoritativního otce a tvrdých, ostřílených mužů.“ [zdůraznění v originále, pozn. JM], ibidem, s. 313. Srov. také podrobný rozbor nevyjasněných kompetencí ibidem, s. 314, pozn. 8; s. 316, pozn. 24. A pravděpodobného složení přepadové skupiny ibidem, s. 317n, pozn. 26.

po příchodu do Přibyslavi seznámil Serinek přítomné s rozkazem, že ranění musejí být zastřeleni, a předestřel plán celé akce, ve kterém ovšem počítal pouze se svým oddílem.³¹¹ Radomír Luža naproti tomu průběh událostí v Přibyslavi po válce popsal následovně: „V městě samém jsme čekali asi půl hodiny, než se frekvence na náměstí, kde byla také stanice, uklidní, načež přesně ve 20 hod. jsme vkročili do stanice, kde jsme postupně zajistili 5 četníků, které jsme po výsledku, provedeném mnou, zastřelili, takže úderem 21. hodiny jsme se dali na zpáteční cestu.“³¹² Podobně ideálním způsobem by probíhala přepadová akce, provedená specialisty na násilí, kteří by za sebou bývali měli desítky nebo dokonce stovky zavražděných – těmi ovšem Serinkův oddíl dosud nebyl. Podařilo se jim sice opravdu nepozorovaně projít městem, vklouznout otevřenými dveřmi do domu a lstí proniknout až do služebny, kde postupně shromáždili pět četníků – aniž by věděli, jestli mají všechny.³¹³ Vyčerpání z pěší cesty dlouhé přibližně pět desítek kilometrů spolu s prodlužujícím se chaotickým výsledkem četníků, kteří se hájili jako dobří vlastenci a samozřejmě se nechtěli k ničemu přiznat, ještě zvyšovalo narůstající konfrontační napětí.³¹⁴ K jeho uvolnění došlo ve sklípku, kde Josef Serinek s Nikolajem Bachmutským pokračovali ve výsledku, když první nervózní výstřel spustil zběsilou palbu. Nevládnutá situace plně ovládla Serinkův oddíl, což uvolnilo potlačovanou zuřivost a vyústilo masakrem:

³¹¹ Jan Tesař považuje rozhodnutí Radomíra Luži za zásadní komplikaci, která celou odvetnou akci proměnila v neřízený masakr. Srov. J. SERINEK, J. TESAŘ, *Česká cikánská rapsodie*, II. sv., s. 322n, pozn. 41. Josef Serinek vzpomínal na plánování přepadu v místě následovně: „Povídám, poslechněte, neřekl jsem vám ještě, co říci musím: já sám že to ještě *nemám vyzkoušené*, nic takového *jsem ještě nedělal*, a že jsem dostal příkaz. Že to bude oboustranná střelba, že to bude tuhý boj, nevíme kolik jich tam je – někde tam byli *HitlerJugend* –, a že v případě, že bude někdo náš raněn, musíme ho zachránit, a když ne, tak ten, kdo bude u něj, musí ho zastřelit, ať je to kdokoli. [...] S Lužou jsem nepočítal, ten měl jít pro starostu a na tomto místě jsme se měli sejít po akci, na zahoukání. O ně *dva* já se vůbec nestaral, myslel jsem, že oni instrukce mají. *Rozkázal jsem také*, žádný že nesmí vůbec nic vzít, jen zbraně, že nejdeme na loupežnou vraždu.“ [zdůraznění v originále, pozn. JM] J. SERINEK, J. TESAŘ, *Česká cikánská rapsodie*, I. sv., s. 207–208. Srov. rozklad Jana Tesaře, který poukazuje na zpětnou racionalizaci tohoto rozhodnutí v pamětech Radomíra Luži, a k naplánování celé akce dodává: „Svatoň byl dobrý taktický velitel, patrně se však nedovedl vžít do duše mladého člověka, který už poznal všechny strážné života v ilegalitě a každodenní ohrožení, ale nenaučil se ještě zabíjet – neprodělal letský tábor.“ J. SERINEK, J. TESAŘ, *Česká cikánská rapsodie*, II. sv., s. 323–324, pozn. 42.

³¹² V. ČERNÝ, *Protipartyzánské operace...*, s. 131.

³¹³ K tomu srov. Serinkovo podání průběhu událostí: J. SERINEK, J. TESAŘ, *Česká cikánská rapsodie*, I. sv., s. 208–214.

³¹⁴ J. SERINEK, J. TESAŘ, *Česká cikánská rapsodie*, I. sv., s. 214. Srov.: J. SERINEK, J. TESAŘ, *Česká cikánská rapsodie*, II. sv., s. 331, pozn. 70.

„Obešel jsem Nikolaje, stoupl jsem si vedle něj a povídám, jestli se přiznají a řeknou, kdo střílel. Ten první, co se přiznal, se ptá: ‚Pánové, snad nás nebudete střílet?‘ Já, jak jsem držel tu bouchačku, řekl jsem, jestli bude mluvit. Nikolaj myslel, že už má střílet, a bouchl je, vypálil tři rány, a já už taky dvě, strhlo mne to. Svalili se, já to tak neměl v úmyslu, vzít tam tak ty nevinné, co tam byli, ale už to selhalo – na tom, že jsem zapomněl stanovit znamení.

*Já tam zůstal a povídám, ať toho Nikolaj nechá, ať jde nahoru a přivede jednoho po druhém, nejprve toho bubřinu. Ti tam byli úplně nehybní. Hnal ho dolů, a jak ho cpal, vyšla rána, byl by mě bouchl, vecpal ho dovnitř, tam jsem na něj ještě dvakrát bouchl, a potom ty dva další. Leželo to tam jako klády, některému krev z huby, z hlavy, všechno nehybně přes sebe, neměl jsem čas, ale pamatuji si to. [...] Tak Nikolaj vypálil dva zásobníky, já jeden, potom jsem tam poslal doktora, každý si ještě střelil, pak doktor zasalutoval a hlásil, že vše v pořádku, všichni mrtví.“*³¹⁵

Nadužívání síly (*Nikolaj vypálil dva zásobníky*) a vyvražďování přerůstající v kolektivní zábavu (*každý si ještě střelil*) jsou jasnými důkazy, že účastníci trestné výpravy se nechali plně ovládnout situačními silami, které by jako trénovaní specialisté na násilí naopak využívali ve svůj prospěch.³¹⁶ Změněný stav vědomí, který je zachvátil, vyjádřil ve struktuře svého vzpomínání mimoděk sám Serinek: „Už jsem si nesedl a byl jsem rozhodnut, už jsem nebyl člověk [...] – byl jsem rozhodnut, že ho zastřelím. [...] Všechno jsem dělal najisto, nevím, jak mně to mohlo přijít,

³¹⁵ J. SERINEK, J. TESAŘ, *Česká cikánská rapsodie*, I. sv., s. 214–215.

³¹⁶ Postupující panika jako důsledek nezvládnutého konfrontačního napětí vytváří absolutní situaci nezadržitelného násilí, které je charakteristické přehnaností a nadužíváním síly (*overkill, overshoot, overuse of force*) a z toho vyplývající převládající ukrutností, která je součástí většiny válečných brutalit v podobě masového vyvražďování rukojmí a civilistů, znásilňování a rabování. Srov. R. COLLINS, *Violence*, s. 80–85, 93–99. Také Radomír Luža označil Serinka s Bachmutským za *zcela amatérské zabijáky*. Jan Tesař na druhé straně uvádí, že Serinek si svého selhání byl velmi dobře vědom a jeho averze vůči Radomíru Lužovi pramenila především z toho, že Serinka ponížil do role kata: „Za podáním Lužovým cítíme snahu o chladný intelektuální odstup, kdežto zdánlivě surového Serinka, který začal líčením vzorně organizované akce, nakonec charakterizují tři výroky: ‚už jsem nebyl člověk‘, ‚strhlo mne to‘ a ‚selhalo to‘ – jakož i zmíněný eposový prvek trojitého selhání spouště (potřetí do živého), který podle mého prozrazuje nejdůležitější pravdu v hloubi.“; „I když pro to nemám důkaz *expressis verbis*, zdá se mi, že Serinek cítí pokoření, že mladý Luža si věc sice vymyslel, ale jeho zneužil jako kata: sám si ručičky nechtěl pošpinit, a jen proto se vyhnul tomu starostovi: nevyřčené pozadí příběhu.“ J. SERINEK, J. TESAŘ, *Česká cikánská rapsodie*, II. sv., s. 326n, pozn. 66; s. 333, pozn. 74.

to bylo, jako když mne někdo řídí. [...] Jako když mne něco strká.“³¹⁷ Přes nadmíru užitého násilí jeden z četníků útok přežil, a když se vzpamatoval, uvědomil okresní četnické velitelství v Novém Městě, které ještě ten večer ve spolupráci s gestapem celý čin začalo vyšetřovat. Serinkovu oddíl se podařilo shodou okolností lehce uniknout – jihlavské gestapo bylo zaměstnáno pátráním po seskoku skupiny Dr. Miroslav Tyrš v okolí Pelhřimova, hned další den byl v okolí Pardubic zaznamenán seskok oddílu Mistr Jan Hus – a celkově bylo zastoupení bezpečnostních jednotek na Vysočině na podzim 1944 ještě velmi slabé. Většina speciálních jednotek byla vázána na východní Moravě při přípravě pátrací akce Tetřev, což se ale mělo v následujících měsících rychle změnit.³¹⁸

Počátkem listopadu 1944 se Serinkovo napojení na původní odbojovou síť přerušilo zavražděním podplukovníka Josefa Svatoně a kapitána Eduarda Sošky gestapem v Pasekách u Proseče. Do původní bezvýchodnosti ale vstoupily sovětské organizátorské výsadky.³¹⁹ „*Asi za dvě minuty se objevili: chlupaté čepice, automaty, parašutistická ústroj, prošívané boty filcové a všecko vybavení.*“³²⁰ Takto Josef Serinek vzpomínal na setkání s částí výsadku Dr. Miroslav Tyrš, jehož příslušníci byli nuceni se rozprchnout hned po seskoku 25. října 1944 v blízkosti Pelhřimova.³²¹ Nikoliv náhodou splývá příchod sovětských partyzánů v Serinkově paměti s dalšími dvěma zásadními změnami, které společně utvářely zásadní proměnu partyzánského boje v zimě na přelomu let 1944 a 1945. Rozšiřující se partyzánské hnutí k sobě přitahovalo pozornost nacistických bezpečnostních složek, které byly od prosince 1944 významně posilovány. Narůstající přítomnost partyzánů spolu se zesilováním bezpečnostních opatření zhoršovala vztahy s venkovany, čímž se paradoxně zvyšovala možnost prozrazení a tím pádem také reálného ohrožení civilního obyvatelstva.³²² „*Když jsme přišli do Veselí, ubytoval jsem je už do zemljanky, a když Zemanová říkala, že lidi reptají, že chodíme veřejně a jsme tam pořád, tak jsem si řekl, že jim zavřu huby, aby nemluvili, a že je dáme k nim, aby přestali, že budou hned zticha.*“³²³ Do konce ledna 1945 postupně posilované četnické oddíly a vytvářené operační

³¹⁷ J. SERINEK, J. TESAŘ, *Česká cikánská rapsodie*, I. sv., s. 208, 212. Srov. R. COLLINS, *Violence*, s. 80–82.

³¹⁸ J. SERINEK, J. TESAŘ, *Česká cikánská rapsodie*, II. sv., s. 326n, pozn. 66; s. 331n, pozn. 70.

³¹⁹ K okolnostem Svatoňovy a Soškovy smrti srov. podrobný výklad J. SERINEK, J. TESAŘ, *Česká cikánská rapsodie*, II. sv., s. 324n, pozn. 76.

³²⁰ J. SERINEK, J. TESAŘ, *Česká cikánská rapsodie*, I. sv., s. 219.

³²¹ Srov. opět podrobný rozklad J. SERINEK, J. TESAŘ, *Česká cikánská rapsodie*, II. sv., s. 357n, pozn. 84.

³²² Srov. J. SERINEK, J. TESAŘ, *Česká cikánská rapsodie*, II. sv., s. 361, pozn. 91, 92.

³²³ J. SERINEK, J. TESAŘ, *Česká cikánská rapsodie*, I. sv., s. 220. Jan Tesař dále uvádí, že předpoklad udržení partyzánského hnutí na určitém území závisel především na vztazích s místními obyvateli. Pro období od listopadu do prosince 1944 uvádí, že vyživovací schopnosti venkova vůči partyzánům se dokonce

oddíly komplikovaly do té doby téměř bezstarostný pohyb partyzánů, kteří stále častěji využívali strategii, kterou ilustruje výše uvedený Serinkův citát.³²⁴ Vesnický kolektiv totiž na zvýšené partyzánské nebezpečí reagoval začleňováním potencionálně nespolehlivých (a tím pádem nebezpečných) jednotlivců a celých rodin do ilegálních aktivit.³²⁵

Do takto vystupňovaného napětí mezi partyzány a lokálními komunitami vstoupily nacistické bezpečnostní složky od konce ledna 1945 s organizovanými zátahy a provokatérskými oddíly, jejichž členové se za partyzány jen vydávali. Civilní obyvatelstvo, které jejich přítomnost nenahlásilo, bylo předáváno gestapu. Existující partyzánské jednotky byly lákány do pastí speciálních stíhacích oddílů, které využívaly partyzánský způsob boje a s nimiž se počátkem února 1945 setkal na Koníkově také Josef Serinek.³²⁶ Šestičlenná provokatérská skupina složená

přechodně zvyšovaly – až k mezní hodnotě cca 30 ilegalistů na 100 km². V této situaci byli partyzáni vyživováni proti výpomoci v hospodářství, z nichž byly totální válkou odčerpány pracovní síly. Postupně se ale z tohoto svazku s venkovskými společenstvími vymaňovaly a s postupující organizací si začaly získávat obživu na úkor nepřítele, což je důležitý krok tohoto přechodného období na cestě k partyzánské válce jara 1945. Srov. podrobněji J. SERINEK, J. TESAŘ, *Česká cikánská rapsodie*, II. sv., s. 373n, pozn. 7.

³²⁴ K posilování četnických oddílů srov. J. SERINEK, J. TESAŘ, *Česká cikánská rapsodie*, II. sv., s. 361n, pozn. 92; s. 392n, pozn. 40.

³²⁵ Jan Tesař k tomu dodává: „Celá následující pasáž je cenná jako charakteristika sociálních a lidských vztahů v malých dědkách uprostřed tehdy počínajících souvislých partyzánských oblastí. Je tu vysvětlen s touto válkou spojený teror proti vesničanům, používaný oběma bojujícími stranami. Dokonce sám starosta obce si přál, aby se postupovalo podle zásady nuceného vtažení nespolehlivých sousedů do ilegálních aktivit – aby tak byli právě oni před úřady kompromitováni a umlčeni, kdyby se jim snad zachtělo udávat.“ J. SERINEK, J. TESAŘ, *Česká cikánská rapsodie*, II. sv., s. 444, pozn. 13. V tomto konkrétním případě se nespolehliví sousedé této konvenci vzepřeli, čímž vystavili nebezpečí jak sebe tvář v tvář ostře vyzbrojenému partyzánskému oddílu, tak potencionálně celou obec – v případě, že by udali. Srov. také ibidem, pozn. 14. Dále srov. J. SERINEK, J. TESAŘ, *Česká cikánská rapsodie*, I. sv., s. 256: „Starosta souhlasil, že čtyři lidi vezme k sobě, ale jedině v případě, že někoho vezme i soused, to že jsou lidi nejistí. [...] Když jsme tam přišli, byli překvapeni. Já povídám, že potřebuji tři nebo čtyři lidi na nějaký den ubytovat. Oni, že to nepůjde, stará byla proti, mladá též proti. Tak jsem jim pověděl, že je tam dám, i kdyby oni sami museli se vystěhovat, protože oni se válejí a my bojujeme, a řekne-li někdo z nich něco, že je postřílíme. On se bránil, ať ho tedy zastřelíme, dělal rámus. My museli utéct, rámus byl na celou vesnici – že on nic nechce vědět a s ničím nic mít. Já na to, že se s ním nebudu bavit, a že když neotevře, že se mu tam vlámou.“

³²⁶ „Najednou přišel Dostál a hlásil, u Laštovičky že je tam ruský major, že chce s námi mluvit. Npor. Michalovi Labunský povídá, aby tam šel, sjednal to s ním. Večer žádný nepřichází zpět, ani Šedý, nikdo, všude klid. Povídám Jankovi, že se půjdeme podívat, [...] V baráku nic, už jsme vyšli zaklepat, [...] a tu on, že se tam mluví germánsky. A za chvíli na nás pustili dvě dávky a granáty.“ J. SERINEK, J. TESAŘ, *Česká cikánská rapsodie*, I. sv., s. 257–258. K taktice nacistických bezpečnostních složek srov. J. SERINEK, J. TESAŘ, *Česká cikánská rapsodie*, II. sv., s. 446n, pozn. 17; s. 453n, pozn. 26; s. 458–465, pozn. 27n.

z „vlasovců“ se usadila u jednoho z chalupníků, od něhož se dozvěděla o přítomnosti třech partyzánů v nedalekém stavení, na které večer 8. února 1945 zaútočila. Její příslušníci neměli tušení o přítomnosti celého partyzánského oddílu, jehož příslušníkům rozptýleným v jednotlivých chalupách se mezitím podařilo uprchnout.³²⁷ Přesto po převezení zadržených vesničanů, kteří partyzánům poskytovali podporu,³²⁸ do Nového Města na Moravě zburchovali falešní partyzáni oddíl ke zvláštnímu použití (ZbV-K 28) v Bystřici nad Pernštejnem, který ve spolupráci se stíhacím oddílem 5. roty policejního pluku SS 21 provedl v následujících dnech rozsáhlou pátrací akci. Šokující setkání s nebezpečím, v podobě provokatérů a speciálních oddílů prvním partyzánům na Vysočině doposud zcela neznámým, znamenalo zásadní zkušenost proměny charakteru partyzánské války.³²⁹

* * *

Oddíl ke zvláštnímu použití 28 pod velením SS-Hauptsturmführera kriminálního komisaře Herberta Kuky byl do severovýchodní části Českomoravské vrchoviny přesunut při reorganizaci bezpečnostních sil, při níž byly na protektorátní území v prosinci 1944 a lednu 1945 stahovány jednotky dříve působící na území Jugoslávie, Maďarska a částečně také Slovenska. Konkrétně Kukova jednotka ustupovala již od počátku dubna 1944 z Oděsy přes Rumunsko, Maďarsko a Slovensko.³³⁰ Zároveň došlo k reorganizaci a dalšímu posílení nově sjednocené bezpečnostní

³²⁷ Na bezpodmínečném ústupu z Koníkova trval velitel oddílu Dr. Miroslav Tyrš Ivan Andrejevič Labunskij, který byl s taktikou protipartyzánských oddílů na rozdíl od tuzemských partyzánů dobře seznámen. Labunskij působil před svým nasazením na protektorátním území v partyzánském hnutí na západní Ukrajině. J. SERINEK, J. TESAŘ, *Česká cikánská rapsodie*, I. sv., s. 410. K významu zkušeností sovětských velitelů srov. J. SERINEK, J. TESAŘ, *Česká cikánská rapsodie*, II. sv., s. 468n, pozn. 8.

³²⁸ Jedním z nich byl František Laštovička, který na Koníkově dlouhodobě poskytoval zázemí utečencům, od roku 1944 spolupracoval s pplk. Josefem Svatoňem na vytváření partyzánských oddílů. Dne 10. 4. 1945 byl zavražděn v plynové komoře v KT Mauthausen. J. SERINEK, J. TESAŘ, *Česká cikánská rapsodie*, I. sv., s. 411.

³²⁹ J. SERINEK, J. TESAŘ, *Česká cikánská rapsodie*, II. sv., s. 458; s. 460n, pozn. 29; s. 463; s. 467n, pozn. 6; s. 478, pozn. 26. Dále srov. O. SLÁDEK, *Ve znamení smrtihlava*, s. 184–185.

³³⁰ Přes částečné úspěchy byl Bruno Müller spolu s podřízeným oddílem ke zvláštnímu použití ZbV-K 1 odvelen počátkem prosince 1944 zpět na západní frontu, proti čemuž K. H. Frank ostře protestoval u Ernsta Kaltenbrunnera. V první polovině prosince 1944 byl na dřívější pozici ZbV-K 1 v Rožnově pod Radhoštěm s působištěm v oblasti severovýchodní Moravy převelen oddíl ke zvláštnímu použití ZbV-K 31 pod velením SS-Hauptsturmführera kriminálního komisaře Hanse Schradera, sestávající z příslušníků bezpečnostní policie a SD dříve sloužících v Bělehradě. Počátkem ledna 1945 následoval oddíl ke zvláštnímu použití ZbV-K 43, který byl od východu vytlačen postupující Rudou armádou. Pod velením SS-Sturmbannführera vládního rady Wernera Brandta se oddíl usídlil v Uherském Hradišti a rozvinul 4 opěrné body v oblasti jihovýchodní Moravy. V podobné době přišel rovněž Kukův oddíl ZbV-K 28, který

policie (gestapo, Kripo), která se měla zaměřovat na pátrání po partyzánech, zjišťování jejich úkrytů a podporovatelů a příprava bojových akcí proti nim, podobně jako operačních a stíhacích oddílů pořádkové policie určených jak k bojovému nasazení, tak k samostatnému pátrání a domovním prohlídkám.³³¹ Kromě organizovaných bojových akcí, jako byla ta výše popsaná na Koníkově a Dalečíně-Veselí, začaly takto rozšířené bezpečnostní jednotky ve spolupráci s posíleným místním četnictvem pravidelně hlídkovat v obcích, na silnicích a v terénu, pročesávaly lesy a namátkově kontrolovaly osaměle stojící objekty (hájenky, boudy na pasekách apod.). Extrémní výslechová praxe prováděná obzvláště brutálním způsobem přímo oddíly ke zvláštnímu použití (ZbV-K) a kombinovaná s narůstajícím počtem mimosoudních poprav v rámci „zvláštního zacházení“, zavedenými již v předcházejícím období, se dále stupňovala.³³² Navzdory narůstajícímu teroru nacistických bezpečnostních složek činnost partyzánských jednotek s blížícím se jarem neustále narůstala. Útoky na četnické stanice se v průběhu prosince 1944 a ledna 1945 objevovaly s čím dál větší intenzitou ve všech partyzánských oblastech. Posilování strážního personálu německými četníky jim nedokázalo zabránit a zvyšující se odpor měl naopak za následek stále častější těžká zranění a úmrtí.³³³

dříve působil ve Francii, Sovětském svazu, Rumunsku a Maďarsku, odkud byl v polovině ledna převelen do Letovic s opěrnými body v Bystřici pod Pernštejnem a Novém Městě na Moravě. Do oblasti Sudetské župy v Novém Jičíně s opěrným bodem na protektorátním území v Brodce u Prostějova zasahovala činnost oddílu ke zvláštnímu použití ZbV-K 27, který operoval při potlačování protifašistického povstání na východním Slovensku a od sklonku roku 1944 se před postupující Rudou armádou přesouval západním směrem. Beze změny zůstalo působení oddílu ZbV-K 24 se sídlem ve Valašských Kloboukách. O. SLÁDEK, *Ve znamení smrtihlava*, s. 152–156. K ZbV-K 27 srov. LENKA ŠINDELÁŘOVÁ, *Einsatzgruppe H, Působení operační skupiny H na Slovensku 1944/1945 a poválečné trestní stíhání jejich příslušníků*, Praha 2015, s. 71.

³³¹ V rámci bezpečností policie byly nově v polovině ledna 1945 zřízeny dvě venkovní stanice gestapa (Aussenposten) v jihovýchodní části Českomoravské vrchoviny, konkrétně ve Velkém Meziříčí a Třebíči. Do čela brněnské řídící úřadovny gestapa byl nově jmenován SS-Sturmbannführer Johann Kraus, působící do té doby na území okupovaného Polska v Krakově, odkud s ním přišla část tamějších úředníků. Pořádková policie přeformovala jednotky policejního pluku SS 21, jehož I. prapor se usídlil v Rožnově pod Radhoštěm s operačním územím na severovýchodní Moravě, kde spolupracoval s Operačním oddílem I Ruhsam. V severovýchodní části Českomoravské vrchoviny sídlil v Letovicích II. prapor policejního pluku SS 21, jehož jedna rota se sídlem v Uherském Brodě operovala také na jihovýchodní Moravě, kde spolupracovala s Operačním oddílem II Burger. O. SLÁDEK, *Ve znamení smrtihlava*, s. 156–162. K reorganizaci bezpečnostních složek včetně posilování četnictva srov. V. ČERNÝ, *Protipartyzánské operace...*, s. 135–140.

³³² O. SLÁDEK, *Ve znamení smrtihlava*, s. 157, 166–168.

³³³ Ke konkrétním případům srov. V. ČERNÝ, *Protipartyzánské operace...*, s. 143–146.

V přísně organizované podobě přetrvávala činnost svazku bezpečnostních jednotek proti partyzánům od ledna až do března 1945, přičemž svého vrcholu dosahovala na východní, jihovýchodní a západní Moravě v průběhu února 1945. Na východní Moravě probíhaly od ledna 1945 dále rozsáhlé pátrací akce v oblasti Moravskoslezských Beskyd, Hostýnských a Vsetínských vrchů. Zaměřovaly se proti neustále se rozrůstající partyzánské síti 1. československé brigády Jana Žižky, která se v té době již členila na čtyři samostatné oddíly. V oblasti jihovýchodní Moravy se nacistické složky střetávaly s partyzánskými jednotkami, které se buďto odštěpily od Žižkovy brigády nebo přecházely po zatlačení povstalců do hor ze Slovenska na Moravu.³³⁴ Nejintenzivnější pátrací a bojové akce probíhaly proti rozptýleným skupinám, které na sebe v prostoru severovýchodní části Českomoravské vrchoviny navázaly jednotlivé skupiny organizátorského výsadku Jermak. Již v lednu 1945 byly jednotlivě zasaženy organizovaným postupem stíhacích oddílů bezpečnostní policie (*Jagdkommando* v Letovicích), které ve spojení s Kukovým oddílem ke zvláštnímu určení (ZbV-K 28) přešly do rozsáhlé ofenzivy. Nacistické bezpečnostní složky získávaly stále podrobnější informace jak na základě zjištění konfidentů a provokatérů, tak v důsledku zostřených výsledků zadržených partyzánů a jejich podporovatelů. Na jejich základě podnikly sérii provokací a následných zátahů, jejichž výsledkem bylo v únoru 1945 přechodné ochromení činnosti či dokonce likvidace celých partyzánských skupin.³³⁵ Přes

³³⁴ Štáb brigády Jana Žižky se pod tlakem pokračujících organizovaných operací na přelomu prosince 1944 a ledna 1945 přechodně stáhl několik desítek kilometrů jihovýchodním směrem do oblasti Vizovické vrchoviny (Prlov, Seninka, Valašská Polanka). Od ledna 1945 však dále operovala v rozsáhlé oblasti jihovýchodní a východní Moravy, kde docházelo k častým střetům jednotlivých menších skupin s bezpečnostními složkami. Ke konkrétním případům srov. V. ČERNÝ, *Protipartyzánské operace...*, s. 146–148, 163–169. O. SLÁDEK, *Ve znamení smrtihlava*, s. 169–171, 191–196.

³³⁵ Nacistickým složkám se podařilo již v lednu 1945 zaútočit na bunkr skupiny Jermak v Nýrově a kompletně zlikvidovali výsadek skupiny Komenský (dříve identifikované jako výsadek Olexa Borkaňuk), který dopadl v noci z 21. na 22. 1. 1945 na území Sudetské župy přibližně 10km jižně od Svitav. Sedm z osmi příslušníků tohoto výsadku, o jehož pohybu byly nacistické bezpečnostní složky informovány místním obyvatelstvem, bylo 25. 1. 1945 u Křenova povražděno. Vypjatá atmosféra způsobená nacistickými provokatéry se odrazila také na osudu příslušníků výsadku Luč, kteří byli partyzány Jermaku v Osikách považováni za provokatéry gestapa a 17. 2. 1945 zavražděni. Srov. O. SLÁDEK, *Ve znamení smrtihlava*, s. 173–174, 176–177. V. ČERNÝ, *Protipartyzánské operace...*, s. 157–160, 162–163. V dalším postupu proti Jermaku spolu s Třetí údernou rotou, domácí skupinou ozbrojeného odboje rozvíjející pod vedením Milana Genserka intenzivně svoji činnost od ledna 1945 v oblasti Dražanské vrchoviny, bylo zadržení partyzána Nikolaje Melnika, kterého Herbert Kuka při výslechu získal ke spolupráci. Rozsáhlé protipartyzánské akce probíhaly v únoru 1945 na Blanensku, z nichž nejdůležitější byla likvidace velení Jermaku a Třetí úderné roty na jejich schůzce v hájence Vladimíra Hejmalý nedaleko Skaličky přibližně 10km jižně od Černé Hory 26. 2. 1945. Další akce, v jejichž důsledku byli zadrženi nebo

dílčí úspěchy nacistických bezpečnostních složek se partyzánské oddíly obratně reorganizovaly a jejich příslušníci pokračovali v protinacistickém boji, ve kterém se také silněji zaměřovali na rozkrývání konfidentských sítí a likvidaci skutečných či domnělých udavačů. Partyzánské jednotky dále rozvíjely svoji činnosti v průběhu února 1945 také v oblasti východní a jihovýchodní Moravy, kde přecházely k nové formě činnosti v podobě organizovaného odzbrojování maďarských vojáků a provádění rozsáhlých sabotážních akcí.³³⁶ Obdobná byla situace v prvních třech měsících roku 1945 také ve východních Čechách, kde nacistické bezpečnostní složky postupovaly podobným způsobem proti výsadku Mistr Jan Hus, jehož členové navzdory rozsáhlým pátracím akcím provedli v únoru 1945 několik přepadů a rozsáhlých sabotáží.³³⁷

Zásadní změna charakteru partyzánské války proběhla od poloviny března, kdy se nacistický bezpečnostní aparát reorganizoval pod tlakem očekávaného přechodu frontových bojů na protektorátní území, do poloviny dubna 1945. Již od února 1945 se protektorátní úřady připravovaly na případ nepřátelského ohrožení, což se projevilo vyhlášením území na východ od řeky Moravy operačním územím, kde bezpečnostní složky přebíraly zprostředkovaně bojové úkoly. Přiblížením fronty na vzdálenost 20 až 30 kilometrů se operační území po rozhodnutí

povraždění partyzáni a jejich podporovatelé probíhaly na Boskovicku, Konicku a Prostějovsku. O. SLÁDEK, *Ve znamení smrtihlava*, s. 175–187; V. ČERNÝ, *Protipartyzánské operace...*, s. 169–175.

³³⁶ Za pozornost stojí případ konfidenta Miloslava Vlčka, který v roce 1943 uprchl z totálního nasazení, ukrýval se za pomoci odbojových organizací, ale zároveň navázal kontakt s konfidentskou sítí gestapa. Od roku 1944 gestapu již informace nedodával a ve strachu odešel se svou rodinou do lesů, kde byl v druhé polovině února 1945 partyzány z Jermaku odhalen a spolu se svou rodinou zastřelen. Srov. V. ČERNÝ, *Protipartyzánské operace...*, s. 172–173. Demoralizované maďarské jednotky byly z oblasti Haliče na východní frontě staženy počátkem února 1945 do zázemí na Moravě k hloubení příkopů a polních opevnění a jejich příslušníci často odevzdávali partyzánům zbraně víceméně dobrovolně. Nejrozsáhlejší sabotáž provedl 26. 2. 1945 partyzánský oddíl Olga, který pod vedením Josefa Houfka v prosinci 1944 ustoupil od Žižkovy brigády do méně ohrožovaných oblastí jihovýchodní Moravy. Na nádraží v Morkovicích přibližně 17km západně od Kroměříže provedly sabotáž na 24 cisternových vagonech, ze kterých vypustily pohonné látky a oleje určené pro německou armádu. Na druhou stranu byla činnost tohoto oddílu spojena s řadou násilných excesů, při kterých jeho příslušníci likvidovali nepohodlné osoby. Srov. V. ČERNÝ, *Protipartyzánské operace...*, s. 178–185. Srov. O. SLÁDEK, *Ve znamení smrtihlava*, s. 195, 225–232. V lednu 1945 se zvýšila intenzita destrukcí na železničních tratích, která přetrvávala nadále také v únoru 1945. Srov. ibidem, s. 185–187.

³³⁷ Na území východních Čech spolupracovaly služebny gestapa v Praze, Kolíně a Pardubicích se zvláštním oddílem bezpečnostní policie v Chrudimi a stíhacími oddíly pořádkové policie v Poličce, Ústí nad Orlicí a Chotěboři. Tyto jednotky provedly v oblasti východních Čech řadu rozsáhlých zátahů. Partyzáni naproti tomu například v noci z 22. na 23. 2. 1945 vypustili 17 cisteren pohonných hmot asi 15km jižně od Čáslavi na trati Vlkaneč – Golčův Jeníkov. Podrobně srov. O. SLÁDEK, *Ve znamení smrtihlava*, s. 237–244.

civilní správy měnilo v pásmo bojové, kde bezpečnostní úkoly zčásti přejímaly vojenské jednotky a bezpečnostní složky přecházely pod přímé vojenské velení. Ještě před vyhlášením a dalším rozšířením bojového pásma v první polovině dubna 1945 zaujaly stíhací oddíly pořádkové policie na východní Moravě bojovou sestavu.³³⁸ Od tohoto momentu však převzaly bojovou iniciativu definitivně partyzánské jednotky, jejichž počet již od března 1945 soustavně narůstal. Přes jednotlivé úspěchy, jakým byla například likvidace podporovatelské odbojové skupiny M. Malíka ve Valašském Meziříčí počátkem března 1945, se nacistickým bezpečnostním složkám nepodařilo partyzánskou činnost paralyzovat.³³⁹ Částečně také v důsledku účinnějšího jednotného velení partyzánského štábu 4. Ukrajinského frontu naopak koordinované aktivity partyzánů narůstaly, což vyvíjelo sílící tlak na nacistické ozbrojené složky a zatlačovalo je k finálnímu ústupu. Na přelomu března a dubna 1945 podnikly nacistické bezpečnostní složky, které měly nadále plnit stanovené úkoly a ustupovat až těsně s přiblížením fronty, poslední organizované pátrací a bojové akce. Za současného pronikání dalších partyzánských skupin, výsadek vojenského dálkového průzkumu 4. Ukrajinského frontu a postupující fronty se v druhé polovině dubna 1945 ustupující nacistické bezpečnostní složky zaměřovaly především na zajištění hlavních ústupových cest.³⁴⁰

Hroutící se nacistický systém vládnutí a postupující defenziva změnila v druhé polovině dubna 1945 charakter operací proti partyzánům ve vyvražďovací kampaně zaměřené na civilní obyvatelstvo, kterým padly za oběť celé vesnické komunity. Do těchto operací se zapojovaly

³³⁸ Operační pásmo bylo definováno již na základě směrnice K. H. Franka z 9. 2. 1945 jako území východně od linie Hodonín – Uherské Hradiště – Kroměříž – Olomouc. Frank jako vyšší vůdce SS a policie již od 2. 3. 1945 sestavoval dvě zvláštní motorizované bojové roty z příslušníků policie a Allgemeine-SS, kteří se pod názvem „Böhmen“ soustřeďovali v prostoru vojenského cvičiště v Milovicích a pod názvem Mähren na vojenském cvičišti u Vyškova. Obě jednotky měly být nasazeny jako bojová podpora polních jednotek. Bojová sestava stíhacích oddílů pořádkové policie se dotvořila k 20. 3. 1945 s tím, že se sídlo praporu přesunulo do Holešova a jejich operační území se celkově posunulo na jihozápad. O rozšíření bojového pásma byl K. H. Frank požádán již 27. 3. 1945 a vyhlásil jej ke 2. 4. 1945 na území Moravské Ostravy a okresu Frýdek, přičemž již 12. 4. 1945 bylo rozšířeno na podstatnou část oberlandrátů Moravská Ostrava a Brno. O. SLÁDEK, *Ve znamení smrtihlava*, s. 187–188, 245–249, 286–287.

³³⁹ O. SLÁDEK, *Ve znamení smrtihlava*, s. 205–212; V. ČERNÝ, *Protipartyzánské operace...*, s. 188–194.

³⁴⁰ V období od 19. do 21. 4. 1945 převzaly partyzánské jednotky iniciativu jak v Moravskoslezských Beskydech, tak v Hostýnských a Vsetínských vrších. O. SLÁDEK, *Ve znamení smrtihlava*, s. 250–266. Oblast severovýchodní Moravy byla navíc zrušením oddílu ke zvláštnímu použití ZbV-K 24 k 15. 4. 1945 speciálními jednotkami vyklizena. Ibidem, s. 262–263. V podobné době převzaly plně bojovou iniciativu také partyzánské jednotky v oblasti Dražanské a Českomoravské vrchoviny, proti nimž měly ustupující jednotky bezpečnostní policie již pouze střežit ústupové cesty směrem na Jihlavu a dále do Čech. Ibidem, s. 320. Srov. V. ČERNÝ, *Protipartyzánské operace...*, s. 257.

jednak speciální frontové jednotky přicházející již od počátku dubna 1945 ze Slovenska, které měly s vyvražďováním civilního obyvatelstva dlouhodobé zkušenosti. Dále se k nim ale uchýlovaly v tomto prostoru dlouhodobě působící oddíly ke zvláštnímu použití, které mimo vyvražďovacích operací v terénu přikročily po vyklizení Kounicových kolejí k masovým popravám zajištěných.³⁴¹

*„Stál jsem na pokraji lesa a viděl jsem, že Němci zapálili domy pasekářů, takže kraj zahaloval hustý dým. Viděl jsem, že hnali před sebou civilní obyvatelstvo, a sice směrem ke skupině hořejších domků. Slyšel jsem také četné střelné rány a přesvědčil jsem se, že se jedná o velký počet Němců, kteří byli vysláni proti nám, a že mají k dispozici také policejní psy.“*³⁴²

Z výpovědi účastníka událostí v pasekářské osadě Ploština vyplývá, že vyvražďovací operace speciálních jednotek připomínaly obyvatelstvu i partyzánům na první pohled dříve již známé organizované pátrací akce.³⁴³ Zásadní rozdíl ovšem spočíval v tom, že příslušníci speciálních jednotek nasměrování gestapem a jeho konfidenty do partyzánských oblastí systematické pročesávání krajiny propojovali s okamžitým využíváním brutálních metod. Po zrychleném výsledku se přímo na místě uchýlovali k rabování, vypalování a vyvražďování civilního obyvatelstva v jednotlivých usedlostech nebo celých osadách. Bleskové uplatnění teroru přímo

³⁴¹ Jednalo se především o zpravodajské a teroristické jednotky stíhacích oddílů SS s krycími názvy Protěž (Edelweiss), Josef a Sněhurka (Schneewittchen). Jednalo se o jednotky, které vznikly reformou vojenské kontrarozvědky jejím začleněním pod RSHA, kde zvláštním sabotážním útvarům velel SS-Obersturmbannführer Otto Skorzeny. V září 1944 se pod jeho velením zformovaly stíhací svazy SS (Jagdverbände SS) pro speciální účely – např. sabotáže, diverzní akce a potírání partyzánského hnutí. O. SLÁDEK, *Ve znamení smrtihlava*, s. 267–269. Z ustupujících bezpečnostních jednotek se do podobných operací zapojil oddíl ke zvláštnímu použití ZbV-K 27 a vojenské jednotky představoval kozácký prapor 574 (krycí jméno Feuermittel). O. SLÁDEK, *Ve znamení smrtihlava*, 277–278, 288–289. Z Kounicových kolejí byly vypraveny 8. a 10. 4. 1945 vězeňské transporty do KT Mauthausen, přičemž věznice byla definitivně uzavřena od 17. 4. 1945. V. ČERNÝ, *Protipartyzánské operace...*, s. 210, 264.

³⁴² Vzpomínku partyzána Vladimíra Hájka srov. O. SLÁDEK, *Ve znamení smrtihlava*, s. 271.

³⁴³ Vladimír Hájek tamtéž pokračoval: „Vrátil jsem se za velitelem Griškou a ohlásil jsem, že Němci vypalují domky pasekářů a že vykrádají jejich majetky. Tvrdil jsem mu také, že jsem slyšel četné rány, avšak protože jsem neviděl, že by Němci stříleli české lidi nebo že by dokonce pasekáře usmrcovali tím, že je házeli do hořících domků, nemohl jsem tehdy veliteli podat zprávu o tom, že přímo proti pasekářům Němci použili zbraní a že je masakrují.

Dohodli jsme se, že raději upustíme od boje s Němci, protože jsme očekávali, že pasekáři popřou, že by vůbec s námi byli ve spojení, a nechtěli jsme proto použít plané zbraně, abychom pasekáře neprozradili, že nám pomáhali, že jsme se u nich ukrývali a že za jejich pomoci jsme vůbec proti Němcům válčili.“ Srov. O. SLÁDEK, *Ve znamení smrtihlava*, s. 271–272.

na místě mělo tragické následky, protože jej neočekávali ani překvapení pasekáři, ani prchající partyzáni.³⁴⁴ Naděje na brzké osvobození snižovala od počátku dubna s každým dnem opatrnost místních obyvatel seznámených s přítomností partyzánů nebo ilegalistů, zatímco blížící se fronta a nebezpečí propuknutí protifašistického povstání stejným tempem stíraly v očích nacistů rozdíl mezi partyzány a jejich pouhými civilními podporovateli.³⁴⁵ Fakt, že příslušníci speciálních jednotek v hlášeních uváděli popravené civilisty jako partyzány, sice může být dokladem určité taktiky při vykazování činnosti nadřazeným, pravděpodobněji se ale jednalo o projev mizející hranice mezi nepřátelsky naladěnými civilisty a skutečnými partyzány.³⁴⁶

Příslušníci specializovaných jednotek přicházející na Moravu ostatně přestali mezi civilisty a vojáky rozlišovat již dávno a v uplatňování extrémních metod pokračovali ve spolupráci s místními orgány. Propojení boje proti partyzánům s vyvražďováním civilního (nejen) židovského obyvatelstva se formovalo již při vyčišťování území dobytých na východní frontě, kde smíšené bezpečnostní operační skupiny rozvíjely své masové násilí již od léta 1941. Podobně jako partyzáni představovali nepřátelské ozbrojené síly v týlovém území, na které se neměla vztahovat standardní právní ochrana, pozbývali právní ochrany také všichni, kteří jim

³⁴⁴ Stíhací oddíl SS Josef posílený příslušníky stíhacího oddílu ke zvláštnímu použití (ZbV-K 31) z Vizovic ve spolupráci se zlínským gestapem zakročil po operaci na Ploštině, při níž bylo 19. dubna 1945 mimo jiné všech 23 tamějších mužů zastřeleno a naházeno do hořících stavení, zakročil na základě dílčích indicií o přítomnosti partyzánů ještě 23. dubna 1945 proti obyvatelům osady Prlov. Partyzánský oddíl působící v okolí pasek Rylisek a Ploštiny působil bezpečnostním složkám dlouhodobé starosti kvůli jejich četným přepadům maďarských vojenských jednotek. Srov. V. ČERNÝ, *Protipartyzánské operace...*, s. 221–222. K průběhu celé vyvražďovací akce na Ploštině dále srov. O. SLÁDEK, *Ve znamení smrtihlava*, s. 269–273; V. ČERNÝ, *Protipartyzánské operace...*, s. 222–225. Informace vedoucí k přepadení Prlova pocházely od provokatérů ve slovenských uniformách, kteří se vydávali za zběhy a snažili se v okolí obcí Bratřejov, Pozděchov a Prlov navázat spojení s partyzány. Hlavním důvodem přepadu byly podobně jako na Ploštině mnozí se útoky proti ozbrojeným složkám. Srov. O. SLÁDEK, *Ve znamení smrtihlava*, s. 273–274; V. ČERNÝ, *Protipartyzánské operace...*, s. 225–226.

³⁴⁵ Oldřich Sládek uvádí, že speciální jednotky rozvíjely na Moravě formy teroru, které dříve uplatňovaly v rámci potlačování protifašistického povstání na Slovensku, přičemž se zoufale snažily zabránit propuknutí obdobného povstání v Čechách. Srov. O. SLÁDEK, *Ve znamení smrtihlava*, s. 275.

³⁴⁶ Srov. například působení ZbV-K 27 na Moravě O. SLÁDEK, *Ve znamení smrtihlava*, s. 277–281. Dále srov. hlášení z akce na Ploštině, ibidem s. 272–273. Dále srov. V. ČERNÝ, *Protipartyzánské operace...*, s. 226–227. Oba dva velitelé ZbV-K 27 se na východní frontě podíleli na masovém vyvražďování Židů a dalších civilistů. Walter Liska, který mu velel do října 1944, působil na služebně bezpečnostní policie a SD v Lublinu, kde se podílel na vyvražďování Židů v rámci tzv. akce Reinhardt. Karl Hermann Rabe, který Lisku ve funkci vystřídal, působil od roku 1943 jako velitel operačního oddílu 7b operační skupiny B, které usmrtilo více než 300 osob – Židů, vězňů a partyzánů. Srov. L. ŠINDELÁŘOVÁ, *Einsatzgruppe H*, s. 215–219.

poskytovali pomoc – nebo byli nepřátelští např. svou rasou (např. Židé) nebo smýšlením (např. komunisté). Speciální jednotky tak pracovali na dobytých východních územích v režimu jakéhosi mobilního výjimečného stavu, který si s sebou přinášeli také při svém ústupu. Celkový vývoj v letech 1942 až 1943 navíc směřoval k tomu, že čím bezmocnější byly bezpečnostní složky v boji proti partyzánům, tím častěji se uchýlovali k vyvražďování jejich domnělých nebo skutečných podporovatelů z řad civilistů.³⁴⁷ Podnětem k masovým ukrutnostem ovšem zavedla podnět nejen samotná přítomnost speciálních jednotek, ale spíše celková proměna situace v českých zemích. Přiblížení fronty a rozvoj partyzánské činnosti vytvořily podmínky podobné těm, ve kterých specializované jednotky proti partyzánům na východní frontě působily již zhruba od roku 1942.³⁴⁸ Jejich činnost ale navíc narážela na absolutní nepřipravenost místního obyvatelstva, které si například vůbec neuvědomovalo, jaké nebezpečí s sebou ruský hovořící provokatéři v nacistických službách přinášeli.³⁴⁹ Bezmezná násilí utvářené dlouhodobě v prostoru východní fronty pronikalo v posledních dnech druhé světové války na území

³⁴⁷ Srov. T. SNYDER, *Krvavé země*, s. 198–199, 214–215, 244–245. V řadě případů před sebou fronta tlačila do bývalých týlových území speciální jednotky, které se po řadu kontinuálně zaměřovaly na vyvražďování civilního obyvatelstva. Jednotky přicházející od počátku roku 1945 na Moravu, které dříve působily na Ukrajině a na Slovensku, jsou srovnatelné například se známějšími jednotkami Waffen-SS pod velením Oskara Dirlewangera, které se zaměřovaly na vyvražďování civilního obyvatelstva v Bělorusku a později v srpnu 1944 při potlačování Varšavského povstání. Ibidem, s. 239, 294.

³⁴⁸ Partyzáni žili s místními společenstvími v úzké symbióze, čímž přitahovaly pozornost okupačních sil také k civilnímu obyvatelstvu, jehož obydlí, sklizeň a životy se od rozvoje partyzánského hnutí na východní frontě na podzim 1942 stále častěji stávaly náhradou za uprchnuté partyzány. Pokud se nacistům nepodařilo zlikvidovat samotné partyzány, likvidovali alespoň jejich zázemí – což se stalo charakteristickým také pro závěrečné válečné měsíce na našem území. Srov. T. SNYDER, *Krvavé země*, s. 231–236.

³⁴⁹ Z deníkových zápisů Felicitas Wolfové, jejíž rodina se od roku 1942 ukrývala v lesích a úkrytech v oblasti střední Moravy, lze získat vhled do počátku rozsáhlé akce kozáckého praporu 574 proti obci Zákřov: „Pak se oba k nám vrátili a vyprávěli, že jsou to hoši, kteří hledají spojení, a proto našinec p. jim slíbil, že zítra v 10 h večer si pro ně přijdou. Až už ale byli u nás, tak se jim ta celá věc zdála choullostivou, neboť ten důstojník, který byl v naší uniformě oblečen, vůbec žádné heslo nevěděl a v brigádýrce měl červený kříž, jaký mají jen vlasovci. Mluvili také všichni rusky [...]“ OTTO WOLF, *Deník Otty Wolfa 1942–1945*, ed. Margita Kárná, Miroslav Kárný, Ludvík Václavěk, 2. vyd., Praha 2011, s. 343. Wolfovi byli nuceni se již počátkem března 1945 přestěhovat z Tršic, kde o jejich přítomnosti věděla již téměř celá vesnice, právě do Zákřova. Po akci kozáckého praporu proti obci 18. 4. 1945 byl Otto Wolf spolu s 22 mladšími muži zadržen, po následném mučení a výsleších 20. 4. 1945 spolu s dalšími 19 Zákřovskými v lese u osady Kyjanice zastřelen. Ibidem, s. 16–17, 344–345. Ani příslušníci kozáckého praporu se přes spolupráci s gestapem neorientovali v místních reáliích, neboť záminkou k tvrdému zásahu proti vesnici se stala noční ozbrojená obecní hlídka, které byly na protektorátním území stavěny na Frankův rozkaz. Dále srov. O. SLÁDEK, *Ve znamení smrtihlava*, s. 290–295; V. ČERNÝ, *Protipartyzánské operace...*, s. 227–232.

předválečných českých zemí. Příslušníci specializovaných jednotek zaměřených proti partyzánům byli jedněmi z prvních specialistů na násilí, kteří přicházeli do tohoto prostoru se zkušenostmi diametrálně odlišnými od předchozí místně převládající válečné každodennosti.³⁵⁰

Javoříčko

V posledním dubnovém týdnu a počátkem května 1945 se specializované jednotky dávaly spolu s dalšími ozbrojenými složkami na ústup směrem z Moravy do Čech. Ať už se jednalo o dlouhodobou součást nacistického potlačovacího aparátu proti partyzánům, nebo o obdobné jednotky vytlačované na toto území blížící se frontou – většina z nich se v prostoru Moravy a Čech postupně rozpadala.³⁵¹ Ustupující jednotky ale nepředstavovaly jak pro partyzány, tak pro civilní obyvatelstvo, nikterak menší nebezpečí. Jejich příslušníci vykonávali bojové úkoly do posledních válečných dnů, což dokládá například vypálení obce Javoříčko. Vývoj v této obci a jeho tragický konec navíc odkrývá proměnlivou povahu násilí v partyzánských oblastech, jehož civilní obyvatelstvo bylo vystavováno nebezpečí jak ze strany partyzánů, tak nacistických bezpečnostních složek. Na Bouzovsku působil již od února 1945 partyzánský oddíl Fursenko

³⁵⁰ Východní fronta představovala specifický prostor zkušenosti formovaný útočnou vyhlazovací válkou, která významně překračovala zažitá limity jednání. Aktéři byli formováni dlouhodobým terorem vůči civilnímu obyvatelstvu, exploatací okupovaných zemí, systematickým týráním válečných zajatců atd. Zásadní byla také výrazná ideologizace boje a narůstající neschopnost vojáků rozlišovat mezi vojenským a civilním, resp. ozbrojeným a bezbranným protivníkem. Srov. CHRISTIAN HARTMANN, JOHANNES HÜRTER, ULRIKE JUREIT, *Verbrechen der Wehrmacht*, Bilanz einer Debatte, München 2005, 27–28. Dále srov. K.-M. MALLMANN, G. PAUL (eds.), *Karrieren der Gewalt*, s. 14–15.

³⁵¹ Oddíly ke zvláštnímu použití ZbV-K 27, 31 a 43 měly určenu jednotnou ústupovou trasu přes Olomouc, Moravskou Třebovou a Svitavy, po níž se na rozkaz velitele bezpečnostní policie a SD SS-Oberführera Erwina Weinmanna stahovaly v období od 4. do 7. 5. 1945 do oblasti Chrudimi a Čáslavi. Na Českomoravské vrchovině potom měli jejich příslušníci podpořit další boj proti partyzánům. K tomu už ale nedošlo a k 7. 5. 1945 byla většina jednotek v tomto prostoru rozpuštěna. Většina jejich příslušníků potom postupovala v samostatných skupinách jihozápadním směrem ve snaze dosáhnout amerického zajetí. Oddíl ke zvláštnímu použití ZbV-K 9 se stahoval již od konce dubna 1945 do oblasti Jihlavy, kde byl rozpuštěn ve stejnou dobu jako oddíly výše zmiňované. Oddíl ke zvláštnímu použití ZbV-K 28, který pod velením Herberta Kuky ještě 20. 4. 1945 masivně popravoval zadržené, se z Letovic stáhl až na přímý rozkaz o rozpuštění bezpečnostních sil k 8. 5. 1945 směrem na Kolín, kde jeho příslušníci padli do sovětského zajetí. Srov. O. SLÁDEK, *Ve znamení smrtihlava*, s. 329–338. Na protektorátním území byly koncem dubna nebo počátkem května 1945 rozpuštěny také další jednotky, jejichž příslušníci dříve působili v rámci operační skupiny H na Slovensku. Mimo výše zmíněný ZbV-K 27 se jednalo například o operační oddíl 13 (Einsatzgruppe 13), rozpuštěné počátkem května 1945 v Brně, nebo o zvláštní oddíl 7a (Sonderkommando 7a), jehož příslušníci byli zčásti přesunuti v polovině dubna 1945 do Prahy. Srov. L. ŠINDELÁŘOVÁ, *Einsatzgruppe H*, s. 63–68.

spadající pod výsadek Jermak, k němuž se přidávali další osoby a jehož podporovateli se stala také rodina Václava Vlčka z Javoříčka. Partyzáni začali častěji navštěvovat také tamější hájovnu, kterou obývala rodina lesního správce Othmara Victory – původem Rakušana a člena SS, přeloženého v únoru 1945 do Německa. Jeho manželka Hilde a její dvě děti padly v noci z 9. na 10. dubna 1945 za oběť vražednému řádění podnapilého partyzána. Tato událost se natolik vryla do paměti místních obyvatel, že bylo vypálení Javoříčka ještě mnoho měsíců po válce vykládáno jako osobní msta Othmara Victory za jeho zavražděnou rodinu.³⁵² Při poválečném procesu před Mimořádným lidovým soudem v Olomouci, který se tímto obviněním zabýval, vyšlo naopak najevo problematické chování samotných partyzánů.³⁵³ Ať už svým terorem vůči místním sledovali jakékoliv cíle – od umlčování potencionálních udavačů až po vydírání – vyvolávala tato

³⁵² Jádrem partyzánského oddílu Jermak – Fursenko byl velitel Andrej Jegorovič Fursenko (ve zprávě SNB Olomouc uváděn jako Andrej Churasenko), Gregorij Semjonovič Litviškov (zvaný Griško) a Naděžda Vasiljevna Ivanovová (zvaná Naďa). V noci z 9. na 10. 4. 1945 zamýšlel Fursenko spolu s dalšími provést odzbrojení dobrovolnického oddílu Wehrmachtu (jeho příslušníci ve výpovědích uváděni jako vlasovci). Tento oddíl byl ovšem příslušníky Wehrmachtu odzbrojen, v důsledku čehož zajali partyzáni pouze dva členy ozbrojené hlídky, které dopravili kolem půl druhé v noci do Javoříčka. V hájovně u Victorové čekala od brzkého večera skupina podnapilých partyzánů v čele s Griškem, který během prodlužujícího se čekání na skupinu z Litovle začal Victorovou obviňovat ze zrady. Když o půlnoci minula hodina od smluvené lhůty, eskalovalo vzrůstající napětí do zběsilého masakru – Griško nejdříve střelil Victorovou do nohy, do krku a nakonec zblízka do hlavy, následně zavraždil její dvě děti a spolu s dalšími partyzány hájovnu zapálil. V následujících chvílích byl zastřelen náhodně projíždějící starosta Veselíčka František Malínek, který údajně nereagoval na výzvu a byl tak partyzány považován za německou hlídku. Griško se po návratu svých druhů z litovelské výpravy ujal v domě Adolfa Pospíšila výslechu dvou zadržených strážných, které po chvíli zastřelil, když odhalil jejich arménskou národnost a počal je považovat za německé zvědy. Posledním zastřeleným se stal obchodník sklem Adolf Dostál, který partyzánům v Litovli posloužil jako spojka a postavil se na obranu zadržených strážných. Srov. NA ČR, f. MV-L, Sign. C6307 Javoříčko, k. 38, Přípis SNB Olomouc na ZV SNB Brno ve věci Adolfa Pospíšila z Javoříčka z 25. 8. 1945, s. 1–4; ibidem, Protokol sepsaný dne 14. 8. 1945 s Adolfem Hňoupkem z Loštic, f. 32; ibidem, Protokol sepsaný dne 13. 8. 1945 s Václavem Vlčkem z Javoříčka, f. 40; ibidem, Protokol sepsaný s Naděždou Ivanovou (sic!), nedatováno, f. 41. Dále srov. V. ČERNÝ, *Protipartyzánské operace...*, s. 260–261; JOSEF BARTOŠ, *Javoříčko, Pravda a legendy*, Olomouc 2010, s. 13–14, 25–29.

³⁵³ Othmar Victora byl zadržen v září 1945 – ačkoliv ve svém prvním výslechu 12. 9. 1945 udával, že byl v době vyvraždění Javoříčka v Rakousku, již 17. 9. 1945 převzal celou odpovědnost na sebe. Jak se ukázalo v rámci soudního přelíčení, byl k tomuto přiznání donucen surovým bitím, a Mimořádný lidový soud v Olomouci jej nakonec odsoudil pouze za členství v SS. Srov. NA ČR, f. MV-L, Sign. C6307, k. 38, Protokol sepsaný dne 12. 9. 1945 s Otmarem Victorou, f. 50; ibidem, Pokračování protokolu s Otmarem Victorou ze dne 17. 9. 1945; ibidem, Rozsudek MLS Olomouc ze dne 24. 4. 1947, f. 309. Dále srov. J. BARTOŠ, *Javoříčko*, s. 21–22. Případ surového bití ze strany partyzánů uváděla ve výpovědi například Štěpánka Vlčková – spolu se svým manželem byla zbita za údajné „přilišné mluvení“. Srov. ibidem, Protokol sepsaný dne 11. 8. 1945 se Štěpánkou Vlčkovou, f. 17.

jejich činnost spíše strach a odpor. Tím se zvyšovalo riziko prozrazení partyzánské aktivity v Javoříčku, která již dříve neunikla pozornosti nacistických bezpečnostních složek.³⁵⁴

Přímo v oblasti kolem Javoříčka byly zastoupeny sice poměrně slabě, ale na partyzánskou činnost dlouhodobě upozorňoval velitel posádky SS na hradě Bouzově SS-Obersturmbannführer Emil Büchs. Někdy v druhé polovině dubna 1945 povolal k zabezpečení hradu a k boji proti partyzánům stíhací oddíl policejního pluku SS 21 z Konice, který hrad definitivně opustil po jeho úplném vyklizení až 3. května 1945. Do prázdného hradu ale již následující den 4. května 1945 kolem poledne dorazila jiná ozbrojená skupina, jejíž příslušníci se zde záhy opili a chovali se velmi hrubě – jednalo se o stíhací oddíl ZbV-K 43 pod velením SS-Untersturmführera kriminálního komisaře Egona Lüdemanna, který ustupoval z oblasti kolem Kroměříže přes Olomouc a Litovel dále na Moravskou Třebovou.³⁵⁵ Ruským příslušníkům SS se při průzkumu

³⁵⁴ Podle Josefa Bartoše byl teror Fursenkova oddílu ve srovnání s ostatními partyzánskými oddíly výraznější. Srov. J. BARTOŠ, *Javoříčko*, s. 16, 23. Dále srov. BŘETISLAV DITRYCH, *Proč Javoříčko?*, Svědectví neznámých dokumentů z archivu Státní bezpečnosti, Štítý 2015, s. 155–159.

³⁵⁵ Hrad Bouzov se postupně vyklízel od druhé poloviny dubna 1945. Velitel místní posádky SS Emil Büchs pravděpodobně povolal posily pro zajištění odvozu cenností a vybavení – sám opustil hrad s posledním transportem 30. 4. 1945. Vyslání Lüdemannova oddílu mohlo být reakcí na Büchsovy dřívější žádosti – on sám už se ale v době jeho příjezdu na hradě nenacházel. Srov. NA ČR, f. MV-L, Sign. C6307, k. 38, Protokol sepsaný dne 25. 9. 1945 s Gabrielou Ulbrichtovou, f. 58, s. 1–2. Lüdemannův oddíl v poslední třetině dubna 1945 působil na Kroměřížsku v oblasti kolem Zdounek a dopustil se zde brutálních vražd partyzánů a jejich podporovatelů. Samotný Lüdemann se dopouštěl brutálního násilí při výsleších již v rámci svého působení jako zástupce velitele ZbV-K 15 na Slovensku. Srov. O. SLÁDEK, *Ve znamení smrtihlava*, s. 310–316; J. BARTOŠ, *Javoříčko*, s. 34; L. ŠINDELÁŘOVÁ, *Einsatzgruppe H*, s. 68, 269–270, 283. Příjezd Lüdemannova oddílu líčila po válce Gabriela Ulbrichtová, která za války působila na hradě Bouzově jako hospodyně, následovně: „V pátek dne 4. května [1945] přišla na Bouzov skupina mužů jednak v uniformách, jednak v civilu. Tato skupina podle mého odhadu v síle 80 až 100 mužů přijela na hrad [...], velitelem jejím byl Lüdemann, který byl v SS uniformě, ale jehož hodnost neznám. Byl však v hodnosti důstojníka. Nato skupina přivedla s sebou dvě bečky lihovin a na hradě pili. Chovali se velmi neukázněně, [znečišťovali] místnosti, rozbíjeli okna, dveře a chovali se velice hrubě, takže šel z nich strach. [...]“ Srov. NA ČR, f. MV-L, Sign. C6307, k. 38, Protokol sepsaný dne 25. 9. 1945 s Gabrielou Ulbrichtovou, f. 58, s. 2. Lüdemannův oddíl mohl být na hrad Bouzov vyslán na žádost olomouckého gestapa jak na základě rozkazu velitele ZbV-K 43 SS-Sturmbannführera Wernera Brandta, tak velitele bezpečnostní policie na Moravě SS-Obersturmbannführera vládního rady Maxe Rausche. Se stejnou pravděpodobností se ale mohlo jednat o běžný krok, který byl veden snahou o zajištění ústupové cesty z Moravy do Čech, s nímž olomoucké gestapo nemělo nic společného. Tomu by napovídalo pokračování výše uvedené výpovědi: „Odebrala jsem se proto na četnickou stanici v Bouzově, kde jsem o chování příslušníků této skupiny učinila sdělení a tázala se, co jest to za lidi. Nikdo mi nemohl dát žádnou odpověď. [...] Odebrala jsem se proto ke Švecové a odtud jsem volala telefonicky gestapo v Olomouci. U telefonu byl inspektor Langer; kterého jsem volala a tomu jsem to hlásila. Langer mně řekl, abych od těchto lidí žádala legitimaci [...] a

okolní oblasti pravděpodobně podařilo potvrdit informace o výskytu partyzánů v Javoříčku, kam se večer 4. května 1945 posílili o další muže svého oddílu vypravili. Hned na okraji obce se ovšem dostali do střetu s vyčkávajícími partyzány, kterým se již dříve podařilo v okolních lesích vlákat do léčky a odzbrojit průzkumný *vasovecký* oddíl. Zbylí členové průzkumné jednotky se stáhli zpět a o střetu informovali svého velitele, který si vyžádal další posily. S největší pravděpodobností v přímé návaznosti na tuto událost podnikl Lüdemannův oddíl posílený snad pouze o jednotky bezpečnostní policie z Konice již následující ráno 5. května 1945 vyvražďovací operaci proti Javoříčku, které partyzáni mezitím zcela opustili.³⁵⁶ Lüdemannovo rozhodnutí namířit celou akci proti civilnímu obyvatelstvu mohlo být v obecné rovině vedeno vyhlášením výjimečného stavu nad celým litovelským okresem, v jehož rámci mělo být za každou usmrcenou německou osobu zastřeleno deset osob z řad místního obyvatelstva.³⁵⁷

jestli se ještě něco přihodí [...] abych zavolala gestapo.“ Ibidem. Srov. O. SLÁDEK, *Ve znamení smrtihlava*, s. 326; V. ČERNÝ, *Protipartyzánské operace...*, s. 261. K nadále otevřeným otázkám ohledně celé akce srov. J. BARTOŠ, *Javoříčko*, s. 51–52.

³⁵⁶ Podle poválečné výpovědi velitele jedné z rot výsadku Jermak Leonida Gluchareva byli partyzáni zajišťující prostor mezi Litovlí a Lošticemi pro útok na nepřátelské kolony v Javoříčku informováni 3. 5. 1945 *Griškem Litviškem* o tom, že je v obci očekáván útok gestapa, kterému pohyby partyzánů údajně prozradil *zrádce Ferebauer*. Po zadržení a odzbrojení *vasovecké* hlídky se vydali pryč z obce, přičemž údajně zjistili následující: „Most směrem ke Kadeřínu byl obsazen skutečně *vasoveckou* patrolou a celá obec Javoříčko byla také *vasoveckým* vojskem a gestapem obklíčená v síle asi 225 mužů.“ Srov. NA ČR, f. MV-L, Sign. C6307, k. 38, Protokol sepsaný dne 25. 6. 1945 s Leonidem Chluchajovem (sic!), f. 4. Obklíčení obce již v noci na 5. 5. 1945 sice podporovalo tehdejší vyšetřovací verzi o vypálení Javoříčka jako organizované akce, zůstává ale velmi nepravděpodobné. Odporuje mu například výpověď příslušníka Lüdemannova oddílu Williho Kunze, který se účastnil večerní výpravy do Javoříčka a uvádí: „Druhého dne nařídil Lüdemann všem podřízeným, aby se vyzbrojili automaty a po jednom granátu. Také já jsem byl tak vyzbrojen. Ze zámku jsme odešli asi v 8 hodin[,] a když jsme přišli před osadu Javoříčko, nařídil nám Lüdemann vyhnati všechny obyvatele z domů ven a osadu zapálit.“ Srov. V. ČERNÝ, *Protipartyzánské operace...*, s. 262. Příslušník javoříčské partyzánské skupiny Václav Vlček navíc vypověděl, že zajatí příslušníci SS zadržení 4. 5. 1945 v lesích a v obci se cítili být přítomností partyzánů sami zaskočení, což také odporuje představě o organizované akci. Srov. NA ČR, f. MV-L, Sign. C6307, k. 38, Protokol sepsaný dne 13. 8. 1945 s Václavem Vlčkem, f. 40. Dále srov. O. SLÁDEK, *Ve znamení smrtihlava*, s. 327–328. Z vyžádaných posil dorazily Lüdemannovi na podporu pouze jednotky bezpečnostní policie z Konice a navíc využil jednotky celníků. Srov. J. BARTOŠ, *Javoříčko*, s. 38–41. Dále srov. JIŘÍ ŽENOŽIČKA, *Bouzovsko a okolí za německé okupace a II. světové války*, Bouzov 2013, s. 76.

³⁵⁷ Srov. J. BARTOŠ, *Javoříčko*, s. 35. V případě Egona Lüdemanna představoval ale výjimečný stav víceméně dlouhodobě působící podmínku jednání, která se stávala víceméně součástí jejich každodennosti. Ke svému rozhodnutí přistoupit k užití brutálních metod vůči civilnímu obyvatelstvu nepotřeboval žádné zvláštní podněty nebo rozkazy – jako u typického vykonavatele masových ukrutností

*„V Javoříčku samém byli všichni muži od 15 let až na ty, kterým se podařilo odplazit se buď potokem[,] nebo zavrtati se do hnoje, pod dřevěný chlívek apod., zastřeleni. Někteří museli lehnouti na zem a na zemi byli zezadu stříleni. Jiní byli stříleni stoje u zdi. Mnozí byli utlučeni v hořících domech, kde byly pak jejich mrtvoly nalezeny.“*³⁵⁸

*„Po zastřelení mužů zapálili Němci pancéřovými pěstmi a fosforovými bombami všechny domy v Javoříčku [...], mimo školy a malé kapličky. Celkem bylo usmrceno 38 mužů.“*³⁵⁹

Vypálení Javoříčka a vyvraždění jeho mužských obyvatel, po kterém se Lüdemannův oddíl vydal na definitivní ústup, v sobě zahrnovalo veškeré charakteristiky, které v závěrečné fázi druhé světové války nabylo násilí partyzánů a proti nim stojícího nacistického potlačovacího aparátu.³⁶⁰ Partyzáni postupující proti místnímu obyvatelstvu místy podobně výjimečnými prostředky jako jejich protivníci se po náhodném střetu s nacistickými jednotkami vytratil, aniž by se postavili na obranu hostitelské obce. Jejich obyvatelé a jejich domovy se následně staly terčem vyvražďovací akce proti partyzánům, která postrádala jakýkoliv strategický význam dokonce i z hlediska zajišťování ústupových cest pro nacistické jednotky. Do vražedných soubojů mezi dvěma skupinami specialistů na násilí bylo vtaženo také civilní obyvatelstvo, které se snadno stávalo obětí vyvražďovacích kampaní – především ze strany hroutícího se nacistického bezpečnostního aparátu.³⁶¹ Autorita nacistického systému vládnutí byla vynucována stále častěji pouze bezprostřední silou, která v případě specializovaných jednotek nabývala podob toho nejbrutálnějšího násilí. Jejich velitelé přebírali bezprostřední zodpovědnost za plnění rámcových rozkazů k potlačování všech projevů nepřátelské činnosti. Výjimečný stav, jehož prostředky byly uplatňovány proti partyzánům a dalším skupinám nepřátel bez právní ochrany,

se u něj pravděpodobně jednání z přesvědčení propojovalo s uspokojováním vlastních sadistických potřeb. Srov. K.-M. MALLMANN, G. PAUL (eds.), *Karrieren der Gewalt*, s. 18.

³⁵⁸ Zpráva stanice SNB Bouzov, srov. O. SLÁDEK, *Ve znamení smrtihlava*, s. 329.

³⁵⁹ NA ČR, f. MV-L, Sign. C6307, k. 38, Přípis SNB Olomouc na ZV SNB Brno ve věci Adolfa Pospíšila z Javoříčka z 25. 8. 1945, s. 6.

³⁶⁰ Ke konkrétnímu průběhu vyvražďování přímo v Javoříčku dále srov. J. BARTOŠ, *Javoříčko*, s. 42–48. K ústupu jednotek potom ibidem, s. 49–50.

³⁶¹ Systematický boj proti partyzánům byl jedním ze zásadních momentů, při němž došlo na východní frontě k odstranění veškerých zábran při využívání maximálně brutálního násilí, na němž se výraznou měrou podíleli jak příslušníci vojenských, tak policejních ozbrojených složek. Mezi Wehrmachtem, SS a bezpečnostními složkami se vytvořila zvláštní forma vzájemné spolupráce nad rámec běžných služebních hierarchií. Srov. CH. HARTMANN, J. HÜRTER, U. JUREIT, *Verbrechen der Wehrmacht*, s. 107n., 111, 116.

ztratil s propuknutím protifašistického povstání jakékoliv meze. Když byli jeho nacističtí vykonavatelé definitivně poraženi, převzaly prostředky tohoto výjimečného stavu v následujících týdnech na přechodnou dobu právě partyzánské jednotky. V oblastech působnosti partyzánů, kterým dříve dominovaly vražedné souboje s jejich protivníky, se dominantní formou partyzánského násilí staly po květnu 1945 vyvražďovací kampaně – proti nepřátelům především z řad místních Němců, na které se aktuálně nevztahovala právní ochrana.³⁶²

3. Květnové povstání a závěrečná fáze války

V druhé polovině dubna 1945 se čím dál větší část předválečných českých zemí stávala dějištěm válečných operací, v nichž proti sobě bojovaly nacistické a spojenecké ozbrojené složky – do nichž ale bylo vtahováno také civilní obyvatelstvo. Součástí vražedných zápasů se s propukáním povstání proti nacistické moci od počátku května 1945 stávali různě ozbrojení a vycvičení povstalci. Podobně jako partyzáni byli vnímáni jako nepřátelské ozbrojené síly působící v zázemí fronty. Uplatňovaná protiopatření se tudíž příliš nelišila od operací proti partyzánům v závěrečné fázi války, se kterými minimálně formou v podstatě splývala. Počáteční převaha nacistických specialistů na násilí činila z povstalců cíle organizovaných vyvražďovacích kampaní, zahrnujících také jejich podporovatele a další neozbrojené spoluobčany. Pod zvyšujícím se tlakem postupující fronty a s hroutícím se nacistickým systémem vládnutí ztrácely násilné operace proti povstalcům a ostatní násilné akty ustupujících ozbrojených jednotek jakýkoliv

³⁶² Počátkem května 1945 se před frontovou linií na protektorátním území koncentrovaly partyzánské jednotky v oblasti západní Moravy a východních Čech, přičemž mezi nimi převládaly jednotky řízené ze Sovětského svazu o velikosti nad 100 příslušníků. Přimo ve frontové linii v oblasti Ivančic a v okolí Brna působila jednotka Dr. Josef Hybeš komunikující s 2. Ukrajinským frontem, ve východní části Českomoravské vrchoviny působily v okolí Bystřice nad Pernštejnem, Boskovic a Blanska skupiny Nowacki (původně odd. Jermak, odd. Jan Kozina, velitel Zdislaw Nowacki) a Melnik (odd. Jan Kozina, velitel Grigorij Melnik), mezi Letovicemi a Konicí skupina Labunskij (odd. Dr. Miroslav Tyrš, velitel Ivan Andrejevič Labunskij), v jižní části Hané působila skupina Olga (odd. Jan Žižka, velitel Josef Houfek) a v okolí Olomouce se pohybovala skupina Juraj (velitel Josef Jakeš). Ze sovětských skupin dále operovala na Svitavsku skupina Petrovskij (odd. Jermak, velitel Maxim Fjodorovič Petrovskij), v okolí Havlíčkova Brodu skupina Tůma (odd. Mistr Jan Hus, velitel Miroslav Pich-Tůma) a u Poličky skupina Orel (velitel Nikolaj Melničuk). V oblasti Orlických hor operovaly z významnějších nezávislých skupin Korovin (původně odd. Mistr Jan Hus) v okolí Rychnova nad Kněžnou a Václavík (vedoucí Jan Ptáčník) v Ústí nad Orlicí. Hlouběji ve východních Čechách se pohybovala v oblasti jižně od Chrudimi skupina Kiš (pův. odd. Jan Kozina, odd. Pluk generála Svobody, velitel Vasil Kiš). Srov. J. SERINEK, J. TESAŘ, *Česká cikánská rapsodie*, III. sv., s. 8–15.

koordinovaný charakter. Oblast jejich výskytu kopírovala průběh frontových posunů z oblasti Moravy přes Českomoravskou vrchovinu do okolí Prahy, kde mezi 7. a 8. květnem 1945 násilí nacistických ozbrojených složek jako doposud dominantní síly definitivně kulminovalo. Za frontovým chaosem, v němž se nacistické strukturální násilí rozpadalo, se v prvních dnech nejdříve objevovaly násilné přechodové rituály, při nichž docházelo nejčastěji k davovému lynčování opravdových nebo symbolických nepřátel – představitelů poraženého nacismu, skutečných a domnělých zrádců, nebo jen obecně Němců. Souběžně s těmito víceméně spontánními a dezorganizovanými akty kolektivního násilí se již od prvních dnů formovalo proti obdobným skupinám obyvatel organizované strukturální násilí v podobě masových exekucí, internací a vyhánění, které byly doprovázeny různými oportunními násilnými akty – znásilněními, vraždami, rabováním, krádežemi atd.

Když na předválečném území Čech a Moravy propuklo 1. května 1945 protinacistické povstání, představoval tento prostor jednu z posledních ozbrojených bašt hroutící se Velkoněmecké říše. Nacházely se zde izolované jednotky wehrmachtu spadající jednak pod skupinu armád Střed pod velením generála polního maršála Ferdinanda Schörnera, rozvinuté od Opavy na severu po Ivančice u Brna na jihu, jednak pod skupinu armád Východní marka pod velením generálplukovníka Lothara Renduliče, operující dále jižně.³⁶³ Německý státní ministr K. H. Frank utvářel sice již v druhé polovině roku 1944 zvláštní svazek složek nacistického potlačovacího aparátu (z příslušníků bezpečnostní policie, Waffen-SS a branné moci) pro případ vnitřních nepokojů. Většina nacistických bezpečnostních složek se ale v tomto období již přesouvala do oblasti mimo bojové pásmo v západní části Moravy.³⁶⁴ V posledních dubnových dnech narůstalo

³⁶³ Ačkoliv byl v této fázi bojů wehrmacht na západní frontě v podstatě poražen, bojovalo proti Rudé armádě dosud stále na 2 miliony vojáků – v rámci skupiny armád Východní marka v Dolním Rakousku, skupiny armád E v Chorvatsku, skupiny armád Střed v Čechách a na Moravě a na několika dalších místech v Pobaltí. Podrobněji srov. I. KERSHAW, *Konec*, 361–368, 436–445. Na území Čech a Moravy bylo rozmístěno na 62 divizí wehrmachtu v celkové síle asi 900 tisíc vojáků, disponující dosud značným množstvím tanků a letadel. Srov. O. SLÁDEK, *Spálená země*, s. 254. K plánům na obranu jednotlivých obranných pásem uvnitř *pevnosti Čechy a Morava*, které zčásti počítaly s využitím předmnichovských obranných postavení československé armády, a k rozmístění obranných sil proti *vnitřnímu a vnějšímu nepříteli* srov. VÁCLAV KURAL, ZDENĚK ŠTĚPÁNEK, *České národní povstání v květnu 1945*, Praha 2008, s. 56–59.

³⁶⁴ Srov. O. SLÁDEK, *Ve znamení smrtihlava*, s. 349–350. Jednalo se o opatření, která plně odpovídala schématu ARLZ taktiky spálené země, v níž se po provedení přípravných fází A (Auflockerung, uvolnění) a R (Räumung, vyklizení) civilní orgány stahovaly, přičemž provedení závěrečných fází L (Lähmung, ochromení) a Z (Zerstörung, zničení) již v bojovém pásmu přebíraly vojenské jednotky. Srov. O. SLÁDEK, *Spálená země*, s. 54–55. Nečekaně rychlý postup sovětských jednotek ale v českých zemích znemožnil

ve společnosti očekávání brzkého konce války, přiživované celou řadou různě se šířících dohadů a fám, jež oficiální prohlášení protektorátních představitelů vyzývající ke klidu spíše potvrzovala.³⁶⁵ Podobná atmosféra provázela propuknutí povstání 1. května 1945 v Přerově, kde se rozšířila v ranních hodinách zpráva o kapitulaci, snad pod vlivem překotných masivních přesunů vojenských jednotek.³⁶⁶ Následné sročení obyvatelstva, při němž byly ničeny symboly nacistické moci, ustaven národní výbor a vyvěšovány československé vlajky, připomínalo národní manifestace z října 1918.³⁶⁷ Nastalá euforie vyvrcholila v překvapivě nenásilném a masivním odzbrojování místních a projíždějících vojenských jednotek, do města se stahovaly partyzánské jednotky z okolí a utvářely se povstalecké ozbrojené oddíly.³⁶⁸ Povstání se velmi rychle šířilo nejen do okolních obcí, ale dokonce až do Olomouce, kde překvapené gestapo obratem zalarmovalo nejvyšší státní a vojenské představitele.³⁶⁹ V odpoledních hodinách bylo

nacistickým jednotkám provedení destrukčních opatření v plném rozsahu. Srov. *ibidem*, s. 197–198, 253–257.

³⁶⁵ Srov. STANISLAV KOKOŠKA, *Praha v květnu 1945*, Historie jednoho povstání, Praha 2005, s. 102–106.

³⁶⁶ V poválečné zprávě SNB se jako impuls uvádí rozhlasem vysílaná zpráva o tom, že spojenci předložili Německu podmínky kapitulace. Srov. NA ČR, f. 1075/5 Ministerstvo vnitra I. – referát L (MV-L), Sign. C6178/2 Zvěřstva nacistů v zemi Moravskoslezské, k. 25, Doklady o německé činnosti za okupace v okrese Přerovském ze dne 14. 11. 1945. Za důvod bývá někdy považováno oznámení o Hitlerově smrti a zahájení jednání o částečné kapitulaci v rozhlasovém projevu velkoadmirála Karla Dönitze, který byl ovšem odvysílán až 1. května 1945 po 10. hodině večer a zpráva o Hitlerově smrti se tak intenzivněji šířila až od následujícího dne. Srov. V. KURAL, Z. ŠTĚPÁNEK, *České národní povstání...*, s. 105. K Dönitzovu projevu viz např. I. KERSHAW, *Konec*, s. 421. Prolomení obranné linie u Ostravy, kterou 30. 4. 1945 opustil také Ferdinand Schörner, a následné vojenské přesuny představují pravděpodobnější zdroj rozšíření předčasné zprávy o kapitulaci. Srov. O. SLÁDEK, *Spálená země*, s. 197–198. Poslední variantou je záměrné rozšíření této zprávy příslušníky partyzánských skupin, připravujícími v okolí Přerova povstání na první květnové dny. Srov. STANISLAV ZÁMEČNÍK, *Český odboj a národní povstání v květnu 1945*, Praha 2006, s. 74–75.

³⁶⁷ Srov. fotografie uložené v NA ČR, f. 1075/5 MV-L, Sign. C6178/2, k. 25, Přerov.

³⁶⁸ Události byly provázeny značným chaosem, který ovlivňoval především vyjednávání s hejtmanem odmítajícím podniknout jakékoliv oficiální kroky. Hlavní iniciativu při přípravách na ozbrojený odpor sehráli kromě partyzánů především místní železničáři. Srov. V. KURAL, Z. ŠTĚPÁNEK, *České národní povstání...*, s. 107.

³⁶⁹ Na rozšíření zprávy o kapitulaci měli zásluhu jak zaměstnanci pošt, kteří ji telegrafovali do okolních obcí, tak železničáři, kteří vypravili po trati do Olomouce slavnostní lokomotivu. Srov. V. KURAL, Z. ŠTĚPÁNEK, *České národní povstání...*, s. 106–107. Po příjezdu do Olomouce byla zpráva o kapitulaci šířena nádražním rozhlasem, nakonec došlo k přestřelce, po které bylo zatčeno snad až 160 osob. Srov. NA ČR, f. 1075/5 MV-L, Sign. C6178/2, k. 25, Ředitelství NB v Olomouci ze dne 15. 11. 1945 na ZNV v Brně, Doklady o německé činnosti za okupace. Po informování o situaci vydal K. H. Frank pro tuto oblast Moravy heslo Gorenz, na základě kterého byl aktivován plán pro potírání vnitřního nepřítele, podle nějž byly vyslány dostupné jednotky pořádkové policie z Olomouce a Holešova společně s poplachovými

okolí Přerova obklíčeno frontovými a policejními jednotkami a ještě téhož večera bylo v obsazeném městě se strategickým železničním uzlem vyhlášeno stanné právo. V několika vlnách následného zatýkání bylo uvězněno několik desítek osob, z nichž byli vybraní iniciátoři převezeni do Olomouce, kde bylo 21 povstalců na vojenské střelnici v Lazcích popraveno. Rozsáhlé zatýkání a následné popravy byly v souvislosti s událostmi v Přerově provedeny jak v okolních obcích, tak ve vzdálenější Olomouci.³⁷⁰

Do pátku 4. května 1945 propuklo povstání na mnoha místech středních a východních Čech nebo východní Moravy, když obyvatelé na zprávy o blízkosti spojeneckých jednotek a konce války reagovali veřejnými manifestacemi a stávkami, přerůstajícími v ozbrojený odpor, nebo přímou podporou partyzánských bojových akcí.³⁷¹ Ferdinand Schörner kalkulující

jednotkami Waffen-SS z Olomouce (uvádí se ještě účast jednotek SS z Bystřice pod Hostýnem, ale ta není potvrzená). Ferdinand Schörner vyslal proti Přerovu pohotovostní jednotky skupiny armád Mitte, které se staly při potlačování povstání hlavní silou. Srov. O. SLÁDEK, *Ve znamení smrtihlava*, s. 350. Následovány byly jednotkami bezpečnostní policie pod přímým velením velitele bezpečnostní policie na Moravě SS-Obersturmbannführera vládního rady Maxe Rausche, který v těchto dnech pobýval v Olomouci a nařídil rozsáhlé zatýkání a následné popravy. Ibidem. Srov. V. KURAL, Z. ŠTĚPÁNEK, *České národní povstání...*, s. 108–109.

³⁷⁰ Při přestřelkách padlo 15 povstalců, několik dalších bylo vážně zraněno. Ještě večer bylo zadrženo 23 osob, z nichž bylo 22 následující den eskortováno do Olomouce, kde bylo 21 popraveno (1 po cestě zemřel na srdeční mrtvici). Tentýž den 2. 5. 1945 bylo zadrženo dalších 30 osob. Po propuknutí povstání v Praze následovalo dalších 40 rukojmí. Asi 50 osob bylo v souvislosti s přerovskými událostmi zatčeno gestapem v Olomouci. U pevnosti č. 13 v Olomouci byli v těchto dnech popraveni povstalci z širšího okolí (13 z Kožušan, 2 z Brodku u Přerova, 2 železničáři pravděpodobně z Přerova). Srov. NA ČR, f. 1075/5 MV-L, Sign. C6178/2, k. 25, Ředitelství NB v Olomouci ze dne 15. 11. 1945 na ZNV v Brně, Doklady o německé činnosti za okupace; Doklady o německé činnosti za okupace v okrese Přerovském ze dne 14. 11. 1945. Celkově si povstání v Přerově vyžádalo bezprostředně 52 obětí, zatímco ztráty nacistů dosáhly 60 vojáků a 2 členů gestapa. Srov. V. KURAL, Z. ŠTĚPÁNEK, *České národní povstání...*, s. 109. Dále srov. zde foto 9–10, s. 334.

³⁷¹ Po obdržení zprávy o Hitlerově smrti 2. 5. 1945 propuklo povstání v dalším železničním uzlu v Nymburku, odkud se zpráva o konci války provázená národními manifestacemi šířila do Poděbrad, Jičína, Lomnice nad Popelkou, Chlumce nad Cidlinou, Poříčan a Nového Bydžova – většina z těchto akcí byla do večera utlumena vysláním vojenských hlídek a vyhlášením zákazu vycházení. V severovýchodních Čechách na Turnovsku, Železnobrodsku a Semilsku vznikaly již od 2. 5. 1945 spontánní stávky, které od 3. 5. 1945 přerůstaly ve spojení s partyzány v ozbrojené střety. Stávkové hnutí na Kladensku vyvrcholilo ozbrojenými střety od 4. 5. 1945, odkud se povstání šířilo do Králova Dvora, Libčic, Loun, Kralup, Roudnice, Berouna a Slaného. Téhož dne propuklo povstání na Vsetíně spojené s ozbrojenými akcemi 1. čs. partyzánské brigády Jana Žižky, které v odpoledních hodinách přispěchala na pomoc 4. československá samostatná brigáda. Srov. V. KURAL, Z. ŠTĚPÁNEK, *České národní povstání...*, s. 111–119; S. KOKOŠKA, *Praha v květnu 1945*, s. 107–108. Podrobněji včetně typologie viz S. ZÁMEČNÍK, *Český odboj a národní...*, s. 78–81.

s dlouhodobější obranou českomoravského prostoru reagoval na zhoršující se situaci ve svém rozkazu z 2. května 1945 nařízením k nekompromisnímu postupu: „*Za současné situace je správný každý prostředek k zamezení vzplanutí povstaleckého hnutí. Jen teď neukázat žádnou slabost. Proti jakýmkoli nepokojům bezohledně zakročit. Zúčastněné zdecimovat.*“³⁷²

V následující době se objevovaly případy, při nichž byli povstalci po dlouhotrvajícím klidném odzbrojování náhle konfrontováni s jednotkou, jejíž velitel přesně v intencích výše uvedeného rozkazu využil všechny dostupné prostředky k dočasnému obnovení autority. K případům brutálního zásahu proti povstání docházelo například podél ústupových tras v oblasti Českomoravské vysočiny, po kterých se v této době pohybovalo značné množství těžce vyzbrojených armádních a specializovaných jednotek.³⁷³ Pokud velitelé vyhodnotili rizika vzplanutí povstání pro přesun svých jednotek jako příliš vysoká, snažili se je podél různých ústupových tras dočasně udusit vyhlášením výjimečného stavu a následnými exemplárními

³⁷² *Český odboj na sklonku války ve světle nacistických dokumentů*, 2. svazek, Praha 1970, s. 214–215.

³⁷³ Ve Velkém Meziříčí byly za souhlasu jihlavského oberlandráta vyvěšeny 6. 5. 1945 československé vlajky a zahájena činnost revolučního národního výboru, načež se ve městě objevily jak místní ozbrojené skupiny, tak partyzánské skupiny z okolí. Na okrajích města začalo docházet k přestřelkám s projíždějícími kolonami, což vygradovalo ve večerních hodinách obsazením města a rozsáhlým zatýkáním, pokračujícím následující den. Celkem bylo do 7. 5. 1945 zadrženo přes 80 osob, z nichž bylo 64 osob ve věku 19 až 50 let v podvečer za městem u řeky Oslavy brutálně zavražděno. Večer byl na náměstí na sloupu veřejného osvětlení oběšen předseda RNV a ilegální KSČ Jindřich Nováček, který měl na krku pověšen nápis „Já, sluha bolševismu, přinesl jsem našemu městu smrt a zkázu.“ Následující den 8. 5. 1945 byly ve městě popraveny další 3 osoby z okolí za podporu nebo styk s partyzány. Vyvěšování praporů bylo 6. 5. 1945 následováno odvetnou akcí také v nedalekém Tasově. Srov. NA ČR, f. 1075/5 MV-L, Sign. C6178/2, k. 25, Přípis ONV Velké Meziříčí na ZNV v Brně ze dne 12. 11. 1945, s. 3. V Německém Brodě došlo 5. 5. 1945 k odzbrojení stíhacího oddílu proti partyzánům pod vedením táborského gestapa. Když na místo dorazil velitel táborského gestapa SS-Hauptsturmführer kriminální rada Heinrich Gottschling, nechal jednotku za pomoci místních Waffen-SS osvobodit a provedl rozsáhlé zatýkání rukojmích, z nichž bylo do 9. 5. 1945 celkem 15 zavražděno. Srov. O. SLÁDEK, *Ve znamení smrtihlava*, s. 351. Vojenské obsazení a vyhlášení stanného práva následovalo 6. 5. 1945 v Telči a Dačicích, v jejichž okolí se přesunovala značná část vojenských jednotek směrem na Moravské Budějovice, a 7. 5. 1945 také v Jihlavě, přes kterou se naopak od 8. 5. 1945 německé jednotky stahovaly do prostoru Tábora. K rozsáhlému povstání v tomto prostoru došlo již 5. 5. 1945 v Třešti, která byla v ranních hodinách 7. 5. 1945 na rozkaz Maxe Rausche, který se mezitím přesunul z Olomouce do Jihlavy, obsazena smíšenými vojenskými a bezpečnostními oddíly. Při obraně města padlo přes dvě desítky povstalců, další desítky byly zadrženy jako rukojmí a celkem 34 osob bylo mučeno a brutálně zavražděno. NA ČR, f. 1075/5 MV-L, Sign. C6178/2, k. 25, Přípis ONV v Dačicích na ZNV v Brně ze dne 14. 11. 1945; Přípis MNV v Třešti na ZNV v Brně ze dne 8. 11. 1947. K celkovému vývoji situace v prostoru Českomoravské vrchoviny srov. V. KURAL, Z. ŠTĚPÁNEK, *České národní povstání...*, s. 141–157.

popravami.³⁷⁴ Plány na udržení českomoravského prostoru ještě po následující tři týdny za současného organizovaného ústupu západním směrem do amerického zajetí se definitivně rozplynuly po návratu K. H. Franka 4. května 1945 z Flensburgu, kde vedl jednání s říšským prezidentem Karlem Dönitzem. Když německý státní ministr během poledního jednání v sobotu 5. května 1945 seznamoval předsedu protektorátní vlády Richarda Bienerta se svými představami o zániku protektorátu, doléhaly již do Černínského paláce první výstřely.³⁷⁵

Praha

Odpor Pražanů, který se už od 4. května 1945 projevoval strháváním německých nápisů a dalšími spontánními akty neposlušnosti, přerostl během následujícího dne v ozbrojené povstání. Zpočátku spontánní a improvizované bojové akce do večerních hodin 5. května 1945 přecházely pod kontrolu České národní rady, které se podřídilo také velitelství Bartoš v čele s generálem Karlem Kutlvašem.³⁷⁶ Povstalci sice získávali zpočátku převahu nad nasazenými strážními

³⁷⁴ Velitel chrudimského zvláštního oddílu SS-Hauptsturmführer kriminální komisař Paul Feustel, který se svou jednotkou ustoupil 5. 5. 1945 z Chrudimi do Kolína, nařídil brutální rozeznání davu shromážděného 7. 5. 1945 ve večerních hodinách po vyhlášení kapitulace. Ještě před vyhlášením stanného práva bylo 14 osob na místě zabito a dalších 12 zraněno. NA ČR, f. 1075/5 MV-L, Sign. C6178/1 Zvěrstva nacistů v zemi České, k. 24, Přípis OV SNB v Kolíně na ONV v Kolíně ze dne 24. 11. 1947. Srov. O. SLÁDEK, *Ve znamení smrtihlava*, s. 351.

³⁷⁵ Udržení českomoravského prostoru Schörnerovými vojsky bylo považováno za strategicky důležité především kvůli tomu, že velitelství wehrmachtu odmítalo kapitulaci tak obrovských vojenských sil do rukou Sovětů. Schörner přitom již 2. 5. 1945 hlásil, že je situace neudržitelná. Srov. I. KERSHAW, *Konec*, s. 443–445. Frank předložil Dönitz plán ke stabilizaci situace v českých zemích zrušením protektorátu, předáním moci českým představitelům ochotným ke kompromisům, prohlášením Prahy za otevřené město, čímž měla být obnovena schopnost skupiny armád Střed vzdorovat sovětským silám. Frankovým plánům až do vypuknutí povstání nahrával fakt, že členové protektorátní vlády v čele s Richardem Bienertem byli ochotni převzít úlohu prozatímní vlády, která by převzala správu a garantovala klid a pořádek. Podrobněji srov. S. KOKOŠKA, *Praha v květnu 1945*, s. 109–112; V. KURAL, Z. ŠTĚPÁNEK, *České národní povstání...*, s. 122–129.

³⁷⁶ Srov. S. KOKOŠKA, *Praha v květnu 1945*, s. 113–127. Propuknutí povstání v Praze mělo značný ohlas také v ostatních oblastech českých zemí, kde se stalo signálem k zahájení ozbrojeného odporu proti nacistické moci. Kromě propuknutí povstání ve větších městech – v Hradci Králové, Pardubicích, Kolíně, Vysokém Mýtě, Litomyšli, Chrudimi, Táboře, Písku atd. – a v bezprostředním okolí Prahy – např. na Říčansku – se na mnoha místech začaly formovat revoluční národní výbory. V rozsáhlých oblastech působnosti partyzánských jednotek v severní části Českomoravské vrchoviny, sahající až do východních Čech, v jižních Čechách, na Podbrdsku, Kutnohorsku, Čáslavsku a Přibyslavsku došlo k zahájení bojových akcí. K ohlasu událostí v Praze docházelo také na území Sudetské župy, když bylo například vystoupením německého antifašistického výboru zabráněno obraně města Šternberka. Povstalci na Zábřežsku zabránili destrukci strategicky důležitého mostu přes řeku Moravu a v širokém okolí docházelo k útokům

jednotkami SS a ochranné policie, ale překvapení nacisté po vyřešení kompetenčních sporů obratem přistoupili již v odpoledních hodinách k sestavení plánu na potlačení nepokojů. Oslabené německé jednotky uvnitř města se měly omezit jen na nutnou obranu, přičemž hlavní iniciativu převzaly bojové skupiny probíjející se do města ze čtyř směrů zvenčí.³⁷⁷ Zatímco ve večerních hodinách již pronikaly první takové jednotky z jihu do Prahy, vedli představitelé povstání zdlouhavá jednání s představiteli nacistického potlačovacího aparátu. Nad ránem 6. května 1945 vše ukončila výzva k obnovení palby, pokračování obrany všemi prostředky a ke stavění barikád.³⁷⁸ Ačkoliv se opět zmiňovala blízkost spojeneckých vojsk, ke kterým se naděje Pražanů upínaly již od počátku, došlo k zahájení urychleného postupu sovětských vojsk na pomoc Praze až téhož dne v odpoledních hodinách.³⁷⁹ Tehdy již povstalci odrazili první nátlak postupujících nacistických bojových skupin a po ustálení obranných linií se ukázalo, že jedinou silou schopnou zasáhnout do bojů o Prahu byly jednotky Ruské osvobozené armády.³⁸⁰ V následujících dlouhých hodinách tvrdých bojů se nacistickým jednotkám podařilo prolomit obranné linie. Sérií opakovaných útoků vrcholících 7. května 1945 se naplno rozvinulo brutální vyvražďování povstalců a civilního obyvatelstva. Při následných operacích pokračujících s plnou

partyzánských jednotek na německé kolony. Podrobněji srov. V. KURAL, Z. ŠTĚPÁNEK, *České národní povstání...*, s. 139–172.

³⁷⁷ Po urovnání kompetenčních sporů s velitelem zbraní SS generálporučíkem Karlem von Pücklerem se vojenským velitelem německých sil v Praze stal Frankem jmenovaný generál Rudolfem Toussaintem. Jednotky wehrmachtu, které se nevzdaly povstalcům a soustředily se v oblasti Malé Strany, Hradčan a Dejvic, měly vyprostit bojové skupiny pod velením generála Richarda Reinmanna (Kampfgruppe „Reimann“) ze svazku skupiny armád Střed postupující od Českého Brodu s cílem obsadit Václavské náměstí, od jihu měly postupovat jednotky bojového svazku Waffen-SS „Wallenstein“ tvořený granátníckými pluky a dalšími podpůrnými jednotkami od Benešova s cílem v jednom proudu na Hradčanech a v druhém na Staroměstském náměstí. Z výcvikového prostoru u Milovic měla zaútočit bojová skupina složená z frekventantů tamější školy protitankových samohybných děl (Kampfgruppe Milowitz) s cílem na Vítězném náměstí v Dejvicích. Ze severu měl postupovat od Litoměřic 4. pluk tankových granátníků SS „Der Führer“ pod velením SS-Obersturmbannführera Otto Weidingerera. Celkově se do útoku na Prahu zapojily jednotky čítající až 70.000 příslušníků různých bezpečnostních a vojenských jednotek. Srov. S. KOKOŠKA, *Praha v květnu 1945*, s. 71, 128–130, 256; V. KURAL, Z. ŠTĚPÁNEK, *České národní povstání...*, s. 130–131.

³⁷⁸ Srov. S. KOKOŠKA, *Praha v květnu 1945*, s. 131–140.

³⁷⁹ Srov. JAROSLAV HRBEK, Konec druhé světové války v Evropě, in: STANISLAV KOKOŠKA et al., *Nultá hodina?*, Československo na jaře 1945 ve strategických souvislostech, Praha 2011, s. 15–16.

³⁸⁰ Srov. V. KURAL, Z. ŠTĚPÁNEK, *České národní povstání...*, s. 135–138; S. KOKOŠKA, *Praha v květnu 1945*, s. 156–159.

silou ještě 8. května 1945 pronikly útočné jednotky na mnoha místech hluboko do center povstání, které ještě před příchodem sovětských vojsk přivedly na pokraj zhroutení.³⁸¹

Postup útočných jednotek na území Prahy, který byl blokován barikádami a nečekaně silným odporem povstalců, byl od počátku provázen rozsáhlými vyvražďovacími kampaněmi a oportunním násilím proti civilnímu obyvatelstvu. Již v brzkých ranních hodinách 6. května 1945 postupovaly dále od jihu na předměstí Prahy jednotky Waffen-SS „Wallenstein“ z Hradištku.³⁸² Příslušníci levého křídla útočícího na Zbraslav postříleli při zajišťování důležité silniční křižovatky všechny muže dopadené při domovních prohlídkách v Dolních Břežanech, kde byl podobně jako později na Zbraslavi vyhlášen výjimečný stav se zákazem vycházení.³⁸³ Těžká technika pravého křídla byla v podobné době zastavena barikádou na křižovatce ulic Na Pankráci a U pankrácké vozovny, načež se vojáci rozprchlí po okolních domech a obchodech. Jejich rabování, demolování a vypalování bylo doprovázeno namátkovým vražděním dopadených civilistů, kteří byli také vyháněni z domovních krytů a pokud nebyli rovnou zastřeleni, byli brutálně bití a využíváni jako rukojmí nebo živé štíty.³⁸⁴ Zastavení postupu těchto jednotek silnou obranou

³⁸¹ Ještě 7. 5. 1945 se útočným jednotkám nedařilo vybojovat ani spojení s nejsilnějšími oddíly pražské posádky na Hradčanech a v Dejvicích, ani průchod městem z východu na západ, k čemuž se jim ale po proniknutí do centra města 8. 5. 1945 již otevíraly možnosti. Srov. V. KURAL, Z. ŠTĚPÁNEK, *České národní povstání...*, s. 138–139, 174–177.

³⁸² Jednotky o celkové síle cca 8.000 vojáků byly mobilizovány již 5. 5. 1945 a do 20. hodiny téhož dne dosáhl jejich předvoj již oblasti Dolní Krče kolem Thomayerovy nemocnice. Srov. S. KOKOŠKA, *Praha v květnu 1945*, s. 136, 142–143.

³⁸³ Příslušníci praporu pod velením SS-Sturmführera Siegfrieda Brosowa zastřelili již po cestě do Dolních Břežan několik lidí, přímo v místě poté okolo 6. hodiny ranní 6. 5. 1945 odzbrojili české četníky, popravili dvoučlennou povstaleckou hlídku z nedalekého Ohrobce a postříleli dalších 15 místních mužů. Zbytek bojové skupiny pod velením SS-Oberführera Emila Kleina si mezitím do 9. hodiny ranní vynutil kapitulaci povstalců na Zbraslavi. Srov. S. KOKOŠKA, *Praha v květnu 1945*, s. 144–145. Po pokračujících těžkých bojích o další postup směrem na Smíchov ubili příslušníci této skupiny pažbami nebo postříleli 21 bezbranných osob, včetně žen a dívek 7. 5. 1945 v Lahovicích. Ibidem, s. 175.

³⁸⁴ Celkem 4 tanky z bojové skupiny pod vedením SS-Standartenführera Wolfganga Jörchela střílely z kulometů a tankových děl do přilehlých domů a zahrad ulic Linecké a U pankrácké vozovny. Jednotky byly tvořeny převážně mladými vojáky ve věku 17 až 21 let. „Příslušníci SS, většinou mladíci od 17 do 19 roků, vyhrožovali, že když padne jeden voják ranou z barikád, bude postřelen velký houf rukojmí. Cestami, kterými byli obyvatelé za stálého vyhrožování nuceni se ubírat, uviděli všude mrtvolu ubitých Čechů. K raněným nikdo nesměl, ačkoliv mnozí volali o pomoc. Zakrátko byla všechna okna v okolí vytlučena, byly zápalnými střelami zapáleny, a kdo se odvážil hasiti, byl zastřelen. Po násilném vyvlečení mužů z krytů došlo též na ženy, děti a starce, se kterými bylo s největší surovostí zacházeno. V Linecké ulici č. p. 927 bylo jistě Rosákové zabito jednorozční děcko, které nesla na ruce při vyhánění z krytu. Obyvatelstva bylo používáno jako ochranné zdi, byli voděni s místa na místo, při čemž byli tlučeni pažbami pušek, holemi a

Pankráce zvyšovalo konfrontační napětí, které vyvrcholilo při systematickém průzkumu dobytých obytných domů. Přetrvávající frustrace vojáků nasazených proti povstalcům se tak například uvolnila 6. května 1945 večer v Úsobské ulici při setkání s civilním obyvatelstvem shromážděným ve sklepích a spustila zběsilý masakr, přerůstající do kolektivní zábavy doprovázené zohavováním mrtvol a rabováním.³⁸⁵ Masových ukrutností proti ukrývajícimu se civilnímu obyvatelstvu se dopouštěli také příslušníci elitního frontového pluku tankových granátníků SS „Der Führer“, který se v odpoledních hodinách 6. května 1945 začal s využitím dělostřelecké palby probíjet ze severu směrem od Dolních Chabřů na Kobylisy.³⁸⁶

vším, co bylo po ruce.“ Srov. NA ČR, f. 1075/5 MV-L, Sign. C6178/1, k. 24, Vyšetřující zpráva Policejního ředitelství v Praze „Vraždění českého civilního obyvatelstva Němci v Praze ve dnech 5. až 8. května 1945“ na MV ČSR ze dne 16. 6. 1945, s. 4–5.

³⁸⁵ Do sklepních prostor obytného domu v tehdejší ulici Úsobská č. p. 255 pronikli příslušníci Waffen-SS okolo 20:30 hodin: „Bez veškeré výzvy počali do tam ukrytých obyvatel střílet. SS-Manni používali střel dum-dum, jak bylo později lékařsky prokázáno. Německá příslušnice Lenochová, která byla v nejvyšším stupni těhotenství, klekla v krytu před SS-Manny a prosila je, aby ji jako německou příslušnici nechali. Avšak SS-Manni ji zavraždili také i s jejími dvěma dětmi. Když už se z postřílených obyvatel nikdo nehýbal, počali SS-Manni křičet: Auf, Auf, načež 14letá Věra Hájková, která zůstala nezraněna, ježto padla před střelbou, vstala a byla ihned SS-Manny zastřelena. Celkem bylo v domě čp. 255 povražděno 37 osob, z toho deset dětí ve stáří od 6 do 15 let, 13 žen, z nich dvě těhotné, a 14 mužů. Zachránilo se mezi nimi celkem 12 osob, které hned zpočátku před střelbou padly na zem a předstíraly mrtvé. Při tom byly svědky uvedených zvěstev a viděly, jak SS-Manni po střelbě ještě do mrtvých bodali. Když skončili toto své katovské dílo, vyrabovalo v témže domě 21 bytů, načež je zapálili. V jednom bytě našli 68letého Háčka, který byl nemocný a hluchý. I tohoto zastřelili.“ V domě v Úsobské ulici č. p. 264 bylo ze sklepa vyvedeno 22 osob, z nichž bylo celkem 16 osob – 6 dětí, z nichž bylo nejmladší tříleté, 5 žen a 5 mužů – na dvoře u zdi zastřeleno. „SS-Manni jim nařídili otočiti se obličejem ke zdi domu a vzpažit, načež do nich počali střílet z automatických pistolí.“ 3 osoby byly těžce zraněny a 3 se zachránily padnutím před výstřely. Lehčeji zraněný desetiletý Milan Procházka prosil o smilování a byl ubit pažbami pušek do obličeje. Srov. NA ČR, f. 1075/5 MV-L, Sign. C6178/1, k. 24, Vyšetřující zpráva Policejního ředitelství v Praze ze dne 16. 6. 1945, s. 6–7; S. KOKOŠKA, *Praha v květnu 1945*, s. 146–147, 153–154.

³⁸⁶ Pluk působil jako součást 2. SS-Panzer-Division „Das Reich“, jejíž různé součásti se v průběhu frontového nasazení na západní, balkánské a východní frontě v letech 1941–1944 dopustily celé řady válečných zločinů včetně masakrů civilního obyvatelstva. Při nasazení na západní frontě vykonalo 10. 6. 1944 cca 150 příslušníků 3. roty 1. praporu 4. pluku „Der Führer“ na rozkaz SS-Sturmbannführera Adolfa Diekmanna masakr 642 obyvatel a vypálení vesnice Oradour-sur-Glane nedaleko Limoges, přičemž bylo na 400 žen a dětí upáleno v místním kostele. Jednalo se o impulzivní odvetnou akci při neúspěšném vyjednávání s místním starostou o vydání 30 rukojmí, kteří měli být směněni s partyzány za zajatého velitele 3. praporu tohoto pluku SS-Sturmbannführera Helmuta Kämpfeho. Srov. PETER LIEB, *Konventioneller Krieg oder NS-Weltanschauungskrieg? Kriegsführung und Partisanenbekämpfung in Frankreich 1943/44*, München 2007, s. 364–368. Počátkem května 1945 byl pluk stažen k obraně

Vyvražďování obyvatelstva v Kobylisích započalo po večerním obsazení obce a pokračovalo 7. května 1945 poté, co byl další postup jednotek do Holešovic již v brzkých ranních hodinách zastaven silnou obranou Trojského mostu (v místech dnešního mostu Barikádníků). Před dobytím mostu na něj bylo nakonec odpoledne vehnáno s bílým praporem k rozebírání barikád několik desítek v okolí zajatých civilistů, kteří byli následně popraveni.³⁸⁷ Od východu zahájila v ranních hodinách 7. května 1945 soustředěný útok na Prahu také bojová skupina „Milovice“, jejíž tanky před sebou již v brzkém odpoledni dohly do Karlína několik set mužů a žen, kteří byli následně nuceni rozebírat barikády. Než stanuli ve večerních hodinách na linii mezi Hlávkovým mostem, Denisovým nádražím (Těšnov) a Městským muzeem, započali příslušníci těchto jednotek s prohledáváním obytných domů, z jejichž krytů vyháněli a namátkou vraždili civilní obyvatelstvo.³⁸⁸ Pod tíhou dalšího útoku zahájeného v brzkých ranních hodinách 8. května 1945 se zhroutila oslabená obrana v okolí Hyberského nádraží (dnešní Masarykovo nádraží). Při vyhledávání povstalců, kteří se rozutekli a poschovávali po okolních civilních krytech, povraždili členové útočných jednotek přímo na nádraží celkem 53 civilních osob.³⁸⁹ U

Budyšina (Bautzen), odkud byl převelen k obraně Čech pod Krušnými horami do Litoměřic a nakonec obdržel rozkaz k dobývání Prahy. Srov. S. KOKOŠKA, *Praha v květnu 1945*, s. 152–153.

³⁸⁷ Kromě Kobylis se jednotky dopouštěly obdobných represálií na ukrývajícím se obyvatelstvu v severní části Libně v okolí Kirchmayerovy třídy (dnešní Zenklova). Jako živé štíty a pracovní síla k rozebírání barikád bylo využíváno obyvatelstvo z obou těchto částí. „V odpoledních hodinách dne 7. května 1945 hnaly oddíly SS asi 12 lidí s bílým praporem z Libeňské strany na Trojský most, aby odstranili barikádu uprostřed mostu. Téměř všichni byli pak postříleni esesmany. Esesmani toto své dílo opakovali s přibližně stejným počtem lidí [...], všichni z Prahy VIII., Kirchmayerova 1236.“ Srov. NA ČR, f. 1075/5 MV-L, Sign. C6178/1, k. 24, Vyšetřující zpráva Policejního ředitelství v Praze ze dne 16. 6. 1945, s. 2–3; S. KOKOŠKA, *Praha v květnu 1945*, s. 152–153, 172–174.

³⁸⁸ „Dne 7. května 1945 ve 14 hod. přijel do Karlína od Libně německý tankový oddíl, který hnál před sebou asi 300 civilních osob, mužů i žen, se zdviženýma rukama a nutil je k odstraňování barikád v Karlíně. Téhož dne o 17. hodině vnikly oddíly SS do protiletectvých krytů v Karlíně a vyvlékli z nich tam ukryté civilní obyvatelstvo.“ Srov. NA ČR, f. 1075/5 MV-L, Sign. C6178/1, k. 24, Vyšetřující zpráva Policejního ředitelství v Praze ze dne 16. 6. 1945, s. 2; S. KOKOŠKA, *Praha v květnu 1945*, s. 174, 197.

³⁸⁹ „Dne 8. května 1945 dopoledne obsadila německá branná moc za pomoci tanků Masarykovo nádraží v Praze II. Všechny osoby, které byly shromážděny ve dvou nádražních krytech, musili ihned kryt opustiti. Ženy byly od mužů odděleny a dány na protější stranu dvorany. Muži pak byli seřazeni do trojřadu a na místě jich bylo několik v přítomnosti žen zastřeleno. Jelikož ženy počaly hlasitě naříkati a křičeti, byly zahrnány do restaurační místnosti. Ze zbylých mužů byli podle libovůle SS-Mannů vybráni jednotlivci, kteří byli postaveni stranou, pak poklusem hnáni směrem k budově pod hradlem č. 2, kde se musili otočiti. Tam jich bylo 29 ze vzdálenosti asi 20 kroků zastřeleno. Další 24 muži byli týmž způsobem popraveni u nádražní dvorany. Mezi popravenými bylo mimo železniční zaměstnance i mnoho cestujících, kteří již od 5. května čekali na odjezd vlaků, a 2 16 roků stačí učňové z nádražní restaurace. Celkem byly tímto způsobem popraveny 53 osoby.“ Srov. NA ČR, f. 1075/5 MV-L, Sign. C6178/1, k. 24, Vyšetřující zpráva Policejního

Hyberského nádraží se milovičtí stíhači tanků spojily s Reimannovými jednotkami postupujícími od Žižkova a po poledni 8. května 1945 se již probíjeli přes Dlouhou třídu a Celetnou ulici na Staroměstské náměstí. Týmž směrem postupovaly Pařížskou třídou také jednotky z velitelství Waffen-SS na právnické fakultě, v jejímž okolí se 7. a 8. května 1945 dopustily řady brutálních vražd a masových poprav civilních osob.³⁹⁰ Nacistické jednotky se ještě před odpoledním uzavřením dohody mezi Českou národní radou a generálem Rudolfem Toussaintem o ukončení bojů a stažení vojsk 8. května 1945 dopustily řady brutálních násilností, kterým se jejich příslušníci nevyhýbali v Praze a na jiných místech v Čechách ani po zahájení ústupu.³⁹¹

V případě závěrečných bojů druhé světové války představovali hlavní aktéry specialisté na násilí, proti nimž stáli v případech násilných excesů nedostatečně vycvičení a vyzbrojení nebo dokonce zcela bezbranní protivníci (civilisté, zajatci, vězni apod.). Vojáci se v důsledku dlouhotrvajícího konfrontačního napětí dostávali do stavu změněného smyslového vnímání, jehož dlouhodobým prodlužováním přecházela jejich bojová zuřivost na pokraj šílenství, v němž se za každou cenu

ředitelství v Praze ze dne 16. 6. 1945, s. 2; S. KOKOŠKA, *Praha v květnu 1945*, s. 207–208. Dále srov. zde foto foto 13, s. 336.

³⁹⁰ „Podle hlášení polic. praporčíka Jindřicha Poláčka z 1. polic. revíru bylo usmrceno příslušníky SS v době od 5. do 8. května v Praze I., Na Františku více mužů střelnou ranou do týla. Mrtvolky nesly stopy násilností, uřezání uší, nosu, a modré skvrny po těžkých ranách, pravděpodobně od pažby pušek.“ Srov. NA ČR, f. 1075/5 MV-L, Sign. C6178/1, k. 24, Vyšetřující zpráva Policejního ředitelství v Praze ze dne 16. 6. 1945, s. 1–2; S. KOKOŠKA, *Praha v květnu 1945*, s. 211.

³⁹¹ Ještě 8. května 1945 mezi 15. a 16. hodinou – tedy těsně před uzavřením dohody o ukončení bojů, která se udála v 16 hodin – byli obyvatelé v Prosecké ulici využiti jako živé štíty při postupu tanků dále do Libně. Navíc docházelo k celé řadě různých individuálních vražd a násilností. Srov. NA ČR, f. 1075/5 MV-L, Sign. C6178/1, k. 24, Vyšetřující zpráva Policejního ředitelství v Praze ze dne 16. 6. 1945, s. 3–4. Většina bojových skupin se dala na ústup neprodleně po uzavření dohody 8. 5. 1945 odpoledne, ale například bojová skupina „Klein“ ze svazku Waffen-SS „Wallenstein“ pokračovala v bojích v oblasti Zlíchova až do odpoledne 9. 5. 1945, kdy zahájila urychlený ústup před Sověty. Srov. S. KOKOŠKA, *Praha v květnu 1945*, s. 212–214. Při ústupu po silnici z Jihlavy na Tábor reagovali příslušníci smíšených jednotek wehrmachtu, Waffen-SS a maďarské armády na údajnou střelbu partyzánů 9. 5. 1945 v obci Lejčkov na Tábořsku. Při zběsilé odvetné střelbě zahynulo v nastalém zmatku 23 osob a dalších 15 bylo zraněno. V reakci na incident vypálili vojáci 8 stavení v Lejčkově a další v nedaleké obci Prasetín. Srov. JAN TOMÁŠEK, Vypálení obce Lejčkov německými nacisty 9. května 1945, in: *Vlastivědný sborník Pelhřimovska*, č. 10, Pelhřimov 1999, s. 68–76; J. PADEVĚT, *Krvavé finále*, s. 151–153. V Malíně (okr. Kutná Hora) povraždili 8. 5. 1945 příslušníci ustupujících jednotek SS celkem 7 osob v místním hostinci, kterým připisovali střelbu, pocházející ale od jiné jednotky SS operující na druhém konci obce. Srov. NA ČR, f. 1075/5 MV-L, Sign. C6178/1, k. 24, Přípis ONV v Kutné Hoře na MV ČSR ze dne 11. 11. 1947.

snažili prorazit nepřátelskou obranu.³⁹² Když se útok najednou při konfrontaci se slabým nepřítelem stal snadným, dosáhlo napětí svého vrcholu a vztek přerostl ve zběsilé vyvražďování. V tomto stavu silné emoční vzrušení přetrvávalo, rytmické opakování střelby přinášelo pocit uspokojení, v němž vyvražďování často přecházelo do kolektivní zábavy.³⁹³ Absolutní situace nezadržitelného násilí, při němž docházelo k nadužívání síly a dalším ukrutnostem, umožnila jak masové vyvražďování rukojmí a civilistů, tak demolování a rabování.³⁹⁴ Při studiu fotodokumentace a lékařských zpráv lze alespoň částečně rekonstruovat způsoby exekucí, které německé jednotky v této době na území Prahy vykonaly, a odvodit z nich působící faktory.³⁹⁵ Kromě úmrtí v důsledku bojových zranění (nejčastěji střelné rány) a cílených exekucí zastřelením (Hyberské nádraží) se v lokalitách *Praha – Žižkov „Pražačka“* a *Praha IV – Hrad „Jelení příkop“* již čteněji objevovaly mnohačetné údery do hlavy pažbou pušky, bodné, resp. řezné rány a jejich kombinace. Dokumentace exhumovaných těl přibližně 23 mužů od statku „Reitknechtka“ v Nuslích potom poukazuje pouze na jeden druh smrtelného zranění – „*proražení lebečních kostí*“. Narůstající stres z vědomí nezadržitelného postupu sovětských jednotek a frustrace tváří v tvář povstání, v němž příslušníci útočných jednotek podobně jako v případě boje proti partyzánům přestali rozlišovat mezi vojenskými a civilními cíli, kulminoval v zuřivých ukrutnostech, jimž jenom v Praze padly v posledních dnech války za oběť stovky lidí.³⁹⁶ Rozptýlená zodpovědnost, přenášející rozhodování na nižší velitelské pozice, se podobně

³⁹² Srov. R. COLLINS, *Violence*, s. 80-82, 85.

³⁹³ Ibidem, s. 83, 89, 92-93. Dále srov. zde foto 14, s. 336.

³⁹⁴ R. COLLINS, *Violence*, s. 93-99.

³⁹⁵ NA ČR, f. 785, Fotodokumentace 1897-1975, k. 7, i. č. 971 *Z bojů za Pražského povstání*; Tamtéž, k. 7, i. č. 1002–1004 *Zvěrstva Schörnerových jednotek v Praze, snímky obětí*; Tamtéž, k. 7., i. č. 1005–1042 *Exhumované mrtvoly sovětských válečných zajatců a dalších vězňů, 1945*; Tamtéž, k. 7., i. č. 1059–1060 *Exhumace obětí pochodů smrti v Teplé*; Tamtéž, k. 7, i. č. 1061 *Exhumace obětí pochodu smrti v Karlových Varech*.

³⁹⁶ Na základě kvalifikovaného odhadu podle Padevětova datového souboru lze jen pro případy masového vyvražďování, do něhož nejsou zahrnuty bojové ztráty, počítat s dolní hranicí přesahující na území dnešní Prahy více jak 400 osob. Srov. J. PADEVĚT, *Krvavé léto*. Standardně bývá uváděn celkový počet úmrtí oscilující mezi 2.700 (dobový odhad) až po 3.700 (včetně okolních oblastí), z čehož mělo být cca 236 zavražděných civilistů včetně žen a dětí, a dalších 3 až 3,5 tisíce zraněných. Srov. ADRIAN VON ARBURG, TOMÁŠ STANĚK (edd.), *Vysídlení Němců a proměny českého pohraničí*, díl II., svazek 1: *Duben – srpen/září 1945: „Divoký odsun“ a počátky osídlování*, s. 28; S. KOKOŠKA, *Praha v květnu 1945*, s. 258. Do konce května 1945 bylo však při prvním vyšetřování jen v oblasti s největším výskytem masových vražd na území tehdejší Prahy XIV. Horní a Dolní Krče identifikováno 173 obětí. Srov. NA ČR, f. 1075/5 MV-L, Sign. C6178/1, k. 24, Zpráva Policejního ředitelství v Praze na MV ČSR ve věci bestiálních vražd páchaných Němci na českých civilistech ve dnech 5. až 8. května 1945 ze dne 28. 5. 1945, s. 1. V konceptu vyšetřující

jako v případě sovětských válečných zajatců a dalších vězňů pochodů smrti propojovala s vysokou mírou dehumanizace těchto obětí, což bylo patrné na velmi brutálních způsobem usmrčení (ubití k smrti, useknutí hlavy apod.).³⁹⁷

* * *

*„Společně prolitá krev slovanských bratří na bojištích sblížila živé. Avšak současně i žal zmocňoval se nás a srdce bylo naplněno divnou směsicí pocitů – vzkříšení jara, radosti v záři nově zrozené svobody i nevýslovného smutku. [...] Vzpomínka na vyvražděné rodiny [...] rozčiluje k nepříčetnosti.“*³⁹⁸

Za frontovými liniemi postupujících spojeneckých jednotek, jejichž bojové operace se předválečného teritoria českých zemí začaly s neustále narůstající intenzitou dotýkat od konce března 1945,³⁹⁹ a s rozšiřujícím se protinacistickým povstáním se objevovaly první fenomény

zprávy se za hlavní oblasti výskytu masových ukrutností uváděly lokality Praha XIV. (Pankrác, Krč), Praha IV. (Jelení příkop), Praha XI. (Žižkov na Pražačce), Praha I. (Právnická fakulta). Srov. NA ČR, f. 1075/5 MV-L, Sign. C6178/1, k. 24, Koncept Vraždění českého civilního obyvatelstva Němci v Praze ve dnech 5. – 8. 5. 1945. Později byly ještě odkryty masové hroby v Dejvicích. Srov. Po stopách německého teroru, Hromadné hroby v Dejvicích (šifra fh), in: *Práce*, č. 28/1945, 8. 6. 1945, s. 1. Uloženo NA ČR, f. 1075/5 MV-L, Sign. C6178/1, k. 24, Praha.

³⁹⁷ Dehumanizace představuje jeden ze základních faktorů umožňujících eskalaci násilného chování i v případě jinak humánních jedinců, obyčejných lidí. Sociální psycholog Philip Zimbardo, designér a čelní představitel slavného Stanfordského vězeňského experimentu, jehož význam ve své bilanční knize po více než 40 letech v širokých souvislostech zhodnocuje, za další důležité faktory považuje následující: deindividualizaci, obraz nepřítele, syndrom skupinového myšlení, morální vyvázání, sociální facilitaci a konkrétní faktory prostředí. Srov. P. ZIMBARDO, *Luciferův efekt*, s. 474. *Syndrom skupinového myšlení* byl vyvinut psychologem Irvingem Janisem a objasňuje špatná rozhodnutí učiněná skupinami inteligentních lidí. „Tyto skupiny potlačují opozici v zájmu skupinové harmonie, až vytvoří přívětivou, soudržnou skupinu bez nesouhlasných názorů a s direktivním vůdcem.“ *Sociální facilitace* představuje fenomén usnadnění, resp. zesílení výkonu v přítomnosti jiných lidí. Srov. ibidem, s. 420. Dále srov. zde foto 11–12, s. 335.

³⁹⁸ NA ČR, f. 1075/5 MV-L, Sign. C6178/2, k. 25, Zpráva o německých zvěrstvech vypracovaná Svazem národní revoluce ve Valašském Meziříčí k 3. 7. 1947, s. 121.

³⁹⁹ V důsledku útoku 4. ukrajinského frontu, zahájeného 25. 3. 1945 pod velením generála Ivana Jefimoviče Petrova s cílem proniknout do oblasti Opavska a Ostravska, pronikla Rudá armáda koncem března 1945 na území Krnovska. Pod velením generála Andreje Ivanoviče Jeremenka osvobodily tyto jednotky 24. 4. 1945 Opav, do Moravské Ostravy vstoupily 30. 4. 1945 a do 5. 5. 1945 stanuly na linii Moravský Beroun – Šternberk. Na jižní Moravě byl jako první větší město osvobozen 2. ukrajinským frontem pod velením maršála Rodiona Jakovleviče Malinovského 13. 4. 1945 Hodonín a k obsazení Brna došlo k 26. 4. 1945. Tyto jednotky se snažily již od přelomu dubna a května 1945 prorazit německé obranné linie směrem k Praze, kam ale dorazily nakonec k večeru 9. 5. 1945 až po jednotkách 1. ukrajinského frontu pod velením maršála Ivana Stěpanoviče Koněva, kterým bylo svěřeno provedení

násilí zaměřeného proti Němcům nebo domnělým či skutečným zrádcům a kolaborantům. V posledních dnech před propuknutím protinacistického povstání se na osvobozeném území jižní, střední a jihovýchodní Moravy objevily první spontánní akty lidové odplaty, při nichž si shromážděný dav vynutil na místních autoritách popravu určitých osob nebo je sám zlynčoval. V Ivančicích, které byly již 18. dubna 1945 obsazeny sovětským vojskem a partyzánskými jednotkami působícími v okolí, se objevil mechanismus později typický pro partyzánské oblasti. Tamější němečtí obyvatelé byli od 20. dubna 1945 bez výjimky internováni a improvizovaný lidový soud z nich nechal v součinnosti s partyzány do 25. dubna 1945 *na naléhání a přání všeho lidu* popravit až 35 osob.⁴⁰⁰ V den osvobození Rudou armádou 29. dubna 1945 přivlekl sročený dav také v Ivanovicích na Hané několik místních „zrádců“, kteří měli být pověšeni na přetrhaných drátech elektrického vedení. Z nich byl nakonec nepochybně popraven velitel místní četnické stanice Josef Kubíček, který za války přijal německé občanství a byl údajným postrachem místních občanů. Nálada byla natolik vybičovaná, že před davem museli utéct také ti z místních, kteří se snažili popravě zabránit.⁴⁰¹ Rudoarmějci, příslušníci různých

hlavního útoku na Prahu. Sovětské jednotky z této formace po překročení předmnichovských hranic Československa ráno 8. 5. 1945 postupovaly po linii Dubí, Teplice-Šanov, Duchcov, Bílina, Lovosice a Terezín, přičemž téhož dne osvobodily Mostecko a Chomutovsko, a do Prahy dorazily od severozápadu v ranních hodinách 9. 5. 1945. Americká armáda vstoupila na území českých zemí 18. 4. 1945 a do 6. 5. 1945 osvobodila Chebsko, celou oblast Českého lesa, Plzeň a v jižních Čechách postoupila na úroveň linie Vyšší Brod – Český Krumlov. Srov. A. VON ARBURG, T. STANĚK (edd.), *Vysídlení Němců...*, II. 1: „Divoký odsun“..., s. 21–25; JAROSLAV HRBEK, VÍT SMETANA et al., *Draze zaplacená svoboda, Osvobození Československa 1944–1945*, Praha 2009, s. 122n, 193n; JAROSLAV HRBEK, *Konec druhé světové...*, 9–18; STANISLAV KOKOŠKA, *Ztracené vítězství, Operace amerických jednotek na českém území*, in: Idem, *Nultá hodina?*, s. 35–55.

⁴⁰⁰ Ivančice plnily až do počátku května 1945 úlohu „vrátek“, tedy jakési skuliny v linii fronty, kterou zajišťovaly v okolí působící partyzánské jednotky z brigády Dr. Josef Hybeš, jejichž příslušníci se pravděpodobně podíleli na obsazení města a podobě přijatých opatření proti Němcům. Místní Němci byli nejdříve zadržováni pouze na noc, ale když se 20. 4. 1945 objevily první útoky, byly ženy a děti internovány v počtu 120 až 130 osob v Orlovně a muži v počtu asi 300 osob ve věznici okresního soudu, kde byli dále internováni členové fašistické obce a udavači z řad Čechů. Zde také zasedal „lidový soud“, který tvořili představitelé místních úřadů a pravděpodobně také zástupci partyzánů, kteří nakonec převzali vyšetřující materiál a provedli popravy zastřelením. Hlavní podíl na popravách byl při vyšetřování, snad alibisticky, připisován maďarským zběhům. Srov. ABS, fond A2/1 Sekretariát (ministra národní bezpečnosti) ministra vnitra (f. A2/1), k. 57, i. č. 1765 Události v porevoluční době 1945–1947 (1765), Oblastní úřadovna Státní bezpečnosti (OÚ StB) v Brně, Vyšetřující zpráva ze dne 27. 8. 1947, č. j. 304/47 taj., f. 326; Porevoluční události, Ivančice, Dodatek ze dne 2. 2. 1948, f. 630; Státní okresní archiv Brno – venkov (Rajhrad), fond Archiv města Ivančice, Sign. C36, i. č. 198, Kronika města Ivančic (1938–1955).

⁴⁰¹ Dav dále přivlekl Michala Bendu, správce statku původem české národnosti, a Němce Bertholda Kaupa, který byl ale nakonec propuštěn. Josef Kubíček mohl být popraven jedním ze svých údajných bývalých

paramilitantních uskupení a samozvaných bezpečnostních orgánů se již v této době dopouštěli oportunního násilí v podobě krádeží, znásilnění či fyzického napadení a týrání. Ačkoliv se tento typ násilí vyskytoval za rozličných podmínek, tvořily bezprizorní internované osoby již v této fázi převážnou většinu obětí. V moravské metropoli Brně došlo k vlně internací ihned po příchodu sovětské armády 26. dubna 1945, kdy byla jako první obnovena činnost Kounicových kolejí, následovaná řadou aktů oportunního násilí a prvními exekucemi. Již na přelomu dubna a května 1945 byla situace ve městě natolik napjatá, že byly podnikány kroky k plošné internaci všech Němců bez rozdílu.⁴⁰²

V oblasti postupu americké armády v jihozápadních Čechách bylo německé obyvatelstvo spolu se zrádci a kolaboranty rozsáhle internováno od 5. až 6. května 1945, kdy docházelo také k prvním rozsáhlejšími exekucím.⁴⁰³ V Plzni a na některých dalších místech se jich sice účastnili

konfidentů Františkem Ostradovským z Dolního Kubína, který se jej snažili zbavit jako nepohodlného svědka. Srov. ABS, f. A2/1, k. 58, i. č. 1765, Porevoluční události, Ivanovice na Hané, Dodatek ze dne 27. 11. 1947, f. 521. K popravě německého četníka došla v podobné době také v obci Zašové ležící mezi Rožnovem pod Radhoštěm a Valašským Meziříčím. Srov. T. STANĚK, *Poválečné „excesy“*, s. 265.

⁴⁰² Již 2. května 1945 bylo vydáno první nařízení o povinném označení Němců černým písmenem „N“ s úmyslem plošné internace osob ve věku 16 až 55 let od 3. 5. 1945 v provizorních prostorách brněnského Zemského výstaviště. Srov. ABS, f. A2/1, k. 58, i. č. 1765, Opis vyšetřující zprávy OÚ StB v Brno ze dne 21. 8. 1947, Porevoluční události Brno, f. 383–384; A. VON ARBURG, T. STANĚK (edd.), *Vysídlení Němců...*, II. 1: „Divoký odsun“..., Dokument 4, Zpráva o činnosti NV pro Velké Brno [od 29. 4. 1945], Dokument 5, Protokol ze schůze NV pro Velké Brno (2. 5. 1945), Dokument 6, Zpráva o první poradě bezpečnostní komise NV pro Velké Brno (2. 5. 1945), Dokument 8, Protokol ze schůze NV pro Velké Brno (3. 5. 1945), s. 229–230, 230–231, 232–233, 235–237. K podobnému vývoji docházelo například také v Opavě, kde byli místní Němci ihned po osvobození Rudou armádou vystaveni oportunnímu násilí. Již počátkem května byl v Masarykových kasárnách zřízen internační tábor s velmi tvrdým režimem, kam byli internováni především navracející se evakuované osoby. Srov. ABS, f. A2/1, k. 58, i. č. 1765, Zpráva Oblastní kriminální úřadovny Opava ve věci porevolučních událostí ze dne 4. 10. 1947, f. 957n; T. STANĚK, *Poválečné „excesy“*, s. 294–295.

⁴⁰³ V reakci na situaci v Praze bylo již v odpoledních hodinách 5. 5. 1945 přikročeno k rozsáhlému zatýkání a internování německého obyvatelstva v Třešti. Srov. NA ČR, f. 1075/5 MV-L, Sign. C6178/2, k. 25, ONV v Dačicích na ZNV v Brně 14. 11. 1945, s. 2. Rozsáhlé zatýkání bylo zahájeno již 5. 5. 1945 v Českých Budějovicích, kde byly zadržené osoby následně osvobozeny jednotkami SS a opětovné zatýkání probíhalo od 9. 5. 1945. V Klatovech byl 5. 5. 1945 proveden převrat v místní věznici, která se začala obratem plnit novými zadrženými. Místní vedoucí NSDAP, členové gestapa a další zadržení byli po cestě do věznice shromážděným davem ztlučeni. Srov. ABS, f. A2/1, k. 57, i. č. 1765, Zpráva Oblastní kriminální úřadovny v Českých Budějovicích ve věci porevolučních událostí ze dne 8. 9. 1947, f. 950; ABS, f. A2/1, k. 58, i. č. 1765, Výslechový protokol Krajského soudu v Klatovech se členy SVS Klatovy ze dne 25. 6. 1947, f. 82. K převratu došlo 6. 5. 1945 také ve věznici Plzeň-Bory, kam bylo obratem dopraveno přes 2.400 zadržených, z toho přes 400 žen a dětí. T. STANĚK, *Poválečné „excesy“*, s. 225.

také příslušníci amerických jednotek, ale v převážné většině se masových ukrutností dopouštěli příslušníci partyzánských skupin.⁴⁰⁴ Kolem nich utvořené *revoluční jednotky* byly nasazovány na rozsáhlé *vyčišťovací akce* ve městech a okolních oblastech. Například přímo v Domažlicích započal oddíl „Niva“ pod velením poručíka Josefa Fahrnera bezprostředně po vstoupení amerických vojsk 5. května 1945 s násilnými domovními prohlídkami a rozsáhlými internacemi osob, z nichž byly stovky v následujícím období popraveny.⁴⁰⁵ Nejvýrazněji ovšem eskalovala situace v Praze, kde se povstalci již od 5. května 1945 při hledání zbraní v jednotlivých domácnostech dopouštěli násilností na civilním obyvatelstvu. V oblastech ovládaných a bráněných povstalci ve Vršovicích, na Královských Vinohradech, Novém Městě, Smíchově, Malé Straně a Starém Městě a později také v Holešovicích bylo německé obyvatelstvo od 5. do 7. května 1945 zadržováno povstaleckými patrolami při kontrolách na ulicích a obsazování důležitých institucí. V oblastech bojů se na ulicích pohybovali kromě povstalců pouze české domovní a hasičské hlídky, přičemž Němci byli nuceni setrvávat v zatemněných bytech. Od 6. května 1945 byli shromažďováni v protileteckých krytech, sklepích a také již v *koncentračních táborech* provizorně zřizovaných zatím především ve školách nebo jednotlivě předváděni na policejní stanice.⁴⁰⁶ Výzva k obyvatelstvu z 5. května 1945, v níž bylo obyvatelstvo nabádáno k přenechání odplaty lidovým soudům, se rozplynula v nacistických násilnostech následujících dní.⁴⁰⁷ Oslyšena zůstala ještě 10. a 11. května 1945 opakovaná rozhlasová nařízení, v nichž Česká

⁴⁰⁴ Vojáci americké armády se dopouštěli 6. 5. 1945 mučení a vraždění kapitulujících vojáků wehrmachtu v obci Velký Bor. V Plzni přihlíželi vojáci vraždění německých civilistů shromážděných v areálu na „Výstavišti“. Srov. J. PADEVĚT, *Krvavé léto 1945*, s. 191; T. STANĚK, *Poválečné „excesy“*, s. 225.

⁴⁰⁵ Německé jednotky opustily Domažlice kolem 11. hodiny a první americké průzkumné jednotky se vstoupily krátce po poledni 5. 5. 1945. Tentýž den v odpoledních hodinách již jednotky „Nivy“ prováděly domovní prohlídky, ve kterých v následujících dnech pokračovaly v širokém okolí. Srov. ABS, f. A2/1, k. 57, i. č. 1765, Zpráva Okresní kriminální úřadovny v Domažlicích ve věci porevolučních událostí ze dne 30. 8. 1947, f. 955. V Domažlicích a blízkém okolí partyzáni z tohoto oddílu za přítomnosti Josefa Fahrnera povraždili minimálně 220 internovaných osob. Srov. ABS, f. A2/1, k. 57, i. č. 1765, OÚ StB v Plzni na ZNV Praha ve věci společných hrobů německých zajatců a ostatních německých příslušníků ze dne 30. 7. 1946, f. 249; T. STANĚK, *Poválečné „excesy“*, s. 219–222. Na Strakonicku a Prachaticku působily v podobném duchu partyzánské jednotky Šumava II. Srov. T. STANĚK, *Poválečné „excesy“*, s. 213n.

⁴⁰⁶ Srov. Bayerisches Hauptstaatsarchiv München (BHSA), Sudetendeutsches Archiv (SdA), fond Erlebnis- und Vertreibungsberichte (EVB), Nr. 170, Rudolf Kulich, f. 1; Nr. 340, Marie Würkner, f. 1; Nr. 392, Maria Baier, f. 1; Nr. 452, Johanna Dreszler-Lendecke, s. 1; Nr. 528, Maria Bohutinsky, f. 1; Nr. 581, Hans-Georg Zametzky, s. 1; Nr. 627, Manželka Friedricha Töppera, f. 1; Nr. 628, f. 1; Nr. 666, f. 1; Nr. 738, R. Keup, s. 1; Nr. 740, Maximilian Klinger, f. 1; Nr. 834, f. 1.

⁴⁰⁷ Ve výzvě k Pražanům v městském rozhlase v poledních hodinách 5. 5. 1945 se oznamovalo: „Českoslovenští občané! Hitlerovo Německo je rozdrčeno. Třetí říše přestala existovat! Pryč s válkou!

národní rada výslovně zakazovala jakékoliv svévolné činy.⁴⁰⁸ Podobně nikdo nedbal ujednání o ochraně žen a dětí Mezinárodním červeným křížem, dohodnutého v podmínkách odchodu německých vojsk z Prahy v odpoledních hodinách 8. května 1945.⁴⁰⁹ Po skončení bojů a ústupu nacistických jednotek 9. května 1945 se do obnoveného vyhledávání Němců rozsáhle zapojily Revoluční gardy a bezpečnostní složky, které vystupovaly také v oblastech mimo vnitřní centrum města (např. v Dejvicích). Němci, někteří označení dehtovou nebo bílou barvou na těle nebo oděvu různými symboly, byli z bytů a shromaždišť vyháněni do ulic, kde byli nuceni odstraňovat následky bojů za šikanování shromážděným davem.⁴¹⁰

*„Toto [náměstí] bylo ucpané hulákajícím davem a musela nám být nejdříve uvolněna cesta. Nikdy bych si nemyslel, že se lidský obličej může proměnit v takovou grimasu, než směrem k nám začali jako zuřící psy s vyceněnými zuby otáčet hlavy, když na nás plivali a řvali. Vší silou a s odjištěnými pistolemi museli od nás dozorci tyto existence (lidi nemohu říct) držet.“*⁴¹¹

Všichni ihned zastavte práci! Nikoho nesudte, nikoho nesmíte trestat, ať Čecha nebo Němce, na to jsou lidové soudy. Varujeme všechny Němce před jakýmkoli zakročením. Česká policie, české četnictvo, vládní vojsko a jiné útvary uposlechnou bezpodmínečně pokynů národních výborů. Kdo tak neučiní, je zbabělec a zrádce. Stojíme neochvějně za československou vládou v Košicích. Národní výbor Velké Prahy.“ Srov. S. KOKOŠKA, *Praha v květnu 1945*, s. 121.

⁴⁰⁸ Ve večerních hodinách (o 19. a 22. hodině) 10. 5. 1945 hlásil rozhlas následující výzvu: „Národní rada jako prozatímní nositelka veškeré výkonné moci nařizuje: Jakékoliv svévolné činy proti životu a tělu něm. příslušníků budou co nejpřísněji potrestány. [...] Polic. ředitel nařizuje, že zatýkání a předvádění osob provádějí jen orgány bezp. stráže a četnictva. Zakazuje se co nejpřísněji, aby si jednotlivci osobovaly jména úř. orgánů.“ Srov. A. VON ARBURG, T. STANĚK (edd.), *Vysídlení Němců...*, II. 1: „Divoký odsun“..., dokument č. 13, s. 246.

⁴⁰⁹ V bodě 3 Protokolu o provedení formy kapitulace německých branných sil z 8. 5. 1945 se uvádělo: „Německé ženy a děti, pokud neodejdou se stahujícími se z Prahy jednotkami, stojí pod ochrannou Mezinárodního červeného kříže, který pečuje o ně a zařídí jejich odtransportování.“ Srov. V. KURAL, Z. ŠTĚPÁNEK, *České národní povstání...*, s. 187, k povaze dokumentu s. 188n. Podle dochované vzpomínky byli Němci vyzváni k využití ochrany červeného kříže již 6. 5. 1945, ale realita byla pravděpodobně již tehdy jiná. V budově Mezinárodního červeného kříže na Malé Straně byli totiž jako Němci odmítnuti. Srov. *Dokumentation der Vertreibung der Deutschen aus Ost-Mitteleuropa*, ed. W. Conze, T. Schieder, Díl IV/2, Die Vertreibung der deutschen Bevölkerung aus der Tschechoslowakei, München 1984, s. 112.

⁴¹⁰ Srov. BHSA, SdA, EVB, Nr. 453, Rudolf Jörka, s. 1; Nr. 716, Anna Seidel, f. 1; Nr. 778, Maria Kühn, s. 1; Nr. 810, Alfred Rochel, f. 1.

⁴¹¹ Srov. BHSA, SdA, EVB, Nr. 626, Kurt Frank, s. 3. [originál v němčině, překlad JM]. Z české strany může podobný vjem ilustrovat vzpomínka publikovaná v exilu počátkem 60. let: „Ličení autorky [Olgy Fierzové, Nad vřavou nenávisti, pozn. JM] je otřesným dokumentem tehdejších dnů, hlavně pro nás Čechy, kteří jsme tehdy sami nemohli poznat některé své známé. Tak se změnili ke svému neprospěchu v nelogickou,

Kolem větších skupin zadržených Němců pod ozbrojeným dozorem se na ulicích spontánně shlukoval násilný dav, který vyhledával za cíl svých šikan také české zrádce a kolaboranty. Kolem násilností se rychle formovalo obecnstvo, které povzbuzovalo hlavní aktéry k dalším brutalitám, a z mnoha přihlížejících se záhy stávali trýznitelé. Ozbrojení příslušníci dozorujících bezpečnostních složek násilnosti spíše přižívovali a zasahovali proti nim až v případě, kdy by situace eskalovala do veřejné popravy.⁴¹² V řadě případů se trýznitelkami stávaly také ženy, které byly obzvláště brutální především k zajatým ženám – ale neomezovaly se pouze na ně.⁴¹³

nevraživou, nenávidějící a rozkrádající masu lůzy, valící se křížem krážem Prahou, již nebylo nic svaté a dosti „dobré“ v ničení dobrého jména národa. Nevěřili jsme nikdy, že naši ještě včerejší přátelé a sousedé dovedli si náhle libovati v běsnění, jež jsme sami na sobě zakoušeli po celou válku.“ Srov. „Četli jsme „Křesťanské listy“ (čtenář M. S.), in: *České listy*, Mnichov 15. září 1960, Roč. I., č. 5. Uloženo v BHSA, SdA, Nachlass (NL) Kurt Oberdorffer, inv. č. 113.

⁴¹² Situaci v pražském centru 9. 5. 1945 zaznamenal ve svých vzpomínkách komunistický písmák Vojtěch Berger následovně: „Do školy ve Štěpánské vodí Němce, které tam seberou, někteří jsou pořádně ztlučeni. U lázní jich bylo pět, ruce vzhůru, lidé si fackou nebo kopnutím smlsnou a chlupatí mají pernou práci s lidma, aby je neutloukli. – Hitlerjugend a vlajkaři odklízejí barikádu ve Štěpánské ul. u Jámy v Praze II. [Nové Město, pozn. JM]. Hitlerovi kluci mají na čele barvou namalovaný hákový kříž a vlajkaři V. Některým to namalovali také na záda. Jako vždycky lidé při tom čumí, nadávají jim, smějí se jim. Pokud jsem šel některými ulicemi, tak největší spousty jsou v ulicích v Praze II. Leží tu spousty skla, tašek, cihel, vedení pouličních drah přetrhané.“ Srov. Archiv hlavního města Prahy (AHMP), f. 1440 Berger Vojtěch, inv. č. 51, kniha (k.) 45, Druhá světová válka, kniha VIII., Od 9. ledna 1945 do 19. srpna 1956, s. 154. Podobně popsala pražské ulice překladatelka ČTK Marie Baier: „Příští ráno [9. 5. 1945, pozn. JM] nás vedli dva uniformovaní policisté na policejní ředitelství. Jeden z těch dvou volal pořád na toho druhého, že by nás přece měl vést živějšími ulicemi, aby se na nás Češi bývali mohli vyběít, což také za souhlasu policistů udělali ranami, plivanci, rvaním celých trsů vlasů, kopanci podpatky do prsou a břicha.“ Srov. BHSA, SdA, EVB, Nr. 392, Marie Baier, f. 1 [originál v němčině, překlad JM]. Šestnáctiletý Hans-Georg Zametzky popsal spontánní vytváření davu při nasazení na práce při odklizení barikád v prvních dnech po své zadržení na Smíchově 5. 5. 1945: „Když už jsme nějakou chvíli pracovali, shromáždil se zástup kolemjdoucích Čechů, kteří na nás řvali a házeli kameny – strážní stáli stranou – ženské nás bily svými opasky, a často jsem dostal kopanec.“ Srov. BHSA, SdA, EVB, Nr. 581, s. 2 [originál v němčině, překlad JM].

⁴¹³ „V prvních dnech jsme uklízeli barikády, vystavěné revolucionáři. [...] Nosili jsme kameny dláždícím kamarádům. Když už jsme nějakou chvíli pracovali, shromáždil se houf kolemjdoucích Čechů, kteří na nás pořvávali a házeli na nás kameny – strážní stáli stranou – ženy nás tloukly svými opasky a často jsem dostal nějaký kopanec. – Najednou zuřivý křik – dva němečtí vojáci projížděli kolem na svých motorkách. Rychle byli všichni na silnici. Prvnímu se ještě podařilo šťastně projet, ten druhý byl sražen, obklopen 20 lidmi, zmlácen a nyní přišly české ženy se svými špičatými podpatky a rozdupalý toho chudáka k smrti a na kaši. – My jsme potom museli ty ubohé pozůstatky, uniformu, maso a krev pod ranami bičem uklízet.“ BHSA, SdA, f. EVB, Nr. 581, Hans Georg Zametzky, s. 2. [originál v němčině, překlad JM]. Dále: „Když byla práce skončena, musely jsme si zout boty a punčochy a byly jsme hnány do internačního tábora, do kina Slávia, do Schwerinovy ulice, asi půl hodiny daleko. [...] Ženské nám strhaly prsteny z rukou, ostříhaly nám vlasy

Nový osvobozený řád se však v prvních dnech častěji ustavoval v situacích, v nichž proti sobě stáli mladí ozbrojení čeští muži proti bezbranným německým ženám, přestárlým a dětem.⁴¹⁴ K obzvláště brutálním scénám docházelo v centrálních částech města, kde se koncentrovalo větší množství německého obyvatelstva. Kromě Václavského náměstí se dějištěm veřejných lynčů staly například dnešní ulice Na Poříčí, Na Příkopech, Vodičkova nebo Vinohradská.⁴¹⁵ Zadržené ženy byly taktéž nuceny odklízet těžké předměty z barikád. V některých případech byly dále například hnány bosé a někdy po kolenou ulicemi plnými skleněných střepech a sutin z předcházejících bojů. Jiným byly předtím ostrhávány vlasy, které jim byly nácpany do úst, nebo byly polity splaškovou vodou.⁴¹⁶ Euforie z ukončení dlouholeté okupace a války se propojovala

a nacpaly nám je do pusy.“ BHSA, SdA, EVB, Nr. 600, Klara Walaushek, s. 2. [originál v němčině, překlad JM].

⁴¹⁴ Přemysl Pitter v této souvislosti zmiňoval násilnosti na německých chlapcích, nucených odklízet barikády na Václavském náměstí: „V jiném případě jsem viděl lidi do krvava tlouci deseti- až dvanáctileté chlapce, kteří u pomníku svatého Václava odklízali barikády. Zatímco je lidé řezali přes nahá záda, museli odnášet dlažební kameny.“ Převzatá citace z publikace Pavla Kosatíka, originál uložen v Archivu Přemysla Pittera. Národní pedagogické muzeum a knihovna J. A. Komenského (NPMKK), Archiv Přemysla Pittera (APP), k. 15, P. Pitter F. Klátilovi, bez datace. Srov. PAVEL KOSATÍK, *Sám proti zlu*, Život Přemysla Pittera (1895-1976), Praha–Litomyšl 2009, s. 189–190.

⁴¹⁵ Na většině těchto míst už v této době existovaly nebo byly později utvořeny improvizované sběrné tábory, jako například v budově YMCA v ulici Na Poříčí, kde násilné scény opět proti mladým a starým ženám popsal ve svých vzpomínkách Přemysl Pitter: „Na Poříčí proti Ymce procházely Němky, mladé i stařeny, se zdviženými rukama kordonem lidí, kteří do nich mlátili latěmi a býkovci. Zvolal jsem: 'Lidé, mějte rozum!' Vyvázl jsem jenom zázrakem.“ NPMKK, APP, k. 15, P. Pitter F. Klátilovi, bez datace. Srov. P. KOSATÍK, *Sám proti zlu*, s. 190.

⁴¹⁶ Násilí v okolí Flory v prvních poválečných dnech zachytil ve svých vzpomínkách Přemysl Pitter: „Dosud se ozývaly výstřely za vysokou zdí Olšanského hřbitova, kde se esesáci zabarikádovali. Na Floře bylo mnoho Němců v bytech po deportovaných Židech. [...] Když jsme přišli na křižovatku na Floře, narazili jsme na hlučící zástup, který vyvlékal německé ženy z bytů a nutil je odstraňovat z ulic barikády a znovu zasazovat vytrhané dlažební kameny. Na schýlené hlavy dopadaly rány, provázené nadávkami. Pokusil jsem se zmírnit rozvášněný dav, ale málem byl bych za to sám sklídl bití.“ Srov. *Nad vřavou nenávisť*, vzpomínky a svědectví Přemysla Pittera a Olgy Fierzové, ed. M. Šimsová, J. Štěpán, Praha 1996, s. 56–57. Pokračování násilností v okolí dnešní Vinohradské třídy popsala ve svém svědectví Klara Walaushek: „Když byla práce skončena, musely jsme si zout boty a punčochy a byly jsme hnány do internačního tábora, do kina Slávia, do Schwerinovy [dnešní Vinohradské] ulice, asi půl hodiny daleko. Některými ulicemi, kde byly rozsypány skleněné střepech a ostré kameny, jako ve Slezské, jsme musely klouzat po holých kolenou, od běsnícího zástupu jsme byly polévány vodou, ženské nám strhaly prsteny z rukou, ostrhávaly nám vlasy a nacpaly nám je do pusy.“ BHSA, SdA, EVB, Nr. 600, Klara Walaushek, s. 2. [originál v němčině, překlad JM]. Dále srov. BHSA, SdA, EVB, Nr. 350, Martin Czak, f. 1. Svědkyně událostí při odklizení barikád na Smíchově sepsala následující svědectví: „Konečně byly barikády odklizené. Musely jsme se párově seřadit, na zemi ležel obrovský Hitlerův obraz, na který musel každý stoupnout a plivnout.

s bezprostředními zkušenostmi brutálního násilí posledních měsíců, což se odráželo také v aktech kolektivního násilí. Jeho převládající podobou se v prvních dnech po skončení války staly násilné přechodové rituály s brutalizovanými prvky karnevalového reje, v nichž zásadní změna životního kontextu uvedla do pohybu po staletí utvářené mentality spojené s přechodovými rituály a lidovou karnevalovou kulturou.⁴¹⁷ Snoubení symbolického a fyzického násilí v kolektivním šikanování a brutálním trýznění končilo v mnoha případech popravou týrané osoby, která se odbývala buďto zastřelením, nebo mnohem extrémnější a spektakulárnější formou.⁴¹⁸

„Byl jsem v prvních dnech revolučních očitým svědkem upálení jednoho Němce a jedné Němkyně. [...] První byl německý voják, podle uniformy příslušník Volkssturmu, tedy nikoli SS. Byla na něho v okolí Prašné brány uspořádána

Potom jsme si musely kleknout a modlit se za padlé Čechy. Už jsme ale nesměly vstát, přišel příkaz „ruce vzhůru“ a tak, v téhle potupné a nemožné poloze, totiž na kolenou se zdviženými rukama, jsme musely vyrazit vpřed. Celá cesta byla poseta střepey. Po obou stranách utvořilo obyvatelstvo špalír, tleskalo a ironicky řvalo Sieg heil!“ Tato skupina žen byla hnána přes celé centrum až do Kina Slávia v Řípské ulici na Vinohradech, přičemž jim po cestě byly ostříhány na jedné straně hlavy vlasy, které jim byly násilně nácpany do pusy, a byly polity splaškovou vodou. Srov. BHSA, SdA, EVB, Nr. 705, s. 3–4 [originál v němčině, překlad citace JM]. Při práci na barikádách byly zajaté německé ženy bity po celém těle shromážděnými Čechy. Dozorci je bili pažbami po hlavě, a když se zajaté Němky zohýbaly, kopali je vojáci do oblasti pohlavních orgánů. Srov. BHSA, SdA, EVB, Nr. 778, Maria Kühn, s. 1. Příslušníci Revolučních gard na Smíchově proměňovali ponižující násilí v očištný rituál s obřadními prvky pokání také v jiném případě: „Tím nejhrušším způsobem nám byly ostříhány vlasy, na čelo nám byl černou barvou namalován hákový kříž, potom jsme byly polity několika kýbly ledové vody, naloženy na nákladní auto, na které jsme musely klečet a byly jsme pomalu vezeny ulicemi, přičemž jsme byly neustále dále bity, zatímco jsme samy musely křičet „My jsme Hitlerovy kurvy!“, a když jim to neznělo dostatečně nahlas, dopadaly na naše těla s největší silou další úder.“ BHSA, SdA, EVB, Nr. 716, Anna Seidel, f. 1 [originál v němčině, překlad JM].

⁴¹⁷ Na rozdíl od Miloše Havelky si nemyslím, že by zde hrála významnou úlohu střednědobá *radikalizace mentalit* skrze zkušenost hospodářské krize, společenské desintegrace druhé poloviny 30. let, okupace a války. Ta vstupovala do hry pouze jako jedna z mnoha situačních sil, které umožnily znovuoživení po staletí se v rámci lidové kultury utvářejících mentalit. Srov. MILOŠ HAVELKA, Srovnávání nesrovnatelného aneb existovala v nejnovějších českých dějinách epocha totalitarismu?, in: *Soudobé dějiny*, 4/2009, s. 607–623.

⁴¹⁸ Jednoho z lynčů, který skončil popravou trýzněné osoby, se zúčastnila také manželka Vojtěcha Bergera, který o tom zapsal následující: „Manželka vypráví, že pod mostem odklízovali barikádu a vzali tam také vlajkaře a udavače hokynáře Medřického; musel odklízovat a přitom byl tak bit, že byl samá krev a únavou už nemohl. Manželka mu řekla: „Tak vidíš Medřický, před čtyřmi roky jsi říkal, že já bolševička nebudu na barikádách referovat. Vidíš, já tu budu a ty tu nebudeš.“ Když byl od práce a od bití tak zemdlený, že se nemohl hnout, řekl mu Pichl, že skrze něho byl dva roky v koncentráku, vzal revolver a zastřelil ho. Medřický tehdy udal několik lidí, že poslouchají cizí rozhlas.“ Srov. AHMP, f. 1440, inv. č. 51, k. 45, s. 155.

*honička, pak byl tlučén, ale ještě živý pověšen za nohy na stožár na náměstí Republiky, pod jeho hlavou rozdělán menší oheň a on pomalu upékán. Pak lidé jeho tělo rozsápali a na ně plivali. Zasáhnout jsem nikterak nemohl, protože bych byl sám utlučen.“*⁴¹⁹

Starý odcházející okupační řád byl symbolicky pranýřován, ponižován a zesměšňován, aby na jeho místo mohl nastoupit řád nový a lepší. Ponižování a pranýřování se ale při veřejných lynčích nevyhýbalo ani živým lidem, kteří byli pověšeni za nohy, převráceni hlavou dolů a tím zesměšněni – stejně jako okupační řád – protože čemu se smějeme, toho se nemusíme bát. Nakonec byli spáleni a poplíváni, v čemž bylo staré definitivně symbolicky zničeno a spojilo se s novým – zanikání spojené se vznikáním uzavřelo kruh nutný v lidové kultuře k zajištění obnovy přirozeného řádu.⁴²⁰ Podobně jako byly již za povstání páleny německé knihy, portréty a další symboly nacistického režimu, vzplály jako Morany poraženého nacismu nenáviděné uniformy i s jejich nositeli.⁴²¹ Ze známých případů se zdá, že nikdo nebral ohled na to, jestli se opravdu

⁴¹⁹ P. KOSATÍK, *Sám proti zlu*, s. 189. Když byl Přemysl Pitter o desítky let později v exilu dotazován na své svědectví ohledně upalování Němců v Praze, odpověděl následující: „Musím Vám doznat, že se mi přičí, abych se touto věcí podrobně zabýval. Ano, byl jsem očitým svědkem této strašlivé pomstychtivosti, která se vybíjela možná na nevinných. Byl to pro mne hrozný otřes, z něhož jsem se dodnes nezotavil. Podrobnosti jsem úmyslně zapomněl a nechci si je v paměti vyvolávat. Podle mého mínění, luzou zajatí Němci byli napřed ubiti (alespoň většina) a pak upáleni.“ Obdobné vzpomínky uvedené v tzv. Bílé knize (Dokumente zur Austreibung der Sudetendeutschen) komentoval následovně: „Může být mnohé přehnáno nebo nepřesně podáno, avšak i když je pouze částka pravdivá, je to otrásající důkaz téže zvrhlosti, kterou dokázali nacističtí biřici. Rozdíl mezi krutostmi nacistů a krutostmi české luzy je snad jen v tom, že nacisté všechno důkladně promyslili, naplánovali a organizovali, kdežto u české luzy to byl výbuch davové psychózy jakožto reakce na šestiletou nacistickou hrůzovládu.“ Srov. *Hovory s pisateli*, roč. 1965, č. 15, s. 5. Uloženo v BHSa, SdA, NL Kurt Oberdorffer, inv. č. 113. Dále srov. zde foto 15–16, s. 337–338.

⁴²⁰ „Záhada starého světa a hodovní veselí nového světa se v tomto obrazovém systému slévají v jedno: hranice, která spálila staré, se proměňuje v hodovní ohniště. To, co přichází, se jako fénix znovu rodí z popela minulosti. [...] Krvavé bitvy, čtvrcení, upalování, vraždění, výprasky, proklínání a nadávání jsou zasazeny do „veselého času“, který zároveň s usmrcováním rodí, nedopřává ničemu starému věčnou existenci a neustále dává vznikat novému mládí.“ MICHAEL MICHAJLOVIČ BACHTIN, *François Rabelais a lidová kultura středověku a renesance*, Praha 2007, s. 204. K tomu dále srov.: JEAN DELUMEAU, *Strach na Západě ve 14. - 18. století*, Obležená obec, Praha 1997. Křehkou hranici mezi symbolickým a fyzickým násilím v karnevalové kultuře, která může být lehce překročena při narůstajícím sociálním napětí brilantně analyzoval EMMANUEL LE ROY LADURIE, *Masopust v Romansu*, Od Hromnic po Popeleční středu 1579-1580, Praha 2001.

⁴²¹ Existenci tzv. živých pochodní, jak je nazývá, připouští ve své klasické práci již Tomáš Staněk. Srov. TOMÁŠ STANĚK, *Perzekuce 1945*, *Perzekuce* tzv. státně nespolehlivého obyvatelstva v českých zemích (mimo tábory a věznice) v květnu – srpnu 1945, Praha 1996, s. 70–71. Poznámka 45 na s. 202 též publikace obsahuje další zmínky, odkazy a doklady.

jednalo o uniformy gestapa nebo SS – proti kterým měla být jako proti hlavním vykonavatelům nacistických brutalit odplata logicky namířena. Na symbolicky exponovaných a veřejně frekventovaných místech – jako bylo náměstí Republiky nebo širší okolí Václavského náměstí – byli v těchto dnech upáleni příslušníci wehrmachtu, Hitlerjugend nebo funkcionáři NSDAP. Upalování podobné tomu, zachycenému Přemyslem Pitterem, nebylo v prvních dnech po 8. 5. 1945 nijak ojedinělé. V horní části Václavského náměstí bylo více příslušníků německých ozbrojených složek zavěšeno hlavou dolů na kandelábry, tlučeno a nakonec polito benzínem a zapáleno.⁴²² Ke stejné scéně došlo na Václavském náměstí při vyústění ulice Vodičkovy, kde byli tři Němci považováni za funkcionáře NSDAP nebo civilní pracovníky gestapa pověšeni za nohy na reklamní tabuli a upáleni.⁴²³ V Rytířské ulici byl zase upálen příslušník Hitlerjugend, který měl údajně střílet z okna na kolemjdoucí.⁴²⁴ K výjimečným případům došlo v podobné době také mimo centrum. V oblasti Žižkova lynčování a následné brutální týrání místních Němek přerostlo ve veřejnou popravu upálením.⁴²⁵ Tyto popravy měly formu veřejných představení za účasti

⁴²² „Jednoho dne jsme pochodovali přes Václavské náměstí a úplně nahoře u muzea jsme viděli, jak byli němečtí vojáci zaživa zavěšeni nohama vzhůru, politi benzínem a zapáleni nebo byli napíchnuti na řeznické háky a potom zapáleni.“ Srov. BHSA, SdA, EVB, Nr. 581, Hans-Georg Zametzky, s. 2. [originál v němčině, překlad JM]

⁴²³ „Tak jsme došli k vyústění Vodičkovy ulice a uviděli náš úkol: Na velké reklamní tabuli viseli na tomto rohu tři nahé mrtvolky, zavěšené za nohy a spálené benzínem. Obličej zohavený k nepoznání, zuby bezesbýtku vymáčené, pusy jen jakousi krvavou dírou. Uvařená kůže se nám lepila na ruce, tak jsme je museli až do Štěpánské nést a vláčet, když už jsme je nemohli víc nést. Jeden kolemjdoucí chtěl náš průvod fotografovat, ale byl spatřen a napůl ubit. Když jsme mrtvé odložili, nutili nás, abychom je políbili se slovy: „To jsou přece vaši bratři, tak je políbejte.“ Slyším ta slova ještě jako dnes. K čemu nám pomohl všechen odpor, život je jednomu přece cennější, tak jsme přitlačili sevřené rty do té krvavé díry, [...]“ BHSA, SdA, EVB, Nr. 626, Kurt Frank, s. 3. [originál v němčině, překlad JM] Upálení svázaných funkcionářů NSDAP uvádí ve svém svědectví Hermine Köhler. Srov. BHSA, SdA, EVB, Nr. 358, Hermine Köhler, f. 1.

⁴²⁴ Josef Brázda ve svém svědectví zároveň odhalil možné uvažování: „Jak národ náš, tak i národy jiné nehne prstem ve prospěch těch Němců, kteří nesou vinu na páchaných zločinech, kteří tyto zločiny prováděli a kteří vůbec se špatně chovali vůči Čechům aneb i jiným národům. Já sám jsem se s klidem mohl dívat v Rytířské ulici na upáleného člena Hitlerjugend, když jsem se dozvěděl, že střílel po našich lidech z okna domu ze strojní pušky.“ Srov. AKPR, Sign. T125/45, Dopis Josefa Brázdy na Kancelář prezidenta republiky ze dne 12. 7. 1945, s. 5. Dále srov. *Dokumentation der Vertreibung...*, Díl IV/2, s. 127; J. PADEVĚT, *Krvavé léto 1945*, s. 18–21.

⁴²⁵ Dvou těchto případů byl svědkem Přemysl Pitter: „Na Floře týrali lidé Němku dvě hodiny, načež ji vlekli ulicemi za nohy, hlavou po dláždění, u Olšanského rybníka ji polili benzínem a zapálili.“ NPMKK, APP, k. 15, P. Pitter F. Klátilovi, bez datace. Srov. P. KOSATÍK, *Sám proti zlu*, s. 190. V druhém případě, o němž podala svědectví podobné expresionistické fresce Olga Fierzová, se mělo jednat o ženy, které střílely z domu na Vinohradech: „Když se blížíme k Olšanskému rybníku, vidíme mezi zábradlím a chatou podivnou zář, pak slyšíme rány z flinty, posloucháme poznámky odcházejícího zástupu, plné

velkého množství lidí, kteří navzdory převládajícím názorům vypadali podle dochovaných fotografií jako na první pohled slušní měšťané.⁴²⁶ Tento první dojem dokládá například poznámka v deníku Josefa Charváta:

*„Na Václavské náměstí už jsme přišli pozdě po veřejném upalování gestapáků
přivázaných za nohy hlavou dolů. Ale Věra je viděla, byli tři, na rohu Vodičkovy.“*

427

Určitá část Pražanů tedy podobné brutality opravdu vnímala jako veřejnou zábavu, což se netýkalo pouze jakési „zdivočelé lůzy“, ale zcela běžných „slušných lidí“. Přítomné obecnstvo a příslušníci bezpečnostních složek nejen že nezasáhli, ale svou přítomností dokonce umožňovali průběh a podporovali eskalaci celého dění.⁴²⁸ V podobných situacích totiž dochází k davové deindividualizaci, nazývané též efekt *masopustního úterý*, kdy celkové naladění davu převládne nad jinak běžným individuálním racionálním rozhodováním. V rámci skupinového jednání orientovaného na absolutní přítomnost, kdy jsou minulost a budoucnost *vzdálené a bezvýznamné*, dochází k morálnímu vyvázání, definovanému jako „*dočasné vzdání se tradičních kognitivních a morálních omezení v chování jedince, který je součástí skupiny stejně smýšlejících prostopášníků odhodlaných bavit se, nyní bez obav z pozdějších důsledků a závazků.*“⁴²⁹ Omezení vlastní sebekontroly spolu s davovým prožíváním rozjitřených emocí vedlo ke

pomstychtivosti; dvě Němky, který prý střílely na Vinohradech z domu, byly po zbití polité petrolejem a spálené zaživa. 'Ta mrskla vysoko v plameni.' 'To je neuvěřitelné, co člověk všechno vydrží.' 'Rány z flinty nakonec byly z milosti, aby bylo ukončeno trápení.'“ Převzatá citace: OLGA FIERZOVÁ, Zapisník z Milíčova domu, únor 1945 – 10. květen 1945 (rukopis), uloženo v NPMKK, APP, kart. 15. Srov. P. KOSATÍK, *Sám proti zlu*, s. 190.

⁴²⁶ Vnímání těchto aktů jako veřejných představení, v nichž jejich účastníci naprosto ztráceli ze zřetele, že zabíjejí živé lidi, zdokumentoval ve svých vzpomínkách opět Přemysl Pitter: „Viděl jsem táhnout ze Žižkova lidi na Václavské náměstí, kteří na sebe volali: 'Jdem opíkat zajíce!' To znamená upalovat Němce. Podle očitých svědků visela jich tam celá řada hlavou dolů. Byli to mně známí lidé, kteří mne tam posílali, abych se tam šel honem podívat, dokud se ještě pečou.“ NPMKK, APP, k. 15, P. Pitter F. Klátilovi, bez datace. Srov. P. KOSATÍK, *Sám proti zlu*, s. 190.

⁴²⁷ Srov. *Deník profesora Josefa Charváta z roku 1945*, ed. M. Bahenská, H. Barvíková, Praha 2014, s. 109.

⁴²⁸ Akty kolektivního násilí z přelomového období odpovídají Tillyho definici násilných rituálů, jejichž hlavní vlastností je jejich poměrně přesně vymezené prostorové a časové ohraničení, za nímž brání jejich pokračování třetí strany (např. výše zmínění dozorcí bránící pracující Němce před rozlíceným davem apod.). Hlavními aktéry je většinou aktivní násilná menšina, která je doplněna o přihlížející, kteří do nich sice aktivně nezasahují, ale zároveň jim nijak nebrání a naopak plní úlohu obecnstva. Srov. CH. TILLY, *Politika kolektivního násilí*, s. 95; P. ZIMBARDO, *Luciferův efekt*, s. 376.

⁴²⁹ P. ZIMBARDO, *Luciferův efekt*, s. 368-369.

stupňování rozčilení a agrese, které se ale stávaly integrální součástí veselého karnevalového reje oslavy znovunabytí svobody.⁴³⁰

V některých momentech byli určití přihlížející schopni opustit všeovládající situaci nekontrolovatelného násilí a nahlédnout jeho zvrácenou podstatu, ale nezbývalo jim nic jiného, než na němý úžas:

*„Na Václavském náměstí na rohu Jindřišské viseli dva esesáci, polonazí nohama zavěšení na sloupu osvětlení. Umírali, vydávali vzdechy a ještě pár slov říkali. My jsme stáli kolem nich, takový hlouček. Ti lidé jim spílali, nadávali. Jel sovětský tank a na něm nahoře byl mladý voják. Když ten tank míjel ty hořící esesáky, tak si [ten voják, pozn. JM] dal ruku před oči. A já jsem si v té chvíli uvědomil tu hrůzu, že on, který prožil celé to tažení až do Prahy a zažil mnoho hrůz, tak tohle bylo pro něho moc. Kdežto pro nás... zastyděl jsem se nad tím, že jsme tam stáli a buď jim hubovali, nebo je prostě vůbec neošetřili a nic jsme neudělali.“*⁴³¹

Ve dnech následujících po 9. květnu 1945 došlo k rozsáhlé internaci německého obyvatelstva jak v různých improvizovaných shromaždištích – ve školách, tělocvičnách, lázních, kinosálech atd., tak v existujících táborech a věznicích (např. na Pankráci). Kromě místního německého obyvatelstva se v Praze nacházela obrovská masa nuceně vysídlených osob – ať už se sem uchýlily před spojeneckým bombardováním, utekly před postupující frontou nebo sem byly zavlčeny samotnými sovětskými jednotkami v závěrečných dnech války. Na tyto cizince dopadalo v neznámém prostředí převládající nepřátelství ještě citelněji.⁴³² V nevyhovujících

⁴³⁰ Takovýto druh veselého karnevalového násilí se na území českých zemí po roce 1945 objevil ještě minimálně v 60. letech 20. století a to např. v rámci studentského majálesu 1962 a vinobraní na Mělníku v roce 1967. Srov. PETR BLAŽEK, „Akce "Mácha", Historická rekonstrukce petřínských událostí 1. května 1962, in: *Československo v letech 1954-1962*, edd. J. Petráš a L. Svoboda, Praha 2015, s. 193-203. Ze starších událostí moderních dějin by sem mohla spadat demolice Mariánského sloupu na Staroměstském náměstí v říjnu 1918.

⁴³¹ Svědectví Jakuba Schwarze Trojana, který se událostí na Václavském náměstí účastnil jako osmnáctiletý mladík. Srov. JAKUB S. TROJAN, Lynč na Václavském náměstí, in: *Paměť národa*, <http://www.pametnaroda.cz/witness/clip/id/24/clip/13701> [dostupné online], citováno dne 17. 5. 2017.

⁴³² Těsně před vypuknutím povstání se v Praze podle poměrně rozporupných odhadů nacházelo 100 až 200 tisíc Němců. Na základě počtu vydaných potravinových lístků se uvádí 75-80 tisíc osob německé národnosti, německé publikace uvádějí odhad až 200 tisíc Němců. Srov. MIROSLAV PUK, Odsun Němců z Prahy po druhé světové válce, in: *Historický obzor*, XI. - XII., 2001, s. 270. Tomáš Staněk uvádí odhad přítomných Němců na víc než 100 tisíc. Srov. T. STANĚK, *Poválečné "excesy"...*, s. 200. Prahu mezi 8. a 9. květnem 1945 opustila kromě německých vojenských jednotek o síle asi 30 tisíc mužů také většina německých novousedlíků z válečné doby, takže počet Němců ve městě klesl na odhadovaných 25 tisíc.

prostorách, kam byly nacpány stovky zmlácených lidí, kteří se kvůli nevyhovujícím hygienickým podmínkám a prohlubující se apatii přestávali podobat civilizovaným lidem, za něž ani nebyli oficiálně považováni, se otvírala cesta k rozpoutání masových ukrutností. Na nevycvičené ozbrojence vyvíjela situace, v níž získávali při dlouhých klidných nocích bez přítomnosti nadřízených autorit a jasně daných instrukcí absolutní moc nad nenáviděnými svěřenci, enormní tlak – jemuž snadno podléhali. Násilí se stupňovalo samo sebou a stávalo se velmi rychle normou skupinového jednání.⁴³³

Vojenský velitel Velké Prahy generál Karel Kutlvašr sice podnikal kroky k převzetí situace pod kontrolu řádné armády, reálný dopad těchto nařízení byl ale kvůli absenci vycvičeného vojska mizivý. Odzbrojení osob mimo strážní službu bylo nařízeno již 11. května 1945, ale zároveň se nadále předpokládala spoluúčast víceméně ozbrojených hlídek při domovních prohlídkách.⁴³⁴ Právě při nich se však různí ozbrojenci vystavovali z jejich pohledu podezřelé osoby různým brutalitám, do kterých se na ulici zapojovali shlukující se civilisté. Při předání do internace byli shromáždění sice někdy dalšího oportunního týrání uchráněni, ale v řadě případů v něm naopak pokračoval strážní personál.⁴³⁵ K obzvláště brutálnímu zacházení s internovanými se uchýloval

Srov. JIŘÍ LUKAS, Odsun německého obyvatelstva z Prahy v roce 1946, in *Pražský sborník historický*, XXIII, Praha 1990, s. 97. Dále srov. A. VON ARBURG, T. STANĚK (edd.), *Vysídlení Němců...*, II. 1: „Divoký odsun“..., s. 28–29. S přicházejícími vojenskými jednotkami se do Prahy v následujících týdnech po osvobození dostalo další nezjištěné množství obyvatelstva zadrženého na útěku před frontou nebo vyhnaného při postupu fronty. Mathilde Dukal opustila již v dubnu 1945 Znojmo a vydala se ke své dceři provdané na severní Moravě, odkud spolu s jejími 2 malými dětmi prchala před postupující frontou. Ženy s dětmi byly nakonec zajaty a po mnoha peripetiích se ve dnech těsně po osvobození ocitly v Praze. Srov. BHSA, SdA, EVB, Nr. 337, Mathilde Dukal, f. 1. Martin Czak se spolu se svou manželkou evakuoval z Mikulova již v polovině dubna, až byl 6. 5. 1945 internován v Praze. Srov. BHSA, SdA, EVB, Nr. 350, Martin Czak, f. 1.

⁴³³ Srov. P. ZIMBARDO, *Luciferův efekt*, s. 273, 494–495, 498.

⁴³⁴ Pražský rozhlas vysílal 11. 5. 1945 o 10. hodině dopolední nařízení generála Kutlvašra, v němž se uvádělo, že „jakékoliv drancování a svévolná střelba se co nejpřísněji zakazuje a přestoupení tohoto zákazu bude přísně trestáno. Osoby dosud ozbrojené, které nebyly zařazeny do strážních sborů, musí odevzdati zbraně.“ Iluzorní charakter těchto nařízení dokazují hned dvě rozhlasové výzvy z odpoledne téhož dne: první k prohledávání sklepů a krytů domovními hlídkami, druhá k přihláškám aktivních vojenských osob mladších 60 let do nové československé armády, která v případě mužstva stanovovala lhůtu do 15. 5. 1945. Srov. A. VON ARBURG, T. STANĚK (edd.), *Vysídlení Němců...*, II. 1: „Divoký odsun“..., dokument č. 13, s. 246–247.

⁴³⁵ Na základě některých zpráv by bylo možno usuzovat na to, že situace byla alespoň z hlediska ochrany před oportunním násilím veřejnosti a ozbrojenců lepší v internačních zařízeních pod dozorem československé armády. Důstojníci sovětské armády v některých případech také zabráňovali násilnostem na německých civilistech, především mimo internační prostory. Srov. BHSA, SdA, EVB, Nr. 358, Hermine Köhler; Nr. 452, Johanna Dreszler-Lendecke; Nr. 581, Hans Georg Zametzky.

strážní personál v prostorách policejního ředitelství v Bartolomějské ulici.⁴³⁶ Odtud a z jiných míst byli zadrženi po 9. květnu 1945 převáženi do vazební věznice krajského soudu na Pankráci, kde jejich trýznění pokračovalo.⁴³⁷ Zcela specifické způsoby týrání vězňů se poměrně rychle vytvořily v improvizovaných prostorách se slabou ostrahou, tvořenou na rozdíl od věznic z většiny nezkušenými příslušníky revolučních formací. Své pocity z funkce ve strážním oddílu sestaveném z maturantů popsal ve svých vzpomínkách Pavel Spunar:

Služba byla těžká. Držel jsem zbraň a dohlížel na skupinu „němek“, které se nám snažily zavděčit. Styděl jsem se jak za pušku, tak i za své ponižující postavení

⁴³⁶ V budově policejního ředitelství bylo již 8. 5. 1945 v odpoledních hodinách popraveno 9 osob, z nichž byli 3 příslušníci *německé branné moci*. Srov. ABS, f. A2/1, k. 57, i. č. 1765, Zpráva Oblastní kriminální úřadovny (OKÚ) v Praze na MV ČSR ze dne 23. 9. 1947, f. 513, s. 1. Když Marie Baier po nekonečném vláčení rozběsněnými ulicemi vstupovala do budovy policejního ředitelství, mylně se domnívala, že zde bude konečně v bezpečí: „První výjev po překročení prahu byl však nějaký uniformovaný [muž], který tím nejsurovějším způsobem zabil ranou pažbou malé brečící dítě přímo v náruči jeho matky. Ta matka se zatvářila strašlivě, musela z toho zešílet – ale také ona potom dostala ještě hrozné rány. [...] Potom jsme byli dohnáni do dlouhé chodby, kde jsme se zdviženýma rukama museli stát u zdi. Komu ruce únavou jen trochu klesly, tomu byly surově zdviženy nebo mu bylo mláceno hlavou do zdi, až spadl na zem, kde do něj bylo kopáno, až krvácel z mnoha zranění a znovu se vzchopil. To praskání lebek a nosních kůstek mě provází často ještě dnes a myslím, že jej nikdy v životě nebudu schopna zapomenout. U vchodu bylo vidět hroživé skupiny zmučených lidí, jak jsme přicházeli, navzdory mému rozčilení přitahovalo moji pozornost, kolik bylo na stěnách [okolo] krvavých skvrn.“ BHSA, SdA, EVB, Nr. 392, Maria Baier, f. 1. [originál v němčině, překlad JM]

⁴³⁷ Hermann Kasseckert popsal příchod na Pankrác za surového bití 9. 5. 1945 následovně: „Netrvalo dlouho a přišel nějaký dozorce a dostal jsem rány gumovým obuškem na nahé tělo do zad, břicha, hrudníku a do holeně, stejně jako kopance do zadku. Navíc měl v ruce zapálenou cigaretu, kterou otíral o mé nahé tělo, takže jsem byl celý pokrytý popáleninami, na závěr jsem dostal ještě několik ran do obličeje, takže jsem se jenom potácel. Poté, co tenhle dozorce zmizel, objevili se další dva a týrání pokračovalo dál, každý do mě bil, dokud jsem omdlením neupadl na zem. Při téhle tortuře mi bylo vyraženo 5 zubů.“ Jeho manželka Maria Kasseckert uvedla následující: „Když jsem byla 9. 5. 1945 oddělena od svého muže, byla jsem divoce bita a vláčena za vlasy, které v celých trsech zůstávaly dozorcí v ruce. Poté jsme byly dovedeny do cely, kde jsme se musely nahé postavit a všechno nám bylo odebráno“ Srov. BHSA, SdA, EVB, Nr. 139, Hermann und Maria Kasseckert, f. 1. [originál v němčině, překlad JM] Rudolf Jörka ve svém svědectví také vypověděl o pokračujících násilnostech po převezení na Pankrác: „Spoluvězni byli denně vytahováni na venkovní práce a vraceli se zle zbití [a] krvácející zase zpět. Český doprovod jim nezajistil proti civilistům ani tu nejmenší ochranu.“ BHSA, SdA, EVB, Nr. 453, Rudolf Jörka, s. 2. [originál v němčině, překlad JM] Jak zmiňuje ve své výpovědi Marie Kasseckert, byl dozorčí personál naopak shromážděným davem hecován k provádění násilností. Srov. BHSA, SdA, EVB, Nr. 139, Hermann und Maria Kasseckert, f. 1. Dále srov. ibidem, Nr. 581, Hans-Georg Zametzky, s. 2.

*drába. [...] Tvářili jsme se asi hloupě, ale báli jsme se také. Mezi povlaky a hadry se válely zbraně, s nimiž jsme neuměli zacházet.*⁴³⁸

Dozorci si zde vynucovali poslušnost zadržených extrémními metodami – kromě fyzického také psychickým týráním (zbraňováním ve spánku atp.), ale zároveň nebyli schopni zabránit násilnostem pronikajících osob – vojáků nebo různých ozbrojenců. Zadržené ženy byly naopak v řadě případů cíleně vystavovány mnohonásobným znásilněním, muži se zase pro krácení dlouhé chvíle stávali objekty bití a surovostí.⁴³⁹ V některých případech eskalovaly ukrutnosti do masového vyvražďování, kterým vyvrcholila například eskorta zadržených Němců na Bořislavce. Revoluční gardisté za přítomnosti rudoarmějců popravili 9. května 1945 před širokým obecnstvem 42 osob pravděpodobně z okolí Hanspaulky, jejichž mrtvoly před pohřbením ještě přešel nákladní automobil. Podle vyšetřující zprávy byli Němci eskortováni na příkaz nezjištěného důstojníka RA pod policejním dohledem. Výše zmíněný důstojník měl svým jednáním způsobit, že *shromážděný dav náhodných chodců zajištěné osoby napadl a všechny*

⁴³⁸ Srov. PAVEL SPUNAR, *Vlny vzpomínek*, Rodina – studia – akademie, Praha 2010, s. 84.

⁴³⁹ Martin Czak vylíčil situaci v kině Slavia na Vinohradech následovně: Během první noci jsme nesměli spát a museli jsme stále pozorovat filmové plátno. Službukonající příslušníci RG dávali pozor a lidi, kteří v důsledku dlouhotrvající únavy usnuli, mlátili po hlavě gumovými obuškami. [...] Každou noc přicházeli Rusové a vyhlídli si mezi mladými dívkami a ženami své oběti. Hodně z nich bylo tak zoufalých, že téměř denně docházelo k pokusům o sebevraždu.“ BHSA, SdA, EVB, Nr. 350, Martin Czak, f. 1. [originál v němčině, překlad JM] Důsledky dlouhodobého psychického nátlaku v kině Slávia zaznamenala jedna z internovaných: „Dopřavdy jsem nespala a nebyla jsem ani dopřavdy vzhůru. Vnímala jsem všechno jakoby z velké dálky a přesto docela jasně. Připadalo mi to jako sen z pekla. Často jsem upadala do mdlob. [...] Každou noc to byl jiný povyk, nevybavuji si jedinou klidnou noc. Po půlnoci přicházeli obvykle nějací ‚delegáti‘, aby důstojníkům vyzvedli nějakou mladou dívku nebo ženu. Pokoušely jsme se podle možností schovat, ale pomáhalo to jen málo. Co se v těchto vztazích všechno odehrálo, mi přijde těžké vyprávět. Představte si to nejhorší a zůstane to dozajista ještě velmi vzdáleno pravdě.“ BHSA, SdA, EVB, Nr. 705, s. 5–8. [originál v němčině, překlad JM] Na poměry v tzv. ochranné vazbě v jedné ze smíchovských škol, na které měl viset nápis *koncentrační tábor*, vzpomínal také Hans-Georg Zametzky, který zachytil také velmi subjektivní následky těžkého bití: „Už po několika minutách jsem byl volán a odveden do sklepa. Dole bylo temněji, takže jsem se hned neorientoval. Najednou se rozsvítila nějaká ostrá lampa a já jsem byl dvěma muži, jako hromobitím, fackován. Musel jsem si vyzout boty, byly mi odebrány kalhoty a sako, a začal strašlivý výslech [...] Nakonec jsem byl ze sklepa propuštěn a za doprovodu strážného jsem se dobelhal zpět do třídy. Se šťouchancem pažbou a kletbou jsem přistál ve třídě. Na vyděšených obličejích mých kamarádů jsem teprve zpozoroval deformaci mého těla. Později začaly prudké bolesti, otekly mi oči, brada, pusa a nos byly jediným ve všech barvách hrajících čímsi. Po 14 dnů jsem byl schopen něco rozeznat jenom úzkou štěrbínou, tak byly mé oči oteklé.“ BHSA, SdA, f. EVB, Nr. 581, Hans Georg Zametzky, s. 1–2. [originál v němčině, překlad JM]. Obdobná situace byla také v budově gymnázia ve Štěpánské ulici. Srov. BHSA, SdA, f. EVB, Nr. 626, Kurt Frank, s. 4.

postřílel. Scénář důstojníka sovětské armády jako iniciátora a davu jako vykonavatele poprav se ovšem jeví jen jako velmi málo pravděpodobný. Byly široce zaznamenány případy, kdy shromážděný dav hecoval strážní personál proti jejich svěřencům. S větší pravděpodobností tedy interakce mezi davem a revolučními ozbrojenci vyvrcholila popravou, jíž přítomní policisté nebránili a rudoarmějci se k ní přidali. Jednalo by se tak o přechodné stadium mezi veřejnými lynči a organizovanými popravami.⁴⁴⁰

Ve dnech těsně následujících po 9. květnu 1945 se vytvořilo chaotické bezvládí, v němž chyběla alespoň rámcová všeobecně platná nařízení a iniciativu přebírali přímo v konkrétních situacích jednotliví civilisté nebo příslušníci různých ozbrojených složek bez jednotného koncepčního velení. V této situaci se násilí rámované kolektivy – tedy vykonávané a cílené na kolektivy – stalo společensky přijímanou normou jednání napříč společnostmi.⁴⁴¹ Představitelé a příslušníci nacistické moci, osoby označené za jejich pomahače a německé obyvatelstvo vyháněné ze svých domovů se stali přímo na ulici terčem různých spontánních násilných aktů. Následné

⁴⁴⁰ Srov. ABS, f. A2/1, k. 57, i. č. 1765, OKÚ v Praze na MV ČSR ze dne 23. 9. 1947, f. 513, s. 2. Případ je zajímavý také tím, že se k němu dochoval jedinečný filmový záznam: „Na amatérském snímku, který architekt Chmelíček pořídil šestnáctimilimetrovou kamerou, vidíme civilisty (dospělé s dětmi) odváděné příslušníky Revolučních gard s bílou páskou na levé paži a potom v dlouhém záběru vesměs mužské postavy stojící zády k popravčímu komandu u vykopané jámy, které se bezvládně kácí do hrobu. Původce střelby vidět není, jen prach zvířený dávkami z automatických zbraní. Nejotřesnější je pohled na hromadu lidských mrtvol „vyřazených“ jako zajíci po honu, vepředu muž v uniformě se shrnutou bílou páskou naviguje sovětský vojenský nákladní automobil americké provenience, aby si na mrtvé přesně najel. Mrtvoly se pod koly automobilu svíjejí jako v děsivém tanci [...]“ Srov. DAVID VONDRÁČEK, JOSEF MLEJNEK, *Zabíjení po česku*, Praha 2010, s. 126–127. Účast široké veřejnosti kromě pořízeného záznamu dokazují také vzpomínky dcery autora záběrů Heleny Dvořáčkové: „Byly jsme tam s babičkou, a pamatuji si (ten) moment, babička měla bílou zástěru, jak mi tak otočila hlavu do té zástěry, abych to [rozjždění mrtvol, pozn. JM] neviděla.“ Srov. *ibidem*, s. 130.

⁴⁴¹ Přemysl Pitter ve svém kázání z 27. 5. 1945 hodnotil nastalou situaci následovně: "Nikdy nebyl náš národ tak nesvobodný jako dnes, tak zotročený pomstychtivostí, ovládnutý zaujetím a bezohledností. Či je hodno národa Husova a Masarykova, aby své nepřátele upaloval zaživa a trýznil jejich ženy a děti?" Obzvláště znepokojující pro něj bylo, že se násilí dopouštěli lidé z jeho nejbližšího okolí, otcové a matky dětí, jejichž výchově se věnoval: „Ženy si počínaly nejhůř. Jaký div, že se nám pak děti chlubil, jak jejich tatínkové bili Němce a kolik jich kdo zabil.“ Přesto se nad pachatele těchto činů mravně nepovyšoval a odmítal dodnes všeobecně přijímaný výklad o mravně pokleslé luze. Konkrétní násilné jednání, jakkoliv děsivé a odsouzeníhodné, vnímal především jako důsledek selhání elit: „Nemáme práva tvrdit o sobě, že my jsme v národě ti spravedliví, kdežto ostatní je luza. Co jsme činili pro výchovu a vyšší uvědomění svého okolí, svého národa? Jak jinak by musel náš lid vypadat, kdybychom byli méně myslili na své zájmy a více na duševní dobro našich bratří a sester?“ Převzaté citace P. Pitter, *Osvobozující pravda* (kázaní z 27. 5. 1945), in: *Hovory*, č. 1, 1995, s. 24n. Srov. P. KOSATÍK, *Sám proti zlu*, s. 191–192.

organizované popravy, které se na rozdíl od lynčů vyskytovaly spíše mimo centrální oblasti města, pokračovaly v souvislosti se shromažďováním a internací německého obyvatelstva. V této násilné vlně přišlo o život stovky lidí – podle střízlivých odhadů přesahoval jejich počet jen na území dnešní Prahy mezi 5. a 9. květnem 1945 tisíc osob německé národnosti.⁴⁴² Panující poměry v prvním týdnu po 9. 5. 1945 může ilustrovat zpráva Martina Czaka. Byl nasazen na pohřbívání mrtvých pravděpodobně na Olšanských hřbitovech, kde podle svého odhadu jen v prvních deseti dnech sám pohřbil přes 300 zesnulých. Jejich těla nesla známky násilné smrti zapříčiněné pravděpodobně střelnou ranou z blízka⁴⁴³

Vyvražďovací kampaně v podobě masových exekucí se v prvních dvou květnových týdnech staly zdaleka nejrozšířenějším typem kolektivního násilí, jehož vykonavateli se stávali příslušníci paramilitantních organizací – v Praze především Revolučních gard, na ostatním území různých partyzánských či revolučních ozbrojených jednotek – a Rudé armády.⁴⁴⁴ V obdobné vlně exekucí, která se vzedmula na celém území českých zemí s centry ve středních, jižních a

⁴⁴² Tomáš Staněk uvádí na základě dostupných zpráv ztráty Němců během povstání v Praze o 935 osobách, bez rozlišení na vojáky a civilisty, muže, ženy a děti. Kromě jiných zpráv, udávajících daleko menší počet obětí, se další materiály zmiňují o úmrtí 855 vojáků a dalších osob německé národnosti jen ve dnech 5. – 9. 5. 1945. Ve své poslední publikaci potom tvrdí, že v období povstání zahynulo v Praze nejméně 1.000 osob německé národnosti – což je více než pravděpodobný a vpravdě jen minimální odhad, jaký je možno na základě neúplné pramenné základny odvodit. Srov. A. VON ARBURG, T. STANĚK (edd.), *Vysídlení Němců...*, II. 1: „Divoký odsun“ ..., s. 30–32; T. STANĚK, *Poválečné „excesy“*, s. 196–197; T. STANĚK, *Perzekuce 1945*, s. 72–73.

⁴⁴³ „Nákladním vozem jsme byli dovezeni na jeden hřbitov a museli jsme tam pohřbívát ubité německé vojáky. Už tam ležel velký kopec a neustále přijížděly vozy a přidávaly k nim nové. Co museli tihle nejubožejší před jejich tragickým koncem všechno prožít! [...] Téměř všem chyběla zadní část hlavy, jako by byla bývala uražena nějakým těžkým předmětem. Mozky se válely mezi mrtvolami a my jsme je museli holýma rukama nakládat na přistavené káry. Těla byla křížem krážem pokryta krvavými modřinami, které se často táhly přes hrudník a krk. V některých případech byly uraženy také prsty a držely na ruku jen na kůži. [...] Počet takto zavražděných Němců nemohu udat. Já sám jsem v prvních deseti dnech pomohl pohřbít minimálně 300.“ Srov. BHSA, SdA, f. EVB, Nr. 350, Martin Czak, f. 1. [originál v němčině, překlad JM]

⁴⁴⁴ Data abstrahovaná z Padevětovy práce částečně korigují data z práce Staňkovy, v nichž se násilné činy Rudé armády vyskytují jen v omezené míře, protože většinou nedocházelo k jejich vyšetřování. Srovnáním těchto dvou datových souborů lze dospět k závěru, že ačkoliv byly hybnou silou poprav především různé paramilitantní jednotky, zapojovala se do nich v některých dnech Rudá armáda se srovnatelnou intenzitou. Revoluční gardy a jim organizačně podobné jednotky se objevovaly především v oblasti Prahy a střední Čech, ve zcela ojedinělých případech také v širším okruhu severních a jižních Čech. Na ostatním území Čech se jednalo o různé paramilitantní skupiny revolučních ozbrojenců, ve východních Čechách, na Českomoravské vrchovině, severní a střední Moravě potom o partyzány. Srov. T. STANĚK, *Poválečné „excesy“*; J. PADEVĚT, *Krvavé finále*.

severovýchodních Čechách, na střední a severní Moravě, zahynulo v tomto období dalších mnoho stovek osob.⁴⁴⁵ Tyto násilné akty byly součástí první fáze spontánního uplatňování diskriminačních opatření proti Němcům, zrádcům a kolaborantům, v níž docházelo ze strany správních a bezpečnostních orgánů k rozsáhlé internaci těchto osob. Na celém území českých zemí se v této souvislosti široce rozšiřoval výskyt oportunního násilí, vykonávaný v této fázi především rudoarmějci a výrazně méně různými revolučními ozbrojenci, a ojediněle se objevovaly také veřejné lynče. Ve většině případů byly lynče orientovány podle bezprostředního prožitku, určovaného bezprostřední zkušeností nacistické brutality. Takového druhu násilí se dopouštěli například propuštění váleční zajatci nebo vězni pobočných koncentračních táborů.⁴⁴⁶ Spontánní násilí v podobě lynčů bylo spouštěno celou řadou rozličných impulsů, jako bylo shromažďování Němců, eskortování údajných nacistů, nebo se objevovalo v přímé návaznosti na předcházející nebo pokračující boje a s nimi spojené brutality. Bombardování města Rudou armádou z 9. 5. 1945 se mohlo stát důvodem k exemplární popravě 6 mladých mužů – oběšených na stromech a sloupu veřejného osvětlení na náměstí v Roudnici nad Labem. Snad se mohlo jednat o příslušníky některé z uniformovaných nacistických organizací, kteří mohli být internováni na tamějším zámku – stejně tak se mohlo ale jednat o civilisty. „Dav mrtvolý fackoval, kopal, psal na těla inkoustovými tužkami hanlivé nápisy a mlátil do nich.“⁴⁴⁷

* * *

V předcházejícím textu jsem analyzoval jednotlivé oblasti a násilné interakce odděleně, ve skutečnosti ale řada z nich probíhala na různých místech v podstatě zároveň. Pokud bychom byli

⁴⁴⁵ Na základě kvalifikovaného odhadu podle Padevětova a Staňkova datového souboru bylo v prvních dvou květnových týdnech roku 1945 na území mimo dnešní Prahu popraveno pravděpodobně více než 2.500 osob německé národnosti, přičemž jich nebylo o mnoho méně než 1.200 nebo o mnoho více než 3.600. Tento rozptyl je dán tím, že Padevět uvedl celou řadu případů, které jsou špatně doložitelné a u nichž je počet obětí neznámý, a Staněk naopak vycházel z údajů zahrnujících počty obětí za delší časové období, než bylo období mezi 5. a 12. 5. 1945 – většinou minimálně za celý květen 1945. Navíc nejsme schopni odlišit oběti závěrečné fáze bojů od popravených zajatců a civilistů, což datům dodává spíše spekulativní charakter. Srov. T. STANĚK, *Poválečné „excesy“*; J. PADEVĚT, *Krvavé finále*. Do těchto dat navíc nejsou zahrnuty údaje o popravách příslušníků 1. a 2. divize tzv. jižní skupiny Ruské osvobozené armády v oblasti jižních Čech, jejichž rozsah v řádech tisíců nabýval ve srovnání s ostatními případy opravdu excesivní charakter. Srov. T. STANĚK, *Perzekuce 1945*, s. 75–76.

⁴⁴⁶ Propuštění z nuceného nasazení se dopouštěli násilí včetně poprav na internovaných Němcích například na Trutnovsku a Mostecku. Srov. ABS, f. A2/1, k. 58, i. č. 1765, Zpráva ONV Trutnov ve věci porevolučních událostí v Trutnově a okolí z 28. 11. 1947, f. 502, s. 1–2; T. STANĚK, *Poválečné „excesy“*, s. 136–137.

⁴⁴⁷ Srov. J. PADEVĚT, *Krvavé léto 1945*, s. 81, 308–315.

schopni sledovat leteckým pohledem více událostí zároveň, naskytl by se nám například necelý týden před koncem války, 3. května 1945, asi následující pohled:

Velitel tábora Helmbrechts SS-Unterscharführer Alois Dörr se 3. května 1945 rozhodl ukončit pochod smrti a vyslal vězeňkyně s doprovodem na cestu do Prachatic na protektorátním území, na níž byly napadeny americkým hloubkovým letounem, z části uprchly a z části byly dozorčím personálem povražděny. Na vzdálené severní Moravě opustili ve stejný den příslušníci jednotky policejního pluku SS 21 vyklizený hrad Bouzov a partyzáni z oddílu Jermak byli v nedaleké osadě Javoříčko informováni o očekávaném útoku gestapa. Stávkující dělníci se 3. května 1945 spojili s partyzány na Semilsku, kde v zápětí propukly první ozbrojené střety s nacistickými ozbrojenými složkami. Ve stejné době byl na náměstí v nedalekém Vysokém nad Jizerou lynčován syn strážmistra německé pohraniční policie. V nepoměrně vzdálenějším Brně mělo být již v tento den započato s masovou internací Němců v provizorních prostorách Zemského výstaviště.

V českých zemích se v závěrečné fázi druhé světové války vyskytovaly na různých místech násilné akty, které byly výsledkem zcela rozdílných politik násilí. Na jedné straně překračovali specialisté na násilí hroutícího se nacistického systému vládnutí jakékoliv doposud platné hranice možného uplatnění represivních opatření. V jakémsi tekutém výjimečném stavu nemilosrdně vyvražďovali všechny potencionální nepřátele – vězně, zajatce, partyzány – což se po propuknutí protinacistického povstání definitivně přenášelo také na civilní obyvatelstvo. Na druhé straně se tento tekutý výjimečný stav po zhroucení nacistického panství přeléval do správního vakua obnovujícího se československého státu, který ze své ochrany vyloučil všechny potencionální *pomahače* nacismu. Český domácí kopající na ulici do své německé sousedky, kterou ještě nedávno bezmyšlenkovitě zdravil na schodišti, nerozlišoval mezi uniformovaným a civilním, ozbrojeným a bezbranným nepřítelem o nic více než esesman ubíjející pažbou české povstalce na téže ulici o pár dní dříve.

Bezmezné násilí závěrečné fáze druhé světové války představovalo nestálý a složitý, ale vnitřně sevřený fenomén, v němž se setkávaly vyvražďovací kampaně nacistického represivního aparátu s partyzánským bojem, lidovou vzporou a odplatou. Vykonavateli násilí se v konkrétních situacích přechodně stávali různí ozbrojenci nebo obyčejní civilisté, jejichž brutalita překračovala jakékoliv hranice. Kolektivní násilí ale přesto v násilných rituálech a masových popravách sledovalo jisté sociální a kulturní vzorce jednání: obsahovalo prvky lidové kultury spojené s přechodovými rituály, ale zároveň se ho účastnili příslušníci státních donucovacích orgánů, považovaných v konkrétním okamžiku za legitimní. Na veřejných prostranstvích zabraňovali nekontrolovatelnému šíření násilí mimo vyhrazené prostory. Podobně bylo násilí

uzavřeno ve specializovaných prostorách při internaci podezřelých – zcela v intencích ochranné vazby – kde se jeho vykonavateli již zcela stávali specialisté na násilí.

Při vysoké koncentrací potencionálních objektů, jimiž bylo obyvatelstvo postavené mimo zákonnou ochranu, narůstal rozsah kolektivního násilí. Právě z hlediska cílů, ale také prostředků brutálního násilí s širokou sférou oportunismu se v něm již objevovaly první náznaky následující fáze. Na základě specifických podmínek se v jednotlivých lokalitách jako dominantní aktéři státem organizované politiky kolektivního násilí prosazovali různí více či méně vycvičení specialisté – partyzáni a příslušníci dalších paramilitantní organizací, bezpečnostních složek či armády – spjatí s prováděním specifických násilných aktů – lidovými soudy, popravami, internacemi a vyhnáními. Vývoj v následujících dnech a týdnech, který se stále ještě odehrával v podmínkách připomínajících spíše pokračující válku, je potřeba zkoumat dále podrobněji. V bezmezném násilí prvních dvou květnových týdnů se sice již formovaly struktury ovlivňující následnou podobu násilí, přesto ale zůstávalo spíše bezprostřední odezvou závěrečných fází druhé světové války.

III. Očistné násilí 1945–1946

Mocenské vakuum vzniklé po zhroucení nacistického panství bylo jen pozvolna zaplňováno institucemi obnovujícího se československého státu, jehož suverenita byla nejdříve v konkrétních situacích lokálně vykonávána donucovacími orgány – především armádou. V oblastech, kde došlo ke zformování veřejné správy v podobě revolučních národních výborů již v době protinacistického povstání, přebíraly výkon státní moci právě tyto orgány. Tento proces ovšem probíhal rychleji v mocenských centrech celostátního významu – jako bylo Brno nebo Praha, respektive ve velkých městech a to zejména na bývalém protektorátním území, kde byl dokončen do druhé poloviny května 1945. Zcela odlišně tomu bylo v případě odtržených území bývalé Sudetské župy, při jejichž opětovné integraci pod československou vládu připadla strategická úloha právě armádě a různým paramilitantním organizacím – především revolučním gardám a partyzánům. Ačkoliv také místní protinacisticky smýšlející Češi a Němci formovali správní orgány, přebíraly ozbrojené jednotky úlohu dominantního mocenského faktoru na většině pohraničního území. Na mnoha místech trval tento stav hluboko do pozdního léta roku 1945, přičemž na něm nic nezměnilo ani ustavení okresních a místních správních komisí. Podobně nerovnoměrně se proměňoval také charakter kolektivního násilí, jehož struktury se utvářely v úzké vazbě se státní mocí a jejími konkrétními vykonavateli. V celku českých zemí se sice ve stejném čase, ale v jednotlivých lokalitách a konkrétních prostorech vyskytovaly různé fáze ustavování strukturálního násilí. Cílem tohoto organizovaného násilí přitom byla konsolidace státního území a svrchované moci nad ním skrze vyloučení všech potencionálních nepřátel – ať již jejich fyzickou likvidací, internací nebo vyhnáním. V těchto *vyčišťovacích operacích* dobývali různé skupiny specialistů na násilí pohraniční (respektive německy osídlený) prostor. Oproti bezmeznému násilí konce války se v období bezprostředně následujícím do léta 1945 jednalo již o formování očištného násilí jako výrazu organizované státní politiky kolektivního násilí.

V květnu a červnu 1945 byly shodně s předcházející květnovou revolucí zdaleka nejčastějším a plošně nejrozšířenějším typem kolektivního násilí exekuce, které opanovaly celé sledované území. Po první vlně masových exekucí kulminující 12. května 1945 hladina kolektivního násilí v období od 13. do 27. května 1945 celkově poklesla. Přesto docházelo každý den k více případům masových exekucí s mnoha desítkami obětí, takže její úroveň zůstávala stále poměrně vysoká.⁴⁴⁸

⁴⁴⁸ V 19. týdnu roku 1945 (7. – 13. května 1945), tedy v období první poválečné vlny exekucí, zaznamenává Tomáš Staněk přes sedm desítek případů exekucí s počtem obětí přesahujícím 2.700. V následujících dvou týdnech, tzn. ve 20. a 21. týdnu roku 1945 (14. – 27. května 1945), lze potom zhruba zachytit téměř dvě desítky případů exekucí s počtem obětí přibližně 1.700. Ze srovnání těchto dvou období vyplývá, že

K opětovnému výraznému nárůstu počtu masových exekucí došlo potom na přelomu května a června 1945. Exekuce se v této době koncentrovaly již na jasně odlišitelném pásmu českomoravského pohraničního území, respektive území bývalé říšské župy Sudety.⁴⁴⁹ Do konce června 1945 se výskyt masových exekucí postupně snižoval. Z hlediska jejich výskytu se z nich stávaly opravdu spíše excesy, ale stále v mnoha případech s desítkami obětí.⁴⁵⁰ „Divoké“ odsuny se oproti tomu vyskytovaly kromě významných center a jazykových ostrovů již od počátku převážně na jasně geograficky identifikovatelném pohraničním území v období od května do srpna 1945. Největší množství jednotlivých případů a zasažených obětí bylo ve sledovaném souboru v úseku jednoho týdne zaznamenáno na přelomu května a června 1945, což se shodovalo s výše zmíněnou etapou opětovného nárůstu počtu exekucí, přičemž intenzivní nucené vysídlování německého obyvatelstva potom pokračovalo až do první poloviny srpna 1945.⁴⁵¹ Třetím nejčtetnějším typem kolektivního násilí, který doprovázel masové exekuce a vyhánění, byla pokračující internace velkého množství osob. Objevovala se již v závěru druhé světové války s postupujícími závěrečnými vojenskými operacemi na osvobozených územích. Definitivně se rozšířila v prvních dvou květnových týdnech s následným opětovným vzestupem na přelomu května a června. Geograficky zasahovala větší sídelní centra (centra regionů či

exekuce byly sice méně časté, ale o to masovější byl jejich charakter. Při porovnání s Padevětovým souborem přitom lze stanovit, že se jednalo o nejméně 2 až maximálně 6 případů denně – prostým průměrem o více než 3 případy denně. Nejméně bylo usmrceno několik osob (2 a více), v nejčastěji se vyskytujících případech se však jednalo o mnoho desítek osob. Srov. T. STANĚK, *Poválečné „excesy“*; J. PADEVĚT, *Krvavé finále*. Dále srov. zde grafy 5–7, s. 317–319, mapa 2–7, s. 321–326.

⁴⁴⁹ Ve 22. týdnu (28. května – 3. června 1945) zaznamenává Tomáš Staněk více než tři desítky exekucí s počtem obětí přesahujícím 1.400. Ve srovnání s Padevětovým souborem lze stanovit, že se nejčastěji jednalo o zhruba 5 případů denně – prostým průměrem o téměř 3,5 případu denně. V tomto týdnu se vyskytoval celkově vysoký počet masových exekucí, zasahujících mnoho desítek osob téměř v každém jednotlivém případě. Srov. T. STANĚK, *Poválečné „excesy“*; J. PADEVĚT, *Krvavé finále*. Dále srov. zde grafy 5–7, s. 317–319, mapa 8–9, 327–328.

⁴⁵⁰ Ibidem.

⁴⁵¹ Ve 22. týdnu (28. května – 3. června 1945) zaznamenává Tomáš Staněk přibližně 15 případů vyhnání zasahujících přibližně až přes 90.000 osob, přičemž sem spadá např. tzv. vyvedení Němců z Brna. Mezi další období intenzivního vyhánění spadá ještě 26., 28. a 31. týden – tedy přelom června a července a první týden v srpnu 1945. Srov. T. STANĚK, *Poválečné „excesy“*. Podobně jako v předchozím případě se jedná o neúplné údaje abstrahované ze Staňkovy studie, které na základě zlomkovitosti dochovaných pramenů mohou pouze ilustrovat určité obecné trendy. V opačném případě bychom se vystavili nebezpečí desinterpretace na základě přesných počtů s nepřesnými čísly. T. STANĚK, *Poválečné „excesy“*. Srov. A. VON ARBURG, T. STANĚK (edd.), *Vysídlení Němců...*, II. 1: „Divoký odsun“..., s. 130–133. Jiří Padevět věnuje fenoménu vyhnání daleko menší pozornost než Tomáš Staněk, ale při srovnání obecných trendů si tyto dva soubory v zásadě neodporují. Srov. J. PADEVĚT, *Krvavé finále*.

spádových oblastí) a byla doprovázena dalšími dvěma typy násilných interakcí, tj. *masovými úmrtími* v důsledku internace a *excesy* na internovaných osobách. Masové internace se přitom postupně v druhé polovině května 1945 koncentrovaly do pohraničních oblastí, podobně jako masové exekuce a vyhnání, kterým v řadě případů časově předcházely.⁴⁵²

Masové internace, exekuce a vyhánění představovaly komplex fenoménů bezprostředně poválečné očisty, které vzájemně formovaly situační kontext kolektivního násilí: Koncentrace velkého množství osob – ať už k ní došlo v důsledku útěku před frontou v posledních týdnech války, nebo na základě cílené internace *státně nespolehlivého* obyvatelstva bez jasně daných kritérií v prvních porevolučních dnech a týdnech – byla základním předpokladem masových exekucí a deportací. Vzájemné propojení se odráželo také v časových a prostorových souvislostech výskytu násilných aktů. Na rozdíl od masových ukrutností prvního květnového týdne, které byly výrazně ovlivněny válečnou a revoluční vřavou, opětovná eskalace souvisela na přelomu května a června 1945 již s organizovanými *čisticími a evakuačními akcemi* prováděnými ozbrojenými skupinami – zejména armádními a paramilitantními složkami. V polovině května 1945 byla vrcholnými státními orgány přijata první zásadní strategická rozhodnutí, na která navazovala jak veřejná prohlášení prezidenta a členů vlády, tak konkrétní rozkazy nejvyšších vojenských velitelů.⁴⁵³ Od druhé poloviny května a v červnu 1945 se začaly

⁴⁵² Srov. zde Graf 5, s. 317; Mapa 5, s. 324.

⁴⁵³ Zásadní jednání o strategických souvislostech obsazení pohraničí se zvláštním důrazem na oblast severních Čech se v Praze uskutečnila 15. 5. 1945. Generál Bohumil Boček na 5. schůzi Vojenské rady při předsednictvu vlády oznámil přetvoření 1. čs. sboru v SSSR na 1. čs. armádu a sdělil, že hlavním úkolem je vyslání jednotek do pohraničí *k zajištění klidu a pořádku*. Z téhož dne pocházely pravděpodobně navazující rozkazy vojenského velitelství „Alex“, o nichž je pojednáno níže. Srov. A. VON ARBURG, T. STANĚK (edd.), *Vysídlení Němců...*, díl II. 1, Dokument 33, s. 272–273. Prezident Edvard Beneš představil *likvidaci* německé otázky jako součást svého politického programu již 16. 5. 1945 v projevu na Staroměstském náměstí v Praze: „Bude třeba nově formovat politické strany a zredukovat jejich počet proti době předválečné, nově vytvářet poměr Čechů a Slováků a vylikvidovat zejména nekompromisně Němce v zemích českých a Maďary na Slovensku, jak se jen likvidace ta dá v zájmu jednotného *národního* státu Čechů a Slováků vůbec provést. Heslem naším budiž: definitivně odgermanisovat naši vlast, kulturně, hospodářsky, politicky.“ [kurzíva v originále] Srov. ibidem, dokument 39, s. 280. Prezidentův blízký spolupracovník a představitel národních socialistů Prokop Drtina ve svém projevu 17. 5. 1945 v pražském paláci Lucerna promluvil ještě důrazněji: „Soudím, že v naší nové republice by nemělo být z němčiny dovoleno mluvit více, než jen právě tato tři slovíčka: Heim ins Reich! Ale abychom toho cíle dosáhli, musíme začít s vyháněním Němců z našich zemí ihned, okamžitě, všemi způsoby, před ničím se nesmíme zarazit a zaváhat. A každému jednotlivému členu národa zde připadá dějinná odpovědnost. Každý z nás musí pomoci v čišťení vlasti.“ Srov. PROKOP DRTINA: *Československo můj osud*, sv. 2, kniha 1, Praha 1992, s. 63–64; ibidem, dokument 47, s. 292–293.

objevovat rozsáhlé vyhlazovací kampaně, nucené internace a přesuny *nepřátelského* obyvatelstva za hranice (*vyhnání*) a narůstal rozsah s nimi souvisejícího oportunního násilí. Chybějící legislativní rámec, který by stanovoval jasná pravidla, byl až do druhé poloviny června 1945⁴⁵⁴ do značné míry nahrazován veřejnými prohlášeními čelních představitelů státu. V nich konstruované diskursivní obrazy *Němců, zrádců a jejich pomahačů* umožňovaly svérhový a situačně diferencovaný výklad. V kombinaci s často dosti nejednoznačně formulovanými pokyny vojenských a správních orgánů, v nichž byla konkrétní odpovědnost rozptýlena, otevírala podobná situace cestu extrémně násilným opatřením.⁴⁵⁵

V Čechách připadla hlavní iniciativa velitelství Alex, jako původně revolučnímu vojenskému velitelství pro zemi Českou. Jeho velitele generála Zdeňka Nováka pověřil ministr národní obrany generál Ludvík Svoboda 11. května 1945 ústním rozkazem k přípravě obsazení severozápadních, severních a severovýchodních Čech.⁴⁵⁶ V tomto prostoru, kterému v oblasti severozápadních Čech ještě kolem poloviny května 1945 dominovaly exekuce a oportunní násilí vykonávané paramilitantními skupinami a Rudou armádou, začala v druhé polovině května 1945 operovat Československá armáda. Kromě série rozsáhlých internací a masových exekuc provedla do přelomu května a června 1945 v prostoru mezi Ústím nad Labem a Chomutovem

⁴⁵⁴ Za první zásadní zákonnou normu by bylo lze považovat snad až Dekret presidenta republiky ze dne 19. června 1945 o potrestání nacistických zločinců, zrádců a jejich pomahačů a o mimořádných lidových soudech (Dekret č. 16/1945 Sb., tzv. velký retribuční dekret), popřípadě Dekret presidenta republiky ze dne 21. června 1945 o konfiskaci a urychleném rozdělení zemědělského majetku Němců, Maďarů, jakož i zrádců a nepřátel českého a slovenského národa (Dekret č. 12/1945 Sb.).

⁴⁵⁵ Představitelé nejvyššího vojenského velení sledovali ve svých rozhodnutích logiku pokračujícího válečného konfliktu, což dokazuje například rozkaz velitele „Alex“ generála Zdeňka Nováka podřízených vojenským oblastem z 15. 5. 1945, který nařizoval „[o]bsaditi vojensky Sudety a vyčistiti od zbytků německé branné moci“ a lze jej považovat za první ústřední pokyn k dalšímu vojenskému postupu. Dodatek z téhož dne navíc obsahoval zásadní normativní určení: „Všechny Němce vykažte z území historických hranic. Pro udržení chodu zemědělství a průmyslu (papír, sklo, text[i]lie atd.) ponechte dostatečný počet dělníků a zaměstnanců, kteří se podržují na místě jako cizí dělníci bez občanských práv.“ Srov. TOMÁŠ STANĚK, ADRIAN VON ARBURG, Organizované divoké odsuny? Úloha ústředních státních orgánů při provádění „evakuace“ německého obyvatelstva (květen až září 1945), *Soudobé dějiny* 3-4/2005, s. 510. Samotný dokument: A. VON ARBURG, T. STANĚK (edd.), *Vysídlení Němců...*, díl II. 1, Dokument 34 a 35, s. 274–275. Na Moravě převzal iniciativu brněnský ZNV, který se v podobné době 16. května 1945 jednohlasně usnesl pověřit podřízené správní orgány, aby „ihned zajistili všechny osoby německé národnosti a národní zrádce, aby pro ně zřídili koncentrační tábory a použili jich pro nucené práce [...]“. Tamtéž, Dokument 41, s. 282–283. Srov. též T. STANĚK, A. VON ARBURG, Organizované divoké odsuny?, *Soudobé dějiny* 3-4/2005, s. 520–521.

⁴⁵⁶ Srov. A. VON ARBURG, T. STANĚK (edd.), *Vysídlení Němců...*, díl II. 1, poznámka 1 k Dokumentu 34, s. 274.

řadu organizovaných násilných přesunů za státní hranice. V červnu 1945 zasáhl komplex očistného násilí – exekuce, vyhnání a pokračující oportunismus, z této oblasti jižněji na Karlovarsko.⁴⁵⁷ Organizovaná vyhnání prováděná pravidelným vojskem (28. pěší pluk) se v této době objevila také v přiléhající části severních Čech (např. Nový Bor, Česká Lípa, Jablonné v Podještědí).⁴⁵⁸ Podobný vývoj lze zaznamenat také v jižních Čechách, kde *vyčišťovací operace* na přelomu května a června 1945 nahradily exekuce a oportunní násilí vykonávané od poloviny května 1945 v okolí regionálních center (Písek, Tábor, Jindřichův Hradec) rudoarmějci a revolučními jednotkami. Na rozdíl od severních Čech bylo ale očistné násilí prováděno partyzány a ozbrojenými dobrovolníky pod velením plukovníka Vladimíra Hobzy, které se zformovaly na Tábořsku a od konce května 1945 *vyčišťovaly* oblast Vitorazska s nacionálně nevyhraněným obyvatelstvem. V Českých Budějovicích probíhaly exekuce a následná rozsáhlá internace německého obyvatelstva obdobně již od květnové revoluce v režii místní revoluční správy a posádkového velitelství.⁴⁵⁹

Oproti dříve jmenovaným dvěma oblastem se v severních Čechách objevily prvky očistného násilí (vyhnání a oportunismu) již od počátku druhé poloviny května 1945. Prováděly je revoluční oddíly a ve své činnosti pokračující partyzánské skupiny, které se jen velmi liknavě podřizovaly příkazům oblastního velitele, divizního generála Josefa Janáčka z Hradce Králové. Pravidelné vojsko, zformované z příslušníků těchto dřívějších paramilitantních skupin, pokračovalo v zavedené praxi a výrazně se v druhé polovině června 1945 dopouštělo masových exekucí a oportunního násilí.⁴⁶⁰ Paramilitantní skupiny se staly hlavními vykonavateli kolektivního násilí již od protinacistického povstání také v oblasti Českomoravské vrchoviny, severovýchodních Čech, severozápadní a střední Moravy – tedy v tradičních partyzánských oblastech v období války. Na Českomoravské vrchovině došlo k řadě exekucí a veřejných lynčů v souvislosti s odkrytím hromadných hrobů obětí nacistického teroru posledních válečných týdnů a při bezpečnostních opatřeních zajišťujících průjezd prezidenta Edvarda Beneše již v polovině května 1945.⁴⁶¹ V době, když byli internovaní pražští Němci koncem května 1945 přesouváni do Terezínské pevnosti a nasazováni na polnohospodářské práce na venkově, došlo k „vyvedení Němců z Brna“. Rozhodnutí správních orgánů prováděly různé paramilitantní jednotky za součinnosti

⁴⁵⁷ Srov. T. STANĚK, *Poválečné „excesy“*, s. 114–125, 129–131, 135–137, 138–140, 141–144, 147–148, 156–157, 230–232; J. PADEVĚT, *Krvavé finále* 220–349, 198–215.

⁴⁵⁸ Srov. T. STANĚK, *Poválečné „excesy“*, s. 168–172.

⁴⁵⁹ Srov. T. STANĚK, *Poválečné „excesy“*, s. 208–219; J. PADEVĚT, *Krvavé finále*, 116–169.

⁴⁶⁰ Srov. T. STANĚK, *Poválečné „excesy“*, s. 159–167; J. PADEVĚT, *Krvavé finále*, 354–381, 386–437.

⁴⁶¹ Srov. T. STANĚK, *Poválečné „excesy“*, s. 245–246, 253; J. PADEVĚT, *Krvavé finále* 492–513.

bezpečnostních a armádních složek (ČSA, Rudé armády), jejichž příslušníci se dopouštěli činů zapadajících do komplexu očištného násilí.⁴⁶² Za podobných podmínek následovala *evakuace* již v předcházejících týdnech internovaného německého obyvatelstva jazykových ostrovů – například počátkem června 1945 z jihlavského, koncem potom z hřebečského (Svitavy).⁴⁶³ Exekuce a oportunní násilí přetrvávaly v převážně partyzány ovládaných oblastech severozápadní Moravy přiléhajících k Orlickým horám po celý červen 1945, přičemž se v severovýchodních Čechách intenzivněji propojovaly s operacemi pravidelného vojska.⁴⁶⁴

Konkrétní akty kolektivního násilí od druhé poloviny května 1945 odpovídaly komplexu státní politiky etnické a politické očisty, který se v různých modifikacích projevoval na celém území českých zemí. Z hlediska dominantních aktérů lze ale zcela jasně identifikovat jednak oblasti s převažující aktivitou pravidelných vojenských jednotek v severozápadních, severních a severovýchodních Čechách, a dále oblasti ovládané paramilitantními jednotkami v jižních a východních Čechách, na Českomoravské vrchovině a většině Moravy.⁴⁶⁵ Pojítkem mezi těmito dvěma oblastmi byla přítomnost specialistů na násilí, kteří se v období zhruba od poloviny května do srpna 1945 vyskytovali jako hlavní aktéři v převážné většině sledovaných násilných interakcí. Exekuce byly nejčastěji vykonávány příslušníky paramilitantních skupin, které až s výrazným odstupem následovaly pravidelné složky Československé a Rudé armády.⁴⁶⁶ Spontánní akty kolektivního násilí, jejichž aktéry se stal dav, se tedy vyskytovaly pouze přechodně v období několika prvních květnových týdnů v rámci násilných rituálů.⁴⁶⁷ Zcela převládajícím typem kolektivního násilí byla podobně jako v předcházejícím období koordinovaná destrukce, která se konkrétně projevovala případy zařaditelnými do kategorie vyhlazovacích kampaní. Kromě koordinovaného násilí vysoké významnosti zvyšovala celkovou

⁴⁶² Srov. T. STANĚK, *Poválečné „excesy“*, s. 235–240, 253; J. PADEVĚT, *Krvavé finále*, 518–525.

⁴⁶³ Srov. T. STANĚK, *Poválečné „excesy“*, s. 253–255, 193–194.

⁴⁶⁴ Srov. T. STANĚK, *Poválečné „excesy“*, s. 266–274, 179–193; J. PADEVĚT, *Krvavé finále*, 442–487.

⁴⁶⁵ Paramilitantní jednotky byly v Čechách reprezentovány především revolučními bezpečnostními složkami nebo oddíly revolučních gard, na Českomoravské vrchovině a na Moravě potom dominovaly partyzánské jednotky. Podrobněji srov. A. VON ARBURG, T. STANĚK (edd.), *Vysídlení Němců...*, díl II. 1, s. 53–55.

⁴⁶⁶ V Padevětově souboru se příslušníci paramilitantních složek podíleli na více než třetině exekucí (konkrétně na 137 z celkem 294), následování se zřetelným odstupem československou armádou s ani ne pětinovým podílem (55) a sovětskou armádou (41). Srov. J. PADEVĚT, *Krvavé finále*. Srov. zde tabula 1, s. 311.

⁴⁶⁷ CH. TILLY, *Politika kolektivního násilí*, s. 95.

hladinu kolektivního násilí také široká zóna oportunismu⁴⁶⁸, která se v důsledku absence efektivního státního dohledu projevoval zvýšenou kriminalitou. Od vypuknutí protinacistického povstání doprovázel oportunismus zásahy proti *nepřátelskému* obyvatelstvu a například v severozápadních a severních Čechách přetrvával hluboko do srpna 1945. Oportunistické násilí (např. rabování, znásilnění atd.) bylo charakteristické vysokou významností poškození, ale jen střední až nízkou mírou koordinace.⁴⁶⁹ Dopouštěli se ho převážně jak osoby spojené s působením Rudé armády – příslušníci, zběhové nebo bývalí zajatci, tak mladíci z paramilitantních jednotek.⁴⁷⁰

Akutní formy kolektivního násilí začaly významně ustupovat teprve v druhé polovině léta, konkrétně v průběhu srpna 1945. Ústup masového vyhánění německého obyvatelstva byl od přelomu července a srpna 1945 způsoben narůstajícím odporem sovětských okupačních úřadů k přejímání dalších nezabezpečených a zubožených vyhnanců. Také exekuce nabývaly v této době s postupným upevňováním státní správy a řádných bezpečnostních složek spíše charakter excesivního násilí.⁴⁷¹ Obecný charakter a konkrétní podoby kolektivního násilí se proměňovaly v přímé závislosti na upevňování systému vládnutí a jeho schopnosti vynucovat si prosazování konkrétních politických cílů. Tudíž vykazovala struktura násilných aktů v období zhruba od třetího květnového týdne přibližně do konce července 1945 výrazně kontinuální prvky se závěrečnými válečnými operacemi. Byly jimi jak dominantní přítomnost specialistů na násilí coby klíčových aktérů násilných interakcí, tak převládající typ kolektivního násilí v podobě koordinované destrukce a částečně také široké sféry oportunismu.⁴⁷² Prozatím živelná politika

⁴⁶⁸ „K většině oportunistického kolektivního násilí dochází, když jednotlivci nebo skupiny jednotlivců využívají díky ochraně před pravidelným dozorem a běžnou represí bezprostředně poškozující prostředky, aby dosáhli cílů, které by pro ně za jiných okolností byly nedostupné nebo zakázané. Oportunismus proto zahrnuje většinu případů únosů a zvetí rukojmí, pirátství, zotročení a znásilnění v gangu. **Stejně ta zahrnuje i řadu násilných interakcí, které se často dějí během hlavního konfliktu nebo jako jeho bezprostřední důsledek:** únosy letadel, aut, rabování, znásilnění a mstu v malém měřítku.“ [zvýraznění JM] Srov. CH. TILLY, Politika kolektivního násilí, s. 133.

⁴⁶⁹ Srov. CH. TILLY, Politika kolektivního násilí, s. 132-137.

⁴⁷⁰ Z dostupných dat Padevětova souboru o narození příslušníků ozbrojených složek, kteří se podíleli na aktech kolektivního násilí, že se v převážné většině jednalo o osoby narozené od roku 1920 (81 ze 101 dostupných údajů), příslušníky paramilitantních organizací (61 ze 131 dostupných údajů), československé armády (29) a národních výborů (23), kteří vykonávali zejména oportunní akty (84 ze 149 dostupných údajů) a exekuce (62). Srov. J. PADEVĚT, *Krvavé finále*.

⁴⁷¹ T. STANĚK, A. VON ARBURG, Organizované divoké odsuny?, in: *Soudobé dějiny* 3-4/2005, s. 479.

⁴⁷² Sféra oportunního násilí se s největší pravděpodobností rozšiřovala již s rozpadem protektorátního státního zřízení v závěrečném období války, kdy se oportunního násilí dopouštěli příslušníci jak

očisty, jejímž prostřednictvím se státní moc snažila upevnit svoji dominanci nad prostorem (koncentrací *nepřátel* uvnitř sídel, dobytím a pacifikací pohraničí uvnitř státu) a řešit aktuálně palčivé otázky (bytová krize, nedostatek pracovních sil pro žně a průmysl atd.), byla od konce května 1945 postupně reglementována a zasazována do právního rámce.⁴⁷³ Za vydatné podpory armády narůstala v druhé polovině července 1945 intenzita „odsunu“ až po zásadní proměnu mezinárodně politického kontextu na konci tohoto měsíce.⁴⁷⁴ Tehdy došlo k přijetí zásadních právních norem směřujících k organizovanému nucenému vysídlení německého etnika. Od srpna 1945 započala zásadní proměna charakteru kolektivního násilí, nad jehož akutními formami postupně převažovaly prvky strukturálního násilí.

*„Nechci tomu věřit, protože jsem na vlastní oči viděl, že jednání samozvaných strážců v táboře je naprosto nekontrolované veřejností a že je prováděno se stejným sadismem, s jakým oni sami byli týráni v minulosti.“*⁴⁷⁵

vojenských, tak paramilitantních jednotek – např. partyzáni, na obou válčících stranách. Srov. například: S. KOKOŠKA, *Praha v květnu 1945*, s. 154. STANISLAV BIMAN, ROMAN CÍLEK, *Poslední mrtví, první živí*, Ústí nad Labem 1989, s. 77.

⁴⁷³ Již koncem května proběhla komunikace mezi náčelníkem I. Ukrajinského frontu a náčelníkem hlavního štábu československé armády, kterými byla ujednána podpora ze sovětské strany při „očišťování“ území od zbytků německé branné moci. Počátkem června 1945 následovalo vyhledání vhodných přechodů pro „odsun“ německého obyvatelstva z českých zemí. V polovině června (15. 6.) 1945 byly na vládní úrovni přijaty prozatímní směrnice pro vojenské orgány k zajištění nacistických zločinců a odsunu německého obyvatelstva, na které navazovaly konkrétní rozkazy jednotlivých vojenských jednotek upravující „odsun německého obyvatelstva“ ze severozápadních, severních, severovýchodních Čech a severní Moravy. Srov. podrobněji A. VON ARBURG, T. STANĚK (edd.), *Vysídlení Němců...*, II. 1: „Divoký odsun“..., s. 102–108. Dále srov. ibidem, dokument 187, s. 495–496, dokument 331, s. 707–708; TOMÁŠ STANĚK, ADRIAN VON ARBURG, *Organizované divoké odsuny? Úloha...*, 1. část, Předpoklady a vývoj do konce května 1945, *Soudobé dějiny* 3-4/2005, s. 503–517; IIDEM, *Organizované divoké odsuny?*, 2. část, Československá armáda vytváří „hotové skutečnosti“, vláda je před cizinou legitimizuje, *Soudobé dějiny* 1-2/2006, s. 17–31.

⁴⁷⁴ Hlavními prioritami bylo v období července 1945 vystěhování co největšího počtu Němců z nestrategických profesí usazených ve městech – hlavním měřítko zůstávala ekonomická kritéria. Přes dohodu o prozatímním zastavení vyhošťování Němců na Postupimské konferenci docházelo k faktickému zastavování vyhnání až přibližně v období od konce srpna do října 1945. Srov. A. VON ARBURG, T. STANĚK (edd.), *Vysídlení Němců...*, II. 1: „Divoký odsun“..., s. 111–113, 118–123. IIDEM, *Organizované divoké odsuny?*, 2. část, s. 31–35.

⁴⁷⁵ Srov. A. VON ARBURG, T. STANĚK (edd.), *Vysídlení Němců...*, II. 1: „Divoký odsun“..., dokument 85, Záznam bývalého válečného dopisovatele Jiřího Weise o návštěvě v Malé pevnosti v Terezíně [23. 5. 1945] pro ministra vnitra Václava Noska, s. 337.

Na základě různých restriktivních nařízení byla spolu s německým etnikem do specializovaných prostor koncentrována také většina proti němu namířených násilných aktů. Namísto veřejných lynčů a exekucí se kolektivní násilí do zahájení organizovaného „odsunu“ projevovalo nejsilněji ve specializovaných prostorech táborů, věznic a nuceného pracovního nasazení. Internace *státně nespolehlivého obyvatelstva* byla součástí rozsáhlého souboru opatření uplatňovaných již od protinacistického povstání. Z dnešního pohledu často diskriminační opatření byla ale v rámci poválečných bezpečnostních politik – a ještě více z pohledu jejich tehdejších vykonavatelů spíše preventivní. Jednalo se víceméně o pokračování policejní praxe, která se formovala již v období ohrožení československé státnosti od pozdních 30. let a pro niž byla charakteristická nedůvěra, často přerůstající až v nevráživost vůči všemu cizímu.⁴⁷⁶ Označování, omezení pohybu a shromažďování potencionálně nebezpečných osob tvořilo základ opatření vyhlašovaných a prováděných různými lokálními správními a bezpečnostními orgány. Nařízení se stala jádrem strukturálního násilí, které i přes ukončení vyhánění kontinuálně pokračovalo. V důsledku různých faktorů, mezi něž spadala například zahlcená retribuční justice nebo zastavení přijímání vysídlenců, se specializované prostory (tábory, věznice atd.) přepřelňovaly, pobyt v nich prodlužoval a životní podmínky zhoršovaly. Vedle bezprostředních důsledků nedostatečné výživy, špatných hygienických podmínek a chybějící zdravotní péče byli internovaní vystaveni specifickému druhu dlouhodobého fyzického a psychického týrání, které v těchto prostorách vznikalo.⁴⁷⁷ Definitivním stvrzením bezprávného postavení etnicky odlišené skupiny

⁴⁷⁶ Neurčitý charakter perzekuce „státně nespolehlivého obyvatelstva“ podal ve své studii Tomáš Staněk, který jí rozumí širokou škálou „právními normami, exekutivními nařízeními a směrnicemi podmíněných opatření, s jejich aplikací spojených nebo zcela mimo rámec legálních pravidel rozvíjených aktivit, jež byly v první řadě orientovány na příslušníky ‚neslovanských minorit‘, tj. na Němce a Maďary, a osoby, na které se pohlíželo jako na zrádce, kolaboranty a pomahače okupačního režimu. Formy soudních a mimosoudních postihů se navzájem prolínaly a prostupovaly co do struktury i vývoje v čase a vytvářely určitý celek, v němž je třeba rozpoznávat, rozlišovat a specifikovat stěžejní motivy, aktéry, institucionálně organizační články, mechanismy a použité prostředky perzekučních postupů trestněprávní, policejně administrativní či ‚živelné‘ povahy.“ Srov. TOMÁŠ STANĚK, K situaci takzvaného státně nespolehlivého obyvatelstva v českých zemích v letech 1945–1948, in: *Deset let soudobých dějin*, Jednání sekce Soudobé dějiny na VIII. sjezdu českých historiků (10. – 12. září 1999), ed. J. Kocian, O. Tůma. Praha, 2001, s. 46.

⁴⁷⁷ Žádné centrální pokyny nebo směrnice pro postup vůči „státně nespolehlivému“ obyvatelstvu vydány nebyly – ten se řídil celou řadou vyhlášek místních a okresních správních a bezpečnostních orgánů, jejichž iniciativa odrážela určité obecné tendence uveřejněných záměrů státních představitelů. Případné pozdější předpisy z druhé poloviny roku 1945 většinou pouze reagovaly na existující stav. Srov. A. VON ARBURG, T. STANĚK (edd.), *Vysídlení Němců...*, II. 1: „Divoký odsun“ ..., s. 91–94; TOMÁŠ STANĚK, K situaci takzvaného státně nespolehlivého obyvatelstva, s. 48. K situaci v táborech srov. TOMÁŠ STANĚK, *Tábory v českých zemích 1945–1948*, Šenov u Ostravy 1996, s. 65–87.

československých občanů *národnosti německé a maďarské* se stal ústavní dekret z 2. srpna 1945, který je zbavoval státního občanství, čímž se zároveň stal hlavním základem pro pozdější organizovaný *odsun*.⁴⁷⁸ Od podzimu 1945 se postupně utvářel organizovaný systém táborů propojených s nucenou prací a určených k dlouhodobé internaci osob, včetně vytváření potřebných nařízení a institucí. Přes celkově se zlepšující situaci byly internované osoby na řadě míst vystaveny pokračujícímu týrání a nevyhovujícím životním podmínkám až do provedení „řádného odsunu“.⁴⁷⁹

Nucené vysídlení německého obyvatelstva z Československa je nutno vnímat jako fenomén, který byl úzce propojen s dvěma simultánně probíhajícími a vzájemně se podmiňujícími komplexními společenskými změnami. Na jedné straně se v poválečné očištění propojovaly politiky směřující k vyrovnání se s nacistickým panstvím (s *nacistickými zločinci, zrádci a jejich pomahači* v rámci retribuce) s těmi, kterými mělo být dosaženo integrace československé státnosti skrze etnickou homogenizaci (etnický český a slovenský národ bez *Němců, Maďarů, zrádců a kolaborantů*). Dynamika jednotlivých procesů – vyhánění, retribučního soudnictví a organizované fáze „odsunu“ – tvořících komplex národní a politické očisty se tedy proměňovala také v závislosti nad aktuálně převládajícími akcenty státní politiky.⁴⁸⁰ Na straně druhé měly rozsáhlé nucené přesuny obyvatelstva nezanedbatelný vliv na politický systém, v němž se již od těsně poválečné doby formovala řada procedurálních precedentů pro řešení konfliktních otázek nucenými zásahy do společenské struktury. V komplexu vytváření nové společnosti se projevovaly tendence kontinuálně přecházející do zakládající fáze diktatury KSČ, v níž se výrazně propojovaly s postupující sovětizací politického systému a se snahou o nucenou

⁴⁷⁸ Srov. Ústavní dekret presidenta republiky č. 33/1945 Sb. ze dne 2. srpna 1945, o úpravě československého státního občanství osob národnosti německé a maďarské. Dále srov. A. VON ARBURG, T. STANĚK (edd.), *Vysídlení Němců...*, II. 1: „Divoký odsun“..., 94–95, 113–118; TOMÁŠ STANĚK, *Odsun Němců z Československa 1945–1947*, Praha 1991, s. 98–106.

⁴⁷⁹ Srov. Dekret presidenta republiky č. 71/1945 Sb. ze dne 19. září 1945, o pracovní povinnosti osob, které pozbyly československého státního občanství; Ústavní dekret presidenta republiky č. 137/1945 Sb. ze dne 27. října 1945, o zajištění osob, které byly považovány za státně nespolehlivé, v době revoluční. Dále srov. T. STANĚK, *Tábory v českých zemích*, s. 92–127.

⁴⁸⁰ K retribučnímu soudnictví, jeho souvislostem s aktuální poválečnou politikou a jejímu vlivu na dynamiku vynášených trestů srov. BENJAMIN FROMMER, *Národní očista*, Retribuce v poválečném Československu, Praha 2010, především s. 60–98. K širším souvislostem retribučního soudnictví dále srov. např. MEČISLAV BORÁK, *Spravedlnost podle dekretu*, Retribuční soudnictví v ČSR a Mimořádný lidový soud v Ostravě (1945–1948), Šenov u Ostravy 1998, s. 71–75; TOMÁŠ STANĚK, *Retribuční vězni v českých zemích 1945–1955*, Opava 2002, s. 15–31.

proměnu sociální struktury.⁴⁸¹ Tvářnost strukturálního násilí zformovaná v prvních poválečných týdnech se vyznačovala dlouhodobým udržováním určité části občanů v bezprávném postavení, což vytvářelo předpoklady pro vznik specifického akutního násilí jak ve specializovaných prostorách, tak mimo ně. Podobně tomu bylo v případě odejmutí elementárních vlastnických práv, kdy se zabavovaný majetek v mnoha případech stával motivem akutního násilí nebo dokonce fyzické likvidace. Mimo vyvlastňování navíc československý stát saturoval své bezprostřední ekonomické potřeby exploatací pracovní síly internovaných v táborech. Všechny tyto rysy socioekonomického komplexu strukturálního násilí vykazovaly výrazné kontinuity v pounorové době.⁴⁸²

1. Vyhnání z měst a obsazení pohraničí (květen 1945)

„Blokovi starší uvědomí ihned všechny domovní hlídky, aby nařídily všem Němcům ve stáří od 12 let výše, aby se připravili dnes večer ve 20.30 hodin k odchodu z Brna na tři dny. [...] Přesně o 21 hodinách letního času stojí všichni

⁴⁸¹ Adrian Portmann formuloval v jedné ze svých studií tezi o komplexu „odsunu“, jako souhrnu všech zásadních procesů nového etnického uspořádání střední a východní Evropy po druhé světové válce obecně, včetně nebývale rozsáhlých přesunů obyvatelstva v českých zemích. Srov. ADRIAN VON ARBURG, Tak či onak, Nucené přesídlení v komplexním pojetí poválečné sídelní politiky v českých zemích, in: *Soudobé dějiny* 3/2003, s. 254–256, 261–262, 271–274. Nucenou proměnu sociální struktury jako základní rys epochy totalitarismu v českých dějinách definoval Miloš Havelka. Srov. MILOŠ HAVELKA, Srovnávání nesrovnatelného aneb Existovala v nejnovějších českých dějinách epocha totalitarismu?, in: *Soudobé dějiny* 4/2009, s. 612–619. Dále srov. EDUARD KUBŮ, DRAHOMÍR JANČÍK, Malé zamyšlení nad sociálním inženýrstvím, Dva projekty změny sociální struktury nastolené v českých zemích ve čtvrtém a pátém decenniu 20. století, In: *K novověkým sociálním dějinám českých zemí*, díl VI.: Sociální dějin dnes. Praha, 2004. s. 141–151. K dílčím aspektům poválečné sídelní politiky srov. zejména MATĚJ SPURNÝ, *Nejsou jako my*, Česká společnost a menšiny v pohraničí (1945–1960), Praha 2011, s. 101–145; TOMÁŠ DVOŘÁK, *Vnitřní odsun 1947–1953*, Závěrečná fáze „očisty pohraničí“ v politických a společenských souvislostech poválečného Československa, Brno 2012, 68–86, 170–187, 276–295; ANDREAS WIEDEMANN, *„Pojď s námi budovat pohraničí!“*, Osídlování a proměna obyvatelstva bývalých Sudet 1945–1952, Praha 2016, s. 40–46, 72–75, 335–343.

⁴⁸² Srov. závěr studie A. VON ARBURG, Tak či onak, s. 291–292. Dílčí poznatky k jednotlivým formám propojení politické perzekuce s vykořisťováním pracovní síly srov. např. MEČISLAV BORÁK, DUŠAN JANÁK, *Tábory nucené práce v ČSR 1948–1954*, Šenov u Ostravy 1996, s. 137–187; FRANTIŠEK BÁRTÍK, *Tábory nucené práce se zaměřením na tábory zřízené při uranových dolech v letech 1949–1951*, Praha 2009, s. 91–111; RUDOLF ŽÁČEK, Pomocné technické prapory jako forma zneužití branného zákona k organizování masových politických represí, in: *Tábory nucené práce a další projevy perzekuce 1948–1954*, Opava 1991, s. 55–62.

Němci pod dozorem domovních hlídek před domem, v němž bydlí. Během dnešní noci bude proveden odsun.“

Všeobecné směrnice pro odsun Němců na tři dny, Brno 11. května 1945⁴⁸³

„Nyní se dáme hned do práce. A budeme dělat pořádek mezi námi, zejména také i zde v městě Brně s Němci a všemi ostatními. (Potlesk) Můj program je – já to netajím – že otázku německou musíme v republice vylikvidovat. (Potlesk, výborně)“

Edvard Beneš, Brno 12. května 1945⁴⁸⁴

V prvním poválečném týdnu převládala všeobecná nejistota a zmatek, kdy sice existovaly jisté intuitivní představy o nutných opatřeních, ale konkrétní nařízení se formovala jen velmi pozvolna. V německém prostředí se pro období těsně následující po kapitulaci německých vojsk v květnu 1945 užívá původně literární metafora „nulté hodiny“⁴⁸⁵ (doslova *Stunde Null*), která vyjadřuje rozporuplné pocity bezradnosti a naděje tváří v tvář konci strašlivé a ničivé války. V českém prostředí poskytovaly základní orientační rámec v těchto dnech především veřejné projevy vrcholných představitelů státu, kteří se po návratu z exilu ujímali reálné moci ve státě. První příležitost k setkáním se zástupci domácího odboje a českou veřejností měli exiloví politici přijíždějící ze Slovenska v Brně, které mělo výjimečné postavení také jako jedno z nejdříve osvobozených větších měst a významných regionálních center. Ještě před koncem války zaznívala při návštěvě vládní delegace na brněnské radnici silná slova, která pronášeli mimo jiné představitelé dvou hlavních silových ministerstev Václav Nosek a Ludvík Svoboda. Stvrzovali dosavadní postup vůči Němcům a vyzývali k *důslednosti* a *zbavení se Němců*. Výzvy k očistě od *Němců a zrádců* zopakovala ministerská delegace při své opětovné návštěvě 9. května 1945 z balkonu Nové radnice také ke shromážděnému lidu.⁴⁸⁶ Rétorické výzvy k nekompromisnímu

⁴⁸³ Srov. A. VON ARBURG, T. STANĚK (edd.), *Vysídlení Němců...*, II. 1: „Divoký odsun“..., dokument 17, s. 251.

⁴⁸⁴ Srov. ibidem, dokument 18, s. 254.

⁴⁸⁵ MANFRED GÖRTEMAKER, *Geschichte der Bundesrepublik Deutschland, Von der Gründung bis zur Gegenwart*, München 1999, s. 159 an. Dále např.: KLEßMANN, Christoph: 1945 — welthistorische Zäsur und „Stunde null“. Version: 1.0. In: Docupedia-Zeitgeschichte, <http://docupedia.de/zg/1945?oldid=84581> [dostupné online, poslední revize 15. 10. 2010]

⁴⁸⁶ Ministr vnitra Václav Nosek na schůzi brněnského Národního výboru 7. 5. 1945 prohlásil: „Národní výbor podle podaných zpráv pracuje dobře a zejména ho těší, že otázka Němců je v Brně v opaku k jiným městům řešena důsledně. Němci musí být zkoncentrováni a přidrženi k práci, než bude vyřešena otázka jejich použití v Sovětském svazu, k čemuž má vláda přístup Sovětů.“ Ministr spravedlnosti Jaroslav

postupu našly velmi rychle odraz v reálných činech zodpovědných správních úřadů, což se ukázalo již během několika dnů při návštěvě prezidenta Edvarda Beneše. V rámci „bezpečnostních“ opatření předcházejících Benešovu několikadennímu pobytu v moravské zemské metropoli byli němečtí obyvatelé centra města na několik dnů *odsunuti*.⁴⁸⁷ Podobná opatření provázela dokonce samotný průjezd prezidenta jednotlivými městy, který příslušníci partyzánských a revolučních formací využili k zahájení „vyčišťovacích“ akcí. V související vlně exekucí v severovýchodní části Českomoravské vrchovina se euforie lidových shromáždění proměňovala v násilné akty proti místním Němcům a údajným kolaborantům.⁴⁸⁸

*„Ale abychom toho cíle dosáhli, musíme začít s vyháněním Němců z našich zemí ihned, okamžitě, všemi způsoby, před ničím se nesmíme zarazit a zaváhat. A každému jednotlivému členu národa zde připadá dějinná odpovědnost. Každý z nás musí pomoci v čišťení vlasti.“*⁴⁸⁹

Výrazně emotivní veřejné projevy, v nichž napříč politickým spektrem převažovaly výzvy k nekompromisnímu postupu proti Němcům, provázely také příjezd nejvyšších státních

Stránský sděloval očekávání lidové iniciativy: „S řešením netřeba čekati na vládu, nýbrž naopak vláda očekává, že lid vyřídí tuto otázku sám, a to úplným vyřazením Němců ze všech oborů a také koncentrováním do pracovních táborů.“ Delegace ze 7. 5. 1945 se skládala z ministrů Václava Noska (vnitro), Jaroslava Stránského (spravedlnost), Bohumila Laušmana (práce), Ludvíka Svobody (národní obrana), Františka Hály (pošta). Ministři Nosek, Stránský, Laušman a Hála navštívili Brno opět ještě 9. 5. 1945. Srov. A. VON ARBURG, T. STANĚK (edd.), *Vysídlení Němců...*, II. 1: „Divoký odsun“..., s. 78–79; dokument 10 včetně poznámek, s. 238–240.

⁴⁸⁷ K nucenému opuštění svých domovů byli podle směrnic určení všechny osoby německé národnosti ve stáří nad 12 let. Národnost byla určována podle tzv. kmenových listů na potravinové lístky – zahrnuty byly všechny osoby se značkami „RD“ (Reichsdeutscher, říšský Němec) nebo „D“ (Deutscher, Němec). O tomto prvním „odsunu“ není mnoho známo – osoby byly převedeny do internačních zařízení mimo centrum města. Srov. A. VON ARBURG, T. STANĚK (edd.), *Vysídlení Němců...*, II. 1: „Divoký odsun“..., dokument 17 včetně poznámek, s. 251.

⁴⁸⁸ Při průjezdu prezidenta Jihlavou 13. 5. 1945 byla většina Němců shromážděna na místním sokolském cvičišti, přičemž zahynuli 3 muži. Srov. T. STANĚK, *Poválečné „excesy“*, s. 253. Před přivítáním Edvarda Beneše dorazili do Letovic 16. 5. 1945 příslušníci partyzánské skupiny Juraj se svým velitelem „Jurajem“ (snad Josef Jakeš, skupina působící dříve v okolí Olomouce) v doprovodu „pplk. Tůmy“ (snad Miroslav Pich-Tůma, skupina působící dříve v okolí Havlíčkova Brodu). V tento den bylo přes protesty představitelů místní samosprávy několik internovaných popraveno oběšením na mostě přes řeku Svitavu. Další osoby byly davem utýrány již předcházející den 15. 5. 1945 při provádění exhumací obětí stíhacích oddílů bezpečnostní policie (ZbV-K 28). Srov. ABS, f. A2/1, k. 57, i. č. 1765, Pamětní zápis o provedeném samosoudu nad třemi Němci skupinou partyzánů kapitána Juraje v Letovicích dne 16. května 1945, f. 310, s. 1–2; Četnická stanice Letovice ve věci Konopáč Ottokar z Letovic, úmrtí, f. 313.

⁴⁸⁹ Srov. P. DRTINA, *Československo můj osud*, sv. 2, k. 1, s. 63–64.

představitelů do hlavního města Prahy. Již v době, kdy probíhaly brněnské přípravy na prezidentskou návštěvu, pronesl 11. května 1945 v rozhlase projev náměstek předsedy vlády Klement Gottwald. Němci a Maďaři měli být považováni za *zbavené státního občanství* a národní výbory měly okamžitě začít s jejich potrestáním, včetně zabavování majetku skupiny *Němců, zrádců a kolaborantů*.⁴⁹⁰ Odpověď na otázky po poválečném směřování státní politiky vůči Němcům zazněly pražské veřejnosti 16. května 1945 na Staroměstském náměstí z úst Edvarda Beneše. Prezident republiky zopakoval své výzvy o nutnosti „*vylikvidovat zejména nekompromisně Němce v zemích českých a Maďary na Slovensku, jak se jen likvidace ta dá v zájmu jednotného národního státu Čechů a Slováků vůbec provést. Heslem naším budiž: definitivně odgermanisovat naši vlast, kulturně, hospodářsky, politicky.*“⁴⁹¹ Co tato slova znamenala v reálné politice národní čistoty, zformuloval daleko konkrétněji již následující den prezidentův politický tajemník z doby války Prokop Drtina, který na schůzi národních socialistů v pražské Lucerně prohlásil: „*Soudím, že v naší nové republice by nemělo být z němčiny dovoleno mluvit více, než jen právě tato tři slovíčka: Heim ins Reich!*“⁴⁹² V této době již téměř čtrnáct dnů trvající koncentrace tisíců osob způsobovala ve dvou nejvýznamnějších regionálních centrech – v Praze a Brně – značné obtíže. Rázné kroky k jejich překonání neměly jen naplňovat nastavený politický kurz, ale hlavně vyřešit alarmující situaci v různých improvizovaných internačních prostorách. Podle dostupných materiálů bylo v Brně koncentrováno kolem 15 tisíc Němců a v Praze kolem 17 tisíc jen říšskoněmeckých státních příslušníků, do čehož v obou případech

⁴⁹⁰ „Nová republika bude státem slovanským, republikou Čechů a Slováků. Němce a Maďary, kteří se tak těžce prohřešili proti našim národům v republice, budeme považovat za **zbavené státního občanství** a přísně je potrestáme. Národní výbory nechť začnou s tím **ihned**. Zneškodněte všechny aktivní nacisty a jejich majetek zajistěte ve prospěch národa a státu.“ [zvýraznění v originále, pozn. JM] Na dopoledním zasedání vlády vznesl při projednávání vládního prohlášení námitku proti formulaci „aby se ihned začalo s čístkou od Němců“ Jan Šrámek, který se obával, „aby nevznikly jiné operační útvary“ mimo národní výbory. Do večerního Gottwaldova rozhlasového přednesu se tak dostala výše uvedená formulace. Srov. A. VON ARBURG, T. STANĚK (edd.), *Vysídlení Němců...*, II. 1: „Divoký odsun“..., dokument 14 včetně poznámek, s. 247–248; dokument 16 včetně poznámek, s. 249–251.

⁴⁹¹ Srov. EDVARD BENEŠ, *Odsun Němců z Československa*, Výbor z pamětí, projevů a dokumentů 1940 – 1947, Praha 2002, s. 139. Dále srov. A. VON ARBURG, T. STANĚK (edd.), *Vysídlení Němců...*, II. 1: „Divoký odsun“..., s. 80–81, dokument 39, s. 280–281.

⁴⁹² Drtina se domníval, že válečná zkušenost způsobuje, že „my prostě vůbec nemůžeme žít s Němci pohromadě v jedné zemi a v jednom státě. [...] Jeden z nás musí z této země pryč – buď Němci[,] nebo my – ale protože je to země česká a protože my jsme zvítězili, musí pryč oni!“ Srov. P. DRTINA, *Československo můj osud*, s. 63–64; A. VON ARBURG, T. STANĚK (edd.), *Vysídlení Němců...*, II. 1: „Divoký odsun“..., dokument 47, s. 292–293. Dále srov. iidem, *Organizované divoké odsuny?, Soudobé dějiny* 3-4/2005, s. 494–503.

nebyli započítáni internovaní příslušníci německé branné moci – v případě Prahy snad dokonce ani internovaní Pražané německé národnosti.⁴⁹³ Podle představitelů bezpečnostních složek hrozila tamější situace přerůst v ohrožení zdraví obyvatelstva a narušení *veřejného klidu a pořádku*.⁴⁹⁴

Vyhnání z Prahy

Úředníci pražského policejního ředitelství se kolem poloviny května 1945 snažili vydat jasná nařízení, kterými by byla upřesněna kritéria pro zadržování jednotlivých skupin osob – čímž mělo být umožněno rozsáhlejší propouštění internovaných. Nejdříve bylo upuštěno od zadržování Čechů, rakouských státních příslušníků, prokazatelných německých antifašistů, *loyálních* příslušníků smíšených česko-německých a česko-židovských manželství. Propouštění již zadržených osob ovšem policejní orgány ještě počátkem druhé poloviny května 1945 různě zastavovaly, přičemž pod tlakem dále přibývajících počtu uprchlíků spatřovali úředníci nejvhodnější řešení celé situace v odeslání zajištěných do táborů mimo Prahu.⁴⁹⁵ V Praze se podle poměrně rozporupných odhadů v době před vypuknutím protinacistického povstání

⁴⁹³ Srov. A. VON ARBURG, T. STANĚK (edd.), *Vysídlení Němců...*, II. 1: „Divoký odsun“..., dokument 15, s. 248; dokument 20, s. 257.

⁴⁹⁴ Úřední záznam MV o zacházení s Němci uváděl: „Ku dnešnímu dni jest v Praze zajištěno asi 17 000 osob říšskoněmeckých státních příslušníků. Ubytování a zajištění těchto osob jest velice nedostatečné. Jen nepatrná část jest z hlediska bezpečnostního umístěna ve věznici krajského soudu trestního v Praze a okresního soudu trestního v Praze II. Největší část jest ubytována zcela provisorně a nedostatečně v různých částech města Prahy. Doposud neprovádí se ani stravování těchto osob a tito žijí ze zásob, které si přinesly. Pokud se týče strážky zdravotní, nebyla zde dosud provedena také žádná opatření. Jest velké nebezpečí rozšíření chorob v Praze. Umístění uprchlíků v Praze bude stále rušitelem veřejného klidu a pořádku.“ Srov. A. VON ARBURG, T. STANĚK (edd.), *Vysídlení Němců...*, II. 1: „Divoký odsun“..., dokument 20, s. 257.

⁴⁹⁵ Podle hlášení z 12. 5. 1945 se na Wilsonově nádraží zdržovalo na 2.000 německých civilních uprchlíků, a během dalších několika dnů pravděpodobně přibývali další. „Situace osob v Praze zajištěných je katastrofální. Je třeba co nejdříve se postarat o to, aby byly odtransportovány někam do táborů mimo Prahu.“ Zemský národní výbor v Praze ještě téhož dne vyzval správní obvody sousedící s Velkou Prahou k převzetí alespoň určité části německého civilního obyvatelstva, přičemž policejní ředitelství navrhovalo další restriktivní opatření vůči volnému pohybu Němců a rozhodnutí otázky zajišťování a propouštění z vazby. Praxe ohledně zatýkání a propouštění zatčených osob se podle hlášení z 15. 5. 1945 v této době již ustálila, ale samotné propouštění Němců a rakouských státních příslušníků bylo zastaveno až do ranních hodin 17. 5. 1945. Srov. A. VON ARBURG, T. STANĚK (edd.), *Vysídlení Němců...*, II. 1: „Divoký odsun“..., dokument 23 včetně poznámek, s. 260; dokument 36 včetně poznámek, s. 276.

nacházelo 100 až 200 tisíc Němců, převážně z řad civilního obyvatelstva.⁴⁹⁶ Mezi 8. a 9. květnem 1945 Prahu kromě německých vojenských jednotek o síle asi 30 tisíc příslušníků opustila také většina německých novousedlíků z válečné doby, takže počet Němců ve městě klesl na odhadovaných 25 tisíc.⁴⁹⁷ Řada z nich se ale v následujících dnech navracela zpět a přibývali další utečenci, kteří prchali před frontovými jednotkami nebo jimi byli do Prahy dokonce zavlčeni.⁴⁹⁸ Příslušníci místně usedlého německého obyvatelstva byli vyloučeni z možnosti účastnit se veřejného života, do kterého vstupovali jen jako anonymizovaná pracovní síla při odklizení následků války a dalším nuceném pracovním nasazení.⁴⁹⁹ Pokud nepadli za oběť veřejným lynčům, individuálním a hromadným popravám, byla většina německy mluvícího obyvatelstva internována do střežených prostor na celém území Velké Prahy. Kromě menších objektů jako byly kinosály, tělocvičny a školy se zde nacházelo na 26 větších internačních táborů, v nichž

⁴⁹⁶ Na základě počtu vydaných potravinových lístků se uvádí 75-80 tisíc osob německé národnosti, německé publikace uvádějí odhad až 200 tisíc Němců. Srov. MIROSLAV PUK, Odsun Němců z Prahy po druhé světové válce, in: *Historický obzor*, XI. – XII., Praha 2001, s. 270. Tomáš Staněk uvádí odhad přítomných Němců na víc než 100 tisíc. Srov. T. STANĚK, *Poválečné „excesy“*, s. 200.

⁴⁹⁷ JIŘÍ LUKAS, Odsun německého obyvatelstva z Prahy v roce 1946, in: *Pražský sborník historický*, XXIII, Praha 1990, s. 97.

⁴⁹⁸ Pražské policejní ředitelství uvádělo ve svém hlášení z 13. 5. 1945, že jen na pražském Wilsonově nádraží se v té době nacházelo na 2.000 německých civilních uprchlíků, které nebylo možné nikam umístit: „Je třeba zaříditi u železniční správy v Praze, aby všichni uprchlíci, kteří jsou na Wilsonově nádraží v Praze, po případě i na jiných pražských nádražích, byli naloženi do vlaku a zataženi na postranní kolej nějakého nádraží. Policejní ředitelství nemůže vzhledem k situaci tyto lidi převzít.“ Srov. A. VON ARBURG, T. STANĚK (edd.), *Vysídlení Němců...*, II. 1: „Divoký odsun“..., dokument 23 včetně poznámek, s. 260. Přesuny obyvatelstva byly v bezprostředně poválečném období enormní – v Praze se na konci války nacházelo například velké množství tzv. displaced persons (tzn. osob zavlčených mimo místo trvalého pobytu v rámci válečných operací), které musely být teprve repatriovány zpět do svých domovů, Prahu jen pomalu opouštěly také tisíce nuceně nasazených z pražských průmyslových podniků. Do města se naopak navracely v prvních týdnech a měsících po skončení války tisíce jednotlivců z bojů, koncentračních táborů (asi 33 tisíc osob) a totálního nasazení v Říši (asi 40 tisíc osob). Srov. PAVEL BĚLINA, *Dějiny Prahy II.*, od sloučení pražských měst v roce 1784 do současnosti, Praha, Litomyšl 1998, s. 443, s. 449. Navíc se Praha od letních měsíců roku 1945 stávala alespoň na přechodnou dobu domovem tisíců reemigrantů z celého světa, kteří vyslyšeli výzvu k osídlování pohraničí. Více viz JAROSLAV VACULÍK, *Poválečná reemigrace a usídlování zahraničních krajanů*, Brno 2002. Celkem se jednalo o přibližně 100 tis. osob. Srov. MILAN KUČERA, *Populace České republiky 1918–1991*, Praha 1994, s. 53.

⁴⁹⁹ T. STANĚK, *Poválečné „excesy“*, s. 198–199. Ke svědectví o postavení německého obyvatelstva srov. např. TOMÁŠ PASÁK: Iniciativa Přemysla Pittera při záchraně německých dětí v roce 1945 a jeho odmítavý postoj k nehumánnímu zacházení s Němci v českých internačních táborech, in: IVONA ŘEZANKOVÁ: *Cesta do katastrofy*, Československo-německé vztahy 1938–1947, Praha 1993, s. 155–163.

mohlo být ještě před počátkem léta 1945 hrubým odhadem internováno na 10 tisíc dospělých a 1.500 dětí.⁵⁰⁰

*„Jeden z internovaných, německý lékař ve špinavé zástěře, ukázal zoufale na místnost, ve které mohl izolovat aspoň kojence. Leží se s vražděnými obličejíčky na školních lavicích, jen kost a kůže, jak trpasličí stařečkové. Není pro ně mléka. Bylo nařízeno, že Němcům se má dostat těchže přidělů, které za nacistů dostávali Židé.“*⁵⁰¹

Po polovině května 1945 se ve shromaždištích pod správou Vojenského velitelství Velké Prahy nacházelo až přes 11 tisíc civilních osob, z čehož byla více než polovina žen a přes tři tisíce dětí. Celkově se na území Prahy v polovině května 1945 nacházelo v internančních zařízeních přes 40 tisíc osob. K rapidnímu poklesu počtu internovaných pod vojenskou správou na území Prahy došlo až v období od počátku do poloviny června 1945.⁵⁰² Na zadržované ženy s kojenci a malými

⁵⁰⁰ Ministr vnitra Václav Nosek referoval na 22. schůzi první československé vlády NF při projednávání XV. bodu jednání (odsun německého obyvatelstva z Československa) následující: „V průběhu osvobozovacích bojů bylo v obvodu Velké Prahy a v bezprostředním okolí zajištěno a ve sběrných táborech internováno na 25 tisíc německých příslušníků, mezi nimi četné ženy a děti. Jde také o osoby, které se sice konkrétně neprovinily proti české národnosti, ale jejich pobyt v Československé republice nelze s hlediska státní bezpečnosti zásadně připustiti.“ Srov. A. VON ARBURG, T. STANĚK (edd.), *Vysídlení Němců...*, II. 1: „Divoký odsun“..., dokument 84 včetně poznámky, s. 336. Přemysl Pitter v souvislosti se situací před likvidací tábora na Strahovském stadionu (tj. před 10. 8. 1945) vzpomínal: „Ve Velké Praze bylo na třicet internačních táborů pro Němce a kolaboranty, ve kterých žilo asi deset tisíc dospělých a patnáct set dětí.“ Srov. *Nad vřavou nenávisti*, Praha 1996, s. 60, 161. Mezi nejvýraznější místa koncentrace německého obyvatelstva patřil právě tzv. koncentrační tábor č. 10 na strahovském stadionu, bývalé židovské sportovní středisko „Hagibor“, které ke konci války sloužilo jako koncentrační tábor pro židovské míšence a příslušníky smíšených manželství (nedaleko dnešní stanice metra Želivského), budova křesťanské mládežnické organizace YMCA v ulici Na Poříčí, kasárna Jiřího z Poděbrad na náměstí Republiky (dnešní OC Palladium) – a mnoho dalších zařízení v jednotlivých čtvrtích (Hloubětín, Modřany, Žalov, Ruzyně atd.). Srov. T. STANĚK, *Poválečné „excesy“*, s. 197–198. Rozporuplný příběh sportovního areálu „Hagibor“ v první polovině 20. století podrobně rozebrala IVANA DEJMKOVÁ, Hagibor – smutná historie jednoho místa v Praze, in: *Pražský sborník historický*, XXXIV, Praha 2006, s. 183–249.

⁵⁰¹ Svědectví zachytil Přemysl Pitter, Srov. *Nad vřavou nenávisti*, Praha 1996, s. 58–59, 159–160.

⁵⁰² Počet internovaných osob v táborech pod vojenskou správou, z nichž největší byl tábor pro civilní osoby na strahovském stadionu a tábor pro vojenské osoby v Motole, dosahoval 14. 5. 1945 počtu celkem 42.083 osob (z toho 35.555 vojáků, 7.248 civilistů – z toho 3.802 mužů, 2.647 žen a 799 dětí. Ještě téhož dne převzala Rudá armáda na 12 tisíc válečných práceschopných válečných zajatců do prostoru u Benešova, na 4 tisíce vojáků bylo převzato táborem v Hněvicích u Roudnice nad Labem. Přes předpokládané snížení počtu v mezidobí do 18. 5. 1945 se počet internovaných prudce navýšil do 23. 5. 1945 na celkem 19.155 internovaných (7.895 vojáků, 11.260 civilistů – z toho 2.354 mužů, 5.745 žen, 3.161 dětí). Následně se počet internovaných začal snižovat repatriací a dislokací vojenských zajatců,

děťmi doléhalý svízelné podmínky v různých internačních zařízeních nejtěživěji, což bylo ještě zhoršováno nedostatečnou ostrahou a zásobováním. Kromě všudypřítomné tísně, ponížení, špíny a nemocí tak byly zároveň vystaveny dlouhotrvajícímu hladu.⁵⁰³ Nejhorší podmínky panovaly bezesporu v tzv. koncentračním táboře č. 10 na strahovském sokolském stadionu, kde byly pod širým nebem na sportovištích a okolních betonových tribunách shromážděny tisíce lidí. V prvních poválečných týdnech byl sice stadion pod přímou správou sovětské armády, ale od poloviny května přešel pod správu armády československé, přičemž strážní službu a správu tábora vykonávali přímo příslušníci revolučních gard. Příslušníci všech ozbrojených formací se na bezbranných ženách dopouštěli řady pokračujících násilností – především hromadných znásilnění a exekucí. Přes den nesnesitelné vedro bylo v noci střídáno dotěrnou zimou, podobně jako se nuda dozorčích proměňovala v brutální noční zábavu a nedostatek pitné vody a jídla v dlouhotrvající žízeň a hlad. Tomu všemu dominovalo naprosto nedostatečné hygienické zajištění celého prostoru, které se záhy vyústilo v rychle se šířících nemoci. Dobrovolné přihlášení na nucené práce tak zůstávalo mnohdy jedinou účinnou záchranou.⁵⁰⁴

respektive předáváním civilních internovaných policejním orgánům k internaci nebo „odsunu“ mimo Prahu. Ještě 31. 5. 1945 bylo evidováno celkem 12.281 internovaných (4.759 vojáků, 7.522 civilistů – z toho 2.244 mužů, 3.185 žen a 2.093 dětí). Srov. zde tabulka 2, s. 312. Srov. Vojenský historický archiv (VHA), fond Revoluční gardy (RG), Sign. CIII, k. 18, Situační hlášení 10. 5. – 16. 6. 1945, nefoliováno (n).

⁵⁰³ Přemysl Pitter zachytil následující zkušenost z návštěvy internačního zařízení pro Němce v Raisově škole na Vinohradech (dnes budova Domu dětí a mládeže, ulice Slezská 920/21, Praha 2) v období několika týdnů po konci války: „Otevřelo se nám peklo, o němž kolemjdoucí občané neměli tušení. Přes tisíc Němců – většinou žen a dětí, protože muži byli na vojně – bylo napěchováno ve školních třídách a ve sklepích. Slámy nebylo, museli sedět na holé zemi. Ani lehnout si nemohli. Nemocní a zdraví, staří a děti, tísnili se v nepopsatelné změti. [...] Po nějakém hygienickém zařízení ani stopy. Podvýživa a nakažlivé nemoci konaly svoje zhoubné dílo. Podle naší pozdější informace zemřeli kojenci do jednoho.“ Srov. *Nad vřavou nenávisti*, Praha 1996, s. 58, 59, 159, 160.

⁵⁰⁴ Smrtící podmínky v prvních týdnech po skončení války popsala ve svém svědectví Marie Duka, jejíž dvě děti na Strahově zemřely: „Bylo tam ubytováno na deset tisíc osob, jedno surové pole. Dospělí dostávali k jídlu jednou denně polévku a chléb. Kdo se dohnán hladem postavil podruhé [do fronty] byl zbičován. Ty malé děti, také kojenci, dostávali na snídani jenom černou kávu, během několika dní z nich byly mrtvoly. Také ten čtyři a půl letý tam zemřel. Každou noc bylo vybráno 20 až 30 osob, padaly rány – zastřeleny. [...] Také Rusové přicházeli každou noc do tábora, vybírali si ženské. Kdo neposlouchal, byl zastřelen. V táboře pokračovaly prohlídky, poněvadž nám Češi všechno sebrali, museli jsme ležet na holé betonové podlaze.“ Srov. BHSA, SdA, EVB, Nr. 337, Marie Duka, f. 1. [originál v němčině, překlad JM] Nekalé praktiky při zadržování zajateckého majetku vzbuzovaly od počátku negativní pozornost: „Vojíní a zaměstnanci v zajateckém táboře Masarykova stadionu jsou značně pobouřeni chováním velitelů při sběru osobního majetku zajatců, který byl nařízen v úterý dne 15. t. m. [...] Velitelé a zaměstnanci v kanceláři jsou podezříváni, že si odnášejí plné aktovky sebraných věcí neznámo k jakým účelům.“ Srov.

Dlouhodobým řešením se mělo v druhé polovině května 1945 stát přesunutí internovaných mimo pražské území, k němuž přijali úředníci policejního ředitelství od ministerstva vnitra zásadní pokyny 18. května 1945.⁵⁰⁵ Nedlouho poté začaly policejní úřady organizovat rozsáhlé přesuny internovaných: Za neutuchajících brutalit přihlížejících občanů a dozorčího personálu směřovaly pěší pochody a transporty v otevřených vagonech do mimopražských táborů, k nucené práci v zemědělství na venkovských statcích, nebo dokonce rovnou za státní hranice.⁵⁰⁶ Děsivým místem zůstával bývalý koncentrační tábor v Terezíně, kde podmínky z doby nacistické okupace nejenže přetrvávaly, ale nyní se propojovaly s poválečnou odplatou.

A. VON ARBURG, T. STANĚK (edd.), *Vysídlení Němců...*, II. 1: „Divoký odsun“..., dokument 51 včetně poznámek, s. 296.

⁵⁰⁵ „Podle směrnic ministerstva vnitra sdělených vedoucími b.[ezpečnostního] o.[ddělení] budou z Prahy odtransportováni všichni Němci říští i sudečtí. [...] S ministerstvem veř. dopravy je potřebí smluvit vykládací stanice na hranicích republiky, kde je území Německa obsazené ruským vojskem. Transporty nesmějí v žádném případě projížděti územím obsazeným jiným spojeneckým vojskem. [...] S přípravami pro odtransportování dlužno začít tak, aby středou dne 23. 5. 1945 počínaje, odjížděly již první transporty z Prahy. [...]“ Srov. A. VON ARBURG, T. STANĚK (edd.), *Vysídlení Němců...*, II. 1: „Divoký odsun“..., dokument 50 včetně poznámek, s. 295–296. S transporty Němců mimo Prahy se ovšem začalo již po polovině května 1945 – podle záznamu telefonického hlášení policejního ředitelství z 20. 5. 1945 bylo z Prahy 16., 18. a 19. 5. 1945 „oddisponováno“ celkem 6.684 osob: „V akci se pokračuje, v Praze je ještě asi 15 000 internovaných Němců.“ Srov. ibidem, dokument 60, s. 304–305. Dřívější transporty probíhaly v součinnosti mezi čs. armádou, revolučními gardami a policií již dříve a podle dochovaných zpráv se neobešly bez násilností a komplikací: „Jelikož při odsunu civil. inter. osob. do Lysé nad Labem pod ochranou policie [,] při čemž vypomáhala stráž RG [,] došlo k nepřístojnostem [,] vyzval generál Rudé armády Paramzinov majora gšt. Nehybu, aby každý transport před odsunutím hlásil Ruskému velitelství. Stejně bylo nařízeno pobočníkem gen. Parmazina polic. ředitelství.“ [myšlen je generál Vladimír Kuzmič Paramzin, od července do října 1945 výkonný velitel RA v Praze]. Srov. VHA, f. RG, Sign. CIII, k. 18, Situační hlášení 10. 5. – 16. 6. 1945, Přehled situačních zpráv ke dni 22. 5. 1945, s. 2, n.

⁵⁰⁶ Ve výpovědích samotných internovaných lze nalézt shodu na tom, že k zásadnějším přesunům mezi jednotlivými internačními zařízeními uvnitř Prahy a transporty mimo Prahu začalo docházet zhruba po Letnicích, tzn. v týdnu od 20. 5. 1945. Johanna Dreszler-Lendecke, která byla internovaná ve vinohradském reálném gymnáziu, k tomu udávala: „O sobotě letniční se dopoledne řeklo všechno sbalit, máme přijít do nějaké jiné školy. Na ulici jsme byli seřazeni do dlouhého průvodu (1000-1200), každý dostal balíček sucharů. Přišel ke mně nějaký český důstojník a povídal mi: ‚Milostivá paní, nejdete do žádné školy, budete dovedeni na dráhu.‘ [...] Průvod se dal do pohybu v záru a hicu pravého poledne, prostředkem silnice, poněvadž jsme nemohli vkročit na chodník, skrze celé město těmi největšími oklikami jsme byli dovedeni na Masarykovo nádraží, vysmívání a urážení kolemjdoucími.“ Srov. BHSA, SdA, EVB, Nr. 452, Johanna Dreszler-Lendecke, s. 4 [originál v němčině, překlad JM]; dále srov. např. ibidem, Nr. 190, Wilhelm Liebscher; Nr. 761, Emil Schieche. Kromě přesunů na venkov jsou doloženy případy provedení „odsunu“ ze strahovského stadionu v otevřených nákladních vagonech do Děčína a odtud pěšky do Saska na konci května 1945. Srov. A. VON ARBURG, T. STANĚK (edd.), *Vysídlení Němců...*, II. 1: „Divoký odsun“..., dokument 50 včetně poznámek, s. 295–296.

V táboře v terezínském ghettu byly například těsně po skončení závěrečných květnových bojů v tzv. dětských domovech internovány přeživší židovské děti, jejichž situaci zachytil při své návštěvě Přemysl Pitter:

*„Hned v první budově jsem spatřil ležet na zemi těsně vedle sebe hochy ve vlastních výkalech. Sanitní pomocníci se pokoušeli přenášet je na nosítkách do opodál stojících vagonů, ale nebožáci cestou umírali. Těm tedy pomoci není. Sociální referentka mne zavedla do budovy, ve které byly děti do šesti let. Vypadaly kupodivu zdravě. Na mou udivenou otázku odpověděla, že dospělí osazenci ghetta dobrovolně jim odevzdávali část svých malých přidělů. Bylo naléhavě třeba odvézt co nejdříve tyto děti z tábora, ve kterém se začal šířit skvrnitý tyfus.“*⁵⁰⁷

Do jiných částí bývalého koncentračního tábora v Terezíně začali být převáženi vězňové z pražské pankrácké věznice, kteří byli hned po příjezdu brutálně týráni bývalými vězni z doby nacistické okupace.⁵⁰⁸ Děsivý výjev se naskytl při návštěvě této části tábora bývalému válečnému dopisovateli Jiřímu Weisovi, který zde pátral po své rodině:

„Včera dne 23. května 1945 navštívil jsem pevnost Terezín. [...] Při vkročení do čtvrtého dvora viděl jsem 200-250 mužů a žen čely ke zdi, většina z nich do krvava zbitých a potlučených. Dozorci byli býv[alí] vězňové tábora v Terezíně, většina z nich národnosti polské, 2 z nich Židé. Byli ozbrojeni těžkými holemi,

⁵⁰⁷ Srov. *Nad vřavou nenávistí*, Praha 1996, s. 54.

⁵⁰⁸ Z pankrácké věznice byl podle vzpomínek Rudolfa Jörky za doprovodu revolučních gard vypraven smíšený transport přibližně 500 mužů, žen a dětí do bývalého koncentračního tábora v Malé pevnosti v Terezíně ve středu 23. 5. 1945 ve večerních hodinách z Hybernského (dnešního Masarykova) nádraží: „Poté jsme byli vedeni kordonem těžce ozbrojených Čechů (mezi nimi byli stěží 18 let starí chlapi) na Hybernské nádraží. Venku byla kolona nejednou napadena kolemjdoucími. Na nádraží nás nacpali po 50 do dobytčích vagonů.“ Z Bohušovic nad Ohří pokračoval transport následující den za rozednění opět pěšky do Malé pevnosti: „Otevřely se vrata a my muži jsme pochodovali dovnitř do pevnosti. Najednou jsem zepředu uslyšel strašlivé rány a křik. Záhy jsem rozpoznal příčinu: Museli jsme v jednom úzkém průchodu projít špalírem Čechů, Poláků a taky Němců, kteří nás tloukli těžkými na konci železem pobítymi dřevěnými obuškami. Když jsem přišel k tomu místu, navršila se již přede mnou hromada zbitých, bezvědomých, křičících a krvácejících lidí. Řada se marně snažila uniknout z tohoto krvavého klubka, poněvadž přicházející přes ně museli vystoupat a ve smrtelném strachu nedbali na pod sebou ležící a plazící se kamarády.“ Srov. BHSA, SdA, EVB, Nr. 453, Rudolf Jörka, s. 3. [originál v němčině, překlad JM] Další transport pankráckých vězňů do Terezína se pravděpodobně uskutečnil na přelomu května a června 1945. Srov. ibidem, Nr. 716, Anna Seidel, f. 1. Dále srov. A. VON ARBURG, T. STANĚK (edd.), *Vysídlení Němců...*, II. 1: „Divoký odsun“..., dokument 85, s. 337.

*okovanými ocelí na konci, jež byly potřísněny krví. S pýchou mi ukázali cely, v nichž bylo 11 mrtvých Němců a 2 ještě živí, do kterých jeden z nich přede mnou kopl. Umírali. Dlažba byla potřísněna krví a napočítal jsem neméně než 7 zlomených obušků.“*⁵⁰⁹

Zároveň docházelo k přesunům internovaných uvnitř samotné Prahy – a to zejména z likvidovaných menších internačních středisek na strahovský stadion.⁵¹⁰ Tamější podmínky se v druhé polovině května 1945 snad ještě zhoršily, protože v něm nadále zůstávaly do hlubokého léta především těžce nemocní a ostatní nemohoucí vykonávat těžkou fyzickou práci (opět včetně dětí).⁵¹¹ V nadále fungujících menších internačních zařízeních (např. ve školách apod.) byli internovaní vystavováni kromě nevyhovujících podmínek pokračujícímu oportunnímu násilí. Konkrétně především ženy byly vystavovány nebezpečí znásilnění, kterému strážní služba nebyla schopna zabránit.⁵¹²

Vyhnání z Brna

Přesouvání většího počtu internovaných mimo město bylo v případě Prahy uskutečněno na základě série dílčích opatření, které policejní orgány považovaly za nezbytné, aniž by ovšem

⁵⁰⁹ Srov. A. VON ARBURG, T. STANĚK (edd.), *Vysídlení Němců...*, II. 1: „Divoký odsun“..., dokument 85, s. 337.

⁵¹⁰ Přesuny zadržovaných z menších internačních středisek na strahovský stadion pokračovaly podle svědectví kontinuálně od konce května až do konce července 1945. Srov. např. BHSA, SdA, EVB, Nr. 738, R. Keup; Nr. 740, Maximilian Klinger; Nr. 778, Maria Kühn.

⁵¹¹ Situace koncem června 1945, jak ji zachytila Johanna Dreszler-Lendecke, se příliš nelišila od prvních poválečných týdnů: „Leželi jsme na holém kamení pod širým nebem. Voda byla pro všechny ty tisíce jen v jednom vývodu, všechny ostatní byly zavřeny. Uzavřeny byly také záchody. Latríny byly na druhé straně v příšerném stavu, dnem i nocí hlídány vojáky. Hodně se bilo a střílelo. Kontroly probíhaly v řadách dnem i nocí. V noci bylo rozsvíceno jako ve dne. Jídlo nebylo špatné, ale bylo ho tak málo. Brečeli jsme hladý.“ Srov. BHSA, SdA, EVB, Nr. 452, Johanna Dreszler-Lendecke, s. 7. [originál v němčině, překlad JM] Podobný obraz o tamější situaci pravděpodobně v červnu nebo červenci 1945 vykreslil také Přemysl Pitter, který se nakonec zasadil o uzavření celého tábora: „Nejhorší to bylo na sokolském stadioně, kde tisíce lidí muselo spát na holé zemi pod širým nebem, bez pokrývek. Těžce nemocní a děti leželi v nevýslovné špíně, trápení hmyzem, na parném letním slunci. Nejen záchody, ale i cesty k nim byly pokáleny nemocnými úplavicí. Nemohli se dále dovléci a zůstali ležet ve vlastním výkalu.“ Srov. *Nad vřavou nenávisť*, Praha 1996, s. 60, 161.

⁵¹² Případ znásilnění celkem přibližně 17 žen během jedné noci vojiny RA ve sběrném táboře v ulici Husova 1 v Praze byl nahlášen velitelstvím 2. roty IV. strážního praporu na velitelství IV. strážního praporu RG 24. 5. 1945, přičemž důstojník upozorňoval, že v budově se nacházejí také „i ryze čeští příslušníci, kteří ztrátou dokladů a pod. jsou ve vyšetřování.“ Srov. A. VON ARBURG, T. STANĚK (edd.), *Vysídlení Němců...*, II. 1: „Divoký odsun“..., dokument 79 včetně poznámek, s. 329.

měly k dispozici jakákoliv závazná vládní nařízení nebo směrnice správních orgánů.⁵¹³ Iniciativnější byl v tomto ohledu brněnský Zemský národní výbor, jehož členové se na rozdíl od svých pražských kolegů na přijetí podobných směrnic usnesli již v den odjezdu prezidenta Beneše z Moravy – tedy 16. května 1945. Všem podřízeným národním výborům na Moravě mělo být nařízeno, aby *ihned zajistili všechny osoby německé národnosti a národní zrádce, [...] zřídili pro ně koncentrační tábory a použili jich pro nutné práce*, přičemž měli dále zajistit veškerý majetek a veškerou půdu, která měla být náležitě obdělávána.⁵¹⁴

V samotném městě bylo velké množství osob německé národnosti internováno v několika vlnách již od konce dubna do poloviny května 1945, jejichž dalším osudem se Národní výbor pro Velké Brno zabýval 15. května 1945. Podle přijatého nařízení měly být z táborů propuštěny ženy, které nevykonávaly vyšší funkce v nacistických organizacích nebo jinak nespadaly pod *Lidový soud*, muži starší 60 a děti mladší 14 let. Zbývající internovaní měli být nasazeni na nucené práce a jejich pracovní síla měla být nabídnuta také sousedním městům a okresům.⁵¹⁵ Při pokračujícím shromažďování německého obyvatelstva, které započalo asi nikoliv náhodou po schůzi ZNV v Brně 22. května 1945, ovšem podobná kritéria uplatňována nebyla.⁵¹⁶ Opětovně totiž byly

⁵¹³ Podobná nařízení přijal pražský Zemský národní výbor nejdříve až koncem května 1945, kdy již rozsáhlé vysídlování německého obyvatelstva z Prahy probíhalo. Písemné normativní stanoviska určující postup vůči německému obyvatelstvu přitom existují až z druhé poloviny června 1945. Srov. T. STANĚK, A. VON ARBURG, *Organizované divoké odsuny?, Soudobé dějiny* 3-4/2005, s. 522.

⁵¹⁴ Srov. A. VON ARBURG, T. STANĚK (edd.), *Vysídlení Němců...*, II. 1: „Divoký odsun“..., dokument 41 včetně poznámek, s. 282–283. Návrh přednesl bezpečnostní referent a místopředseda ZNV v Brně Karel Smital, přičemž v následné diskusi byla projednávána zejména nutnost zajištění obdělávání půdy. Ta byla tematizována také v závěrečné větě navrhovaného nařízení, kde se uvádělo: „K tomu účelu [náležitému obdělání půdy, pozn. JM] má býti použito všech po ruce jsoucích a dosažitelných prostředků, všech internovaných Němců a zrádců, případně osob, které nejsou až dosud zaměstnány.“ Srov. ibidem.

⁵¹⁵ „Němky budou propuštěny z táborů s výjimkou hodnotí vyšších nežli Blockleiterin a těch případů, které patří před Lidový soud. [...] Mužové od 14 do 60 let, pokud nebudou lékařsky uznáni za neschopné práce, budou přes den nuceni k práci, přes noc internováni. Lidem prokazatelně loyálnímu může komise dát dispens na 1 měsíc. Venkovským okresům a městům bude oznámeno, že Němce jako pracovní síly jim dáme k dispozici.“ Srov. A. VON ARBURG, T. STANĚK (edd.), *Vysídlení Němců...*, II. 1: „Divoký odsun“..., dokument 37 včetně poznámek, s. 277.

⁵¹⁶ Při projednávání otázky „likvidace Němců“ byla opět vzpomínána slova prezidenta Edvarda Beneše: „Člen VIČÁNEK [verzálky v originále, pozn. JM] pak podotkl, že zásada odstranit ze státu všechny Němce byla jasně řečena panem presidentem Benešem při jeho projevu v Brně. Je nutné činit přípravy k vystěhování za hranice.“ Protože tento krok narážel na odpor okolních států, měli být Němci alespoň rozděleni do skupin na provinilé, neprovinilé a smíšená manželství. Součástí těchto příprav mělo být právě „koncentrování“ Němců na základě předběžně vypracovaných směrnic, do něhož měly být zahrnuty také ženy: „Koncentrování vztahovalo by se i na ženy s výjimkou nemocných matek s dětmi do 6 let, rodiček a

internovány také německé ženy, s jejichž internací počítali také připravované *Prozatímní všeobecné směrnice o Němcích*, jejichž provádění bylo velitelstvím Národní bezpečnostní stráže 26. května 1945 delegováno podřízeným útvarům. Směrnice sice představovaly důležitý mezník tím, že bezpečnostní složky jejich prostřednictvím nastavovaly jasná kritéria pro shromažďování a nakládání s určitými jasně definovanými skupinami obyvatel. Dříve zavedenou praxi internace žen a dětí ale pouze upravovaly a přímo nezakazovaly, čímž byla v daný okamžik paradoxně spíše utvrzována. Strážci nedodržující tato nařízení měli být ovšem postaveni před soud. V dalších brutalitách proti internovaným tak mohli pokračovat jen s plným vědomím toho, že jednají protiprávně. Rozhodující ovšem zůstávala nařízení národních výborů, která měla být po písemném potvrzení příslušným NV vykonána i v případě jejich příkrého rozporu s obsahem směrnic. Až následně byla nahlášena na velitelství NBS.⁵¹⁷

pod. Němci ze smíšených manželství by prozatím koncentrováni nebyli, ani by nebylo provedeno zabavení jejich bytů, [...]“ Srov. A. VON ARBURG, T. STANĚK (edd.), *Vysídlení Němců...*, II. 1: „Divoký odsun“..., dokument 67 včetně poznámek, s. 312. Dále bylo tlumočeno sdělení Klementa Gottwalda o dalším podrobnějším „rozčlenění“ německého obyvatelstva – podstatné bylo, že neprovinili Němci, kteří ale prokazatelně nevyvíjeli protinacistickou činnost, měli být zajištěni, použiti na práce a postaveni na úroveň Židů v nacistickém Německu. Tento postup se měl týkat také Židů (sic!), kteří se hlásili k německé národnosti. Srov. ibidem, s. 313.

⁵¹⁷ Směrnice přijaté 20. 5. 1945 v návaznosti na usnesení brněnského NV o koncentraci Němců z 15. 5. 1945 zakazovaly dopravování Němců k pracovnímu nasazení do velkých měst a naopak nařizovaly zřízení pracovních táborů pro Němce v sídlech okresů „nebo i na jiných vhodných místech (bývalé koncentrační tábory, vojenské baráky, opuštěné továrny a pod.)“. Důležité bylo především nastavení jasných norem pro zacházení s internovanými v bodech 4 a 5: „4. V těchto táborech bude postaráno o lidské ubytování a dostatečné stravování skoncentrovaných osob, poněvadž od nich chceme pracovní výkony. 5. V těchto táborech bude s Němci nakládáno tvrdě, aby byla zajištěna kázeň, ale lidsky a spravedlivě. Jakékoliv týrání nebo mučení a šikanování skoncentrovaných osob je nepřípustné. [...] Za žádných okolností nesmí býti proti Němcům v těchto táborech používáno neblaze proslulých německých fašistických metod týrání a hubení lidí.“ V bodě 6 se dále uvádělo, že dodržování těchto nařízení je obzvláště důležité v případě koncentrace žen a dětí: „Tam, kde byly skoncentrovány i německé ženy a děti, dlužno bod 4. a 5. těchto směrnic dodržovati obzvláště přísně. V Brně nebyly dosud ženy a děti pro nedostatek místa skoncentrovány, ale žen, které nemají malých dětí do 6 let, jest rovněž denně používáno k lehčím pracím (zametání ulic, čištění veřejných budov a pod.)“. Následně byly z opatření vyjmuty ženy nemocné, těhotné či starající se o děti do 6 let, ženy ze smíšených manželství a Židů, „když se (Němky, Češky [ze smíšených manželství, pozn. JM] a Židé) po celou dobu okupace neprovinili proti českému národu a státu.“ Směrnice dále stanovovaly vyjmutí osob provinivších se proti českému národu – přestože také zde, konkrétně v bodu 11, zaváděly určitá pravidla: „Tyto všeobecné směrnice se ovšem netýkají Němců, kteří se provinili proti českému národu. Zuřiví nacisté a hubitelé českého lidu za okupace, kteří svými zásahy a aktivní činností přispěli k bédám a utrpení národa, buďtež bezodkladně zatčeni, [...]. Zatčené osoby s usvědčujícím materiálem nechť jsou vsazeny do řádných věznic lidových soudů (prozatím i okresních

Internování německého obyvatelstva představovalo dlouhodobý proces, při němž byli internováni včetně žen a dětí dlouhodobě vystavováni tíživým podmínkám a konečné vyhnání mimo město bylo pouze jeho vyvrcholením, což dokládá například vzpomínka Hanny Sittel:

*„Nejdříve jsme byli osm dnů [tj. přibližně do 22. května 1945] v Brně zavřeni v internačním táboře, kde jsme jako stravu dostávali ráno a večer hořkou černou kávu bez chleba nebo něčeho podobného a v poledne půl litru slabé polévky, opět bez jakékoliv přílohy, a přitom jsme museli všichni od čtrnácti let výše těžce pracovat u českých sedláků. Osmého dne jsem vysílením umdlěla. [...] A další den jsme byli z tohoto lágru v půl desáté večer vyhnáni pěšky 38 kilometrů (z Brna do Pohořelic). Aniž bychom dostali jen kousíček chleba.“*⁵¹⁸

Na území města Brna postupně narůstalo v době od obsazení Rudou armádou na konci dubna 1945 napětí, jehož další eskalaci se představitelé místní správy snažili zabránit stále razantnějším postupem proti německému obyvatelstvu. Město bylo v závěrečných bojích rozsáhle poškozeno bombardováním a ani osvobození sovětskou armádou nepřineslo žádoucí úlevu – zhářství, rabování, krádeže, znásilňování a vraždy se nevyhnuly ani českému obyvatelstvu. V prvních dnech zavládl absolutní chaos – právní vakuum, v němž platilo právo silnějšího vynucované přímo na místě různými samozvanými ozbrojenci. Oportunní násilí bylo ještě umocňováno zhroucením běžné infrastruktury v podobě dopravy a zásobování základními potravinami.⁵¹⁹ Brutální podmínky zavládly v těchto prvních dnech také ve věznici

věznic), kde jim bude lidovými soudy naloženo rychle a po zásluze.“ Směrnice navíc v závěrečných klauzulích zcela explicitně uváděly, že jimi není dotčena odlišná místní praxe: „15. Tyto všeobecné směrnice jsou pouze rámcové. Na různých místech byla učiněna opatření jiná a místní NV okresní, městské a obecní vydaly odchylná nařízení. Tato nařízení a příkazy místních NV nejsou vydáním těchto směrnic rázem měněna, nebo dokonce rušena.“ Srov. A. VON ARBURG, T. STANĚK (edd.), *Vysídlení Němců...*, II. 1: „Divoký odsun“..., dokument 59 včetně poznámek, s. 302–304.

⁵¹⁸ Srov. BHSA, SdA, EVB, Nr. 96, Hanna Sittel, f. 1. [originál v němčině, překlad JM]

⁵¹⁹ Z prvních dnů po vstupu Rudé armády do Brna je zachováno několik dobových svědectví. V anonymním letáku rozšířeném před 25. 5. 1945 se mj. uvádělo: „Během dne pak bylo město již plno vojáků rudé armády. Po stranách hlavních ulic stojí řady aut a vozů a v městě počíná již činnost rudé armády nabývat určitých forem. Vchody do obchodů, ať již českých nebo německých, jsou násilím otvírány a obchody nemilosrdně drancovány. Zboží je nakládáno na vozy a auta, nepotřené věci pro rudou armádu nesmyslně ničeny. Také část civilního obyvatelstva dala se strhnouti tímto neblahým příkladem a pomáhá rudé armádě v plenění a ničení. [...] Vojáci rudé armády vnikli násilím do jiné domácnosti a znásilňovali jinou ženu, která měla u sebe malé dítě. Zdešené dítě začalo plakat. Vojáci rudé armády uchopili dítě za nožičky a udeřili jím o zem, načež pokračovali ve svých ukrutnostech. Na jiném místě vnikli vojáci do krytu, muže

v Kounicových kolejích a dalších improvizovaných internačních zařízeních.⁵²⁰ Když v prvních poválečných dnech zaznívaly v Brně projevy vyzývající ke *zbavení se Němců*, začali občané obviňovat brněnský národní výbor nejen z neschopnosti při řešení poválečné obnovy. Každodenní těžkosti začaly hněv Brňanů totiž obracet od nedosažitelného odčinění prožitého příkoří a potrestání nacistických zločinců proti německým uprchlíkům navracejícím se po konci války do svých obydlí.⁵²¹ Obyvatelé a někteří funkcionáři se údajně odvolávali na „odsun Němců“ ze Znojma, odkud byla část tamějšího německého obyvatelstva vyhnána na tuzemské poměry velmi brzy – ihned po ukočení bojů 8. května 1945. V týdnu před „vyvedením Němců z Brna“ zahájili další vyhošťování Němců ze Znojma partyzáni pod velením plukovníka Hobzy, což v Brně patrně také neuniklo pozornosti obyvatel a představitelů místní správy. Ačkoliv přímá účast

vyhnali ven a všechny ženy znásilnili.“ Srov. A. VON ARBURG, T. STANĚK (edd.), *Vysídlení Němců...*, II. 1: „Divoký odsun“..., dokument 82 včetně poznámek, s. 332–334.

⁵²⁰ Vyšetřující komisař prvního internačního tábora v Kounicových kolejích uvedl pro ministerstvo vnitra v prvních květnových dnech roku 1945 mj. následující: „Zásobovací situace v městě Brně jest katastrofální. Není chleba [...] V obchodech nelze nic koupit a lidé projevují otevřeně svou nespokojenost a obviňují národní výbor, že není s to situaci zvládnout. [...] Policejní orgány byly rozpuštěny a místo nich utvořena národní stráž. Do té dostali se mladíci na přihlášení, jsou to většinou učňové, holičtí pomocníci, dlaždiči atd. [...] Procházel jsem táborem a přistihl jsem člena národní stráže, který před obecním obuškem nutil zatčeného, aby jedl výkaly. Mladík chtěl jsem okamžitě zjistit, postavil se proti mně s revolverem a hlásil mi, že jest členem komunistické strany, že nemám do toho co mluvit. Členové Rudé armády vypůjčují si z tábora na práce zatčené Němce. Staly se mi případy, že ze 105 Němců, které si vypůjčili, vrátili do tábora pouze 70. Z 35 jich jindy dovedli pouze 12. [...] Pokud jde o internační tábor v Králově Poli, vím přímo od velitele por. Tišnovského, že se tam dějí podobné věci. Sám mi hlásil, že zatčeným Čechům byly přeráženy páteře, roztržena varlata a natrženy močové měchýře.“ Srov. ibidem, dokument 108 včetně poznámek, s. 377–379. Dále srov. TOMÁŠ DVOŘÁK, *Brno a německé obyvatelstvo v květnu roku 1945, Pokus o anatomii historické (ne)paměti*, in: ADRIAN VON ARBURG, TOMÁŠ DVOŘÁK, DAVID KOVAŘÍK (eds.), *Německy mluvící obyvatelstvo v Československu po roce 1945*, Brno 2010, s. 100–102; EMILIA HRABOVEC, *Vertreibung und Abschub, Deutsche in Mähren 1945–1947*, Frankfurt am Main 1996, s. 96–98; DAVID KOVAŘÍK, „Brněnský pochod smrti 1945“, *Mýty a skutečnost*, in: HYNEK FAJMON, KATEŘINA HLOUŠKOVÁ (eds.), *Konec soužití Čechů a Němců v Československu*, Sborník k 60. výročí ukončení II. světové války, Brno 2005, s. 69–70.

⁵²¹ S podobnou verzí pracovala alespoň vyšetřovací zpráva z roku 1947, v níž byla situace před „vyvedením“ Němců z Brna popisována následovně: „Velká část Němců před příchodem RA z Brna utekla, mnoho se jich však vracelo po vyhlášení příměří do svých bytů. Čeští lidé, kteří tolik vytrpěli za války, neměli kde bydlet. Nebylo potravin, nebylo vlakového spojení a pouliční dráhy dlouho nejezdily. Návratem Němců do bytů a domů bylo brněnské obyvatelstvo stále rozrušováno a je proto pochopitelné, že pod tlakem veřejného mínění, obzvláště když ze Znojma a z jiných míst byli Němci odsunuti a vyvezeni za hranice, usnesl se zemský národní výbor v Brně dne 29. května 1945 na své schůzi, aby [...] Němci [...] byli z města vyvedeni.“ Srov. ABS, f. A2/1, k. 58, i. č. 1765, přípis OÚ StB Brno na ZÚ StB v Brně ve věci šetření porevolučních událostí – petice W. Jaksche ze dne 20. října 1947, f. 357.

příslušníků různých partyzánských jednotek na událostech v Brně prozatím zůstává více než málo pravděpodobná, nemusel být vývoj v širokém okolí moravské metropole zcela bez důsledků v samotném městě.⁵²²

Propojování otázky internace německého obyvatelstva se snahou vyřešit nedostatek vhodných bytů se projevovalo například ve směrnících ZNV zaměřených na zajištění ubytování pro české repatrianty z německých věznic a koncentračních táborů. Vhodné byty měly být zajištěny v součinnosti NBS a MNV sestěhováním více německých rodin do jednoho bytu nebo právě provedením internace Němců „ve vhodných a hygienicky nezávadných koncentračních, nebo pracovních táborech.“⁵²³ Na výše již zmiňované pokusy o soustřeďování německého obyvatelstva a s nimi související normy navázal ZNV v Brně rozhodnutím, které mělo nastavit politiku směřující k „vyřešení otázky Němců v Brně“. Na zasedání předsednictva ZNV 29. května 1945 bylo velitelstvím NBS přikázáno neprodleně zařídit:

*„Němci bydlící v obvodu města Brna, a to všechny ženy a děti, dále muži pod 14 let a nad 60 let a muži práce neschopní, budtež z města vyvedeni. Tyto osoby mohou si vzít s sebou věci, co unesou, nikoliv však klenoty a vkladní knížky. Ostatní Němci – muži budtež rovněž skoncentrováni na práce k očištění a odstranění škod v městě Brně a označení velkými ‚N‘. Po vykonání prací budou i tito Němci z Brna vyvedeni.“*⁵²⁴

⁵²² Ve zprávě o zahájení činnosti RNV ve Znojmě uváděl Cyril Šťastný: „O.R.N.V. zahájil též plně činnost. V prvé řadě postaral se o očištění města od zbylých němců. Odsun byl proveden rychle.“ Srov. A. VON ARBURG, T. STANĚK (edd.), *Vysídlení Němců...*, II. 1: „Divoký odsun“..., dokument 112 včetně poznámek, s. 384–385; Dále srov. ibidem, s. 817, pozn. 5; T. STANĚK, A. VON ARBURG, *Organizované divoké odsuny?*, *Soudobé dějiny* 3-4/2005, s. 523–525.

⁵²³ Srov. A. VON ARBURG, T. STANĚK (edd.), *Vysídlení Němců...*, II. 1: „Divoký odsun“..., dokument 77, s. 326.

⁵²⁴ Nařízení podle dostupného zápisu jednání pokračovalo ustanovením, že budou vyjmuty osoby spadající mezi výjimky uvedené v „odst. 7 prozatímních všeobecných směrnic týkajících se řešení otázky Němců ze dne 20. května 1945, vydaných Zemským národním výborem.“ Před přijetím tohoto rozhodnutí měla proběhnout konzultace s MV zprostředkovaná zemským velitelem NBS škpt. Bedřichem Pokorným. Srov. A. VON ARBURG, T. STANĚK (edd.), *Vysídlení Němců...*, II. 1: „Divoký odsun“..., dokument 95 včetně poznámek, s. 350–351. Velitelství NBS bylo usnesení ZNV v Brně dáno na vědomí výnosem č. j. 78/1945 ještě tentýž den. Srov. ABS, f. A2/1, k. 58, i. č. 1765, přípis OÚ StB Brno na ZÚ StB v Brně ze dne 20. října 1947, příloha 1, opis opisu výnosu č. j. 78/1945 ze dne 29. května 1945, f. 365. Ustanovení o vyjmutí určených skupin osob bylo v následném vývoji de facto ignorováno. Dále srov. T. STANĚK, A. VON ARBURG, *Organizované divoké odsuny?*, *Soudobé dějiny* 3-4/2005, s. 525–526.

Ačkoliv byl brněnský případ v mnohém specifický, projevoval se v přijatém usnesení a následných krocích zřetelně jeden z důležitých rysů logiky dobového uvažování ve vztahu mezi nuceným přesídlováním německého obyvatelstva a nucenou prací. Podobně jako se v případě Prahy stala impulzem k vysídlování mj. snaha zajistit produktivní sílu pro práce v zemědělství, byla motivací brněnského „vyvedení“ snaha zbavit se obtížného neproduktivního obyvatelstva. Informace o rozhodnutí předsednictva ZNV se již následující den dostala k široké veřejnosti skrze denní tisk, čímž události nabraly poměrně rychlý spád – také díky zapojení řady velmi specifických aktérů. Již 30. května 1945 se v dopoledních hodinách dostavila na ředitelství NBS dělnická deputace, která skrze odborového tajemníka Josefa Kapouna požadovala od policejního ředitele Josefa Babáka okamžité provedení odsunu.⁵²⁵ Argument dělníků, že v případě nečinnosti bezpečnostních orgánů převzou věc do vlastních rukou, působil pravděpodobně velmi přesvědčivě. Záhy se totiž odmítnutá deputace navrátila s předsedou NV pro Velké Brno Vladimírem Matulou, jehož přímými nařízeními policejní ředitel podmiňoval další postup bezpečnostních orgánů.⁵²⁶

⁵²⁵ „Dne 30. května 1945 asi o 9. hodinách dostavila se na Ředitelství národní bezpečnosti v Brně deputace dělnictva, vedená odbor. tajemníkem Kapounem, dále Klofáčem a j. a žádala, aby Němci podle usnesení ZNV v Brně byli z Brna bezodkladně odsunuti. Bylo jim zdůrazněno, že tu jde o velikou věc a že tento odsun nelze provést najednou, obzvláště když výkonných orgánů bezpečnostních není buď vůbec[,] nebo jen málo, takže stráž bezpečnosti na tento úkol sama stačiti nemůže a nestačí.“ Srov. ABS, f. A2/1, k. 58, i. č. 1765, přípis OÚ StB Brno na ZÚ StB v Brně ze dne 20. října 1947, f. 357. Dělnictvo představovalo výraznou sílu již v předcházejícím období, na což poukazují vzpomínky Josefa Podsedníka, náměstka primátora za ČSNS, které potvrzují panující atmosféru líčenou ve vyšetřovací zprávě StB: „Nešlo totiž jen o zajištění Němce, ale i o ty, kdož byli na svobodě, o těch zmíněných 20 tisíc osob. Zejména to bylo předmětem jednání v mnoha továrnách a bylo požadováno, aby všichni Němci byli odsunuti. Delegace z továren se u Národního výboru střídaly a já jsem byl i několikrát zastaven lidmi na ulici, kteří požadovali od nás rozhodnutí o odsunu. Mnozí poukazovali na to, že Němci bydlí v pěkných bytech, zatímco hodně českých rodin bydlí ještě ve válkou polorozbořených domech. I z této příčiny se žádosti o odsun stále zvětšovaly.“ Srov. VOJTĚCH ŽAMPACH, *Vysídlení německého obyvatelstva z Brna ve dnech 30. a 31. května 1945 a nouzový ubytovací tábor v Pohořelících 1. 6. – 7. 7. 1945*, Brno 2014, s. 13.

⁵²⁶ „Mluvčí dělnictva při této příležitosti zdůraznili, že dělnictvo žádá okamžité řešení otázky Němců v Brně [>] a nevyhoví-li bezpečnostní úřady ihned této žádosti a neprovedou-li usnesení ZNV, že dělnictvo půjde do ulic a vyřídí si vše samo, a to jak s Němci, tak i s policií. [...] Poněvadž situace byla hrozivá, bylo mluvčím dělnictva sděleno, že bezpečnostní orgány příkaz ZNV v Brně provedou, jestliže předseda národního výboru pro Velké Brno dá příslušné rozkazy. [<] [...] Dne 30. května 1945 asi o 11. hod. přišel na ředitelství národní bezpečnosti předseda národního výboru pro Velké Brno Matula v doprovodu nynějšího poslance Kapouna a vedoucího činitele závodní rady Zbrojovky Klofáče a dvou dalších členů závodní rady Zbrojovky. Tam předseda [...] nařídil, aby se odsun Němců z Brna provedl podle rozhodnutí ZNV, a to za pomoci zaměstnanců Zbrojovky.“ {pasáž ohraničená [>][<] vyškrtnutá tužkou, pozn. JM} Na tomto jednání

Po vydání příslušného nařízení se do celé věci vložil major Rudé armády Kovtun, který zahájil jednání s představiteli zemského a městského národního výboru, aby celá akce nenarušila zájmy sovětské armády. V brzkých odpoledních hodinách se na policejním ředitelství uskutečnila schůzka, při níž bylo za přítomnosti majora Kovtuna a předsedy brněnského národního výboru Matuly připravena vyhláška, kterou záhy na svém mimořádném zasedání projednal a definitivně schválil také národní výbor pro Velké Brno. Do podvečerních hodin 30. května 1945 byly na Kovtunův příkaz připraveny směrnice pro „technické provedení odsunu“, které tento představitel Rudé armády ve městě nakonec schválil. Z dostupných materiálů je přitom zřejmé, že celá akce byla připravována v dohodě mezi majorem Kovtunem jako představitelem RA a předsedou Matulou za NV pro Velké Brno, za výrazné součinnosti NBS. Pokud se někdy uvádějí Kovtunovy pozdější rozčilené reakce na důsledky prováděného „odsunu“ jako důkaz toho, že Rudá armáda nebyla o celé věci informována, jedná se pravděpodobně o mylnou interpretaci. Přestože existují doklady, že major Kovtun v následujících dnech obviňoval Vladimíra Matulu a předsedu ZNV Františka Loubala za ucpání hlavních cest a možné hygienické důsledky pro sovětské vojáky, jednalo se spíše o důkaz toho, že se naplnily jeho dřívější obavy a snažil se od celé – z jeho pohledu nyní již potvrzeně nezvládnuté – akce distancovat.⁵²⁷

pravděpodobně poprvé zazněl záměr směřovat odsun jižně od Brna, na rozdíl od dřívějšího záměru k internaci v táborech severovýchodní části Brna v Maloměřicích a na Klajdovce: „[>] Jmenovaní činitelé byli znovu upozorněni na veliké mezinárodní důsledky, které může mít tato akce, a na otázku, kam mají být Němci z Brna odsunuti, rozhodli, že do Modřic a do Rajhradu, kde jsou kryté boudy a baráky a tam že budou Němci ubytováni.[<]“ {pasáž ohraničená [>][<] vyškrtnuta tužkou, pozn. JM} Srov. ABS, f. A2/1, k. 58, i. č. 1765, přípis OÚ StB Brno na ZÚ StB v Brně ze dne 20. října 1947, f. 357–358. Zástupci dělnictva podle Matulových vzpomínek argumentovali poměrně realisticky narůstajícím napětím ve městě, které hrozilo přerůst v protiněmecké bouře. Srov. V. ŽAMPACH, *Vysídlení německého obyvatelstva z Brna...*, s. 16–17.

⁵²⁷ Na rozdíl od ostatních badatelů zde nepoužívám konečné znění vyšetřující zprávy OÚ StB, ale koncept uložený ve stejném kartonu, v němž jsou nicméně pasáže o intervencích majora Kovtuna přeškrtnuty tužkou (ostatně podobně jako výše uvedená pasáž o dělnících nebo „Jmenovaní činitelé byli znovu upozorněni...“). Do konečné verze vyšetřující zprávy se tedy nedostaly a nebyly publikovány ani v používané edici VNPČP.: „[>]Ke 14. hod. přišel znovu major Kovtun a předseda NV pro Velké Brno Matula. Podle příkazu předsedy NV pro Velké Brno Matuly bylo připraveno zatím znění vyhlášky, jejíž opis je připojen /viz příl. 2/. Vyhlášku oba přečetli, předseda NV pro Velké Brno vyhlášku podepsal a nařídil, aby se akce provedla tak, aby se vše zdařilo. Major Kovtun žádal, aby do 17. hod. dne 30. května 1945 byl mu předložen program technického provedení odsunu Němců z Brna, ve kterém by bylo uvedeno, kolik Němců má být odsunuto, resp. zajištěno v jednotlivých rayonech policejních, kolika osob – členů sboru národní bezpečnosti – bude k tomu použito, kdy se s akcí započne, kdy bude tato akce skončena, jaké dopravní prostředky bude mít SNB a zdůraznil, že neuzná-li, že by celá akce mohla být se zdarem provedena, že rozhodne ve smyslu intencí RA. [<]“ {pasáž ohraničená [>][<] vyškrtnuta tužkou, pozn. JM}

Na základě těchto přijatých nařízení byl příkaz k provedení „vystěhování Němců“ schválený NV pro Velké Brno předán kolem šesté hodiny večerní podřízeným policejním revírům, které začaly podnikat přípravy k jeho provedení. Majitelé a správcové domů za součinnosti s domovními hlídkami měli do 22. hodiny shromáždit před domem všechny doposud neinternované osoby německé národnosti. Podobně jako v případě prvního „odsunu“ nařízeného 11. 5. 1945 se německá národnost určovala podle kmenových listů na potravinové lístky, přičemž za správnost zodpovídal domovník.⁵²⁸ Zároveň měly být prověřovány všechny osoby disponující potvrzením o vyjmutí z opatření proti Němcům. Rozhodnutí o dalším postupu v jejich případě, podobně jako v případě transportu neschopných, přináleželo v každém policejním revíru zvláštním komisím.⁵²⁹ V jednotlivých policejních revírech měla být příslušníky NBS dále provedena

Srov. ABS, f. A2/1, k. 58, i. č. 1765, přípis OÚ StB Brno na ZÚ StB v Brně ze dne 20. října 1947, č. j. 304 taj./47 f. 358; A. VON ARBURG, T. STANĚK (edd.), *Vysídlení Němců...*, II. 1: „Divoký odsun“..., dokument 403, s. 816–821. Z uvedeného úryvku vyplývá, že vyhláška k provedení nařízení výnosu ZNV č. j. 78/1945 byla schválena ještě před jejím projednáním NV pro Velké Brno, které bylo za řízení I. místopředsedy Josef Podsedníka zahájeno tentýž den ve 14:45. Je velice pravděpodobné, že se vyškrtnutý úryvek zakládá na pravdě, protože se jím zároveň osvětluje fakt, že byl originál vyhlášky opatřen razítkem Ředitelství národní bezpečnosti v Brně a podepsána předsedou NV pro Velké Brno Matulou. Srov. V. ŽAMPACH, *Vysídlení německého obyvatelstva z Brna...*, s. 17–18, 100–101. Ve vyšetřující zprávě se v následující pasáži, která tlumočí technické dispozice celé akce, objevují následující vyškrtnuté věty: „[>]Tyto dispozice pro technické provedení odsunu schválil major Kovtun. [...] Po schválení zmíněných disposic majorem Kovtunem nepodařilo se již provedení celé akce odsunouti. [<]“ {pasáž ohraničená [>][<] vyškrtnutá tužkou, pozn. JM} Srov. ABS, f. A2/1, k. 58, i. č. 1765, přípis OÚ StB Brno na ZÚ StB v Brně ze dne 20. října 1947, f. 360. Do časové osy zapadá také fakt, že podřízené policejní revíry byly o příkazu k provedení „odsunu“ informovány „neočekávaně“ kolem 18. hodiny. Srov. V. ŽAMPACH, *Vysídlení německého obyvatelstva z Brna...*, s. 19. Důkazem Kovtunovy snahy o distancování se od celé akce bylo také pozdější vynechání pasáží o jeho angažmá při rozhodování o zahájení „odsunu“ ve vyšetřující zprávě StB. Srov. VOJTĚCH BOREK, *Němečtí antifašisté v Brně po roce 1945*, Diplomová práce HIÚ FF MU, Brno 2013, s. 46. Dále srov. A. VON ARBURG, T. STANĚK (edd.), *Vysídlení Němců...*, II. 1: „Divoký odsun“..., dokument 140, s. 424; IIDEM, *Organizované divoké odsuny? Úloha ústředních státních orgánů při provádění „evakuace“ německého obyvatelstva (květen až září 1945)*, *Soudobé dějiny* 3-4/2005, s. 530; T. DVOŘÁK, *Brno a německé obyvatelstvo v květnu roku 1945*, s. 103–107; D. KOVAŘÍK, „Brněnský pochod smrti 1945“, s. 71–74.

⁵²⁸ Srov. ABS, f. A2/1, k. 58, i. č. 1765, f. 366. Dále srov. A. VON ARBURG, T. STANĚK (edd.), *Vysídlení Němců...*, II. 1: „Divoký odsun“..., dokument 100, s. 358–359.

⁵²⁹ „U každého policejního revíru bude zřízena zvláštní komise, složená z úředního lékaře, zástupců národního výboru pro Velké Brno a policejního úředníka, která bude rozhodovati o tom, jak naložit: a/ s těhotnými ženami a ženami po porodu, b/ s nemocnými a mrzáky transportu neschopnými a c/ s osobami, které mají podanou žádost o oduznání německé národnosti.“ Srov. ABS, f. A2/1, k. 58, i. č. 1765, přípis OÚ StB Brno na ZÚ StB v Brně ze dne 20. října 1947, příloha 2, opis vyhlášky NV pro Velké Brno ze dne 30. května 1945, f. 366.

evidence všech ostatních osob a případné další komisionální přezkoušení sporných případů, přičemž se mělo nejpozději o 23. hodině započít „s vlastním prováděním odsunu“.⁵³⁰ Výkonem hlavní dozorcí služby byli pověřeni členové bezpečnostních složek v součinnosti s jednotkami československé a do neurčité míry také rudé armády.⁵³¹ K provádění pomocné strážní služby byly ozbrojené složky doplněny o nepoměrně větší množství dělníků z brněnské Zbrojovky.⁵³² V pozdních večerních hodinách začaly z jednotlivých shromaždišť na celém území města odcházet první vyhnanecké kolony. Většina z nich se však dávala do pohybu teprve během noci a při rozednění 31. května 1945 se již kolem Ústředního hřbitova jižním směrem po Vídeňské

⁵³⁰ Vyhláška se odvolávala na dříve již citované nařízení ZNV výnosem č. 78/1945, přičemž mělo dojít ke shromáždění v podstatě všech dosud neinternovaných osob německé národnosti: „Přesně o 22. hod. letního času musí všechny osoby uvedené v bodě 1. a 2. býti shromážděny před domem a to: a/ ženy a děti německé národnosti /dětí do 14 let/ a muži nad 60 let, jakož i muži práce neschopní, b/ muži od 14 do 60 let práce schopní, a to odděleně obě skupiny pod dozorem velitelů domovních hlídek.“ Srov. ABS, f. A2/1, k. 58, i. č. 1765, f. 366.

⁵³¹ Příslušníci Rudé armády se v oblasti pohybovali a dopouštěli se na vyhnancích oportunního násilí (byly zaznamenány případy znásilnění), na provádění vysídlovací akce se ale pravděpodobně přímo nepodíleli. Srov. ABS, f. A2/1, k. 58, i. č. 1765, přípis OÚ StB Brno na ZÚ StB v Brně ze dne 20. října 1947, f. 363. Jako velmi nepravděpodobná se jeví účast partyzánských skupin, ačkoliv ji nelze zcela vyloučit, protože v dané oblasti jich operovala celá řada. Ve vzpomínkách očitých svědků pravděpodobně docházelo k záměně civilních strážů dělníků Zbrojovky za obecný obraz ozbrojence, tedy partyzána. Srov. T. DVOŘÁK, Brno a německé obyvatelstvo v květnu roku 1945, s. 110–111.

⁵³² V technických propozicích, schválených majorem Kovtunem, se počítalo s následujícími údaji: „Očekává se, že bude nutno odsunouti do Modřic celkem asi 15 tisíc osob německé národnosti. Ve sběrném táboře v Maloměřicích bude zajištěno na práci asi 1.500 Němců. Zvládnutí tohoto úkolu vyžádá si spolupráce nejméně 400 uniformovaných členů národní bezpečnosti a jednoho sta příslušníků neuniformované stráže bezpečnosti. K pomocné službě bude k dispozici asi 3.000 dělníků. [...] Transport přestárlých, dětí a osob chůze neschopných bude proveden 13 nákladními auty. [...] Lékařskou službu obstará při odsunu zdravotní rada ZNV v Brně Dr. Menci se dvěma lékaři. [...] U čs. posádkového velitelství pro doprovod transportu a dozor nad celou akcí za obvodem Velkého Brna bude v pohotovosti jeden štábní kapitán čs. armády a 125 členů čs. posádky. Tato pohotovost bude míti k dispozici nákladní auta.“ Srov. ABS, f. A2/1, k. 58, i. č. 1765, přípis OÚ StB Brno na ZÚ StB v Brně ze dne 20. října 1947, f. 358–359. Shromažďování Němců přitom mělo být zahájeno o 21. hodině a o 23. hodině měl být započat samotný „odsun“ směrem na Modřice. Srov. ibidem. Členové NV pro Velké Brno přitom při projednávání usnesení o „vystěhování brněnských Němců“ počítali se zahájením „akce“ o 10. hodině večerní za asistence Rudé armády a poprvé zmiňovali směr k rakouským hranicím: „Brněnský národní výbor z příkazu ZNV provede dnes večer v 10 hodin odsunutí všech Němců a Němek z Brna. Akci vykoná policie, doplněná 3 000 dělníků ze zbrojního průmyslu, za asistence Rudé armády. Mužové schopní práce od 14 do 60 let budou koncentrováni v Maloměřicích a bude jich použito k odklizovacím pracím, mužové práce neschopní, ženy a děti budou odsunuty směrem k rakouským hranicím.“ Srov. A. VON ARBURG, T. STANĚK (edd.), *Vysídlení Němců...*, II. 1: „Divoký odsun“..., dokument 99, s. 355.

silnici přesouvaly velké skupiny vyhnanců, ke kterým se přidávaly skupiny německého obyvatelstva vysídlované z předměstí a přilehlých vesnic. Výpovědi pamětníků se shodují na tom, že na mnoha místech strávili lidé mnoho hodin – někdy až do rozednění – čekáním na shromaždištích. V oblasti mezi Starobrněnským klášterem a Ústředním hřbitovem se formoval jednolitý pochodový průvod, což mohlo způsobovat značné prostoje a celý mnohatisícový zástup tvořený ponejvíce starými lidmi, ženami a dětmi se pravděpodobně nepohyboval příliš rychle. Proto lze předpokládat, že větší vyhnanecké kolony začaly Brno opouštět teprve před úsvitem, tzn. cca kolem 4. hodiny ranní.⁵³³

Již v průběhu shromažďování a dále během cesty byli jednotliví vyhnanci pravděpodobně stále častěji obětmi násilného jednání strážných. Čím vyčerpanější z dlouhého pochodu v parném počasí vyhnanci – a ostatně také strážní, byli, tím častěji využíval jejich doprovod příležitost ke krádežím, nadávkám a pohánění kupředu hrubým bitím.⁵³⁴ Pokud se ve svědectvích objevují

⁵³³ Srov. V. ŽAMPACH, *Vysídlení německého obyvatelstva z Brna...*, s. 19–20; D. KOVAŘÍK, „Brněnský pochod smrti 1945“, s. 74. *Němci ven! Die Deutschen raus!* eds. Hanns Hertl, Erich Pillwein, Helmut Schneider, Karl Walter Ziegler, Praha 2001, s. 96–116. Ke kritice koncepce a obsažených svědectví dále srov. T. DVOŘÁK, *Brno a německé...*, s. 107–112.

⁵³⁴ Vyšetřující zpráva uváděla následující: „Doprovázející civilní strážci byli mimo střelných zbraní vyzbrojeni gumovými hadicemi, jimiž v mnoha případech pobízeli pochoduující Němce, avšak nebylo zjištěno, že by některý z odsunovaných Němců byl ztýrán tak, že by nebyl schopen další chůze, aneb že by byl ubit. Dále používali vůči odsunovaným hrubých nadávek a někteří ze zjištěných důvodů je obírali o zlaté předměty, peníze i jiné věci, které s sebou nesli.“ ABS, f. A2/1, k. 58, i. č. 1765, přípis OÚ StB Brno na ZÚ StB v Brně ze dne 20. října 1947, f. 362. Popis podobného jednání se objevoval již ve svědectvích sepsaných těsně po brněnských událostech. Eduard Kroboth, v době vysídlení 71 let star, uváděl při výslechu v Augsburgu v srpnu 1946 následující: „V tomto [špatném zdravotním] stavu jsme 31. 5. 1945 museli [s manželkou] během dvou hodin opustit náš byt. Přitom jsme byli týráni. Po noci pod širým nebem jsme byli s tisíci dalšími hnáni do Pohořelic u Brna. Byla to smrtící cesta. Vpravo i vlevo leželi podél silnice mrtví, kteří umřeli na vyčerpání. Po jedné noci v Pohořelicích, kterou jsme strávili na mokřém betonu, jsme byli vyhnáni přes hranice do Rakouska. Tam jsme v dešti tábořili na promočeném poli.“ Srov. BHSA, SdA, EVB, Nr. 451 Sběrka Dr. Heinrich Zinke, P. 458, Eduard Kroboth, Brünn, A. 31. 8. 1946, s. 159. Podobně vzpomínala 79 letá Marie Seckl: „Navzdory [vysokému stáří] jsme byly [se sestrou] nuceny zúčastnit se pochodu smrti do Pohořelic. Cestou jsme byly poháněny a často také bity nebo udeřeny pažbou nebo obuškem. Často jsme padaly a měly jsme zkrvavená kolena. V Pohořelicích jsme ležely 17 dnů na holém betonu. Po pět dnů jsme nedostávaly žádnou stravu a poté nepoživatelné polévky.“ Srov. ibidem, P. 459, Marie Seckl, Brünn, A. 31. 8. 1946, s. 159–160. Margarete Weber podala ovšem podobnou zprávu již 26. 4. 1947: „Po opuštění bytu jsme s dětmi museli jít do toho tábora celou noc a celý den. [...] Po celou cestu jsme byli bití gumovými obuškami. Dnes mi z mých 3 dětí zůstalo pouze jedno. Moje nejmladší dítě leží v Rakousku v masovém hrobě.“ Srov. BHSA, SdA, EVB, Nr. 327, Margarete Weber, f. 1. Podobná struktura násilných aktů se nejčastěji objevuje také v daleko pozdějších svědectvích, která analyzoval Tomáš Dvořák: „Celkem tedy zabíjení lidí naznačuje 29 z 71 svědectví, z toho ovšem pouze 13 konkrétně. Další

obrazy mrtvých podél cest, je jistě správné připomenout, že v průběhu pochodu bylo pravděpodobně velmi těžké rozlišit osoby zemřelé a padlé vyčerpáním od zemřelých. Navíc je potřeba vzít v potaz fakt, že paměť má s postupujícím časem tendenci potlačovaná traumata symbolicky zmnožovat – což ovšem nic nemění na skutečnosti, že tyto obrazy původně odkazují k reálné zkušenosti.⁵³⁵ Vyhnanci byli nejdříve vedeni do oblasti Modřic a Rajhradu, během dne ale došlo ke změně a pokračovalo se dále směrem k Pohořelicím, kam první skupiny dorazily v odpoledních hodinách.⁵³⁶

Přibližně větší polovina celého pochodu brněnských Němců byla po přenocování v Pohořelicích nucena 1. června 1945 pokračovat ve vyčerpávajícím pochodu dál směrem na Mikulov. Téhož dne byla část účastníků pochodu vyhnána dále přes doposud nestřeženou rakouskou hranici, která byla nedlouho poté rakouskými úřady uzavřena. Zbývající skupiny vyhnanců byly různě rozptýleny po vesnicích v blízkém i vzdálenějším okolí – zde, v táboře v Pohořelicích i v blízkosti rakouských hranic podlehlý stovky vyhnanců důsledkům fyzického a psychického vyčerpání, nedostatečné výživy a rozšíření epidemie střevních onemocnění.⁵³⁷ Rozhodnutí vyhnat část

14 pamětníků vidělo bití nebo fyzické týrání vyhnanců, jiní dva totéž opakují jako klišé. Naopak, 41 svědectví vypovídá „nejvýše“ o bití obětí, aniž by se zmínilo o mrtvých nebo zabíjení. Někteří svědci výslovně uvádějí, že žádné zabíjení ani jiné ošklivé scény neviděli, i když se o nich mezi účastníky mluvilo.“ Srov. T. DVOŘÁK, *Brno a německé...*, s. 108. K analyzovaným svědectvím např. srov. *Němci ven!*, s. 112–146. Svědectví, ve kterém se brutální násilí a exekuce neobjevují, cituje ve své práci například také Emilia Hrabovec. Srov. E. HRABOVEC, *Vertreibung und Abschub*, s. 99–101.

⁵³⁵ Srov. D. LAUB, *Může psychoanalýza přispět...*, s. 161–162.

⁵³⁶ Srov. ABS, f. A2/1, k. 58, i. č. 1765, přípis OÚ StB Brno na ZÚ StB v Brně ze dne 20. října 1947, příloha 4, Zpráva velitelství stanice SNB Pohořelice o zřízení internačního tábora, f. 368.

⁵³⁷ „Cestou byl plán s odsunutými Němci pozměněn a transport se ubíral dále směrem na Pohořelice a Mikulov a první části transportu překročily asi třetího dne tehdy nestřežené hranice a dostaly se tak až na rakouské území. Další části transportu se již do Rakouska nedostaly, neboť dalšímu přílivu Němců z ČSR rakouské úřady zabránily uzavřením hranice. Vzhledem k tomu musely být další části transportu brněnských Němců ubytovány z větší části v Pohořelicích, dále v Mušově, Dol. Dunajovicích, Perné, Drnholci a konečně v prázdné trestnici na Mušlově.“ ABS, f. A2/1, k. 58, i. č. 1765, přípis OÚ StB Brno na ZÚ StB v Brně ze dne 20. října 1947, f. 362. V improvizovaném táboře v Pohořelicích zavládla po příchodu tisíců lidí nevladatelná situace – alespoň základní zásobování potravinami a na něj navazující stravování se podařilo zařídit až po několika dnech. Tábor však nebyl vybaven ani nejprimitivnějším sociálním zařízením a především nebyl zásoben pitnou vodou. Souhra všech těchto faktorů způsobila, že se v něm během několika dnů bleskově rozšířila epidemie zánětlivých žaludečních a střevních onemocnění – převážně způsobených bakteriemi salmonelózy. Při kulminaci epidemie umíralo v červnu 1945 až 35 osob denně a během přibližně jednoho měsíce existence tábora v něm od 31. 5. do 7. 7. 1945 z různých důvodů zemřelo celkem 486 osob. Srov. ABS, f. A2/1, k. 58, i. č. 1765, přípis OÚ StB Brno na ZÚ StB v Brně ze dne 20. října 1947, příloha 4, Zpráva velitelství stanice SNB Pohořelice o zřízení internačního tábora, f. 368.

pochodu přes rakouské hranice bylo pravděpodobně důsledkem jednak snahy ozbrojených složek, jak rychle a snadno vyřešit katastrofální situaci v Pohořelicích, jednak obecných instrukcí brněnského Zemského národního výboru.⁵³⁸ V brněnském případě byl vzájemnou souhrou rozhodnutí na sobě relativně nezávislých lokálních aktérů uveden do pohybu proces, jehož reálné důsledky nikdo nebyl schopen předvídat. Závažnost celé situace si hlavní aktéři začali uvědomovat teprve při konfrontaci s riziky vyvolanými neutěšenou situací vyhnanců o několik dní později, která způsobovala značné vnitropolitické a především zahraničněpolitické komplikace. Ministerstvo vnitra se celou vysídlovací akcí snažilo na poslední chvíli zastavit a rozptýlit vyhnance na venkově, ale bylo postaveno před hotovou věc. Podobně tomu bylo u rakouských úřadů, které odmítly vyhnance přijmout na své území.⁵³⁹ Pod vlivem této situace se předseda ZNV v Brně František Loubal a další představitelé místní samosprávy snažili zmírňovat alespoň nejkřiklavější důsledky katastrofální situace vyhnanců v internačních táborech a

Povoláný lékař k tomu uváděl následující: „Když jsem byl pověřen zdravotním dozorem nad Němci, určenými k evakuaci z území ČSR, shledal jsem tyto závady: 1. Nedostatečné umístění. 2. Nedostatečné zásobování vodou a potravinami. 3. Nedostatečné odstraňování odpadků. 4. Nedostatky po stránce zdravotního stavu. V důsledku těchto nedostatků bylo zařízení nouzové ubytování jak v Pohořelicích v soukromých domech, tak ve stodolách a okolních osadách. Bylo zařízení řádné táborové vyživování, dovoz pitné vody, nouzová izolace pro nemocné, založeny latríny, pořízen soupis osob, zaveden táborový řád atd. [...] Veliký počet úmrtí byl zaviněn poruchou zažívacích ústrojů, tělesnou námahou pochodu při nervovém rozrušení. Úmrtí postihlo většinou osoby v pokročilém věku.“ Srov. ibidem, příloha 5, Zpráva o zdravotním stavu Němců evakuovaných přes Pohořelice, f. 369.

⁵³⁸ K podobnému závěru dospěl ve své analýze také David Kovařík. Srov. D. KOVAŘÍK, „Brněnský pochod smrti 1945“, s. 75. Obecná intence ZNV v Brně bývá odvozována od jediné věty, obsažené v oznámení jeho předsedy Františka Loubala již z 30. 5. 1945, ve kterém informoval vybrané obce o „vyvedení brněnských Němců“: „Tito Němci mají být vyvezeni za hranice města, respektive státu.“ Srov. A. VON ARBURG, T. STANĚK (edd.), *Vysídlení Němců...*, II. 1: „Divoký odsun“..., dokument 101, s. 359. Možné další perspektivy výzkumu včetně zhodnocení dostupných pramenů a návrhů na další směřování bádání navrhl již Tomáš Dvořák. Srov. T. DVOŘÁK, *Brno a německé...*, s. 94–100.

⁵³⁹ Ministr vnitra Václav Nosek doporučoval zemskému veliteli NBS kapitánu Bedřichu Pokornému a bezpečnostnímu referentovi ZNV Karlu Smítalovi při jejich návštěvě 30. 5. 1945 s odsunem Němců do Rakouska posečkat. V době, kdy se dalšímu pochodu vyhnanců do Rakouska snažil 31. 5. 1945 Pokorný údajně zabránit, přešla již značná část vyhnanců za rakouské hranice. Proti vyhánění československých občanů na rakouské území ale ještě téhož dne protestoval zmocněnec rakouské vlády v Mikulově u majora Viléma Pistoria, jehož muži byli z převážné části zodpovědní za provádění strážní služby nad pochodem z Pohořelic na státní hranici. Srov. T. STANĚK, A. VON ARBURG, *Organizované divoké odsuny?*, *Soudobé dějiny* 3-4/2005, s. 528–532; IIDEM, *Vysídlení Němců...*, II. 1: „Divoký odsun“..., dokument 140, s. 424–425; V. ŽAMPACH, *Vysídlení německého obyvatelstva z Brna...*, s. 26–32.

dokonce také v hraničním pásmu. Přesto si „vyvedení Němců z Brna“ vyžádalo nejméně 1.700 obětí na životech.⁵⁴⁰

Obsazení pohraničí a operace partyzánů

Brněnský případ sice nebyl součástí rozsáhlých vyčišťovacích operací, které v této době již prováděly partyzánské jednotky ve východních Čechách a v širokém pásmu od jižních Čech po jižní Moravu. Přestože byl výslednicí velmi specifické lokální situace a důsledkem řady rozhodnutí vázaných na konkrétní situaci – ve kterých hrály zásadní úroveň především střední články rozhodování – objevovaly se v něm prvky násilí typické pro státní politiku očisty na centrální úrovni. Ostatně také proto byly výsledky „odsunu“ Němců z Brna přes počáteční nesouhlas samotným ministrem vnitra Václavem Noskem zpětně hodnoceny kladně.⁵⁴¹ V této politice kolektivního násilí byly vytvářeny strukturální podmínky pro eskalaci konkrétních lokálních situací do nekontrolovaných ukrutností – a rozhodující úlohu v ní měly hrát organizované ozbrojené síly. Jejich prostřednictvím mělo být znovuobsazeno pohraničí, které bylo v prvních poválečných týdnech ze strategického hlediska pojímáno jako nepřátelské území – území, které je potřeba dobýt. K tomuto postupu začaly být vytvářeny podmínky na centrální úrovni vlády a armádního velení již v polovině května 1945, kdy byla vydána první závazná nařízení k organizaci a dislokaci československé armády. Kromě zajištění klidu a pořádku se v rozkazech vojenských velitelství objevovaly pokyny k obsazení a vyčištění území „Sudet“, k

⁵⁴⁰ Podle referátu předsedy ZNV v Brně na jeho zasedání 5. 6. 1945 byly výsledky provedení usnesení o „vyvedení Němců z Brna“ následující: „Odešlo celkem asi 26 000 Němců, a to všechny ženy, pak osoby mužské do 14 let a přes 60 let. Z tohoto počtu asi 18 000 přešlo dobrovolně rakouské hranice u Mikulova. Přibližně 6 000 Němců, většinou žen a starších mužů, jest dosud v táboře v Pohořelicích. Asi 2 500 se vrací do Brna, poněvadž se na ně vystěhování ve smyslu usnesení Zemského národního výboru nevztahovalo. Mezi Němci, jež jsou v táboře v Pohořelicích, projevíly se některé choroby jako následek cesty z Brna.“ Srov. A. VON ARBURG, T. STANĚK (edd.), *Vysídlení Němců...*, II. 1: „Divoký odsun“ ..., dokument 140, s. 424. Kromě přehodnocení některých případů a navrácení prověřených osob zpět do Brna, které ve městě vyvolalo veliké pobouření, byla přímo na místě provedena také nutná zdravotní pomoc. Kromě hygienických a dalších opatření přímo v Pohořelickém táboře a v trestnici na Mušlově, byla odvážena část nemocných, kteří již překročili rakouské hranice: „Jakmile jsme se dozvěděli, že Němci, kteří se dostali až na rakouské území, jsou tamtéž opuštěni a že jsou od svých soukmenovců ponecháni bez další pomoci, byli nemocní odvezeni autem do nemocnice ve Valticích.“ Dále srov. ABS, f. A2/1, k. 58, i. č. 1765, přípis OÚ StB Brno na ZÚ StB v Brně ze dne 20. října 1947, příloha 6, Úřední záznam – výpověď Františka Pořízka pověřeného dne 2. 6. 1945 zásobováním Němců v táborech ze dne 17. 10. 1947, f. 370. Srov. A. VON ARBURG, T. STANĚK (edd.), *Vysídlení Němců...*, II. 1: „Divoký odsun“ ..., s. 100. Ke komplikacím při vyčíslování ztrát na životech srov. D. KOVAŘÍK, „Brněnský pochod smrti 1945“, s. 76–78.

⁵⁴¹ A. VON ARBURG, T. STANĚK (edd.), *Vysídlení Němců...*, II. 1: „Divoký odsun“ ..., dokument 140, s. 424–425; T. STANĚK, A. VON ARBURG, *Organizované divoké odsuny?*, *Soudobé dějiny* 3-4/2005, s. 530.

zabezpečení hranice a vykázaní Němců. Zásadní rozhodnutí k dalšímu postupu na „osvobozeném území“ se kumulovala na počátku prvního týdne po kapitulaci německých vojsk. V pondělí 14. května 1945 oznamoval na zasedání vlády ministr obrany generál Ludvík Svoboda, že nově vzniklá první československá armáda bude použita k zajištění východních státních hranic „na celém úseku od Moravské Ostravy až do Čopu“, přičemž ale měla být nasazena také při očišťovacích akcích ve vnitrozemí Moravy.⁵⁴²

V návaznosti na tato nařízení probíhaly do konce prvního týdne po kapitulaci německých ozbrojených sil přípravy k přesunu vojenských jednotek do pohraničního území, což se kromě pravidelné armády dotýkalo také revolučních gard a dalších paramilitantních jednotek – především tzv. partyzánů. V této době se obsazování pohraničí v Čechách týkalo zejména jednotek povstaleckého velitelství „Alex“, v jehož rámci byl již 14. května 1945 zřízen úsek Louny za účelem obsazení mostecko-duchcovské uhelné pánve a zajištění důležitých železničních tratí.⁵⁴³ Konsolidaci revolučních gard a partyzánských jednotek byla projednávána již o den později na zasedání Vojenské rady při předsednictvu čs. vlády 15. května 1945, kde bylo usneseno podřídit tyto jednotky vojenskému velení pravidelné armády.⁵⁴⁴ Do pohraničních

⁵⁴² Srov. A. VON ARBURG, T. STANĚK (edd.), *Vysídlení Němců...*, II. 1: „Divoký odsun“..., dokument 27, s. 263. Již následující den projednávala Vojenská rada při předsednictvu čs. vlády rozmístění 1. čs. armády (na severní české hranici 1. pěší divize od Děčína po Králíky; na severní moravské hranici 1. čs. samostatná tanková brigáda od Vrbna po Jablunkov; na jižní moravské hranici 4. pěší divize od Bratislavy po Dačice; na jižní české hranici 3. pěší divize od Dačic po Klatovy) a „zajištění klidu a pořádku“ v severních Čechách. Kromě obsazení a vyčištění oblasti od zbytků německé branné moci mělo dojít k zajištění majetku Němců a k jejich vytlačení za hranice. Srov. ibidem, dokument 33, s. 272–273. Obdobné pokyny obsahoval tentýž den vydaný rozkaz vojenského velitelství „Alex“ k obsazování „Sudet“, jehož dodatek obsahoval nařízení k vykázaní Němců z území historických hranic. Srov. ibidem, dokument 34 a 35, s. 274–275.

⁵⁴³ Po 15. 5. 1945 byly vytvořeny dvě „oblasti“ – Hradec Králové (od čáry Hrádek nad Nisou – Mladá Boleslav na východ k moravské zemské hranici) a Kladno (od této čáry na západ po demarkační linii). Srov. VHA, VO1, k. 1, i. č. 6, Postup při obsazení Sudet ze dne 21. 5. 1945, dodatek k č. j. 01404/1945, n. Dále srov. A. VON ARBURG, T. STANĚK (edd.), *Vysídlení Němců...*, II. 1: „Divoký odsun“..., dokument 34, s. 274–275.

⁵⁴⁴ Kromě pražských revolučních gard, které vznikly jako vojenské jednotky za pražského povstání a podléhaly povstaleckému velitelství „Bartoš“ (pozdější VVVP), existovala celá řada obdobných místních jednotek a podle nařízení ÚRO z 16. 5. 1945 byly RG zřizovány také v jednotlivých závodech jako jakási závodní stráž. Srov. A. VON ARBURG, T. STANĚK (edd.), *Vysídlení Němců...*, II. 1: „Divoký odsun“..., dokument 33 včetně poznámek, s. 273. Velitelství „Alex“ stanovilo oblastnímu velitelství v Kladně, pod které spadala hlavní část obsazovaného severozápadního českého pohraničí, které bylo strategicky důležité z hlediska průmyslových kapacit, aby ke klíčovým úkolům používalo pravidelného vojska a partyzánské jednotky nasazovalo pouze k „čištění území“. Srov. ibidem, dokument 49, s. 295. Revoluční gardy byly o plánovaném přesunu do pohraničí informovány 19. 5. 1945 rozkazem, v němž se uvádělo, že

oblastí se ozbrojené složky přesouvaly v následujícím období do konce května 1945, přičemž postupovaly plně v intencích pokračujícího válečného konfliktu – jejich velitelé v „obsazeném“ území na některých místech v podstatě suspendovali místní samosprávu a de facto si počínali jako ve výjimečném stavu. Převládající naladění vojáků lze odvodit například ze situačního hlášení velitelství 3. čs. divize nasazené v oblasti kolem Jičína z 27. května 1945, v němž se uvádělo:

„Úkol jednotek jest obdobný jako v jiných úsecích, všeobecně však všude jest viděti se strany zdejších dosavadních jednotek velmi umírněný postup vůči Němcům v pohraničí. Není prováděna žádná čistka, ani vyhošťování do Říše. Němci všude zůstávají na svých místech, dokonce ponechávají si bývalou hrdost, pracují propagačně a vyhrožují českým lidem.“⁵⁴⁵

Nasazení pravidelné armády za součinnosti dalších ozbrojených složek se týkalo především obsazení severozápadních a severních Čech jednotkami 1. vojenské oblasti (*Čechy-sever*) pod velením generála Karla Klapálka.⁵⁴⁶ Ministerstvo obrany ovšem ve stejné době, kdy připravovalo nasazení těchto jednotek v pohraničí – tedy kolem poloviny května 1945, vstupovalo v přímý

v nejbližších dnech „odjede část jednotek strážních praporů k zajištění míst zněmčených území Čech.“ Totéž se týkalo pohotovostních praporů. Srov. VHA, f. RG, k. 1, i. č. 3, Vojenské velitelství Velké Prahy, Denní rozkazy VVVP, Denní rozkaz č. 4 ze dne 19. 5. 1945, n. Pluk RG 1 „Albatros“ měl zahájit přesun do pohraničního území 23. 5. 1945 ve 12:30 hodin z nádraží Vršovice do oblasti Mostu, kde měl být nasazen ke střežení železničních tratí. Rozkazy kladly důraz na dodržování kázně („nejde o nějaký výlet“) a k situaci v cílové oblasti bylo sdělováno následující: „Pohraničí není ještě plně zajištěno, aby naše nové úřady tam mohly svoji činnost tam plně rozvinout. Obydleno jest větší částí Němci.“ Srov. VHA, f. RG, k. 132, Sign. A/1, i. č. 841, Rozkazy k odjezdu pluku do pohraničí.

⁵⁴⁵ Hlášení pokračovalo: „Velitel operační skupiny nařídil [,] aby bylo proti Němcům striktně postupováno ve smyslu prohlášení presidenta republiky. Příslušní velitelé úseku, když se jim vytýká slabost vůči Němcům [,] vymlouvají se na národní výbory v pohraničí, které prý brzdí činnost jednotek v pohraničí a přímo zakazují přísný postup vůči Němcům s tvrzením, že jedině oni jsou zodpovědným činitelem v tomto území. Byly upozorněny, že podléhají nyní 1. Čs. armádě (velitelé) [,] a že v těchto věcech nemohou národní výbory rozhodovati.“ Srov. VHA, fond Velitelství 1. oblasti (VO1), k. 1, i. č. 6, Tajné spisy, Situační hlášení velitelství 3. čs. divize z 27. 5. 1945, č. j. 0364/1945, n.

⁵⁴⁶ Jednalo se o 1. divizi v úseku od Karlových Varů po Liberec a 3. divizi v úseku od Liberce po Frývaldov [Jeseník]. Hlavní štáb MNO zřídil 1. vojenskou oblast s alternativním označením Čechy-sever 25. 5. 1945. Srov. A. VON ARBURG, T. STANĚK (edd.), *Vysídlení Němců...*, II. 1: „Divoký odsun“..., dokument 64 včetně poznámek, s. 308–309. Zároveň byla vyjednána plná podpora sovětské armády, která měla jednotkám československé armády a ozbrojeným oddílům plnit služební úkoly spojené s očištěním území od zbytků německých vojsk a nežádoucích osob „poskytovat potřebnou pomoc“. Srov. VHA, VO1, k. 1, i. č. 6, Начальник штаба первого украинского фронта, 23. мая 1945г., номер 00430, n.

kontakt s veliteli jednotlivých partyzánských svazků. Podstatné byly v souvislosti s „vyčišťováním“ pohraničního území především jednotky náležející pod partyzánský svazek Václavík ve východních Čechách a partyzánské skupiny pod velením Vladimíra Hobzy v jihovýchodních Čechách.⁵⁴⁷ Ještě do konce května 1945 proběhly v těchto oblastech v té době nejrozsáhlejší vysídlovací akce, v jejichž provedení se objevovala řada typických prvků „partyzánského“ násilí. V těchto případech předcházelo shromažďování německého obyvatelstva za účelem jeho vyhnání inscenování improvizovaných lidových soudů, které byly pro pobavení vojáků a obecnstva doprovázeny rozličnými šikanami a následovány veřejnými popravami. Prvky přechodových násilných rituálů se snoubily se strukturálním násilím státně organizované národní očisty, která umožňovala pokračující eskalaci masových ukrutností a vyhlazovacích kampaní. Zároveň se vytvářely situační předpoklady pro poměrně široké rozšíření oportunního násilí, v jeho konkrétních podobách byli jednotliví aktéři značně vynalézaví. Násilné praktiky navíc poměrně svéhlavě propojovali s tím, co považovali za aktuální dominantní linie státně bezpečnostní politiky – a čím mohli své činy ospravedlňovat. Mezi nejznámější podobné události z oblasti působení partyzánského svazku „Václavík“ ve východních Čechách lze bezpochyby zařadit postup příslušníků volně přiřčené brigády „Brodecký“ 17. května 1945 v Lanškrouně.⁵⁴⁸

⁵⁴⁷ Velitel krajského vojenského velitelství v Táboře plukovník Vladimír Hobza očekával již 13. 5. 1945 konkrétní směrnice od ministerstva obrany a vnitra k provádění „obsazování Sudet“. Srov. A. VON ARBURG, T. STANĚK (edd.), *Vysídlení Němců...*, II. 1: „Divoký odsun“..., dokument 25 včetně poznámek, s. 261–262. Velitel partyzánského svazku Václavík Jan Ptáčník zase na konci května 1945 tvrdil zpravodajcům OBZ, že v podobné době (tj. 14. 5. 1945) byl v osobním kontaktu s generálem Ludvíkem Svobodou, od něhož obdržel přímé ústní rozkazy. Ve své výpovědi uváděl, že jeho divize „nastoupila 14. 5. 1945 z rozkazu pana ministra nár. obrany gen. Svobody a ministra vnitra Noska k obsazení bývalých Sudet, vyčistila města, obce a lesy od Liberce a Nového Města pod Smrkem až po Lanškroun a Moravský Karlov.“ Srov. VHA, VO1, k. 1, i. č. 6, Situační hlášení velitelství 3. čs. divize, Situační hlášení operační skupiny za den 25. 5. 1945, č. j. 0352/1945, n. Dále srov. A. VON ARBURG, T. STANĚK (edd.), *Vysídlení Němců...*, II. 1: „Divoký odsun“..., poznámky k dokumentu 87, s. 340–341.

⁵⁴⁸ Partyzánský svazek „Václavík“ disponoval zhruba 2.300 ozbrojenci a včetně rozptýlených jednotek a přiřčených brigád se mohlo jednat až o 5.000 ozbrojenců. Různé jeho součásti působily v širokém pásmu severovýchodních (Nové Město pod Smrkem, poručík Litera; Broumovsko, poručík Mísař) a východních Čech, přičemž činnost rozptýlených menších skupin zasahovala až do oblasti severozápadní Moravy – do oblasti mezi Moravskou Třebovou a Mohelnicí, na Šumpersko a Zábřežsko (poručík Jiří Stránský). Volně přiřčené byly „brigády“ pod velením poručíka Josefa Hýbla (krycí jméno „Brodecký“) a nadporučíka Josefa Mísaře („Kapitán“/„Hejtman“). Partyzáni z brigády Brodecký byli dislokováni v Těchoníně, Lanškrouně a Moravském Karlově. Formálně byly sice jednotky podřízeny vojenskému velitelství „Alex“ v Hradci Králové (div. gen. Josef Janáček), respektive od 25. 5. 1945 velitelství 1. vojenské

Lanškroun

Hýblova skupina se v oblasti Orlických hor zformovala již v zimě 1944 s centrem v Jablonném nad Orlicí s cílem přejít do partyzánské války. Po provedení řady úspěšných diverzí na železničních tratích přešla celá skupina v rámci protinacistického povstání do otevřeného boje, v němž od 6. května 1945 v omezené míře odzbrojovala nacistické ozbrojené jednotky. Po závěrečném frontálním útoku Rudé armády, který byl zahájen 9. května 1945 o půl čtvrté ráno, se nacistické jednotky daly na definitivní ústup. Příslušníci partyzánských jednotek se ihned započali s „čištěním terénu“.⁵⁴⁹ Již v prvních dnech následujících ukončení bojových operací se objevovaly akty oportunního násilí proti místnímu německému obyvatelstvu ze strany vojáků Rudé armády – především rabování a znásilňování. Podle vzpomínek pamětníků se podobných činů dopouštěli také Češi, ale místní starousedlíci byli z počínání rudoarmějců spíše sami vyděšení.⁵⁵⁰ Samotné město Lanškroun bylo jako regionální centrum nacistické správy a

oblasti, své akce ovšem podnikaly většinou samostatně a s nebývalou tvrdostí: „Vyjma vojenských jednotek působí v úseku několik oddílů partyzánských, na které jsou všeobecné stížnosti, jelikož se chovají neukázněně, nepodřizují se rozkazům velitele oblasti, plení a dělají si prostě [,] co chtějí.“ Srov. VHA, VO1, k. 1, i. č. 6, Situační hlášení velitelství 1. čs. armády, Výpis ze situačního hlášení vel. divisi ze dne 27. 5. 1945, č. j. 0502/taj-45, n. Dále srov. T. STANĚK, *Poválečné „excesy“*, s. 24–25, 187.

⁵⁴⁹ Josef Hýbl byl zapojen do odboje v roce 1939 jako zpravodajec majorem pěchoty Františkem Kynychem, bývalým velitelem SOS v Rychnově nad Kněžnou. V průběhu roku 1940 vytvořil Hýbl jako vedoucí vyživovacího a zásobovacího oddělení okresního úřadu v Rychnově nad Kněžnou rozsáhlou síť důvěrníků a informátorů, která nebyla gestapem nikdy rozkryta. Po značném rozvoji odbojové činnosti a vzniku odbojové skupiny „CH“ se stal poručík Hýbl náčelníkem štábu (krycí jméno "Gregor"), kde mj. vydával zásadní rozkazy k budoucí organizaci a materiálnímu zajištění bojové skupiny, ale také k poválečnému postupu proti Němcům, českým zrádcům a kolaborantům. Po dokončení organizace v září 1944 a marném očekávání shozu zbraní přešel Hýbl v říjnu 1944 do ilegality. Po různých místech v okrese Žamberk se v prosinci dostal do Jablonného nad Orlicí, kde v zimě 1944 založil s Josefem Šťastným, Ferdinandem Filipem a Aloisem Jelínkem organizaci sjednocených partyzánských skupin – oddíl s krycím názvem "Brodecký". Postup pro nástup jednotlivých jednotek byl dohodnut 24. 4. 1945 – klíčovou roli v něm hrálo zajištění základen v Jablonném nad Orlicí - Těchoníně, Králíkách – Moravském Karlově (levé křídlo), a Lanškrouně (pravé křídlo). Srov. EMIL TROJAN, *Tak přísahali...*, partyzánský odboj v Orlických horách v letech 1939–1945, Ústí nad Orlicí 2001, s. 206–208. K dalšímu srov. ibidem, s. 209–211. K osobě Josefa Hýbla-Brodeckého dále srov. EMIL TROJAN, MARTIN VAŇOUREK, *Tak přísahali...*, Partyzánský odboj v českém pohraničí v letech 1939–1945, Mohelnice 2010, s. 360–361.

⁵⁵⁰ „Již 8. května 1945 byl ukončen ústup německých jednotek a 9. 5. následoval nástup Rusů. [...] Strach zuřil v polích a lesích, aby se před těmito znásilněními uniklo.“ Srov. BHSA, SdA, EVB, Nr. 291, Hermine Schwab, f. 1–2. [originál v němčině, překlad JM] „Po skončení válečného dění plenili Lanškroun po celé dny příslušníci sovětské armády. Mnohem hůře si počínali Češi, kteří po ústupu Rusů zavedli v Lanškrouně opravdovou vládu děsu.“ Srov. ibidem, Nr. 663, Else Rotter, s. 1. [originál v němčině, překlad JM] „Dne 9. května 1945 se na výšinách lanškrounského kotle odehrávaly poslední boje. V prvních dnech invaze se

válečného zbrojního průmyslu v centru pozornosti partyzánů již za války. Proto bylo bezprostředně jako jedno z prvních obsazeno a v podstatě postaveno pod vojenskou správu. Ještě před příchodem Rudé armády zde byla umístěna samostatná jednotka brigády „Brodecký“ pod velením poručíka Jiřího Weniga.⁵⁵¹ Partyzáni následně zformovali také revoluční národní výbor, do jehož čela postavili Josefa Hrabáčka z Výprachtic, který byl již v době okupace nacisty perzekuován a v květnovém povstání se stal zástupcem velitele partyzánského oddílu právě pro Lanškroun.⁵⁵² Partyzáni neprožili žádný zásadní zlom, který by býval dobu válečnou jasně oddělil od toho, co dnes vnímáme jako dobu poválečnou – jejich bojové nasazení bylo neustále pokračujícím válečným konfliktem. Navíc se po rozpadu jasných bojových linií dostali do podobné situace, v níž se předtím ocitali příslušníci nacistických speciálních jednotek v boji proti rozptýleným partyzánským jednotkám. Setřel se rozdíl mezi ozbrojeným a neozbrojeným nepřítelem a také partyzáni začali systematické pročesávání krajiny propojovat s okamžitým využíváním brutálních metod – rabováním, zrychlenými výslechy a vyvražďováním civilního obyvatelstva.

Takto nastavenému mentálnímu schématu plně odpovídalo také provedení „vyčištění“ Lanškrouna, které neslo jasné prvky plánované vojenské razie.⁵⁵³ Ve čtvrtek 17. května 1945 dorazila v brzkých ranních hodinách do Lanškrouna partyzánská rota z Těchonína v čele s velitelem brigády Josefem Hýblem-Brodeckým. Všechny hlavní cesty do města byly obsazeny a před 9. hodinou bylo zahájeno systematické prohledávání jednotlivých domů za účelem pátrání po ukrytých zbraních a brutální shromažďování německých mužů na místním náměstí. Partyzáni přitom na rozdíl od jiných případů téměř nerozlišovali shromažďované podle věku,

Rusové málo starali o postrašené německé obyvatele. Hledali alkohol, drancovali a za noci pořádali vojáci doslova hon na ženy, po celou dobu byl slyšet řev štvaných obětí. Nemnozí zde usazení Češi sami zpočátku nevěděli, jak se zachovat: měli velké obavy i o vlastní majetek.“ Srov. *Dokumente zur Austreibung der Sudetendeutschen*, ed. Wilhelm Turnwald, München 1951, Bericht Nr. 18, Julius Friedel, s. 55. [Překlad zde převzat z E. TROJAN, *Tak přísahali...*, s. 267]

⁵⁵¹ Podle kroniky města Lanškrouna působilo ve stálé posádce přibližně 80 ozbrojenců. Srov. E. TROJAN, *Tak přísahali...*, s. 266.

⁵⁵² Srov. E. TROJAN, *Tak přísahali...*, s. 211.

⁵⁵³ Kromě toho, že měli partyzáni významné postavení v místní správě, byla lanškrounská posádka 11. 5. 1945 zesílena a s provedením celé akce se vyčkávalo do doplnění stavu jednotky příslušníky partyzánské skupiny Václavík. Emil Trojan navíc ve své knize dokonale zreprodukoval propojení tehdejší „očistné“ logiky se strategickým a plánovitým postupem: „Po doplnění brigády četami partyzánské skupiny Václavík byl 17. května 1945 dokonale vyčištěn Lanškroun a po dohodě s velitelem ruské kontrarozvědky i celý okres Lanškroun, soudní okres Králíky, převážná část soudního okresu Rokytnice v Orlických horách, část soudního okresu Zábřeh, Šumperk a Moravská Třebová.“ Srov. E. TROJAN, *Tak přísahali...*, s. 211.

zřejmě jen vyloučili ženy a děti.⁵⁵⁴ Zhruba do jedenácté hodiny dopolední byly více či méně početné skupiny Němců z jednotlivých částí města přiváděny na hlavní lanškrounské náměstí, kde byli jednotlivci podrobováni prohlídkám a se zdviženýma rukama seřazováni do útvarů.

V konkrétních časových údajích se jednotlivé vzpomínky rozcházejí, přičemž se v běžných pojednáních vychází především z výpovědi Julia Friedela, která byla ovšem zaznamenána až šest let po události. Klíčovým okamžikem je v ní příjezd nákladních vozů se stovkami ozbrojených Čechů „k 11. hodině téhož dne“. Po shromáždění na náměstí a projevu blíže neurčeného „sovětského důstojníka“ se měli teprve rozeběhnout po městě.⁵⁵⁵ Ve zprávách zaznamenaných těsně po nuceném vysídlení do Německa se však objevovaly údaje o zahájení domovních prohlídek v ranních hodinách a počátek shromažďování na náměstí byl kladen již mezi 9. a 10. hodinu. Provádění celé akce nebylo řízeno sovětskou armádou, nýbrž bylo plně v režii partyzánských jednotek, což dokládá například výpověď velitele lanškrounské posádky Jiřího Weniga.⁵⁵⁶ Ve vyhnaneckých zprávách byly zachyceny zmínky o pozdějším příjezdu většího množství nákladních vozů „z Hradce Králové“, takže lze dovozovat příjezd jednotlivých složek brigády „Brodecký“ postupně, včetně dalších posil během dne.⁵⁵⁷ Ani účast rudoarmějců

⁵⁵⁴ „Pod jakou záminkou bylo ráno 17. 5. 1945 mužské obyvatelstvo Lanškrouna Čechy a partyzány vehnáno na vyklizené náměstí v Lanškrouně, již dnes nemohu říci. Tak jsem byl také já na to náměstí vehnán a zde nejprve podroben neznámými osobami tělesné prohlídce, [...]; tak jsem byl potom pod ranami vehnán k některým už se vztyčenýma rukama stojícím německým mužům a musel jsem snášet rozličné šikany. Tohle bylo přibližně v 9 hodin dopoledne.“ Srov. BHSA, SdA, EVB, Nr. 211, Josef Meixner, f. 1. [originál v němčině, překlad JM] „Brzy ráno uzavřeli všechny přístupové cesty do města, všechny dosažitelné byly bez výjimky předvedeny, ranami pažbami, biči, býkovci, obušky a jinými důtkami okamžitě těžce týrány.“ Srov. BHSA, SdA, EVB, Nr. 291, Hermine Schwab, f. 2. [originál v němčině, překlad JM] Dále srov. E. TROJAN, *Tak přísahali...*, s. 259; T. STANĚK, *Poválečné „excesy“*, s. 190. Nastavení jasných věkových kritérií požadoval zpravodaj oblastního velitelství v Hradci Králové ještě na konci května 1945. Srov. A. VON ARBURG, T. STANĚK (edd.), *Vysídlení Němců...*, II. 1: „Divoký odsun“..., dokument 106, s. 369–373.

⁵⁵⁵ Srov. E. TROJAN, *Tak přísahali...*, s. 267.

⁵⁵⁶ Citovaná výpověď nicméně pochází z vyšetřování také až z roku 1951, takže může být zkreslena časovým odstupem a snahou krýt vlastní osobu: „Hýbl mě řekl na schůzce v Těchoníně, že druhý den přijede do Lanškrouna ukázat mi, jak se dělá pořádek. Já jsem svoji četv v síle asi 80 osob připravil na přehlídku a vojenský pořádek v kasárnách. Nejednalo se však o nějaký pořádek v kasárnách, nýbrž Hýbl přijel asi s 30 osobami, snad i více na 3 nákladních autech, udělal z mužstva jak z mého, tak ze své čtyř skupinu a odeslal je, aby přivedli takřka veškeré německé rodiny z Lanškrouna a shromáždili je na náměstí.“ Srov. E. TROJAN, *Tak přísahali...*, s. 261.

⁵⁵⁷ Ve zpravodaji partyzánské brigády Václavík je uveden odjezd z Těchonína „v 7.10 hod. ráno, příjezd na místo v 10 hod. dopoledne, vzhledem k špatnému vozovému parku.“ Pojednání události ve zprávě je nicméně velmi zkreslené. Srov. ADRIAN VON ARBURG, TOMÁŠ STANĚK (edd.), *Vysídlení Němců a proměny*

nemusela být zcela vyloučená, protože existují doklady o intenzivní spolupráci partyzánů při „vyčišťovacích akcích“ s NKVD.⁵⁵⁸

Čekání na shromaždišti si strážní krátili šikanováním již prohledaných osob, které kromě bití – např. za povolení zdvižených rukou, ale také zcela náhodně – nutili provádět různé cviky nebo vykřikovat hesla. Pro pobavení sloužila strážným také na náměstí umístěná požární nádrž protiletecké obrany, ve které byli někteří jedinci zpočátku nuceni se „koupat“ a postupně začali být strážnými topeni. Nakonec byli do nádrže házeni také ti, kteří se vyčerpáním nebo v důsledku trýznění zhroutili. Partyzáni přitom kolem sebe neustále stříleli, což se pravděpodobně nevyhnulo ani požární nádrži. Scéna s vodní nádrží zaujímá důležité místo v různých vzpomínkách na události v Lanškrouně v jejich jednotlivých vrstvách, takže s ní byla pravděpodobně spojena řada šokujících brutalit.⁵⁵⁹ V brzkých odpoledních hodinách byla snad

českého pohraničí, díl II., svazek 3: *Akty hromadného násilí v roce 1945 a jejich vyšetřování: Dokumenty z českých archivů*, dokument 52 včetně poznámek, s. 159–160; BHSA, SdA, EVB, Nr. 401, Julia Fischer, f. 1. ⁵⁵⁸ Zmínka o přítomnosti sovětské rozvědky v Lanškrouně se v kronice brigády Václavík konkrétně zmiňuje v souvislosti s operacemi v lesích kolem Lanškrouna a v Králíkách 21. a 22. 5. 1945. Srov. E. TROJAN, *Tak přisáhali...*, s. 271. Podle některých zpráv byl navíc blíže nespecifikovaný počet osob odeslán do KT Osvětim a dále k nuceným pracím do Sovětského svazu, což v této době nebylo v oblasti Hřebečska nijak ojedinělé. Srov. BHSA, SdA, EVB, Nr. 401, Julia Fischer, f. 1; ibidem, Nr. 211, Josef Meixner, f. 3; T. STANĚK, *Poválečné „excesy“*, s. 191.

⁵⁵⁹ „Ke stovce starších mužů bylo vhozeno do nádrže zřízené pro účely protiletecké ochrany. Sem dohnání Hitlerjugend byli donuceni zabránit tomu, aby oběti nádrže opustili.“ Srov. BHSA, SdA, EVB, Nr. 663, Else Rotter, f. 1, 15. 1. 1946. [originál v němčině, překlad JM] „V tento den bylo nesnesitelné vedro a obyvatelstvo bylo v již důsledku Rusy prováděných znásilňování a rabování duševně neprosto hotové. Je proto pochopitelné, že většina nebyla ve stavu, aby udržela ruce po celý čas natažené a tu přicházeli Češi a tloukli [je] gumovými obuškami a podobnými věcmi po hlavě a do těla tak prudce, že krev z některých mužů stékala jako malé potůčky. Tu a tam byl ten nebo onen vytažen Čechy z řady a byl pod ranami dohnán do požární nádrže a donucen, aby se ponořil, jelikož Češi hladinu ostřelovali. Někteří se museli pod ranami koupat několikrát. Někteří, mezi nimi také já, byli Čechy vyzváni, aby si lehli na břicho na zem a náležitě zmláceni. Potom se zase řeklo, abychom se vzepřeli na rukou a líbali německou zem a bylo kolem nás stříleno. Tohle trápení si museli nechat líbit Hitlerjugend stejně, jako 70 letí starci.“ Srov. ibidem, Nr. 211, Josef Meixner, f. 1, 9. 5. 1947. [originál v němčině, překlad JM] „V časných odpoledních hodinách bylo na náměstí více než 1 000 německých mužů. Museli tu stát seřazení, se zdviženými rukama a čekat, co přijde. Následovaly nejodpornější scény, jaké si kdy člověk vymyslel. Jednou se muži museli položit na dlažbu, potom rychle vstát, jindy se rozptýlit a znovu se formovat do řad. Češi procházeli řadami sem a tam, s vervou kopali muže do pohlavních orgánů a do holení, mlátili je všemožnými předměty, plivali na ně a zejména kolem sebe divoce stříleli. Brzy bylo mnoho raněných, kteří už nemohli vstát a těžce trpěli. To však ještě nestačilo. Před radnicí je velká protiletadlová vodní nádrž, do níž nakonec naházeli oběti bestiálního řádění, drželi je klacky a tyčemi pod vodou, aby se nemohli vynořit. Ano, nakonec se do vody střílelo, až se rudě zbarvila.“ *Dokumente zur Austreibung...*, Bericht Nr. 18, Julius

na popud poručíka Josefa Hýbla zahájena rituální část očisty města. Část shromážděných byla donucena defilovat přilehlými ulicemi, někteří z nich byli nuceni nést obřadně v rukou obrazy Adolfa Hitlera. Později odpoledne zahájil na náměstí své jednání „lidový soud“, jemuž předsedali kromě místního velitele četnictva a dalších osob také předseda Hrabáček a poručík Hýbl. Zběžně usvědčené údajné nacisty odsuzoval podle závažnosti provinění k surovému bití nebo k popravě zastřelením. Na tomto místě lze opět připomenout, že zrychlené soudy a popravy patřily k partyzánské praxi již v době války. Příslušníci Hýblových jednotek prováděli výslechy a popravy v kasárnách v Těchoníně hned po skončení válečných operací, kdy se zaměřovali jak na Němce, tak na zrádce a kolaboranty. Mezi vyslychajícími se objevilo několik osob, které se na základě dochovaných výpovědí zúčastnily také partyzánského soudu v Lanškrouně.⁵⁶⁰ Podle městské kroniky byli na náměstí pověšeni na plynové lampy gestapák Schwab z Horního Třešňovce a konfident Josef Jurenka, dále mělo být postupováno podle

Friedel, 22. 2. 1952, s. 55–56. [Překlad zde převzat z E. TROJAN, *Tak přísahali...*, s. 267–268.] Jako dosti pravděpodobné se jeví, že násilnosti probíhaly simultánně na různých místech a různě se překrývaly nebo vrstvily. Kumulace děsivých zkušeností se navíc podvědomě mohla promítnout do odhadovaného počtu obětí. V hlavním výkladu byly v rámci rekonstrukce násilnosti představeny postupně, aby byla do určité míry zdůrazněna eskalace celé situace. Srov. k tomu výpověď Josefa Hrabáčka, E. TROJAN, *Tak přísahali...*, s. 260–261.

⁵⁶⁰ Srov. V. ČERNÝ, *Protipartyzánské operace...*, s. 103, 113. Výpověď ke složení vyslychajících podal velitel 7. přepadové skupiny v Jamném nad Orlicí Alois Filip („Horský“): „Po osvobození jsem v těchonínských kasárnách nebyl, chodil jsem si tam jen pro rozkazy. Viděl jsem, že tam byli drženi Němci (NSDAP) i Češi (kolaboranti a zrádci). V kasárnách působila nějaká skupina jako soud. Před ním jsem jednou obhajoval Libuši Moravcovou (provdanou Majtnerovou), která byla obviněna ze zrady odbojové skupiny. Její vina se neprokázala a byla osvobozena. Otázky jí kladli Josef **Moučka** z Jablonného, strm. Václav Pichert z Jablonného, Oldřich Junek, Josef **Křivohlávek**, Emil Pauk a pravděpodobně i Mirek Nožka. Později jsem se dozvěděl, že Josef Neškudla byl v kasárnách vyslychán, snad i souzen. Oldřichem Junkem a Emilem Paukem měl být někam převáděn a v lesíku u těchonínských kasáren zastřelen. Asi v roce 1946 byl exhumován a pochován v Jablonném.“ Srov. E. TROJAN, *Tak přísahali...*, s. 208, 216. [zvýraznění JM] Pro srovnání výpověď velitele lanškrounské posádky Jiřího Weniga: „Kdo byl všechno v tankové četě, kterou Hýbl takto nazýval, vlastně popravší čet, přesně nevím, neb jsem všechny osoby neznal. Vím, že tam byl z mě známých **Moučka**, **Křivohlávek** a Netušil Jaroslav.“ Srov. ibidem, s. 262. [zvýraznění JM] Pravděpodobně docházelo k popravám oběšením ještě před zahájením „soudního přelíčení“. Zajímavé jsou v této souvislosti opět vzpomínky Josefa Meixnera, kterého se jeden ze strážných tázal, jestli si na něj pamatuje. Když mu Meixner odpověděl, že ho odsoudil k vazbě za krádež, chtěli ho ozbrojenci ihned pověsit. Meixnerovi se ale podařilo dovolat předvedení k předsedovi Hrabáčkovi, který za pomoci tlapače vyzval shromážděné obyvatele, aby proti Meixnerovi vznášeli obžaloby. Po několika hodinách byl Meixner navrácen zpět mezi shromážděné Němce a před lidový soud se dostal znovu až večer, kdy si vysloužil 25 ran holí. Srov. BHSA, SdA, EVB, Nr. 211, Josef Meixner, f. 2–3.

seznamu nacistických provinilců sestaveného partyzány ještě v době okupační – nebo podle bezprostředního udání.⁵⁶¹

Obdobné scény pokračovaly téměř celý další den a jen popravám padlo v Lanškrouně celkově za obět nejméně 27 osob.⁵⁶² Lanškrounský případ ovšem nebyl v kraji ojedinělý, poněvadž jen samotné jednotky brigády „Brodecký“ pokračovaly ve „vyčišťovacích akcích“ až do konce května 1945. Již několik dnů po událostech v Lanškrouně podniklo 22. května 1945 12 čet o 550 mužích obdobným způsobem „důkladnou vyčišťovací akci“ v Králíkách a v Mladkově. Kromě zasedání „lidového soudu“ rozdělujícího tělesné tresty a rozsudky smrti se v těchto lokalitách projevovaly odlišné prvky přechodového rituálního násilí – v Králíkách byl lynčován bývalý vedoucí Hitlerjugend, v Mladkově byli například zase brutálně veřejně mučeni starosta nebo řídící učitel.⁵⁶³ Příslušníci partyzánského svazku Václavík se navíc na severu v okolí Broumova na přelomu května a června pokusili provést v tomto prostoru jednu z prvních vysídlovacích akcí na území Kladska, které ale narážely jak na odpor místního národního výboru, tak sovětských velitelů navracející vyhnance zpět na československé území.⁵⁶⁴ Podle situační zprávy z počátku

⁵⁶¹ Srov. E. TROJAN, *Tak přísahali...*, s. 265. Městská kronika se shoduje se vzpomínkami na tom, že odsouzení byli popraveni zastřelením, dodává jen, že u „západního průčelí staré radnice“. Vyhnaní zase uváděli, že odsouzení byli vesměs zmláceni do bezvědomí. Pro některé tím byl „soud“ u konce, jiní byli postříkání proudem vody z hasičské hadice, postaveni ke zdi a zastřeleni. Srov. ibidem, s. 263–265.

⁵⁶² Srov. T. STANĚK, *Poválečné „excesy“*, s. 191; E. TROJAN, *Tak přísahali...*, s. 259.

⁵⁶³ Zápis v kronice obce Králíky k tomu mimo jiné uváděl: „Celkem 369 Němců bylo odvedeno na náměstí a předvedeno lidovému soudu sestavenému ze členů MNV a dvou poručíků partyzánského oddílu. [...] Podle chování za nacistického režimu byli ostatní odsouzeni k trestu tělesnému, který byl prováděn ve sklepě budovy. Mnoho známých odpůrců fašismu, komunistů a sociálních demokratů z minulých dob republiky bylo propuštěno bez trestu. Kromě toho k trestu smrti byli odsouzeni: Antonín Pospíšil, velitel Hitlerovy mládeže, poněvadž hochy mlátil a donucoval k vojenské službě. Jeho bývalí „vyučenci“ sami ho takřka utloukli, až několik ran z partyzánské pistole na dvoře radnice učinilo konec jeho trápení.“ Podle vzpomínek z Mladkova prý byl „řídícímu školy zapálen plnovous, starostovi obce přibíli nohy na prkno, pane Englichovi uřízli uši, jinému nos. Kdo omdlel, toho hodili do potoka [,] a když se probral, byl dál týrán...“ Srov. E. TROJAN, *Tak přísahali...*, s. 270–277; k obdobným případům dále srov. E. TROJAN, M. VAŇOUREK, *Tak přísahali...*, s. 223–238. Králíky představovaly symbolicky velmi exponované místo také kvůli blízkosti předmnichovského opevnění, jehož zkoušek se v zimě 1938 osobně účastnil Adolf Hitler, který v městečku poobědval. Srov. MARTIN RÁBOŇ, *Val na obranu republiky*, československé opevnění z let 1935–1938 na Králicku, Brno 2005, s. 248n. Samotný poručík Hýbl se ovšem s lanškrounskou posádkou poručíka Weniga se ve dnech 22. a 23. 5. 1945 účastnili „vyčišťovací akce“ a „lidového soudu“ v Tatenici (tehdejší politický okres Zábřeh). Srov. ABS, f. A2/1, k. 58, i. č. 1765, Závěrečná zpráva OÚ StB v Olomouci ze dne 2. 12. 1947, s. 12–13, f. 249.

⁵⁶⁴ V hlášení z konce května 1945 se uvádělo: „Partyzánské skupině Václavík /Ptáčník/, která nerespektuje rozkazy velitelství oblasti Hradec Králové[,] bylo velitelem operační skupiny 3. čs. divise nařazeno vyčistiti

června rozhodl velitel partyzánských jednotek o vypovězení Němců z Broumova ve třech dnech, přičemž ve dnech 30. a 31. května 1945 bylo „vystěhováno“ přibližně 360 osob. Na protest členů místního NV byla akce druhý den zastavena a některým vyhnancům bylo dokonce umožněno navrátit se domů.⁵⁶⁵ Rozsáhlejší transporty nebo vyhnání Němců za hranice tak v severovýchodních a východních Čechách zatím neprobíhaly. Po rozporuplných zkušenostech z brněnského případu byla začátkem června 1945 přechodně zastavena také „evakuace“ Němců ze Svitavska, odkud bylo v rámci „čistky“ prováděné v součinnosti s NKVD do té doby ovšem vysídleno až 10 tisíc osob. Ke konkrétním poměrům v oblasti svitavského jazykového ostrova není ovšem pro období května 1945 známo příliš mnoho podrobností. Kromě v oblasti působících partyzánských jednotek (oddíly Hrom, Čagan, Jermak) a značného množství osob propuštěných z pracovních táborů – jen v okolí Svitav se v prvních květnových týdnech nacházelo na 18 tisíc osob různých národností – byla situace do značné míry ovlivňována působením Rudé armády a NKVD (Svitavy, Litomyšl), které v této době prováděly také nucené přesuny obyvatelstva. Velitel úseku Česká Třebová sice koncem května 1945 instruoval svitavskou správní komisi, aby začala provádět „bezohledný a rychlý“ odsun podle směrnic Klementa Gottwalda pro Brno z 22. 5. 1945, ale představitelé ZNV v Brně nakonec vydaly pokyny nařizující prozatímní pozastavení dalšího „odsunu“.⁵⁶⁶

prostor Adersbašských skal a Broumovského výběžku. Předvídá použití jich k vyčištění Krkonoš.“ Srov. VHA, VO1, k. 1, i. č. 6, Výpis ze situačního hlášení jednotek 1. čs. armády z 29. 5. 1945, č. j. 0507/taj.[-45], n. Dále srov. T. STANĚK, *Poválečné „excesy“*, s. 180–182. Podle souhrnné zprávy oblastního velitelství v Hradci Králové z konce května byl broumovský případ téměř jediný. Z některých obcí na Vambersku byli vystěhováni – není jasné, jestli řádnou armádou, nebo zde také působícími jednotkami partyzánské brigády Brodecký – němečtí muži od 18 do 45 let, kteří ale byli ruskými veliteli navraceni zpět. Zpravodaj navíc požadoval ustanovení jasné věkové hranice, kterou navrhoval od 15 do 60 let. Srov. A. VON ARBURG, T. STANĚK (edd.), *Vysídlení Němců...*, II. 1: „Divoký odsun“..., dokument 106, s. 369–373.

⁵⁶⁵ Srov. ibidem, dokument 146, s. 434–435. Nejednalo se v této době o jediný případ, kdy národní výbor zabránil dalšímu šíření násilností. Lze uvést například podobný případ z Mohelnice v severozápadní části Moravy, odkud byli RNV 18. 5. 1945 po spáchání vraždy vypovězeni příslušníci skupiny „Pepa“ z partyzánského svazku „Rikitan“. Srov. JAROMÍR MRŇKA, „Národní a politická očista“ v Mohelnici 1945–1948, *Vyhnání – Transfer – Retribuce*, Bakalářská práce ÚHSD FF UK, Praha 2011, s. 39.

⁵⁶⁶ Značně nestabilní byly také správní orgány, které byly reprezentovány především ONV v Jevíčku. Československá armáda začala do této oblasti (Moravská Třebová, výrazněji zasahovat v posledním květnovém týdnu, kdy zahájila koncentraci v místě usedlého německého obyvatelstva, jehož nucené přesídlování se neúspěšně pokusila zahájit. Nakonec k němu bylo přistoupeno až koncem června 1945 (Litomyšl, Polička). Srov. MILAN SKŘIVÁNEK, *Odsun Němců ze Svitavska 1945–1947*, Hradec Králové 1995, s. 23–26, 31–33, 35, 42–45, 50–51. Dále srov. T. STANĚK, A. VON ARBURG, *Organizované divoké odsuny?*,

* * *

Rozsáhlé vyhnání usedlého německého obyvatelstva naopak – v podstatě souběžně s výše zmiňovanými akcemi brigády „Brodecký“ – prováděli v jižních Čechách příslušníci sjednocených partyzánských jednotek, které se jako strážní oddíly zformovaly v rámci Krajského vojenského velitelství v Táboře pod velením plukovníka Vladimíra Hobzy.⁵⁶⁷ V české části Vitorazska obývané na hranicích s Rakouskem národnostně nevyhraněným obyvatelstvem zahájily Hobzovy jednotky 22. května 1945 v Českých Velenicích bleskové vyhánění Němců a osob za ně považovaných. Během několika následujících dnů byla z této oblasti „vysunuta za hranice“ přibližně polovina usedlého obyvatelstva v počtu až 5 tisíc osob.⁵⁶⁸ Kromě rabování a zatýkání inscenovali partyzáni v součinnosti s bezpečnostním referentem ONV v Třeboni Václavem Maxou a funkcionáři formujících se místními národními výbory také ve zdejších obcích „revoluční tribunály“. Podobný soud proběhl také v obci Tušť, ve které pobývala skupina obyvatel údajně známá v kraji svými požadavky za připojení k Říši v roce 1938 a spoluprací s oddíly SS v posledních dnech války. Když sem partyzáni 24. května 1945 dorazili, odsoudil Hobza se souhlasem místního předsedy Matěje Podlahy k trestu smrti zastřelením 16 osob. Samotnou popravu nad 12 muži a 2 ženami (2 muži mezitím uprchli) vykonal František Říha ml., který se prohlašoval za oběť nacistické perzekuce.⁵⁶⁹ Popravě 26 obyvatel sousední obce Rapšach zabránil o den později s odvoláním na platné předpisy četnický důstojník Josef Bárta. Hobzovy jednotky se potom počátkem června 1945 přesunuly na Jindřichohradecko a odtud dále do oblasti Dačic a Moravských Budějovic.⁵⁷⁰ Tyto události z konce května 1945 v sobě již

Soudobé dějiny 3-4/2005, s. 532–533; IIDEM, *Vysídlení Němců...*, II. 1: „Divoký odsun“..., dokument 388, s. 793.

⁵⁶⁷ Srov. T. STANĚK, *Poválečné „excesy“*, s. 209–210.

⁵⁶⁸ Srov. A. VON ARBURG, T. STANĚK (edd.), *Vysídlení Němců...*, II. 1: „Divoký odsun“..., dokument 120 včetně poznámek, s. 396–397; T. STANĚK, *Poválečné „excesy“*, s. 216–217.

⁵⁶⁹ „Když po 5. květnu 1945 byl v obci ustanoven revoluční národní výbor, hledala tato zrádná klika ochranu u oddílu SS v sousední obci Rapšachu, který do Tuště přivedla, aby revoluční národní výbor byl postřílen. Příchod RA zabránil dalšímu teroru v obci. Dne 24. 5. 1945 přijel do obce Tuště oddíl partyzánů pluk. Hobzy, který větší část obyvatelstva hlásícího se k německé národnosti vypověděl do Rakouska. Největší provinilce nechal zatknouti a po souhlasu rev. MNV v Tušti odsoudil k smrti zastřelením, což téhož dne tento oddíl provedl. Popraveno bylo 12 mužů a 2 ženy.“ Srov. ABS, f. A2/1, k. 58, i. č. 1765, OÚ Stb v Českých Budějovicích na ZÚ StB v Praze ve věci Tušť, obec v okrese Třeboň, národnostní a všeobecná situace, šetření ze dne 16. 11. 1947, f. 147. Dále srov. A. VON ARBURG, T. STANĚK (edd.), *Vysídlení Němců...*, II. 1: „Divoký odsun“..., dokument 120 včetně poznámek, s. 396–397; T. STANĚK, *Poválečné „excesy“*, s. 217–218.

⁵⁷⁰ Srov. ibidem, s. 209–210, 218–219.

propojovaly specifické prvky partyzánského násilí – s jeho uplatňováním výjimečného stavu, výraznou teatrálností forem a afektivitou jednání – s organizovanějšími formami státní politiky očisty. Naznačovaly přechod k nucenému vysídlování německého obyvatelstva (místy přerůstajícím do vyhlazovacích kampaní) za využití specialistů na násilí, které začalo dominovat od června 1945.

2. Vyhánění a vyvražďování (červen až říjen 1945)

„Podobně i v Brně je to vylikvidováno na hranice do Rakouska.“

Edvard Beneš, Praha 6. června 1945⁵⁷¹

„Jakmile [budou] velitelé oblastí na hranici, budou to tlačit přes hranici.“

Ludvík Svoboda, Praha 6. června 1945⁵⁷²

Na nejvyšší státní úrovni vyjednávali představitelé generálního štábu o dalším postupu armády při obsazování pohraničí a vyhošťování Němců a Maďarů 6. června 1945 na vojenské poradě u prezidenta Edvarda Beneše. Přítomní nejvyšší důstojníci byli z jeho strany vyzýváni, aby nevyháněli Němce do britské a americké zóny a nevytvářeli hotová fakta před rozhodnutím spojenecké komise.⁵⁷³ Spoléhal přitom především na tlak sovětských zástupců, přičemž západním spojencům údajně kategoricky zdůraznil, že Československu musí pomoci, *nechtějí-li připustit, aby zde vznikly masakry Němců*.⁵⁷⁴ Ministr národní obrany generál Ludvík Svoboda

⁵⁷¹ Rukopisné poznámky přímo z jednání podávají formulace politiků v daleko surovější podobě, než finální verze Zápisu o vojenské poradě, konané u prezidenta republiky dne 6. 6. 1945. Srov. VHA, fond Vojenská kancelář prezidenta republiky 1945–1977 (VKPR), k. 1, i. č. 93, č. j. 1007/T1945, Závěry z porady u prezidenta Beneše dne 6. 6. [1945], rukopisný koncept, n.

⁵⁷² Důvodem může být samozřejmě jak zapisovatelova snaha o úspornost, tak obyčejný fakt, že politici věděli, o čem je momentálně řeč – tedy o Němcích. Přesto může použití odosobněného „to“ namísto běžného „je“ naznačovat, nakolik Němci nebyli aktuálně pojímáni jako lidé. Srov. ibidem.

⁵⁷³ Schůzky se zúčastnil Ludvík Svoboda, náčelník HŠ MNO generál Bohumil Boček, podnáčelník HŠ MNO generál Bohuslav Fiala, přednosta 1. odboru MNO plukovník Prokop Kumpošt a přednosta VKPR generál Oldřich Španiel. Srov. ibidem; T. STANĚK, A. VON ARBURG, Organizované divoké odsuny?, 2. část, s. 38.

⁵⁷⁴ Prezident přislíbil vyčkání s transferem Němců do britské a americké zóny při přijetí britského velvyslance Philipa Nicholse, který jej prosil, aby je československá strana v této věci nestavěla před hotová fakta. Beneš dále uváděl: „Američané i Britové jsou příznivě disponováni ve smyslu nám příznivém. Jde nyní o to, aby vojenská správa prostřednictvím generála Molotkova působila na Rusy, aby v komisi vynutili rozhodnutí v našem smyslu. [...] Jedinou brzdou je, že všichni spojenci mají ve svých pásmech mnoho německých zajatců, jichž otázku nutno vyřešit nejdříve.“ Dále objasnil, „že v tomto ohledu se vůči západním spojencům již kategoricky vyjádřil a vyložil jim, že nám musí pomoci, nechtějí-li připustit, aby zde vznikly masakry Němců. Počítá ale hlavně na tlak Rusů.“ V poznámkách ze schůze je uvedeno:

následně prezidenta seznámil s průběhem „vyčišťovací akce“, v níž byly naplňovány příkazy k likvidaci jihlavského a svitavského jazykového ostrůvku zřizováním „koncentračních táborů“. Při obsazování pohraničí měli velitelé oblastí začít Němce tlačit přes hranice, přičemž požádal sovětské velitelství, *aby nám v tom nedělali potíže. Takovýmto způsobem ale již nyní přechází denně hranice několik tisíc osob s nejnужnějšími zavazadly, někde i s použitím ruských vozidel.*⁵⁷⁵ Edvard Beneš se zvoleným postupem souhlasil – jenom zopakoval své dřívější výhrady, že *se nebude zasahovat do zóny britské a americké.*⁵⁷⁶ Rozsáhlé nucené migrace německého obyvatelstva počátkem června 1945 v určité míře již probíhaly, přičemž představitelé ústředních armádních orgánů vydali první pokyny k soustavnějšímu provádění již 5. června 1945.⁵⁷⁷ Prezident Beneš o těchto přípravách s největší pravděpodobností věděl, protože sám v rozhovorech na Hradě o den později kalkuloval se zhruba po 3 neděle trvajícími nutnými

„Samozřejmě. Už jsem to kategoricky řekl. Nechtějí-li zde masakry, musí nám pomoci. Počítám ale hlavně na Rusy.“ Srov. VHA, f. VKPR, k. 1, i. č. 93, č. j. 1007/T1945, Závěry z porady u prezidenta Beneše dne 6. 6. [1945], s. 2–3; ibidem, rukopisný koncept, n.

⁵⁷⁵ V oficiálním záznamu se příspěvek Ludvíka Svobody uváděl následovně: „Jakmile velitelé oblastí dosáhnou svými vojsky hranic, budou tlačit Němce přes hranice. Požádal sovětské velitelství, aby [...] Ministr prosí, aby tato akce nebyla nyní zastavována.“ Podle poznámek ale rozhovor probíhal více v Benešově režii – na Svobodovu poznámku o jazykových ostrůvcích Beneš zdůraznil „Jihlavu a Svitavy“. Svoboda následně zmiňoval svoji návštěvu na Jihlavsku 22. 5. 1945, na což prezident reagoval zmínkou o Brně – „podobně také v Brně, je to vylikvidováno na hranice do Rakouska.“ Svoboda po své následné poznámce o tlačení přes hranice zmínil: „Denně několik tisíc s 25 kg jde přes hranice i s ruskými vozy.“ Beneš mu na to odvětil: „To už se provádí, ale ne do zóny americké.“ Na Svobodovu prosbu, aby se akce nezastavovala, pak prezident řekl: „Když nám Rusové pomáhají, nic nenamítám. Jen ne anglickou a americkou zónu, pak souhlasím.“ Srov. VHA, f. VKPR, k. 1, i. č. 93, č. j. 1007/T1945, Závěry z porady u prezidenta Beneše dne 6. 6. [1945], s. 2–3; ibidem, rukopisný koncept, n. Dále srov. T. STANĚK, A. VON ARBURG, Organizované divoké odsuny?, 2. část, s. 38–39. Vyhánění Němců z Jihlavska bylo zahájeno za asistence revolučních formací 9. 6. 1945 – ze Svitavska bylo naopak ve stejné době pozastaveno. Srov. T. STANĚK, A. VON ARBURG, Organizované divoké odsuny?, 1. část, s. 532–533; T. STANĚK, *Poválečné „excesy“*, s. 253–254.

⁵⁷⁶ Srov. ibidem.

⁵⁷⁷ Za zahájení vysídlovací akce na celostátní úrovni byl již v roce 1945 považován 5. červen, kdy velitel první vojenské oblasti generál Karel Klapálek vydal rozkaz k vyhledávání vhodných komunikací a přechodů pro „odchod“ Němců. Srov. A. VON ARBURG, T. STANĚK (edd.), *Vysídlení Němců...*, II. 1: „Divoký odsun“..., dokument 135, s. 417. Ministr Ludvík Svoboda přitom již následující den informoval na schůzce prezidenta Beneše, že 3. čs. divize bude dislokována na Moravu za účelem „zajištění a vyčištění hranic“, přičemž v severních Čechách měla stejný úkol převzít 1. čs. divize. Srov. VHA, f. VKPR, k. 1, i. č. 93, č. j. 1007/T1945, Situační zpráva MNO, n. V rozkaze velitelství 1. vojenské oblasti ze 7. 6. 1945 se již počítalo se zahájením úplné evakuace Němců v dohodě s národními výbory na hranice ČSR, kde měli být převzati RA. Srov. A. VON ARBURG, T. STANĚK (edd.), *Vysídlení Němců...*, II. 1: „Divoký odsun“..., dokument 149, s. 438.

přípravami „evakuací“. Prokazatelně věděl také o již probíhajícím vyhánění Němců ve spolupráci se sovětskými veliteli, proti kterému nic zásadního nenamítal. Masakry Němců, které byly s prvotní fází obsazování pohraničí úzce spojeny, ovšem zmiňoval pouze jako výhrůžku při diplomatických jednáních. Při postupu organizované armády do pohraničí se přitom v této době odehrávala řada velmi reálných masakrů.

Postoloprty – Žatec

*„Podotýkám, že než jsme odjeli do prostoru Postoloprty, byli jsme, a to [kapitán] Černý, [nadporučík] Petrov, já a ještě jeden [poručík] ve společnosti [generála Španiela] na velitelství, který nám sdělil, že půjdeme do prostoru Postoloprty, že bude naším úkolem tento prostor vyčistit, aby se tam mohla přestěhovat velitelství I. divise. [Generál Španiel] prohlásil výslovně, že nám závidí tento úkol a že si musíme pamatovat, že máme mít zájem, aby co nejméně Němců přešlo přes hranici, neboť ti, kteří přejdou přes hranice, budou naši nepřátelé a že dobrý Němec je mrtvý Němec.“*⁵⁷⁸

S těmito slovy vypravil údajně generál Oldřich Španiel důstojníky operační skupiny 1. čs. divize z pražských Holešovic na cestu do Postoloprty, kam se jejich jednotky začaly 26. května 1945 přesouvat ze Slaného. A právě v prostoru Postoloprty a později Žatce spáchali tito „velmi ostří hoši“ – jak si již o den dříve poznamenal o ubytovacím oddílu podplukovníka Čermáka místní předseda Rudolf Zelenka – jedny z nejkřiklavějších masakrů přelomu května a června 1945.⁵⁷⁹

⁵⁷⁸ Srov. ABS, f. A2/1, k. 57, i. č. 1765, Zápis o jednání vyšetřovací komise ÚNS na místě samém v Žatci, výpověď Jana Čubky z 31. 7. 1947, s. 29, f. 754.

⁵⁷⁹ Do Slaného se operační skupina přesunula 24. 5. 1945, 25. 5. 1945 byl vyslán ubytovací oddíl a celá jednotka se do Postoloprty přesunula 26. 5. 1945 ve složení 3 na sobě nezávislých skupin: 1 průzkumná bojová skupina (eskadrona a četa obrněných automobilů) pod velením kapitána Vojtěcha Černého, 1 zpravodajská a výzvědná skupina pod velením nadporučíkem Janem Zíchou („Petrov“) a 1 bezpečnostní skupina OBZ pod velením poručíka Jana Čubky. Srov. VHA, VO1, k. 1, i. č. 6, Denní hlášení 1. čs. armády č. 2 z 24. 5. 1945, č. j. 0497/taj.1945, n; č. 4 z 26. 5. 1945, č. j. 0509/taj.1945, n; ABS, f. A2/1, k. 58, i. č. 1765, Zpráva plk. gšt. Františka Jandy pro Vyšetřovací komisi ÚNS z 22. 8. 1947, s. 2, f. 661; k. 57, i. č. 1765, Zápis o jednání vyšetřovací komise ÚNS na místě samém v Žatci, výpověď Jana Zíchy ze dne 30. 7. 1947, s. 16, f. 741; T. STANĚK, *Poválečné „excesy“*, s. 118. Armádní jednotky byly v průběžné zprávě o vyšetřování charakterizovány následovně: „Úderná rota (četa), která byla záhadnou složkou, oblečenou ve vojenské uniformy zahraniční armády, při čemž velitelé stále měnili své distinkce. Skupina měla k dispozici 3 malé tanky a skládala se z velitelů kpt. Černého, npor. Petrova-Zíchy a ještě ze dvou důstojníků.“ Srov. A. VON ARBURG, T. STANĚK (edd.), *Vysídlení Němců...*, II.3: *Akty hromadného násilí...*, dokument 85, s. 240. Dále srov. Srov. ABS, f. A2/1, k. 57, i. č. 1765, Přípis OÚ StB Most na MV ČSR ve věci šetření porevolučních

Příslušníci obranného zpravodajství se svého úkolu – spočívajícího podle generála Karla Klapálka ve vymýcení živlů nepřátelských, nebezpečných i podezřelých a prověření veškerého obyvatelstva – ujali hned při sobotním odpoledni 26. května 1945, kdy popravili 9 vězňů držených ve vyšetřovací vazbě okresního soudu. V noci na neděli 27. května 1945 bylo vybráno a popraveno několik desítek dalších osob, označených za členy a funkcionáře nacistických organizací.⁵⁸⁰ Ve spolupráci s předválečným místním obecním policistou Bohuslavem Markem, který v Postoloprtech od 9. 5. 1945 organizoval dobrovolnickou bezpečnostní stráž, nově příchozími četníky pod vedením Adolfa Peterky a s vědomím MNV byly v pondělí 28. května 1945 zahájeny domovní prohlídky a jednotlivá zatýkání. Na úterý 29. května 1945 vyhlásil na základě operačního rozkazu velitel bojové skupiny kapitán Vojtěch Černý soustředění všech německých obyvatel k provedení odsunu, kterému ale ještě v pondělí večer předcházela první vlna poprav – a také sebevražd.⁵⁸¹ Další den ráno byly místními policisty a četníky uzavřeny

událostí v Postoloprtech z 1. 8. 1947, Výpis ze zápisníku prvního předsedy OSK v Postoloprtech řídícího učitele Zelenky, f. 140.

⁵⁸⁰Armádní generál Karel Klapálek, který v roce 1945 velel I. čs. sboru ze SSSR a později stanul téhož roku v čele 1. vojenské oblasti, k nasazení jednotek v Postoloprtech při vyšetřování v roce 1947 mj. uváděl: „Z předpisových povinností takovéto jednotky vyplývá, aby zajistila nejen ubytování, ale aby zjistila[,] zda v tomto prostoru se nezdržují žádné živly, které by mohly ohrozit bezpečnost a pracovní klid štábu a v každém případě učinila všechna potřebná opatření, která měla zaručit bezpečnost štábu. S tím souvisela povinnost nejen důkladně prohledat budovy určené pro [sborové velitelství] štábu, ale i město a okolí a vymýtit jakékoliv živly nepřátelské a nebezpečné i podezřelé a prověřit veškeré obyvatelstvo, které v místě zůstává.“ Srov. Protokol vyšetřující komise ÚNS sepsaný s armádním generálem Karlem Klapálkem dne 9. 8. 1947, f. 150. Rudolf Zelenka ve svém zápisníku uváděl, že „odklidili 36 nacistů ze soboty na neděli.“ Bohuslav Marek naproti tomu vypovídal, „že ještě před soustředěním bylo umístěno několik Němců v místní věznici okresního soudu, z nichž asi 24 bylo označeno členy OBZ jako funkcionáři nacistických organizací a bylo zastřeleno v postoloprtské bažantnici.“ V prostoru Bažantnice byl při exhumaci 17. 9. 1947 odkryt hrob s ostatky 34 „vesměs dospělých“ osob. Srov. ABS, f. A2/1, k. 57, i. č. 1765, OÚ StB Most na MV ČSR 1. 8. 1947, Výpis ze zápisníku prvního předsedy OSK v Postoloprtech řídícího učitele Zelenky, f. 140; k. 57, i. č. 1765, Zápis o jednání vyšetřovací komise ÚNS na místě samém v Žatci, výpověď Bohuslava Marka ze dne 30. 7. 1947, s. 10, f. 735; ABS, fond A14 Zemské velitelství SNB Praha (f. A14), i. j. 578, Přípis ZV SNB v Praze na MV ČSR ze dne 2. 10. 1947, č. j. 225 taj./47, Porevoluční události.

⁵⁸¹Srov. ABS, f. A2/1, k. 57, i. č. 1765, Zápis o jednání vyšetřovací komise ÚNS, výpověď B. Marka, s. 9, f. 734; J. Zichy, s. 17, f. 742; J. Čubky, s. 28, f. 753; V. Černého, s. 30, f. 755; T. STANĚK, *Poválečné „excesy“*, s. 119. Podle Zelenkova zápisníku došlo v průběhu dne a noci 28. 5. 1945 k popravě přibližně 200 osob v režii OBZ, „poměry nevyslovitelné.“ Srov. ABS, f. A2/1, k. 57, i. č. 1765, OÚ StB Most na MV ČSR 1. 8. 1947, Výpis ze zápisníku prvního předsedy OSK v Postoloprtech řídícího učitele Zelenky, f. 140. Před soustředěním Němců mělo v Postoloprtech spáchat sebevraždu 33 osob. Srov. ABS, f. A2/1, k. 57, i. č. 1765, Zápis o jednání vyšetřovací komise ÚNS, výpověď B. Marka, s. 14, f. 739.

přístupové cesty do města, přičemž byly „vojenskou akcí“ na náměstí shromažďovány osoby německé národnosti. Muži ve věku od 14 do 65 let byli vojskem internováni do kasáren v Postoloprtech; od nich odloučené mladší ženy byly podrobeny tělesným prohlídkám a následně pod četnickým dozorem odvedeny k dětem a přestárým osobám do postoloprtské bažantnice. V kasárnách byli internovaní muži příslušníky OBZ evidováni, přičemž bylo několik stovek z nich izolováno v prostoru za ostnatým drátem. Spolu s několika desítkami nacistických funkcionářů shromážděných tentýž den z okolních obcí byli tito muži v noci na 30. května 1945 popraveni.⁵⁸²

Oldřich Pelc jmenovaný velitelem sběrného střediska v Bažantnici vypovídal, že v táboře bylo 29. května 1945 internováno pod dozorem vojáků lounské posádky přibližně 1.500 žen, dětí a mužů.⁵⁸³ Bohuslav Marek jako jediný z vyšetřovaných vypovídal k popravám konkrétněji, že shromáždění Němci z kasáren byli postříleni během jedné noci (tzn. z 29. na 30. května 1945). Vyslýchaní důstojníci československé armády si ovšem při vyšetřování na žádné podrobnosti nevzpomínali. Poručík Čubka a kapitán Černý dokonce raději tvrdili, že tou dobou v Postoloprtech vůbec nebyli – Čubka byl někde mezi Českou Lípou a Karlovými Vary, Černý zase na jednání v Praze.⁵⁸⁴

⁵⁸² Srov. ABS, f. A2/1, k. 57, i. č. 1765, Zápis o jednání vyšetřovací komise ÚNS, výpověď B. Marka, s. 9–10, f. 734–735; J. Zíchy, s. 17, f. 742; Adolfa Peterky, s. 24, f. 749; J. Čubky, s. 28, f. 753; V. Černého, s. 31, f. 756; T. STANĚK, *Poválečné „excesy“*, s. 119. Při exhumaci prostoru bývalého protitankového příkopu u školy byly 26. 9. 1947 odkryty ostatky 225 osob. V levonické bažantnici byl mj. 19. 9. 1947 odkryt hromadný hrob s pozůstatky 47 osob, 22. 9. 1947 hromadný hrob s pozůstatky 103 osob. Srov. ABS, f. A14, i. j. 578, ZV SNB v Praze na MV ČSR 2. 10. 1947. Úředník MNV v Postoloprtech Václav Vlček potvrdil, že na MNV docházely ještě v roce 1947 dotazy Mezinárodního červeného kříže. „Dotazy znějí obvykle v tom smyslu, kde se dotyčný nalézá, co se s ním stalo, po případě zda jsou nám známy nějaké okolnosti o jejich osudu. Dotazy vracíme s tím, že o osudu zmíněného nám není nic známo.“ Ve sbírkách vyhnaneckých svědectví jsem nezaznamenal jedině, v němž by vypovídal internovaný z Postoloprte. Srov. ibidem, výpověď Václava Vlčka, s. 40, f. 765.

⁵⁸³ Srovnej ABS, f. A2/1, k. 57, i. č. 1765, Zápis o jednání vyšetřovací komise ÚNS, výpověď Oldřicha Pelce z 30. 7. 1947, s. 43, f. 768.

⁵⁸⁴ „V druhé části dvora byla prováděna prohlídka mužů, při které byli přítomni i kpt. Černý, npor. Petrov, por. Čubka a další poručíci, jakož i mužstvo, OBZ. Ti z Němců, kteří byli určeni k popravě, byli odesíláni do prostoru, která se nazývala SV [snad soudní vazba, pozn. JM] a byla oplocena drátem. Ostatní muži, kteří nepřišli na SV, byli zadní brankou odváděni pravděpodobně do bažantnice. Na SV bylo větší množství mužů, ale přesný počet nevím – odhaduji na 500. Taková byla situace k večeru, v den provedení soustředění. Večer jsem odešel z kasáren a do kasáren jsem přišel druhý den ráno a zjistil jsem, že v kasárnách není vůbec nikdo z Němců, že i ti, kteří byli na SV, jsou pryč[,] a když jsem pak zjistil, že v příkopu před školou jsou mrtvolky, které den před tím tam nebyly, pochopil jsem, že Němci z SV byli

Příslušníci OBZ úřadovali v Postoloprtech v domě č. p. 74, v němž probíhaly výslechy za využití velmi brutálních metod a také zde byly prováděny exekuce.⁵⁸⁵ Počátkem června 1945 velitelé postoloprtských armádních skupin zaměřili svoji pozornost na důležitá centra v širším okolí – 2. června 1945 se jejich jednotky zapojily do vyčišťovacích operací v Mostě a hned následující den prováděly „soustředění německého obyvatelstva“ v bližším Žatci.⁵⁸⁶ Na základě dohody byly sovětské jednotky pobývající ve městě na týden „vysunuty“ ze Žatce. Následně postoloprtské jednotky podle předem připraveného plánu město v neděli 3. června 1945 vojensky obklíčily, obsadily a všechno mužské obyvatelstvo města soustředily na náměstí.⁵⁸⁷ Podle očitých svědků bylo po šesté hodině ranní vydáno nařízení ke shromáždění všech mužů ve věku od 13 do 65 let, které k osmé hodině vojáci vyzbrojení důtkami pod různými šikanami organizovali na náměstí do útvarů. Již v této době bylo náměstí tak zaplněné, že byl vydán pokyn k odchodu první kolony několika stovek osob mimo město – na louku u silnice na Staňkovice.⁵⁸⁸ Ve vzniklém zmatku bylo

postřílení. Téhož dne jsem provedl ještě čištění kasáren podle příkazu npor. Petrova.“ Podobně překvapivé probuzení měl podle své výpovědi také Jan Zícha, který údajně po jedné noci, kdy kvůli stříelbě nemohl spát (sic!), vyšel před kasárna a od předsedy Zelenky se dozvěděl, „že u školy v příkopě leží zastřelení nějací Němci. Viděl jsem, že skutečně nedostačujícím způsobem jsou tam zahrabány nějaké mrtvoly.“ Podle výpovědi Bohuslava Marka to byl přitom právě Zícha, kterému 29. 5. 1945 chystal večer na dvoře školy 100 lopat. Dále srov. ibidem, výpověď B. Marka, s. 11, f. 736; J. Zíchy, s. 17, f. 742; J. Čubky, s. 28, f. 753; V. Černého, s. 31, f. 756; konfrontace B. Marka s O. Pelcem, s. 45–46, 770–771.

⁵⁸⁵ Na dvoře domu rolníka Filipa, č. p. 74 (dnešní Marxovo náměstí 74) byly při exhumaci 24. 9. 1947 nalezeny ostatky celkem 7 osob. Srov. ABS, f. A14, i. j. 578, ZV SNB v Praze na MV ČSR 2. 10. 1947.

⁵⁸⁶ Srov. ABS, f. A2/1, k. 57, i. č. 1765, OÚ StB Most na MV ČSR 1. 8. 1947, Výpis ze zápisníku..., f. 140.

⁵⁸⁷ Srov. ABS, f. A2/1, k. 57, i. č. 1765, Zápis o jednání vyšetřovací komise ÚNS, výpověď J. Zíchy, s. 18, f. 743.

⁵⁸⁸ „Byl to 3. červen 1945, když mě ze spánku probudil dusot koní a hlasitý český křik. Tomu jazyku jsem nerozuměl a zeptal jsem se souseda, co se mělo dít. Dostal jsem odpověď, že všechny mužské osoby od 13 do 65 let se mají ihned odebrat na rynek. [...] Během soustředění jsme viděli, jak vojáci hnali pod ranami bičem muže a hochy, kteří bydleli na okraji města nebo byli částečně chromí, padali a byli stříleni. [...] První skupina z přibližně 500 osob, ke kterým jsem patřil také já, se do sebe musela zavěsit a dala se pod dohledem důtkami vyzbrojených vojáků do pohybu. Mimo město jsme byli vehnáni na velké jetelové pole.“ Srov. BHSA, SdA, EVB, Nr. 458, Feiler, s. 1. [originál v němčině, překlad JM] „Třetího června v přibližně 7,30 hod., když ruské oddíly z větší části opustily Žatec a Češi převzali moc, jsem byl já, stejně jako všichni muži ve věku od 13 do 65 let, vyhnán z bytu, a sice českými bandami, které byly oblečeny ve všech možných dílech uniforem. Během tohoto nahánění byli muži bezohledně tlučeni pažbami a gumovými obuškami, jen co to šlo. Byli jsme hnáni na náměstí před radnici a po stovkách seřazení před přítomného, v modré policejní uniformě oblečeného Čecha Marka z Domoušic. Přítomen byl také jeden český důstojník a mnoho vojáků.“ Srov. BHSA, SdA, EVB, Nr. 463, Fritz Schuldes, s. 1. [originál v němčině, překlad JM] „Když jsem se ve čtvrt na devět bral do klášterního kostela, kde měla v devět hodin začínat ze čtvrtka na neděli přeložená slavnost Božího těla, byl mi ihned nápadný nebývalý ruch v Klášterní ulici.

několik osob na náměstí a v okolí zastřeleno.⁵⁸⁹ Důstojníci prověřovali na radnici obyvatele, kteří se „pokládali za Čechy“, zatímco byly již jednotlivé kolony o 250 až 300 mužích odváděny na shromaždiště mimo město. Kolem jedné hodiny odpolední byla většina již na místě, načež byli vyřazeni cizinci s platnými pasy a osoby neschopné pochodu. Do třetí hodiny odpolední se jednotlivé kolony čítající dohromady přes tisíc osob dávaly za největšího parna postupně na několikahodinový pochod do Postoloprť. V tamějších kasárnách byli v pozdních odpoledních hodinách oddělováni příslušníci nacistických organizací.⁵⁹⁰ Zbývající většina byla přes noc ponechána na kasárenském dvoře, kde si strážníci krátili dlouhou chvíli jejich šikanováním.⁵⁹¹

Když jsem se chvíli potom sešel se sochařem Rudolfem Schwarzbachem, co se to zase má dít, jelikož všichni muži od 13 do 65 let měli okamžitě přijít na náměstí. Když jsme se blížili k náměstí, byla tam již – s důtkami a holemi, jichž bylo hojně využíváno – policie, četnictvo a vojsko, které hnalo muže co možná nejsvižněji před radnici, kde již spousta stála. Zatímco komisař Marek rozdělával muže do oddílů, přičemž pilně rozdával pohlavky a častoval nás nadávkami „německá prasata, „německé bestie“, byli jsme také my zařazeni, následováni kněžími klášterního kostela, kteří vyprávěli, že věřící byli z kostela vyhnáni a musel být okamžitě uzavřen. Byli jsme seřazeni do pětistupu a následoval odchod pod ozbrojeným doprovodem směr Pflasterberg [dnešní Žižkova ulice, pozn. JM] a Staňkovická. [dnešní Osvoboditelů, sic!, pozn. JM] [...] Byli jsme dovedeni až za veřejný špejchar, kde bylo na louce vlevo od Staňkovické zřízeno jakési shromaždiště.“ Srov. BHSA, SdA, EVB, Nr. 464, Anton Seidler, s. 1. [originál v němčině, překlad JM] V nastalém zmatku se na náměstí objevovali také hoši pod 13 let se svými otci a starci nad 65 let, kteří se báli zastřelení. Srov. BHSA, SdA, EVB, Nr. 465, Emmerling, s. 1. „Již v osm hodin byl shromážděný dav tak velký, že se začalo s vyháněním první kolony, která se brzy vydala směrem ke Staňkovické ulici [...]“ Srov. A. VON ARBURG, T. STANĚK (edd.), *Vysídlení Němců...*, II.3: *Akty hromadného násilí...*, dokument 82, s. 232. Podle výpovědi Bohuslava Marka byla akce zahájena v 5:00, shromáždění Němců určeno vyhláškou na 8:00. Při akci asistovali příslušníci místní žatecké posádky a 2 obrněné vlaky. Srov. ABS, f. A2/1, k. 57, i. č. 1765, Zápis o jednání vyšetřovací komise ÚNS, výpověď B. Marka, s. 11, f. 736.

⁵⁸⁹ Ve svědectvích je doloženo zastřelení Franze Kraupnera, 79 letého, který se pravděpodobně snažil dohnat jednu z prvních odcházejících kolon, o které si myslel, že ji propásl. U Kněžské brány neuposlechl výzvu hlídky, protože byl téměř hluchý, a byl následně zastřelen a pochován u zdi hostince „Zur Urstoffhalle“ přímo vedle promenády. Srov. BHSA, SdA, EVB, Nr. 459, Fränze Weisse, f. 1; Nr. 460, Karl Güttler, f. 1; Nr. 465, Emmerling, s. 2. Na náměstí měl být údajně přítomným důstojník 4 ranami ze služební pistole do oblasti srdce a hrudníku zastřelen inkasant plynárny Karl Gänsel. Srov. ibidem, Nr. 463, Fritz Schuldes, s. 1. Obětí však bylo pravděpodobně více. Dále srov. A. VON ARBURG, T. STANĚK (edd.), *Vysídlení Němců...*, II.3: *Akty hromadného násilí...*, dokument 82, pozn. 4, s. 227. Příímí účastníci z řad velících důstojníků jakékoliv střelení ve výpovědích popírali. Srovnej ABS, f. A2/1, k. 57, i. č. 1765, Zápis o jednání vyšetřovací komise ÚNS, výpověď J. Čubky, s. 28, f. 753.

⁵⁹⁰ Podle záznamu o událostech od bývalého tajemníka města Žatce dr. Weisse se mezi shromážděnými již žádní výrazní nacisté nevyskytovali, protože se všem podařilo město opustit již v závěru války. Srov. A. VON ARBURG, T. STANĚK (edd.), *Vysídlení Němců...*, II.3: *Akty hromadného násilí...*, dokument 82, s. 233.

⁵⁹¹ „Po příchodu do Postoloprť, jsme byli ponecháni na kasárenském dvoře, kde nám bylo přikázáno, abychom se posadili na zem a chovali se klidně. [...] Při jedné výměně stráží přišel nějaký velitel, poddůstojník, který se rozptyloval sekýrováním mužů a chlapců, co jen to šlo. [...] Zmíněný poddůstojník

Žatečtí nedostali v prvních dnech nic k jídlu a především k pití, takže se řada z nich již první den nakazila při pití špinavé vody. Někteří internovaní uváděli ve výpovědích, že prvním jídlem byla porce chleba až ve čtvrtek 7. června 1945. Situace ale mohla být odlišná v jednotlivých odděleních, protože internovaní kněží, sociální demokraté apod. uváděli přiděl bramborové polévky nebo chleba, rozdáváných však také nejdříve v úterý 5. 6. 1945.⁵⁹² Tento stav se nezlepšil ani v následujících dnech a tíživá situace internovaných se ještě zhoršila, když začali být na noc přechováni do stájí. Ačkoliv se hlavním terčem stávali především příslušníci nacistických organizací, probíhalo šikanování a vraždění neustále a záminkou pro něj se mohlo stát cokoliv.⁵⁹³

si začal krátit chvíli tím, že nutil přítomné muže a děti, aby se rychle zvedali ze země a zase sedali. Tyhle pokyny dával čím dál tím rychleji, takže bylo nemožné tohle tempo stíhat. Aby přesto tempo ještě zvýšil, střílel v intervalech nad našimi hlavami ze samopalu.“ Srov. BHSA, SdA, EVB, Nr. 463, Fritz Schuldes, s. 1–2. [originál v němčině, překlad JM] Dále srov. BHSA, SdA, EVB, Nr. 458, Feiler, s. 1.; ABS, f. A2/1, k. 57, i. č. 1765, Zápis o jednání vyšetřovací komise ÚNS, výpověď J. Zíchy, s. 18, f. 743; J. Čubky, s. 28, f. 753; V. Černého, s. 31, f. 756.

⁵⁹² „Když tohle všechno skončilo, nastal už večer a sužování hladem jsme už téměř nemohli stát, bylo řečeno, že si můžeme nabrat vodu a jelikož nebyly po ruce žádné nádoby, rozbili jsme po nádvoří ležící lahve a z nich jsme potom pili vodu z řeky a následky toho se ukázaly již příští den, kdy jsme všichni měli průjem a zvracení.“ Srov. BHSA, SdA, EVB, Nr. 458, Feiler, s. 2; dále Nr. 464, Anton Seidler, s. 2–3. Dále srov. BHSA, SdA, EVB, Nr. 458, Feiler, s. 3; Nr. 464, Anton Seidler, s. 4, 6; Nr. 633, Ernst Holm, s. 1.

⁵⁹³ „Kapitán Langer ze Žatce, kterému při tomhle divadlu [poprava chlapců, pozn. JM] povolily nervy, zařval, tohle maršál Stalin nechce, to raději zemřu důstojnickou smrtí, než aby se účastnil takového trýznění. Po těchto slovech k němu přišel strážmistr [Marek], popadl ho za límec saka a přikázal mu, aby šel s ním, a vedl ho k jámě a vyřídil ho střelou do šíje.“ Srov. BHSA, SdA, EVB, Nr. 458, Feiler, s. 3. [originál v němčině, překlad JM] V jiné verzi měl Langer požádat o vodu pro vojáky uvězněné v prostoru za ostatním drátem. Srov. BHSA, SdA, EVB, Nr. 463, Fritz Schuldes, s. 3. Ve stejné výpovědi se objevuje také jiný případ: „V pět hodin ráno [5. června 1945] jsme byli službukonajícími strážnými a vrchním drábem Markem vyháněni v poklusu ze stájí. Přitom jeden ze strážných, protože mu to přišlo pomalé, střelil ke vstupním vratům a těžce přitom zranil stavitele Heinzla. Když byli všichni ze stáje vyhnáni, museli dva muži stavitele Heinzla od vchodu odnést a položit před vchod na hromadu písku. Po celý den nemohl nikdo k Heinzlovi přijít, pomoci mu nebo mu dát doušek vody, ani žádný lékař ho nemohl ošetřit. Tak zůstal stavitel Heinzl po celý den ležet bez jakékoliv pomoci na slunci na hromadě písku navzdory jeho bolestem a sténání. Večer kolem 9. hodiny, když se setmělo, museli Heinzla dva muži donést k protiletectkému příkopu v rohu kasárenského dvora, kde mu Marek dal dvě rány a nechal ho hodit do zákopu.“ Srov. ibidem. [originál v němčině, překlad JM] Podle jiné výpovědi byl Heinzl zastřelen až dalšího rána, kdy ho provedl jeden ze strážných. Srov. BHSA, SdA, EVB, Nr. 464, Anton Seidler, s. 3–4. Stejný osud údajně potkal Eduarda Hausmanna, který shromažďoval pracovníky žateckých pivovarů, kteří měli být odvedeni zpět do Žatce. Když měli vystoupit všichni členové nacistických organizací a velitelé bezpečnostních složek, postavil se Hausmann mezi ně. „Marek [...] najednou bleskově přiběhl zpět a řval na ing. Hausmanna, že byl velitelem SA, načež mu Hausmann odpovídal, že byl u SA, ale že ke konci byl

Ve vzpomínkách se jako nejděsivější moment objevoval 5. červen 1945, kdy proběhlo bičování a následné zastřelení 5 mladíků, kteří nějakým způsobem porušili pravidla internace. Dedukované důvody popravy se sice rozcházely, ale shoda panovala na jejím brutálním provedení. Příímí svědci událostí důvody provedení popravy pouze dedukovali, protože se jim je jistě nikdo ze strážů nebo velitelů neobtěžoval sdělovat. V některých výpovědích se tak objevuje, že si chlapci chtěli opatřit jídlo – v jedné se vydali mimo tábor, aby si natrhali nezralá jablka, v druhé dokonce až do města, kde si měli vyžebrot chléb. V dalších výpovědích byla jejich motivací snaha setkat se s odloučenými blízkými – v jedné se vydali do jiné části tábora, aby uviděli své otce; v druhé se připojili k pracovnímu komandu, aby mohli být se svými kamarády.⁵⁹⁴ Ve výpovědích kolísá také udávaný počet (4–6) a věk (13–17) – shoda naopak panuje nad tím, že oběti byly nejdříve bity (bičem nebo dřevěnými latěmi) a nakonec zastřeleny. Poprava zastřelením ale nebyla provedena správně, takže oběti před smrtí velmi trpěly.⁵⁹⁵

u wehrmachtu. Načež ho Marek udeřil obuškem, který měl v ruce. Nato byli ze zaměstnanců vybraní muži včetně Hausmanna odváděni za ostnatý drát. Ing. Hausmann, který chtěl pravděpodobně podat nějaké vysvětlení, byl Markem dále bit. Potom Hausmannovi přikázal, aby začal klusat, a vystřelil na něj dvakrát z pistole a zranil ho na stehně. Když se nato Hausmann zhroutil, střelil ho do hlavy a nechal ho také odtáhnout do zákopu, kde již byli zahrabaní také ostatní zavraždění.“ Srov. BHSA, SdA, EVB, Nr. 463, Fritz Schuldes, s. 3. [originál v němčině, překlad JM] Hausmannův případ je uváděn také v dalších svědectvích. Srov. BHSA, SdA, EVB, Nr. 246, Karl Tlatz, f. 2. „Denně byly sestavovány skupiny po 20 až 30 mužích a odváděny, tyhle rovněž už nikdo nikdy neviděl.“ Srov. BHSA, SdA, EVB, Nr. 465, Emmerling, s. 3. [originál v němčině, překlad JM] Ve stejném svědectví jsou popisovány následky nesnesitelných podmínek ve stájích, kde byli internovaní obtěžováni tisíci mouchami a dalším hmyzem, nemohli pořádně dýchat, sužoval je těžký průjem atd. Srov. ibidem.

⁵⁹⁴ Srov. BHSA, SdA, EVB, Nr. 458, Feiler, s. 2 (chléb); Nr. 463, Fritz Schuldes, s. 4 (pracovní komando); Nr. 464, Anton Seidler, s. 4 (otcové); Nr. 465, Emmerling, s. 4 (jablka); Nr. 633, Ernst Holm, s. 1 (nezralé ovoce).

⁵⁹⁵ Srov. BHSA, SdA, EVB, Nr. 458, Feiler, s. 2 (4 chlapci, 14–16 let); Nr. 463, Fritz Schuldes, s. 4 (5 chlapců, 13–14 let); Nr. 464, Anton Seidler, s. 4 (5 chlapců od 13 let); Nr. 465, Emmerling, s. 4 (5 chlapců 13–15 let); Nr. 633, Ernst Holm, s. 1 (5 chlapců, 13–17 let; 6. chlapec zastřelen s nimi). „Když se chlapci nahlásili v KT Postoloprty, nařídil tamější český důstojník, aby byli bičováni a chlapci byli postaveni čelem ke zdi a 5 českými vojáky bičováni přes záda koženými biči, a sice poměrně dlouho, aniž by jen hlesli. Zdálo se, že to důstojníka rozeznilo a nechal je položit přes židle, stáhnout jim kalhoty a bičovat na obnažené zadky dokud nekrváceli a nekřičeli již bolestí. Nato nechal tento úkon zastavit a řekl k těm chlapcům česky, aby koukali zmizet. V tom momentu přišel velitel, myslím, že nadporučík a nařídil okamžité zastřelení. Chlapci zdvihli ruce a prosili, aby nebyli zastřeleni, a křičeli, ale nic to nepomohlo. [...] Byli to Körner Heinz, Pachmann Edi, Baresch Josef, Jedlitschka Hans.“ Srov. BHSA, SdA, EVB, Nr. 463, Fritz Schuldes, s. 4. „Když se hnání hladem – 5 Němců ve věku od 13 do 17 let krmilo ze stromů nezralým ovocem, byli na Markův příkaz příšerně zřízeni holemi tak, že se nedalo uvažovat o tom, že by se zvedli. Po dvou hodinách je nechal zastřelit. Tento osud stihnul vzápětí také šestého. Střílení bylo otřesné: Neznalí střílení, pálili Češi

Svědkové do svých vzpomínek promítali řadu subjektivních pocitů a těžkostí, které na ně doléhaly – jako byl hlad nebo odloučení od blízkých. Samotné události tento fakt ovšem nic neubírá na reálnosti. Na rozdíl od masového vyvražďování se na ní navíc shodovali také vyslýchání pachatelé.⁵⁹⁶

Zdaleka nejmasovější týrání vězňů a exekuce ale probíhaly v noci, kdy byli internovaní vydáni napospas strážnímu personálu. Objektem vynalézavosti strážných – rozvíjené v různých cvičeních, šikanách, mučení a následných popravách – se stávali především již separovaní příslušníci nacistických organizací, kteří byli na noc napěchováni do jedné malé stáje. Hrůza se ale nevyhýbala ani ostatním stájím, kam byli namačkáni zbývajících zajatci. Při nekonečných nocích, kdy se děs z doléhajících nářků mísil s mdlobami z nedostatku vzduchu, také zde strážní náhle otevírali vrata a nahodile si vybírali oběti.⁵⁹⁷ Zubožení Němci ustájení v chlívech již na ně

opakovaně na své oběti, které za nepopsatelného utrpení naříkajíc upadaly a ležíce na zemi musely trpět.“ Srov. BHSA, SdA, EVB, Nr. 633, Ersnt Holm, s. 1. Dále srov. A. VON ARBURG, T. STANĚK (edd.), *Vysídlení Němců...*, II.3: *Akty hromadného násilí...*, dokument 82, s. 233.

⁵⁹⁶ Bohuslav Marek k případu vypovídal následující: „Podotýkám ještě, že v době výběru a třídění osob v kasárnách uprchlo 5 německých hochů ve věku od 14 do 16 let. Všichni byli členové Hitlerjugend. Stráž je chytila a přivedla zpět na nádvoří. Když jsem je vyslýchal, přišel kpt. Černý a ptal se mi, o co se jedná. Když jsem mu to řekl, že se pokusili utéct a že by měli dostat 25 na zadek, řekl na to Černý: Nic, okamžitě zastřelit. Tento rozkaz byl také proveden ihned. Hoši byli zastřeleni a v kasárnách u garáží byli zakopáni. Všichni ostatní Němci byli shromážděni na nádvoří a museli se na to dívat.“ Srov. ABS, f. A2/1, k. 57, i. č. 1765, Zápis o jednání vyšetřovací komise ÚNS, výpověď B. Marka, s. 13, f. 738. Kapitán Vojtěch Černý vydání rozkazu ve své výpovědi nepopíral: „Pokud já si pamatuji, byli v těchto kasárnách zastřeleni 4 až 5 lidí, kteří se pokusili o útěk. Byli to tušími členové Hitlerjugend. Rozkaz k zastřelení jsem vydal já.“ Srov. ibidem, výpověď V. Černého, s. 31, f. 756. Při exhumaci 27. 9. 1947 byl na dvoře kasáren v Postoloprtech odkryt hrob s pozůstatky 5 osob, které však nebyly evidovány jako dětské pozůstatky. Muselo se tedy jednat o mladíky kolem 15 let a starší. Srov. ABS, f. A14, i. j. 578, ZV SNB v Praze na MV ČSR 2. 10. 1947.

⁵⁹⁷ Většině přímých účastníků se vryla do paměti především druhá noc ze 4. na 5. 6. 1945, kdy se vyvražďování a brutality poprvé objevily masově: „Muselo být k půlnoci, tu jsme uslyšeli divoké nadávání a křik, vy prasata z SA, vy němečtí psi, všechny vás odděláme. [...] Siluety, najednou světlo z reflektorů, které nám svítily do očí, aby nás oslepily a už první výstřely z automatu do tísňícího se davu. Volání o pomoc, nářky postřelených, potom smrtelné ticho. Teď přišli ti drábové do kasáren a tahali za vlasy náhodně muže a chlapce ven na nádvoří, kde je zastřelili. Kolik jich bylo, nedokážu říct. Zhruba za hodinu zase tenhle ďábelský hon s reflektory a automaty. Bylo v nás jediné přání, aby už konečně mohl být den.“ Srov. BHSA, SdA, EVB, Nr. 458, Feiler, s. 2. [originál v němčině, překlad JM] „Večer jsme byli – aniž bychom dostali jakoukoliv stravu – vehnáni do stájí, které jsme našly v takovém stavu, v jakém je před málo dny koně opustily. [...] Po krátkém čase zde panovala velmi zoufalá nálada, neboť přívod vzduchu malými okénky byl nepatrný, a všichni pochybovali, že se dožijeme dalšího rána. [...] Po celou noc jsme nezamhouřili oka, poněvadž ze dvora bylo nepřetržitě slyšet strašlivý řev a křik, neboť mlátící komando pravděpodobně honilo a bilo naše policisty, lidi od SS a SS, úředníky dlouhými koňskými biči po dvoře.

nepůsobili jako plnohodnotní lidé. Pro dozorce se tak stali vhodným objektem pro krácení dlouhé chvíle při dlouhých a klidných nocích, kdy třeba i posilnění alkoholem začali rozvíjet svoji nově získanou moc nad životem a smrtí. Podobný mechanismus není ojedinělý, šlo by jej například vysledovat také u strážných pochodů smrti, ale je klíčový pro pochopení stupňovaného týrání vězňů.⁵⁹⁸ Hlavní vlna vyhledávání příslušníků nacistických organizací a jejich masových poprav probíhala od pondělí 4. června do středy 6. června 1945, kdy byla zbývající část odvezena do pracovních táborů v Záluží u Mostu. První skupiny vyhnanců byly následně zrychleným pěším pochodem vyslány do internačního tábora v Žatci ve čtvrtek 7. června 1945, při němž bylo několik osob zastřeleno. Většina internovaných se potom do tohoto tábora přesunula v následujících dnech do 12. června 1945.⁵⁹⁹

Poněvadž jsme mezitím slyšeli také výkřiky ‚Auf, Auf!‘, určuje, že lidé byli tak zmláceni, až se zhroutili a pod dalšími údery byli nuceni, aby vstali.“ Srov. ibidem, Nr. 464, Anton Seidler, s. 3. [originál v němčině, překlad JM] „Češi také pořádali mezi Němci souboje (box atp.). Když se němečtí muži nechtěli bít, tak k tomu byli přivedeni ranami bičem. Nejhorší mučení spočívalo v tom, že byly mužům svírány pohlavní orgány (varlata), aby z nich bylo vynuceno nějaké přiznání. Tihle muži upadali bez výjimky do bezvědomí.“ Srov. BHSA, SdA, EVB, Nr. 465, Emmerling, s. 3–4.

⁵⁹⁸ Nuda, špatný výcvik, nařízení k udržení pořádku „za každou cenu“ a dehumanizace svěřených vězňů byla důležitým faktorem při stupňování ukrutností v různých vězeňských zařízeních. Lze uvést například Stanfordský vězeňský experiment, nebo velmi aktuální příklad věznice Abú Ghrajb, jak je komentoval Philip Zimbardo: „V obou vězeňských prostředích zafungovala nuda, zrodila se z mnohahodinových směn v průběhu těch nocí, kdy bylo všechno pod kontrolou. Nuda byla silným stimulem pro činnosti, které mohly přinést nějaké vzrušení, nějaký mírný rozruch. Obě skupiny dozorců [ve Stanfordském experimentu a ve věznici Abú Ghrajb, pozn. JM] se rozhodly pro svou vlastní iniciativu ‚přimět věci, aby se pohnuly‘, věci, o kterých si mysleli, že budou zajímavé nebo zábavné.“ Srov. P. ZIMBARDO, *Luciferův efekt*, s. 419. Situaci ve vězení Abú Ghrajb spojuje se situací v poválečném Československu, respektive v konkrétním případě Postoloprť, nasazení armádních složek k úkolům, na které nebyly cvičeny a dehumanizační kontext. Jeden z dozorců bloku 1A věznici Abú Ghrajb se vyjádřil v televizním dokumentu následovně: „Nebyli jsme vyškoleni na dozorce. Nadřízení nám řekli: ‚Použijte představivost. Zlomte je. Chceme, abyste je zlomili, než se vrátíme.‘ [...] Všem nám bylo řečeno, že [vězni] nejsou nic jiného než psi. [...] Takže si začnete pěstovat obrázek o těchto lidech a pak najednou začnete na tyto lidi pohlížet jako na něco méněcenného a začnete jim dělat věci, které by vás ani ve snu nenapadly. A to je okamžik, kdy to začne být děsivé.“ Srov. ibidem, s. 418–419.

⁵⁹⁹ První chaotické přesuny „přezkoušených osob“ se uskutečňovaly již v úterý 5. 6. 1945 do vězení v Lounech a na nucenou práci na zemědělské usedlosti v okolí. Srov. A. VON ARBURG, T. STANĚK (edd.), *Vysídlení Němců...*, II.3: *Akty hromadného násilí...*, dokument 82, s. 234. Anton Seidler uvádí jako datum převozu do Tábora 28 v Záluží u Mostu 6. 6. 1945, kdy jim byl také po dlouhé době opětovně rozdělen chléb. Srov. BHSA, SdA, EVB, Nr. 465, Emmerling, s. 3–4. Fritz Schuldes byl součástí kolony, která byla zrychleným pochodem hnána zpět do Žatce těsně po poledni 7. 6. 1945. Při tomto pochodu, jehož se účastnilo 10 až 12 katolických kněží, byl zastřelen kvardián žateckého kapucínského kláštera Maximilian Hilbert. Podle výpovědí přítomných byl na křižovatce u Bitozevsi po dalším návalu slabosti, když byl už

V období od 26. května do 12. června 1945 zahynula na území Postoloprť v souvislosti s činností příslušníků 1. čs. divize pod velením kapitána Vojtěcha Černého, nadporučíka Jana Zíchy a poručíka Jana Čubky a za nemalého přispění strážmistra Bohuslava Marka pravděpodobně většina z celkem 763 obětí, jejichž těla byla odhalena při exhumacích masových hrobů v roce 1947.⁶⁰⁰

* * *

„Zdůrazňuji, že jsem byl vždy jen vedoucím zpravodajské skupiny a že jsem neměl žádnou výkonnou moc a tudíž jsem neměl také možnosti nařizovat nějaké exekuce. Toto všechno mohl vykonávat buď [kapitán] Černý nebo [poručík] Čubka.“

nadporučík Jan Zícha, velitel zpravodajské skupiny⁶⁰¹

„Podotýkám, že vojáci, kteří mně byli podřízeni jako polní četníci, byli staří koncentračníci a frontou prošlí vojáci, až 4x ranění a těm jsem nemusel dávat zvláštní rozkazy k nějakým akcím, ba naopak i kdybych jim bránil provést

z Postoloprť dalšími kněžími vlečen, ponechán na okraji cesty v příkopu. Krátce poté bylo slyšet dva výstřely. Řeholní bratři po příchodu do Žatce vyjednali převoz jeho těla z Bitozevsi, kde byl již pohřben, do krypty kapucínského kláštera v Žatci. Na další cestě byl údajně zastřelen ještě další muž. Srov. BHSA, SdA, EVB, Nr. 462, Theodor Muzikant, s. 1; Nr. 463, Fritz Schuldes, s. 5. Podle Bohuslava Marka se u osob určených na práce do dolů nejednalo již o významné stranické funkcionáře. Srov. ABS, f. A2/1, k. 57, i. č. 1765, Zápis o jednání vyšetřovací komise ÚNS, výpověď B. Marka, s. 12, f. 737; Dále srov. ibidem, výpověď J. Zíchy, s. 18, f. 743.

⁶⁰⁰ Exhumace byly prováděny od 17. 9. do 27. 9. 1947 vojenským útvarům 30-45 voj. 2142 pod velením škpt. Kouřila, za kontroly škpt. OBZ Hampeje a na rozkaz plk. Kučery. Bezpečnostní opatření prováděli příslušníci SNB, kterým byla 9. 12. 1947 udělena pochvala „za mimořádný služební výkon“. V hlášení se k průběhu exhumací a situaci v místě mj. uvádělo: "Ač bylo dbáno tajemství akce, nebylo lze dosíci, aby příchod resp. pohyb vojska a i jiných při této věci zúčastněných osob nebyl zpozorován místním občanstvem, takže o případu bylo občanstvem diskutováno, neboť případ ač různě míněn nebyl v Postoloprtech tajemstvím. Lze však předpokládati, že v nejbližší době případ upadne v zapomenutí, zejména když provedeno akcí ozdravení kraje." Celkem bylo exhumováno 763 tělesných pozůstatků, z nichž bylo evidováno 5 žen a 1 dítě. Většina tělesných pozůstatků byla zpopelněna v krematoriích v Mostě (278), Karlových Varech (224) a Ústí nad Labem (166); část (95) byla pohřbena na hřbitově v Lounech. Srov. materiály uložené v ABS, f. A14, i. j. 578. Dále srov. A. VON ARBURG, T. STANĚK (edd.), *Vysídlení Němců...*, II.3: *Akty hromadného násilí...*, dokumenty 93 a 94 včetně poznámek, s. 272–277.

⁶⁰¹ Srov. ABS, f. A2/1, k. 57, i. č. 1765, Zápis o jednání vyšetřovací komise ÚNS, výpověď J. Zíchy, s. 23, f. 746.

nějakou akci na Němcích, přesto by to provedli. Proto není vyloučeno, že bez mého vědomí nějaké Němce odstřelili.“

poručík Jan Čubka, velitel bezpečnostní skupiny OBZ⁶⁰²

„Připouštím, že moji vojáci včetně poddůstojníků, právě proto, že prošli frontou a velmi často se museli samostatně rozhodovat, mohli se rozhodnout i k tomu, že zajištěné Němce postřílí, aniž by k tomu dostali rozkaz ode mne jako hlavního velitele v Postoloprtech. U vojáků, kteří prošli během několika roků v boji na frontě, se morálka i kázeň uvolní a proto se mohlo stát, že moji vojáci zajištěné Němce postříleli.“

kapitán Vojtěch Černý, velitel průzkumné bojové skupiny⁶⁰³

Z doposud uvedených příkladů lze odvodit, že většina nejrozsáhlejších případů násilí proti německému obyvatelstvu v podobě masového vyvražďování se na území českých zemí neodehrála v bezprostředně poválečném období, ale většinou s určitým znatelným odstupem až v průběhu června 1945. V té době se již nejednalo o spontánní násilné akty, ale do výše popsaného kontextu vstoupil již jako aktivní aktér stát, respektive jeho specialisté na násilí – především v podobě armádních složek. Jednalo se tedy již o víceméně organizovanou politiku kolektivního násilí, minimálně v rovině vytvářených systémových podmínek. Pokud někdy došlo ke zpochybnění postupu proti německému obyvatelstvu, tak byla pochybení ze strany státních orgánů vysvětlována jako selhání „morálně nízkých jedinců“, „hurá-partyzánů“ nebo radikalizovaných frontových vojáků. Podobnou rétorickou strategii uplatňovali kromě výše uvedených důstojníků také nejvyšší představitelé armádního velení, kteří byli ale za nastavení systémových podmínek plně zodpovědní.⁶⁰⁴ Definovali totiž pravidla tvrdého postupu proti

⁶⁰² Srov. ABS, f. A2/1, k. 57, i. č. 1765, Zápis o jednání vyšetřovací komise ÚNS, výpověď J. Čubky, s. 29, f. 754.

⁶⁰³ Srov. ABS, f. A2/1, k. 57, i. č. 1765, Zápis o jednání vyšetřovací komise ÚNS, výpověď V. Černého, s. 32, f. 757.

⁶⁰⁴ V podobných intencích uzavíral svou výpověď také generál Karel Klapálek: „Jako velitel mohu prohlásit, že v daném případě Postoloprty-Žatec jednali podřízení velitelé a vojáci ve smyslu těchto vojenských zásad [„koncentrace nebezpečných živlů“, pozn. JM] správně a došlo-li v jednotlivých případech [sic!] k přehmatům, pak musíme uvážit, že vojáci jsou prostí lidé, kteří v daném případě prošli peklem fronty a z největší části ztratili ve válce své bratry, sestry, otce, ženy, děti i prarodiče ukrutnostmi Němců. Právě jednotka postoloprtská složená z velké části i z volyňských Čechů, ztratila v SSSR své příbuzné a poznala na své kůži zvěrstva Němců, takže nikdo se nemůže divit, že tito vojáci jednali tvrdě proti Němcům, což jest vojensky i lidsky pochopitelné“ Srov. Protokol vyšetřující komise ÚNS sepsaný s armádním generálem Karlem Klapálkem dne 9. 8. 1947, s. 3, f. 151.

Němcům, připouštějící jejich fyzickou likvidaci – tento nepříjemný fakt ale zároveň neutralizovali tím, že tento úkol vztahovali k vlasteneckým ideálům očisty národa.⁶⁰⁵ V kombinaci s rozptýlenou zodpovědností, v níž nikdo nepřebíral přímou zodpovědnost, umocňoval tento situační kontext sílu rozhodování autorit střední důležitosti, které navíc nebyly dostatečně kontrolovány.⁶⁰⁶ Jak jsme viděli právě na příkladu Postoloprta, mohli se takovou autoritou snadno stát úplně obyčejní dozorcí, kterým byli v nepřítomnosti velitelů shromáždění Němci vydáni všanc. Velitelé jim přitom opravdu nemuseli vydat přímý rozkaz ke střílení internovaných – stačilo, že nevydali jasný rozkaz, který by svévolné exekuce zakazoval. A to především v případě, kdy si byly podle výše uvedených citátů vědomi, že jejich mužstvo je podobného jednání schopno.

Horní Moštěnice

Podobné situační schéma se nevyskytovalo pouze ve výše uvedených případech, ale lze jej identifikovat v období přechodu k organizovanému nucenému přesídlování od května do června 1945 na různých místech. Již 18. června 1945 se udál případ, který měl s postoloprtským vyvražďováním několik shodných rysů, ačkoliv se udál o mnoho set kilometrů dál nedaleko Přerova. Za městem mezi Lověšicemi a Horními Moštěnicemi v tento den zastavil na odstavné koleji vojenský transport s příslušníky 1. čs. armády, kteří mířili dále na Slovensko.⁶⁰⁷ Kolem poledne sem dorazil také transport karpatských Němců, který byl s repatrianty stejným směrem vypraven okolo 16. června 1945 z Žatce.⁶⁰⁸ Vojská po chvíli údajně rozpoznali mezi

⁶⁰⁵ Na tomto místě lze připomenout dříve již citovaný projev Prokopa Drtiny z pražské Lucerny 17. 5. 1945. Srov. P. DRTINA, *Československo můj osud*, s. 63–64.

⁶⁰⁶ Podobné systémové faktory, umožňující eskalaci masových ukrutností, zmínil Philip Zimbardo při zhodnocení výsledků slavného Milgramova experimentu slepé poslušnosti autoritě. Uvádí, že v rámci metod přinucení ke konformitě je mj. důležité zavedení pravidel, která jsou smysluplná, ale lze je interpretovat svévolně a neosobně, dále zmiňuje proměnu sémantiky činů vyměněním nepříjemné reality za žádoucí rétoriku, a právě rozptýlení zodpovědnosti. Tlak ke konformitě bývá podle něj často spojen „se systémy autorit řízenými shora, které zaměstnancům a podřízeným nepřímo sdělují svá očekávání, že neetické a nezákonné chování je vhodné za zvláštních okolností, které [tyto autority] samy definují.“ Takto vytvořená pravidla, která ani nemusí být nijak standardní cestou legalizovaná, se rychle stávají standardem jednání, který musí být dodržován a přijímán – získávají tedy sílu legální autority, která je podpořena také specifickým, novým jazykem. Srov. P. ZIMBARDO, *Luciferův efekt*, s. 264, s. 280, s. 331, s. 417, s. 498.

⁶⁰⁷ Srov. T. STANĚK, *Poválečné „excesy“*, s. 274–275.

⁶⁰⁸ Srov. ABS, f. A2/1, k. 57, i. č. 1765, Přípis JUDr. Otakara Lankaše na MV ČSR ve věci hromadného hrobu v Přerově ze dne 17. 7. 1947, f. 634. Transport se skládal z mnoha částí, které byly průběžně připojovány. V Přerově se v soupravě již navíc nacházely repatriované osoby ze Šluknovska, Rumburska, ale také

repatrianty osoby, proti nimž bojovali za protifašistického povstání na Slovensku, přičemž je počali vytahovat z vozů a vyslýchat. K jejich iniciativě se přidal důstojník OBZ ze štábu 4. divize poručík Karol Pazúr spolu s osvětovým důstojníkem četařem aspirantem Bedřichem Svobodou.⁶⁰⁹ S velitelem transportu 17. p. pl. štábním kapitánem Eugenem Surovčíkem následně Pazúr vyjednal sestavení popravčí čtyry pro provedení odplaty na údajných esesácích.⁶¹⁰ K deváté hodině večerní byli repatrianti 18. června 1945 pod vojenským dohledem dovedeni osvětovým důstojníkem četařem aspirantem Bedřichem Smetanou do lokality Švédské šance, kde vybraná skupina 20 mužů začala kopat hromadný hrob. Karol Pazúr se mezitím vypravil do nedalekých Lověšic, kde místnímu předsedovi MNV nařídil sehnání dalších 15 osob pro vykopání hrobu. Podle výpovědí členů MNV v Lověšicích poručík Pazúr předsedovi Antonínu Miklošovi pohrozil, že v případě odmítnutí budou pracovní síly vynuceny represí. Horliví úředníci do vyhlášky tedy raději hned napsali, že při neuposlechnutí hrozí trest smrti, což se později stalo jedním z témat vyšetřování.⁶¹¹ Do šesti hodin ráno 19. června 1945 byly desetičlenné skupiny vyhnanců přiváděny k jámě, kde jim vojáci odebírali všechny osobní věci,

z Jihlavska nebo slovenští železničáři. Srov. FRANTIŠEK HÝBL, *Tragédie na Švédských šancích v červnu 1945*, Přerov 1995, s. 9.

⁶⁰⁹ Vojáci byli kromě jiného podráždění doprovodem transportu, který tvořila skupina asi sedmi vojáků v šedých uniformách Wehrmachtu s československou trikolorou a nápisem „Milícia“ nebo „Polícia“ na rukávech. Povolení k tomu dostali od orgánů RA zároveň s potvrzením, které jim mělo zaručovat ochranu po dobu transportu. Karol Pazúr a Bedřich Smetana začali údajně repatrianty systematicky vyvolávat podle seznamu k přezkoušení jejich bezúhonnosti. Srov. F. HÝBL, *Tragédie...*, s. 10–11. Mohlo se jednat jak o původní seznamy evakuačních transportů z konce roku 1944, tak o seznamy vypracované při vypravování repatriačního transportu kolem poloviny května 1945.

⁶¹⁰ Této verze se poručík Pazúr držel také podle vyšetřovacího protokolu z 27. 7. 1945: „Ako dôstojníka OBZ ma to zaujímalo, išiel som sa pozrieť, čo je to za transport. Po krátkom rozhovore s osobami, ktoré sa nachádzali v transporte, som zistil, že sa jedná o slov. Nemcov, ktorí utiekli zo Slovenska preto, lebo sa báli následkov, z ktorých sa budú musieť zodpovedať pred ľudovými súdmi na Slovensku. ihneď som sa dal do spojenia z osvetovým dôstojníkom p[eš]ého pluku 17 čat[árom] ašp[irantom] Smetanou Bedřichom, potom z veliteľom peš. pluku 17, škpt. Surovčík Eugenom a so styčným dôstojníkom R. A., ktorý je pridelený u menovaného pluku. Po dôkladnom rozmyslení a uvážení. keď sme zistili, že sa jedná o slovenských Nemcov, ktorí veľmi úspešne sa snažili poraziť slovenské povstanie v Ban. Bystrici a otvorene sa zapojili do boja zo zbraňou v ruke, preto, aby zvíťazil fašizmus, rozhodli sme sa spoločne, aby sme s fašistami zučtovali.“ Srov. A. VON ARBURG, T. STANĚK (edd.), *Vysídlení Němců...*, II.3: *Akty hromadného násilí...*, dokumenty 34 včetně poznámek, s. 119. Přitom se jednalo o slovenské Němce evakuované z prostoru východního Slovenska (Dobšiná, Kežmarok atd.), kteří hovořili německy a slovensky. Srov. T. STANĚK, *Poválečné „excesy“*, s. 274–275; F. HÝBL, *Tragédie...*, s. 9–11.

⁶¹¹ Srov. ABS, f. A2/1, k. 57, i. č. 1765, Výpovědi členů MNV v Lověšicích na Okresní kriminální úřadovně v Přerově ve dnech 2. až 3. září 1947, f. 639–649.

nechali je svléct do spodního prádla a zastřelili je z automatických zbraní.⁶¹² Při exhumacích 8. října 1947 bylo v hromadném hrobě odkryto celkem 265 tělesných pozůstatků – 71 mužů, 120 žen a 74 dětí.⁶¹³ Průběh exekuce ve své výpovědi zachytil Jakub Harabín, který se jako člen popravní čtyry vraždění přímo účastnil:

*„Keď sme došli hore, jama ešte nebola hotová, sústredili sme osoby do jedného blízkeho jarku a čakali sme asi pol hodiny, potom sme dostali rozkaz od osvetového, aby sme doviedli 10 ľudí. Tieto osoby boli postavené tvarov k jame a boli zastrelene z automatov. Takto to išlo, až sme všetkých postrieľali. Exekúcie sme sa striedavo vymieňali.“*⁶¹⁴

⁶¹² Poručík Pazúr byl na provedené vyvražďování řádně hrdý: „Nechali sme ich vystúpiť s transportu a odviedli sme ich do blízkeho poľa k lesíku ‚[Š]védske šance‘, kde sme ich nechali stáť a ja so išiel k predsedovi MNV v [Lověšicích], aby zhabaný majetok od týchto [N]emcov prevzal a daroval bojujúcim partizánom a rodičom padlých v boji proti fašizmu. [sic!, pozn. JM] Z predsedom MNV som sa dohodol o zakopanie zastrelených slov. Nemcov. Túto akciu som sám viedol a previedol som ju dokonale, že ani jeden nezostal z nich živý. [sic!, pozn. JM] Od miesta popravy som všetkých ostatných postavil asi 150 metrov, aby nevideli, čo sa s nimi bude robiť. Nechal som privádzať po desiatich a pripravení automatčici ich odstreľovali a ukladali sa do spoločného hrobu, aby aj tam tiahli spoločný povraz fašizmu. Akcia táto trvala večer od 21.00 hod. do 6.00 rána. Pri tejto akcii som bol prítomný ja, osvetový dôstojník čat. ašp. Smetana, člen MNV, na jeho meno sa nepamätám, a 20 vojakov ozbrojených automatmi.“ Srov. A. VON ARBURG, T. STANĚK (edd.), *Vysídlení Němců...*, II.3: *Akty hromadného násilí...*, dokumenty 34 včetně poznámek, s. 119.

⁶¹³ Celkem 61 pozůstatků bylo uloženo na hřbitově v Přerově. Na základě rozhodnutí vyšetřovací komise ÚNS ze dne 24. 10. 1947 bylo do matriky úmrtí ONV zapsáno uložení exhumovaných osob bez uvedení počtu a totožnosti. Zbývajících 10 mužských mrtvol nesoucích pravděpodobně známky po střelbě spolu s pozůstatky žen a dětí byly zpopelněny v krematoriu v Olomouci. Na základě stejného rozhodnutí vyšetřovací komise ÚNS byl popel pietně uložen na olomouckém hřbitově (skupina XXIII, číslo 191). Srov. ABS, f. A2/1, k. 57, i. č. 1765, Přípis OÚ StB v Olomouci na MV ČSR ze dne 30. 10. 1947, č. j. VII-C-14.548/taj-47, f. 659; Výpis ze zápisu o schůzi vyšetřovací komise ÚNS ze dne 24. 10. 1947, f. 660; Protokol Vojenského soudu I. instance v Olomouci sepsaný na místě hromadného hrobu v katastru obce Horní Moštěnice dne 8. 10. 1947, f. 665–666.

⁶¹⁴ Harabín pokračoval: „Osvetový a poľný žandár pred odstreľom osoby vyzliekali a odoberali všetky veci ako peniaze, šperky, ženám nariadil, aby zaušnice a prstene dali dolu, šatstvo sa dávalo na jednu kôpku a cennosti na druhú. Nám bolo zakázané z týchto veci si niečo vziať, lebo keď už bude po exekúcii, tak že každému sa niečo dostane.“ [K poslední větě srovnej Pazúrovu výpověď, pozn. JM] Srov. ABS, f. A2/1, k. 57, i. č. 1765, Zápis stanice SNB Starý Smokovec s Jakubom Harabínom zo dňa 2. augusta 1947, s. 1, f. 681. Děsivé a ambivalentní působení celé scény může doplnit svědectví Františka Vaculíka: „Viděl jsem také mezi jiným, že byla zastřelena matka, která měla s sebou asi šestileté dítě, a když matka padla do jámy, žádalo toto dítě, aby bylo rovněž zastřeleno. Tento výrok proneslo toto dítě slovenským nářečím.“ Srov. F. HÝBL, *Tragédie...*, s. 15.

Pro celou situaci je charakteristické, že když se zástupce posádkového velitele v Přerově major Václav Salaquarda pokoušel dohnat velitele popravy již 19. června 1945 k zodpovědnosti, odpověděl mu Pazúr po telefonu: „*Pán major, to je naša vec, Vám o tom nemôžem nič povedať a ja si to na príslušných miestach zodpoviem.*“ Pazúr se při následných výsledcích hájil podobnými racionalizačními argumenty, jaké používali účastníci masového střílení Židů na východní frontě.⁶¹⁵

V poslední době se objevil nový výklad událostí, podle které mělo být nařízení k „likvidaci“ karpatských Němců předáno v Jihlavě přímo ministrem národní obrany generálem Ludvíkem Svobodou. Kromě toho, že pro tuto verzi zatím nebyly objeveny žádné písemné důkazy, nezapadá ani do obecného vývoje událostí. Zmiňované Svobodovy návštěvy se udály počátkem a koncem května 1945, přičemž s vysídlováním Němců z Jihlavska bylo započato počátkem června 1945 (9. 6. 1945 z Helenína). Samotný průběh celého vyvražďování spíše naznačuje, že poprava byla vyústěním série spontánních rozhodnutí, nikoliv předem naplánovaným zásahem. V polovině června 1945 se navíc již diferencovala vládní politika vůči Němcům, v níž začaly být mj. upřednostňovány hospodářské zájmy státu. Podle nařízení velitelství 1. oblasti z 19. 6. 1945 mělo OBZ zajišťovat příslušníky SS a dalších organizací pro další výsledky, nikoliv je střílet. Jako lepší se tedy prozatím stále jeví vysvětlení Švédských šancí jako excesu, v němž se velmi specifické nastavení situačních proměnných propojilo se sérií spontánních rozhodnutí. A za ně byl do značné míry zodpovědný Karol Pazúr.⁶¹⁶

⁶¹⁵ Srov. ABS, f. A2/1, k. 57, i. č. 1765, Přípis ONV v Přerově na MV ČSR ve věci zastřelení Němců u Lověšic v červnu 1945 ze dne 11. 7. 1947, s. 2, f. 709. Proti Karolu Pazúrovi byla od 16. 7. 1948 vedena žaloba, na základě které byl nakonec odsouzen k 20 letům těžkého žaláře. V roce 1951 mu byl trest z rozhodnutí prezidenta republiky snížen na 10 let a další rok mu byl prominut v rámci amnestie. Na otázky, proč nařídil také zastřelení žen a dětí při přelíčení odpověděl, že „nevedel, čo s nimi počať, keď mužskí budú zastrelení.“ Srov. A. VON ARBURG, T. STANĚK (edd.), *Vysídlení Němců...*, II.3: *Akty hromadného násilí...*, dokument 46, s. 144. Nejmladší zastřelenou obětí na Švédských šancích byl osmiměsíční kojeneček. Srov. ibidem, dokumenty 43–47 včetně poznámek, s. 135–147; T. STANĚK, *Poválečné „excesy“*, s. 277–279. Dále srov. CH. BROWNING, *Obyčejní muži*, s. 69.

⁶¹⁶ Převratná verze Františka Hýbla, která byla v poslední době medializována, bohužel zatím kvůli řadě vnitřních rozporů přináší více otázek, než odpovědí. Srov. Irozhlas.cz, *Rozkaz k poválečnému povraždění 195 žen a dětí dal generál Ludvík Svoboda, tvrdí historik o masakru na Švédských šancích*, https://www.irozhlas.cz/zpravy-z-domova/rozkaz-k-povalecnemu-povrazdeni-195-zen-a-deti-dal-general-ludvik-svoboda-tvrdi_1610270600_kra, [dostupné online], publikováno 27. 10. 2016. Dále srov. A. VON ARBURG, T. STANĚK (edd.), *Vysídlení Němců...*, II. 1: „Divoký odsun“..., Dokument 187 včetně poznámek, s. 495–496.

Teplice nad Metují

Spontánní reakce v místě velících důstojníků na vzniklou situaci ovšem nemusela vyústit v podobně mechanizovanou masovou popravu, respektive mohl mít její průběh daleko chaotičtější charakter – především pokud provádění rozkazů naráželo na překážky. K podobné situaci došlo v Teplicích nad Metují na severovýchodě Čech. Velitel roty 4. p. pl. štábní kapitán Václav Svoboda v dohodě s představiteli MSK 28. června 1945 rozhodl o vyhoštění skupiny 25 místních Němců; převážně starších mužů a žen, jedné mladší Češky ze smíšeného manželství a dvou matek s celkem 5 dětmi.⁶¹⁷ Přestože byl vrchními úřady již 12. června 1945 definitivně vydán příkaz, aby bylo vyhošťování do oblasti pod polskou správou zastaveno, byla celá skupina „odsunuta“.⁶¹⁸ Po krátkém zadržení ve věznici okresního soudu byly osoby ve čtvrtek 28. června 1945 v dopoledních hodinách eskortovány jednotkou pod velením podporučíka Jana Horáka na polské území, kde byly ponechány. Polská hlídka ovšem vyhnance navrátila na československé území, odkud byli 29. června 1945 odvedeni zpět do teplické soudní věznice.⁶¹⁹ Téhož dne večer

⁶¹⁷ Jednotka 4. p. pl. působila v Teplicích nad Metují od doby revoluční jako místní posádka, jejímž velitelem byl štábní kapitán Václav Svoboda. Vyhoštění Němci byli vybráni na základě jednání tehdejší MSK: „Komise složená z předsedy tehdejší MSK, učitele Miroslava Rýdla, z předsedy vyšetřující komise a velitele stanice SNB, vrch[ního] str[á]žm[istra] Václava Jaroše, a bank[ovního] úředníka, tehdy čet. asp. a zprav[odajského] důstojníka Plzáka, sestavila udánlivě na příkaz škpt. Svobody seznam nacistických Němců a určila k vyhoštění.“ Pozdější vyšetřování bylo zahájeno kvůli zavraždění Češky Marie Wichtreiové rozené Teimerové provdané za Němce Františka Wichtreie (mj. člena SS a strážmistra Schupo), která byla ale podle vyšetřovatelů zaměněna za *funkcionářku NSDAP (Hilfsblockleiterin)* stejného jména rozenou Ticháčkovou z Dolní Teplice. Srov. ABS, f. A2/1, k. 56, i. č. 1765, Přípis ONV v Broumově na MV ČSR ze dne 15. 7. 1946, Informace pro pana vrchního radu Horu, n., f. 657. Dále srov. ibidem, ZÚ StB v Čechách, Oblastní pobočka Hradec Králové, Opis opisu z 28. 9. 1946, Údaje o počtu evakuovaných osob – Němců z 28. 6. 1945, f. 621.

⁶¹⁸ Velitelství pohraničního úseku v severovýchodních Čechách (Vamberk) bylo již 9. 6. 1945 veliteli Rudé armády upozorněno, že osoby s bydlištěm na území ČSR před rokem 1937 budou vráceny zpět. Další „vystěhování za hranice“ tak mělo být prozatím zastaveno, přičemž byl 12. 6. 1945 mj. vydán rozkaz, aby bylo německé obyvatelstvo ze severní Moravy, severních a severovýchodních Čech přesunováno po železnici do oblasti Děčína, „kde bude předáno za hranice“. Srov. A. VON ARBURG, T. STANĚK (edd.), *Vysídlení Němců...*, II. 1: „Divoký odsun“..., Dokument 163, s. 460; Dokument 171, s. 473.

⁶¹⁹ Jan Horák před vyšetřovací komisí do protokolu udal: „Svým podřízeným poddůstojníkům jsem jména rozdělil a oni podle mých příkazů všechny osoby, určené k odsunu, přivedli na okresní soud. Němci se nalézali ve věznici jen několik hodin a ihned byli jako skupina odváděni k hranicím a převedeni na polské území. Byl jsem velitelem prováděného odsunu, ale žádný seznam odsunutých jsem neměl, [...] poněvadž jsem na polském území nikomu transport nepředával. [...] Když jsem skupinu odvedl na polské území, vrátil jsem se a p. kpt. Svobodovi jsem hlásil, že hranice byla volná a že jsem bez příhod skupinu Němců převedl.“ Srov. ABS, f. A2/1, k. 56, i. č. 1765, Zápis o jednání VK ÚNS na místě samém v Teplicích n. Met.

vydal kapitán Svoboda rozkaz k popravě těchto osob, jehož provedením byl pověřen opět podporučík Jan Horák. Ve 3 hodiny ráno 30. června 1945 opustila skupina vyhnanců ve stejném složení pod eskortou věznicí a byla dovedena k předsunuté hraniční hlídce u koty 637 v místech zvaných „Buky“. Službu konající vojáci byli pověřeni vykopáním tří větších hrobů, mezi něž byly jednotlivé skupiny vyhnanců rozděleny a popraveny. Příslušníci popravčí čtyř neměli nijak výrazné zkušenosti, což se podepsalo na celkově velmi brutálním provedení, při němž musely oběti velmi trpět.⁶²⁰ Nejvíce se situace vymkla popravčím z rukou u třetí jámy. Popravovaná Češka křičela a pravděpodobně se pokusila zachránit útekem. Vzniklý zmatek vyvolal u přítomných vojáků amok, při němž bezhlavě stříleli a malé děti dobýjeli pažbami. Při exhumaci hromadného hrobu v této lokalitě byly 14. srpna 1947 odkryty pozůstatky celkem 21 osob – 6 mužů, 11 žen a 4 dětí.⁶²¹

ze dne 23. 7. 1947, výpověď Jana Horáka s. 4–5, f. 676–677; výpověď Václava Jaroše, s. 19, f. 689 Dále srov. BHSA, SdA, EVB, Nr. 212, Elisabeth Merkel, f. 2; Nr. 722, Marie Hausdorf, s. 1.

⁶²⁰ O situaci u prvních dvou jam se zachovalo následující protokolární svědectví: „Po vykopání těchto jam jsme se vrátili ke srubu. Já jsem si vzal kulomet zbrojovku a odešel jsem společně s desátníkem Němcem, vojínem Jarošem a ppor. Horákem k první jámě, kterou jsme vykopali. K této jámě byla přivedena skupina asi 6 Němců, v níž byly dvě ženy, kdo tuto skupinu přivedl[,] se již nepamatuji, a na rozkaz připravit, který dal desátník Němec, připravili jsme se a to já s lehkým kulometem, vojín Jaroš s německým kulometem a desátník Němec s automatem ke střelbě. Na povel pal desátník Němce, započali jsme do skupiny 6 Němců střílet. Po zahájení střelby počali padati Němci do jámy, u které stáli. Jednoho z nich, který zůstal ležeti navrchu, hodil desátník Němec do jámy. Po provedení odešli jsme ke druhé jámě, kde bylo postaveno 9 Němců, mezi nimiž byla asi polovice žen. Zase já s lehkým kulometem, vojín Jaroš s německým kulometem, desátník Němec s automatem a také desátník Veselý z pušky na deset ran, pak vojín Staněk s automatem, jsme postříleli tuto skupinu Němců. Na upozornění vojína Bárty, že se ještě jeden Němec hýbe, střelil tohoto vojín Staněk automatem. Všichni postřílení spadli sami po ranách do jámy. [...] U třetí jámy jsem nebyl, a pokud je mi známo, byli tam Slavík, Mífek a Smotlacha. [...] Pouze vím, že z postřílení dětí se později udělalo vojínu Slavíkovi špatně.“ O tom, že střílení osob nebyli vojáci přivykli, vypovídá také další svědectví: „Domnívám se, že jsem slyšel, že desátník Němec nařídil příslušným Němcům, aby se tak postavili. Když se tak stalo, počala palba z kulometů. Z kulometu, kde jsem ležel já, nastala porucha z toho důvodu, že jsem v rozčilení nenadlehčoval nábojní pás a díval jsem se do země, ježto jsem nechtěl vidět, co se bude dále dít.“ Srov. ibidem, Opis protokolu s Jaroslavem Bártou na stanici SNB v Teplicích nad Metují ze dne 26. 9. 1946, f. 611.

⁶²¹ O dění při popravě nejlépe vypovídají právě protokoly o exhumaci a následné pitvě, v nichž se uvádí, že osoby byly zastřeleny různým způsobem, do zad, do hlavy a některé měly rozbité lebky od pažeb pušek. Rány pažbami do hlavy – „nástrojem tupým, který o malé ploše, ale velikou silou opakovaně působil na hlavu“ – přitom vykazovaly především dětské oběti. Srov. ABS, f. A2/1, k. 56, i. č. 1765, Přípis HV SNB na MV ČSR ve věci Němců zastřelených v Horní Teplici v r. 1945 – exhumace z 27. 8. 1947, f. 701; Protokol o soudní pitvě mrtvol exhumovaných ze tří hromadných hrobů v trestní věci proti Václavu Svobodovi a spol., opis z 22. 10. 1947, f. 727.

Podobně jako v případě Postoloprť přehazovali rozhodující činitelé při následném vyšetřování zodpovědnost jeden na druhého. Ani velitel místní posádky Svoboda, ani předseda MSK Rýdl si nevzpomínali, že by bývali vydali příkaz k popravě.⁶²² Vojákům z popravčí čety naopak celá scéna utkvěla hluboko v paměti. Jeden z nich dokonce reflektoval, že provedení poprav mělo blízko k jemu známému postupu nacistických složek. Vzpomínal, že si po provedení poprav vyžádali prostřednictvím podporučíka Horáka na kapitánu Svobodovi alkohol, s odůvodněním, „že když Němci něco podobného dělali, že také pili.“⁶²³ Dále uváděl:

*„Poněvadž jsem jako voják vykonával rozkaz svých představených, nepovažuji své jednání za trestuhodné. Za jiných okolností a z vlastního popudu bych tak nebyl nikdy učinil.“*⁶²⁴

Opravdové motivace k masovým popravám lze jen velmi těžko rekonstruovat, především když samotní aktéři nebyli v tomto směru příliš sdílní. Určité prvky tehdejší situace nám ale přece jen odhalili. Kapitán Václav Svoboda, který jako jediný nemohl zapírat vydání rozkazu k vykonání exekuce, vypověděl jako důvod „všeobecný rozkaz vojenský, že nikdo z odsunutých Němců nesmí se vrátit na [československé] území“.⁶²⁵ Přestože se žádný podobný rozkaz nikde nedochoval, plně zapadal do tehdejší koncepce armádní politiky. Posloužil pravděpodobně také jako efektivní argument k přesvědčení podporučíka Horáka, který se zdráhal vykonat popravu dětí. Autorita přítomných velitelů byla nakonec nejdůležitější také pro jemu podřízené vojáky – také proto jim v paměti utkvělo, že Horák před provedením poprav ze srubu telefonoval.

⁶²² Kapitán Svoboda tvrdil, že pouze vykonával nařízení místní správy: „Asi druhý nebo třetí den jsem se dozvěděl, že Wichterieiová přišla zpět. Sdělil jsem to Rýdlvi a ten prohlásil, že Wichterieiová musí zmizet. Chápal jsem to, jako že musí být odstřelena a proto jsem upozornil Rýdla, že by to způsobilo rozruch, kdyby jen ona měla být odstřelena ze skupiny, která byla odsunována. Na to Rýdl prohlásil, že ať to tedy zmizí všechno. Chápal jsem to jako rozkaz k popravení celé skupiny. Zavola jsem proto ppor. Horáka, dal mu rozkaz, aby provedl během noci popravu oné skupiny.“ Srov. ABS, f. A2/1, k. 56, i. č. 1765, Zápis o jednání VK ÚNS v Teplicích n. Met. 23. 7. 1947, výpověď Václava Svobody, s. 11, f. 681. Zmiňovaný předseda MSK v Teplicích Miroslav Rýdl tvrdil, že o ničem nevěděl: „Rozhodně popírám, že bych o exekuci v době jejího provádění věděl, s kpt. Svobodou jakkoliv o této exekuci hovořil, nějaké přání nebo dokonce rozkaz k popravě vydával.“ Srov. ibidem, výpověď Miroslava Rýdla, s. 14, f. 684. Dále srov. ibidem, výpověď J. Horáka, s. 5, f. 675; Oldřicha Syrovátka, s. 7, f. 677; Josefa Němce, s. 9, f. 679.

⁶²³ Srov. ABS, f. A2/1, k. 56, i. č. 1765, Opis protokolu s Františkem Tomanem na stanici SNB v Teplicích nad Metují ze dne 26. 9. 1946, f. 609–610.

⁶²⁴ Srov. ABS, f. A2/1, k. 56, i. č. 1765, Opis protokolu s Františkem Tomanem na stanici SNB v Teplicích nad Metují ze dne 26. 9. 1946, f. 610.

⁶²⁵ Srov. ABS, f. A2/1, k. 56, i. č. 1765, Zápis o jednání VK ÚNS v Teplicích n. Met. 23. 7. 1947, výpověď Václava Svobody, s. 11, f. 681.

*„Domnívám se, jako se i jiní vojáci tehdy domnívali, že rozkaz k popravení Němců dal [kapitán] Svoboda. Tomu by také nasvědčovaly telefonické rozhovory [podporučíka] Horáka, neboť ze srubu vedlo telefonické vedení do jeho bytu.“*⁶²⁶ Odvolání na pouhé vykonávání rozkazů samozřejmě představuje jednu z nejklašičtějších strategií zřeknutí se morální odpovědnosti za své jednání. Autorita velitelů ale představovala jednu z velmi důležitých situačních sil, které umožňovaly krátkodobou eskalaci vyvražďovacích kampaní. Zmiňované případy byly sice zásadně rozdílné jak co do rozsahu obětí, tak do míry organizace a provedení. Společné jim bylo, že se jejich pachatelé odvolávali na vykonávání rozkazů odpovídajících liniím státní politiky. Osobně si myslím, že se nejednalo o výmluvy, ale o důležitý projev systémových determinantů, které na tyto aktéry působily.

* * *

Ve vyvražďovacích kampaních se v konkrétních lokalitách po velmi omezený čas naplno projevila mechanicky efektivní destruktivita specialistů na násilí, kteří byli nasměrováni k vyvražďování bezprávného obyvatelstva. Na jedné straně zde sehrály nezastupitelnou úlohu velmi specifické mechanismy, umožňující tuto eskalaci – jako např. rozptýlená zodpovědnost, skupinové myšlení, dehumanizace obětí atd. Na straně druhé sdílelo masové vyvražďování strukturální předpoklady s dalšími násilnými akty, kterým bylo německé obyvatelstvo v českých zemích ve hlavní fázi nuceného vysídlování – tedy zhruba od června do poloviny srpna 1945 – vystaveno.⁶²⁷ V důsledku svého prekérního postavení, v němž lidé bez státního občanství ztráceli nárok na téměř jakoukoliv právní ochranu, se ještě před samotným vyhnáním stávali oběťmi rozsáhlého oportunního násilí. V oblastech, kde prováděly armádní a především paramilitantní jednotky své „vyčišťovací akce“, se záminkou ke vniknutí do domácností doposud nesoustředěného německého obyvatelstva stávalo pátrání po zbraních. Při těchto domovních prohlídkách využívali ozbrojenci situace k rozličné paletě násilných činů – od rozdělávání pohlavků, přes drobné krádeže až po znásilnění a vraždy. Ačkoliv se jednalo o násilné akty nesrovnatelně menšího rozsahu, které zasahovaly většinou jednotlivce nebo jednotlivé domácnosti, byly celkově kvůli své četnosti ve stovkách případů srovnatelně závažné.

⁶²⁶ Srov. ABS, f. A2/1, k. 56, i. č. 1765, Opis protokolu s Františkem Tomanem na stanici SNB v Teplicích nad Metují ze dne 26. 9. 1946, f. 610.

⁶²⁷ Za počátek hlavní fáze uvádí Tomáš Staněk s Adrianem Portmannem datum 4. 6. 1945, kdy začaly být prováděny první rozsáhlé vysídlovací akce organizované armádními složkami v oblasti severozápadních Čech do sovětské okupační zóny za česko-saskou hranicí, které pokračovaly až do poloviny srpna 1945, kdy sovětské úřady začaly výrazněji omezovat příliv vyhnanců. Srov. A. VON ARBURG, T. STANĚK (edd.), *Vysídlení Němců...*, II. 1: „Divoký odsun“..., s. 129–130.

Doprovázely navíc nucené přesídlování, které se dotklo řádově tisíců osob.⁶²⁸ Počinání vojáků při provádění „vyčišťovacích akcí“ se vymykalo kontrole nadřízených velících instancí také v případě řádných armádních jednotek, z nichž byl nejznámější nekontrolovaný postup 28. p. pl. v severních Čechách.⁶²⁹ Do sféry oportunního násilí potom samozřejmě spadaly různé brutality, kterých se příslušníci ozbrojených složek dopouštěli při shromažďování a následném vyhánění německy mluvícího obyvatelstva. Mezi akty oportunního násilí v této souvislosti spadaly také rozličné násilnosti, kterých se ozbrojenci dopouštěli na shromážděných osobách. Jako příklad by zde mohly posloužit události z 15. 6. 1945 v Chomutově, kde byli muži shromáždění na fotbalovém stadionu brutálním způsobem trýznění a následně popravováni.⁶³⁰ V oblastech bez

⁶²⁸ V době rozsáhlého vyhánění německého obyvatelstva z oblasti Teplic-Šanova se násilností při domovních prohlídkách dopouštěli příslušníci partyzánské bojové organizace „Pěst“ pod velením poručíka Antonína Černého. Oběti – jednalo se vesměs o ženy – byly týrány, omráčeny a okradeny. Srov. ABS, f. A2/1, k. 57, i. č. 1765, Zpráva OKÚ Teplice-Šanov na KÚ MV ČSR ze dne 5. 9. 1947, f. 952; BHSA, SdA, EVB, Nr. 114, Marie Hochberger, f. 1

⁶²⁹ Tyto jednotky působily v širokém okolí České Lípy, Jablonného v Podještědí, Varnsdorfu, Rumburku, Šluknova a Děčína. Postup armádních jednotek byl v této oblasti všeobecně velmi tvrdý – připomeňme například počinání podplukovníka Josefa Sekáče, velitele III. praporu 36. p. pl., který nařídil 2. 6. 1945 na náměstí v Novém Boru pro výstrahu popravu osob údajně ukrývajících zbraně. Příslušníci 28. p. pl. se zase pod hrozbou použití zbraně dopouštěli rabování – a to včetně domácností starousedlého českého obyvatelstva. Bezohledně postupovali velitelé také vůči místním správním orgánům – např. 19. 6. 1945 v obci Polevsko pohrozili předsedovi MNV, že pokud neumožní provedení „odsunu“ podle jejich představ, že z obce jeho jednotka udělá druhé Lidice. Srov. VHA, f. Velitelství 1. oblasti (VO1), k. 49, Přípis Odd. OBZ Velitelství 1. Divise na OS OBZ Velitelství 1. oblasti ve věci nepřístojností příslušníků 28. p. pl. ze dne 11. 12. 1945; Zápis MNV v Polevsku o stěhovací akci za vojenské součinnosti ze dne 20. 6. 1945; T. STANĚK, *Poválečné „excesy“*, s. 29–30, 168.

⁶³⁰ Na základě vyhlášky bylo veškeré německé mužské obyvatelstvo od 15 do 60 let z Chomutova shromážděno na fotbalovém stadionu. Příslušníci pluku RG č. 1 pod velením škpt. Karla Prášila vybrali z přítomných mužů přibližně 10 až 12 údajných příslušníků SS, které před očima ostatních mučili a část utloukli k smrti. Jeden z týraných měl být údajně zapálen zaživa. „Svědka Emil Polášek [...] tvrdí, že uvedeného dne šel kolem sportovního hřiště se svým bratrem Antonínem Poláškem, majitelem drogerie v Chomutově a přes plot sportovního hřiště viděli, jak vojáci útvaru škpt. Prášila týrali německé soustředěnce. Též prý viděli, jak jeden z Němců hoří. Emil Polášek vyslovil v protokole domněnku, že Němec byl obalen filmem, který byl na nahém těle zapálen. [...] Svědek Alois Sjúra [...] potvrzuje ve své výpovědi tvrzení svědka Emila Poláška a navíc ještě uvádí, že vojáci oddílu škpt. Prášila si počínali při soustřeďování Němců způsobem zcela nelidským. Tak na příkl. viděl, jak vojáci se vrhli na z řady vystupující členy SS a tloukli je vším[,] co měli po ruce. 3 vojáci přinesli železné tyče, tloukli je a píchali těmito. Polášek byl očitým svědkem toho, jak některým Němcům byly tyčemi vypichovány oči a jednomu z nich, když mu byla do oka vražena tyč, oko utřel a měl je rozmazané po tváři a ruce. Nejvíce byl prý pro členství v SS ztýrán německý lékař [...] Lékař byl položen na zem a jedním z vojáků, který prý pochází z Motyčína u Kladna[,] mu bylo berlí uraženo přirození.“ Srov. ABS, f. A2/1, k. 57, i. č. 1765, Přípis OÚ StB

ustavené státní správy a efektivní kontroly řádných bezpečnostních složek dávala vzniklá situace průchod činům vyloženě kriminální povahy, jako byly masové loupežné vraždy.⁶³¹

V druhé polovině června 1945 probíhaly na úrovni centrálního armádního velení rozsáhlé přípravy k provádění nuceného vysídlování německého obyvatelstva, které mělo být podle nařízení z 12. června 1945 prováděno z oblastí bez možnosti přímého vysídlení za hranice po železnici do oblasti Děčína. Z oblasti jižní Moravy a severozápadních Čech se mělo pokračovat s vysídlováním do přilehlého pohraničí za hranice. *„Vystěhování provádějte organisovaně v menších skupinách za součinnosti zemských, okresních a obecních výborů tak, aby majetek a živý inventář byl zajištěn a řádně předán [československému] obyvatelstvu.“*⁶³² Ve většině případů se jednalo o bleskově provedené akce, při nichž bylo místní německé obyvatelstvo za součinnosti místních správních a bezpečnostních orgánů během několika málo hodin shromážděno. Nařízení k zajišťování majetku bylo vykládáno většinou způsobem, který vedl k opakovaným osobním prohlídkám, při nichž se otevíral prostor pro další brutality. V oblasti severozápadních Čech bylo takto shromážděné obyvatelstvo zrychleným pochodem vyhnáno za státní hranici, kde bylo ponecháno svému osudu. Vyhnaní ze vzdálenějších oblastí byli nuceni absolvovat mnohakilometrové pochody nebo také několik dní trvající transporty po železnici. Svízelné podmínky pochodů a transportů přitom doléhaly nejtvrději na osoby přestálé, nemocné a na ženy s malými dětmi. Kvůli snaze po udržení produktivních pracovních sil přitom právě tyto skupiny tvořily mezi vyháněnými většinu. Ze zoufalství navíc řada osob volila namísto vyhnání dobrovolný odchod ze života.⁶³³ Největší intenzity dosahovaly nucené přesuny za státní

Most na MV ČSR ve věci šetření porevolučních událostí v Chomutově ze dne 25. 11. 1947, f. 404; k. 58, Porevoluční události v Chomutově, f. 392; BHSA, SdA, EVB, Nr. 672, Carl Grimm, s. 12.

⁶³¹ Nadmíru brutálním činem byla osminásobná vražda spojená s přepadením a odvečením Rudolfa Rottera v Liberci 20. 6. 1945. V domě bylo 7 osob včetně 3 dětí ve věku 6, 5 a 2 roky zardoušeno za pomoci šňůr, motouzů a izolačních drátů. Osmou byla manželka Rudolfa Rottera Emilie Rotterová, která byla popravena sekerou. Přes dobovou vyšetřovací verzi, podle níž měli mít celý případ na svědomí příslušníci tzv. wehrwolfu, se jeví pravděpodobné, že byla provedena revolučními gardisty z policejního oddílu pod vedením jistého dr. Rokose. Revoluční gardy působící v Liberci byly tvořeny povětšinou mladíky s nedostatečnou disciplínou, kteří se dopouštěli krádeží, vloupání a drancování. Srov. ABS, f. A2/1, k. 56, i. č. 1765, Vyšetřovací a závěrečná zpráva ÚNB v Liberci ze dne 5. 7. 1945, f. 97–110; Zpráva o činnosti revolučních gard, f. 117.

⁶³² Srov. A. VON ARBURG, T. STANĚK (edd.), *Vysídlení Němců...*, II. 1: „Divoký odsun“..., Dokument 163, s. 460; Dokument 171, s. 473; T. STANĚK, A. VON ARBURG, *Organizované divoké odsuny?*, 2. část, s. 18–20.

⁶³³ Srov. T. STANĚK, A. VON ARBURG, *Organizované divoké odsuny?*, 2. část, s. 21–29. Velitel I. armádního sboru brigádní generál František Slunečko v rozkazu k „odsunu německého obyvatelstva za hranice“ z 19. 6. 1945 stanovoval priority provádění „evakuací“ tak, aby byla v první etapě evakuována „postradatelná

hranici z pásma přiléhajícího ke státní hranici severozápadních, severovýchodních Čech a české části Slezska s vrcholem mezi počátkem července a polovinou srpna 1945.⁶³⁴ S vyháněním se ale nadále pokračovalo až do konce října 1945, kdy místní správní orgány iniciovaly přesuny menších skupin vyhnanců (do několika stovek osob) po kratších trasách přes méně frekventované hraniční přechody.⁶³⁵

Přibližně bylo tímto způsobem za celé období provádění nucených přesunů německého obyvatelstva v roce 1945 vysídleno na 700 až 820 tisíc osob. Z oblasti severozápadních, severních a severovýchodních Čech a Moravy se přitom jednalo až ze dvou třetin o dlouhodobě usdlé německé obyvatelstvo.⁶³⁶ Důsledky vyhnání přitom nekončily překročením hranic. Nevyhovujícím hygienickým podmínkám a nedostatečné stravě padl blíže neurčený počet osob za obět ještě později mimo československé území.⁶³⁷

intelligence“, „všichni živnostníci těch odvětví, která jsou postradatelná v zásobování“, „veškeré nadbytečné osazenstvo průmyslových a hospodářských podniků“. V další etapě se mělo přistoupit k soustředění všech ostatních v pracovních táborech – pokud nespádali do první etapy nebo se nejednalo o zemědělce. Na závěr – po zních a obsazení jejich majetku – měli být evakuováni zemědělci. Srov. A. VON ARBURG, T. STANĚK (edd.), *Vysídlení Němců...*, II. 1: „Divoký odsun“..., dokument 207 včetně poznámek, s. 525–527.

⁶³⁴ Srov. A. VON ARBURG, T. STANĚK (edd.), *Vysídlení Němců...*, II. 1: „Divoký odsun“..., s. 129–130. Zajímavou souvislostí této fáze provádění nucených migrací je fakt, že československá vláda v době července 1945 již definitivně opustila myšlenku vypracování jednotné celostátní normy pro provádění „odsunu“. Tento úkol měl být nadále zajištěn postupem armádních jednotek za současného vyjednávání mezinárodního souhlasu s prováděnými „evakuacemi“. Svého vrcholu přitom organizované vyhánění dosahovalo právě v době, kdy zástupci spojeneckých mocností v Postupimi vyjednávali o této problematice a nakonec vyzvali k dočasnému pozastavení jejich dalšího provádění. Brigádní generál František Slunečko sděloval 20. 7. 1945 podřízeným složkám ve věci „stěhování Němců a Maďarů“ následující: „MNO převzalo tento úkol od vlády a úkol trvá až do úplného vystěhování těchto živlů. Pardonovat lze pouze antifašisty. Teď je třeba stěhovat města a neužitečnou inteligenci. Po žňových pracech dojde pak řada znovu na venkov.“ Srov. A. VON ARBURG, T. STANĚK (edd.), *Vysídlení Němců...*, II. 1: „Divoký odsun“..., dokument 317 včetně poznámek, s. 678–679. Dále srov. T. STANĚK, A. VON ARBURG, *Organizované divoké odsuny?*, 2. část, s. 31–49; 3. část, s. 321–337.

⁶³⁵ Adrian Portmann s Tomášem Staňkem hovoří o tzv. závěrečné fázi první vlny nuceného vysídlování. Srov. A. VON ARBURG, T. STANĚK (edd.), *Vysídlení Němců...*, II. 1: „Divoký odsun“..., s. 130.

⁶³⁶ Srov. *ibidem*, s. 131–133.

⁶³⁷ Svízelnou situaci v oblastech za československými hranicemi v létě 1945 může přiblížit následující hlášení z Liberce ze 17. 8. 1945: "Zdejší velitelství společně s úřadem národní bezpečnosti sjednalo s příslušnými velitelstvími při hranicích na německé straně dohodu, že tyto osoby budou odsunovány směrem na Žitavu [Zittau]. Po určitou dobu byl tento přechod takřka jediným, kde se odsun bez velikých obtíží mohl provádět. Toho využili ostatní úřady v pohraničí, takže tam byli vystěhováni Němci až od Opavy a Českých Budějovic. Tak se nahromadilo v prostoru Žitavy přes 50.000 vystěhovaných a počet

Samotné vyhnání bylo rozsáhlým aktem kolektivního násilí, při němž byla navíc většina obětí vystavena různým formám oportunního násilí. K eskalaci vysídlování do masového vyvražďování sice docházelo spíše výjimečně při souhře relativně nahodilých situačních proměnných – brutalita, krádeže a ojedinělé vraždy ale byly neoddelitelnou součástí většiny nucených přesunů za státní hranici. Bezpečnostní poměry se v pohraničním území výrazněji stabilizovaly až v průběhu letních měsíců roku 1945, kdy se síť četnických stanic, resp. stanic SNB postupně obnovovala na úroveň z roku 1938.⁶³⁸ Poměrně vysoká úroveň oportunního násilí přetrvávala v pohraničí ještě do druhé poloviny srpna 1945, kdy úředníci Ministertva vnitra prováděli šetření o tamějších poměrech.⁶³⁹ Rabování, vraždy a další násilnosti se nedotýkaly pouze vyháněných Němců, ale také doposud zůstávajících německých a českých starousedlíků

obyvatel v Žitavě i Zhořelci [Görlitz] vzrostl takřka o 100.000 obyvatel. O stravování těchto Němců není od příslušných míst v Německu vůbec postaráno, přiděl potravin dostávají pouze ti, kteří v oněch místech bydleli již dříve. Až na malé výjimky nebyl také prováděn odsun do vnitrozemí Německa." Srov. ABS, f. A14, k. 5, inv. j. 42, Zajištění pohraničního území - hlášení, 1945, f. 35. Dále srov. MATĚJ SPURNÝ, *Flucht und Vertreibung, das Ende des Zweiten Weltkrieges in Niederschlesien, Sachsen und Nordböhmen*, Dresden 2008.

⁶³⁸ Do 20. 8. 1945 probíhala na základě výnosu MV ČSR z 30. 6. 1945 postupná likvidace uniformované policie v Čechách – tedy četnictva, vládní a obecní policie. Na Moravě vznikla jednotná NB z Národní bezpečnostní stráže již 11. 7. 1945. Srov. ABS, f. A14; fond A15, Zemské velitelství SNB v Brně 1945–1949.

⁶³⁹ Situaci v pohraničí se Zemské četnické velitelství zabývalo již v polovině června 1945, kdy byli do oblasti jižního, západního a severozápadního pohraničí vysláni na obhlídku podplukovník Vojtěch Drozda (obvody České Budějovice, Český Krumlov, Kaplice, Plzeň, Klatovy, Prachatice, Cheb a Karlovy Vary) a major Řezáč (Karlovy Vary, Chomutov, Most, Litoměřice, Žatec a Podbořany). V oblasti amerického záboru se působení četnictva obnovovalo poměrně hladce, ale panovala zde značná nedůvěra ze strany amerických velitelů, kteří zabráňovali provádění nařízení proti Němcům – např. domovních prohlídek bez asistence nebo „evakuací“. V oblasti severozápadního pohraničí potom v této době působily především soustředěné četnické oddíly, jelikož sovětská a československá armáda zatím dostatečně nezabezpečovala malé četnické jednotky. Obnovování četnických stanic všeobecně ztěžovalo nedostatečné zásobování – především automobily a pohonnými hmotami – a absence ostatní infrastruktury – nefunkční telefonní spojení, pošta, místní správa atp. Z kázeňského hlediska byli četníci vyzýváni, aby se vystříhali neoprávněného obohacování zcizováním národního majetku. Srov. ABS, f. A14, k. 5, inv. j. 44, Poměry v pohraničí – zprávy, Zemské četnické velitelství v Praze, Zpráva pplk. Vojtěcha Drozdy z 28. 6. 1945, č. j. 188 dův/45, n.; Zpráva mjr. Řezáče z 18. 6. 1945, č. j. 188 dův/45, n. Další šetření bylo prováděno na základě podnětu MNO na MV z 28. 6. 1945, v němž se uvádělo, „že bezpečnostní poměry v pohraničí nejsou dosud docela dobré a že české obyvatelstvo, přicházející do pohraničí, nemá tam dosud dostatečný pocit bezpečnosti.“ Reálně na tento podnět reagovalo ZV SNB v Praze až svým nařízením z 6. 8. 1945 (sic!) s lhůtou pro vyřízení do 20. 8. 1945 (sic!): "Ukládám všem velitelům Sboru národní bezpečnosti v Čechách, aby v rámci své služební pravomoci učinili všechna potřebná opatření, aby v českém pohraničí co nejrychleji nastaly uspokojivé bezpečnostní poměry." Srov. ABS, f. A14, k. 5, inv. j. 42, Přípis Hlavního velitelství SNB na ZV SNB ze dne 31. 7. 1945, č. j. Ia 4650/1945, f. 5–6.

či nově přicházejících osídlenců. Do oblasti severozápadního pohraničí – zejména do okolí Děčína a Ústí nad Labem – pronikaly z okupovaného německého území menší skupiny sovětských vojáků, kteří se dopouštěli řady násilností včetně znásilňování. Obdobně tomu bylo v případě rudoarmějců přijíždějících sem z vnitrozemí, k nimž se ale přidávali jak příslušníci československé armády, tak civilisté.⁶⁴⁰ V oblasti severovýchodního pohraničí – v pásmu přibližně od Frýdlantska po Broumovsko a částečně až do oblasti Orlických hor a hlouběji do východních Čech – se násilností dopouštěli propuštění váleční zajatci z řad Rudé armády, které představitelé sovětských úřadů v oblasti zadržovali kvůli provádění „nutných prací“.⁶⁴¹ Obzvláště proti osobám v sovětských uniformách, které se nezdřáhaly použít kdykoliv zbraň, byly československé bezpečnostní orgány naprosto bezmocné. Situace se počala zlepšovat až po nasazení pátracích skupin v součinnosti se sovětskými velitelskými a NKVD.⁶⁴² V oblasti

⁶⁴⁰ V hlášení z Ústí nad Labem z 18. 8. 1945 se uvádělo následující: "Je nesporné, že s takovým přílivem lidí přišla i pochybná individua, která pod rouškou hledání zaměstnání vykrádala a vyvážela odtud [...] co se dalo a byly zjištěny případy, že kupovala různé věci do Němců, kteří jim za české peníze rádi zboží prodali. [...] Horší jest otázka ruských, polských a jiných běženců, zajatců a i vojáků a důstojníků pravidelné RA. Tyto tlupy a skupiny docházejí z Německa i z vnitrozemí, domáhají se na národních výborech vydání různých věcí, ponejvíce šatstva a prádla a nedostanou-li to, prostě si to vezmou, při čemž na národním majetku vznikají značné škody, neboť namnoze rozbíjejí skříně atd. [...] Na osobu v ruské uniformě se nikdo neodváží. Tyto tlupy rabují večer a v noci i ve dne, a nehledí na to, zda se jedná o Němce nebo Čecha a ženy před nimi nejsou také bezpečné. Bohužel se těchto činů dopouštějí nejen různé tlupy oblečené do uniforem RA, ale i jiné vojíní pravidelné armády a dokonce i důstojníci RA." Srov. ABS, f. A14, k. 5, inv. j. 42, f. 16; dále k obdobné situaci v Děčíně, České Lípě, Litoměřicích, Chomutově, Žatci ad. srov. ibidem, f. 17, 20, 21, 37, 49.

⁶⁴¹ V hlášení z Liberce se objevoval následující popis: „V poslední době vyskytlo se v obvodě více případů přepadení, loupeže, krádeží a jiných trestných činů. Při vyšetřování bylo zjištěno, že tyto trestné činy vesměs byly spáchány osobami ruské národnosti. Jedná se tu o osoby, které přešly státní hranice z Německa na naše území, jde zde též o zběhy ruské armády, jsou to příslušníci t. zv. Vlasovovy armády a také o ruské válečné zajatce. Osoby tyto jsou téměř v každém případě ozbrojeny. Po spáchaných krádežích i v zabezpečených bytech vyhoštěných Němců rychle prchají ponejvíce lesním terénem zhusta používající motorových vozidel nebo koňských potahů.“ Ve stejném hlášení se uváděla větší koncentrace ozbrojených sovětských válečných zajatců páchajících násilnosti a krádeže v okrese Jablonec nad Nisou. Srov. ABS, f. A14, k. 5, inv. j. 42, f. 14; dále k obdobné situaci např. v Chrudimi, na Trutnovsku, Broumovsku srov. ibidem, f. 9, 12, 15.

⁶⁴² K podobným opatřením začalo docházet od přelomu července a srpna 1945, jak se uvádělo například v hlášení z Děčína ze 17. 8. 1945: „To, že zde po tři dny působila asi 30 členná ruská posádka o potírání trestných činů páchaných ruskými a jinými běženci, zajatci i vojáky pravidelného vojska - hodně bezpečnostní situaci zlepšilo.“ Na Trutnovsku byla 27. 7. 1945 provedena razie za součinnosti SNB, RA, OSK a ČSA, při níž bylo 18 zběhů a válečných zajatců zadrženo a předáno RA. Srov. ABS, f. A14, k. 5, inv. j. 42, f. 12, 17.

obsazené americkým vojskem byla situace daleko stabilnější – za hlavní nebezpečí zde příslušníci bezpečnostních orgánů nadále považovali německé obyvatelstvo, proti němuž nemohli zasáhnout podle svých představ.⁶⁴³

3. Tábory, nucená práce a přesídlování (1945–1954)

Jestliže představovaly masové exekuce a vyhánění formy akutního násilí, jejichž eskalaci umožňovala kombinace konkrétních systémových a situačních podmínek, platilo totéž o specializovaných prostorech násilí v podobě táborů a věznic. Na rozdíl od eskalovaných násilných situací, v nichž zničující fyzická síla působila krátce a velmi intenzivně, převládaly v táborech naopak předpoklady pro dlouhodobou fyzickou likvidaci internovaných. Ačkoliv také zde docházelo ke krátkodobé eskalaci akutního násilí, trpěli vězni především nedostatkem výživné stravy, kvalitního spánku a pravidelné osobní hygieny – což se v kombinaci s vyčerpáním z namáhavé fyzické práce a rozšířenými nemocemi mohlo stát základem pro ohrožení na životě. Zároveň se v důsledku těchto podmínek vytvářely předpoklady pro dehumanizaci internovaných vězňů. Nebylo přitom ojedinělým jevem, že se nejotřesnější podmínky v prvních poválečných měsících zformovaly v zařízeních, která přímo navazovala specializované prostory násilí z období nacistické okupace popisované v historickém úvodu. Přímá zkušenost nacistického teroru vedla k brutalitám na nově internovaných Němcích například v brněnských Kounicových kolejích, na pražském Pankráci, na plzeňských Borech nebo v táboře v terezínské Malé pevnosti.⁶⁴⁴ V internačním středisku v bývalém koncentračním táboře č. 7 v Nové Roli se obdobným zážitkem stalo odhalení hromadných hrobů obětí jarních pochodů smrti – a velmi

⁶⁴³ V hlášení z Chebu se například uvádělo následující: „Dále je žádoucí, aby v případě vážnějších trestných činů provedených Němci [sic!] a v případě odůvodněného podezření takových činů byla ihned na místě trestného činu provedena radikální opatření, jako zajištění všech Němců z okolí místa trestného činu v koncentračních táborech.“ Srov. ABS, f. A14, k. 5, inv. j. 42, f. 13.

⁶⁴⁴ V Kounicových kolejích začali být brněnští Němci internováni již koncem dubna a týrání vězňů probíhalo po celý květen a červen, přičemž mohlo zasáhnout od 75 do 300 obětí. Srov. ABS, f. A2/1, k. 58, i. č. 1765, Porevoluční události v Brně; Zpráva OÚ StB Brno ze dne 21. 8. 1947, f. 381–390. V Terezíně vykonávali v květnu 1945 strážní službu bývalí političtí vězni v čele se škpt. Stanislavem Francem a Josefem Průšou. Vražd se dopouštěli bývalí vězni německé a polské národnosti Vilém Benna, Alfréd Kling, Bedřich Marvan, Herman Heinemann a Kurt Landrock. Srov. ibidem, Porevoluční události v Terezíně, f. 425–429. K situaci v Praze a Plzni srov. T. STANĚK, *Poválečné „excesy“*, s. 196–201, 225. Vedle těchto případů se pozornost veřejnosti a následné vyšetřování v roce 1947 obracely k případům, označovaným v tisku jako *český gestapismus*, v internačních zařízeních v Klatovech, Kolíně, Čáslavi nebo Ostravě. Srov. ABS, f. A2/1, k. 58, i. č. 1765, f. 76–80, 192–240.

brutální podmínky v něm panovaly až do léta 1945.⁶⁴⁵ Do Mirošova u Rokycan byli v dubnu 1945 v několika transportech evakuováni vězni z brněnských Kounicových kolejí, mezi kterými byly také osoby zadržené při zimních zátazích protipartyzánských komand na Zlínsku. Spolu s nimi se sem dostal také jistý František Foukal, který se jako údajný partyzán postavil do čela zdejšího poválečného tábora.⁶⁴⁶ Fotografie z Mirošovského tábora, kde příslušníci jím vedené partyzánské jednotky v prvních poválečných týdnech internovali příslušníky německé branné moci, vykazují překvapivou podobnost s výjevy ze Stanfordského vězeňského experimentu nebo z iráckého vězení Abú Ghrajb: Muži vyslečení do spodního prádla byli nuceni k tělesným cvikům

⁶⁴⁵ Zřízení internačního střediska pro Němce z Karlovarska, Jáchymovska, Nejdecka a Loketska v bývalém koncentračním táboře v Nové Roli začalo být připravováno po 28. 5. 1945, kdy byl tábor převzat revolučními orgány Národní stráže. Do počátku června 1945 se v něm zformovala strážní služba z členů Revoluční gardy pod velením kpt. Cerhy. V tomto období byly provedeny exhumace, na nichž se museli podílet internované osoby: „O věci bylo podáno hlášení do [Karlových Varů], Chodova a Lokte a z internovaných fašistů byla vybrána četa vysokých důstojníků SS a funkcionářů NSDAP, kteří museli holýma rukama odkrývat hrob. Zápach mrtvol a rozkladu brzy potvrdil správnost hlášení, a když se dostavila na místo početná mezinárodní komise [...] bylo za přítomnosti zástupců našich úřadů nařazeno vojenskými lékaři provést exhumaci. Pohled na mrtvolu v rozkladu, jak je esesáci ukládali na prostranství vedle hromadného hrobu[,] byl strašný. Příčina smrti jasná a vesměs stejná: střelná rána do týlu. Bylo jich [třicet šest], ve třech vrstvách nad sebou po dvanácti, vždy šest a šest z každé strany proti sobě. Tak, jak museli usednout na okraj jámy z obou stran a čekat na smrtící ránu z ruky fašistického vraha.“ Srov. SOkA Karlovy Vary, f. 276, MNV Nová Role, *Kronika Nové Role 1945–1966*, s. 52–53. Vladimír Bruženiák uvádí datum exhumace 28. 6. 1945. Srov. V. BRUŽENIÁK, *Ve stínu Krušných...*, s. 219. Střežením tábora byli příslušníci paramilitantních organizací pověřeni hluboko do roku 1946 – a spolu s nimi přetrvávaly také nesnesitelné internační podmínky, jak dokazuje situační zpráva z března 1946, kdy bylo v táboře ještě koncentrováno 1962 vězňů – z toho 360 žen: „Jejich plat je nedostatečný a proto je zřejmo, že svou službu konají také podle toho. Většinou jsou to muži pro strážní službu necvičení a proto neukázněni. Jsou zde případy, kdy se zachází s vězni jako v koncentračním táboře a na druhé straně zase takové, že se strážní orgány s vězni dorozumívají. Bití vězňů jest zde pak na denním pořádku. [...] Větší počet dozorčích orgánů jest nakažen pohlavními nemocemi. V celém počtu dozorčích orgánů jsou, včetně velitele, pouze 4 gážisté, kteří jsou vedeni jako zaměstnanci.“ Srov. ABS, f. 304, Sign. 304-4-6, Poměry v internačním táboře č. 7 Nová Role u Karlových Varů, Hlášení ze dne 14. 3. 1946, n.

⁶⁴⁶ František Foukal mohl být pravděpodobně zatčen při rozsáhlých pátracích akcích proti partyzánům v listopadu a prosinci 1944, kdy byla řada osob zatčených v Hostýnských vrších a Beskydech uvězněna v Kounicových kolejích v Brně. Po prvních několika transportech do KT Flossenbürg (leden 1945) a KT Mauthausen (duben 1945) byli zbývající vězni „evakuováni“ ve dnech 17. a 19. 4. 1945 ve dvou transportech po 400 až 500 mužích do internačního tábora Mirošov. Po trase přes Rájec-Jestřebí – Českou Třebovou – Prahu a Beroun byl do Mirošova evakuován také strážní personál. V roli dozorců se tak v květnu 1945 mohli kromě Foukala ocitnout také někteří jeho bývalí spoluvězni, kteří se mohli podílet na týrání části bývalých dozorců. Srov. F. NEDBÁLEK, *Železniční transporty...*, s. 15, 55–59.

se zdviženou pravicí nebo vzájemnému bití při soubojích. Po několik dlouhých dnů trvajícím týráním je ozbrojenci nakonec popravili.⁶⁴⁷

Most

Ačkoliv v internačních táborech panovaly velmi svízelné podmínky, které se na internovaných dlouhodobě podepisovaly, byly výrazem odlišné racionality, která stála de facto v protikladu k masovému vyvražďování. Zřetelněji se začala rýsovat v průběhu června 1945, když začal být čím dál větší důraz kladen na praktické využívání pracovní síly internovaných. Větší část vybraných žateckých Němců, kteří byli vyhnáni do Postoloprta a přežili tamější masakrování, byla 6. června 1945 převezena do tábora č. 28 v Záluží u Mostu, kam bylo již koncem května 1945 internováno několik stovek Němců z Mostu. Pravděpodobně jen několik dnů po vyčišťovací akci jednotkami pluku Revoluční gardy č. 1 z 9. června 1945 napochodovali do Záluží – tentokrát však do tábora č. 27 – také Němci vyhnaní původně z Chomutova k hranicím.⁶⁴⁸ Do stejné oblasti směřovaly transporty Němců internovaných při vojenských razích, které následovaly v celé oblasti severozápadních Čech po výbuchu v Ústí nad Labem – Krásném Březně na konci července 1945.⁶⁴⁹ Výraznými centry nucené práce internovaných Němců se kromě chemických závodů v Mostě stávaly v této době také hlubinné doly v Ostravě (tábor Hanke) nebo Baťovy závody ve Zlíně (tábor Rybníky). Opětovné využívání táborových komplexů propojených s významnými průmyslovými kapacitami – které většinou existovalo ještě z doby války – bylo výrazem přenesení důrazu na internaci práceschopného „nespolehlivého“ obyvatelstva. Představovalo logický doplněk v průběhu léta 1945 stále masovějšího nuceného vysídlování zbývajících práce neschopných – přestárých, žen a dětí. Vláda odsouhlasila pracovní nasazení internovaných osob již 19. května 1945, k přijetí prvních centrálních opatření ale centrální orgány přistoupily až na přelomu května a června 1945 v souvislosti se zajištěním nutných zemědělských prací.⁶⁵⁰ V dohodě mezi vedením jednotlivých podniků a místními správními orgány však k podobným

⁶⁴⁷ Na násilnostech v květnu 1945 se spolu s Foukalem podílel také předseda MNV a člen KSČ Josef Janouš. Srov. ABS, f. A2/1, k. 58, i. č. 1765, OÚ StB Cheb na MV ČSR, říjen 1947, f. 54, 56; T. STANĚK, *Poválečné „excesy“*, s. 226. Dále srov. zde foto 18, s. 339.

⁶⁴⁸ Zbytek vyhnanců z Chomutova se po odmítnutí americkými veliteli vrátil do města 5. 7. 1945. Srov. VHA, VO1, k. 49, č. j. 387. Dále srov. BHSA, SdA, EVB, Nr. 464, Anton Seidler, s. 6; Nr. 672, Carl Grimm, s. 10–13.

⁶⁴⁹ Srov. T. STANĚK, *Poválečné „excesy“*, s. 263–264, 283–286.

⁶⁵⁰ Přidělováním pracovních sil konkrétně na zemědělské práce bylo pověřeno pražské policejní ředitelství pro Čechy a na Moravě ZNV v Brně, přičemž se úřady jednotlivých obcí mohly postupně obracet také přímo na velitelství nejbližšího zajateckého tábora. Srov. A. VON ARBURG, T. STANĚK (edd.), *Vysídlení Němců...*, II. 1: „Divoký odsun“..., dokument 98 včetně poznámek, s. 353–354; dokument 134, s. 416.

opatřením docházelo v této době již poměrně masivně, přičemž k jejich definitivní právní úpravě došlo až v září 1945.⁶⁵¹

Přítomnost strategického průmyslového podniku a celkem všeobecná shoda na nutnosti brzkého obnovení jeho chodu přitom byla jedním z rozhodujících faktů, v jehož důsledku byli mostečtí Němci uchráněni masového vyvražďování. Na rozdíl od blízkého žateckého okresu byl navíc tento strategický zájem na udržení kvalifikované pracovní síly pádným argumentem proti vyhánění. V Žatci tomu ovšem bylo přesně naopak.

*„Mimo to se podotýká, že z vojenských kruhů je často členům okresní správní komise zdůrazňováno, že sám prezident republiky má na žateckém okrese osobní zájem, jelikož tento okres má být osídlen zahraničními Čechy.“*⁶⁵²

*„Mezi českým obyvatelstvem, které zde zůstalo přes okupaci, způsob provádění odsunu byl dost nelibě nesen. Jinak se ovšem na věc dívali někteří z těch, kdo přišli do Žatce z vnitrozemí. Ti prohlašovali, že je to všechno ještě málo a že to nestačí.“*⁶⁵³

V Žatci vycházeli přicházející vojáci z předpokladu, že tento okres má být co nejdříve osídlen českým obyvatelstvem. Tento záměr měl pravděpodobně zásadní vliv na podobu a nasměrování „vyčišťovacích operací“. Již v prvních poválečných týdnech se situace v Mostě zásadním způsobem odlišovala od poměrů panujících v Žatci, kde se v květnu 1945 nezformovala dostatečně silná místní samospráva. Její pozice byla navíc ještě oslabována direktivními zásahy do složení národních výborů, které byly v Žatci a Postoloprtech provedeny ještě v druhé

⁶⁵¹ První směrnice upravující pracovní nasazení příslušníků sběrných a jiných táborů vydalo ministerstvo vnitra až 28. 7. 1945, kdy pouze reagovalo na opatření již provedená národními výbory a národní bezpečností. Zásadním krokem bylo vydání ústavního dekretu č. 33/1945 Sb. ze dne 2. srpna 1945 o úpravě československého státního občanství osob národnosti německé a maďarské, na nějž v srpnu 1945 navazovaly kroky příslušných ministerstev k další koncentraci a pracovnímu nasazení osob, které pozbyly státní občanství. Ministerstvo průmyslu si přitom vymohlo přednostní nasazování „pracovních kolon“ v průmyslu a hornictví. Definitivní právní úpravou se stal až navazující dekret č. 71/1945 Sb. ze dne 19. září 1945 o pracovní povinnosti osob, které pozbyly československého státní občanství. Srov. A. VON ARBURG, T. STANĚK (edd.), *Vysídlení Němců...*, II. 1: „Divoký odsun“..., dokument 335 včetně poznámek, s. 717–719; dokument 355, 745–746. Dále srov. ibidem, s. 133–137.

⁶⁵² Srov. ABS, fond 304, Různé bezpečnostní spisy po roce 1945 (f. 304), Sign. 304-196-1, Obvodní velitelství SNB Žatec – zpravodajské a situační hlášení SNB o situaci, Situační zpráva o bezpečnostních poměrech v obvodě OSK v Žatci z 30. 6. 1945, f. 1.

⁶⁵³ Srov. ABS, f. A2/1, k. 57, i. č. 1765, Zápis o jednání vyšetřovací komise ÚNS na místě samém v Žatci, výpověď Antonína Roška, s. 4, f. 729.

polovině května 1945. Rozhodování o osudu místního obyvatelstva tak bylo plně v rukou armády – zpočátku Rudé, od přelomu května a června potom československých sil provádějících „vyčišťovací akce“ spojené s masovým vyvražďováním.⁶⁵⁴ Svízelné bezpečnostní poměry v Žatci provázené oportunním násilím přetrvávaly také po koncentraci zbývajících německého obyvatelstva a jeho vyhánění od poloviny června 1945. V internačních táborech se odehrávala řada brutalit a ještě na přelomu srpna a září 1945 v nich bylo internováno na sedm tisíc osob.⁶⁵⁵ K výraznému zlepšení nepřispěl ani příchod řádných bezpečnostních jednotek, které nebyly schopny zajistit bezpečnostní situaci ve městě od konce června hluboko do léta 1945. Jejich příslušníci se na pokračujících násilnostech navíc často sami podíleli.⁶⁵⁶ Ačkoliv se také v Mostě

⁶⁵⁴ V druhé polovině května 1945 byly Revoluční národní výbory v Žatci a Postoloprtech, které se ustavily za účasti německých antifašistů, rozpuštěny a nahrazeny čistě českými okresními respektive místními správními komisemi. Stalo se tak v návaznosti na směrnice MV z 19. 5. 1945, které stanovovaly jednak, že členy NV se mohli stát pouze státně spolehliví českoslovenští občané, jednak že v oblastech s převahou německého resp. státně nespolehlivého obyvatelstva měly utvářeny správní komise. Prováděním těchto směrnic byl určen zmocněnec ONV nejbližšího „vnitrozemského“ okresu Louny Jaroslav Petrášek, který se stal předsedou OSK v Žatci. Členové MSK v Žatci proti Petráškově opakovaně vznášeli stížnosti na MV pro jeho „diktátorské jednání“, přesto byl 6. 6. 1945 ve své funkci potvrzen. Není jistě bez zajímavosti, že Petrášek 29. 5. 1945 – tedy zároveň se zahájením masového vyvražďování – rozpustil RNV v Postoloprtech. Srov. ABS, f. A2/1, k. 57, i. č. 1765, k. 57, i. č. 1765, Přípis OÚ StB Most na MV ČSR z 1. 8. 1947, Výpis ze zápisníku prvního předsedy OSK v Postoloprtech, f. 140; Zápis o jednání vyšetřovací komise ÚNS na místě samém v Žatci, výpověď A. Roška, s. 2, f. 727; výpověď Jaroslava Petráška, s. 15, f. 730. Dále srov. A. VON ARBURG, T. STANĚK (edd.), *Vysídlení Němců...*, II. 1: „Divoký odsun“..., s. 45–47, 113; ibidem, dokument 7 včetně poznámek, s. 233–234.

⁶⁵⁵ V Žatci byly ženy a děti koncentrovány 13. 6. 1945, načež byly provedena první vyhnání za hranice za velmi tvrdých podmínek. Následovala řada transportů v otevřených nákladních vozech. Tábory byly pod vojenskou správou, přičemž ostrahu vykonávali příslušníci různých paramilitantních jednotek až do konce července 1945, kdy byla převzata strážním oddílem SNB. Srov. T. STANĚK, *Poválečné „excesy“*, s. 123–124; k průběhu vyhnání srov. BHSA, SdA, EVB, Nr. 461, Leopoldine Popp.

⁶⁵⁶ Až do poloviny června 1945 působily v okolí Žatce kromě místní posádky také různé paramilitantní oddíly, které byly postupně rozpouštěny od 16. 6. 1945. Srov. ABS, f. 304, Sign. 304-196-1, Přípis OV SNB Žatec na ZV SNB v Praze ze dne 2. 10. 1945, f. 5. Pokračující neutěšené bezpečnostní poměry v Žatci byly zachyceny v hlášení MV SNB Žatec z 18. 8. 1945 následovně: „Rabování a vykrádání bytů byla podle zjištění před příchodem SNB do Žatce prováděno také vojskem. K zabránění toho bylo navázáno spojení s velitelstvím zdejší posádky a byly učiněny nejostřejší opatření. Dopadení viníci byli předáni k zemskému trestnímu soudu na Pankráci v Praze (3 případy). [...] Mimo toho dožadovali se ruští vojíní[,] v městě Žatci a jeho okolí usazení, v ženském pracovním táboře o vydání mladých německých žen pro vlastní zábavu. Jedině pohrožením násilí a použitím zbraně ustupují od svých požadavků. [...] Maj. Abramov se vyjádřil, aby proti těm ruským vojínům, kteří neuposlechnou a násilím si chtějí vynutiti vydání žen, bylo použito střelné zbraně.“ Srov. ABS, f. A14, k. 5, inv. j. 42, f. 37. Členové OSK v Žatci František Příbramský a František Patlejš podali zprávu o působení jednotek SNB v okrese při úřední cestě do Prahy 30. 6. 1945: „Všichni

objevovaly některé prvky, destabilizující situaci obdobně jako v Žatci – jako byla převaha německých obyvatel, doplněná o velký počet německých uprchlíků a nuceně nasazených z nejrůznějších zemí, včetně přítomnosti různých improvizovaných bezpečnostních složek a armády – vyvíjela se celková situace odlišně.

Přes veškeré odhodlání k obraně města všemi shromážděnými silami a dostupnými prostředky, zvolili velitelé nacistické branné moci v Mostě kolem poledne 8. května 1945 urychlený ústup před postupující sovětskou armádou směrem ke Karlovým Varům – kam již předešlého dne zmateně prchaly zástupy místních Němců a dalších uprchlíků. Téhož dne kolem třetí hodiny odpolední se již definitivně ujal moci ve městě revoluční národní výbor v čele s předsedou Františkem Kuchařem, místopředsedou Antonínem Mazánkem a bezpečnostním referentem Ferdinandem Přibylem. Obdobná situace panovala také v největším průmyslovém závodě *Sudetendeutsche Treibstoffwerke* (STW), jehož vedení a především ostrahu převzala česká odbojová skupina ze Záluží vedená Jindřichem Hoškem a německá antifašistická skupina z Horního Litvínova vedená Alfredem Beckerem.⁶⁵⁷ V následujícím týdnu zavládl v Mostě absolutní chaos, když se do města nahrnuli propuštění váleční zajatci a nuceně nasazení z početných pracovních táborů. Na rabování a znásilňování doprovázených dalšími násilnostmi se na předměstích podíleli také vojáci dočasně zřízeného odřadu Rudé armády, jejíž pravidelné jednotky a velitelství město definitivně obsadily až ve dnech 14. až 15. května 1945.⁶⁵⁸ Více než

tito příslušníci SNB nemají žádného policejního výcviku a dochází proto při výkonu služby často k nezákonným zákrokům. [...] Podotýká se, že četnická stanice v Žatci, která má 2 četníky a pohotovostní oddíl četnický, který má 10 mužů, nestačí k zaručení veřejného pořádku a klidu, jelikož jsou jinými pracemi přetíženi.“ Srov. ABS, f. 304, Sign. 304-196-1, Situační zpráva OSK v Žatci z 30. 6. 1945, f. 1.

⁶⁵⁷ Jádro revolučního národního výboru v Mostě tvořili staří horníci, povětšinou členové ilegální KSČ, kteří se v závěru války scházeli v hostinci Antonína Trávníčka u Zeleného stromu. Hlavním organizátorem byl pozdější předseda RNV František Kuchař, který slučoval činnost 4 vedoucích nezávislých buněk o 7, až 8 mužích. Srov. Státní okresní archiv Most (SOka Most), fond Městský národní výbor Most 1945–1960 (MNV Most), kniha (k.) 364, i. č. 364, Kronika města Mostu 1945-65, IV. Letopis roku 1945: Osvobození města Rudou armádou v květnu, znárodnění dolů a události v roce 1945, s. 1–5; i. č. 404, a. j. 2, č. j. 130, Situační zpráva o vzniku a činnosti NV v roce 1945, s. 1. Ke sblížení české odbojové skupiny v Záluží s německými antifašisty došlo již v průběhu roku 1944. Těsně po skončení války se snažili především o zabezpečení závodu a jeho zaměstnanců – zabezpečovali například také střežení německých dělníků v Horním Litvínově před násilnostmi. Srov. MILOSLAV HRABÁK, *Hydrák a Staliňák v časech minulých*, Výstavba a obnovení závodu na výrobu motorových paliv z uhlí v Záluží u Litvínova v historickém období 1939–1948, Fakta a vzpomínky, Litvínov 2013, s. 102–106, 108.

⁶⁵⁸ V táborech nucené práce nacistické úřady na Mostecku ke konci války zadržovaly až na 40 tisíc osob nejrůznějších národností – byli mezi nimi Turci, Angličané, Američané, Belgičané, Francouzi, Jugoslávci, Řekové, Holanďané, Poláci a nejpočetnější Rusové, kteří byli vystaveni nejtvrdějším táborovým podmínkám

o obnovu veřejného pořádku ve městě se však sovětsí velitelé zajímali o výrobu syntetického paliva v STW, jehož zásoby čerpali již od 8. května 1945 a který 14. května 1945 obsadili. V závodě uspořádal RNV v Záluží tohoto dne shromáždění 82 českých a přibližně 1500 zčásti již internovaných německých zaměstnanců, při níž byly oficiálně zahájeny přípravy na obnovení provozu. Do jeho čela byl postaven Viktor Voeth, zadržený na útěku spolu s dalšími odborníky v závěru války německou odbojovou skupinou Alfreda Beckera.⁶⁵⁹ Po posílení dobrovolných milic mobilizovanými vojenskými zálohami se kolem 20. května 1945 podařilo stabilizovat také situaci v Mostě, kde bylo několik stovek Němců zadrženo ve věznici a několik dalších tisíc internováno v táborech. V prvních poválečných týdnech bylo za hranice navíc vysídleno mnoho tisíc německých vojáků a běženců.⁶⁶⁰

kombinujícím těžkou práci s naprosto nedostatečnou stravou. Situace v prvních týdnech po propuštění zajatců byla zachycena následovně: „Mimo to 40.000 zajatců různých národností v okolních táborech, kteří se v převratových dnech vyhnuli do městských ulic, pronikali do bytů, obchodů, úřadů a co nerozbili, si přivlastnili, ať to bylo šatstvo, prádlo, živobytí nebo jiné potřeby, takže město bylo úplně vyrabováno. Prvních 14 dnů se jeví město Most jako nějaký tábor plný hadrů, odpadků, v parcích otevřené ohně ve dne i v noci, kde si různí lidé vařili a pekli drůbež a vše možné, domy obsadily různé skupiny, takže se situace zdála zoufalou. Přesto se nám podařilo tuto situaci zvládnouti a denně vypraviti vlak se zajatci, abychom město vyčistili.“ Srov. SOKA Most, f. MNV Most, i. č. 404, a. j. 2, č. j. 130, Situační zpráva a přehled vykonané práce MNV v Mostě od prvních revolučních květnových dnů do konce roku 1945, s. 1; k. 364, i. č. 364, Kronika města Mostu 1945-65, IV. Letopis roku 1945, s. 5. Podle policejního hlášení ze 7. 6. 1945 se zajatci zmocnili skladů lihovin a následně se vrhli na drancování bytů. Při zákroku dobrovolné policie přišli 4 členové o život a bezpečnostní referent Ferdinand Příbyl byl těžce raněn. Srov. ABS, f. 304, Sign. 304-179-4, Přípis Oddělení kriminální policie v Mostě na MV ČSR ze dne 7. 6. 1945, f. 2. Ve vysídleneckých vzpomínkách vypadaly první dny následovně: „S prvním dnem obsazení Rudou armádou započala vlna drancování a znásilňování a jejich následkem epidemie sebevražd. Opilí vojáci a civilisté se vrhali do německých bytů, vylamovali dveře, rozbíjeli nábytek, znásilňovali ženy, rabovali a stříleli. Němci nejdříve doufali v odchod ruských jednotek, ale po bojových skupinách přišly okupační jednotky [...] a k tomu přibýli ještě tisíce pracovníků z Východu [...] Dobrovolnická česká milice byla proti tomuto honu bezmocná, ačkoliv se nejdříve pokoušela o odpor.“ Srov. BHSA, SdA, EVB, Nr. 672, Carl Grimm, s. 1.

⁶⁵⁹ M. HRABÁK, *Hydrák a Staliňák...*, s. 106, 119.

⁶⁶⁰ Ve věznici bylo uvězněno na 420 Němců, podezřelých nacistů pro lidový soud, dalších přibližně 3000 Němců bylo internováno v táborech pro odklizení následků války a další nutné práce. V prvních týdnech bylo za hranice vysídleno až 20 tisíc příslušníků německé branné moci a dalších až 14 tisíc pravděpodobných německých běženců odešlo z okresu Most údajně dobrovolně. Srov. SOKA Most, f. MNV Most, i. č. 404, a. j. 2, č. j. 130, Situační zpráva o vzniku a činnosti NV v roce 1945, s. 1; Situační zpráva a přehled vykonané práce MNV v Mostě, s. 1–3.

V jednotlivých případech se na snižování napětí výraznou měrou podíleli starousedlí mostečtí Češi – a to jak funkcionáři místní správy, tak běžní lidé na ulicích. Shovívavost místních byla pro přicházející vojáky nepříjemná a nepochopitelná zároveň:

*„[Národní výbor] v Mostě je rovněž nespolehlivý, jsou v něm Češi, kteří mají za manželky Němky a Češi, kteří zůstali zde i za okupace, jsou vlašni a i podporují Němce. Předseda [pan] Kuchař veřejně prohlašuje, že všichni Němci nejsou špatní.“*⁶⁶¹

*„Když chceme v Mostě zatknout nějakého Němce, tak za ním okamžitě stojí pět Čechů, kteří nad ním drží ochrannou ruku.“*⁶⁶²

V této situaci se do Mostu 23. května 1945 přesunul z Prahy pluk Revoluční gardy č. 1 „Albatros“ pod velením plukovníka Emila Borise Boříka, jehož úkolem mělo být zajištění železnic spojené s dalším „čištěním“ terénu.⁶⁶³ Revoluční gardisté měli posilovat jednotky první československé armády při plnění jejích úkolů, proto byla také Boříkova skupina 29. května 1945 podřízena velení předsunuté operační skupiny Postoloprty.⁶⁶⁴ V součinnosti těchto dvou jednotek s místním 9. p. pl. byla v Mostě pod velením postoloprtských důstojníků provedena 2. června 1945 rozsáhlá vojenská razie, při níž vojáci prováděli domovní prohlídky a německé obyvatelstvo shromažďovali na mosteckém Prvním náměstí. Do vojenských násilností ovšem již od počátku zasahovaly vnější faktory, když si sovětské velitelé vynutili okamžité propuštění veškerých zaměstnanců hydrogenačních závodů STW v Záluží. Do dalšího vyjednávání s posádkovým velitelstvím se zapojili také představitelé revolučního národního výboru, kteří vysídlení odmítali s argumentem zajištění dostatku pracovních sil pro průmysl a zemědělské práce. Nakonec byla skupina přibližně 500 mužů určených před lidový soud navracena do trestaneckého tábora č. 3

⁶⁶¹ Srov. VHA, f. VKPR, k. 1, i. č. 93, č. j. 1039 taj/1945, Souhrn zpráv velitelství 1. oblasti do 11. 7. 1945, s. 3.

⁶⁶² Srov. BHSA, SdA, EVB, Nr. 672, Carl Grimm, s. 10.

⁶⁶³ V rozkaze vydaném 23. 5. 1945 v 18 hodin se uvádělo: „Mužstvu jest zvlášť připomenouti a zdůrazniti, že nejde o nějaký výlet, nýbrž o vážnou věc, při které má každý dokázati, že je pro ni mravně způsobilý. Nikdo se nesmí domnívati, že nošení stejnokroje a zbraně opravňuje k tomu, aby si každý mohl dělat, co sám za dobré uzná.“ VHA, f. RG, k. 132, Sign. A/1, i. č. 841, Rozkazy k odjezdu pluku do pohraničí.

⁶⁶⁴ Oblastní velitelství Kladno bylo nařízením MNO z 25. 5. 1945 převedeno do působnosti 1. čs. armády generála Karla Klapálka, přičemž byly Revoluční gardy rozkazem velitele oblasti Kladno generála Julia Fišery z 28. 5. 1945 podřízeny od 29. 5. 1945 12:00 předsunuté operační skupině 1. čs. divize Postoloprty. Srov. VHA, f. RG, k. 132, Sign. A/1, i. č. 847, Spisy tajné.

ve Střimicích a podobně velká skupina mužů byla odvedena do tábora č. 28 v Záluží.⁶⁶⁵ Zbývajících přibližně tisíc osob, u nichž pracovní nasazení nepřipadalo do úvahy – jednalo se zejména o přestárlé osoby a matky s dětmi, byla pěšky vyhnána na saské hranice. Po několika týdnech, kdy sovětské velitelé odmítali vyhnance přijmout, se vrátili zpět do Mostu.⁶⁶⁶ Zatímco se v hydrogenizačním závodu povedlo od 3. června 1945 obnovit výrobu a v samotném Mostě začala od 4. června 1945 působit řádná uniformovaná policie – což obojí přispívalo k obnově stabilních poměrů – pokračovaly vojenské razie v okolních obcích. Převažující revoluční dobrovolníci – revolučních gard a již od května v tomto prostoru působící formace „Pěst“ – při nich v dalších týdnech shromažďovali a terorizovali německé obyvatelstvo v Horním a Dolním Litvínově, Záluží a dalších obcích.⁶⁶⁷

⁶⁶⁵ Policejní lékař Carl Grimm, který byl 2. 6. 1945 také nucen narychlo opustit svůj byt, popisoval celé dění následovně: „Na Prvním náměstí stály již v osmistupu za sebou tři pochodové útvary zajatých Němců a já jsem musel také do řady. Z okolních domů byli neustále vyháněni další němečtí zajatci a přidávali se do našich řad. Když mezitím procházeli okolo ruští důstojníci a viděli ten výstup, obrátili se a vyříkávali si to s těmi Čechy. Vzrušené vyjednávání skončila tím, že Češi museli propustit všechny pracovníky hydrogenizačního závodu a museli jim vrátit všechno, co jim vzali. [...] Mezitím šel okolo jeden český známý jménem Otr, a když mě poznal mezi zadrženými, vytáhl mě z řady a dovedl mě na kriminální policii. Tam se ke mně nechtěli znát, ačkoliv jsem denně přicházel a odcházel jako policejní lékař, a ačkoliv můj český známý s nimi dlouho jednal, musel jsem nastoupit zpět do řad zadržených. Ale krátce nato přišel druhý známý Čech a zase mě vytáhl, a když se v tomhle okamžiku na náměstí objevili čeští důstojníci, obrátil se na ně a po krátkém jednání rozhodl český kapitán: Lékaři jdou volně do služby. Při této příležitosti jsem poprvé postřehl, že ta akce byla pod velením české armády. [...] Ostatně národní výbor neměl s akcí co dělat a dokonce spíše naopak, vím o jednom členovi národního výboru, který se velmi snažil odstranit Rudou gardu z města a Svobodovy jednotky držet dál.“ Srov. BHSA, SdA, EVB, Nr. 672, Carl Grimm, s. 8–11. [originál v němčině, překlad JM] Podle vojenského hlášení z 8. 6. 1945 si orgány RA vymohli v Mostě ponechání rodin zaměstnanců průmyslu. Navíc nebyli zadrženi Němci, kteří se vrátili z koncentračních táborů. Srov. VHA, VO1, k. 49, č. j. 387, Potíže při vysídlování Němců, n. Podle materiálů ONV v Mostě byl tábor č. 3 určen pro ubytování nuceně nasazených – především Čechů, Slováků a Ukrajinců, přičemž byl Rudou armádou rozpuštěn 4. května 1945 a následně byl Severočeskými hnědouhelnými doly pronajat ONV v Mostě jako internační tábor pro Němce určené před MLS. Srov. SOKA Most, fond ONV Most 1945–1960, k. 16, i. č. 457.2, Tábor č. 3 Střimice.

⁶⁶⁶ Srov. BHSA, SdA, EVB, Nr. 672, Carl Grimm, s. 11; T. STANĚK, *Poválečné „excesy“*, s. 135–136.

⁶⁶⁷ Srov. M. HRABÁK, *Hydrák a Staliňák...*, s. 107; ABS, f. 304, Sign. 304-179-4, Přípis Velitelství uniformované policie v Mostě na MV ČSR ze dne 5. 6. 1945, f. 1; f. A2/1, k. 58, i. č. 1765, Porevoluční události, Most, f. 398. Příslušníci úderného oddílu 1357 „Pěst“ podléhající pražskému velitelství „Alex“ generála Zdeňka Nováka působili v oblasti Mostecku již kolem poloviny května 1945, kdy výrazně zasahovali do pravomocí místní správy. Zadrželi například člena RNV v Horním Litvínově Adolfa Jirku, který údajně znemožňoval zatýkání „německých nacionálních předáků“. Srov. SOKA Most, f. ONV Most, k. 10, i. č. 122, Přípis velitelství I. roty úderného oddílu „Pěst“ na ONV v Mostě z 19. 5. 1945, n. Mezi „partyzánskými“ jednotkami a revolučními gardami přitom existoval úzký vztah. Vladislav Novák z Kladna,

Paramilitantní jednotky byly od počátku června 1945 likvidovány a jejich mužstvo podléhající branné povinnosti bylo převáděno do řádných jednotek, což se ale do takové míry netýkalo revolučních gardistů. Železniční strážní oddíly pod velením plukovníka Emila B. Boříka byly po polovině června 1945 podřízeny ministerstvu vnitra jako složka SNB, jejímž úkolem mělo být nadále „vyčišťování a zneškodňování nepřátelských živlů“.⁶⁶⁸ Přetrvávající vysoká míra oportunního násilí nebyla na Mostecku spojena pouze s pokračující činností těchto jednotek, které byly definitivně rozpuštěny až počátkem července 1945, protože jejich příslušníci pokračovali nadále ve službě v místních řádných vojenských útvarech.⁶⁶⁹ Téměř až do konce června 1945 působila v Mostě například ještě samozvaná kriminální policie, jejíž příslušníci prováděli řadu „domovních prohlídek“ a 26. června 1945 se dokonce pokusili převzít velení nad likvidovanou bojovou jednotkou „Pěst“.⁶⁷⁰ Ani po konsolidaci bezpečnostní služby v průběhu

který byl přidělen k RG1, vypověděl o situaci panující v těchto dnech v Mostě a jeho okolí následující: „Pokud jsem byl nasazen se svojí skupinou RG v Břešťanech, dostal jsem rozkaz k výpomoci v Mariánských Radčicích. Při tom jsem viděl, že tam nezodpovědné osoby prostě řadí, že tam obyvatelstvo bez rozdílu jest terorizováno, bylo stříleno atd.“ Srov. SOKA Most, f. ONV Most, k. 10, i. č. 122, Přípis Policejního ředitelství v Kladně na ÚNB v Mostě ze 14. 7. 1945, Výpověď Vladislava Nováka, n.

⁶⁶⁸ Kvůli množícím se stížnostem nařídil generál Julius Fišera od 5. 6. 1945 podřízení partyzánských oddílů velitelstvím sborů, k nimž měly být převedeny osoby podléhající §27 branného zákona, které měly být podřízeny energickým důstojníkům vyznamenaným v bojích na východní frontě. Srov. VHA, f. RG, k. 132, Sign. A/1, i. č. 847, Spisy tajné, č. j. 49/1 Taj45, Oblastní velitelství Kladno ve věci partyzánských oddílů z 5. 6. 1945, n. Na základě rozkazu z 18. 6. 1945 byly oddíly pod velením plk. Emila B. Boříka z likvidujícího pluku RG1 „Albatros“ složkou SNB podřízenou Ministerstvu vnitra ČSR, na niž se nevztahoval rozkaz z 8. 6. 1945 ve věci „rozpuštění a odzbrojení všech dobrovolných a revolučních jednotek“. Srov. VHA, f. RG, k. 132, Sign. A/1, i. č. 847, Spisy tajné, č. 5 taj. - vel. 1945, Přípis velitelství 1. divise na velitelství pluku RG1 ze dne 18. 6. 1945, n.

⁶⁶⁹ Plukovníku Boříkovi bylo nařízeno rozpuštění jeho skupiny 22. 6. 1945 s tím, že mělo být mužstvo buďto propuštěno nebo převedeno k nejbližšímu pěšímu pluku. Provedením rozkazu velitele 1. pěší divise plk. gšt. Jana Procházky byli příslušníci původního pluku RG1 dislokováni k pěšímu pluku 9 v Chomutově, Mostu a Klášterci nad Ohří, k průzkumné rotě v Postoloprtech, k 45. p. pl. v Kadani a dělostřeleckému pluku 1 v Žatci. Zbývajícím mužstvem bylo nakonec ke 2. 7. 1945 plk. Boříkem dislokováno k řádným jednotkám I. sboru v Mostě, Chomutově a Kadani. Srov. VHA, f. RG, k. 132, Sign. A/1, i. č. 847, Spisy tajné, č. j. 88/taj.1.odděl.1945, Nařízení velitelství I. sboru ze dne 22. 6. 1945; č. j. 295/taj.1.odděl.1945, Nařízení 1. divise z 28. 6. 1945; č. j. 32 Taj.-vel.-1945, Přípis velitele Pluku Revoluční gardy č. 1 E. B. Boříka na velitelství 1. divise z 3. 7. 1945. Dále srov. T. STANĚK, *Poválečné „excesy“*, s. 136.

⁶⁷⁰ Příslušníci pomocné policie vzniklé v květnu 1945 Václav Bujárek, Josef Kyselka a další prováděli až do června 1945 rozsáhlé vykrádání pod rouškou „domovních prohlídek“. Do počátku června 1945 vykonali na 830 domovních prohlídek, při nichž jen oficiálně zadrželi mnoho set tisícové částky (do 7. 6. 1945 213.740,- Kč a 217.823,51 RM). Zřízení Úřadu NB 25. 6. 1945, jímž měla být činnost Oddělení kriminální policie v Mostě ukončena, vyprovokovalo její příslušníky k pokusu o puč. Václav Bujárek se pokusil 26. 6. 1945 převzít velení nad bojovou jednotkou „Pěst“, která měla v Mostě disponovat ještě téměř 200 muži,

července a srpna 1945 však podobné případy nevymizely. Bezpečnostní orgány považovaly za závažnou hrozbu působení různých více či méně organizovaných loupeživých skupin, které často sestávaly právě z příslušníků řádného sovětského nebo československého vojska, jejichž rabování se objevovalo až do prosince 1945.⁶⁷¹ K různým násilnostem zavdávalo příčinu také pokračující vyhánění německého obyvatelstva, v jehož rámci bylo do pozastavení celé akce 25. srpna 1945 „odsunuto“ za hranice na 6. 800 Němců z Mostu a okolních obcí.⁶⁷² Bezpečnostní

a přeměnit ji v oddíl SNB. Nakonec byli tentýž den všichni účastníci nepovedeného puče zatčeni. Jednotka „Pěst“ v síle 215 mužů byla SNB rozpuštěna dnem 14. 7. 1945. Srov. ABS, f. A14, k. 22, inv. j. 303, Samozvaná kriminální police v Mostě - zpráva o činnosti; f. 304, Sign. 304-179-4, Přípis Oddělení kriminální policie v Mostě na MV ČSR ze dne 7. 6. 1945, f. 3; Přípis MV SNB v Mostě na HV SNB v Praze ze dne 14. 7. 1945, f. 4; SOKA Most, f. ONV Most, k. 9, i. č. 119, Organizace SNB 1945–1949, Přípis ÚNB v Mostě na ZNV v Praze ve věci zahájení činnosti z 25. 6. 1945, n.

⁶⁷¹ Referent SNB oznamoval na veřejné schůzi MNV v Mostě 17. 8. 1945, že „jsou dosud v Mostě lidi, kteří vnikají do bytů, vykrádají je a obtěžují občanstvo.“ Srov. SOKA Most, f. MNV Most, k. 1, i. č. 1, Zápisy ze schůzí MNV Most (torzo) 1945, Zápis o veřejné schůzi MNV v Mostě konané dne 17. 8. 1945, n. Ve stejném období se objevovaly v hlášení SNB z Mostu stížnosti na působení strážních jednotek: „Mimo toho také v ojedinělých případech prováděli jmenovaní [příslušníci strážních složek, pozn. JM] různé zákroky a zabavovali i různé předměty v domnění, že jsou v německém objektě. I tyto nesrovnalosti byl[y] vždy vysvětleny, napraveny a také [se] již nevyskytují.“ Obdobná situace panovala v okolních vesnicích, jak dokazuje hlášení z obce Havraň: „příslušníci vojenských posádek obcházejí vesnice v okolí Mostu a v některých případech se u rolníků domáhají téměř násilným způsobem s používáním různých výhrůzek vajec, kuřat a jiných potravin. Tak se stává, že když rolník má v některých případech připravena vejíčka pro sběrnu, je mu z nich větší část odebrána a vůbec nezaplacena s poznámkou, že vojáci mají hlad a musejí jíst.“ Srov. ABS, f. A14, k. 5, inv. j. 42, f. 24, 25. K případu rabování došlo například v noci z 21. na 22. 9. 1945 v části Horního Litvínova „Nová Osada“, kde 5 českých vojáků s domnělým ruským kapitánem v čele vykradlo několik bytů. Posádkové velitelství v Mostě uvádělo 17. 10. 1945 následující: „Podle docházejících zpráv o přesně zjištěných konkrétních případech, množí se v poslední době vraždy, násilná vloupání, sprosté krádeže, znásilňování žen, násilná vymáhání výhod všeho druhu z titulu partyzánské činnosti, účasti na odboji, samovolné rekvizice atd. [...] Namnoze jsou výše uvedené případy páčány osobami ve stejnokroji RA, což oprávněně způsobuje nevraživost a ochabnutí ve styku s příslušníky spojenecké armády.“ Přes zostřená bezpečnostní opatření se podobným případům nedařilo zabránit ještě po následující měsíce. Svědčí o tom například případ, kdy příslušníci československé armády rusínské národnosti působící u strážního oddílu v Mostě provedli ozbrojené přepadení v německých bytech v Janově ještě 10. 12. 1945. Srov. SOKA Most, f. ONV Most, k. 10, i. č. 122, č. j. 74/taj/45, Zpráva posádkového velitelství v Mostě ze 17. 10. 1945, n; č. j. 6298/45, Zpráva ŘNB v Mostě z 1. 10. 1945, n; č. j. 2755/45, Hlášení velitelství stanice SNB v Záluží z 14. 12. 1945, n.

⁶⁷² Akční výbor pro stěhování Němců při MNV v Mostě se přitom organizací vysídlování zabýval již počátkem července 1945. Srov. SOKA Most, f. ONV Most, k. 10, i. č. 133, Odsun Němců z okresu Most, Zápis o schůzi akčního výboru pro stěhování Němců ze dne 7. 7. 1945, n. Úřad národní bezpečnosti v Mostě uváděl, že v prvních 14 dnech srpna 1945 „bylo vojskem z mosteckého okresu odsunuto na 860 Němců, takže celkový počet odsunutých činí dosud 4860 osob.“ „Odsunová“ akce byla prováděna

složky kromě pokračujících domovních prohlídek navíc prováděly řadu organizovaných zátahů, z nichž nejzajímavější byl asi v srpnu 1945 postup proti „osobám dosud nepracujícím.“⁶⁷³ Nejrozsáhlejší organizovanou razíí bezpečnostních složek související víceméně přímo s mosteckým táborovým systémem byla reakce na explozi ve skladu munice ve čtvrti Krásné Březno v Ústí nad Labem 31. července 1945.

Ústí nad Labem

Události v Ústí nad Labem doposud přitahují intenzivní pozornost, protože jsou – a pravděpodobně také zůstanou – zahaleny jistým tajemstvím. Veškeré doposud přítomné interpretace – ať už od přímých účastníků nebo historiků – jsou vedeny snahou po jejich racionalizaci.⁶⁷⁴ Snaha lidské mysli udělit událostem určitý smysl předem vylučuje tak těžko uchopitelné faktory, jakými jsou náhoda nebo nešťastná shoda okolností. Podobně tomu bylo také v případě tehdejších aktérů, kteří se v nastalém chaosu přimkli k jedinému pro ně přijatelnému vysvětlení – pečlivě připravované nepřátelské sabotáži. V situaci graduujícího vyhánění německého obyvatelstva armádními složkami vedla od tragické nehody nuceně nasazených německých pracovníků na konci července 1945 relativně přímá cesta k masakrování civilního obyvatelstva a dalším represím. Jak na místě bezprostředně zasahující vojáci, tak později rozhodující vrcholní představitelé silových státních složek byli ve svém jednání vedeni až obsesivní představou akutního nepřátelského ohrožení.⁶⁷⁵ Ústecké události v sobě propojují

vojskem, ale vyhledávání vhodných osob prováděly bezpečnostní orgány. Podle zprávy z konce srpna byly nuceně vysídleny dalších téměř 2 tisíce osob, podle celkově udávaného počtu 6.800 k 25. 8. 1945. „Evakuace“ byla vládním zmocněncem Dr. Vlkem údajně zastavena na dobu, než budou evidovány nepostradatelné osoby pro průmysl, jejichž „odsunutím by byl [...] podstatnou měrou poškozen provoz uhelných dolů“, čímž by „[československé] republiky vznikla značná škoda.“ Srov. SOKA Most, f. ONV Most, k. 10, i. č. 122, Situační zprávy z r. 1945–46, Zpráva 1. 8. – 15. 8. 1945; Zpráva 15. 8. – 31. 8. 1945. Vyhánění odborníků bylo přitom ztěžováno již dříve, jak dokládá vojenské hlášení z Chomutova, kde úředníci Ministerstva průmyslu vyžadovali již v době do konce července 1945 vydání odborníků pro hydrogenační závody v Záluží. Srov. VHA, VO1, k. 49, č. j. 387, Potíže při vysídlování Němců, s. 4.

⁶⁷³ „Razie na povaleče“ byla prováděna od 8. 8. 1945 ve spolupráci SNB s Úřadem ochrany práce „v denních i nočních hodinách v kavárnách, hostincích, nočních podnicích a někdy i po domech“. Jen za první týden mělo být evidováno k zařazení do pracovního procesu až 180 osob. Srov. SOKA Most, f. ONV Most, k. 10, i. č. 122, Situační zprávy z r. 1945–46, Zpráva 1. 8. – 15. 8. 1945.

⁶⁷⁴ Srov. T. STANĚK, *Poválečné „excesy“*, s. 151, 155–156.

⁶⁷⁵ Kromě v této době dominujícího obrazu téměř všudypřítomných *wehrwolfů* alias vlkodlaků, jejichž údajná činnost byla sledována téměř napříč veškerými situačními zprávami bezpečnostních složek, hrál nepochybně nezanedbatelnou úlohu důraz na co nejrychlejší provádění „odsunu“. Přípravám „velkého odsunu“ byla věnována schůzka hlavního štábu 28. 7. 1945, jejímž účelem bylo „projednat po technické stránce urychlení odsunu [německého] obyvatelstva z pohraničního území Čech a Moravy všemi

prvky spontánních a organizovaných forem akutního násilí, které se vyskytovaly v podobě lynčů a vyvražďovacích kampaní nejčastěji v květnu a červnu 1945, se strukturálním násilím státně organizovaných forem národní očisty, tj. vyháněním a nucenou prací. – V úterý 31. července 1945 zhruba o půl čtvrté odpoledne došlo ve vojenském skladu střeliva a výbušnin v jižním traktu bývalého cukrovaru v Krásném Březně k výbuchu, při němž zahynulo mezi 26 a 33 osobami, další téměř čtyři desítky osob byly zraněny a vznikl rozsáhlý požár. Samotným v místě příslušným úřadům trvalo další hodinu, než zjistili a ohlásili, co se stalo.⁶⁷⁶ V centru města se eskalující panika z blíže neznámého útoku obrátila proti německému obyvatelstvu označenému bílými páskami. Spontánně vznikající hloučky lidí začali takto dobře identifikovatelné Němce brutálním způsobem napadat. Do vyhledávání a lynčování Němců se zapojili také příslušníci nejrozličnějších ozbrojených složek, přičemž nejtragičtější situace vznikla na mostu přes Labe kolem 17. hodiny. Zhruba tehdy začali vojáci střežící most a vlakové nádraží pálit na Němce navracející se ze zaměstnání ve čtvrti Střekově na pravém břehu Labe.⁶⁷⁷

prostředky, které jsou v dosahu armády.“ Účastníci byli seznámeni s tím, že československá vláda měla v úmyslu požadavky velmocí, „ale nechce ztrácet zbytečně čas, a chce postavit velmoci před hotovou věc. Proto musí být vyhošťování provedeno co nejrychleji.“ Srov. VHA, VO1, k. 49, č. j. 396, Zápis o poradě hlavního štábu 28. července [1945] o vyhošťování německého obyvatelstva, n.

⁶⁷⁶ Kabinet ministra vnitra byl o události telefonicky poprvé informován 31. 7. 1945 okolo 16:30 předsedou MNV v Ústí nad Labem Vondrou následujícím způsobem: „V Ústí nad Labem vypukl dnes odpoledne požár ve čtvrti Krásné Březno, celá obytná čtvrť hoří, desítky obytných domů v plamenech, explose trvají, plameny zachvátily pivovar, lihovar, a cukrovar, nebezpečí dalších výbuchů. Prosíme o pomoc, vyšlete okamžitě hasičské sbory a uvědomte policii.“ V 16:45 následoval telefonát vrchního komisaře Řípy z policejního ředitelství Ústí nad Labem: „Prosíme[,] vyšlete okamžitě pomoc, celá čtvrť Krásné Březno v plamenech. Vybuchují skladiště nábojů, nemůžeme k požáru pro nebezpečí dalších výbuchů. Uvědomte Zemský národní výbor, policii a hasiče.“ Srov. ABS, f. A2/1, k. 56, i. č. 1765, Telefonogram č. 37/1945 ze dne 31. 7. 1945, f. 19; dále srov. ibidem, Informace pro pana ministra, f. 23.

⁶⁷⁷ Z mnohých svědectví uvádím přepis záznamu z rodinné kroniky Fritze Schindlera z 1. 8. 1945, který se předešlý den vracel ze směny v Schichtově továrně ve Střekově: „Co jsme zde uviděli, z toho nám tuhnula krev v žilách. Nevěřili jsme vlastním očím, když jsme viděli, jak byli Němci, kteří chtěli jít přes most, házeni přes zábradlí do vody a byli tak dlouho ostřelováni kulometem umístěným na pravé straně vyústění mostu, než jejich kulkami proděravělá těla utonula v proudu. Němci, kteří přišli až k mostu, ale zdráhali se jít dále, byli vojáky a partyzány s napřaženými revolvry a pistolemi vehnáni na most, kde byli s křikem přivítáni těmi šílícími zuřivci a také shozeni do Labe. Ty bestie se nezastavili ani před matkami a kojenci, zahynuli stejnou smrtí. My jsme mezitím uprchli do jednoho domu v Brückengasse a chtěli jsme se právě odebrat do protileteckého krytu, když jsme nad sebou uslyšeli hulákání dovnitř vnikajících Čechů, kteří nás odhalili a jeden přes druhého volali: „Tady jsou ty německé svině, zabijte je!““ Srov. BHSA, SdA, EVB, Nr. 685, Fritz Schindler, s. 2. [originál v němčině, překlad JM] Vznikající lynče a postup armádních složek byly na sekretariát ministra vnitra hlášeny ústeckým policejním ředitelstvím kolem 17. hodiny: „Hoří kabelovna, vojenské skladiště zbraní, lihovar, cukrovar. Vznik požáru u lihovaru. Mezi Čechy vznikají velké

V panické snaze zajistit prostor, kdy nikdo nevěděl co se děje, se na hrubých násilnostech proti civilním osobám podílela pravděpodobně většina přítomných ozbrojenců – od různých bezpečnostních složek, přes rudoarmějce až po československé vojenské jednotky. Do města byly například ve dnech těsně předcházejících incidentům staženy některé části 28. pěšího pluku, jehož příslušníci se již dříve dopustili řady násilností na civilním německém obyvatelstvu.⁶⁷⁸ Nejvyšší armádní velení bylo o vzniklé situaci informováno teprve kolem půl šesté odpoledne. Vzniklý zmatek nejlépe ilustruje rukopisná poznámka náčelníka hlavního štábu generála Bohumila Bočka: „Vyslat někoho ihned a učinit příslušná opatření.“⁶⁷⁹ V nastalé situaci se zpočátku neorientovali ani na místo odeslaní zpravodajci z OBZ, jejichž zásluhou se až do

nepokoje, provádějí se lynče na ulicích. Vojsko vyklizuje město. Prosíme[,] uvědomte MNO. Vyšlete pomoc.“ Srov. ABS, f. A2/1, k. 56, i. č. 1765, Telefonogram č. 37/1945 ze dne 31. 7. 1945, f. 19. V pozdější zprávě pro ministra vnitra byly události popisovány následovně: „Po výbuchu došlo ve městě k řadě incidentů, za nichž byli napadáni českých obyvatelstvem a hlavně vojáky Němci v ulicích. Byli bití, ubíjeni klacky, střílení, pobíjeni bodáky a shazováni do Labe. Tomuto řádění udělala přítrž OSK a MNV, které vydaly místním rozhlasem provolání vybízející důtklivě ke klidu a pořádku. Zákroky proti Němcům netrvaly déle než 1 hodinu. Podle odhadu OSK bylo ubito asi 50 lidí, kolik bylo sházeno do Labe, nemohlo být zjištěno.“ Srov. ibidem, Informace pro pana ministra, f. 23. Bezprostředních obětí mohlo být podle posledních odhadů Tomáše Staňka celkově kolem 100. Srov. T. STANĚK, *Poválečné „excesy“*, s. 153. Dále srov. J. HAVEL, V. KAISER, O. PUSTEJOVSKY, *Stalo se v Ústí...*, s. 19–29.

⁶⁷⁸ V Ústí nad Labem byli přítomni příslušníci místní posádky 42. p. pl. a II. praporu 28. p. pl., SNB, Pohotovostního pluku 1 NB, strážní jednotka internačního tábora a Revoluční gardy. Srov. T. STANĚK, *Poválečné „excesy“*, s. 153. V souhrnném dálhopisném hlášení rozesílaném 1. 8. 1945 v 05.00 se mimo účasti českých občanů, příslušníků SNB a rudoarmějců explicitně uváděl podíl příslušníků 28. p. pl. na násilnostech. Jádrem tohoto pluku byl 2. prapor 2. čs. samostatné paradesantní brigády v SSSR, vysazený na Slovensku v době povstání. Pluk se zformoval v Praze Vršovcích doplněním záložníky a byl nasazen na „vyčišťování území“. Přitom se jeho příslušníci mj. na Českolipsku a Varnsdorfsku již počátkem června 1945 dopouštěli násilného rabování. Prapor II/28, který byl v době dislokován na Střekově, provedla ve dnech 13. a 14. 7. 1945 přes protesty MNV, OSK a odpor asi 80 členů SNB násilné vysídlení přibližně 4.300 osob z Děčína, které se stalo předmětem pozdějšího vyšetřování. Srov. VHA, VO1, k. 49, i. č. 269, č. j. 403/1945, Dálnopis „ATLAS ODDEL. DELO ===== VELITELSTVI KOMPAS“, 1. 8. 45 0500 HOD.; ibidem, č. j. 352, Přípis Velitelství 13. divise na Velitelství 1. oblasti z 23. 7. 1945, n. Dále srov. J. HAVEL, V. KAISER, O. PUSTEJOVSKY, *Stalo se v Ústí...*, s. 13–17.

⁶⁷⁹ Hlavnímu štábu předal kabinet ministra vnitra informaci telefonicky na oddělení pro styk se spojeneckými armádami MNO v 17:25, náčelník hlavního štábu mohl být o situaci informován podle poznámek kolem 18. hodiny následujícím způsobem: „Velký požár v Krásném Březně u Ústí nad Labem. Několik desítek domů a celá obytná čtvrť v plamenech. Hoří lihovar, cukrovar, voj. skladiště zbraní vyletělo do povětří. Pravděpodobný vznik požáru u lihovaru. Další výbuchy pokračují a není možno zjistit[,] co všechno jest zachváčeno plameny. Nastávají nepokoje mezi Čechy, na ulicích města se provádí lynčování. Nejposlednější zpráva dodává[,] že hoří také kabelovna.“ Srov. VHA, VO1, k. 49, i. č. 269, č. j. 403/1945, Přípis Štábu 1. oddělení Velitelství 1. oblasti pro náčelníka hlavního štábu, n.

dalšího rána všeobecně pracovalo s představou rozsáhlejších útoků. Na místo byly z toho důvodu po osmé hodině večerní odesílány další posily a ve 22:45 vydal hlavní štáb z nařízení ministra Ludvíka Svobody rozkaz k vyhlášení bojové pohotovosti „všech posádek na území s německým obyvatelstvem“.⁶⁸⁰ Již v pozdních večerních hodinách 31. července 1945 panoval v Ústí nad Labem klid. Pro údajnou sabotážní akci nebyly nalezeny žádné důkazy, ale přesto prohlásil generál Ludvík Svoboda při své návštěvě na místě následujícího dne, „že také v případě ústeckém jde o dokonalou organizaci německé podzemní práce. [Ujišťuji vás], že stát se s pátou kolonou vypořádá velmi rychle a energicky.“⁶⁸¹ Přestože vyšetřování zapojení žádné rozsáhlé sabotážní sítě nepotvrzovalo, vyjadřoval se ve smyslu přijetí velmi tvrdých opatření:

„Je nutno vypořádat se jednou pro vždy s pátou kolonou a můžeme si vzít za vzor Sovětský svaz, který byl jediný, který to v této válce bezpečně dokázal; jako příklad uvádím případ povolžské německé republiky, kam jedné noci bylo shozeno několik desítek parašutistů. Když všichni byli tamnějšími Němci schováni a nebyli vydáni ani na naléhavé výzvy Rudé armády, došlo k tomu, že tato povolžská německá republika 48 hodin po poslední výzvě přestala existovat a nikdy víc už existovat nebude!“

Generál Ludvík Svoboda, Ústí nad Labem, 1. srpna 1945⁶⁸²

⁶⁸⁰ První reakcí velitelství 1. oblasti byl v 18:53 příkaz k vyslání 150 automatčků z nejbližší posádky a oddílu OBZ o 50 mužích z Prahy. Podle dostupných zpráv odjel reálně zpravodajský důstojník 1. oblasti na místo požáru v 19:40 a ve 20:35 byl z posádky Teplice-Šanov odeslán oddíl o 7 důstojníků, 117 mužích a záchranným vybavením, který na místo dorazil před 22:00. Později dorazily ještě asistenční oddíly z Lovosic a Litoměřic. Zpravodajci ve 21:45 dementovali zprávu o výbuchu vlaku v Podmoklech a Nestěmicích, které se ale nadále objevovaly v hlášeních až do ranních hodin 1. 8. 1945. Rozkaz ministra národní obrany gen. Ludvíka Svobody k bojové pohotovosti byl od 23:30 do 01:30 předáván velitelům sborů a divizí. Souběžně s tím hlásilo OBZ v 00:27, že se jednalo o sabotáž, neboť z koncentračního tábora Skřivánčí pole uprchlo 60 zajatců. Srov. VHA, VO1, k. 49, i. č. 269, č. j. 403/1945, Přípis Štábu 1. oddělení Velitelství 1. oblasti pro náčelníka hlavního štábu k událostem v Ústí nad Labem – Krásné Březno 31. 7. 1945, n.

⁶⁸¹ Srov. VHA, VO1, k. 49, i. č. 269, č. j. 403/1945, Hlášení Posádkového velitelství Ústí nad Labem 31. 7. 1945 ve 20:45; ABS, f. A2/1, k. 56, i. č. 1765, f. 48; dále srov. T. STANĚK, *Poválečné „excesy“*, s. 154–155. Ke psychóze vojáků se jako k hlavní verzi událostí přiklonila také vyšetřující komise v roce 1947, která uváděla, „že pod dojmem výbuchu a vzhledem k mimořádnosti doby, nastal mezi částí vojáků, ne zcela ukázněných, psychologický stav, ve kterém si počínali jako smyslu zbavení, tím spíše, že osoby civilní, které se incidentů aktivně zúčastnily, je přímo k činům naváděly.“ Srov. ABS, f. A2/1, k. 56, i. č. 1765, Jen pro osobní informaci pana ministra, nečíst, 4x opsat, f. 4. Dále srov. zde foto 19, s. 340.

⁶⁸² Srov. JAN HAVEL, VLADIMÍR KAISER, OTFRID PUSTEJOVSKÝ, *Stalo se v Ústí nad Labem 31. července 1945*, Ústí nad Labem 2005, s. 73.

Podobná opatření získala velmi reálnou podobu, když pohotovost vojenských a bezpečnostních jednotek v následujících dnech vyústila v rozsáhlé oblasti severozápadního pohraničního pásma v další zatýkání. V samotném Mostě bylo v této době zatčeno a dodáno do tábora č. 28 několik desítek podezřelých osob, které měly dříve příslušet k nacistickým organizacím.⁶⁸³ Táborový systém při hydrogenačních závodech v Záluží v této době přijal další vlnu podezřelých z „podzemní činnosti“, kteří spolu se zatčenými z předchozích vojenských razíí téměř kompletně naplnili všechny dostupné lágry.⁶⁸⁴

Záluží u Mostu

Do zálužského koncentračního tábora č. 28 byly počátkem června 1945 dovezeny stovky žateckých mužů, kteří přežili několik děsuplných nocí v postoloprtských kasárnách. Popravě zastřelením unikli také kvůli tomu, že jejich údajná provinění byla téměř bezvýznamná, ale zároveň byla jejich pracovní síla příliš cenná. Při příchodu do tábora je dozorci přivítali rány obušky, odebrali jim jejich šaty, oblékli je do vězeňských mundůrů a dřeváků bývalého pracovněvýchovného zařízení a na závěr je nechali označit nesmývatelnou barvou na oděv žlutými hákovými kříži.⁶⁸⁵ V následujících dnech rozšířili trestanecké řady ještě Němci zadržení

⁶⁸³ Podle referenta SNB Antonína Mazánka bylo „sebráno 26 Němců, organisovaných ve straně a 8 SS. Karl Grimm uváděl dodání přibližně 70 nově internovaných. Srov. SOkA Most, f. MNV Most, k. 1, i. č. 1, Zápisy ze schůzí MNV Most (torzo) 1945, Zápis o veřejné schůzi MNV v Mostě konané dne 17. 8. 1945; BHSA, SdA, EVB, Nr. 616, Carl Grimm, s. 1.

⁶⁸⁴ Podle vzpomínek táborového lékaře Karla Grimma byly kromě nejznámějších táborů č. 27 a 28 u Záluží hydrogenačním závodem dále využívány tábory č. 17/18 a č. 31/32, dále potom tábor č. 37 u Mostu, tábor č. 22/25 u Dolního Jiřetína a tábor č. 33/34 u Růžodolu. Pokud by se připočetly ještě tábory využívané důlním průmyslem, pokračoval po květnu 1945 provoz téměř 30 z původních až 55 pracovních táborů v okolí Mostu. Kromě převažujících obyvatel z Mostu, Chomutova a Žatce se v různých táborech nacházely osoby z Ústecka, Děčína, od Bíliny, Duchcova a Kadaně až po Vejprty, Karlovy Vary a Mariánské Lázně – a mimo to ještě říšští a maďarští Němci. Srov. BHSA, SdA, EVB, Nr. 672, Carl Grimm, s. 25; ABS, f. 304, Sign. 304-179-4, Přípis Oddělení kriminální policie v Mostě na MV ČSR ze dne 7. 6. 1945, f. 2.

⁶⁸⁵ „[K]dyž jsme minuli rozcestí na Žatec, objevil se názor, že přijdeme do Mostu do hydrogenizačních závodů, což se také záhy potvrdilo, když jsme za Zálužím zastavili u tábora 28 a tam jsme byli při vystupování strážnými uvítáni ranami gumovými obušky přes hlavu. Po tomto přátelském přivítání jsme stáli v pozoru seřazeni v útvech na táborovém nádvoří a museli jsme si nechat líbit, jak nám strážní odebírali naše pěkné šaty a místo nich nás vybavovali dřeváky a trestaneckými oděvy bývalého výchovného tábora. V návaznosti na to jsme byli co nejdůkladněji prohledáni a byly nám odebrány dokonce i průkazy. Nyní museli vystoupit všichni malíři a natěrači, kteří obdrželi úkol namalovat nám žlutou voděodolnou barvou hákový kříž na šaty, a sice na záda, sed kalhot a přední část levé nohavice. [...] Tábor 28 byl nadto trestanecký tábor a tudíž jsme byli trestanci přesto, že mezi námi byli členové SdP,

při mostecké razii, kteří sem byli v počtu přibližně 500 převedeni z trestaneckého tábora ve Střimicích, a přibližně 200 Němců zadržených při chomutovské razii 9. června 1945 v Nové Vsi v Horách. Zbylá část od hranic navracených chomutovských Němců byla o několik dní později internována jako civilní zajatci v táboře č. 27. V táborech č. 27/28 se tak na konci druhého červnového týdne roku 1945 mohlo nacházet mezi jedním až dvěma (a více) tisíci internovaných.⁶⁸⁶

Střežení internovaných bylo v červnu ještě svěřeno improvizovaným strážním jednotkám, které mohli tvořit jak ještě jednotlivci propuštění z nacistických pracovních táborů, tak přejatí členové mostecké dobrovolné strážní jednotky a záložské závodní stráže – tedy původně revolučních formací. Velitelem byl jistý Karel Vlasák, před válkou povoláním kočí v Žatci, který byl navrátilcem z nacistického koncentračního tábora na říšském území a přezdíval si „Tygr“. Celý táborový komplex, stejně jako hydrogenační závody podléhaly v červnu 1945 velení Rudé armády. Československá armáda převzala střežení táborů důsledněji pravděpodobně až při zahájení další vlny nuceného vysídlování v rámci „velkého odsunu“ na přelomu července a srpna 1945. Přesto bylo střežení tábora až do září 1945 víceméně v rukou dobrovolníků a příslušníků paramilitantních formací.⁶⁸⁷ Podle svodky vyšetřování z roku 1947 byl Karel Vlasák, který

členové i nečlenové strany [NSDAP].“ Srov. BHSA, SdA, EVB, Nr. 464, Anton Seidler, s. 6. [originál v němčině, překlad JM]

⁶⁸⁶ Karl Grimm ve svých vzpomínkách uvádí 2 transporty Žatečanů o přibližně 600 až 800 osobách, 2 transporty Mosteckanů o přibližně 500 až 800 osobách a transport z Nové Vsi v Horách o přibližně 200 osobách. V táboře se tak mohlo nacházet přibližně až uváděných 1.300 trestanců. – V táborech č. 27/28 se nacházeli převážně britští váleční zajatci, od roku 1943 také Italové a o rok později Američané. – Podle stavebních plánů tábor č. 28 disponoval celkem 8 ubikacemi, které mohly pojmout 800 až 1000 osob. Podle vzpomínek byl zpočátku využíván ještě velký obytný stan pro přibližně 200 až 250 osob. – Tábor č. 27 byl mnohonásobně větší, protože disponoval 31 ubikacemi. V případě, že by byla využívána celá jeho dostupná kapacita, mohlo by se v něm nacházet až přibližně 3.500 osob. Vzhledem k tomu, že počet 3 a více tisíc osob vyhnaných z Chomutova ke státní hranici je považován za horní mez a kalkuluje se spíše s počtem mezi 1 a 1,5 tisícem osob, z nichž byla část vrácena do Chomutova a část propuštěna za hranice, mohl být tábor naplněn maximálně asi 1 tisícem osob. Srov. BHSA, SdA, EVB, Nr. 616, Carl Grimm, s. 1; Státní oblastní archiv Litoměřice pobočka Most (SOA-L, Most), fond STW, k. 70, i. č. 775, Barackenstadt 28 Oberleutensdorf; ibidem, Barackenstadt 27 Oberleutensdorf; T. STANĚK, *Poválečné „excesy“*, s. 131; M. HRABÁK, *Hydrák a Staliňák...*, s. 59, 65, 72.

⁶⁸⁷ Anton Seidler vzpomínal, že většina strážných přicházela bezprostředně z německých koncentračních táborů. Dále uváděl, že Karel Vlasák byl Žateckým před rokem 1938 znám jako vozka spediční firmy Uher&Co. Srov. BHSA, SdA, EVB, Nr. 464, Anton Seidler, s. 8. Karl Grimm zase uváděl, že Karel Vlasák nazývající sám sebe „Tygrem“ byl mezi internovanými přezdíván „Kadle“ podle svého oblíbeného sousloví „šup šup“ nebo také bestie. Srov. BHSA, SdA, EVB, Nr. 616, Carl Grimm, s. 1–2

pobýval „5 let koncentračním táboře v Německu“, ustanoven velitelem tábora a obdržel „od správy Stalinových závodů k ruce několik členů závodní milice, kteří vykonávali potom v táboře dozor, případně doprovod vězňů do zaměstnání a pod.“ Již od května 1945 vykonávali strážní službu propuštění váleční zajatci a před ustanovením Úřadu NB vykonávala v Mostě strážní službu navíc dobrovolná stráž v počtu přibližně 100 osob.⁶⁸⁸

Trestance neodděloval od jejich okolí pouze plot a ozbrojená stráž, ale byli na první pohled zbaveni znaků lidské důstojnosti, což ve svých vzpomínkách zachytil táborový lékař Karl Grimm:

*„Pochodová kolona 4 až 5 tisíc sedma a osmadvacátníků pro mě zůstane nezapomenutelnou. V čele osmadvacátníci do hola ostříhaní a vyholení, klapající dřeváky, útrpné obličeje, jizvy na těle, v zimě často bez kabátu a čepice, na prsou trestanecké číslo a na zádech hákenkroj a KT28.“*⁶⁸⁹

V táborovém prostředí a při nuceném pracovním nasazení byli internovaní vystaveni dvěma vzájemně se podmiňujícím a prolínajícím druhům násilí – akutnímu a strukturálnímu. V podobě pohlavkování a bití bylo akutní násilí v podstatě všudypřítomné – pokud se jej nedopouštěli přímo táboroví a tovární strážní, mohl dobře odlišitelný trestanec dostat kopanec v podstatě od kohokoliv. Do rozsáhlého brutálního trýznění ovšem eskalovaly zejména situace po pracovní době v táboře. Každodenní rutinní úkony – jako byly nástupy, přepočítávání a cvičení na táborovém dvoře nebo kontroly čistoty, pořádku a osobní prohlídky na ubikacích – se snadno zvrhávaly v mučení, které strážní prožívali jako kolektivní zábavu.⁶⁹⁰ V počátečním období

⁶⁸⁸ Podle hlášení OV SNB v Mostě z 16. 8. 1945 byla „továrna na výrobu motorových pohonných látek v Záluží střežena [...] vojenskou správou a vlastní závodní stráží. Kárné tábory číslo 27 a 28 jsou rovněž střeženy vojenskou stráží.“ Srov. ABS, f. A14, k. 5, inv. j. 42, Přípis OV SNB Most na Okresní dozorčí velitelství z 16. 8. 1945, č. j. 361/45, f. 24; dále srov. f. A2/1, k. 58, i. č. 1765, Porevoluční události Most, f. 398–399; SOKA Most, f. ONV Most, k. 9, i. č. 119, Přípis ÚNB v Mostě na ZNV v Praze z 25. 6. 1945, n. V čele táborů stáli civilní zaměstnanci hydrogenačního závodu O. Rameš (č. 27) a K. Vlasák (č. 28), přičemž strážnímu oddílu velel mjr. Nevěřil od 5. p. pl. Strážní oddíl byl tvořen 75 civilními příslušníky závodní stráže. Srov. T. STANĚK, *Tábory v českých zemích*, s. 56.

⁶⁸⁹ Srov. BHSA, SdA, EVB, Nr. 616, Carl Grimm, s. 2.

⁶⁹⁰ „Nejdříve panoval čistý teror, bití pěstmi, bičem, gumovým kabelem. Nezapomenutelným mi zůstane, jak se polonazí lidé plazili v prachu a museli škusbat trávu, zatímco ti otrokáři mezitím praskali do těch polonahých těl bičem. Bití bylo ve dne i v noci. Žádnou noc [nebyl] klid, každou noc [jen] bití a křik rány bičem a výstřely. V noci vtrhli zvenku do tábora Češi, vězni byli vytahováni z lůžek a zbiti do bezvědomí, poté jim byla do očí nalita slaná voda, zapáleny vousy a řasy než zase přišli k sobě a potom byli znovu bití, dokud nebyli ti Češi nebo ti Němci u konce. Často vykonávanou zábavou bylo, že muži museli strčit hlavu do psí boudy a byli zezadu bití na nahou zadnici. Podobnou zábavou bylo zabodávání špendlíků pod nehty.“ Srov. BHSA, SdA, EVB, Nr. 616, Carl Grimm, s. 1. „Dostali jsme opět polévku a museli jsme se

přelomu května a června 1945 se jí přímo nebo jako obecenstvo účastnili také civilisté, které strážní do tábora vpouštěli. Cílem rutinních šikan se stávali především osoby přestarlé nebo nemocné, jimž docházely fyzické síly. Přibližně v době konání mostecké vojenské razie byla asi desítka nemocných tuberkulózou popravena.⁶⁹¹ V průběhu července a srpna 1945 se akutní násilí stávalo spíše součástí přechodových rituálů – když byli přicházející vězni zbavováni civilní identity a nuceni k poslušnosti – nebo exemplárních trestů, jakým se stala například veřejná poprava jednoho trestance z nařízení sovětského závodního velitele.⁶⁹² Při výsleších a trestech byl naprosto nevypočitatelný velitel tábora Karel Vlasák, který v časté opilosti vynalézavým

denně do 22. hodiny buďto účastnit běžných šikan, u kterých byli přítomni civilisté jako obecenstvo, nebo pochodovat po táborovém dvoře a zpívat, přičemž byl vyžadován slavnostní krok a každý, který už nemohl, byl zbit do bezvědomí. Ve 22 hodin jsme k smrti unavení upadli na naše pryčny. Ale ani těch 5 hodin klidu nám nebylo dopřáno, neboť se v téhle době opakovaně objevovaly stráže, při jejichž příchodu byl velitel světnice povinen velet „pozor“, načež jsme všichni oblečení [jen] v košilích museli stát před pryčnami. Kromě toho byly kontroly, jestli si všichni svlékli kalhoty, což nebyl vždy ten případ, protože jsme mezi sebou měli také starší a nemocné lidi, kterým pak byly kalhoty doslova sešlehány z těla – nebo jestli mají všichni čisté nohy, což opět nebylo dobře možné, neboť jsme neměli žádný čas k mytí nohou, a kdyby to bylo vůbec mezi jezením polévky a večerním nástupem možné, byly by nohy stejně po dvouhodinovém pochodování stejně zaprášené. To všechno se dělo jenom proto, aby měl člověk důvod k bití, neboť naši dozorcí přicházeli všichni bezprostředně z německých KT a museli si na nás zchladit žáhu.“ Srov. BHSA, SdA, EVB, Nr. 464, Anton Seidler, s. 7–8. [originál v němčině, překlad JM] „Němci vracející se ze zaměstnání museli pochopitelně tábor udržovati v pořádku a vykonávati veškeré s tím spojené práce, při čemž zůstává pravdou, že byli podrobováni denně osobním prohlídkám. Nešlo o slídění po kořisti, ale o opatření vězeňské, ježto se jednalo o osoby internované. Z téhož důvodu, že šlo o [osoby] internované[,] procházela stráž v táboře zřízená ve dne v noci táborem, při čemž nahlížela do ubikací[,] ve kterých Němci spali.“ Dále srov. ABS, f. A2/1, k. 58, i. č. 1765, Porevoluční události Most, f. 398–399.

⁶⁹¹ Karl Grimm udává zastřelení 15 nemocných tuberkulózou na příkaz ruského důstojníka k předejití epidemie v měsíci červenci 1945. Ve vyšetřující zprávě z roku 1947 se uvádí, že na příkaz nezjištěného poručíka československé východní armády slovenské národnosti bylo popraveno „10 Němců stížených tuberkulózou“, kteří byli popraveni u jámy za táborem, kde byli také zakopáni. Posledně jmenovaná interpretace by tuto popravu dávala do souvislosti s razíí provedenou 2. 6. 1945 v Mostě. Znamenalo by to, že zmiňovaným důstojníkem by mohl být poručík OBZ Jan Čubka působící v té době v Postoloprtech. Srov. BHSA, SdA, EVB, Nr. 616, Carl Grimm, s. 1; ABS, f. A2/1, k. 58, i. č. 1765, Porevoluční události Most, f. 400.

⁶⁹² „Nově příchozím byly v kanceláři nejdříve odebrány peníze, hodinky, prsteny, cennosti, poté byli do hladka ostříháni a oholeni, zbiti a poté museli hodiny vzpřímeně stát u zdi, špičku nosu na zdi. [...] V měsíci srpnu musel celý lág nastoupit k popravě vězně vojenským kordonem. Údajně měl v závodě uřezat kus hnacího řemenu, což bylo vykládáno jako sabotáž.“ Srov. BHSA, SdA, EVB, Nr. 616, Carl Grimm, s. 1. [originál v němčině, překlad JM] Podle vyšetřující zprávy z roku 1947 byla poprava nařízena vojenským velitelem hydrogenačním závodů Vasilem Berkovičem, přičemž na rozkaze k provedení exekuce byl podepsán také velitel závodní stráže Jaroslav Vácha. Exekuce byla provedena 3 příslušníky vojenské posádky závodu. Srov. ABS, f. A2/1, k. 58, i. č. 1765, Porevoluční události Most, f. 400.

způsobem rozvíjel způsoby týrání, jež pravděpodobně sám zakusil v nacistickém koncentračním táboře. „Tygrovou“ oblíbenou zábavou bylo sestřelování různých předmětů z hlavy vybraného trestance. Při sestřelování cylindru jednoho těžce zranil a nechal jej dlouho bolestivě umírat.⁶⁹³ Kromě popravených zahynulo v táboře v důsledku týrání v letních měsících roku 1945 nejméně 70 osob.⁶⁹⁴

„Vězňové nedostali v prvních týdnech ani jednu vodu nebo chléb, nýbrž kávu a polévku. Ráno byla černá káva, v poledne v závodě polévka, k ní kousek chleba, večer v táboře vodová polévka, potom černá káva. Vodová polévka a černá káva, hlad, práce, bití, bití, práce, hlad. Úmrtí nebrala konce.“

Karl Grimm, táborový lékař⁶⁹⁵

Počátkem září 1945 byla vnější ostraha táborů 27 a 28, v nichž se v této době nacházelo přibližně 4 tisíce internovaných Němců, převzata zvláštním oddílem SNB z Horního Litvínova. Velitel tábora Karel Vlasák byl pravděpodobně záhy nato zatčen, čímž nejbrutálnější týrání ustalo.⁶⁹⁶ Trestanci byli ovšem nadále vystavováni pokračujícímu strukturálnímu násilí, které vznikalo kombinací těžké práce, nedostatečné stravy a odpočinku, špatné hygieny a lékařské péče. – Zpočátku byli trestanci ubytováni v naprosto nedostačujících podmínkách, kdy museli spát po více lidech na jedné pryčně nebo dokonce na holé zemi, což se týkalo také venkovního plátěného stanu. V červnu 1945 byl denní režim zahájen budíčkem ve 4 hodiny ráno, po

⁶⁹³ „Kadle Vlasák střelil svého dvorního blázna nechtěně do hlavy, když mu chtěl sestřelit cylindr. Když ten zastřelený už ležel v rakvi, dal mu ještě dvě rány do srdce, protože ještě nebyl úplně mrtev.“ Srov. BHSA, SdA, EVB, Nr. 616, Carl Grimm, s. 1. [originál v němčině, překlad JM] „Velitel tábora Karel Vlasák byl 5 let v koncentračním táboře v Německu a Němce, kteří se provinili proti kázni[,] nebo pořádku v táboře trestal způsobem, který sám pravděpodobně v koncentračním táboře v Německu viděl, nebo jej na vlastní kůži zkusil. Bylo zjištěno, že v podnapilém stavu Vlasák Němce týral a bylo tak zjištěno, že jeho zábavou bylo postavit některému z provinilých Němců na hlavu nějaký předmět, který pak sestřeloval. Stalo se, že tímto způsobem posadil na hlavu jednoho zadrženého Němce cylindr a při jeho sestřelování Němce zastřelil.“ Srov. ABS, f. A2/1, k. 58, i. č. 1765, Porevoluční události Most, f. 399–400.

⁶⁹⁴ Podle vyšetřující zprávy zahynulo v táborech 60 až 70 osob německé národnosti, z toho asi 40 „přirozenou smrtí“ (o čemž lze pochybovat). Přibližně 29 trestanců bylo zastřeleno nebo ubito při výsleších vojenskými orgány nebo Karlem Vlasákem. Srov. ABS, f. A2/1, k. 58, i. č. 1765, Porevoluční události Most, f. 400.

⁶⁹⁵ Srov. BHSA, SdA, EVB, Nr. 616, Carl Grimm, s. 1. [originál v němčině, překlad JM]

⁶⁹⁶ Srov. ABS, f. A14, i. j. 880, Situační zprávy – zvláštní oddíl Horní Litvínov, Přípis SNB zvláštní oddíl Horní Litvínov na ZV SNB z 13. 9. 1945, n; BHSA, SdA, EVB, Nr. 616, Carl Grimm, s. 2. K 10. 9. 1945 bylo v táboře č. 27 evidováno 1.936 osob a 1.696 osob bylo v táboře č. 28. Srov. T. STANĚK, *Tábory v českých zemích*, s. 56.

odchodu z tábora byla v 5 hodin zahájena pracovní směna trvající dlouhých dvanáct hodin. Ani návrat do tábora nepřinesl kýžený odpočinek, který nastal až v pozdních nočních hodinách po rutinním cvičení a bití. Někdy nebyl vězňům dopřán vůbec.⁶⁹⁷ Strava pro těžce pracující vězně sestávala z černé kávy ke snídani, polední polévky občas s kouskem chleba a večerní vodové polévky s další černou kávou. Asi od poloviny června se stravování trestanců částečně zlepšilo, ale od poloviny července bylo jejich pracovní nasazení navýšeno až na neuvěřitelných 14 až 17 hodin denně.⁶⁹⁸ V důsledku nedostatečné stravy a vyčerpání se mezi vězni začaly šířit

⁶⁹⁷ „Další den byl budíček už ve 4 hodiny a mohli jsme ihned zjistit, že to tak bude každý den, a rozdělit si náš denní program. Pro naše osobní záležitosti byla povolena čtvrt hodina, v tomto čase jsme se museli obléci, uvést do pořádku lůžko, uklidit před ním, případně vynést a vyčistit noční kýbl, umýt se a vyřídit další věci. Přitom jsme měli k dispozici pro zhruba 800 mužů jeden vodovodní kohoutek. Voda byla nabírána do ešusu, který sloužil také jako umyvadlo. Přestože byla k dispozici umývárna a sprchové kouty, nebylo nám jejich používání dovoleno. Ve čtvrt na pět jsme už museli nastoupit, přičemž jsme se často seznámili s gumovým obuškem. Byli jsme rozděleni do pracovních čet a velitelům čet z našich řad bylo pohroženo, že budou pohlavkováni, jestli něco nebude souhlasit. Nyní jsme dostali přibližně půl litru kávy a 12 až 15 kkg chleba, dávku na celý den. Snídani jsme pojedli vestoje a přitom byl již připravován nástup k odchodu do závodu. Po dalším přepočítání následoval konečně pod silnou eskortou odchod do zaměstnání, který trval téměř jednu hodinu, vedl skrze dlouze se táhnoucí obec Záluží, kde stáli za okny a na ulici obyvatelé, kteří se nám všemi možnými způsoby vysmívali. V závodě pro nás začala práce v 6 hodin, jednotlivé čty byly převzaty strážnými, od 13 do 14 hodin jsme měli pauzu a dostali jsme k obědu polévku. [...] V 17 hodin práce skončila a byli jsme přivedeni k hlavní stráži a museli jsme čekat, až budou všechny čty pohromadě, načež buďto začalo velké prohledávání, nebo následoval bez dalšího odchod do tábora.“ Vězni přitom byli svévolně bití jak dozorčími za pomalý pochod, tak strážnými za pomalou práci. Srov. BHSA, SdA, EVB, Nr. 464, Anton Seidler, s. 7–8. [originál v němčině, překlad JM] „Ubytování Němců v tomto táboře bylo následkem velké fluktuace a přílivu internovaných Němců nedostatečné, jelikož správa tábora neměla dostatek slámy a slamníků, takže jest pravdivé, že někteří Němci museli přechodnou dobu spát na zemi. Toto opatření trvalo však jen velmi krátkou dobu, kterou si vyžádalo opatření slámy a slamníků.“ Srov. ABS, f. A2/1, k. 58, i. č. 1765, Porevoluční události Most, f. 399.

⁶⁹⁸ „Od poloviny července do začátku října se stal šílenou metodou. Vězni vycházeli na práci do hydrogenačních závodů u Záluží. Měli 17 hodinový pracovní den, ráno ve 4 budíček, odchod, návrat ve dvou oddílech v 7 a 8 hodin.“ Srov. BHSA, SdA, EVB, Nr. 616, Carl Grimm, s. 2. Podle vyšetřující zprávy z roku 1947 se nedostatečné zásobování a stravu podařilo napravit až v druhé polovině června 1945 (po 15. 5. 1945). „Normální pracovní doba“ měla být zavedena po převzetí závodu českými vedoucími od ruské okupační armády – což by poukazovalo ke zřízení národní správy 11. 6. 1945. Jako daleko pravděpodobnější se ovšem jeví postupný přechod k běžné osmihodinové pracovní době a standardním pracovním podmínkám až ke konci roku 1945, kdy se nedostatek pracovních sil začal zmenšovat. Rudá armáda se z Mostu stáhla před koncem září 1945 a Stalinovy závody n. p. (od ledna 1946) byly jako sovětská válečná kořist definitivně předány ČSR až v červenci 1946. Srov. ABS, f. A2/1, k. 58, i. č. 1765, Porevoluční události Most, f. 399; SOkA Most, f. ONV Most, k. 12, i. č. 260, Přípis MNO na MNV v Mostě z 27. 9. 1945, n; M. HRABÁK, *Hydrák a Staliňák...*, s. 107, 136, 144.

onemocnění průjmem, otoky a rozsáhlými bakteriálními záněty, jejichž příčinu a účinnou léčbu nebyli táboroví lékaři zpočátku schopni odhalit. V důsledku dalších komplikací se v letních měsících roku 1945 zdravotní stav některých trestanců natolik rychle zhoršoval, že táborová marodka vykazovala až 3 úmrtí týdně.⁶⁹⁹ Běžná dietní opatření nebo chirurgické zásahy zdravotní stav trestanců naopak ještě zhoršovaly. Nejdříve počátkem roku 1946 se lékařům podařilo s vedením hydrogenizačního závodu vyjednat přiřazení zvýšených potravinových přidělů pro těžce pracující, kterými tyto hladové táborové nemoci začali překonávat.⁷⁰⁰ Další výraznou skupinou onemocnění, která se v důsledku přetrvávajících táborových podmínek těžko léčila, byly psychické nemoci označované lékaři jako táborová neuróza a šílenství. Lehčími formami zmíněného psychického stavu trpěla většina táborového osazenstva, obzvláště těžce ovšem dopadaly na invalidy, přestálé, tělesně slabé a nemocné. U některých se počáteční fobie a deprese proměňovaly v patologické stavy, které končily hlubokým bezvědomím a smrtí.⁷⁰¹

⁶⁹⁹ Táborový lékař Karl Grimm popisoval zdravotní stav pacientů následovně: „Průjmy byly neuvěřitelně rozšířené a vedly nejčastějším příčinám úmrtí. Nejtěžší případy nabízely děsivý pohled. Nemocní byli na kost vyhublí, s papírově tenkou svraštěle odstávající kůží, tělo v pokřiveném, křečovitém sevření, obličej ve zkřivené šklebici se grimase, ruce v bloudících pohybech jako při zařikávání. [...] Neboť jsem v ambulanci odhalil souvislost s táborovou polévkou, byl jsem tím utvrzen v mém přesvědčení, že se jedná o dyspepsii.“ Po ustoupení průvodních onemocnění (průjmu, otoku a flegmóny – tj. neohraničený bakteriální zánět šířící se měkkými tkáněmi) nastupovaly do popředí závažnější komplikace jako plicní tuberkulóza, srdeční selhání, zápal ledvin a chudokrevnost, které vedly k úmrtím. Srov. BHSA, SdA, EVB, Nr. 672, Carl Grimm, s. 35. [originál v němčině, překlad JM] Dále srov. BHSA, SdA, EVB, Nr. 616, Carl Grimm, s. 1–2. Podle soudobých poznatků soudního lékařství jsou edémy, průjmy a kachektizace (výrazné zhubnutí a vysílení) příznakem chronického hladovění z nedostatečné výživy po strážce přísunu bílkovin a vitaminů, za současného zachování přívodu tekutin a solí. Ke smrti většinou vede oslabení organismu v kombinaci s další komplikací – infekcí, trombózou apod. Při nedostatku plnohodnotných bílkovin vznikají naopak rozsáhlé otoky – hladové edémy. Srov. J. ŠTEFAN, J. HLADÍK et al., *Soudní lékařství...*, s. 105; HELENA KVAPILOVÁ, MICHAL DOGOŠI, *Soudní lékařství pro právníky a policisty*, Plzeň 2007, s. 226–227.

⁷⁰⁰ „Zastával jsem názor, že se jedná o hladové edémy a že naše suchá strava nestačí, nýbrž musí být rozšířena doplňkovou stravou. [...] Flegmóny byly nejdříve operovány a při jejich plošném rozšíření nebral chirurgický řez konce. Ale úspěchy tohoto ošetření byly čím dál pochybnější, operační rány se hojily špatně nebo vůbec a již zahojené jizvy se znovu otvíraly, když propukla vodnatelnost. [...] Tímto způsobem [ve spojení s vedoucím lékařem Stalínových závodů Dr. Fajkusem] jsem obdržel povolení rozdělit podle mého lékařského úsudku zatčeným dodaným na marodku přidělové lístky pro nejtěžší pracovníky T4, čímž jsem konečně získal doplňkovou stravu, abych mohl léčit edémy a flegmóny. [...] Potom, když jsem provedl terapii proti průjmu, jsem konečně rozpoznal táborové nemoci jako nemoci z hladu.“ Srov. BHSA, SdA, EVB, Nr. 672, Carl Grimm, s. 36–37. [originál v němčině, překlad JM]

⁷⁰¹ Karl Grimm rozlišoval tři těžké formy táborových psychických onemocnění končících demencí a apatií – depresivně lítostivé, přihloupě dětinské a otupěle idiotické. Zásadní obranou proti těmto stavům podle

Podmínky v trestních táborech č. 27 a 28 se začaly stabilizovat až na podzim 1945, kdy byla řada vězňů v zavedeném standardním trestním řízení propuštěna.⁷⁰² Tvrdý přístup k trestancům a brutální vyšetřovací metody se ovšem uplatňovaly hluboko do roku 1946, kdy již byla prováděna tzv. organizovaná část „odsunu“.⁷⁰³ Pokud se nepodařilo prokázat původní obvinění – přičemž se často už ani nevědělo, proč byli někteří zatčeni – přecházeli internovaní do ubytovacích nebo odsunových táborů. Tato zařízení sice také náležela do mosteckého komplexu pracovních táborů, panovaly v nich ale na rozdíl od trestaneckých částí nesrovnatelně odlišné životní podmínky. Obzvláště části dlouhodobě obývané internovanými rodinami technických specialistů, kteří v hydrogenačních závodech zastávali řídicí postavení, se ve srovnání se svízelným stavem v ostatních internačních zařízeních přibližovaly životnímu standardu mimo tábor. Běžní zaměstnanci nebo osoby bez vztahu k závodu shromážděné k další „evakuaci“ byli ovšem také zde vystaveni nebezpečím plynoucím z různých epidemických onemocnění. Jejich zdrojem bylo nedostatečné ubytování a zanedbaná hygiena, což se konkrétně projevovalo přeplněnými latrínami a rozšířením tělních parazitů – zejména vší a štěnic.⁷⁰⁴ Nesnesitelné

něj bylo obnovení víry v možnou budoucnost a návrat do běžného života. Srov. BHSA, SdA, EVB, Nr. 672, Carl Grimm, s. 37–40.

⁷⁰² V prosinci 1945, kdy byl prováděn výběr táborů pro sběrná střediska v rámci příprav organizovaného transferu, byl tábor č. 27 obsazen 2.090 osobami z celkové kapacity 4.000 lůžek a v táboře č. 28 bylo internováno 1.600 osob, přičemž 200 lůžek zůstávalo volných. Celkově bylo v obvodu MV SNB Most v provozu ještě 21 táborových zařízení, z nichž nejvíce bylo ve správě Stalinových závodů (6) a hnědouhelných dolů (5). Srov. SOKA Most, f. ONV Most, k. 10, i. č. 133, Soupis táborů v obvodě MV SNB v Mostě v návaznosti na oběžník OOV v Teplicích-Šanově z 5. 12. 1945, n. Dále srov. T. STANĚK, *Tábory v českých zemích*, s. 106–108.

⁷⁰³ Ve vyšetřující zprávě z roku 1947 se za hlavní důvod propuštění v listopadu 1945 uvádělo, že nebylo zjištěno žádné obvinění nebo se spisy ztratily. Poměrně cynicky navíc její pisatel konstatoval, že když propuštění Němci zjistili, že jejich rodiny byly již „odsunuty“, odešli dobrovolně do Německa. Srov. ABS, f. A2/1, k. 58, i. č. 1765, Porevoluční události Most, f. 399. V přípisu ONV v Mostě pro mostecké bezpečnostní orgány se ještě v lednu 1946 konstatovalo, „že vyšetřující orgány nepostupují při výsledcích způsobem, který odpovídá platným [československým] zákonům a jiným právním předpisům a duchu lidové demokracie, nýbrž používají údajně prostředků orgánů německé státní policie z doby okupace.“ Dále se uvádělo: „I když snad v době porevoluční došlo v tomto směru k výstřelkům, které jsou v některých případech vysvětlitelné nelidským utrpením českých a slovenských vězňů v nacistických žalářích a koncentračních táborech, kteří v některých případech vyšetření prováděli, není naprosto možné je trpěti v době, kdy konsolidační proces dosáhl dnešního stupně.“ Srov. SOKA Most, f. ONV Most, k. 10, i. č. 122, Přípis ONV v Mostě na OV SNB v Mostě ve věci závad při postupu vyšetřujících orgánů při výsledcích ze dne 28. 1. 1946, č. j. 15 taj/1946, n.

⁷⁰⁴ Ve svých vzpomínkách se Karl Grimm jmenovitě odkazoval na tábor č. 25 v Dolním Jiřetíně, v němž byly v přední části ubytovány rodiny specialistů, které po 2 až 3 rodinách obývaly jeden barák zařízený běžným nábytkem – a podle něj vypadaly často docela útulně. Přibližně 800 Mostečanů, kteří obývali

životní podmínky zasahovaly ještě do období přípravy a provádění tzv. soustavného odsunu Němců z území ČSR. Po zastavení vyhánění Němců od října do prosince 1945 výrazně narostl počet úteků z nuceného nasazení v závodě a později také přímo z internačních táborů. Po zadržení v sovětském okupačním pásmu tyto osoby přitom často jako důvod svého útěku uváděly právě špatné zacházení.⁷⁰⁵

Ačkoliv sběrné tábory určené pro shromažďování Němců k „odsunu“ v samotném Mostě ubytovací standardy již počátkem roku 1946 splňovaly, neplatilo to ani zdaleka o pracovních táborech Stalinových závodů a Severočeských hnědouhelných dolů. Nevyhovující hygiena a další závady v těchto zařízeních totiž ještě v únoru 1946 znemožňovaly provádění „odsunu“ do amerického okupačního pásma.⁷⁰⁶ Táborové ubytování a s ním spojené životní podmínky se

přední část tábora, tvořili jakousi táborovou honoraci, ke které se prý také strážní chovali uctivěji, protože většinu z nich dobře znali. V zadní části tábora byli internovaní etničtí Němci z Banátu a Bačky, kteří měli nesrovnatelně horší životní podmínky. Z důvodu nedostatečné hygieny mezi nimi vypukla tyfová epidemie. Do této části tábora přicházeli také nově internovaní k pracovnímu nasazení. Srovnatelné podmínky panovaly zpočátku také ve vedlejším táboře č. 22, který sloužil jako odsunové středisko v průběhu organizovaného „odsunu“. V lepším stavu byly ubytovací tábory pro zaměstnance hydrogenačních závodů č. 31/32 v Záluží. Zásadním rozdílem bylo, že internovaní v těchto táborech žili nadále běžným životem pohromadě se svými rodinami, se kterými byli později „odsunováni“. Podle Karla Grimma ovšem panovala mezi svobodnými rozvolněná sexuální morálka, která měla za následek rozšíření sexuálně přenosných chorob. Srov. BHSA, SdA, EVB, Nr. 672, Carl Grimm, s. 44–54.

⁷⁰⁵ Pouze velitelství stanice SNB v Záluží hlásilo v období od září do listopadu 1945 na 190 případů úteků a v prosinci 1945 dalších 10 případů, při nichž se internovaní Němci pokusili o „neoprávněné překročení hranic“. Srov. SOkA Most, f. ONV Most, k. 10, i. č. 122, Situační zprávy velitelství stanice Záluží za měsíc říjen, listopad a prosinec 1945, n. Ještě počátkem prosince 1945 si na „neorganizované“ přecházení státní hranice stěžovali sovětské okupační orgány, jejich styční důstojníci výslovně zmiňovali prostor přílehlý k území Mostecka: „Proti nekontrolovanému a neorganisovanému přechodu státních hranic osobami německé národnosti podaly voj. úřady RA již několikrát protest a uvedly, že na př. v prostoru Freiberg přešlo nedovoleně státní hranice 320 osob. Tito Němci si stěžují u velitelství a úřadů RA na špatné zacházení v ČSR a musí býti živeni a opatřeni, poněvadž přicházejí bez nejnutnějších životních potřeb.“ Srov. SOkA Most, f. ONV Most, k. 10, i. č. 133, Přípis MV na OV SNB Most z 5. 12. 1945, č. j. 32 dův/1945, n.

⁷⁰⁶ Ubytovací standardy po sběrné tábory určila Oblastní osídlovací úřadovna v Teplicích-Šanově svým oběžníkem z 5. 12. 1945, v němž vyžadovala zřízení odpovídající kuchyně, koupelny, prádelny a ošetrovny. Srov. SOkA Most, f. ONV Most, k. 10, i. č. 133, Oběžník Oblastní osídlovací úřadovny v Teplicích-Šanově na ONV Most z 5. 12. 1945, n. Podle přípisu Oblastní osídlovací úřadovny v Litoměřicích nebyl sběrný tábor v Mostě řádně vybaven a vykazoval „přečetné závady, [...] zejména hrubé závady hygienické“. Při dalším šetření vyšlo najevo, že mostecké sběrné tábory č. 1 pod Kasárny a č. 2 v Reslu zmiňované závady nevykazují. Z toho úředníci vyvodili, že se muselo jednat o některý z táborů náležejících průmyslovým závodům. Srov. SOkA Most, f. ONV Most, k. 10, i. č. 133, Přípis Oblastní

přítom ještě v závěrečné fázi organizovaného transferu na podzim 1946 dotýkalo řádově tisíců osob, na které se jako na specialisty a nepostradatelné pracovníky v průmyslu rozhodnutí o provedení „odsunu“ vůbec nebo prozatím nevztahovalo.⁷⁰⁷

* * *

„V těchto táborech bude postaráno o lidské ubytování a dostatečné stravování skoncentrovaných osob, poněvadž od nich chceme pracovní výkony.“

ZNV v Brně, Prozatímní všeobecné směrnice o Němcích, 20. května 1945⁷⁰⁸

Na rozdíl od území Čech, kde začal alarmující poměry v internačních táborech ZNV v Praze regulovat až v druhé polovině července 1945, probíhaly podobné pokusy v zemi Moravskoslezské již v druhé polovině května 1945. Na základě rozhodnutí rady ZNV v Brně vydalo velitelství Národní bezpečnostní stráže *Prozatímní všeobecné směrnice o Němcích* již 20. května 1945.⁷⁰⁹ Jejich dopad na bezprostřední situaci v konkrétních zařízeních byl ale pouze nepatrný, protože měly spíše doporučující charakter a neomezovaly odlišná nařízení místních správních orgánů. V Moravskoslezské zemi přitom od května 1945 docházelo v souvislosti s internací velkého množství osob v táborových zařízeních k řadě přehmatů nebo svévolných brutálních činů. Převládající strukturální násilí nabývalo katastrofálních rozměrů počátkem

osídlovací úřadovny v Litoměřicích na ONV Most z 13. 2. 1946, n; ibidem, Odpověď ONV Most z 1. 3. 1946, n.

⁷⁰⁷ Referent ONV pro odsun při Sběrném středisku č. 3 (tábor č. 22 v Záluží) 6. 11. 1945 evidoval celkově 7.003 osob německé národnosti v okrese, z nichž minimálně 5.762 „nepoléhalo odsunu“ jako specialisté v průmyslu a hornictví nebo jejich rodinní příslušníci. V samotném sběrném středisku bylo shromážděno 916 z celkem 1.241 osob „podléhajících odsunu“. Možný návrat německých příslušníků z táborů zpět do města přitom vyvolával vzrušené debaty. Před přílišnou shovívavostí k osobám německé národnosti, kterým bylo uděleno osvědčení o národní spolehlivosti, například ještě v září 1945 varovali zástupci organizací I. a II. odboje, kteří požadovali důkladnou revizi všech případů. Srov. SOkA Most, f. ONV Most, k. 10, i. č. 133, Přípis referenta odsunu ONV Most na OOÚ v Litoměřicích 6. 11. 1946, n; ibidem, Výzva Československé obce legionářské, Svazu národní revoluce a Svazu osvobozených politických vězňů na MNV a ONV Most z 25. 9. 1946, n.

⁷⁰⁸ Srov. A. VON ARBURG, T. STANĚK (edd.), *Vysídlení Němců...*, II. 1: „Divoký odsun“..., dokument 59, s. 302.

⁷⁰⁹ ZNV v Praze reagoval na stížnosti ohledně poměrů v internačních táborech, které ohrožovaly „veřejné zdraví a morálku“, oběžníkem z 18. 5. 1945. V něm vyzýval, aby byly především odděleny matky s dětmi od ostatních osob starších 14 let, které měly být rozděleny podle pohlaví. Nařízení se mělo dotýkat všech internovaných osob – Čechů i Němců. Například předseda ONV v Mostě Josef Pech tato nařízení delegoval podřízeným NV 24. 7. 1945. Srov. SOkA Most, f. ONV Most, k. 10, i. č. 133, Přípis ONV v Mostě na MNV okresu Most z 24. 7. 1945, č. j. 138 pres/45, n. Dále srov. T. STANĚK, *Tábory v českých zemích*, s. 33.

června 1945 v důsledcích výše již důkladněji popisovaného tzv. vyvedení Němců z Brna.⁷¹⁰ Do akutního násilí v podobě brutálního týrání a masového vyvražďování internovaných eskalovala například situace v ostravském táboře „Hanke“. Záhy po osvobození města 30. dubna 1945 došlo po rozsáhlé vlně zatýkání v prvním květnovém týdnu k přeplnění dostupných věznic, načež byly v jednotlivých čtvrtích zřizovány internační tábory. Ve skladištích firmy „Hanke“ na Nádražní třídě v Moravské Ostravě byl mezi 10. a 12. květnem 1945 zřízen tábor podléhající sice formálně ostravskému policejnímu ředitelství, v němž ale strážní službu vykonávali vesměs příslušníci revolučních milicí a „výpomocní orgánové“ NBS.⁷¹¹ Správou tábora byl pověřen Emil Martínek, přičemž vyšetřování a dozor nad internovanými prováděl zaměstnanec ředitelství NB v Ostravě Vladislav Kusz – oba členové KSČ. Než byli 13. června 1945 zatčeni a tábor přešel pod správu řádných jednotek NBS, využívali spolu s německým „kápem“ Heinrichem Glosem a dalšími příležitost k obohacování a ukájení svých sadistických choutek.⁷¹² Aby utajili provádění

⁷¹⁰ Srov. zde s. 187n.

⁷¹¹ ABS, f. A2/1, k. 57, i. č. 1765, Zpráva expositury ZÚ StB v Ostravě na MV ČSR ze dne 20. 9. 1947, f. 801; Přípis expositury ZÚ StB v Ostravě na MV ČSR ze dne 13. 10. 1947, f. 803; Informace pro vyšetřovací komisi, f. 812. Dále srov. T. STANĚK, *Poválečné „excesy“*, s. 283–286.

⁷¹² Podle vyšetřující zprávy byli správou tábora, v němž byli internováni kromě domnělých a řady skutečných příslušníků nacistických organizací také přestárlí, ženy a děti, pověřeni Emil Martínek, Josef Jurášek a Ludvík Pieczka – které co do funkce a míry brutality příliš nešlo rozlišit. Heinrich Glos, údajný bývalý příslušník SA, byl do tábora internován 26. 5. 1945 a ustaven „kápem“ na cele číslo 6, kde byli internováni funkcionáři nacistických organizací. Později byl zapleten jak do mučení a poprav, tak do inscenované vzpoury. Srov. ABS, f. A2/1, k. 57, i. č. 1765, f. 803, 812. Emil Martínek a Vladislav Kusz se podíleli na zatčení českého správce tábora Františka Šediny z Ostravy, který byl 23. 5. 1945 pro údajné pašování dopisů internovaných zatčen a po 3 dnech mučení a výslechů popraven. Po tuto dobu se také dopouštěli vydírání jeho ženy Anežky Šedinové, kterou Martínek s Kuszem opakovaně znásilňovali a okrádali. V následujících 14 dnech pokračovali v krádežích a Šedinové byt za její přítomnosti využívali k „hostinám“ s internovanými Němkami, které „nutili k souloži“. Srov. ABS, f. A2/1, k. 57, i. č. 1765, Zápis o jednání vyšetřovací komise ÚNS v místě samém v Ostravě dne 3. 11. 1947, Výpověď Anežky Šedinové, s. 6, f. 831; Opis svědeckého protokolu Anežky Šedinové ze dne 29. 8. 1945, f. 852–854. Heinrich Glos asistoval jak při popravách – většinou udušením provazem, ale také byly prováděny experimenty s popravou elektrickým proudem, tak při mučení, vytrhávání zlatých zubů (i při vědomí) a dalších násilnostech. O těch při vyšetřování velmi otevřeně vypovídal: „Ohmatal jsem dotyčnou a zjistil jsem, že je to žena a také jsem zjistil, že nemá normální pohlaví. Na to mi nařídil Martínek, abych to vyzkoušel obuškem. Skutečně jsem se snažil do ní pentrek dostat. Martínek při tom asistoval. Na to mi nařídil, abych na ní provedl soulož [dvakrát] po sobě a to jsem také vykonal. Pak jsme zavedli tuto ženu do kobky a tam z příkazu Martínkova muselo se asi 20 vězňů na ní souložit vystřídati. Naříkala, plakala, neboť jistě měla bolesti a také krvácela. Tato žena byla ještě tentýž večer pověšena a s ní řada mužů z kobky, kde se hromadná soulož prováděla.“ Srov. ABS, f. A2/1, k. 57, i. č. 1765, Zápis o jednání vyšetřovací komise ÚNS 3. 11. 1947, Výpověď Jindřicha Glose, s. 12, f. 837.

masových poprav, zinscenovali v táboře počátkem června 1945 vzpouru, při jejímž potlačování vykazali 72 oproti reálným 21 obětem. Celkově v táboře „Hanke“ do druhé poloviny června 1945 zahynulo 234 osob.⁷¹³

Zlín

V užší vazbě na nucenou práci a strategické průmyslové zájmy se od června 1945 vyvíjela situace ve Zlíně. Již v prvním červnovém týdnu, kdy byla pozornost věnována také obnově činnosti zálužských hydrogenačních závodů, požádal ministr průmyslu Bohumil Laušman ZNV v Brně o přidělení osmi tisíc Němců pro firmu Baťa ve Zlíně.⁷¹⁴ V samotném Zlíně bylo již po skončení závěrečných válečných bojů 3. května 1945 provedeno první rozsáhlé zatýkání *Němců, zrádců a kolaborantů*, kteří byli dodáváni do věznice okresního soudu a policejní věznice na radnici. Kvůli jejich přeplnění byla po 5. květnu 1945 následně zřízena pomocná věznice v obecní noclehárně na Zárámí a začal být také využíván *sběrný tábor Němců Rybníky*. Vojenským velitelem města se stal kapitán Alexej Semionovič Jegorov, kterému kromě jeho partyzánské skupiny podléhaly také jednotky spadající do svazku 1. čs. brigády Jana Žižky. Kromě čištění okolních lesů od zbytků německých vojsk byla do 14. května 1945 jedna rota pod velením kapitána Augustina Hejkala vyčleněna pro střežení města, při němž byli její příslušníci Bezpečnostní a zajišťovací službou nasazeni také ke střežení a dozoru nad vězni ve všech 3 objektech.⁷¹⁵ Vyšetřováním

⁷¹³ Srov. ABS, f. A2/1, k. 57, i. č. 1765, Vyšetřující zpráva z 23. 7. 1947, f. 578–592; Informace pro vyšetřovací komisi, f. 813; Zápis o jednání vyšetřovací komise ÚNS 3. 11. 1947, Výpověď J. Glose, s. 12, f. 837; Porevoluční události – tábor Hanke v Ostravě, f. 866. Dále srov. T. STANĚK, *Poválečné „excesy“*, s. 283–286.

⁷¹⁴ „Kapitán POKORNÝ dále sdělil, že ministr průmyslu LAUŠMAN žádá, aby bylo dáno firmě Baťa ve Zlíně k dispozici 8 000 Němců. K tomu dodal, že kdyby toto množství Němců mělo být dodáno z Brna, bylo by nutno na práce k očištění města povolati na nucené práce 15 ročníků mužů. Rozhodnuto přikázati firmě Baťa Němce z venkova, příp. z pohraničních oblastí.“ Srov. A. VON ARBURG, T. STANĚK (edd.), *Vysídlení Němců...*, II. 1: „Divoký odsun“..., Dokument 140 včetně poznámek, s. 425.

⁷¹⁵ Bezpečnostní stráž při I. rotě partyzánů Jana Žižky z Trocnova disponovala 14 četami o přibližně 280 až 350 mužích. Jejím úkolem bylo především udržovat pořádek, střežit objekty, provádět pátrání po zbraních atd. Osoby byly předávány do internace jak policií a bezpečnostní stráží, tak národním výborem, ruským velitelstvím, bezpečnostní zajišťovací službou nebo tajnou kriminální policií. Srov. Státní okresní archiv Zlín (SOkA Zlín), fond Internační tábor Zlín (f. ITZ), k. 3, i. č. 24, Kniha vězňů od 8. 5. do 23. 8. [1945]; fond Archiv města Zlína (f. AMZ), k. 578, i. č. 1116, Bezpečnostní stráž u skupiny partyzánů Jana Žižky z Trocnova 4. – 14. 5. 1945, Seznamy velitelů, rot a čet. Alexej Semionovič Jegorov byl velitelem partyzánské skupiny Jegorov-Stalin, která byla ze 7. na 8. 8. 1944 vysazena na Slovensku nad Prašivou v Nízkých Tatrách a zapojila se do protifašistického povstání. Srov. SOkA Zlín, f. AMZ, k. 578, i. č. 1116, Rozkaz velitele města Jegorova z 5. 5. 1945. Dále srov. JOZEF JABLONICKÝ, MIROSLAV KROPILÁK, *Slovník Slovenského národného povstania*, Bratislava 1970, s. 106. Kapitán Jegorov si ve Zlíně přisvojoval

internovaných byla pověřena Tajná zajišťovací policie, v jejímž čele stál František Šimčík, který se na zadržených dopouštěl násilností – zadržené Němky například vydíráním nutil k intimnímu styku. Mezi jednotlivými bezpečnostními formacemi poměrně rychle narůstalo napětí, takže již 10. května 1945 byl partyzánům zakázán vstup do věznic bez písemného povolení.⁷¹⁶ Po ukončení jejich činnosti převzala pořádkovou službu 15. května 1945 pod velením kapitána Václava Kvapila nově zřízená Národní bezpečnostní stráž, které při strážní službě vypomáhal partyzánský oddíl kapitána Josefa Skalského-Langa doplněný revolučními dobrovolníky. K poslední zásadní změně došlo počátkem června 1945, kdy byla Tajná zajišťovací policie zrušena a převedena pod nově vzniklou vyšetřovací komisi ONV ve Zlíně.⁷¹⁷

Ve věznicích měly být po 6. červnu 1945 internovány pouze osoby určené pro samovazbu nebo vyšetřované pro „těžší delikty“, ostatní měly být dodány buďto do nově zřízené věznice v posledním patře III. chlapeckého internátu (lehčí delikty ve vyšetřování) nebo do soustředovacího tábora Rybníky (Němci a lehčí delikty po vyšetření).⁷¹⁸ Ačkoliv výše zmiňované

poměrně neomezené pravomoci – jím provedené zabírání a přidělování nemovitostí začal ONV ve Zlíně revidovat až koncem srpna 1945. Srov. SOKA Zlín, fond Okresní úřad a Okresní národní výbor Zlín (f. OÚ-ONV Zlín), k. 5, i. č. 5, Zápisy schůzí pléna ONV 1945–1949, Zápis ze zasedání plenární schůze ONV ve Zlíně 21. 8. 1945, n. Dále srov. T. STANĚK, *Poválečné „excesy“*, s. 263–264; DAVID VALŮŠEK, *Zajišťovací tábory ve Zlíně po druhé světové válce*, in: *Zvuk zlínského kraje*, podzim/zima 2015, s. 75.

⁷¹⁶ František Šimčík byl spolu s vyšetřujícím soudcem Zouharem v srpnu 1945 zatčen a vyšetřován. Sám se doznal k tomu, že jedné Němce radil, jak dostat jejího muže na svobodu. Svědectvím této a dalších žen, které měl Šimčík takto vydírat či znásilnit, nepříkládaly vyšetřující orgány význam a považovaly je za záměrná obvinění. Šimčík byl tedy pravděpodobně brzy propuštěn. Srov. SOKA Zlín, f. OÚ-ONV Zlín, k. 5, i. č. 5, Zápis ze zasedání 21. 8. 1945, n. Dále srov. T. STANĚK, *Poválečné „excesy“*, s. 263–264. V přípisu z 10. 5. 1945 se uvádělo, že vydávání, předvádění a propouštění vězňů lze vykonat pouze na základě písemného příkazu Tajné zajišťovací policie. Srov. SOKA Zlín, f. AMZ, k. 578, i. č. 1116, Přípis Městského policejního úřadu na Bezpečnostní stráž I. partyzánské brigády Jana Žižky z 10. 5. 1945, f. 176.

⁷¹⁷ Srov. SOKA Zlín, f. OÚ-ONV Zlín, k. 1188, i. č. 2131, Zprávy o činnosti bezpečnostní komise města Zlína 1945, Zpráva o činnosti bezpečnostní komise ke dni 15. 10. 1945, f. 1; k. 5, i. č. 5, Zápis o řádné schůzi ONV ve Zlíně dne 5. 6. 1945, f. 1.

⁷¹⁸ Ve 3 zlínských věznicích bylo ke konci května 1945 internováno mezi 180 a 220 osobami, z čehož byla asi pětina žen. Až do 6. 6. 1945 nebyl ve výkazech stavu vězňů uváděn tábor Rybníky, který nebyl do té doby považován za vězeňské zařízení. K tomuto dni bylo celkem internováno 576 osob, z toho 392 Němců, 168 Čechů a 16 osob jiné národnosti. Z toho bylo v táboře Rybníky internováno 81 Čechů, 188 Němců, 5 osob jiné národnosti a 90 německých dětí. Údaje o poměru žen v táboře nejsou k dispozici, protože se jednalo o smíšený tábor. Srov. SOKA Zlín, f. ITZ, k. 1, i. č. 6, Celkové hlášení stavu a seznamy internovaných ve všech táborech, 11. 5. - 6. 8. 1945, n; ibidem, k. 1, i. č. 1, Vězeňské a domácí řady táborů a služební řád pro dozorce 1945, Organizace vězení a soustředovacího tábora ve Zlíně, f. 3. Dále srov. zde foto 20, s. 340.

prozatímní směrnice ZNV v Brně již koncem května 1945 vyzývaly k zacházení s Němci v táborech *tvrdě, ale lidsky a spravedlivě*, bylo vynucování podobných nařízení při zacházení s internovanými daleko zdoluhavější.⁷¹⁹ V druhé polovině července 1945 byla bezpečnostní komise MNV ve Zlíně upozorňována na nepřípustnost jednání strážných v soudní věznici a v táboře Rybníky, kteří při nočních směnách osobovali právo vyslýchat a trestat vězně. Podobné jednání mohlo ještě v této době stále končit popravou týraného vězně, proto měla být stráž poučena o podmínkách užití služební zbraně.⁷²⁰ V letních měsících docházelo mezi táborovou stráží a Vyšetřující komisí ONV k prohlubování rozporů, když strážní protestovali proti propouštění některých vězňů. Při vyšetřování hrubého nakládání s vězni, které bylo zahájeno po převzetí tábora řádným strážním oddílem SNB v podzimních měsících, se ukázala závažnost dlouhodobého týrání vězňů trvajících již od května 1945. Kromě brutálního bití, které zhusta končilo těžkými zraněními s dlouhodobými následky, byly především ženy vystavovány ponižujícím šikanám přerůstajícím až do svého druhu násilných divadelních představení.⁷²¹

⁷¹⁹ Ve směrnici se mj. uvádělo: „Jakékoliv týrání nebo mučení a šikanování skoncentrovaných osob je nepřípustné. Strážci z řad NBS, jež by překročili tento přísný zákaz, budou postaveni před soud. Za žádných okolností nesmí býti proti Němcům v těchto táborech používáno neblaze proslulých německých fašistických metod týrání a hubení lidí. Jest nutno vzít v úvahu, že se o tyto pracovní tábory bude zajímat cizina a její humanitní a charitativní instituce a že bychom neobstáli, kdybychom si vedli proti Němcům v pracovních táborech s bezohlednou fašistickou brutalitou.“ Srov. SOKA Zlín, f. AMZ, k. 605, ič. 1173, Zajištění Němců, internační tábor Rybníky, Prozatímní všeobecné směrnice o Němcích, NBS pro Moravu v Brně 20. 5. 1945, f. 8.

⁷²⁰ Vyšetřující komise ONV ve Zlíně nejdříve upozorňovala MNV ve Zlíně, pod který spadala správa tábora, na ustanovení bezpečnostního referátu ZNV v Brně, kterým se pod hrozbou dalšího postihu zapovídalo jakékoliv týrání, mučení, pracovní přepínání, zabraňování ve spánku, vyhrožování, zastrašování, nebo zneužívání žen. „Bylo dále zjištěno, že se internovaným osobám odcizovaly různé movitosti, jež si [s] sebou do tábora přinesly, nebo na nich bylo strážnými vynucováno pohrůzkami, bitím a mučením, na kterých místech mají ukryty své movitosti, aby se jich strážci nebo jiné osoby zmocnili pro své osobní obohacení.“ Srov. SOKA Zlín, f. AMZ, k. 605, ič. 1173, Přípis Vyšetřující komise ONV ve Zlíně na Bezpečnostní komisi MNV ve Zlíně z 11. 7. 1945, f. 34. V pozdějším přípisu bylo zdůrazňováno, že o vyvádění vězňů rozhoduje pouze vyšetřující komise nebo NKVD, přičemž stráž je zodpovědná za zachování klidu a nesmí vězně budit. „Jsou případy, že [strážní] využili často mé nepřítomnosti ve věznici, nebo v noci, vyvolávají vězně na chodbu, vyslýchají je a tělesně trestají. Jsou případy, a to časté, že přichází velitelé stráží, zejména v noci, na prohlídku věznice, otevírají cely, vyslýchají vězně, takže nemají klidu ani vězni, ani já s mou rodinou.“ Srov. Ibidem, Přípis Vyšetřující komise ONV ve Zlíně na Bezpečnostní komisi MNV ve Zlíně z 16. 7. 1945, f. 37.

⁷²¹ K pobouření strážných mělo vést 20. 7. 1945 propuštění jistého Josefa Šedivého z tábora do domácího vězení po další dobu vyšetřování. Členové vyšetřující komise – a zejména předseda Šimčík – byli nazýváni pitomci, kteří dělají samé voloviny. Srov. SOKA Zlín, f. AMZ, k. 605, ič. 1173, f. 38, 39. Násilné zacházení s internovanými mohou ilustrovat výpovědi vězňů zajištěných v táboře na Vsetíně, které jsou

Do internačního tábora Vyšetřující komise ONV ve Zlíně Rybníky I. byly dodávány zadržené osoby ze širokého okolí a z poměrně vzdálených míst – z Ostravska, jižní Moravy a dokonce z jižních Čech. V letních měsících se stav internovaných pohyboval mezi třemi až pěti sty osobami, které byly nasazovány na nucené práce v zemědělství a průmyslu. V internačním táboře Rybníky II. se počátkem podzimu 1945 nacházelo na 400 internovaných německých válečných zajatců a internovaných Němců z Frývaldova (Jeseník), kteří byli určeni výhradně pro firmu Baťa.⁷²²

V letních měsících začínaly nabývat kritických rozměrů důsledky zanedbané hygieny a nedostatečné stravy, které se obzvláště závažně podepisovaly na zdraví internovaných dětí. Přes zahájení pravidelných lékařských kontrol a odlišování se v táboře šířila nakažlivá onemocnění a kožní parazité.⁷²³ Přes opakovaná nařízení k oddělení Čechů od Němců, mužů od žen, a

z neznámého důvodu uloženy v materiálech z vyšetřování hrubého zacházení s vězni ve Zlíně. Vězni zde byli vystavováni brutálnímu bití jak v táboře, tak na pracovním nasazení mimo něj již od prvních květnových dnů. Muži byli podnapilými strážnými odváděni na umývárny, kde byli bití gumovými hadicemi nebo nuceni k obscénnostem. Jeden z vězňů (Munc) byl přes svůj špatný zdravotní stav zbit a ponechán bez ošetření a stravy, takže zemřel. K bití se strážní uchýlovali od května kontinuálně až do října 1945, přičemž řada vězňů utrpěla trvalé následky v podobě zhmoždění, slepoty, hluchoty atd. Internovaná říšská Němka Charlotte Grandeit vypověděla: „Po mém příchodu do tábora, byla jsem bezdůvodně ostříhána a na to potom bylo uspořádáno na dvoře tábora jakési divadlo, při němž se ze žertu vybíralo vstupné. Při tom jsem dostala facku s výrokem, že jsem německou kurvou. Mimo to byl na mne při jiné příležitosti vylit kbelík s vodou. Jiného dne byla jsem uhozena ráno klackem po hlavě.“ Srov. SOKa Zlín, f. ITZ, k. 2, ič. 18, Protokoly o hrubém zacházení s internovanými 1945. Dále srov. T. STANĚK, *Poválečné „excesy“*, s. 264.

⁷²² V táboře Rybníky I. se na konci července nacházelo 401 osob, v polovině listopadu 1945 potom 306 osob, z nichž bylo 255 osob pracovním přiděleno na 25 pracovišť. V táboře Rybníky II. bylo umístěno 250 německých vojenských zajatců a asi 150 civilních zajatců z Frývaldova. Jejich pracovním určením měly být odklízovací práce pro firmu Baťa. Srov. SOKa Zlín, f. ITZ, k. 1, ič. 6, Celkové hlášení stavu a seznamy internovaných ve všech táborech, 11. 5. - 6. 8. 1945; k. 2, ič. 12, Hlášení o drobných událostech v táboře 1945-1946, f. 38; f. AMZ, k. 605, ič. 1173, Seznam Němců dopravených do Zlína z věznic a táborů dne 3. 6. 1945, f. 11n.

⁷²³ „Celkově vzato je stav dětí v táboře špatný, děti jsou podvyživené a špinavé.“ V táboře v této době stále nefungoval přívod teplé vody, takže se matky obávaly děti mýt ve studené vodě. Kromě dalšího odlišování doporučoval lékař navýšení kalorických přídělů jak u dětí, které doposud ve všech věkových kategoriích dostávaly pouze kašovitou stravu, tak u dospělých. Kromě vši se v táboře šířil také svrab, z nakažlivých chorob hlavně otevřená tuberkulóza, angína, průjemová onemocnění a skvrnitý tyfus. U dětí se navíc šířil černý kašel a spála, ženy zase byly ve zvýšené míře stíženy pohlavními chorobami. V letních měsících převládala podle stížností táborového lékaře na dodávání zavšivených a infekčních osob do tábora podobná situace také ve věznicích. Srov. SOKa Zlín, f. OÚ-ONV Zlín, k. 1202, i. č. 2162, Sběrný tábor

k propuštění dětí bylo k těmto opatřením přistoupeno nejdříve v září 1945. V této době začala být postupně strážní služba systematicky regulována závaznými směrnicemi, přičemž k výrazné stabilizaci poměrů přispělo převzetí strážní služby oddílem SNB 2. října 1945.⁷²⁴ Přesto, že správní orgány považovaly situaci v táboře za uspokojivou, zásadní nedostatky ohrožující zdraví internovaných přetrvávaly až do období provádění organizovaného transferu v roce 1946.⁷²⁵ Ještě v červnu 1946 podávali příslušníci strážního oddílu SNB stížnost na nevhodné ubytování po dobu služby v táboře, který byl „zamořen hmyzem (štěnicemi) tak, že mužstvo které v noci po službě uléhá[,] jest hmyzem obtěžováno a zneklidňováno.“⁷²⁶ V zajateckém táboře Rybníky II. byla sice již v zimním období 1945/1946 hygienická situace stabilizovaná, ale přesto zde dosud panovaly poměry srovnatelné se situací v mosteckých trestních táborech v létě 1945. Každodenní těžká práce a nedostatečná strava sestávající z náhražkové kávy a vodových polévek vedly k hladovým nemocem, které byly v důsledku nedostatečné lékařské péče často smrtelné.

Ludwig Schlautmann, který byl do Zlína transportován jako válečný zajatec z Brna v prosinci 1945, se o špatných hygienických podmínkách nezmiňuje. Naopak zdůrazňuje možnost teplé

Rybníky 1945, f. 79; f. ITZ, k. 5, i. č. 47, Desinfekce tábora; k. 5, i. č. 48, Zdravotní prohlídky zajištěných osob; k. 5, i. č. 49, Korespondence ve zdravotních záležitostech.

⁷²⁴ Otázka dětí internovaných byla poprvé řešena již v červnu 1945, kdy bezpečnostní oddělení ONV předalo sociální komisi 95 německých dětí. Počátkem srpna 1945 bylo v táboře stále evidováno 22 dětí. Srov. SOKA Zlín, f. OÚ-ONV Zlín, k. 5, i. č. 5, Zápis schůze ONV dne 19. 6. 1945, f. 15; f. ITZ, k. 1, i. č. 6, Periodické hlášení změn stavu 6. 8. 1945. Vyšetřující komise ONV ve Zlíně upozorňovala Bezpečnostní komisi MNV ve Zlíně na nutnost oddělení podle národností a pohlaví již 10. 7. 1945. Opětovně byl tento požadavek sdělován Velitelstvím sběrných a kárných táborů v zemi Moravskoslezské 11. 9. 1945, zároveň bylo ve stejnou dobu nařízeno okamžité propuštění dětí do 14 let. Srov. SOKA Zlín, AMZ, k. 605, i. č. 1173, Přípis vyšetřující komise ONV ve Zlíně na Bezpečnostní komisi MNV ve Zlíně z 10. 7. 1945, f. 33; f. ITZ, k. 1, i. č. 2, Směrnice nadřízených úřadů, Nařízení Velitelství sběrných a kárných táborů v zemi Moravskoslezské všem koncentračním táborům z 11. 9. 1945, f. 18–20. Závazné směrnice pro výkon strážní služby přijal strážní oddíl SNB 17. 10. 1945. Srov. SOKA Zlín, f. AMZ, k. 578, i. č. 1117, f. 86–89. Strážní oddíl kapitána Skalského-Langa byl 15. 9. 1945 převzat do služeb ONV ve Zlíně, ale pro nedisciplinovanost jeho členů bylo nakonec usneseno oddíl rozpustit. Srov. SOKA Zlín, f. OÚ-ONV Zlín, k. 4, i. č. 4, Zápis schůzí ONV 1945, Zápis o schůzi rady ONV ve Zlíně z 18. 9. 1945, n.

⁷²⁵ Na zasedání ONV ve Zlíně líčil situaci v táboře počátkem listopadu 1945 předseda bezpečnostní komise Jan Haluza následovně: „V táboře jsou konány časté prohlídky, není tam žádných kožních nemocí ani hmyzu. [sic!] Tábor byl také navštíven členy vyšetřující komise ONV ve Zlíně a redaktory 4 zlínských časopisů a závady shledány nebyly.“ Srov. SOKA Zlín, f. OÚ-ONV Zlín, k. 5, i. č. 5, Zápis ze schůze ONV ve Zlíně dne 9. 11. 1945, n. V táboře se počátkem listopadu 1945 stále ještě nacházely 4 německé děti. Srov. ibidem, Zpráva ONV ve Zlíně ze dne 9. 11. 1945, f. 81.

⁷²⁶ Srov. SOKA Zlín, f. AMZ, k. 578, i. č. 1117, Strážní oddíl SNB, Přípis Strážního oddílu SNB ve Zlíně na ONV ve Zlíně ze 14. 6. 1946, f. 108.

sprchy a odvšivení práškem DDT hned při přijetí do tábora. Jinak ale vzpomíná na nedostatečné ošacení – např. na dřeváky s onucemi.⁷²⁷ Přísný pracovní režim, hlad a nesnesitelnou zimu na pracovišti střídaly v táboře šikany a bití při dlouhých nástupech a nočních prohlídkách. Při nich si strážní, kteří pravděpodobně pocházeli z původního partyzánského strážního oddílu, vybírali jednotlivé vězně k brutálnímu týrání na umývárkách. Podle Schlautmannových vzpomínek byli původci nelidského zacházení velitel tábora Matušek (možná i Matoušek) a jeho zástupce Horák.⁷²⁸ Šikan se podle něj dopouštěli hlavně příslušníci závodních stráží a němečtí vedoucí pracovních čet z řad českých Němců, kteří ostatní trestali sníženými přídělky jídla. V táboře byl využíván také bunkr k trestu temnicí za současného odepření jídla. Největší brutality ovšem podle Schlautmanna vykonávali strážní na noční směně, kteří k provádění nahodilého bití vězňů využívali jakési rváčské komando.⁷²⁹

Podmínky v táboře se začaly částečně zlepšovat až počátkem léta 1946, ale k zásadní změně došlo až o rok později po návštěvě komise Mezinárodního červeného kříže koncem června 1947.⁷³⁰ Váleční zajatci a v retribuci odsouzení trestanci z vězení na Mírově byli v táboře Rybníky

⁷²⁷ Denní režim byl určován budíčkem v 5 hodin, nástupem do zaměstnání v 7 hodin a odchodem zpět do tábora v 16 hodin. K snídani byla podávána kávovinová náhražka, v poledne v zaměstnání vodová kroupová polévka, k večeři v táboře tatáž polévka s denní dávkou chleba. Jako nejčastější nemoc z nedostatečné stravy také zde vznikala vodnatelnost s dalšími komplikacemi. Srov. LUDWIG SCHLAUTMANN, *Das Ende des Krieges und die Gefangenschaft*, Januar 1945 bis November 1947, 2005, s. 112–117, 128–139, 142–144.

⁷²⁸ Podle archivních záznamů byl z původního partyzánského strážního oddílu převzat jistý Josef Horák, do té doby vedoucí strážní služby v pracovním táboře Němců. Dále byl převzat jistý Jan Matulík, zaměstnanec firmy Baťa s 3 třídami měšťanské školy. Jestli se jedná o osoby, na které je ve vzpomínkách odkazováno, lze velmi těžko zjistit, protože k zajateckému táboru chybí jakákoliv písemná dokumentace. Srov. SOKA Zlín, f. AMZ, k. 578, i. č. 1117, Seznam osob dobrovolně se přihlásivších do pohotovostní čety, f. 5; L. SCHLAUTMANN, *Das Ende...*, s. 125.

⁷²⁹ „Trest bitím byl nejčastěji prováděn pozdě večer na umývárkách. Ti, kteří se zhroutili pod prudkými rány, byli politi studenou vodou a znovu přivedeni k vědomí. Trest bitím byl vyhlášen za údajná větší provinění proti táborovému řádu. Co se pod tím rozumělo, určovali jednotliví strážní. Mezi dozorcí byli někteří, kteří vypadali, že jim mučení zajatců dělá dobře. Za průběh tohoto trestu byli zodpovědní strážní večerní směny. Nedělali to ale přirozeně sami. Zřídili pro to zvláštní rváčské komando, tzv. Hlučínské komando. Rváči byli spoluvězni, kteří pocházeli z Hlučínska ve Slezsku [...] a mluvili česky.“ Srov. L. SCHLAUTMANN, *Das Ende...*, s. 141. Dále srov. ibidem, s. 110–111 125–128, 144.

⁷³⁰ Nejzásadnější změnou byla asi možnost poštovního styku, omezeného na 10 řádek jednou měsíčně. Srov. L. SCHLAUTMANN, *Das Ende...*, s. 149–156. Po inspekci Mezinárodního červeného kříže byli zajatci jmenovitě evidováni, což bylo po dlouhé době evidence pod zajateckými čísly značné uvolnění. Navíc se zlepšilo stravování, přestaly být přikazovány zvláštní pracovní směny nad rámec pracovní doby od 7 do 16 hodin a byly zrušeny pracovní neděle. Srov. L. SCHLAUTMANN, *Das Ende...*, s. 183–184. Dále srov.

věznění ještě v prosinci 1948, kdy byla část tamějších skladišť národním podnikem Baťa poskytnuta pro zřízení tábora nucené práce.⁷³¹ Protože Gottwaldovský kraj vykazoval jeden z nejmenších podílů osob zařazených do těchto zařízení, měly se do vyhledávání *osob z řad třídního nepřítele a osob štítících se práce* v průběhu roku 1949 intenzivněji zapojit lidosprávné orgány. Na pravidelných schůzích potom členové komisí projednávali jednotlivé případy osob určených k převýchově, jejímž základem měla být tvrdá fyzická práce v národním podniku Svit.⁷³² Od dubna 1951 byly namísto mužských trestanců do tábora tohoto podniku dodávány ženy, které byly v táboře nasazeny na nucené práce až do konce roku 1954.⁷³³

TOMÁŠ STANĚK, *Němečtí váleční zajatci v českých zemích 1945 – 1950*, Nástin vybraných problémů, Opava 2011, s. 89–97. Ještě na jaře 1947 byl přitom zaznamenán incident, při němž dva mladíci ostřelovali tábor Rybníky a zranili jednoho strážného. Údajně byli navedeni bývalým partyzánským velitelem Vávrou-Staříkem, který chtěl upozornit na liknavé provádění „národní očisty“ a podceňování úlohy partyzánů. Srov. T. STANĚK, *Tábory v českých zemích...*, s. 178.

⁷³¹ Tábor měl být zřízen na základě zákona č. 247/1948 Sb. a bezpečnostní referent konstatoval následující: „Prohlídkou míst, které by mohly přicházeti v úvahu[,] bylo zjištěno, že pro uvedený účel by se nejlépe hodil jeden z baráků na Rybníkách. Poněvadž v jednom z baráků jsou již ubytováni trestanci a váleční zajatci bylo by také střežení tábora nucené práce jednodušší.“ Srov. SOkA Zlín, fond Jednotný národní výbor Gottwaldov (f. JNV Gottwaldov), k. 195, i. č. 398, Tábory nucené práce, Přípis Referátu národní bezpečnosti ONV ve Zlíně na n. p. Baťa z 6. 12. 1948, f. 60. V říjnu 1948 se v českých zemích (bez Jáchymovska) nacházelo asi 3.000 válečných zajatců, kteří byli postupně přesunováni do zajateckého tábora v Praze-Motole, odkud byli v průběhu listopadu a prosince 1948 repatriováni. Srov. T. STANĚK, *Němečtí váleční zajatci...*, s. 134.

⁷³² Do tábora nucené práce byly osoby přikazovány celkem 19 komisemi, z nichž jedna byla v prosinci 1948 zřízena právě při ONV ve Zlíně. Již v lednu 1949 vyzýval ONV v Gottwaldově podřízené národní výbory k podávání návrhů na zařazování jednotlivců do táborů. Většina odpovědí ale byla negativní. Na jednom ze svých prvních zasedání se za předsednictví Aloise Křivdy zabývala např. případem, k němuž bylo zapsáno: „Jmenovaný je [...] bez řádného pracovního poměru, živí se hraním v karty, podvody a menšími krádežemi a na příkazy a předvolánky úřady ochrany práce v Gottwaldově neběře žádného zřetele.“ Dalšími případy byli alkoholici nebo osoby „nestálého pobytu“ atp. Výnosem ze srpna 1949 byly lidosprávné orgány upozorňovány na následující: „Účelem zákona je zasáhnout ony živly, které buď svým třídním zařazením, nebo naprosto záporným postojem k poctivé a produktivní práci se nezapojily do výstavby lidově-demokratického zřízení a hospodářství, nebo je dokonce ohrožují.“ Ještě v listopadu 1949 byl bezpečnostní referent ONV v Gottwaldově upozorňován, že kraj vykazuje „nejmenší počet osob zařazených do TNP“. Srov. SOkA Zlín, f. JNV Gottwaldov, k. 195, i. č. 398, Přípis MV ČSR ve věci TNP – zařazování osob z 13. 12. 1948; Zápis o schůzi komise č. 17 se sídlem v Gottwaldově z 13. 1. 1949, f. 1; Korespondence komise č. 17, f. 6–19; Přípis KNV v Gottwaldově na ONV v Gottwaldovském kraji z 3. 8. 1949, f. 19; Přípis KNV v Gottwaldově na ONV a OV NB v Gottwaldovském kraji z 25. 11. 1949, f. 20.

⁷³³ „Na žádost ředitelství n. p. Svit v Gottwaldově ze dne 17. března 1951 [...] zřizuje MNB [...] dnem 10. dubna 1951 tábor nucené práce pro ženy v Gottwaldově. Objekty vhodné k tomuto účelu se zařízením pro ubytování, stravování, mytí, koupání a rekreaci propůjčí podle ujednání ředitelství n. p. Svit za

* * *

Absence jednotného právního rámce vedla před létem 1945 ke vzniku masového uvěznění velkého množství osob v různých druzích táborových zařízení, kde se záhy vytvořily extrémně svízelné podmínky. Od června 1945 se tábory stále těsněji přimykaly ke státní politice nuceného vysídlování a exploatace pracovní síly internovaných, které postupně zatlačovaly do pozadí v květnu 1945 dominantní masového vyvražďování. V táborech se přesto vyskytovaly specifické formy akutního násilí, které byly těsně svázány s protorem tábora jako výrazem násilí strukturálního, v němž byli internovaní zpočátku zbaveni základní právní ochrany. Následně byli vystavováni životním podmínkám, které mohly nepřímo vést k jejich fyzické likvidaci v důsledku onemocnění nebo vyčerpání. Zároveň z nich tyto podmínky vytvářely potencionální oběti oportunního týrání ze strany dozorců, kteří byli pod vlivem silných situačních sil víceméně přímo vedoucích k týrání jejich svěřenců. V řadě případů získávalo násilí ritualizovanou nebo teatrální podobu, která se proplétala s trestáním, mučením, ponižováním, znásilňováním, respektive dalšími druhy sexuálního obtěžování a týrání, která se netýkala pouze žen.⁷³⁴ Velmi silně přítomná byla snaha po disciplinaci těl vězňů, která se manifestovala v přinucení k různým hromadným tělesným cvikům, pochodům, zpěvu, vykřikování hesel. Jakýkoliv projev neposlušnosti nebo svéhlavosti přitom okamžitě zavdával podnět k potrestání, v němž celá situace velmi rychle eskalovala do týrání nebo popravy. Strategie ovládání typické pro moderní vězeňství nebyly omezovány obecně platnými normami státní moci, ale stávaly se naopak

podmínek, za jakých byly tyto objekty propůjčeny, až dosud, TNP pro muže.“ Srov. SOkA Zlín, f. JNV Gottwaldov, k. 195, i. č. 398, Přípis MNB na ředitelství n. p. Svit ze 4. 4. 1951, f. 2. Dále srov. D. VALÚŠEK, *Zajišťovací tábory...*, s. 77.

⁷³⁴ Sexuální násilí v podobě masových znásilňování, ritualizovaného sexuálního ponižování, týrání a mučení byla součástí internace nejen v Československu, ale také v Polsku a Jugoslávii. Při ritualizovaném násilí byly ženy penetrovány různými předměty – nejčastěji hlavněmi pušek nebo dřevěnými násadami, muži byli nuceni k sexuálním aktům jak se ženami, tak mezi sebou navzájem. Jak muži, tak ženy byli při sexuálním násilí různým způsobem mrzačeni na pohlavních orgánech. Výjimečné nebyly ani případy přinucení ke koprofagii atd. Srov. RAY M. DOUGLAS, *Orderly and Humane, The Expulsion of the Germans after the Second World War*, London 2012, 141–142; dále srov. T. STANĚK, *Tábory v českých zemích...*, s. 80–81. Při Stanfordském vězeňském experimentu trvalo pouhých 5 dnů, než se objevily první případy homofobních her, které rychle gradovaly do sexuálního zneužívání. Sexuálně ponižující hry, kopání mezi nohy, muži přeskakující přes sebe s obnaženými genitáliemi atd. se vyskytly také na nočních směnách bloku 1A věznice Abú Ghrajb. Nuda, rozptýlená zodpovědnost a dočasné suspendování platných sociálních norem otevřely ve všech těchto případech cestu k proměně nepředstavitelného jednání v přijímaný standard. Svou roli sehrály ve větší či menší míře také další jevy, jako přijímaný obraz nepřítel, dehumanizace a deindividualizace obětí či sociální facilitace při skupinovém týrání. Srov. P. ZIMBARDO, *Luciferův efekt*, s. 162–163, 393, 419–420.

nástrojem libovůle strážných a táborových velitelů. Tím získávaly podobu daleko bližší předmoderním formám ovládní, jakými bylo otroctví nebo služebnictví.⁷³⁵ Bez efektivního státního monopolu násilí se tyto strategie staly praktickým výrazem situačně podmíněné absolutní moci konkrétních vězňů. Týrání tak bylo především výrazem absence normativních hranic a mechanismů efektivní kontroly situačních sil, které v silně hierarchizovaném vězeňském prostředí mezi mocnými dozorcí a bezmocnými vězni vznikaly.⁷³⁶

Taková struktura táborového násilí vytvořila na mnoha místech českých zemí podmínky, které měly až do podzimu 1945 za následek přetrvávající extrémně vysokou úmrtnost internovaných.⁷³⁷ Na centrální úrovni začaly být podnikány první intenzivnější pokusy o řešení nastalé situace na přelomu července a srpna 1945. Prvním pokusem o ustavení centrálních pravidel se staly směrnice ministerstva vnitra z 28. 7. 1945, které nicméně měly na převládající praxi jen nepatrný vliv a navíc upravovaly spíše podmínky nasazování na nucené práce. Trvající improvizovaný stav s místně odlišnými podmínkami, který podporoval přetrvávající libovůli

⁷³⁵ Michel Foucault mechanismus ovládní popisuje následovně: „Lidské tělo vstupuje do mašinerie moci, která jej prohledává, rozmontovává na části a znovu skládá. Tak se rodí ‚politická anatomie‘, která je právě tak ‚mechanikou moci‘; ta definuje, jak lze působit na tělo druhých nikoli pouze proto, aby dělali to, co se od nich žádá, ale proto, aby jednali tak, jak se po nich chce, spolu s technikami, jimiž se určuje rychlost a účinnost. Disciplína tak vyrábí podřízená a vycvičená těla, těla ‚poslušná‘.“ Srov. M. FOUCAULT, *Dohlížet a trestat*, s. 201–202.

⁷³⁶ Srov. *ibidem*, s. 61.

⁷³⁷ Vysoká úmrtnost v důsledku nevyhovující hygieny, stravy a navazujících závažných onemocnění byla doložena v Praze – kromě věznic na Karlově náměstí a na Pankráci, nebo v táborech na Hagiboru, v Hloubětíně, Ryzyni a Motole byly nejhorší podmínky asi v táboře na sokolském stadionu Strahov, jehož zrušení se podařilo Přemyslu Pitterovi prosadit do září 1945. Mezi další obdobné tábory v Čechách patřila nepochybně zařízení v Kolíně, Terezíně, Chomutově, Záluží u Mostu, Nové Roli u Karlových Varů, Mirošově u Rokycan, na Lineckém předměstí v Českých Budějovicích ad. Na Moravě se jednalo o tábor v Pohořelicích, Kounicovy koleje v Brně a zařízení v Jihlavě nebo v Olomouci – Nových Hodolanech. Na řadě těchto míst přitom docházelo v počátečním období k rozsáhlejším popravám internovaných – k nejrozsáhlejším popravám došlo kromě pražských táborů na Strahově a v Motole v Ústí nad Labem, Frýdlantu, Terezíně, Lomu u Mostu, Dolním Jiřetíně, Kadani, Českých Budějovicích, ad. Na Moravě se jednalo zejména o Kounicovy koleje a tábor „Hanke“. Velmi specifická situace byla v táborech v Bruntále, Krnově, Domašově, Adolfovicích a Javorníku – tábory se zaplňovaly až se zahájením opožděného obsazování tohoto území a vyhánění v červnu 1945. Popravy se v nich potom objevovaly až do července a srpna 1945. Zajímavé navíc bylo, že záminkou k rozsáhlým internacím a popravám se stávaly často velmi pochybně působící incidenty – jako útoky na tábor, pokusy o útěk atp., které mohly být záměrně fingované. Ke zmiňovaným a dalším případům podrobněji srov. T. STANĚK, *Tábory v českých zemích...*, s. 65–76, 76–87.

středních článků rozhodování – především táborových velitelů, začaly centrální úřady v českých zemích regulovat normativními nařízeními přijímanými až od září do listopadu 1945.⁷³⁸

V druhé polovině roku 1945 se podmínky v jednotlivých zařízeních postupně stabilizovaly, což bylo zapříčiněno také přebíráním dohledu řádnými strážními oddíly SNB. Kvůli nedostatku vycvičených příslušníků se ale jednalo pouze o odstranění nejkřiklavějších případů, přičemž na řadě míst byly dosud sloužící výpomocné síly pouze převedeny pod velení bezpečnostních složek.⁷³⁹ Vysoká míra akutního a především strukturálního táborového násilí ovšem nadále nepřetržovala jen kvůli tomu, že dříve vzniklý stav nebylo možné odstranit nárazově. Tábory se totiž reálným výrazem hned několika linií státní politiky národní očisty, která od června do října 1945 postupně získávala centrální normativní základ v dekretch prezidenta republiky. Prvním zásadním právním předpisem byl dekret č. 16/1945 Sb. z 19. 6. 1945, tzv. Velký retribuční dekret, který přinesl první závaznější pokyny jasně určující okruhy stíhaných osob. Jakkoliv bylo jeho vydání opožděné a kategorie stíhaných osob široké, měl spíše potenciál situaci v internačních zařízeních stabilizovat. Zdoluhavost vyšetřování a prvotní vlna rozsudků na horní hranici trestní sazby u většiny provinění vedly nicméně k prodlužujícím se pobytům internovaných v táborech a věznicích.⁷⁴⁰ Oproti této retribuční linii se již v druhé polovině roku

⁷³⁸ Systematické zásahy do táborové praxe zahájilo ministerstvo vnitra 17. 9. 1945, kdy byly vydány směrnice včetně vzorového domácího řádu, které měly upravovat vnitřní poměry v táborech. Kromě jiného v nich bylo apelováno na neúměrně vysoký počet internovaných, propouštění dětí a mladistvých, stejně jako na zákaz tělesných zákroků. Ke stabilizaci táborové soustavy měly směrnice o reorganizaci internačních táborů z 29. 10. 1945, na jejichž základě měl být snížen počet jednotlivých zařízení, jejichž střežení by byly následně schopny plně zajistit řádné strážní oddíly SNB. Výnosem ze 17. 11. 1945 byly definitivně regulovány také poměry v pracovních a sběrných táborech. Srov. T. STANĚK, *Tábory v českých zemích...*, s. 95–96, 112–113; dále s. 23–26, 37, 51, 62–63.

⁷³⁹ Strážní personál nebyl například z větší části vystřídán v Ústí nad Labem, kde násilnosti pokračovaly také v dalším období. Srov. T. STANĚK, *Tábory v českých zemích...*, s. 97.

⁷⁴⁰ „Velký retribuční dekret“ se spolu s dekrety č. 17 (národní soud) a č. 18 (prováděcí předpisy k dekretu č. 16) stal základem retribučních procesů před mimořádnými lidovými soudy. Samotný dekret by bylo ovšem nesprávné považovat za ratifikaci prodlužujícího se masového uvěznění a pracovního nasazení – jak chybně uvádí například Ray M. Douglas. Srov. R. M. DOUGLAS, *Orderly and Humane*, s. 135. V konkrétní praxi ale nadále přetrvávala zásada, že internaci lze uskutečnit „bez ohledu na to, vztahují-li se na Němce ustanovení dekretu prezidenta republiky z 19. 6. 1945, č. 16 Sb., či nikoliv.“ Srov. T. STANĚK, *Tábory v českých zemích...*, s. 23. Přetrvávající praxi dlouhodobého zajišťování osob bez zahájení trestního řízení upravil až v říjnu 1945 ústavní dekret č. 137/1945 Sb. o zajištění osob, které byly považovány za státně nespolehlivé, v době revoluční. Zpětná legalizace dosavadního překračování zákonných lhůt byla základním předpokladem pro ratifikaci dlouhodobé internace. Dále srov. M. BORÁK, *Spravedlnost podle dekretu*, s. 29–35; JAN KUKLÍK, *Mýty a realita tzv. „Benešových dekretů“*, dekrety prezidenta republiky 1940–1945, Praha 2002, s. 370–385; B. FROMMER, *Národní očista*, s. 184n.

1945 stále intenzivněji profilovala linie „odsunová“, která definitivně převládla v roce 1946.⁷⁴¹ Z právního hlediska se jejím základem stal ústavní dekret č. 33/1945 Sb., kterým byli k 10. srpnu 1945 všichni českoslovenští občané národnosti německé a maďarské až na nepatrné výjimky zbaveni státního občanství.⁷⁴² Tím byly nastaveny jasné parametry strukturálního násilí vůči etnicky definované a nyní bezprávné kategorii osob, které byly v následujících letech vystaveny pokračujícímu kolektivnímu násilí v podobě nucené práce a nuceného vysídlení za hranice. V obou případech přitom určitou dobu trávily v podmínkách specifického táborového násilí.⁷⁴³

Poměry v táborových zařízeních se sice v zimě 1945 až 1946 výrazně přiblížily vyžadovaným standardům, přesto ještě v první polovině roku 1946 panovaly v řadě táborů docela neutěšené poměry. Přetrvávaly jednak nedostatky ve stravování, hygienických podmínkách a zdravotní

⁷⁴¹ Vztah retribuční a nuceného vysídlování se proměňoval poměrně dynamicky – zpočátku bylo usvědčování nacistů jedním z hlavních nástrojů pro legitimizaci vyhánění a dalšího tvrdého postupu vůči Němcům, procesům před soudy byla věnována zvláštní pozornost a byly vynášeny vysoké tresty. Po zahájení nuceného vysídlování v roce 1946 ale rychle začal převládat zájem nad vypovězením co největšího počtu osob německé národnosti, který byl upřednostňován před jejich dalším vyšetřováním a odsouzením. Srov. B. FROMMER, *Národní očista*, s. 301n.; T. STANĚK, *Tábory v českých zemích...*, s. 136–137.

⁷⁴² Ministerstvo vnitra věnovalo do konce června 1945 velkou energii přípravě „Směrnic o odsunu cizího obyvatelstva“, které měly na základě starších právních norem vytvořit podklad pro provedení „odsunu“. Počítalo se přitom s vyhoštěním stanovených skupin osob – mezi prvními se mělo jednat o „okupanty“ přistěhovalé po říjnu 1938, jako poslední o dělníky z průmyslových oblastí – na základě nařízení zákona č. 88/1871 ř. z., o policejním vyhoštění a honění postrkem, čl. V/1903, o právu pobytu cizinců, a zákona č. 52/1933 Sb., o pobytu cizinců. K přijetí podobných směrnic nikdy nedošlo, mj. také proto, že by příslušné výměry k vyhoštění musely být vydávány a zdůvodňovány individuálně a bylo by proti nim možné odvolání. Srov. A. VON ARBURG, T. STANĚK (edd.), *Vysídlení Němců...*, II. 1: „Divoký odsun“..., s. dokument 113 včetně poznámek, s. 385–386; dokument č. 243 včetně poznámek, s. 579–580. Dále srov. T. STANĚK, A. VON ARBURG, *Organizované divoké odsuny?*, 3. část, s. 337. Zásadní normou se tak stal především ústavní dekret č. 33/1945 Sb. z 2. 8. 1945 s účinností od 10. 8. 1945, který výrazně modifikoval právní postavení československých občanů německé a maďarské národnosti. Srov. J. KUKLÍK, *Mýty a realita...*, s. 277–288; T. STANĚK, *Odsun Němců...*, s. 98–103.

⁷⁴³ Organizovaný „transfer“ německého obyvatelstva, jehož zásadním předpokladem byl výše zmiňovaný dekret č. 33/1945 Sb. bylo nakonec prováděno na základě rozhodnutí Spojenecké kontrolní rady z 20. 11. 1945, na jejímž základě československá vláda přijala příslušná nařízení, které provádělo ministerstvo vnitra svými směrnicemi: „Směrnice k provádění soustavného odsunu (transferu) Němců z území ČSR“, č. j. B-300/1990-45. Srov. T. STANĚK, A. VON ARBURG, *Organizované divoké odsuny?*, 3. část, s. 364–365. Retribuce, nucené vysídlení a nucená práce přitom představovaly úzce propojený komplex vzájemně se ovlivňujících a podmiňujících opatření. Nucené práce byly s dekretem č. 33/1945 Sb. spojeny skrze dekret č. 71/1945 Sb. ze dne 19. září 1945, o pracovní povinnosti osob, které pozbyly československého státního občanství, a s dekretem č. 16/1945 Sb. skrze dekret č. 126/1945 Sb. ze dne 27. října 1945, o zvláštních nucených pracovních oddílech.

péči, které způsobovaly na některých místech zvýšenou úmrtnost. Jednak se nadále objevovaly případy šikanování a násilného zacházení s internovanými, které měly stále za následek ojedinělá úmrtí.⁷⁴⁴ Provádění „organizovaného transferu“ německého obyvatelstva, které vrcholilo v červenci 1946, se také neobešlo bez organizačních a jiných komplikací. K obzvláště hrubým pochybením patřilo ignorování úlev pro antifašisty nebo vysídlování příslušníků smíšených manželství. V odsunových střediscích a při vypravování jednotlivých transportů docházelo k závažnějším násilným incidentům především při prohlížení osob a zavazadel. Vysídlenci také často poukazovali na nedostatečnou stravu nebo hygienické podmínky jak v samotných střediscích, tak po trase transportu.⁷⁴⁵ Od zahájení nuceného vysídlení 25. ledna 1945 do jeho ukončení v sovětském pásmu 19. září 1946 a v americkém pásmu 31. října 1946 mohlo být s podobnými podmínkami potencionálně konfrontováno až dva miliony osob. V druhé polovině roku 1946 začaly být do „odsunu“ dokonce zařazovány osoby již odsouzené, u nichž „zájem státu na odsunu převážil zájem na potrestání“.⁷⁴⁶ Na konci roku 1946 zůstávalo na československém území ještě na 11 tisíc válečných zajatců a dalších 13.603 civilních internovaných v 55 různých zařízeních. Oproti válečným zajatcům, jejichž internační podmínky zůstávaly nadále poměrně svízelné, se situace v ostatních táborech postupně zlepšovala. Vysoká úmrtnost přetrvávala především v zařízeních pro nemocné a přestárlé osoby, jinak se výrazně snížila.⁷⁴⁷

Zakončení hlavní etapy „odsunu“ německého obyvatelstva neznamenal ukončení nuceného přesídlování jako důležitého prvku strukturálního násilí národní očisty, která se nadále zaměřovala na etnickou homogenizaci společnosti českých zemí. Od května 1947 začal být prováděn „rozptyl“ zbývajících německého obyvatelstva z pohraničí do vnitrozemí, kde bylo

⁷⁴⁴ Vysokou úmrtnost v důsledku špatných podmínek a vysokého počtu internovaných vykazovala střediska v Lešanech v okrese Benešov nebo v Ústí nad Labem. Tělesné tresty přetrvávaly v zařízeních ve Frýdlantu v Čechách, v Rýnovicích v okrese Jablonec nad Nisou, v Ústí nad Labem, Nové Roli nebo Novém Jičíně. Srov. T. STANĚK, *Tábory v českých zemích...*, s. 144–149.

⁷⁴⁵ Srov. T. STANĚK, *Tábory v českých zemích...*, s. 149–150; T. STANĚK, *Odsun Němců...*, s. 206.

⁷⁴⁶ Srov. T. STANĚK, A. VON ARBURG, *Organizované divoké odsuny?*, 3. část, s. 365; T. STANĚK, *Tábory v českých zemích...*, s. 152–153; T. STANĚK, *Odsun Němců...*, s. 237–239.

⁷⁴⁷ Kromě nemocničních táborů v Hodoníně u Kunštátu, Svatobořicích, Jihlavě – Starých Horách a Trnovanech u Teplic byla vysoká úmrtnost v Ústí nad Labem a v Lešanech. Na Moravě potom v Ostravě při dolech a v Olomouci – Nových Hodolanech. Němečtí zajatci se po likvidaci posledních táborů ke konci roku 1948 už objevovaly pouze v oblasti jáchymovských dolů, odkud byli repatriováni až počátkem roku 1950. Ve věznicích tak nadále zůstávali retribuční vězni, jejichž dodatečné vysídlení probíhalo až do rozsáhlejší amnestie roku 1955. Srov. T. STANĚK, *Tábory v českých zemích...*, s. 191–196; T. STANĚK, *Retribuční vězni...*, 67n.

pracovně nasazeno v zemědělství, průmyslových podnicích a dolech. Do roku 1948 bylo tímto způsobem přesunuto až na 30 tisíc osob, dalších minimálně 5 tisíc osob bylo soustředěno v rámci tzv. Akce J do vysídlených obcí v oblasti jáchymovských uranových dolů. Celkově se ovšem situace německého obyvatelstva postupně zlepšovala. Ve zbývajících střediscích začala být diskriminační opatření odstraňována v průběhu roku 1947. V letech 1948 až 1950 byla postupně odstraňována jednotlivá sociální, politická a kulturní diskriminační opatření, která znemožňovala kýženou integraci německého obyvatelstva do úkolů budování socialismu. Mezi majoritní společností a Němci sice vznikala celá řada konfliktů a napětí, které ale již v žádném případě nelze spojovat se státně organizovaným strukturálním násilím.⁷⁴⁸ Společenská očista se po únorové vládní krizi a při následujícím ustavování diktatury KSČ orientovala podle hledisek třídního boje, v němž měla zvláštní očistná úloha připadnout opět nucené práci. Strukturální násilí se výrazně uzavíralo za zdmi věznic a ploty táborů nucené práce, které na mnoha místech – jako například v Dolním Jiřetíně nebo na zlínských Rybníkách – přímo navazovaly na prostory dřívějšího nuceného pracovního nasazení z doby nacistické okupace a poválečné národní očisty.⁷⁴⁹

Pracovní tábory měly při přechodu k novému krajskému zřízení původně pouze doplnit 5 fungujících donucovacích pracoven, navazujících ještě na trestní systém z dob rakouského mocnářství. V těchto zařízeních byli kromě káránců (tzn. *osob k práci způsobilých, však jí se štítících nebo jinak nespořádaný život vedoucích, jako např. žebráků, tuláků, nevěstek atp.*) internováni tzv. šmelináři, Němci a další odsouzenci. Připravované tábory nucené práce měly obdobně postihovat osoby vyhýbající se přikázané práci, k nimž měly být zařazovány také *osoby potulující se z místa na místo (tuláci, potulní cikáni), opatřující si prostředky řemeslnou hrou v karty, obecně známí opilci a osoby, které se živí způsobem ohrožujícím veřejnou mravnost, jako např. prostitutky*. K práci jako občanské povinnosti měly být dále vychovávány práce schopné osoby ve věku 18 až 60 let odsouzené za přečiny proti zákonům chránícím lidově demokratické zřízení nebo provádění hospodářského plánu. Tábory vzniklé podle zákona č. 247/1948 Sb. nakonec úplně nahradily roztříštěnou předúnorovou praxi a měly daleko více společného s těsně poválečnými zařízeními internace a nucené práce. Vnější ostrahu prováděly oddíly SNB a

⁷⁴⁸ K těmto přesunům docházelo na základě pokračujícího provádění dekretu č. 71/1945 Sb., který byl zrušen až k červnu 1948. Srov. T. DVOŘÁK, *Vnitřní odsun...*, s. 52–55, 144–148, 180–187; T. STANĚK, *Tábory v českých zemích...*, s. 173, 176–178, 181–183. Dále srov. M. SPURNÝ, *Nejsou jako my*, s. 174–203.

⁷⁴⁹ Celkem bylo ustaveno 7 velitelství TNP: Dolní Jiřetín, Horní Žďár u Jáchymova, České Budějovice – tábor II, Ostrava – Kunčice, Ostrava – Hrušov – důl Stalin, Doubrava - Fryštát, Lešany – Benešov.

dohled na pracovištích vykonávaly nadále závodní stráž. Uplatňovanými kárnými opatřeními mohla být samovazba, půst, temnice, tvrdé lože nebo uložení mimořádných prací. Táborové násilí tak ve své specifické poválečné podobě přetrvávalo až do roku 1954, kdy byla tato zařízení zrušena.⁷⁵⁰

⁷⁵⁰ V září 1948 byly v provozu donucovací pracovny v Ruzyni, Pardubicích, Brně, Šumperku a Znojmě, v nichž se celkem nacházelo 570 osob. Konečnou úpravou zákona č. 247/1948 Sb. byly donucovací pracovny přeměněny na tábory nucené práce. Z ostatních institucí byly zrušeny nucené pracovní kolonie zřizované na základě zákona č. 102/1929 Sb., zachovány naopak zůstaly zvláštní nucené pracovní oddíly při krajských věznicích zřízené v retribuci. Podobně jako dříve donucovací pracovny měly tábory internovat osoby odsouzené pro přečiny proti zákonu č. 165/1946 Sb., o trestní ochraně národní podniků, znárodněných podniků a podniků pod národní správou, č. 27/1947 Sb., o trestní ochraně provádění dvouletého hospodářského plánu nebo č. 15/1947 Sb., o stíhání černého obchodu a podobných pletich. Jejich hlavním účelem ovšem bylo vychovávat osoby odsouzené podle zákona č. 231/1948 Sb., na ochranu lidově demokratické republiky. V době svého největšího rozmachu v roce 1949 fungovalo na území českých zemí 24 TNP, v nichž se nacházelo 5 až 8 tisíc trestanců. Od prosince 1948 do srpna 1950, kdy došlo na základě přijetí nového trestního zákona ke změně příkazovací praxe, odeslaly příkazovací komise do táborů přes 16 tisíc osob. Od sklonku roku 1950 začal být počet TNP postupně snižován, od července 1951 fungovalo poslední 6 táborů pod správou ministerstva spravedlnosti. Poslední tábory byly likvidovány v průběhu let 1953 až 1954. Srov. ABS, f. 304, Sign. 304-24-2, Zemské donucovací pracovny – Tábory nucené práce. Dále srov. M. BORÁK, D. JANÁK, *Tábory nucené práce...*, s. 137–179; LUDĚK JANSÁ, *Tábor nucené práce v Brně 1948–1954*, Bakalářská práce HIÚ FF MU, Brno 2008, s. 24–29.

IV. Závěr. Kolektivní násilí **v české době extrémů**

Přestože se násilí v moderní společnosti běžně vyskytuje, je pro většinu lidí jen těžko pochopitelné. Podstata tohoto společenského fenoménu je skryta za téměř neproniknutelnou bariérou nesdělitelných individuálních pocitů, motivací a rozhodnutí na straně jedné, a zažitými klišé na straně druhé. Na individuální rovině tak lze násilnému jednání jen těžko porozumět, lze jej ale vysvětlit jako důsledek sociálních podmínek a mechanismů umožňujících za určitých podmínek jeho vznik. O podobné vysvětlení jsem se pokoušel v případě aktů kolektivního násilí v českých zemích na konci druhé světové války, konkrétně mezi léty 1944 až 1946. Formální lpění na zažitých dějinných meznících se přitom většinou odráží ve většině klasických historiografických zpracování, v nichž především květen 1945 představuje nepřekročitelný mezník. Autoři se tak buďto zaměřují na vystupňovaný teror nacistických ozbrojených složek a vítězný postup spojeneckých vojsk, nebo na poválečnou odplatu na německém obyvatelstvu a různé aspekty obnovení československé státnosti. V takto vystavěném historickém narativu bylo poválečné vlně kolektivního násilí vyhrazeno místo nevysvětlitelné anomálie, zakrývané pod eufemizmy jako „divoká odplata“ nebo „divoký odsun“. Aktérem tohoto „divokého“ násilí měl přitom být jakýsi abstraktní „lid“ vyjadřující spontánně svoji „vůli“. Dějepis sice vystavěním takto exkulpačního příběhu nepochybně prokázal svoji terapeutickou funkci, ale při podrobném výzkumu se podobná konstrukce ukázala jako neudržitelná. Spontánní akty kolektivního násilí jejichž aktérem by byl dav se sice na konci války objevovaly, ale jen po velmi krátkou dobu prvního týdne po oficiálním skončení válečných operací. Jak před ním, tak po něm se akty kolektivního násilí odehrávaly v režii specialistů na násilí jako vražedné zápasy a vyvražďovací kampaně. Pokračující vysoká míra výskytu násilných interakcí a významný podíl specialistů na násilí naznačuje, že období od kapitulace německé branné moci až do léta 1945 lze spíše považovat za velmi specifické pokračování války.

Kolektivní násilí v období široce pojatého konce války bylo v letech 1944 až 1946 integrální součástí státních politik násilí, vykonávaných specialisty na násilí v rámci monopolu násilí dvou režimů se silnou schopností vládnout. V květnu 1945 se ovšem současně vyskytovaly akty kolektivního násilí, které vznikaly na základě podmínek formovaných v různých časových obdobích. Politika kolektivního násilí totiž byla určována minimálně dvěma současnými, ale nerovnoměrnými procesy – v jednom se nacistický systém vládnutí hroutil, v druhém se obnovovala československá státní moc. První týden po oficiálním ukončení bojů znamenal definitivní zhroucení nacistického panství, zatímco československá moc teprve začínala obnovovat své řádné instituce. Kromě krátkodobé dominance různých spontánně zformovaných paramilitantních složek umožnil tento stav vzestup v lidové kultuře udržovaných vzorců přechodových rituálů, které vedly ke vzniku spontánních násilných aktů. K obnovení

organizované státní moci došlo velmi rychle ve velkých městech jako byla Praha nebo Brno, zatímco v periferních a pohraničních oblastech mocenské vakuum místy přetrvávalo hluboko do léta 1945. V důsledku toho přetrvávala široká zóna oportunismu, která místy až do jara 1946 umožňovala vznik spontánních násilných aktů. Mimo ritualizované přechodové násilí se výrazně objevovaly vyvražďovací kampaně, které vykonávaly specialisté na násilí v rámci výjimečného stavu vytvářeného v jednotlivých systémech vládnutí.

Nacistické panství utvořilo v letech 1942 až 1943 jednak tekutý výjimečný stav vyhlášený nad různými skupinami obyvatel v zázemí vyvražďovací útočné války ve východních oblastech, jednak institucionalizovaný výjimečný stav v podobě vyvražďovacích táborů. V závěru válečných operací od konce roku 1944 pronikaly oba tyto typy výjimečného stavu do českých zemí. Tekutý výjimečný stav se rozvinul při postupu specializovaných nacistických ozbrojených složek proti partyzánům nejdříve v oblasti východní Moravy, ale po propuknutí protinacistického povstání se rozšířil téměř na celé území českých zemí. Příslušníci nacistických ozbrojených složek nasazených na potlačování povstání přestali rozlišovat mezi ozbrojenými povstanci a bezbranným civilním obyvatelstvem, což umožnilo rozsáhlé vyvražďování civilistů. Institucionalizovaný výjimečný stav proniknul mimo ohraničený prostor specializovaných institucí s pochody a transporty smrti, které od konce roku 1944 křižovaly české země až do května 1945. V tomto případě bylo vyvražďování pokračováním táborové praxe, která v neohraničeném prostoru mimo tábor nabývala extrémních podob. Od května 1945 začal vytvářet specifickou zónu výjimečného stavu také československý stát, jehož představitelé se snažili obnovit svrchovanou moc nad územím odtrženém v září 1938. Ve strategických plánech vrcholných představitelů československých ozbrojených sil bylo pohraniční území chápáno víceméně jako cizí státní teritorium, které bylo potřeba opětovně dobýt. Obsazení pohraničních oblastí na přelomu května a června 1945 bylo také příslušníky nasazených vojenských formací vnímáno jako pokračování válečných operací, při nichž uplatňovaly prostředky výjimečného stavu proti civilnímu obyvatelstvu. Představitelé československého státu navíc velmi rychle upevňovali také institucionalizovaný výjimečný stav tím, že velkou část obyvatel zbavili státního občanství a s ním spojené zákonné ochrany. Tím stvrzovali podmínky v nichž byly tyto osoby vystavovány různým formám akutního násilí a navíc vytvářel základy rozsáhlého násilí strukturálního, v němž byly tyto osoby zbaveny majetku, shromažďovány, nasazovány na práce, přesunovány a vysídlovány.

1. Podmínky eskalace. Násilní aktéři nebo násilné situace?

V posledních měsících před květnem 1945 se při závěrečných operacích druhé světové války v českých zemích utvářely oblasti se specifickým výskytem určitých typů kolektivního násilí a s nimi spojené základní konfigurace převládajících skupin aktérů. V oblasti Českomoravské vrchoviny, jihovýchodní, střední a severozápadní Moravy, severovýchodních a omezeně také jižních Čech se formovaly partyzánské skupiny, proti nimž byly nasazovány specializované jednotky nacistického bezpečnostního aparátu. Po selhání rozsáhlých pátracích a zatýkacích operací se od počátku dubna 1945 činnost partyzánských jednotek neustále rozvíjela a po skončení válečných operací se jejich příslušníci stali ve výše zmiňovaných oblastech základním nástrojem provádění „vyčišťovacích akcí“. Partyzáni následně prováděli do června 1945 rozsáhlé plánované vojenské razie, které nebyly formou příliš vzdálené od zásahů nacistických protipartyzánských komand. Následoval partyzánský soud, popravy nebo vyhánění mimo státní území. „Vyčišťovací operace“ v severozápadních a severních Čechách naproti tomu prováděly jednak z menší části paramilitantní jednotky zformované v závěrečných válečných bojích v Praze a jiných městech, jednak do nich byly zapojeny jednotky řádného československého vojska. Většina velitelů stejně jako velká část vojáků prošla bojem na východní frontě. V „obsazeném“ území si počínali často dosti svévolně, nerespektovali místní státní správu a k „zajištění bezpečnosti“ uplatňovali řadu extrémních opatření – rozsáhlé internace, vyvražďování a čím dál rozsáhlejší vyhánění za státní hranici. V oblasti severních a severovýchodních Čech se navíc nacházelo množství pracovních táborů různého druhu, jejichž vězňové se v bezprostředně poválečných dnech podíleli na řadě násilností na místním obyvatelstvu. Vězňové se navíc spolu s příslušníky „revolučních formací“ často ujali role strážných přímo v prostorách svého dřívějšího uvěznění, kde setrvali dlouho do podzimu 1945. V důsledku pouhého vyměnění rolí dozorců a strážných, tak typického také na mnoha jiných místech nacistických věznic a táborů, pokračovalo v těchto prostorách brutální trýznění až do příchodu řádného dozorčího personálu.

Zásadním rysem většiny aktů násilí je jejich provázanost se situačními faktory, které výraznou měrou ovlivňují jejich výslednou podobu. Násilné situace jsou pro většinu příslušníků moderních společností náročné, protože jdou přímo proti jádru normálních rituálů lidské interakce určených snahou po souladu s emocemi ostatních lidí. Pokud dochází k antagonistické interakci, lidé většinou pociťují paralizující pocit napětí znemožňující útok.⁷⁵¹ V násilných situacích ovšem působí velmi silné situační a sociální síly, které činí útok velmi snadným také

⁷⁵¹ Srov. R. COLLINS, *Violence*, s. 20.

pro zcela obyčejné lidi. Rozdíl mezi aktéry s násilnickými charakterovými sklony a těmi ostatními je přitom pouze v tom, že ti prvně jmenovaní podlehnou těmto silám snadněji, než ti druzí. Násilná situace je specifickým typem absolutní situace, ve které se sociální jednání řídí především měřítky „tady“ a „ted“ – dlouhodobé vzorce jednání a horizonty rozhodování v něm ustupují do té míry, že se výkon násilí jeví jako jediné možné východisko. Základem pro vznik takové situace je aktivování hranice, ke kterému v případě sledovaných aktů kolektivního násilí vede polarizace kolektivních identifikací skrze vyostření rozporů mezi „My“ a „Oni“. Již při samotném zformování skupiny a aktivaci hranice se násilí stává snažším, protože organizace umožňuje aktérům snadněji překonávat konfrontační napětí – akty kolektivního násilí jsou tak všeobecně snadnější, než akty individuální. Aktivovaná hranice přitom činí násilí o to snadnější, o co větší jsou mezi kolektivy údajné nebo skutečné rozdíly v kultuře, vzdělání, postavení v mocenských hierarchiích atd.⁷⁵² V českých zemích existovala poměrně dlouhá tradice národnostních bojů, která definovala celou řadu distinktivních znaků, na jejichž základě se mohla hranice mezi kolektivy poměrně snadno aktivovat. Komplex ritualizovaného násilného jednání byl sice spíše zaměřen na snižování národnostního napětí, bezprostřední zkušenost nacistické brutality je ovšem po skončení války velmi snadno proměňovala do extrémních podob.

Válka představovala pro vznik kolektivního násilí zásadní kontext právě kvůli tomu, že se jednalo o v podstatě institucionalizovaně aktivovanou hranici už ze samotné svojí podstaty. Ačkoliv v českých zemích otevřené boje neprobíhaly, došlo k aktivaci konfliktní hranice nejpozději při propuknutí protinacistického povstání. Navíc existoval na obou stranách poměrně jasně definovaný obraz nepřítele, který byl vykreslován až v démonické podobě jako silný, agresivní a ohrožující. Nacistická propaganda se v posledních válečných měsících zaměřovala především na zdůrazňování bolševického nebezpečí přicházejícího s Rudou armádou, jejíž vojáci byli vykreslováni jako brutální barbarští podlidé. Všichni, kdo jim pomáhali, se potom stavěli na jejich úroveň. Mezi českou veřejností se obraz Němců jako národního nepřítele utvářel jak na základě bezprostředních zkušeností, v nichž hráli obzvláštní důležitost pochody smrti a vystupňovaná nacistická brutalita posledních válečných měsíců, tak vlivem poslechu zahraničního rozhlasu. V něm se dlouhodobě objevovaly obrazy nacistických okupantů jako „krutých bestíí“, které byly rozšiřovány na Němce jako celek. V poválečné době byl takový obraz nepřítele rozšířen nejen na všechny Němce, ale dále na Maďary, zrádce a kolaboranty (tyto kategorie v podstatě

⁷⁵² Srov. CH. TILLY, *Politika kolektivního násilí*, s. 29–31; R. COLLINS, *Violence*, s. 11.

splývaly). Mezi „námi-Čechy“ a všemi ostatními „nimi-Němci-Maďary-zrádci“ byla aktivována hranice na základě připisovaných identit, které překryly všechny do té doby existující sociální vztahy, respektive dokázaly absolutizovat negativní stránku těchto vztahů.⁷⁵³ Obraz nepřítele byl jedním z prvních kroků k dehumanizaci obětí, která je základním předpokladem pro eskalaci násilných aktů do masových ukrutností. Dehumanizace staví určité osoby mimo sféru humanity, zbavuje je lidských vlastností a činí z nich cíl násilí v mnoha podobách, protože je ostatní nepovažují za hodné důstojného zacházení.

Kromě obrazu nepřítele vznikala dehumanizace ještě v důsledku situačních podmínek vytvořených strukturálním násilím v táborech a věznicích. Nejenže byli vězni zbaveni svých práv a postaveni mimo ochranu zákona, byli také až rituálním způsobem zbavováni vnějších znaků své jedinečné lidské identity. Ostříháním do hola, oblečením do vězeňských hadrů nebo přidělením vězeňského čísla se z nich stávala součást anonymní dehumanizované masy. V důsledku nedostatečné hygieny, špatného stravování a zhoršeného zdraví ztráceli také další vnější znaky lidského života hodného záchrany – vězni se stávali holým životem, který si nezaslouží žít, živoucími mrtvolami, pouhými bezcennými věcmi.⁷⁵⁴ Dehumanizace přitom v násilných situacích neprobíhá pouze tímto způsobem, jímž si pachatelé odlidšťují své oběti. Podobné myšlenkové schéma lze odhalit také v prožitku obětí násilných činů nebo vězňů vystavených brutálnímu týrání, kteří ve snaze po nalezení smysluplného důvodu svého utrpení zbavují pachatele těchto činů lidskosti. Ve výpovědích se potom objevují označení jako „oni“,

⁷⁵³ CH. TILLY, *Politika kolektivního násilí*, s. 26. K paušalizaci obrazu Němců a absolutizaci negativních stránek vztahu s nimi docházelo v oblastech bývalé říšské župy Sudety pravděpodobně v menší míře, než na území bývalého tzv. protektorátu. Srovnej STANISLAV BIMAN, *Obraz Němců a Německa v letech 1938-1945 na odtržených územích v župě Sudety*, in: *Obraz Němců, Rakouska a Německa v české společnosti 19. a 20. století*, ed. J. KŘEN, E. BROKLOVÁ, Praha 1998, s. 204–206.

⁷⁵⁴ Étienne Balibar v souvislosti s násilím obecně uvádí následující citát Simone Weil, který vystihuje dehumanizační potenciál násilí: „Síla je to, co z kohokoli, kdo je jí podroben, činí věc. Když je uplatňována do všech důsledků, činí z člověka věc v tom nejdoslovnějším smyslu, neboť jej přeměňuje na mrtvolu [...] Z moci změnit člověka ve věc tím, že jej zabijeme, pramení jiná, mnohem zázračnější moc, totiž moc učinit věc z člověka, jenž zůstává naživu. Tento člověk je naživu, má duši; avšak přesto je věcí. Věc, která má duši, je prazvláštní bytost, je to zvláštní stav duše. [...] Bezbranný a nahý člověk, na nějž je namířena zbraň, se stává mrtvolou ještě předtím, než se ho kdo dotkne. [...] Je-li prosebníkům popřáno sluchu, stanou se z nich alespoň zase lidé jako ostatní. Existují však bytosti nešťastnější, které se staly věcmi na celý život, aniž zemřely. [...] Tato věc v každém okamžiku usiluje o to, aby byla mužem či ženou, a nikdy se jí to nedaří. Je to smrt trvající po celou dobu života; je to život, jež smrt zmrazila dlouho předtím, než mu učinila přítrž [...]“ Srov. E. Balibar, *Násilí a civilita*, s. 159–160. Dále srov. G. AGAMBEN, *Homo sacer*, s. 136–137.

„Němci“, „Češi“, „soldateska“, „bestie“ atd. Dvojitá dehumanizace napomáhá pochopení řetězce násilností, v němž se dřívější oběti násilných činů snadněji stávají jejich pachateli, přičemž se z hlediska kolektivního násilí může stát základem sdíleného obrazu nepřítele skrze zprostředkovanou zkušenost utrpení „našich lidí“. Dehumanizovaný obraz nepřítele jako součást aktivované hranice všeobecně zvyšoval pravděpodobnost eskalace násilných aktů do masových ukrutností a byl přítomný ve všech aktech kolektivního násilí v letech 1944 až 1946. Přerůstání aktů kolektivního násilí do masových ukrutností bylo dále posilováno jeho samotnou kolektivní formou, v níž anonymní rozhodnutí davu dočasně převládla nad individuálním racionálním rozhodováním.

Při kolektivní akci dochází k morálnímu vyvázání, v němž se normou jednání stává chování většiny přítomných, jakkoliv může být obecně považováno za špatné. Násilí navíc představuje sociální fenomén, jehož výkon je ulehčován přítomností ostatních lidí – ať už jako aktivních iniciátorů nebo obecnstva. Podobně jako jsou lidé zvyklí běžně násilí nevykonávat, uprostřed eskalující násilné situace naopak pociťují silné napětí, pokud se chovají nenásilně. Pokud převládne skupinové myšlení, stačí k eskalaci násilné situace několik agilních jedinců, ke kterým se postupně přidávají ostatní. Omezení vlastní sebekontroly a davové prožívání rozjitřených emocí mohou vést k celkovému rozčilení a agresi, které se uprostřed násilného davu dále stupňují.⁷⁵⁵ Taková situace byla v českých zemích ve sledovaném období typická pro spontánní akty násilí přechodových rituálů v prvním poválečném týdnu, nebo pro rozsáhlé útoky na Němce v Ústí nad Labem po výbuchu v Krásném Březně. Ačkoliv se na první pohled zdá, že hlavním motorem těchto aktů kolektivního násilí je spontánně zformovaný dav, hráli také zde velmi podstatnou úlohu specialisté na násilí. Jejich přítomnost zaručuje, že k násilí buďto vůbec nedojde, nebo nepřesáhne zákonnou mez a nerozšíří se z vyhrazeného prostoru. V takovém případě sehrávají pořádkové a bezpečnostní složky důležitou úlohu při zmírňování napětí. Pokud jsou ale specialisté na násilí přítomní, přičemž proti násilí nezasahují nebo se naopak k jeho výkonu na jedné ze stran připojí, stávají se výrazným faktorem další eskalace. Ve spontánních aktech kolektivního násilí je rozhodujícím okamžikem dosažení mezního napětí v základním situačním schématu, kdy se na základě nějakého podnětu – většinou neověřené fámy, zapadající ovšem do obecně sdílených stereotypních předsudků – shromáždí dav požadující potrestání domnělé křivdy. Pokud „uniformovaní představitelé státu“ v této chvíli konfrontaci nezabrání nebo dokonce zahájí proti objektu lidového hněvu útok, spustí nekontrolovatelný masakr.

⁷⁵⁵ Srov. P. ZIMBARDO, *Luciferův efekt*, s. 368–369, 420, 474.

Podobné schéma vedlo k nezadržitelnému násilí na Židech při poválečných pogromech v polských Kielcích nebo slovenských Topoľčanech, v českých zemích by mu byly nejbližší události v Ústí nad Labem.⁷⁵⁶

Specialisté na násilí se v českých zemích v letech 1944 až 1946 vyskytovali jako rozhodující aktéři v převážné většině násilných interakcí a centrální úloha jim připadla také ve všech případech masového vyvražďování. Jejich postavení v násilných interakcích je výjimečné jednak tím, že převážně kontrolují prostředky poškozování osob a věcí, jednak jejich dlouhodobým výcvikem v překonávání konfrontačního napětí. Jde o zvláštní skupinu obyvatelstva, která je dlouhodobě trénovaná v překonávání situačních sil vznikajících v násilných situacích, respektive je vzniklé napětí dokonce využít ve svůj prospěch a v neprospěch svých protivníků.⁷⁵⁷ V situacích, do nichž jsou zapojeni specialisté na násilí jako hlavní vykonavatelé násilí, působí ovšem další specifické mechanismy zvyšující pravděpodobnost neomezeného použití síly eskalující do masových ukrutností. V bojové situaci jsou vojáci vystaveni prodlužujícímu se konfrontačnímu napětí, které při náhlém prolomení obrany protivníka uvolní nahromaděný vztek ve zběsilém postupu vpřed. V nastalé postupující panice dochází ke snížení úrovně racionálního rozhodování a naopak k umocnění emocionálních a extrémních reakcí, které vedou k nadužívání silových prostředků ústících do nekontrolovatelných ukrutností.⁷⁵⁸ Postupující panika je lokálním faktorem, který se nejvýrazněji projevil u nacistických ozbrojených sil při potlačování protinacistického povstání v Praze, ale bylo by možné jej vztáhnout také na případy

⁷⁵⁶ Dynamiku vzniku spontánního násilí zachytil Jan T. Gross na příkladu pogromu 4. 7. 1946 v Kielcích, kde se impulsem k první vlně vražedných násilností stal zákrok policie a armády proti Židům, obviňovaným z údajného únosu polského chlapce. V tu chvíli zákrok okamžitě přerostl ve vražedný útok, který se šířil do širokého okolí. Proti brutálnímu vraždění po dlouhou dobu mnoha hodin odmítal kdokoliv zakročit, mj. z důvodu nevyjasněných kompetencí bezpečnostních složek a podílu vojska na masakrech. Neověřená zpráva o „židovské vraždě“ se šířila po železnici do širokého okolí, kde začali být Židé také napadáni a vražděni. Srov. JAN TOMASZ GROSS, *Strach*, největší poválečný protižidovský pogrom, esej v historickém výkladu, Brno 2008, s. 131; dále srov. ibidem, s. 125–162. Ve vybičované protižidovské nenávisti, kterou vyvolal návrat asi 500 Židů zpět do města, se v Topoľčanech 24. 9. 1945 rozšířila zpráva o tom, že „židovský lékař vraždí křesťanské děti“. Místní obyvatelé začali okamžitě rozsáhlé útoky na místní Židy, do kterých se zapojili také příslušníci místní posádky československé armády. Představitelé místní státní správy proti situaci nezakročili a trvalo dlouhé hodiny, než povolali pomoc. Srov. JÁN MLYNÁRIK, *Dějiny Židů na Slovensku*, Praha 2005, s. 305–312. Dále srov. J. HAVEL, V. KAISER, O. PUSTEJOVSKÝ, *Stalo se v Ústí...*, s. 19–29.

⁷⁵⁷ Srov. CH. TILLY, *Politika kolektivního násilí*, s. 42–43; R. COLLINS, *Violence*, s. 20; P. ZIMBARDO, *Luciferův efekt*, s. 490.

⁷⁵⁸ Srov. R. COLLINS, *Violence*, s. 83–85, 89, 92–99.

vyvražďování zajatců sovětskou armádou v bezprostředně následujícím období. Organizovaný výkon síly ovšem přerůstá do masových ukrutností také v důsledku faktorů institucionální a makrosociální povahy, kterými jsou jednak rozkazy od vysokých armádních nebo politických činitelů (např. k etnickému čištění), opatření spojená s politikou spálené země nebo vykonávání exemplárních trestů či rozpoutání neomezeného teroru ve snaze překonat odpor.⁷⁵⁹

Specialisté na násilí jsou zvyklí užívat silové prostředky a vykonávat rozkazy, což zvyšuje účinnost všech výše zmíněných situačních a institucionálních faktorů. Ve sledovaném období byly ovšem institucionální mechanismy rozhodování do značné míry rozvolněné nebo omezené, což umocňovalo rozhodování autorit na nižších hierarchických úrovních rozhodování. Nižší velitelé a příslušníci ozbrojených složek se tak často dostávali do situací, kdy disponovali pouze rámcovými rozkazy k dalšímu postupu, ale konkrétní provedení bylo ponecháno na jejich libovůli. Na počátku operací jim přitom bylo vysokými armádními činiteli nebo nadřízenými veliteli různým způsobem naznačováno, že použití extrémních pro dosažení stanoveného cíle je vhodné, ne-li přímo žádoucí. Představitelé státní moci přitom systematicky vytvářeli na první pohled smysluplná pravidla, v nichž vyměňovali nepříjemnou podstatu vyžadovaných činů (např. vyvražďování) za přitažlivou bojovou rétoriku nebo za hodnotově neutralizovaný technický jazyk umožňující racionální odcizení od reality.⁷⁶⁰ Ať už se jednalo o strážné doprovázející vězně na pochodu smrti, kteří měli rámcový rozkaz k jejich likvidaci v případě možného zajetí, nebo o vojáky vyvražďující domnělé nacistické funkcionáře mezi internovaným německým obyvatelstvem, působily zde podobné mechanismy. Konformita vůči rozhodnutím vyšších autorit způsobila, že podřízení specialisté na násilí bezmyšlenkovitě vykonávali brutální či nesmyslné rozkazy. Rozptýlená zodpovědnost je zbavovala morálních závazků, přičemž zároveň nižším velitelům a místy dokonce obyčejným vojákům propůjčovala doposud nepoznanou moc rozhodovat o životě a smrti. Ačkoliv se vyskytly případy, kdy se nižší velitelé nebo vojáci vzepřeli vykonávání rozkazů nebo na ně rezignovali, měla většina z nich v důsledku silných situačních sil pocit, že neměli jinou možnost.⁷⁶¹

Zcela specifickým případem specialistů na násilí jsou příslušníci různých revolučních nebo paramilitantních organizací, kteří sice disponují prostředky poškozování, ale nejsou dostatečně vycvičeni v překonávání působících situačních sil. Na řadě míst byli podobní ozbrojenci po ukončení válečných operací pověřeni strážní službou v různých druzích táborů, v nichž

⁷⁵⁹ Srov. R. COLLINS, *Violence*, s. 99–120.

⁷⁶⁰ P. ZIMBARDO, *Luciferův efekt*, s. 264, 280, 331, 417, 498.

⁷⁶¹ Dále srov. H. ARENDT, *Eichmann v Jeruzalémě*, s. 33n.

minimálně do podzimu 1945 převládly nesnesitelné podmínky, místy přetrvávající až do roku 1946. Ve vězeňském a táborovém prostředí vládou velmi silné situační síly, jejichž základem je v extrémním případě absolutní moc dozorců a absolutní podřízenost vězňů. Takto silně hierarchizované mocenské prostředí velmi rychle deformuje společenské vztahy a ritualizovaný denní režim zakládá možnost neustálého vynucování poslušnosti, přičemž vytváří podmínky pro rapidní eskalaci akutního násilí. Kromě toho, že se veliteli táborů v řadě případů stali lidé s osobní zkušeností nacistické brutality, vytvořila se v táborových zařízeních záhy natolik intenzivní kombinace situačních sil, kterou nebyli strážní schopni zvládnout. Kromě chybějící kontroly a řízení těchto zařízení, v jejichž důsledku vznikala rozptýlená zodpovědnost, se projevovaly také další konkrétní faktory vězeňského prostředí. Strážným chyběl dostatečný výcvik, v jehož důsledku by se lépe vyrovnávali s jednotvárnou strážní službou, kterou by si v případě efektivního dohledu nekrátili požíváním alkoholu nebo týráním vězňů. Pod vlivem nařízení k udržení pořádku „za každou cenu“ a dehumanizace svěřených vězňů se v táborovém prostředí vytvářely podmínky umožňující dlouhodobé týrání vězňů a následnou eskalaci do masových ukrutností. Situace v táborových zařízeních nebyla příliš vzdálená podmínkám, které se vytvořily při Stanfordském vězeňském experimentu nebo relativně nedávno ve věznici Abú Ghrajb.⁷⁶²

V českých zemích se v letech 1944 až 1946 na řadě míst vytvářely podmínky, které činily eskalaci masových ukrutností velice pravděpodobnou. Vzhledem k působícím situačním silám by bylo naopak velmi překvapivé, kdyby k násilným interakcím nedocházelo. Oproti převládajícím výkladům se ovšem podařilo prokázat, že se na vytváření těchto podmínek do značné míry podílel stát a jeho specialisté na násilí. Podstatné je toto zjištění zejména pro období po 8. květnu 1945, které bylo doposud interpretováno jako důsledek spontánního násilí.

Zhodnocením výše uvedených poznatků docházím k závěru, že násilné akty byly ve sledované době integrální součástí politik kolektivního násilí určitých systémů vládnutí, jejichž představitelé skrze ně dosahovali stanovených cílů. Na základě podrobné analýzy jednotlivých případů ovšem kolektivní násilí nebylo v žádném případě pouze trpným důsledkem státní

⁷⁶² Stanfordský vězeňský experiment dokonale dokumentuje sílu situačních sil působících ve vězeňském prostředí na „obyčejné lidi“, kteří se najednou octnou v roli dozorců. Z toho důvodu je nasnadě srovnat tuto situaci s nasazením paramilitantních složek do role dozorců. Situaci ve vězení Abú Ghrajb spojuje s podmínkami v poválečných táborových zařízeních zase nasazení armádních složek k úkolům, na které nebyly cvičeny, a všeobecně silný dehumanizační kontext. Srov. P. ZIMBARDO, *Luciferův efekt*, s. 418–419.

politiky v tom smyslu, že by se jednalo o do posledního detailu řízený proces. Stát byl zodpovědný za vytváření podmínek umožňujících vznik násilných interakcí a dalších rámcových pravidel jednání, podle kterých se konkrétní aktéři orientovali. Zásadní faktorem eskalace v případě státu bylo přenesení tekutého výjimečného stavu nacistickými ozbrojenými složkami z východních území, které vedlo od zimy 1944 až 1945 k rozvolnění hranice mezi civilními a vojenskými cíli. V tomto schématu poté pokračoval také československý stát v období května až srpna 1945. Konkrétní podoba násilných interakcí byla ale do značné míry závislá na vzniklých konstelacích násilných situací a rozhodnutích konkrétních aktérů na střední a nižší úrovni rozhodování (ať už se jednalo o vůdce náhodně zformovaného davu, příslušníky přihlížejících bezpečnostních složek nebo vojenské velitele). Státní moc ale byla za tento vývoj neustále zodpovědná v tom smyslu, že její představitelé buďto nechtěli nebo nedokázali eskalaci masových ukrutností zabránit. Pokud se představitelé místní správy rozhodli vložit do vyjednávání se specialisty na násilí, mohli sehrávat zásadní úlohu při celkovém snižování napětí a v důsledku míry eskalace akutního násilí. Zásadní byla tato úloha lokálních autorit při regulaci krátkodobě eskalujících násilných situací, jakými byly například přechodové rituály v podobě lynčů těsně po skončení války. Ve střednědobých vyvražďovacích kampaních byla úloha lokálních autorit dlouhodobě suspendována a zasahovaly do nich jen v omezené míře. Při vytváření předpokladů pro dlouhodobé strukturální násilí, které bylo určující formou násilí v dlouhých 40. letech, sehrávaly naopak lokální autority a výkonný státní byrokratický aparát zásadní roli pro jeho udržování.

Vztažení konkrétního historického vývoje v českých zemích v dlouze pojatém konci války (1944–1946) k obecným teoriím násilných interakcí potvrzuje závěry těchto teorií v konkrétně doložených případech a vytváří navíc funkční model pro výzkum násilných interakcí v historických souvislostech. Výzkum navíc opětovně potvrdil, že masakry civilního obyvatelstva nejsou pouhým důsledkem selhání konkrétních morálně zkažených jedinců. Naopak se jedná o složitou výslednici systémových procesů a situačních sil, které sice byly v konkrétním sledovaném případě zcela jedinečné, ale přesto se mohou kdykoliv a kdekoliv znovu opakovat.

2. Závěrem

V letech 1944 až 1946 se českými zeměmi přelila asi největší vlna kolektivního násilí v moderních dějinách, alespoň z hlediska výskytu akutního násilí mimo specializované prostory a celkově vysoké míry přítomnosti násilí v mezilidských interakcích. V bezmezném násilí nacistických ozbrojených složek v závěrečné fázi války se do českého prostoru na velmi omezenou dobu přenesla vyvražďovací válka z východních území. Následné očistné násilí do určité míry

připomínalo vyvražďovací kampaně, které se odehrávaly v etnicky smíšených územích na okraji vyvražďovacích válečných operací východní fronty (např. na Volyni). Celková situace v českých zemích po skončení války s širokou zónou oportunismu, v níž se souběžně s kolektivním násilím odehrávala řada individuálních násilností, zase do určité míry připomínala nestabilní období tzv. velkého strachu v letech 1944 až 1947 v Polsku.⁷⁶³ České země se v závěru druhé světové války staly součástí východního prostoru válečné zkušenosti, což zčásti ovlivnilo také charakter následného zúčtování s „Němci, zrádci a kolaboranty“. Poměrně krátké období několika let bylo z hlediska výskytu akutního násilí o mnoho násilnější než celé předcházející válečné období, což platí pro celé následující období komunistické diktatury. Přesto je tento vzestup akutního násilí jen jedním z projevů dlouhodobějších procesů, v nichž se fyzické násilí stávalo nástrojem státní politiky. Zdrojem tohoto posunu byl akutně pociťovaný prožitek společenské desintegrace v důsledku dopadů velké hospodářské krize, v jejichž důsledku stát přijal úlohu zajišťovat stabilní sociální podmínky pro co nejvíce svých občanů. Protože moderní byrokratický stát disponoval rozsáhlým aparátem pro evidování a třídění vlastních státních příslušníků, začal v některých případech ve svých politikách identifikace vylučovat příslušníky považované z nějakého důvodu za nedostatečně produktivní nebo neodpovídající ideálu slušného života. Podobný mechanismus s různými důrazy se projevoval jak ve sovětském stalinismu, tak v německém nacionálním socialismu.

Všude tam, kde se formuje nějaké společenství – formují se také jeho hranice a představy těch, kteří do něj již nepatří – které mohou mít pro samotnou identitu uvnitř tohoto společenství zcela zásadní vliv. Podobně jako se totiž skrze jazyk performativně utváří sounáležitost se společenstvím se všemi svými reálnými důsledky, vede v některých případech podobně přímá cesta také od formulování *představ vyloučení* určité společenské skupiny k jejímu vyloučení reálnému – nebo dokonce k fyzické likvidaci jejích příslušníků.⁷⁶⁴ Při bližším pohledu na jednotlivé fenomény dlouhých 40. let 20. století to byl přitom především stát, kdo disponoval dostatečnými zdroji a jehož specialisté na násilí se v rámci politik kolektivního násilí nejintenzivněji podíleli na etnických čistkách a masovém vyvražďování. Fenomén kolektivního násilí ovšem nelze spojovat výhradně s fašismem (nebo případně bolševismem) – eugenika,

⁷⁶³ Dále srov. GRZEGORZ HRYCIUK, Polen aus Wolhynien und Ostgalizien, Ermordung und Flucht, in: DETLEF BRANDES, HOLM SUNDHAUSSEN, STEFAN TROEBST (eds.): *Lexikon der Vertreibungen*, Deportation, Zwangsaussiedlung und ethnische Säuberung im Europa des 20. Jahrhunderts, Wien 2010, s. 529–532; MARCIN ZAREMBA, *Die Grosse Angst*, Polen 1944–1947, Leben im Ausnahmezustand, Paderborn 2016, s. 423–499.

⁷⁶⁴ Aluze na B. ANDERSON, *Představy společenství*.

pracovní tábory, selektivní omezování občanských práv a etnické čistky byly také součástí řady opatření v liberálně demokratických zřízeních.⁷⁶⁵

Ačkoliv se v Československu nedařilo odstranit negativní důsledky hospodářské krize a v druhé polovině 30. let 20. století výrazně narůstalo celospolečenské napětí, prosadily se podobné politiky až v roce 1938. V politickém režimu tzv. druhé republiky se velmi rychle prosadily antiliberální tendence, navazující v mnohém na instituce omezeně liberální modernity rakouského mocnářství poslední čtvrtiny 19. století. Ostatně pravicová část československého politického spektra, které v Beranově vládě přejalo hlavní zodpovědnost za směřování dobové politiky, mělo s podobnými nařízeními zkušenost již z prosazování „proticikánského zákona“ v roce 1927. V roce 1938 se nástrojem státní politiky stalo strukturální násilí, které bylo prvním krokem k násilí akutnímu a k fyzické likvidaci určitých společenských skupin. Po nacistické okupaci v jeho rozvíjení pokračovaly protektorátní úřady, které vytvářely nacistické rasové a vyvražďovací politice ideální podmínky pro rozvoj. Nacistický teror se výraznou měrou zasloužil na tom, že v roce 1945 měla násilná řešení sociálních konfliktů širokou podporu všech povolených politických stran a široké části obyvatel. Spíše než o projev nějaké radikalizace individuálních příslušníků společnosti se jednalo o extremizaci státních politik kolektivního násilí, které měly sloužit k proměně nejdříve nacionální a sociální struktury společnosti. Restriktivní opatření obnoveného československého státu směřující vůči specifickým společenským skupinám – nejdříve podle kategorií národní spolehlivosti, později podle kategorií třídní – se těšila poměrně široké podpoře. Zároveň se představitelé komunistické diktatury při svém ustavování snažila postupně vylučovat akutní násilí do specializovaných prostor, podobně jako dřívější nacistické okupační autority.

Komunistická diktatura dokonce zpočátku využívala poměrně překvapivé legislativní nástroje z období omezeně liberální modernity, jakými byla například nucená práce nebo jiné normy, k jejichž odstranění došlo až v průběhu roku 1950. Tehdy započaté období politických procesů a dalších rozsáhlých represí nemělo dlouhého trvání, protože k počátku demontáže jeho nástrojů bylo přikročeno již na přelomu let 1953 a 1954, přičemž první pachatelé byli zatčeni již v roce 1955. Přestože byla výše obětí srovnatelná s ostatními zeměmi východního bloku – např. s Polskem a Maďarskem, nevyvolalo odhalení Stalinových zločinů na XX. sjezdu KSSS v Československu tak bouřlivé reakce jako jinde. Možná také tento fakt svědčil o dřívější poměrně vysoké legitimitě násilí v české společnosti. Nevypočitatelné využívání násilí v teroru

⁷⁶⁵ Srov. R. GRIFFIN, *Modernismus a fašismus*, s. 271.

státní bezpečnosti a v dalších podobách ovšem bylo příliš znepokojivé, proto v druhé polovině 50. let postupně mizí.⁷⁶⁶ V období mezi léty 1938 až 1956 ovšem bylo kolektivní násilí ve své akutní a strukturální podobě jedním z uplatňovaných nástrojů státní politiky, takže by tato léta bylo s trochou nadsázky možno považovat za českou dobu extrémů. Nelze než souhlasit s tím, že právě z hlediska strukturálního násilí a nucených zásahů do sociální struktury společnosti vykazuje období mezi léty 1938 až 1956 navzdory rozdílnosti jednotlivých politických režimů výraznou jednotu forem.⁷⁶⁷

⁷⁶⁶ Srov. MURIEL BLAIVE, *Promarněná příležitost*, Československo a rok 1956, Praha 2001, s. 102–106, 187–192, 205, 309n. Lokální funkcionáři KSČ poukazovali při diskuzích v roce 1956 na fakt, že používání násilí bezpečnostními orgány negativně ovlivňuje podporu strany. Srov. JAROMÍR MRŇKA, *Svéhlavá periferie*, Každodennost diktatury KSČ..., Praha 2015, s. 161–162.

⁷⁶⁷ Dále srov. JAKUB RÁKOSNÍK, Dlouhá 30. léta – konceptuální přístupy k transformaci modernity, in: DTK, č. 2/2010, s. 222–238; M. HAVELKA, Srovnávání nesrovnatelného..., s. 607–624; IDEM, „Stratifikační násilí“, intervence do sociální struktury československé společnosti 1938–1989, in: B. LOEWENSTEIN, M. HLAVÁČKA et al., *Násilí*, s. 40–46.

Bibliografie

Prameny

Archiv bezpečnostních složek

- fond Různé bezpečnostní spisy po roce 1945 (304)
- fond Sekretariát ministra vnitra I. 1945–1961 (A2/1)
- fond Studijní ústav, Ústředna státní bezpečnosti 1945–1948 (305)
- fond Zemské velitelství SNB Praha (A14)
- fond Zemské velitelství SNB Brno (A15)

Archiv hlavního města Prahy (AHMP),

- fond Berger Vojtěch (1440)

Archiv Kanceláře prezidenta republiky

- fond Kancelář prezidenta republiky 1919–1947 (KPR 1919–1947)

Bayerisches Hauptstaatsarchiv

Abteilung V. - Nachlasse und Sammlungen, Sudetendeutsches Archiv

- fond Erlebnis- und Vertreibungsberichte
- fond Nachlass Wenzel Jaksch
- fond Nachlass Karl Kern

Library of Congress

- fond The Hannah Arendt Papers

Národní archiv ČR

- fond Ministerstvo vnitra I. – prezidium (AMV 225)
- fond Ministerstvo vnitra I. – referát L (1075/5)
- fond Úřad říšského protektora (AMV 114)

Státní oblastní archiv Litoměřice pobočka Most

- fond Sudetendeutsche Treibstoffwerke (STW)

Státní okresní archiv Brno – venkov (Rajhrad)

- fond Archiv města Ivančice

Státní okresní archiv Karlovy Vary

- fond Místní národní výbor Nová Role (276)

Státní okresní archiv Most

- fond Městský národní výbor Most 1945–1960
- fond Okresní národní výbor Most 1945–1960

Státní okresní archiv Zlín (Klečůvka)

- fond Archiv města Zlína
- fond Internační tábor Zlín
- fond Jednotný národní výbor Gottwaldov
- fond Okresní úřad a Okresní národní výbor Zlín

Vojenský ústřední archiv, Vojenský historický archiv

- fond Revoluční gardy
- fond Velitelství 1. oblasti (VO1)
- fond Vojenská kancelář prezidenta republiky 1945–1977

Edice pramenů, memoáry, vzpomínky

ADRIAN VON ARBURG, TOMÁŠ STANĚK (eds.), Vysídlení Němců a proměny českého pohraničí, Díl I., Díl II., sv. 1, sv. 3; Středokluky, 2010, 2011.

EDVARD BENEŠ, Odsun Němců z Československa, Výbor z pamětí, projevů a dokumentů 1940 – 1947, Praha 2002.

EDVARD BENEŠ, Šest let exilu a druhé světové války, řeči, projevy a dokumenty z let 1938–1945, Praha 1947.

WERNER CONZE, THEODOR SCHIEDER, Dokumentation der Vertreibung der Deutschen aus Ost-Mitteleuropa, ed. Díl IV/2, Die Vertreibung der deutschen Bevölkerung aus der Tschechoslowakei, München 1984.

PROKOP DRTINA: Československo můj osud, sv. 2, kniha 1, Praha 1992.

HANS HERTL, ERICH PILLWEIN, HELMUT SCHNEIDER, KARL WALTER ZIEGLER (eds.), Němci ven! Die Deutschen raus!, Praha 2001.

ADOLF HITLER, Die Reden des Führers am Parteitag Großdeutschland 1938, München 1939.

KAREL JECH, KAREL KAPLAN (eds.), Dekrety prezidenta republiky 1940–1945, Brno 2002

VLASTA LAVALOVÁ, Dnes nehlásili žádné popravy, Deníky z let 1938 a 1942–1945, Praha 2010.

GERHARD SCHOLTEN, Mezi všemi tábory, Život v době, která zešléla, Praha 2015.

PAVEL SPUNAR, Vlny vzpomínek, Rodina – studia – akademie, Praha 2010.

MILENA ŠIMSOVÁ, JAN ŠTĚPÁN, Nad vřavou nenávisti, vzpomínky a svědectví Přemysla Pittra a Olgy Fierzové, Praha 1996.

LUDWIG SCHLAUTMANN, Das Ende des Krieges und die Gefangenschaft, Januar 1945 bis November 1947, 2005.

WILHELM TURNWALD (ed.), Dokumente zur Austreibung der Sudetendeutschen, München 1951.

OTTO WOLF, Deník Otty Wolfa 1942–1945, ed. Margita Kárná, Miroslav Kárný, Ludvík Václavek, 2. vyd., Praha 2011.

Žaluji, Pankrácká kalvárie, ed. V. Thiele, 1./2. část, Praha 1946.

Články v periodících

MILENA JESENSKÁ, Praha, ráno 15. března 1939, in: Přítomnost, roč. XVI., č. 12, 22. 3. 1939, s. 185.

Literatura

ALFONS ADAM, Die Unsichtbare Mauern, Die Deutschen in der Prager Gesellschaft zwischen Abkapselung und Interaktion, Essen 2013.

ALFONS ADAM, Otroci třetí říše, pobočné koncentrační tábory na území České republiky, Praha 2016.

GIORGIO AGAMBEN, Homo sacer, suverénní moc a pouhý život Praha 2011.

GIORGIO AGAMBEN, Prostředky bez účelu, poznámky o politice, Praha 2003.

BENEDICT ANDERSON, Představy společenství, úvahy o původu a šíření nacionalismu, Praha 2008.

ADRIAN VON ARBURG, Tak či onak, Nucené přesídlení v komplexním pojetí poválečné sídelní politiky v českých zemích, in: Soudobé dějiny 3/2003, s. 253–292.

ADRIAN VON ARBURG, TOMÁŠ DVOŘÁK, DAVID KOVAŘÍK (eds.), Německy mluvící obyvatelstvo v Československu po roce 1945, Brno 2010.

ADRIAN VON ARBURG, TOMÁŠ STANĚK, Organizované divoké odsuny? Úloha ústředních orgánů při provádění "evakuace" německého obyvatelstva (květen až září 1945), část I-III, in: Soudobé dějiny, č. 3/4, 2005, s. 465–533; č. 1/2, 2006, s. 13–49; č. 3/4, 2006, s. 321–376.

HANNAH ARENDT, Eichmann v Jeruzalémě, zpráva o banalitě zla, Praha 1995.

HANNAH ARENDT, O násilí, Praha 1995.

MICHAÏL MICHAÏLOVIČ BACHTIN, François Rabelais a lidová kultura středověku a renesance, Praha 2007.

JAROMÍR BALCAR, JAROSLAV KUČERA, Von der Rüstkammer des Reiches zum Maschinenwerk des Sozialismus, Wirtschaftslenkung in Böhmen und Mähren 1938 bis 1953, Göttingen 2013.

ÉTIENNE BALIBAR, Násilí a civilita, Praha 2016.

JOSEF BARTOŠ, Javoříčko, Pravda a legendy, Olomouc 2010.

FRANTIŠEK BÁRTÍK, Tábory nucené práce se zaměřením na tábory zřízené při uranových dolech v letech 1949–1951, Praha 2009.

JAN BENDA, Útěky a vyhánění z pohraničí českých zemí 1938–1939, Praha 2012.

PAVEL BĚLINA, Dějiny Prahy II., od sloučení pražských měst v roce 1784 do současnosti, Praha, Litomyšl 1998.

WOLFGANG BENZ, The November Pogrom of 1938, Participation, Applause, Disapproval, in: CHRISTHARD HOFFMANN, WERNER BERGMANN, HELMUT WALSER SMITH, Exclusionary Violence, Antisemitic Riots in Modern German History, Michigan 2002.

WOLFGANG BENZ, HERMANN GRAML, HERMANN WEIß (ed.), Enzyklopädie des Nationalsozialismus, Stuttgart 1997.

STANISLAV BIMAN, ROMAN CÍLEK, Poslední mrtví, první živí, Ústí nad Labem 1989.

MURIEL BLAIVE, Promarněná příležitost, Československo a rok 1956, Praha 2001.

DANIEL BLATMAN, On the Traces of the Death Marches, The Historiographical Challenge, in: J. L. BLONDEL et al. (edd.), Auf den Spuren der Todesmärsche, Freilegungen, Jahrbuch des International Tracing Service, Bd. 1, Göttingen 2012.

DANIEL BLATMAN, Les marches de la mort, La dernière étape du génocide nazi, été 1944 – printemps 1945, Paris 2009.

PETR BLAŽEK, „Akce "Mácha", Historická rekonstrukce petřínských událostí 1. května 1962, in: Československo v letech 1954–1962, edd. J. Petráš a L. Svoboda, Praha 2015, s. 193–203.

MEČISLAV BORÁK, Spravedlnost podle dekretu, Retribuční soudnictví v ČSR a Mimořádný lidový soud v Ostravě (1945–1948), Šenov u Ostravy 1998.

MEČISLAV BORÁK, DUŠAN JANÁK, Tábory nucené práce v ČSR 1948–1954, Šenov u Ostravy 1996.

VOJTĚCH BOREK, Němečtí antifašisté v Brně po roce 1945, Diplomová práce HIÚ FF MU, Brno 2013.

DETLEF BRANDES, Češi pod německým protektorátem, Okupační politika, kolaborace a odboj 1939–1945, Praha 1999.

DETLEF BRANDES, Sudetští Němci v krizovém roce 1938, Praha 2012.

DETLEF BRANDES, HOLM SUNDHAUSSEN, STEFAN TROEBST (eds.): Lexikon der Vertreibungen, Deportation, Zwangsaussiedlung und ethnische Säuberung im Europa des 20. Jahrhunderts, Wien 2010.

CHRISTOPHER BROWNING, Obyčejní muži, 101. záložní policejní prapor a „konečné řešení“ v Polsku, Praha 2002.

VLADIMÍR BRUŽEŇÁK, Ve stínu Krušných hor, z historie poboček koncentračního tábora Flossenbürg na Karlovarsku a Sokolovsku (Svatava, Kraslice, Nová Role, Ostrov a Korunní) a pochodů smrti, Cheb 2015.

CHAD BRYANT, Praha v černém, nacistická vláda a český nacionalismus, Praha 2012.

MICHAEL BURLEIGH, Morální dilema, Dějiny druhé světové války, Praha 2016.

RANDALL COLLINS, Violence, A micro-sociological theory, Princeton 2008.

VLADIMÍR ČERNÝ, Protipartyzánské operace na Moravě v letech 1944–1945, Disertační práce HÚ MU, Brno 2006.

VLADIMÍR ČERNÝ, PETR KOPEČNÝ, FRANTIŠEK VAŠEK, Legenda bez legend, Životní osudy armádního generála Vojtěcha Borise Luži (1891–1944), Brno 2004.

IVANA DEJMKOVÁ, Hagibor – smutná historie jednoho místa v Praze, in: Pražský sborník historický, XXXIV, Praha 2006, s. 183–249.

JEAN DELUMEAU, Strach na Západě ve 14. - 18. století, Obležená obec, Praha 1997.

BŘETISLAV DITRYCH, Proč Javoříčko?, Svědectví neznámých dokumentů z archivu Státní bezpečnosti, Štítý 2015.

RAY M. DOUGLAS, Orderly and Humane, The Expulsion of the Germans after the Second World War, London 2012.

TOMÁŠ DVOŘÁK, Brno a německé obyvatelstvo v květnu roku 1945, pokus o anatomii historické (ne)paměti, in: Německy mluvící obyvatelstvo v Československu po roce 1945, Brno 2010, s. 89–113.

TOMÁŠ DVOŘÁK, Vnitřní odsun 1947–1953, Závěrečná fáze „očisty pohraničí“ v politických a společenských souvislostech poválečného Československa, Brno 2012.

NORBERT ELIAS, O procesu civilizace, sociogenetické a psychogenetické studie, díl I./II., proměny společnosti, nástin teorie civilizace, Praha 2007.

NORBERT ELIAS, On the monopoly mechanism, in: On Civilization, Power, and Knowledge, edd. S. Mennell, J. Goudsblom, Chicago – London 1998.

TOMÁŠ FEDOROVÍČ, Todesmärsche in den tschechischen Ländern und der nationale Suchdienst in Prag, in: JEAN-LUC BLONDEL, SUSANNE URBAN, SEBASTIAN SCHÖNEMANN (eds.), Auf den Spuren der Todesmärsche, Freilegungen, Jahrbuch des International Tracing Service, Bd. 1, Göttingen 2012.

HYNEK FAJMON, KATEŘINA HLOUŠKOVÁ (eds.), Konec soužití Čechů a Němců v Československu, Sborník k 60. výročí ukončení II. světové války, Brno 2005.

MICHEL FOUCAULT, Archeologie vědění, Praha 2016.

MICHEL FOUCAULT, Dohlížet a trestat, kniha o zrodu vězení, Praha 2000.

MICHAL FRANKL, MILOSLAV SZABÓ, Budování státu bez antisemitismu?, násilí, diskurz loajality a vznik Československa, Praha 2015.

ERICH FROMM, Anatomie lidské destruktivity, můžeme ovlivnit její podstatu a následky?, Praha 2007.

BENJAMIN FROMMER, Národní očista, Retribuce v poválečném Československu, Praha 2010.

MICHAEL GEYER, SHEILA FITZPATRICK, Za obzor totalitarismu, srovnání stalinismu a nacismu, Praha 2012.

ROBERT GERWARTH, Reinhard Heydrich, Biographie, München 2011.

ROGER GRIFFIN, Modernismus a fašismus, pocit začátku za Mussoliniho a Hitlera, Praha 2015.

JAN TOMASZ GROSS, Strach, největší poválečný protižidovský pogrom, esej v historickém výkladu, Brno 2008.

MANFRED GÖRTEMAKER, Geschichte der Bundesrepublik Deutschland, Von der Gründung bis zur Gegenwart, München 1999.

JÜRGEN HABERMAS, Strukturální přeměna veřejnosti, zkoumání jedné kategorie občanské společnosti, Praha 2000.

CHRISTIAN HARTMANN, JOHANNES HÜRTER, ULRIKE JUREIT, Verbrechen der Wehrmacht, Bilanz einer Debatte, München 2005.

JAN HAVEL, VLADIMÍR KAISER, OTFRID PUSTEJOVSKY, Stalo se v Ústí nad Labem 31. července 1945, Ústí nad Labem 2005.

MILOŠ HAVELKA, Srovnávání nesrovnatelného aneb existovala v nejnovějších českých dějinách epocha totalitarismu?, in: Soudobé dějiny, 4/2009, s. 607–624.

JAN HORSKÝ, Dějepisectví mezi vědou a vyprávěním, úvahy o povaze, postupech a mezích historické vědy, Praha 2009.

JAN HORSKÝ, Teorie a narace, k noetice historické vědy a teorii kulturního vývoje, Praha 2015.

MILOSLAV HRABÁK, Hydrák a Staliňák v časech minulých, Výstavba a obnovení závodu na výrobu motorových paliv z uhlí v Záluží u Litvínova v historickém období 1939–1948, Fakta a vzpomínky, Litvínov 2013.

EMILIA HRABOVEC, Vertreibung und Abschub, Deutsche in Mähren 1945–1947, Frankfurt am Main 1996.

JAROSLAV HRBEK, VÍT SMETANA et al., Drazé zaplacená svoboda, Osvobození Československa 1944–1945, díl I./II., Praha 2009.

FRANTIŠEK HÝBL, Tragédie na Švédských šancích v červnu 1945, Přerov 1995.

JOZEF JABLONICKÝ, MIROSLAV KROPILÁK, Slovník Slovenského národného povstania, Bratislava 1970.

LUDĚK JANSÁ, Tábor nucené práce v Brně 1948–1954, Bakalářská práce HIÚ FF MU, Brno 2008.

RUDOLF JAWORSKI, „Hinweg mit der Sprachenverordnung!“, Die deutschen Obstruktionskarten während der Badeni-krise 1897/98, in: Bohemia, č. 1/2009, s. 3–18.

TONY JUDD, Intelektuál ve dvacátém století, rozhovor Timothyho Snydera s Tony Judtem, Praha 2013.

IAN KERSHAW, Konec, Německo 1944–45, Brno 2013.

EBERHARD KOLB, Bergen-Belsen 1943–1945, Vom „Aufenthaltslager“ zum Konzentrationslager, Göttingen 2002.

REINHART KOSELLECK, Vergangene Zukunft, zur Semantik geschichtlicher Zeiten, Frankfurt am Main 2000.

STANISLAV KOKOŠKA et al., Nultá hodina?, Československo na jaře 1945 ve strategických souvislostech, Praha 2011.

STANISLAV KOKOŠKA, Praha v květnu 1945, Historie jednoho povstání, Praha 2005.

OTA KONRÁD, Die unfertige Nation? Überlegungen zur Gewaltgeschichte der böhmischen Länder während des Ersten Weltkriegs und in der unmittelbaren Nachkriegszeit, in: DIETMAR NEUTATZ, VOLKER ZIMMERMANN eds., Von Historikern, Politikern, Turnern und anderen, Schlaglichter auf die Geschichte des östlichen Europa, Festschrift für Detlef Brandes zum 75. Geburtstag, Leipzig 2016.

OTA KONRÁD, Jenseits der Nation? Kollektive Gewalt in den böhmischen Ländern 1914–1918, in: Bohemia, Sv. 56, č. 2/2016, s. 328–361.

DALIBOR KRČMÁŘ – PETR KAŇÁK – JAN VAJSKEBR: S jasným cílem a plnou silou, nasazení německých policejních složek při rozbití Československa, Terezín 2014.

JAROSLAVA KREJSOVÁ, Přes Volary přešla smrt, Pochod smrti očima pamětníků, Volary 2008.

PAVEL KOSATÍK, Sám proti zlu, Život Přemysla Pittera (1895-1976), Praha–Litomyšl 2009.

EDUARD KUBŮ, DRAHOMÍR JANČÍK, Malé zamyšlení nad sociálním inženýrstvím, Dva projekty změny sociální struktury nastolené v českých zemích ve čtvrtém a pátém decenniu 20. století, in: K novověkým sociálním dějinám českých zemí, díl VI.: Sociální dějin dnes. Praha, 2004. s. 141–151.

MILAN KUČERA, Populace České republiky 1918–1991, Praha 1994.

JAN KUKLÍK ml., *Mýty a realita tzv. „Benešových dekretů“, dekreta prezidenta republiky 1940–1945*, Praha 2002.

JAN KUKLÍK, JAN GEBHART, *Velké dějiny zemí Koruny české, XV.A/XV.B*, Praha-Litomyšl 2007.

VÁCLAV KURAL, *Místo společenství konflikt!, Češi a Němci ve Velkoněmecké říši a cesta k odsunu (1938–1945)*, Praha 1994.

VÁCLAV KURAL, ZDENĚK ŠTĚPÁNEK, *České národní povstání v květnu 1945*, Praha 2008.

HELENA KVAPILOVÁ, MICHAL DOGOŠI, *Soudní lékařství pro právníky a policisty*, Plzeň 2007.

DORI LAUB, *Může psychoanalýza přispět k lepšímu historickému pochopení masového vraždění obyvatelstva?*, in: ALEXANDR KRATOCHVÍL (ed.), *Paměť a trauma pohledem humanitních věd*, komentovaná antologie teoretických textů, Praha 2015.

PRIMO LEVI, *Je-li toto člověk*, Praha 1995.

PETER LIEB, *Konventioneller Krieg oder NS-Weltanschauungskrieg? Kriegsführung und Partisanenbekämpfung in Frankreich 1943/44*, München 2007.

BEDŘICH LOEWENSTEIN, MILAN HLAVAČKA et al., *Násilí, jiná moderna*, Praha 2017.

EMMANUEL LE ROY LADURIE, *Masopust v Romansu, Od Hromnic po Popeleční středu 1579–1580*, Praha 2001.

CHRIS LORENZ, *Konstruktion der Vergangenheit, Eine Einführung in die Geschichtstheorie*, Köln 1997.

JIRÍ LUKAS, *Odsun německého obyvatelstva z Prahy v roce 1946*, in: *Pražský sborník historický*, XXIII, Praha 1990, s. 88–117.

IRENA MALÁ, LUDMILA KUBÁTOVÁ, *Pochody smrti*, Praha 1965.

KLAUS-MICHAEL MALLMANN, GERHARD PAUL (eds.), *Karrieren der Gewalt, Nationalsozialistische Täterbiographien*, Darmstadt 2005.

JÁN MLYNÁRIK, *Dějiny Židů na Slovensku*, Praha 2005.

MARC MASUROVSKY, *Visualizing the Evacuations from the Auschwitz-Birkenau Camp System, When does an Evacuation turn into a Death March?*, in: JEAN-LUC BLONDEL, SUSANNE URBAN, SEBASTIAN SCHÖNEMANN (edd.), *Auf den Spuren der Todesmärsche, Freilegungen*, Jahrbuch des International Tracing Service, Bd. 1, Göttingen 2012.

SYDNEY MORREL, *Viděl jsem ukřižování*, Brno 2002.

JAROMÍR MRŇKA, *Economic History of the Occupied Bohemian Lands between Nazism and Communism*, in: *Prager wirtschafts- und sozialhistorische Mitteilungen. Prague Economic and Social History Papers*, 2014, 20/2014, s. 118–121.

JAROMÍR MRŇKA, *„Národní a politická očista“ v Mohelnici 1945–1948, Vyhnání – Transfer – Retribuce*, Bakalářská práce ÚHSD FF UK, Praha 2011.

JAROMÍR MRŇKA, Svěhlavá periferie, Každodennost diktatury KSČ na příkladu Šumperska a Zábřežska v letech 1945–1960, Praha 2015.

ROLF-DIETER MÜLLER, Die deutsche Wirtschaftspolitik in den besetzten sowjetischen Gebieten 1941–1943, Der Abschlussbericht des Wirtschaftsstabes Ost und Aufzeichnungen eines Angehörigen des Wirtschaftskommandos Kiew, Boppard am Rhein 1991.

CTIBOR NEČAS, Českoslovenští Romové v letech 1938–1945, Brno 1994.

FRANTIŠEK NEDBÁLEK, Železniční transporty a pochody smrti vězňů koncentračních táborů a válečných zajatců přes české země, zima a jaro 1945, ed. V. Kural, Ústí nad Labem 2005.

JIŘÍ NENUTIL, Pochody smrti, český příspěvek k otevřené otázce, Plzeň 2011.

KARIN ORTH, Das System der nationalsozialistischen Konzentrationslager, Eine politische Organisationsanalyse, Hamburg 1999.

KARIN ORTH, Planungen und Befehle der SS-Führung zur Räumung des KZ-Systems, in: DETLEF GARBE, CARMEN LANGE (edd.), Häftlinge zwischen Vernichtung und Befreiung, Die Auflösung des KZ Neuengamme und seiner Außenlager durch die SS im Frühjahr 1945, Bremen 2005.

JIŘÍ PADEVĚT, Krvavé finále, Jaro 1945 v českých zemích, Praha 2015.

JIŘÍ PADEVĚT, Krvavé léto 1945, Poválečné násilí v českých zemích, Praha 2016.

TOMÁŠ PASÁK: Iniciativa Přemysla Pitterra při záchraně německých dětí v roce 1945 a jeho odmítavý postoj k nehumánnímu zacházení s Němci v českých internačních táborech, in: IVONA ŘEZANKOVÁ: Cesta do katastrofy, Československo-německé vztahy 1938–1947, Praha 1993, s. 155–163.

MIROSLAV PUK, Odsun Němců z Prahy po druhé světové válce, in Historický obzor, XI. - XII., 2001, s. 270–278.

MARTIN RÁBOŇ, Val na obranu republiky, československé opevnění z let 1935–1938 na Králicku, Brno 2005.

JAKUB RÁKOSNÍK, Dlouhá 30. léta (1929–1945), konceptuální přístupy k transformaci modernity, in: Dějiny, teorie, kritika, č. 2/2010, s. 222–238.

JAKUB RÁKOSNÍK, Odvrácená tvář meziválečné prosperity, nezaměstnanost v Československu v letech 1918–1938, Praha 2008.

JAN RATAJ, Obraz Němce a Německa v protektorátní společnosti a československém odboji, in: Obraz Němců, Rakouska a Německa v české společnosti 19. a 20. století, edd. J. KŘEN, E. BROKLOVÁ, Praha 1998.

ROBERTA SENECHAL DE LA ROCHE, Collective Violence as Social Control, in: Sociological Forum, č. 1/1996, s. 97–128.

JOSEF SERINEK, JAN TESAŘ, Česká cikánská rapsodie, 3 svazky, Praha 2016.

MILAN SKŘIVÁNEK, Odsun Němců ze Svitavska 1945–1947, Hradec Králové 1995.

OLDŘICH SLÁDEK, Přicházeli z nebe, Praha 1993.

OLDŘICH SLÁDEK, Spálená země, Praha 1980.

OLDŘICH SLÁDEK, Ve znamení smrtihlava, Nacistický protipartyzánský aparát v letech 1944–1945, Praha 1991.

OLDŘICH SLÁDEK, Zločinná role gestapa, Praha 1986.

TIMOTHY SNYDER, Černá zem, holocaust – historie a varování, Praha – Litomyšl 2015.

TIMOTHY SNYDER, Krvavé země, Evropa mezi Hitlerem a Stalinem, Praha – Litomyšl 2013.

LENKA ŠINDELÁŘOVÁ, Einsatzgruppe H, Působení operační skupiny H na Slovensku 1944/1945 a poválečné trestní stíhání jejích příslušníků, Praha 2015.

MATĚJ SPURNÝ, Flucht und Vertreibung, das Ende des Zweiten Weltkrieges in Niederschlesien, Sachsen und Nordböhmen, Dresden 2008.

MATĚJ SPURNÝ, Nejsou jako my, Česká společnost a menšiny v pohraničí (1945–1960), Praha 2011.

TOMÁŠ STANĚK, Němečtí váleční zajatci v českých zemích 1945 – 1950, Nástin vybraných problémů, Opava 2011.

TOMÁŠ STANĚK, Odsun Němců z Československa 1945–1947, Praha 1991.

TOMÁŠ STANĚK, Perzekuce 1945, Perzekuce tzv. státně nespolehlivého obyvatelstva v českých zemích (mimo tábory a věznice) v květnu – srpnu 1945, Praha 1996.

TOMÁŠ STANĚK, Poválečné „excesy“ v českých zemích v roce 1945 a jejich vyšetřování, Praha 2005.

TOMÁŠ STANĚK, Retribuční vězni v českých zemích 1945–1955, Opava 2002.

TOMÁŠ STANĚK, Tábory v českých zemích 1945–1948, Šenov u Ostravy 1996.

MARK SPOERER, Nucené práce pod hákovým křížem, Zahraniční civilní pracovníci, váleční zajatci a vězni ve Třetí říši a v obsazené Evropě v letech 1939–1945, Praha 2005.

JIŘÍ ŠOLC, Za frontou na východě, českoslovenští parašutisté ve zvláštních operacích na východní frontě za druhé světové války (1941–1945), Cheb 2003.

JIŘÍ ŠTAIF, Sociální dějiny jako „hřiště“ dnešní historické vědy, in: Česko-slovenská historická ročenka, 2007, s. 11–21.

BARBORA ŠTOLLEOVÁ, Pod kuratelou Německé říše, zemědělství Protektorátu Čechy a Morava, Praha 2014.

JIŘÍ ŠTEFAN, JIŘÍ HLADÍK et al., Soudní lékařství a jeho moderní trendy, Praha 2012.

RADKA ŠUSTROVÁ, Pod ochranou protektorátu, Kinderlandverschickung v Čechách a na Moravě, politika, každodennost a paměť 1940–1945, Praha 2012.

JAN TESAŘ, Traktát o „záchraně národa“, Texty z let 1967–1969 o začátku německé okupace, Praha 2006.

ELISABETH THALHOFER, Entgrenzung der Gewalt, Gestapo-Lager in der Endphase des Dritten Reiches, Paderborn 2010.

JAN TOMÁŠEK, Vypálení obce Lejškov německými nacisty 9. května 1945, in: Vlastivědný sborník Pelhřimovska, č. 10, Pelhřimov 1999.

EMIL TROJAN, Tak přísahali..., partyzánský odboj v Orlických horách v letech 1939–1945, Ústí nad Orlicí 2001.

EMIL TROJAN, MARTIN VAŇOUREK, Tak přísahali..., Partyzánský odboj v českém pohraničí v letech 1939–1945, Mohelnice 2010.

JAROSLAV VACULÍK, Poválečná reemigrace a usídlování zahraničních krajanů, Brno 2002.

DAVID VALŮŠEK, Zajišťovací tábory ve Zlíně po druhé světové válce, in: Zvuk zlínského kraje, podzim/zima 2015, s. 75-77.

MARTIN VESELÝ, Příspěvek k případům lynče amerických letců v severozápadní části odtrženého pohraničí v letech 1944–1945, in: Historie 2001, Ústí nad Labem 2002.

DAVID VONDRÁČEK, JOSEF MLEJNEK, Zabíjení po česku, Praha 2010.

PETER WAGNER, A Sociology of Modernity, Liberty and Discipline, New York 1994.

ANDREAS WIEDEMANN, „Pojď s námi budovat pohraničí!“, Osídlování a proměna obyvatelstva bývalých Sudet 1945–1952, Praha 2016.

MICHAEL WILDT, Generation des Unbedingten, Das Führungskorps des Reichssicherheitshauptamtes, Hamburg 2003.

NANCY M. WINGFIELD, Flag Wars and Stone Saints, How the Bohemian Lands became Czech, Harvard 2007.

STANISLAV ZÁMEČNÍK, Český odboj a národní povstání v květnu 1945, Praha 2006.

STANISLAV ZÁMEČNÍK, „Kein Häftling darf lebend in die Hände des Feindes fallen“, Zur Existenz des Himmlers-Befehls vom 14./18. April 1945, Dachauer Hefte, 1. Die Befreiung, B. Distel, W. Benz (edd.), Dachau 1985, s. 219–231.

MARCIN ZAREMBA, Die Grosse Angst, Polen 1944–1947, Leben im Ausnahmezustand, Paderborn 2016.

PHILIP ZIMBARDO, Luciferův efekt, jak se z dobrých lidí stávají lidé zlí, Praha 2014.

VOLKER ZIMMERMANN, Sudetští Němci v nacistickém státě, Politika a nálada obyvatelstva v říšské župě Sudety (1938–1945), Praha 2001.

TOMÁŠ ZOUZAL, Zabráno pro SS, zřízení výcvikového prostoru Böhmen v letech 2. světové války, Praha 2016.

RUDOLF ŽÁČEK, Pomocné technické prapory jako forma zneužití branného zákona k organizování masových politických represí, in: Tábory nucené práce a další projevy perzekuce 1948–1954, Opava 1991.

VOJTĚCH ŽAMPACH, Vysídlení německého obyvatelstva z Brna ve dnech 30. a 31. května 1945 a nouzový ubytovací tábor v Pohořelících 1. 6. - 7. 7. 1945, in: Jižní Morava, sv. 35/1996, s. 173–239.

JIŘÍ ŽENOŽIČKA, Bouzovsko a okolí za německé okupace a II. světové války, Bouzov 2013.

Internetové zdroje

PAVEL BALOUN, Pogromy proti Romům v meziválečném Československu, in: holocaust.cz, <http://www.holocaust.cz/dejiny/pronasledovani-a-genocida-romu/pronasledovani-a-genocida-romu-v-ceskych-zemich/romove-v-ceskoslovensku-pred-nemeckou-okupaci/pogrom-v-pobedimi/>, [dostupné online], revize 1. 3. 2017.

PAVEL BALOUN, Zákon „o potulných cikánech“ z roku 1927, ibidem, <http://www.holocaust.cz/dejiny/pronasledovani-a-genocida-romu/pronasledovani-a-genocida-romu-v-ceskych-zemich/romove-v-ceskoslovensku-pred-nemeckou-okupaci/zakon-o-potulnych-cikanech/>, [dostupné online], revize 13. 7. 2017.

Irozhlas.cz, Rozkaz k poválečnému povraždění 195 žen a dětí dal generál Ludvík Svoboda, tvrdí historik o masakru na Švédských šancích, https://www.irozhlas.cz/zpravy-z-domova/rozkaz-k-povalecnemu-povrazdeni-195-zen-a-deti-dal-general-ludvik-svoboda-tvrdi_1610270600_kra, [dostupné online], publikováno 27. 10. 2016.

PETR LHOTKA, Protektorátní „cikánské“ tábory, in: holocaust.cz, <http://www.holocaust.cz/dejiny/pronasledovani-a-genocida-romu/pronasledovani-a-genocida-romu-v-ceskych-zemich/protektoratni-cikanske-tabory/> [dostupné online], revize 17. 7. 2017.

JAKUB S. TROJAN, Lynč na Václavském náměstí, in: Paměť národa, <http://www.pametnaroda.cz/witness/clip/id/24/clip/13701> [dostupné online], citováno dne 17. 5. 2017.

MARIE SCHMOLKA, PAVEL DEUTSCH, “Report by Marie Schmolka about her visit to Jews expelled from Burgenland who had to live on a ship anchored at the Danube, July 1938,” in: EHRI Documents, <https://visualisations.ehri-project.eu/items/show/16> [dostupné online], citováno dne 12. 6. 2017.

Přílohy

Seznam příloh

Tabulky.....	311
Grafy.....	313
Mapy.....	320
Fotografie.....	330

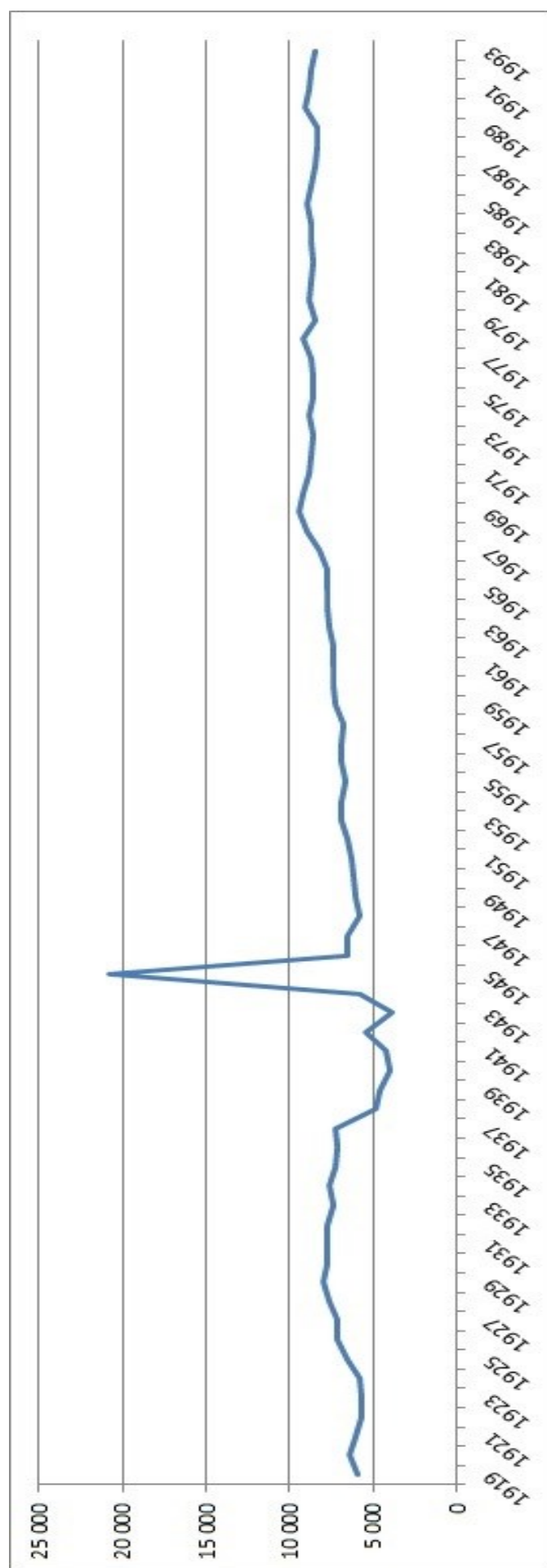
Akt	Aktér												Celkový součet
	Paramilitární složky	Československá armáda	Rudá armáda	Revoluční gardy	Revoluční národní výbor	Bezpečnostní složky	Lidový soud	Ruská osvobozenecká armáda	Armáda USA	Dav	Ostatní	Neznámý	
Exekuce	107	55	41	30	10	9	7	6	5	4	6	14	294
Oportunismus	45	12	46	17	6	7	0	0	0	1	14	5	153
Internace	3	5	1	4	0	1	0	0	0	0	0	47	61
Lynčování	0	0	0	0	0	0	0	0	0	26	0	0	26
Vyhnání	7	9	0	0	0	0	0	0	0	0	0	2	18
Neurčitý	1	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	2
Celkový součet	163	81	88	51	16	17	8	6	5	31	20	68	554

Tabulka 1: Kontingenční tabulka podílu jednotlivých aktérů na násilných aktech od května do srpna 1945 (Zdroj: J. PADEVĚT, *Krvavé léto.*)

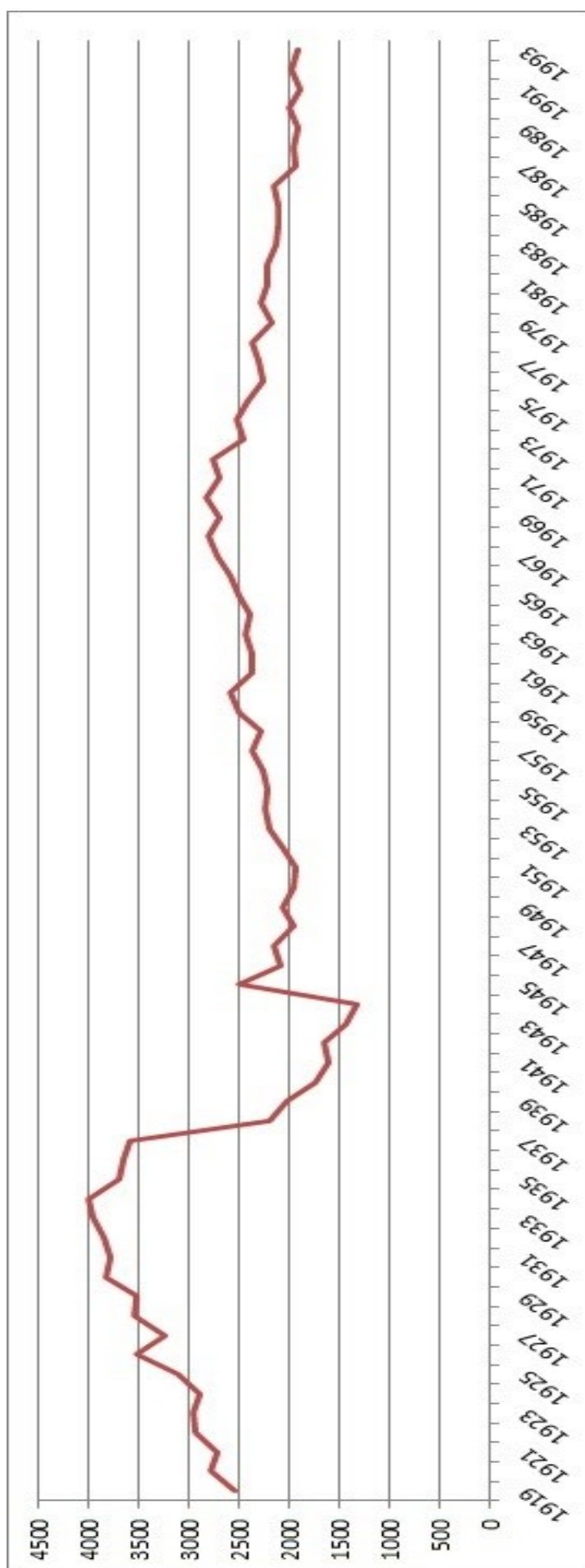
Datum	Wehrmacht, SS	Civilní				Celkem
		muži	ženy	děti	celkem	
14.05.1945	35555	3802	2647	799	7248	42803
15.05.1945						
16.05.1945						
17.05.1945						
18.05.1945	3762	6949	1551	2326	10826	14588
19.05.1945	3762	6949	1551	2326	10826	14588
20.05.1945	6100	2261	5469	3361	11091	17191
21.05.1945	6207				11256	17463
22.05.1945	7108				11090	18198
23.05.1945	7895	2354	5745	3161	11260	19155
24.05.1945	7926	2172	4997	3074	10243	18169
25.05.1945	8162	2069	4720	3075	9864	18026
26.05.1945	8570	2083	4155	2640	8878	17448
27.05.1945	8362	1705	3440	1991	7136	15498
28.05.1945	7131	2178	3664	1993	7835	14966
29.05.1945	7018	2149	3155	2073	7377	14395
30.05.1945	6336	2218	3211	2095	7524	13860
31.05.1945	4759	2244	3185	2093	7522	12281
01.06.1945	1901	2273	3192	1911	7376	9277
02.06.1945	1784	1771	2452	1846	6069	7853
03.06.1945	1232	1340	1791	1437	4568	5800
04.06.1945	1249	1305	1443	1260	4008	5257
05.06.1945	1358	1125	1043	1028	3196	4554
06.06.1945	1395	925	668	832	2425	3820
07.06.1945	1495	863	475	654	1992	3487
08.06.1945	1581	919	634	228	1781	3362
09.06.1945						
10.06.1945	1650	927	608	216	1751	3401
11.06.1945	1812	915	598	216	1729	3541
12.06.1945	1712	912	595	211	1718	3430
13.06.1945	1713	909	592	209	1710	3423
14.06.1945	1746	206	437	178	821	2567
15.06.1945	1756	206	419	115	740	2496

Tabulka 2: Obsazenost táborů na území Velké Prahy pod vojenskou správou.

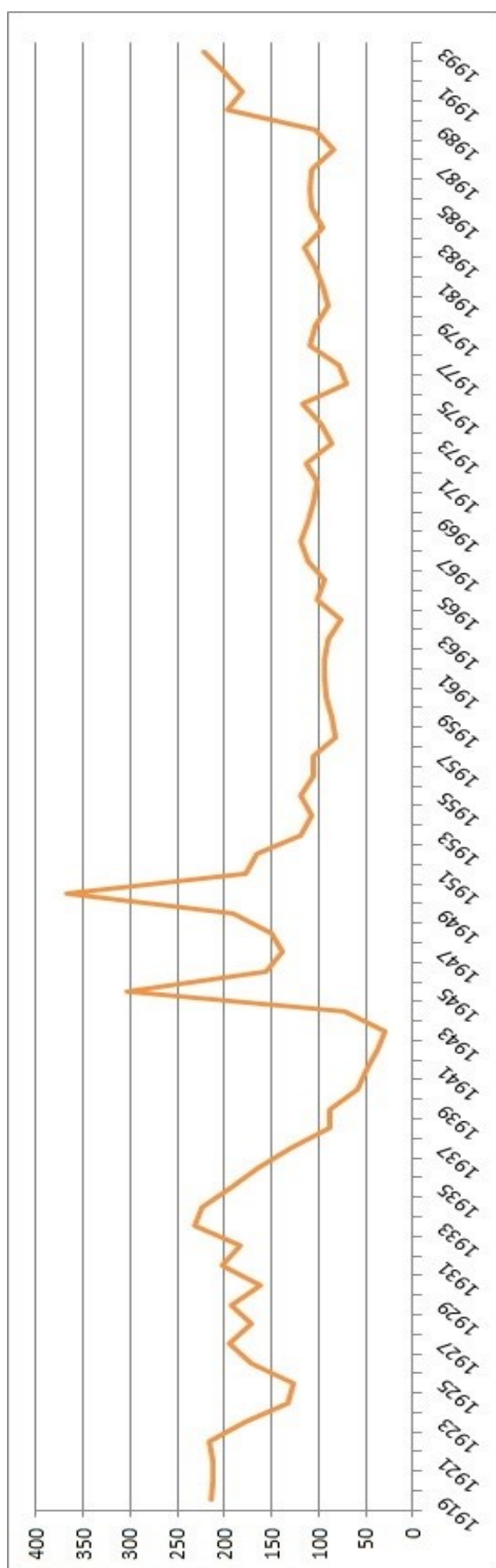
(Zdroj: VHA, f. RG, Sign. CIII, k. 18, Situační hlášení 10. 5. – 16. 6. 1945, n.)

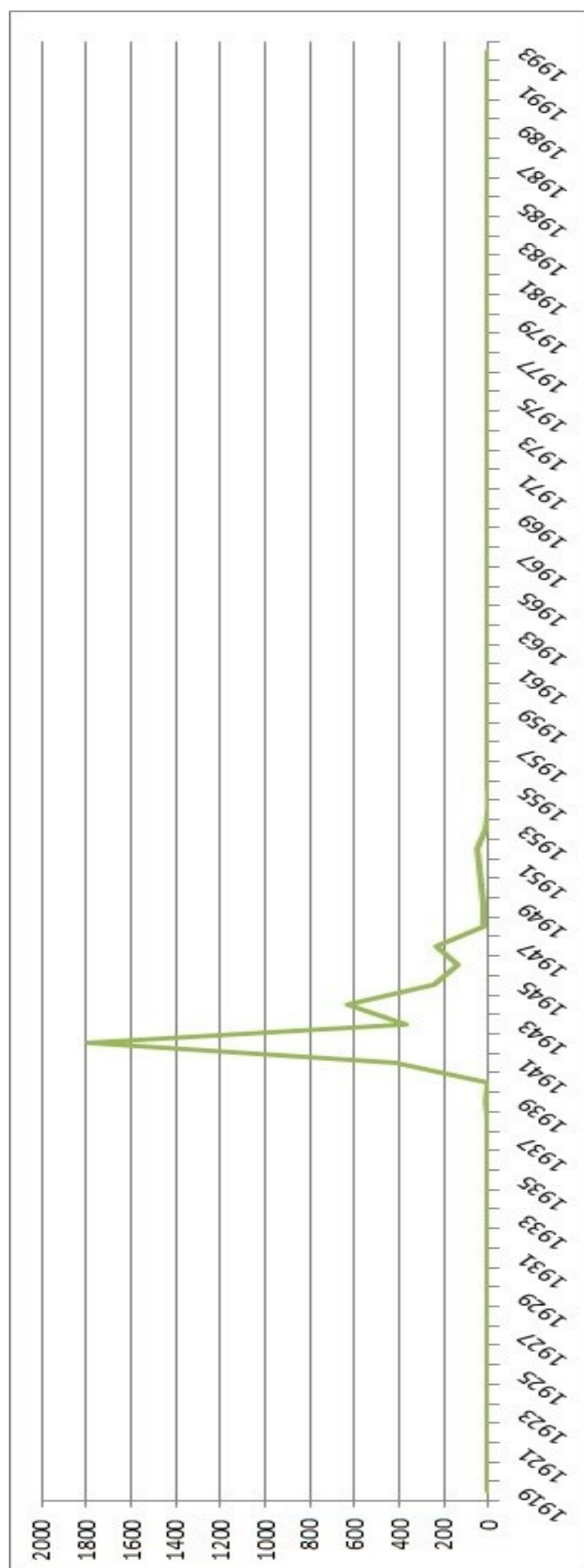
Graf 1: Násilné a úrazové příčiny úmrtí úhrnem v absolutních číslech za české země, 1919-1993. (Zdroj: ČSÚ, 2015)

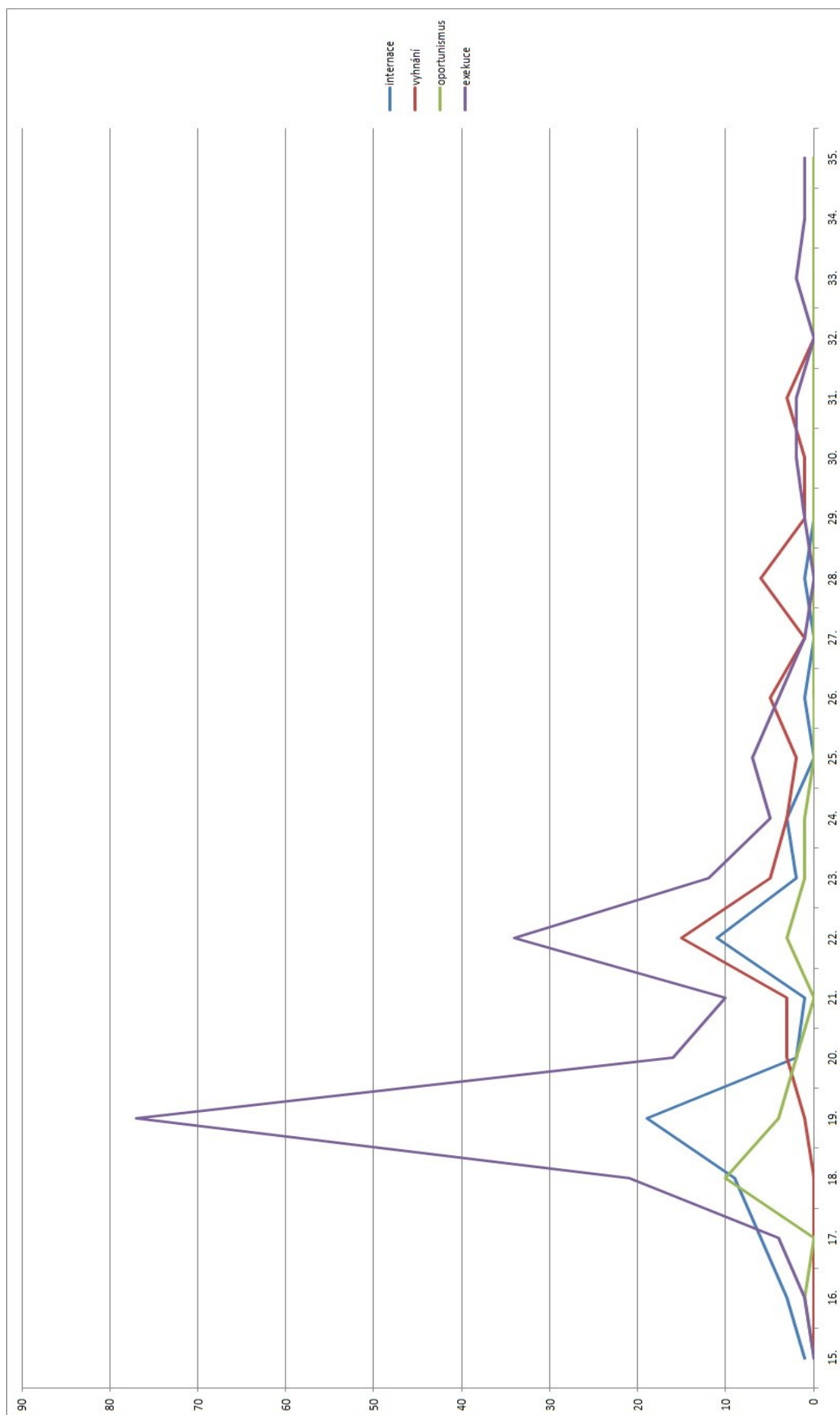
Graf 2: Sebevraždy úhrnem v absolutních číslech za české země, 1919-1993. (Zdroj: ČSÚ, 2015)

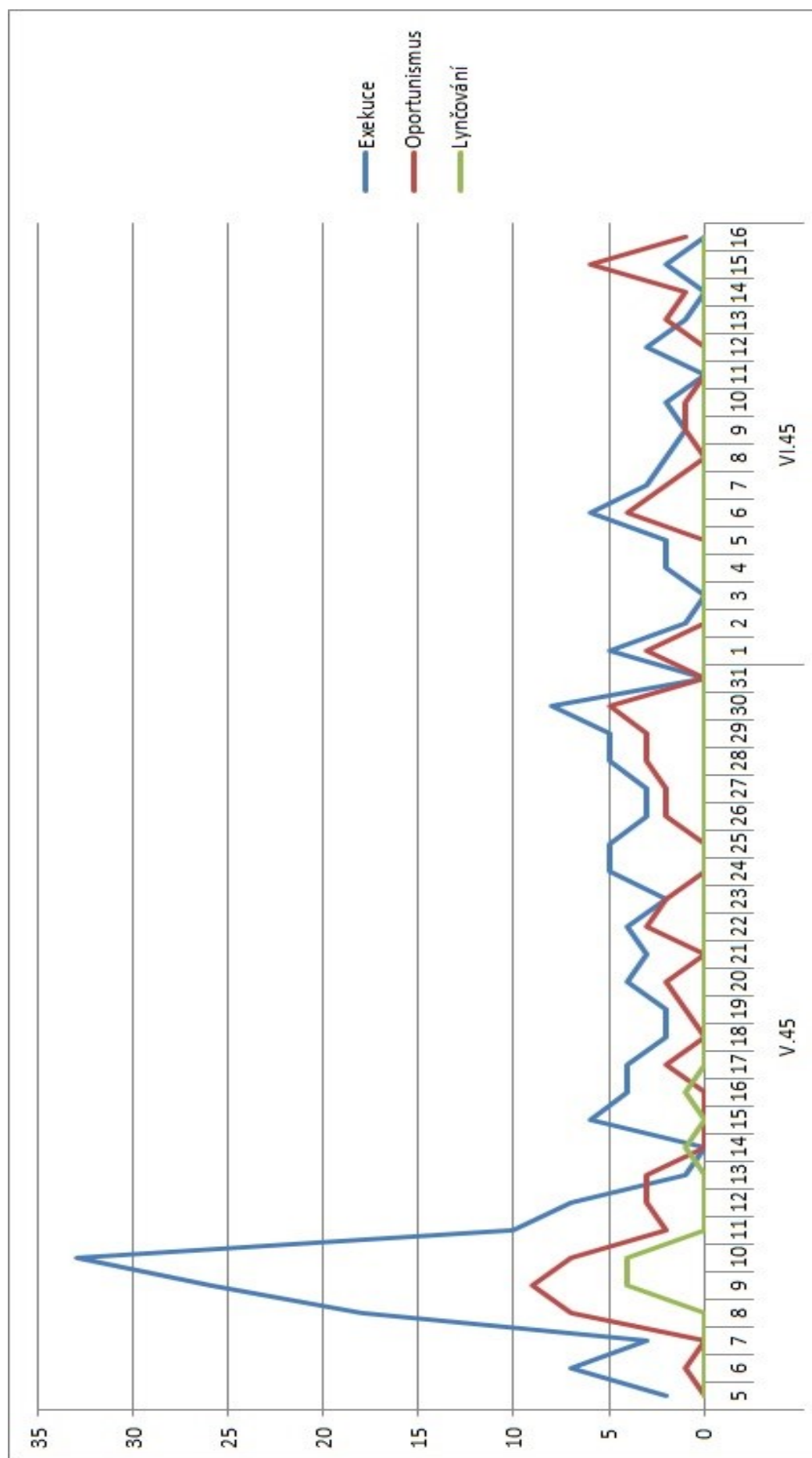
Graf 3: Vraždy úhrnem v asbolutních číslech za české země, 1919-1993. (Zdroj: ČSÚ, 2015)

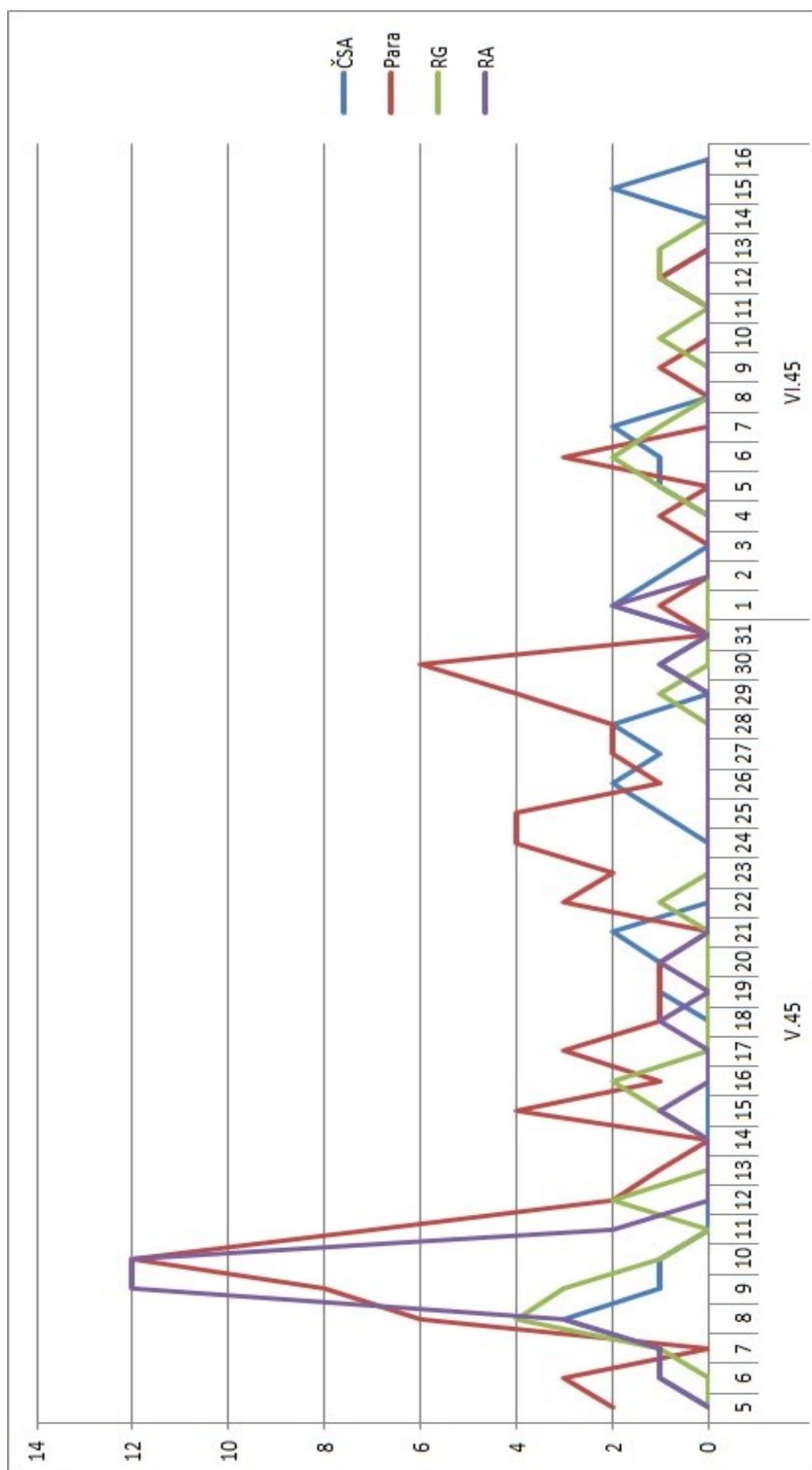
Graf 4: Zákonné popravky úhrnem v absolutních číslech za české země, 1919-1993. (Zdroj: ČSÚ, 2015)

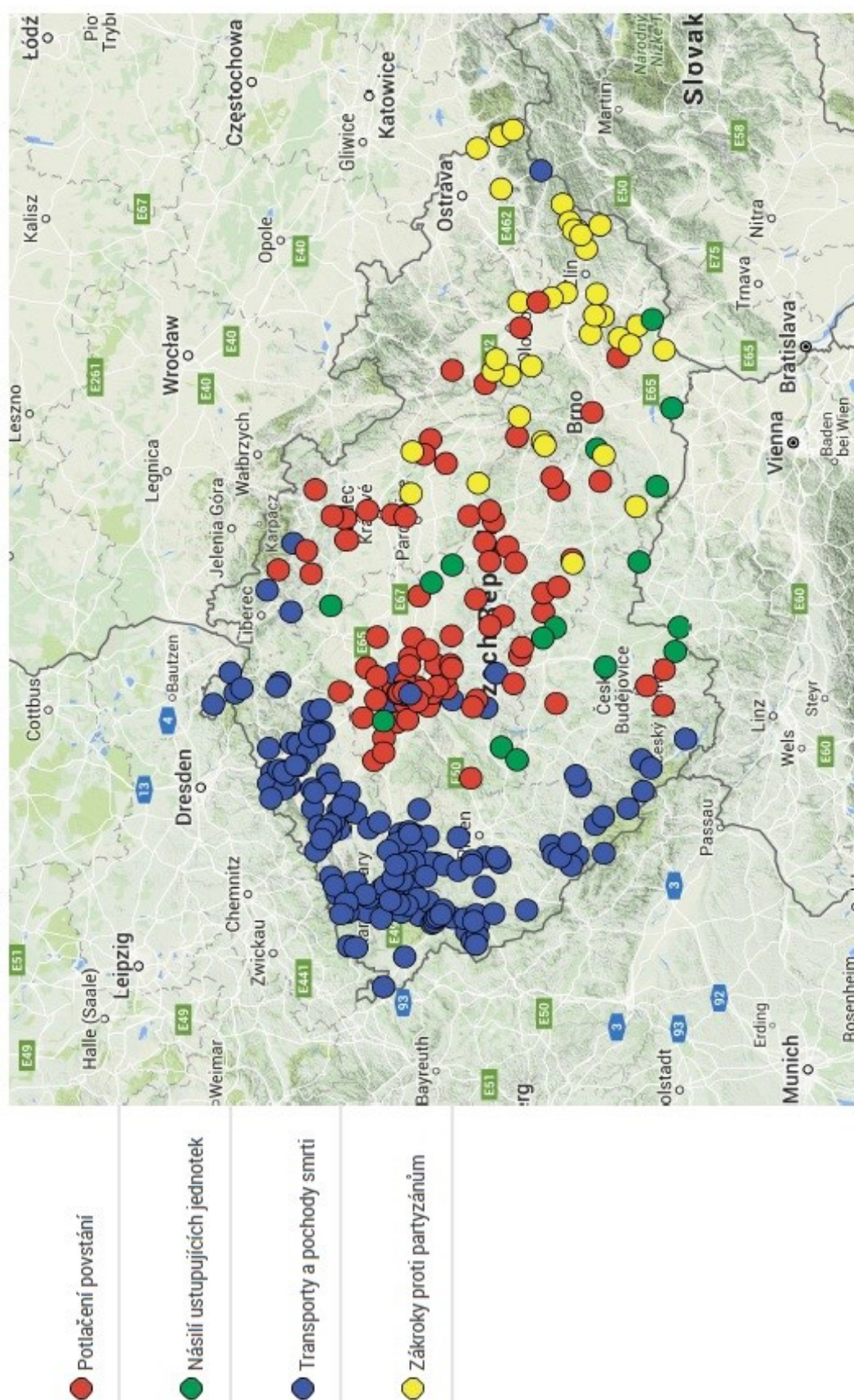
Graf 5: Počet aktů kolektivního násilí v českých zemích v roce 1945 podle týdnů. (Zdroj: T. STANĚK, *Poválečné „excesy“*.)

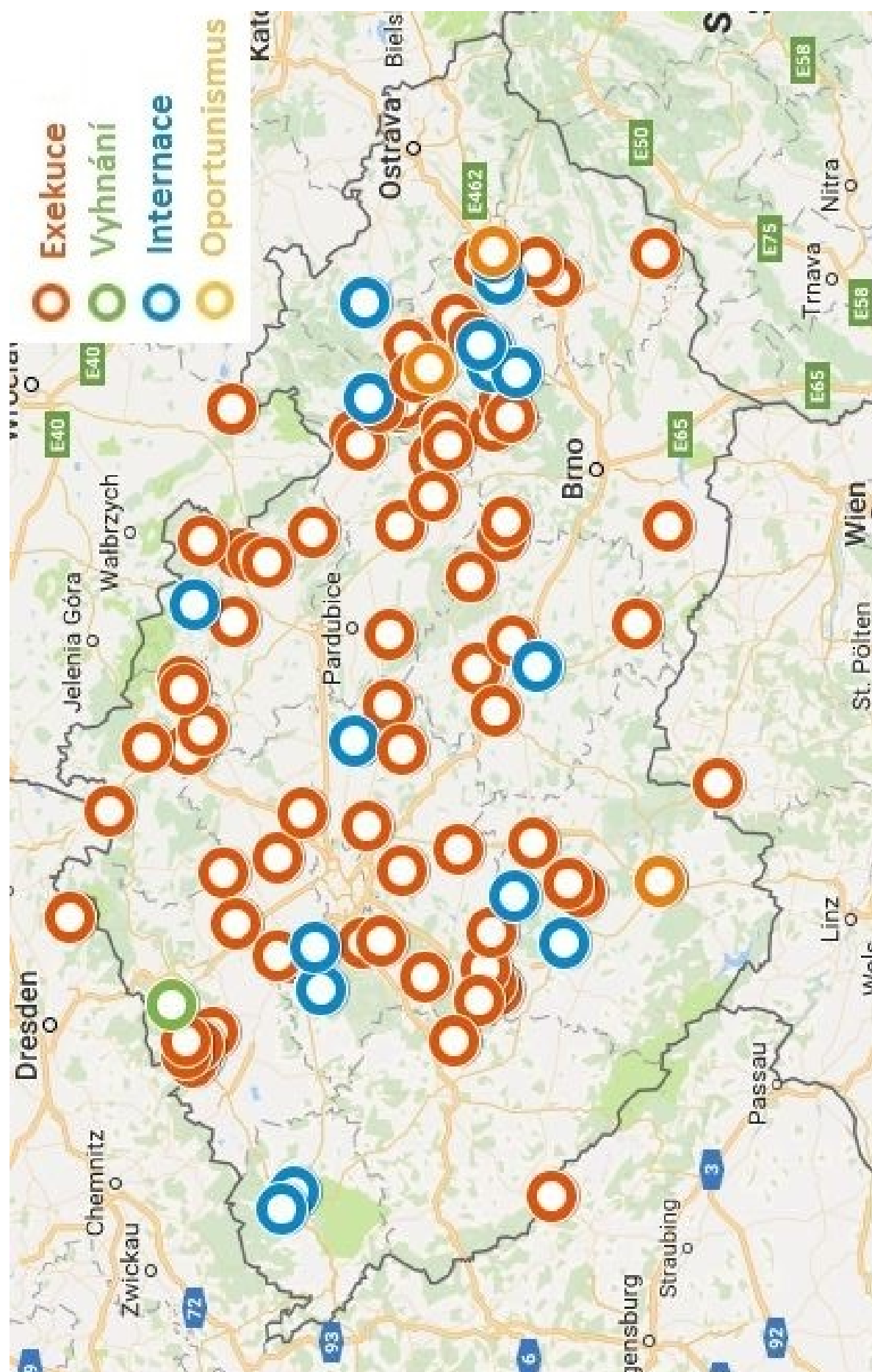
Graf 6: Počet aktů kolektivního násilí od 5. května do 16. června 1945. (Zdroj: J. PADEVĚT, *Krvavé léto*)

Graf 7: Podíl vybraných aktérů na kolektivním násilí od 5. května do 16. června 1945. (Zdroj: J. PADEVĚT, *Krvavé léto.*)

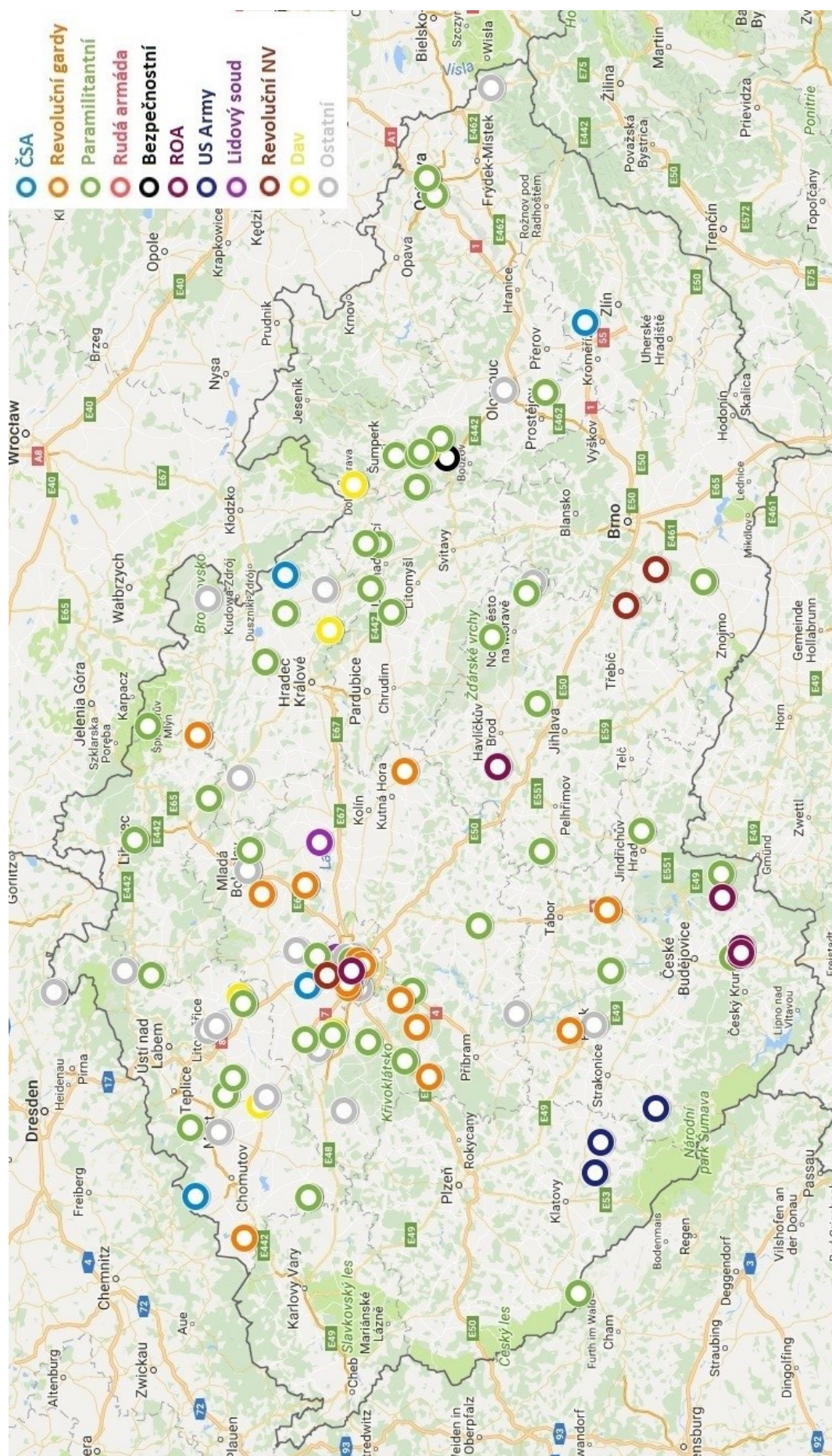
Mapa 1: Akty kolektivního násilí od března do května 1945. (Zdroj: J. PADEVĚT, *Krvavé finále.*)

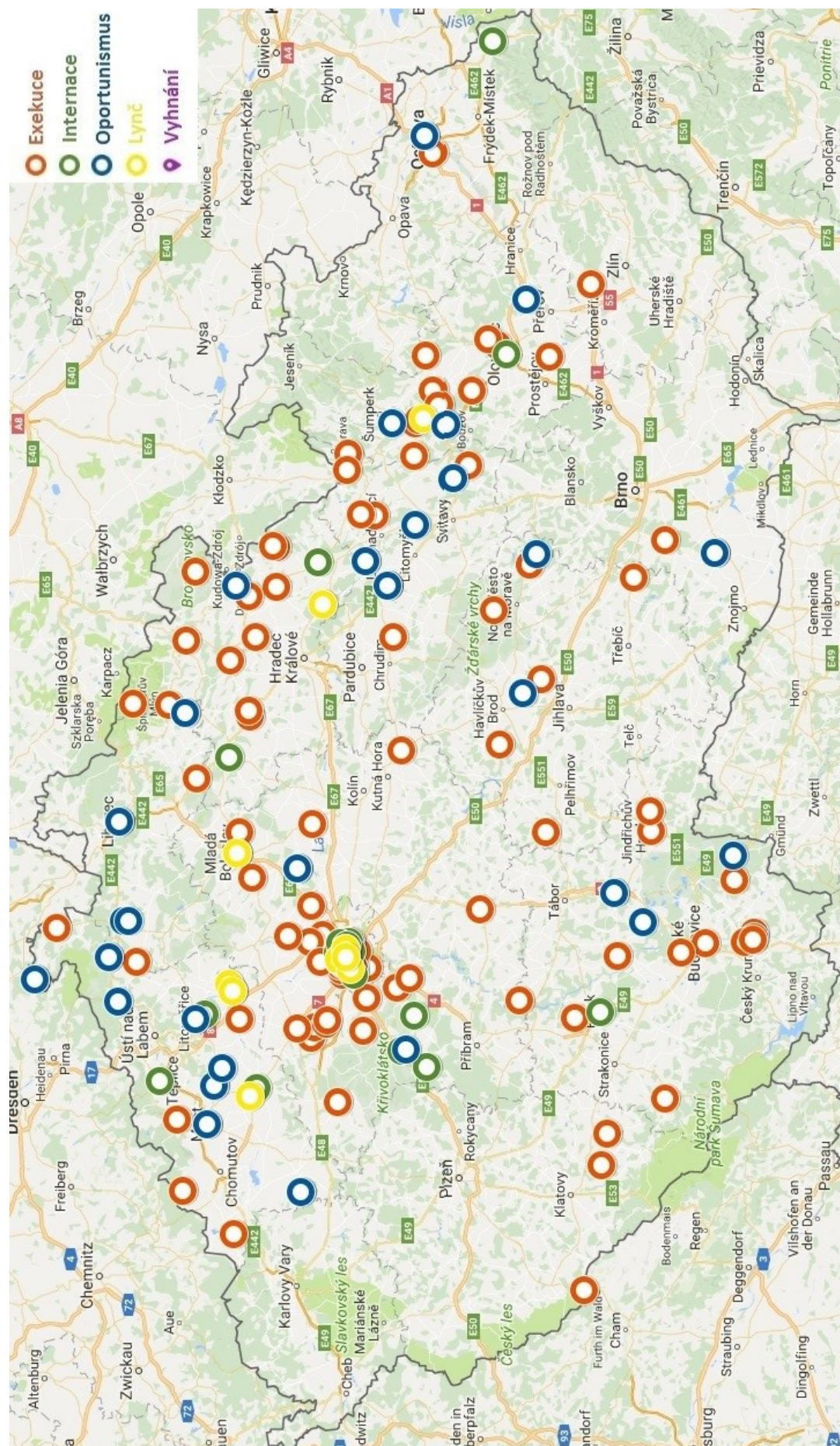
Mapa 2: Akty kolektivního násilí v č. zemích od 7. do 13. května 1945 (Zdroj: T. STANĚK, *Poválečné...*)

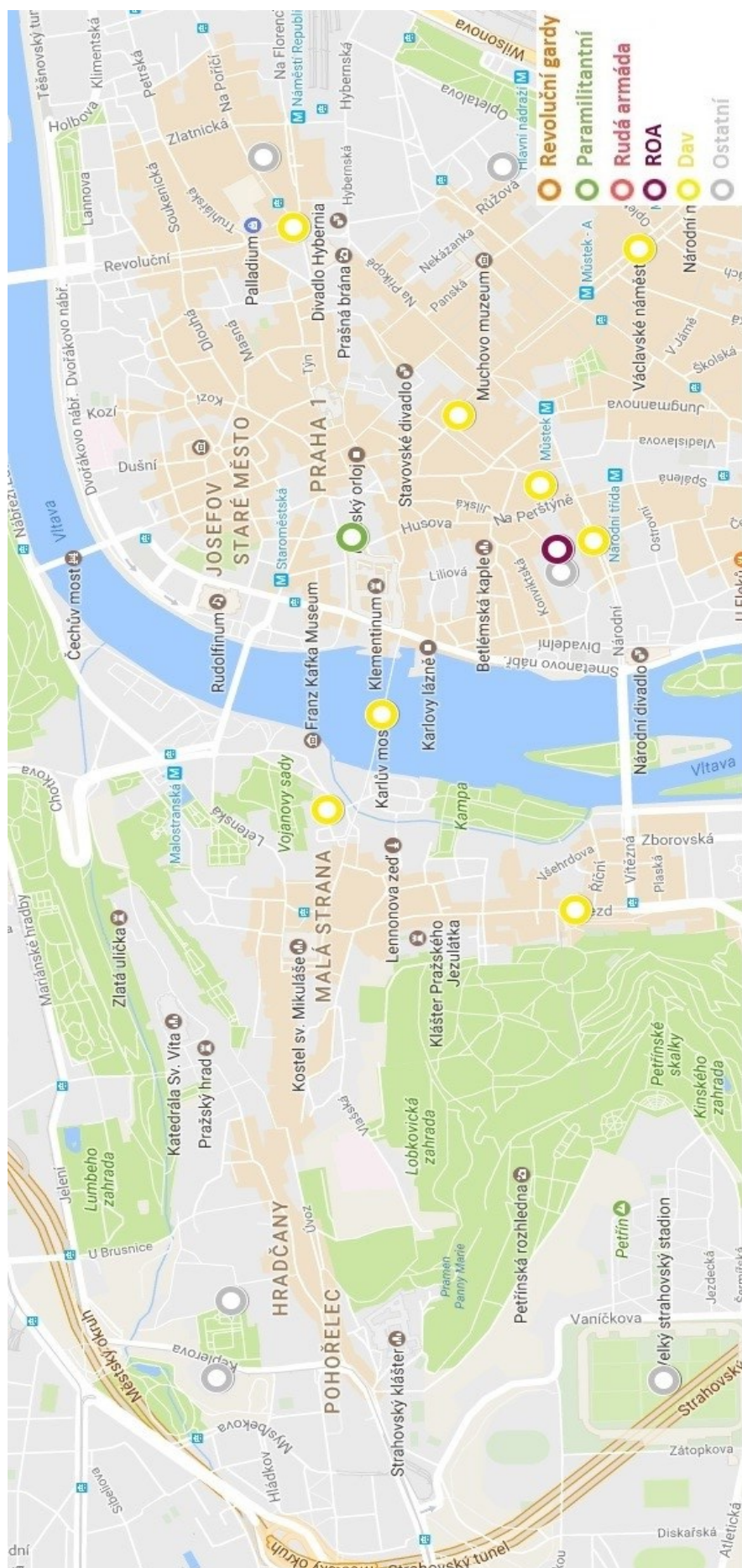

Mapa 3: Akty kolektivního násilí v českých zemích od 28. 5. do 3. 6. 1945 (Zdroj: T. STANĚK Poválečné...)

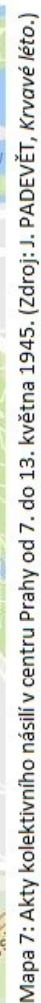

Mapa 4: Aktéři kolektivního násilí v českých zemích od 7. do 13. května 1945. (Zdroj: J. PADEVĚT, *Krvavé léto.*)

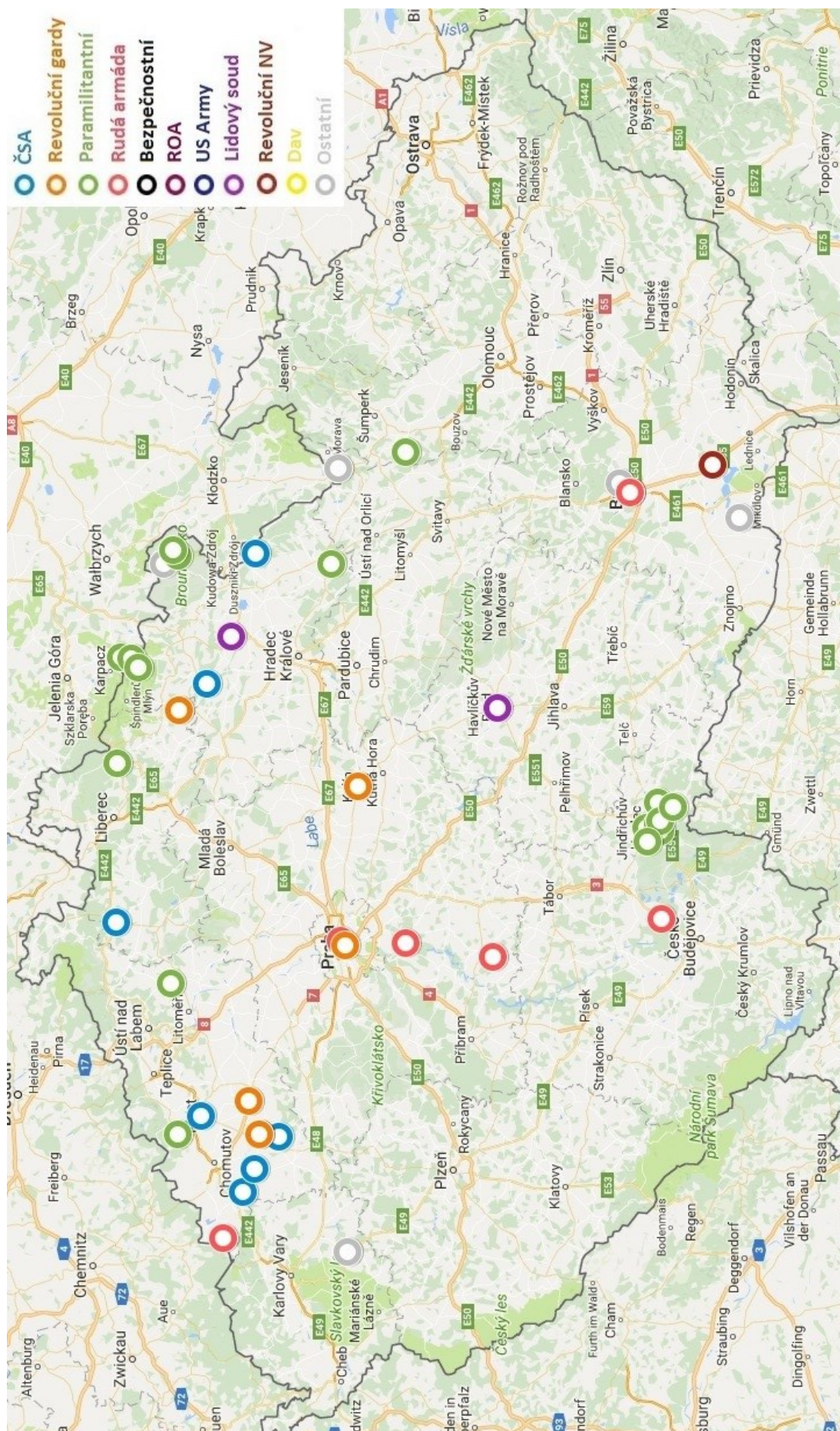

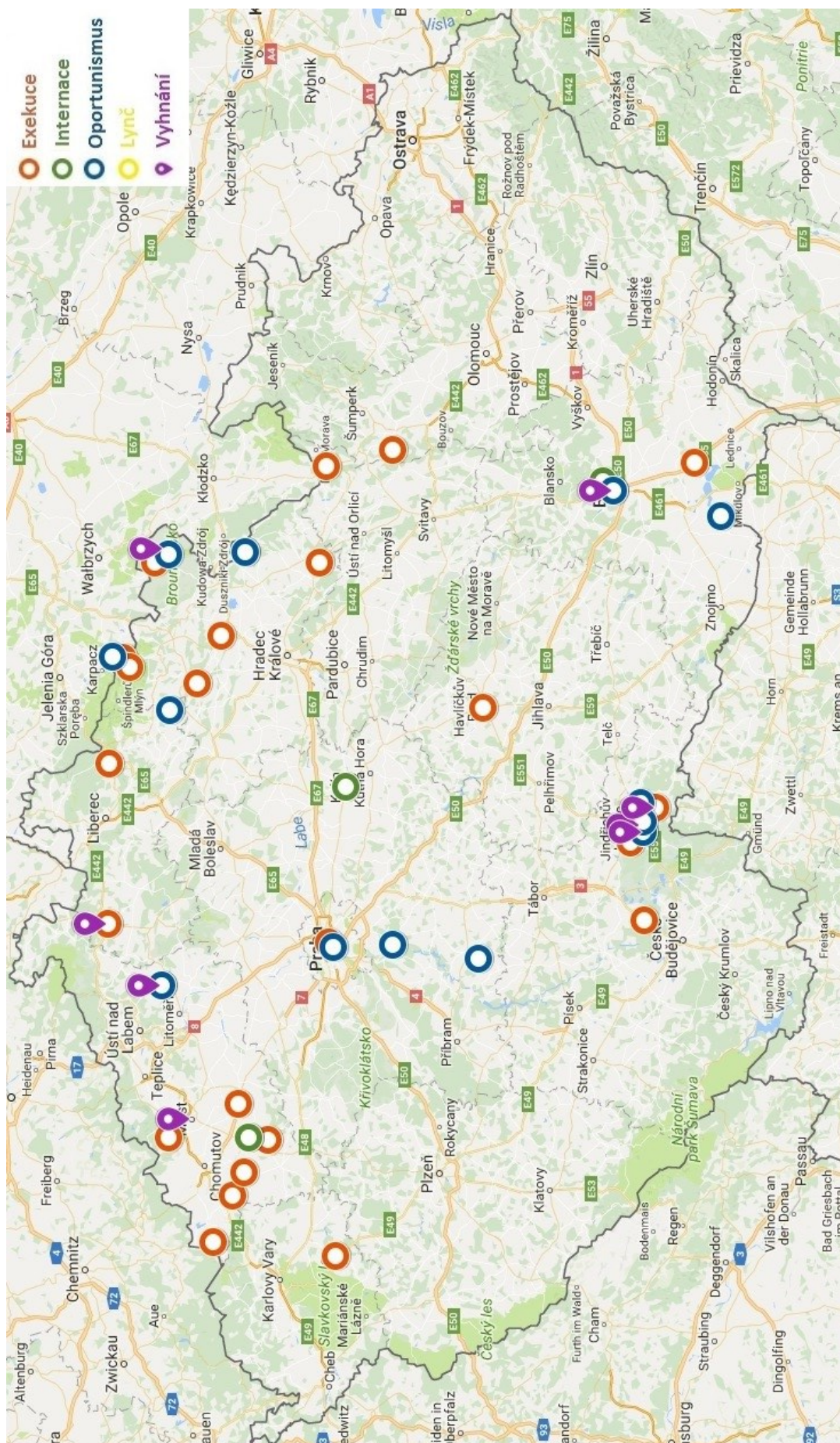

Mapa 6: Aktéři kolektivního násilí v centru Prahy od 7. do 13. května 1945. (Zdroj: J. PADEVŮT, Krvavé léto.)

Mapa 7: Akty kolektivního násilí v centru Prahy od 7. do 13. května 1945. [Zdroj: J. PADEVĚT, Krvavé léto.]

Počet Němců k 1. prosinci 1930 a 1. listopadu 1946

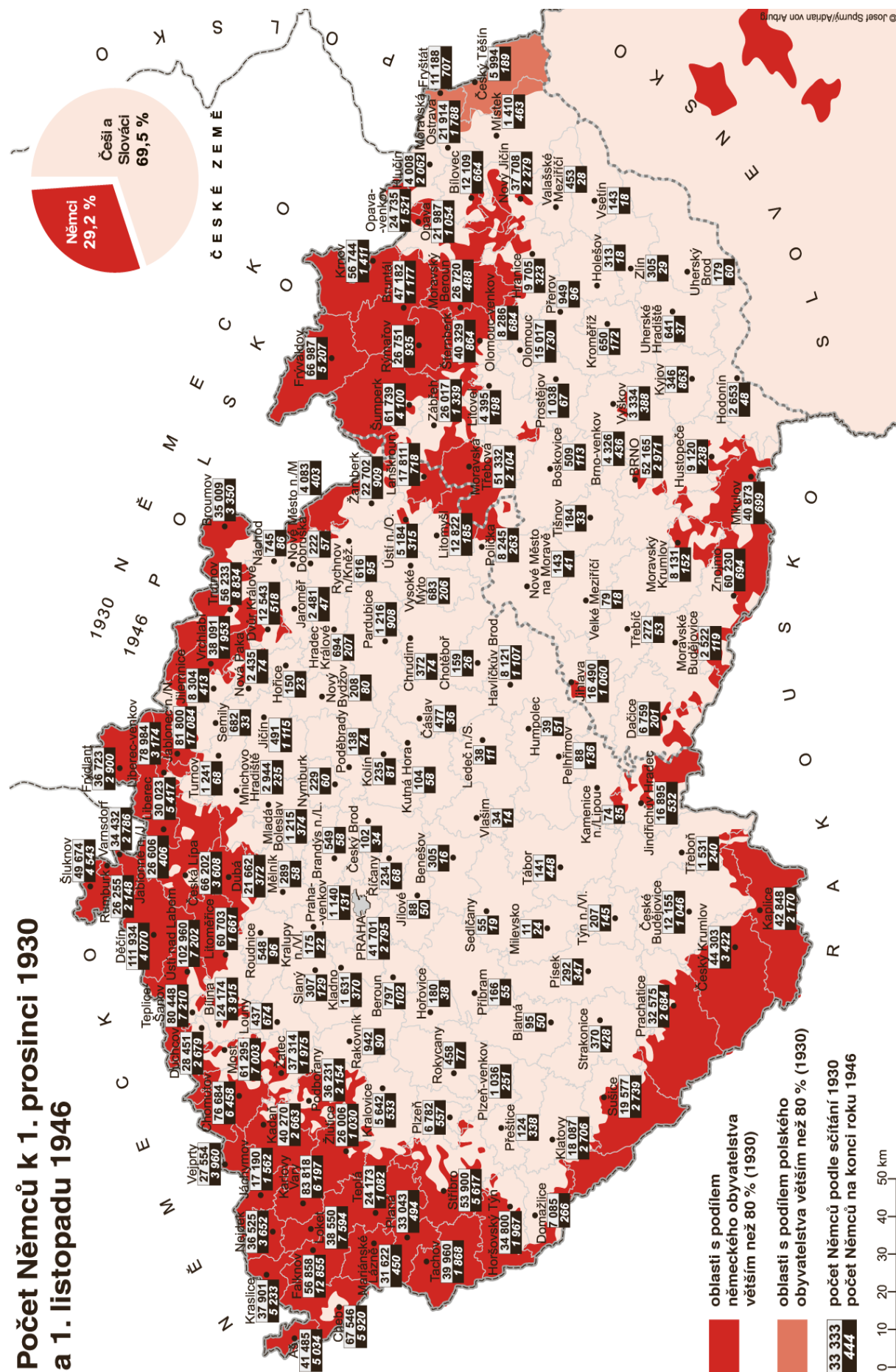

Foto 1: Po první světové válce byly výrazně rozšířeny demonstrace proti tzv. keřasům, při nichž bylo využíváno symbolického násilí – např. v podobě šibenic. (Zdroj: NA ČR, fond 785, Fotodokumentace 1897-198, k. 1, i. č. 110, Demonstrace proti keřasům 1919)¹

Foto 2: Nejčastějším typem kolektivního násilí byly v meziválečné době přerušovaná vyjednávání. Na fotografii klasické schéma rozhánění davu ozbrojenými složkami. (Zdroj: NA ČR, f. 785, k. 1, i. č. 118, Zásahy četnictva proti demonstrantům, 1925–1927)

Foto 3: Rozptýlené útoky ovšem měly velmi reálné důsledky v podobě vážných zranění. (Zdroj: NA ČR, f. 785, k. 1, i. č. 129, Stávka v Košutech, 1931))

Foto 4: Dokonce docházelo k obětem na životech. (Zdroj: NA ČR, f. 785, k. 1, i. č. 135, Oběti střelby do demonstrantů v Mostě, 1932)

Foto 5: Symbolem nacistické brutality se stalo masové vyvražďování, jako například v Lidicích. (Zdroj: NA ČR, f. MV-L, C6178, Fotomateriál, Lidice – poprava mužů)

Foto 6: Vesnice byla následně srovnána se zemí. (Zdroj: ibidem)

Foto 7: Partyzánské násilí se v období druhé světové války projevovalo také sabotážními akcemi na železnici. (Zdroj: NA ČR, f. 785, k. 6, i. č. 958, Vykolejení vlaku partyzánskou jednotkou u Šumperka, 1945)

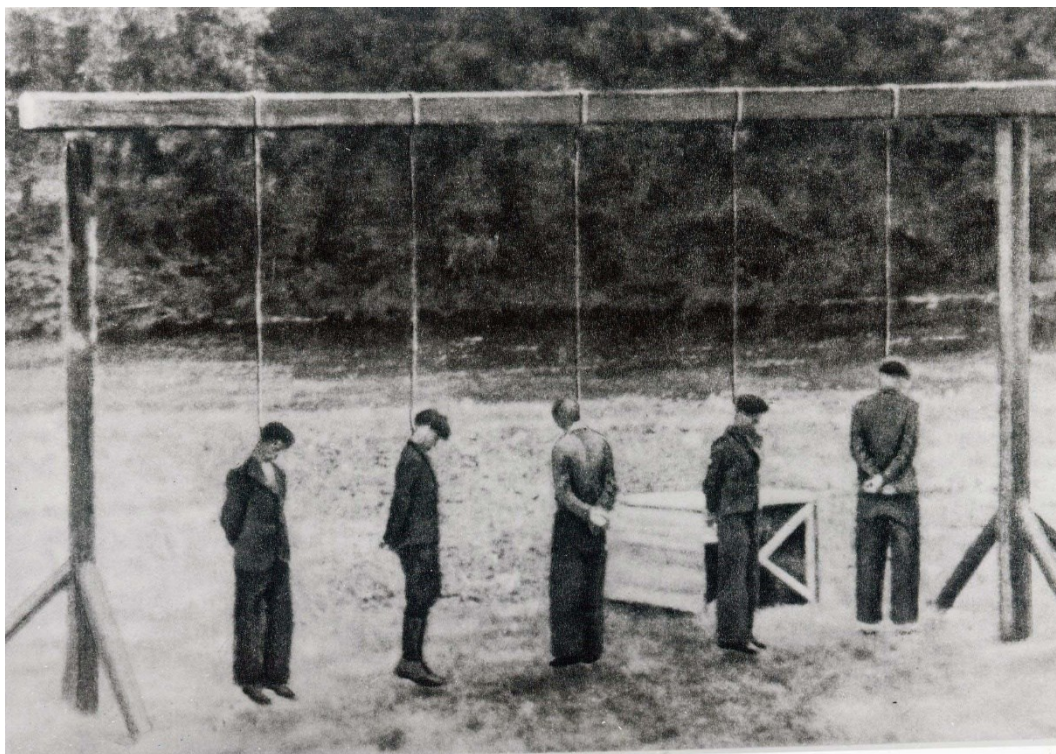

Foto 8: Odvetou za podobné akce bývaly ke konci války čím dál častěji veřejné popravy. (NA ČR, f. 785, k. 6, i. č. 875, Poprava v Lískovci, odvěta za vykolejení vlaku, 1943)

KUNDMACHUNG

Der Ortskommandant gibt bekannt:

1. Die Sperrstunde beginnt um 20:30 Uhr abends und endet um 5 Uhr früh.
2. Während der Sperrstunde darf sich **niemand** ohne einen von mir unterfertigten Ausweis auf der Strasse befinden. Anträge auf Ausstellung dieser Ausweise können bei der Ortskommandantur jeden Vormittag von 9 Uhr bis 12 Uhr eingebracht werden.
Wer ohne Ausweis angetroffen wird, wird erschossen.
3. Mit dem Tode wird bestraft, wer plündert.
4. Die Verdunkelungen sind im Interesse der Zivilbevölkerung in bester Ordnung zu halten.

Der Ortskommandant:

Schnell e. h.

VYHLÁŠKA

Der Ortskommandant dává na vědomost:

1. Uzavírací hodina začíná ve 20:30 hod. večer a končí v 5 hod. ráno.
2. Během uzavírací hodiny nesmí se **nikdo** bez průkazu mnou podepsaného zdržovati na ulici. Návrhy na vystavení těchto průkazů mohou být podány na místním velitelství každé dopoledne od 9 do 12 hodin.
Kdo nebude mít průkaz, bude zastřelen.
3. Kdo plení, bude potrestán smrtí.
4. Zatemnění, nechť je udržováno v zájmu civilního obyvatelstva v naprostém pořádku.

Foto 9: Vyhláška nařizující výjimečný stav se zákazem vycházení při potlačování protinacistického povstání v Přerově. (Zdroj: NA ČR, f. MV-L, Sign. C6178)

Foto 10: Exhumace popravených z povstání v Přerově v hromadném hrobě v Olomouci.

(Zdroj: NA ČR, f. MV-L, Sign. C6178)

Foto 11: Transport vězňů projíždějící Českými Budějovicemi 5. května 1945. (Zdroj: NA ČR, f. MV-L, Sign. C6178)

Foto 12: Exhumovaná mrtvola sovětského válečného zajatce, z níž lze odvodit brutální způsob usmrcení. (Zdroj: NA ČR, f. 785, k. 7, i. č. 1009, Exhumované mrtvoly sovětských válečných zajatců a dalších vězňů, 1945)

Foto 13: Popravení civilisté na Hyberském nádraží v Praze 8. května 1945. (Zdroj: NA ČR, f. 785, k. 7, i. č. 971, Zvěrstva Schörnerových jednotek v Praze, fotografie obětí, 1945)

Foto 14: Mrtvola neznámého muže bez osobních dokladů z Jeleního příkopu (střelné rány do týla, nad pravým koutkem úst a do pravé strany mozku, bodnut do pravé strany prsou, do pravé strany krku a do levé strany zadnice – rána 6x10 cm) Zdroj: NA ČR, f. 785, k. 7, i. č. 1003

Foto 15: Muž v neurčené uniformě zavěšený za nohy na sloupu veřejného osvětlení na náměstí republiky v Praze, květen 1945. Za poskytnutí reprodukce děkuji J. Padevětovi.

Opékání gestapáka
na nám. republiky.
To nikomu nedávejte, nesmělo se fotit!

Foto 16: Pokračování předešlého výjevu. Dobová fotografie má na rubu napsáno „Opékání gestapáka na nám. republiky. To nikomu nedávejte, nesmělo se fotit.“ Zdroj: Archiv Karla Trojánka, za poskytnutí opět děkuji Jiřímu Padevětovi.

Foto 17: Fotografie na pátracím listě tlumočníka KT Oranienburg Ernstu Slegelovi naznačuje, v jakém stavu se mohli vyšetřovanci do vazby dostat. (Zdroj: ABS, f. 305, Sign. 305-533-1, f. 43)

Foto 18: Výjev zachycující tělesné cvičení válečných zajatců v Mirošově na Rokycansku. (Zdroj: Zabíjení po česku, dostupné online na <http://www.ceskatelevize.cz/ivysilani/10267494151-zabijeni-po-cesku/> [revize 6. 5. 2010], stopáž 11m 04s)

Foto 19: Komise na místě výbuchu v Ústí nad Labem – Krásném Březně, 1. srpna 1945. (Zdroj: ABS, f. A2/1, k. 56, i. č. 1765, f. 42a)

Foto 20: Fotografie pořízená pro reportáž v časopise „Nový Zlín“ na přelomu léta a podzimu 1945, na štítku na prsou je čitelný nápis „Pracovní tábor němců u fy. Baťa a. s., Zlín“. (Zdroj: SOKa Zlín, fond Sběrka fotografií Zlín, obálka 14749, poř. č. 2)